

UNIVERSITETI "ISMAIL QEMALI" VLORE

Buletini shkencor

Numër 3, Vëllimi 2, 2015
ISSN 2310-6719

BULETINI SHKENCOR
Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë
Numër 3, Vëllimi 2, 2015
ISSN 2310-6719

Bordi Editorial

Redaktore e gjuhës angleze:

Ma. Erida Prifti

Redaktore letrare:

MSc. Etjona Hoxha

Person Kontakti:

Ma. Erida Prifti

Editore:

MSc. Roksana Nowak

MSc. Ina Çobani

Bordi Shkencor

Prof. Dr. Albert Qarri, Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë, Shqipëri (Kryetar)
Prof. David M. Kemme, University of Memphis, Tennessee, USA
Prof. Ronald W. Spahr, University of Memphis, Tennessee, USA
Prof. Dr. Dhori Kule, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Jorgo Kaçani, Universiteti Politeknik i Tiranës, Shqipëri
PhD. Bill Croft, Sandhills Community College, North Carolina, USA
Prof. Dr. Llukan Puka, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Shezai Rrokaj, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Genci Burazeri, Universiteti i Mjekësisë, Shqipëri
Prof. Dr. Sulo Hadërri, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Aurela Anastasi, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
PhD. Aleks Konomi, Seattle University, Washington, USA
Prof. Dr. Sherif Bundo, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Bardhosh Gaçe, Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë, Shqipëri
Prof. Asoc. Kristofor Lapa, Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë, Shqipëri
Prof. Asoc. Mira Shehu, Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë, Shqipëri
Dr. Arjan Gjonça, the London School of Economics and Political Science, Londër, Angli
Prof. Dr. Fatmir Mema, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Mynyr Koni, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Pranvera Lazo, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Kozeta Sevrani, Universiteti i Tiranës, Shqipëri

Buletini shkencor / Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë
Email: publikime.univlora@gmail.com / Tel. 00355 33 22 49 52

INFORMACION

Buletini Shkencor boton punime origjinale që sjellin njohuri të reja dhe të rëndësishme për avancimin e shkencës.

Ky organ botues është krijuar me idenë fillestare të promovimit të gjetjeve shkencore të akademikëve shqiptarë brenda dhe jashtë mjedisit universitar shqiptar. Rëndësia e botimit të buletinit disa herë në vit qëndron në dhënien e mundësisë për të gjithë kërkuesit akademik dhe jo vetëm të bëjnë të njohura gjetjet më të reja në fushat përkatëse të tyre si dhe në përditësimin në kohë të gjetjeve të mëparshme.

Dërgimi i dorëshkrimit nënkupton që punimi i paraqitur në të nuk është botuar më parë (përveçse në formën e një përmbledhjeje, leksioni apo tezave akademike), nuk është në shqyrtim për t'u botuar gjatë dhe se botimi është aprovuar nga të gjithë autorët, si dhe autoritetet përgjegjëse ku hulumtimi është kryer. Autorëve do t'ju kërkohet që të paraqesin, nëse ka ndonjë konflikt interesash, si dhe ndonjë burim financiar të veçantë të përdorur për kryerjen e kërkimit. Nëse dorëshkrimi pranohet për botim ai nuk mund të botohet në të njëjtën formë diku tjetër pa marrë më parë leje me shkrim nga Bordi i Buletinit Shkencor.

Plagjiatura nuk lejohet dhe do t'u raportohet si autorit, ashtu edhe autoriteteve përkatëse. Konkluzionet duhet të justifikohen nga skema eksperimentale dhe të dhënat e paraqitura. Informacioni duhet të jetë i detajuar në mënyrë që të lejojë përsëritjen e punës nga shkencëtarë të tjerë të së njëjtës fushë. Autorët duhet t'i ruajnë të dhënat eksperimentale dhe t'ia paraqesin Këshillit Botues, nëse u kërkohen. Shkrimi duhet të jetë i qartë, i kuptueshëm, konçiz dhe korrekt nga ana gramatikore. Autorët mbajnë përgjegjësi për anën shkencore dhe formale të materialeve që paraqesin, si dhe për çdo korrespondencë me redaktorët.

Të interesuarit të paraqiten me arritjet më të reja nga fushat e angazhimeve të tyre profesionale – shkencore.

Artikujt duhet të jenë origjinale (të pakumtuara në ndonjë aktivitet tjetër), të pabotuara dhe jo në proces vlerësimi ose botimi (në ndonjë redaksi tjetër).

Autorët janë përgjegjës për redaktimin gjuhësor të tekstit të përmbledhjeve të tyre, qoftë në shqip, qoftë në anglisht.

Të gjithë autorët e interesuar për të botuar në Buletinin Shkencor të Universitetit "Ismael Qemali" Vlorë mund të na kontaktojnë në adresën email: publikime.univlora@gmail.com

FINANCIMI I KORPORATAVE DHE KONFRONTIMI I TYRË ME TEORIN FINANCIARE
Atifete Thaqi, Xheladin Gashi

ROLI I INFINITIT
Elda Lamçe

DECOMPOSITION OF GINI COEFFICIENT IN ALBANIA UNDER THE URBAN AND RURAL
POPULATIONS
Ilira Pulaj

BANKRUPTCY PROCEDUREINITIATING AND THE ROLE ANALYSIS OF STATE LAW IN MACEDONIA
Ismail Zejneli, Alba Dumi

THE IMPORTANCE OF LEARNING THE ETHICS OF ACCOUNTABILITY FOR STUDENTS!
Brikena Sulejmani, Almida Kafia

PËRSE ËSHTË ME INTERES STUDIMI I KOHËZGJATJES SË MARRËDHËNIES AUDITUES -KLIENT?
MSc Almida Kafia, Grigor Dede

RESPONSIBLE TOURISM AND CHALLENGES OF ITS IMPLEMENTATION FOR ALBANIAN DESTINATION
Rezarta Brokaj

NJË HYRJE NË TEORINË E FIJEVE (STRING THEORY)
Ndriçim Sadikaj, Anila Duka

REALIZIMI I LIDHJES TË SISTEMIT “SICAM PAS” NË NËNSTACIONIN 220 KV TË BURRELIT ME
QENDRËN DISPEÇER DUKE PËRDORUR PROTOKOLLIN IEC 60870-104
Eni Saqe, Marialis Celo Prof.Asc.Dr., Marjela Qemali Dr.Ing.

LLOGARITJA E PARAMETRAVE TË LINJAVE TË TRANSMETIMIT NË SOFTIN ATP
MARJOLA PUKA, NAKO HOBDARI, REJNALD ZYFI

TEKNIKAT WEB MINING NËAPLIKACIONET NËE- TREGTI.
MSc.Dorina Mino

KONSUMI I ENERGJISË ELEKTRIKE DHE REDUKTIMI I TIJ DUKE JU REFERUAR ETIKETËS SE
KATEGORISË PËR KONSUMATORËT FAMILJARË NE ZONAT URBANE NE SHQIPËRI
Msc Anila Ismailaj, Msc Oriana Halla, Msc Alketa Hasanaj

DISA TË DHËNA EKSPERIMENTALE NË KARAKTERISTIKAT E UJRAVE DETARE TË GJIRIT TË VLORËS
Shkelqim Sinanaj

IMPAKTI I HAPSIRËS DETARE NË MODELIMIN E SHQIPËRISË EUROPIANE
Suard Alizoti

MBI VETPASQYRIMET KUAZIKONFORMALE TE SFERES NJESI DHE EDP ELIPTIKE NE HAPESIRE
ANILA DUKA, NDRIÇIM SADIKAJ

PROGRESI I SHQIPËRISË NË KUADËR TE INTEGRIMIT DHE STATUSI I VENDIT KANDIDAT. SFIDAT E RADHËS.

Sokol Bana

VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM MBI TË DREJTAT E NJERIUT NË EVROPË

Ph.D Student AULONA HAXHIRAJ

CONSUMER PROTECTION FROM DISCRIMINATION

MSc. Belinda HALILAJ

EFFECTIVE LEGAL PROTECTION AND CHILDREN'S RIGHTS IN THE JUDICIAL PROCESS

MND OLJANA HOXHAJ

PËRPEJËKJET E FEDERATËS “VATRA” PËR RUAJTJEN E LEGJITIMITETIT TË SHTETIT SHQIPTAR
GJATË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE

Doktorant Erjon Dervishi

MARRËDHËNIA E FORTË NDËRMJET BASHKIMIT EUROPIAN DHE KOMBEVE TË BASHKUARA PËR
ZGJIDHJEN E MOSMARRËVESHJEVE

Jonida Mehmetaj

SHOQËRITË MULTIETNIKE DHE SHTETI I SË DREJTËS: RASTI I REPUBLIKËS SË MAQEDONISË

Prof. dr. Etem Aziri, Dr. Oreta Saliaj

THE PERIPARTUM HYSTERECTOMY / INCIDENCE AND CAUSES

Dr. Astrit M. Gashi

IMPACT OF HEALTHCARE WASTE MANAGEMENT IN REDUCING THE PROFESSIONAL RISKS AMONG
NURSES

Denada Selfo, Skender Skenderi, Sadi Bexheti

CRM NË SISTEMIN SPITALOR. RAST STUDIMOR – SPITALI HYGEIA, TIRANË

MSc. Blerina Dervishaj, MSc. Ledia Llapi

VLERËSIMI I KOMPETENCAVE PËRKUJDESESË TË PERSONELIT INFERMIEROR

Emirjona Kiçaj, Rudina Çerçizaj, Ela Peto

AUTIZMI NË QARKUN E ELBASANIT

Saimir Bakalli

KONSTRUKTI I REZISTENCES SE FAMILJES SI NJE BURIM PER PERBALLIMIN E STRESIT NE
FAMILJET E FEMIJEVE ME ÇRREGULLIME ZHVILLIMI

Erjona Dervishaliaj

PASURI E TIPARE GJUHËSORE NË “KANUNIN E LABËRISË”

Zamira Alimemaj, Phd.

DOMOSDOSHMERIA E RISIVE NE STRATEGJINE E VLERESIMIT

Dr. Veneranda Hajrulla, Dr. Eglantina Gerveri

NDIKIMET E KULTURES AMË NE PERVETESIMIN E NJË KULTURE E GJUHE TE HUAJ

Dr. Eglantina Gerveri, Dr. Veneranda Hajrulla

ASPEKTET NDERKULTURORE DHE PROBLEMET NE PERKTHIMIN E NJE TEKSTI TURISTIK

Dr. Ledina MERKAJ

PERDORIMI I LIBRAVE DHE TEKSTEVE JASHTESHKOLLORE NE ORET E GJUHES ANGLEZE

Dr. Marsela Harizaj

REFLEKTIMI- FAKTOR I RENDESISHEM NE MESIMDHENIEN E GJUHES SE HUAJ

Dr. Marsela Harizaj, Msc. Eliona Naqo

MBI LIRINE E SHKRIMIT, TE BOTIMIT DHE KUFIJTE RESPEKTIVE

MsC. ALBERT HABAZAJ

PEDAGOGJIA E FJALORIT DHE METODOLOGJIA E VLERESIMIT NE MESIMIN E GJUHES SE HUAJ

Alma BRESHANI

PERKTHIMI I POEZISE SE UOLT UITMANIT SIPAS PROCEDURES SE LEXIMIT TE THELLUAR

Dr. Alketa Thanasko Pema

PEREMRAT PRONORE NE VEPREN E MJEDES

Shyhrete Morina

RISITE NE LEMIN E FONETIKES HISTORIKE TE GJUHES SHQIPE NE VEPREN E PROF. DR. DAVID LUKES

Majlinda BUSHAJ

STRUKTURA DHE TEKNIKA E TEKSTIT ARGUMENTUES

M.a. Olda XHEPA (BALLIU)

FJALITE NXITËSE NE LIGJERIMIN POETIK TE NOLIT

Merita Isaraj

PERKTHIMI PER TEATRIN: MES TEORISE DHE PRAKTIKES

Iris Klosi, Viktor Ristani

ASTRIT BISHQEMI STUDIUES DHE LEVRUES I LETERSISE FANTASTIKO-SHKENCORE

Rudina Alimerko

STRATEGJITE E MESIMDHENIES. SFIDAT E TE MESUARIT TE MATEMATIKES NE DITET E SOTME

ADEM META Ms

PERQASJE PSIKOLINGUISTIKE DHE KULTURORE NE STUDIMIN E GJUHËVE TE HUAJA

Dr. Meri GJOLEKA

FINANCIMI I KORPORATAVE DHE KONFRONTIMI I TYRË ME TEORIN FINANCIARE

Atifete Thaqi

e-mail:fetja_91@hotmail.com

Xheladin Gashi

e-mail:xheladin-gashi@hotmail.com

Abstract

The banking system in our country fails to meet the requirements of companies to finance their economic activity in a satisfactory way, there are numerous dissatisfaction among the banking system and companies shareholders, When an enterprise can not provide funds (securities) for business financing from own resources then I should search funding from other sources.As the main source of financing in our country remains the banking loan, although known to have higher rates, for extraneous reasons of lack of other financing alternatives remains the preferuar option.Corporate finances are important, interesting and challenging for extraneous reasons for capital investment decisions in modern conditions can determine the enterprise business in the coming years, the success or failure of the company in most cases, depends on the ability to find capital that the enterprise needs.All companies need to source funding from their moment of creation and continuity, to finance their growth, to finance investments in fixed assets, as well as long-term project financing.In our country, unfortunately there is no capital market, capital market development would represent an alternative financing for local government to enable it to realize several projects for the development of local infrastructure, where the banks will be interested and motivated to use the capital market to issue bonds for the provision of granting long-term loans.

Keywords: Financing , the banking system , financial resources , capital market

Abstrakt

Sistemi bankar në vendin tonë nuk arrin ti plotëson kërkesat e kompanive për financimin e aktivitetit të tyre ekonomike në mënyrë të kënaqshme,ekzistojnë paknaqësi të shumta midis sistemit bankar dhe kompanive aksionerë .Kur një ndërmarrje nuk mund të siguroj fondë për financimin e biznesit nga burimet vetanake atëherë duhet të kërkoj financime nga burime tjera.Si burimi kryesor i financimit në vendin tonë mbetet kredia bankar edhe pse dihet qe ka norma të larta interesi ,për arsye të mungesës së alternativave të tjera të financimit .Financat e korporatave janë të rëndësishme,interesante dhe sfiduese për arsye, së vendimet për investime kapitale në kushtet bashkohorë mund të determinojnë afarizmin e ndërmarrjeve në vitet e ardhshëm , suksesi apo deshtimi i firmës në të shumtën e rasteve ,varet nga aftësia për të gjetur kapitalin që i nevojitet ndërmarrjes.Të gjitha kompanitë kanë nevojë për burime financimi që nga momentin i tyre i krijimit dhe në vazhdimësi, për të financuar rritjen e tyre, për të financuar investimet në aktive të qëndrueshme,po ashtu

edhe financimin e projektëve afatgjata. Në vendin tonë për fat të keq nuk ekziston tregu i kapitalit ,zhvillimi i tregut të kapitalit do të përbente një alternativë financimi edhe për qeverisjen vendore, për t'i mundësuar asaj realizimin e mjaft projekteve për zhvillimin e infrastrukturës vendore, ku edhe bankat do të jenë të interesuara e të motivuara për të përdorur tregun e kapitaleve për emetimin e obligacioneve ,për sigurimin e dhënies së huave afatgjata.

Fjalët kyçe: Financimi ,sistemi bankar,burimet e financimit, tregu i kapitalit.

Hyrje

Me kalimin në ekonominë e lirë të tregut filluan të krijoheshin bizneset e para private dhe më pas edhe kompanit,qdo biznes që në krijimit e ti ka nevojë për burime të financimit qofshin ato burime afatshkurtëra, afatmeseme apo afatgjata,secili biznes ka nevojë të ketë burime financimi nga momenti i themelimit dhe në vazhdimësi për të financuar rritjen e tyre.Në kushtet ekonomike dhe sociale në të cilin ndodhet vendi ynë , zhvillimi i bizneseve e ne veçanti të bizneseve të vogëla zë një vend parësor përveçse të rëndësishëm.Ekzistojnë problematika të ndryshme midis sistemit bankar dhe kompanive aksionere si: përqindja e interesit të kredive ,burokracia e bankave ,kërkesa e bankave për kolateral,komisionet bankare.Nevoja gjithnjë në rritje e kërkesës për financime nga biznesi, po përballet me kapacitetet e kufizuara të bankave për të dhënë hua, përveç huave të mbështetura në kolateral. Në këto kushte, zhvillimi i tregut të kapitalit do t'u siguronte atyre një alternativë financim për veprimtarinë e tyre, nëpërmjet emetimit të letrave me vlerë të borxhit apo të kapitalit. Zhvillimi i tregut të kapitaleve do të përbente një alternativë financimi edhe për qeverisjen vendore, për t'i mundësuar asaj realizimin e mjaft projekteve për zhvillimin e infrastrukturës vendore.

Qellimi i punimit

Ky punim ka për qëllim të jap një trajtim teorik të metodave të financimit ,menyren e funksionimit të kompanive në vendin tonë të analizoje problemet e financimit të tyre, dhe të mirrën informata lidhur me formën e financimit që përdorin bizneset në vendin tonë, gjithashtu të identifikoj se cilët burime të financimit i përdorin më shumë.Kontributi i këtij punimi është vetëdijësimi i menaxhmentit lidhur me rëndësinë e financimit .

Pyetja kerkimore

Gjatë përpunimit të këtij punimi do të mundohemi të arrijm të kuptojm menyren e financimit të kompanive si dhe konfrontimin e tyre me teorin financiare: Sa i plotëson nevojat për financimin e biznesit tuaj sistemi bankar.

Formulimi i hipotezave

Hipoteza Ho:Sistemi bankar edhe pse është burimi kryesorë për financim nuk i plotëson nevojat për financim aq sa duhet.

Hipoteza H1:Sistemi bankar ne vendin tonë arrin ti plotësoj nevojat për financim

Limitet /Kufizimet

Studimi do të ketë një hulumtim i cili do të zhvillohet në 50 ndermarrje(rrafshin e dukagjinit) kryesisht në regjionin e qytetit të Pejës.

Metodologjia e punimit

Metodat me të cilat është punuar ky punim është hulumtimi në materiale të ndryshme që përkonin me temën e punimit ,punimi gjithashtu bazohet edhe në pjesën teorike dhe praktike e cila sjell një pasqyrë të rezultatëve empirikë, analizave dhe interpretimin e të dhënave të mbledhura nga hulumtimi kuantitativ i realizuar përmesë një pyetsori (aneksi). Objektivi i punimit është që përmes njohurive teorike në lidhje me procesin e financimit të biznesëve të prezentoj procesin e financimit duke trajtuar burimet dhe mënyrën e financimit të tyre.Në hulumtim janë përfshirë gjithsej 50 biznese vendorë(kryesisht në regionin e Pejës) duke përfshirë forma të ndryshme të organizimit të bizneseve.

Vendimet në lidhje me financimin

Një vendim kyç i financimit së firmës në biznes është qeshtja e financimit të aktivitetit të saj.Në qoftë se financimi nuk është eficient ,do të influencohet aftësia e firmës që të akceptojë projektet e dëshirueshme , dhe kjo do të ndikojë në shkallën e fitimit nga operacionet e saj.Objektivat kryesore të politikës financiare eficientë dhe efektive janë: të sigurojë fonde të mjaftueshme financiare, në kohën e duhur kur fondet kërkohen dhe me çmim sa më të ulët.Kjo ndihmon të kuptohet lidhja ndërmjet vendimeve financiare që merr menaxhmenti financiar i firmës dhe pasurisë së aksionmbajtësve të shoqërisë.Në mënyrë që politika financiare të jetë eficiente , firmat e biznesit duhet të jenë të informuara për burimet e mundshme të financimit.Firmat e biznesit mund të mbledhin fonde financiare nga më shumë burime me anën e instrumenteve financiare që përdorën për financimin e aktivitetit të firmës.

Burimet e financimit

Burimet e financimit të aktivitetit në biznes mund të ndahen në dy grupe kryesore:burime interne dhe burime eksterne.Burimet interne janë: fitimet e mbajtura ,kursimet nga menaxhmenti dhe amortizimi.Firmat në biznes sigurojnë kapitalin financiar nga brenda firmës duke mbajtur fitimet e gjeneruara kto fonde përfaqësojnë ndryshimin pozitiv ndërmjet shpenzimeve që krijojnë shoqëria (kostot e veprimt, pagesa e interesave , pagesa e tatimeve , pagesa e dividendëve , ose përfitja e fondeve fikse të aktiveve), dhe të ardhurave që krijon ajo.Një burim tjetër i brendshëm i financimit që shpesh nuk vihet re , janë kursimet e gjeneruara përmes menaxhimit më eficient të kapitalit punues. Ky kapital është i shkrirë në aktivet dhe detyrimet afatshkurtra.Menaxhimi më eficient i kërkesave nga blersit , detyrimeve ndaj furnitorëve ,stoqet të mallrave ,dhe rezervave monetare , mund të zvogëloj mbitërheqjet nga llogaria bankare dhe ngarkesat me interesa dhe të rrisë rezervat monetare. Dhe burimi tjetër i financimit të brendshëm me rëndësi të madhe gjithsesi janë fondet e amortizimit të aktiveve fikse dhe pajisjeve të firmës. Shuma totale e fondeve për investime në ekonominë e SHBA, që firmat e biznesit i gjenerojnë brenda firmës ,kryesisht fitimet e mbajtura dhe amortizimi , në përgjithësi është në shkallën 50-80%.Kështu , për pjesën më të madhe të firmave në biznes ,rrjedhat e brendshme monetare janë të pamjaftueshme të përmbushin nevojat totale për kapital. Për këtë arsye shumë firma biznesi në periudha të caktuara kohore duhet të konsiderojnë burimet eksterne të financimit në rastet kur kanë nevojë për grumbullimin e fondeve përfinancimin e projekteve të ndryshme ,apo kur planifikojnë zgjerimin e aktiviteteve operacionale të firmës.

Burimet eksterne ekzistojnë një mori e burimeve eksterne të financimit , të cilat mund të ndahen në dy lloje kryesore :burime financimi përmes borxhit dhe burime financimi përmes kapitalit aksionar.Financimi ekstern mund të klasifikohet edhe nga aspekti i afatit të fondeve(financimi afatshkurtër ,dhe financimi afatgjatë), dhe nga aspekti institucional(sigurimi i fondeve financiare përmes tregut financiar ,apo përmes ndërmjetësve financiarë).Burimet e

brendëshme të financimit përbëjnë pjesën më të madhe të fondeve për financimin e aktivitetit të kompanive, zakonisht ndërmjet 50-70%. Edhe pse në periudha të caktuara kohore burimet e jashtme të financimit shënojnë një rritje të konsiderueshme, ato mbeten me një rëndësi më të vogël në krahasim me burimet e brendëshme të financimit.¹

Burimet e financimit për nga koha e (maturimit)likuidimit të tyre

Burimet e financimit afatshkurtër

Burimet e financimit afatshkurtër përdoren për financimin e aktiveve afatshkurtra dhe shlyerja e tyre bëhet brenda një viti. Pak firma mund të ekzistojnë pa fonde me afat të shkurtër. Burimet kryesore të financimit afatshkurtër janë: kredia tregtare, kredit nga bankat tregtare, letrat tregtare, faktoringu.

Burimet e financimit afatmesëm

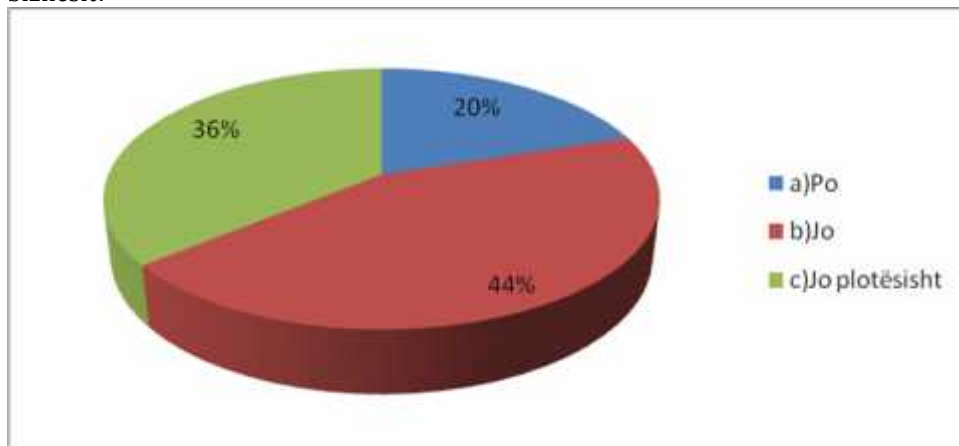
Burimet e financimit afatmesëm shlyhen brenda një periudhe 1-5 vjeçare dhe përdoren për financimin e investimeve afatmesme. Format kryesore të burimeve të financimit afatmesëm janë: Kredia bankare afatmesme, kontratat e shitjes së kushtëzuar, kontrata e qirasë (leasing).

Burimet e financimit afatgjatë

Kompanitë përdorin burime afatgjata për financimin e projekteve afatgjata. Në burimet e financimit afatgjatë futen aksionet e zakonshme, aksionet e parapëlqyera dhe borxhi afatgjatë (obligacionet). Kuptohet se emetimi dhe shitja e titujve afatgjatë kanë një kosto.²

Pyetsori/aneksi-testimi i Hipotezave

Grafiku 1. Kapitali fillestar (vetanak) a është i mjaftueshëm për fillimin e biznesit?

Siq shihet edhe në grafikun mund të themi se zakonisht kapitali fillestar me të cilin ndërmarrja e fillon veprimtarinë e saj nuk është aspak i mjaftueshëm për maksimizimin e fitimit të saj në të ardhmen, dhe nga rezultati shihet se pjesa më e madhe 44% e bizneseve theksojnë se kapitali fillestar është pak i mjaftueshëm për ndërmarrjen e tyre, një pjesë prej 36% theksojnë se aspak nuk është i mjaftueshëm dhe një pjesë e vogël prej 20% potencojnë se kapitali fillestar i tyre është i mjaftueshëm.

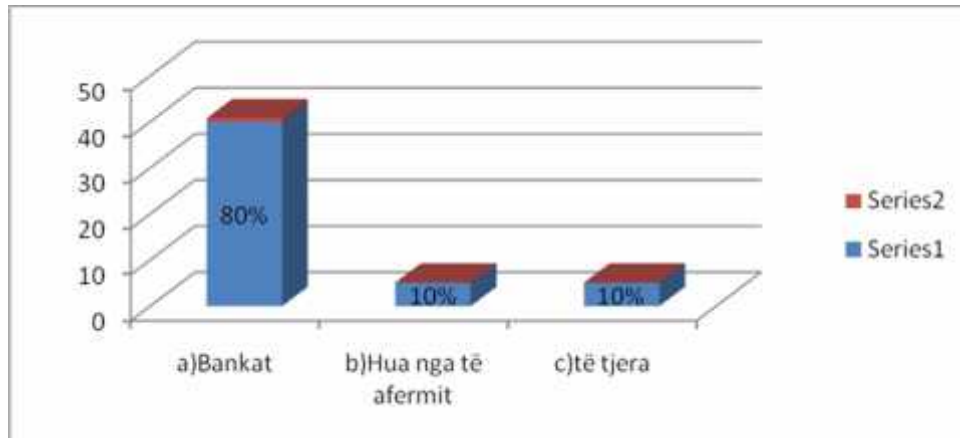
Grafiku 2: Nga i keni siguruar burimet e financimit për hapjen e biznesit tuaj?

¹ Govori, Fadil R., (2005), Burimet e financimit, Financë, EconWAP

² Mustafa, Isa. Menaxhmenti financiar. Riinvest, Prishtinë, 2007, botimi i 2, faqe 210

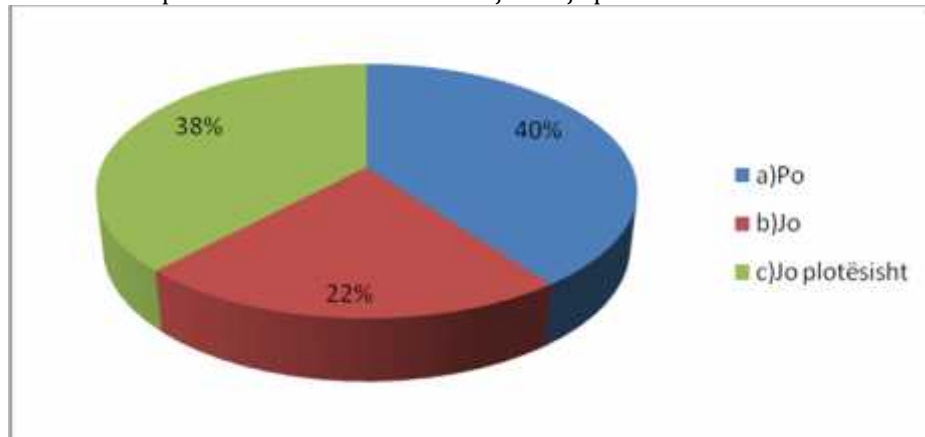
Po aty faqe 220

Po aty faqe 229

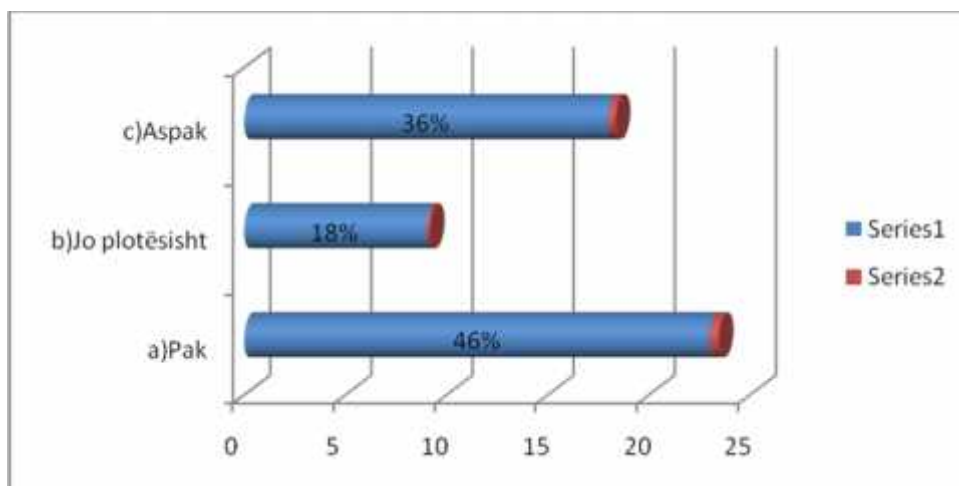
Nga të dhënat e paraqitura në grafikun 2 vërejmë se duke u nisur nga fakti se kapitali fillesatar nuk është i mjaftueshëm na bënë të kuptojmë se shumica e kompanive duhet të mendojnë për alternativat të ndryshme të financimit, ku shumica e bizneseve si alternativë më të mirë shihin bankat ku pjesa më e madhe prej 80% e bizneseve burimet e financimit i sigurojnë përmes kredive nga bankat, një pjesë prej 10% marrin hua nga të afërmit e tyre dhe një pjesë prej 10% nga burime të tjera.

Grafiku 3: A i plotëson sistemi bankar nevojat tuaja për financim?

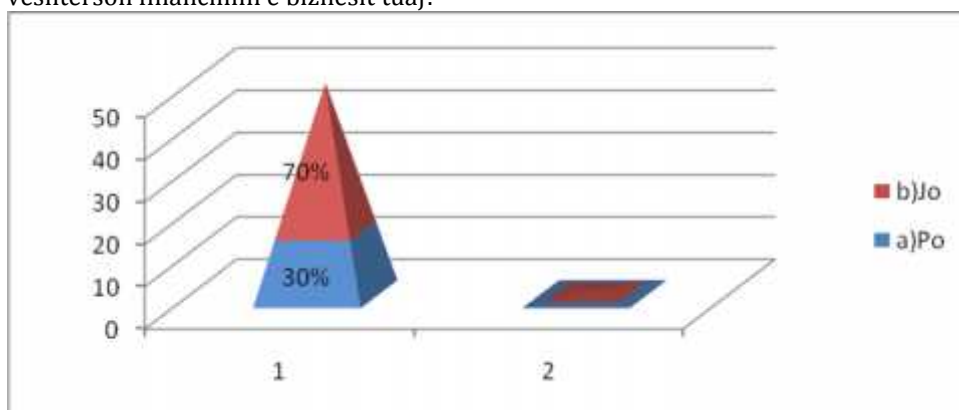
Në grafikun vërejmë se huaja bankare është një nga burimet më të përdorura për financim, por nuk mund të themi se sistemi bankar i kënaqë nevojat për financim sipas hulumtimit është parë se nuk i plotëson aq sa duhet nevojat e financimit 40% e bizneseve potencojnë se i plotëson nevojat ata e shohin sistemin bankar si plotësues kryesor për nevojat e tyre të financimit, rezultojnë se 38% konsiderojnë se jo në mënyrë të plotë sistemi bankar i plotëson nevojat e tyre, 22% konsiderojnë që nuk i plotëson sistemi bankar nevojat e tyre për financim kjo për shkak të disa problemeve që paraqiten në mes të sistemit bankar dhe bizneseve siq janë: përqindja e interesit të kredive, kërkesa e bankave për kolateral, burokracia e bankave, komisionet bankare.

Grafiku 4: A posedoni informacione të mjaftueshme lidhur me tregun e kapitalit si një nga alternativat për financimin e bizneseve?

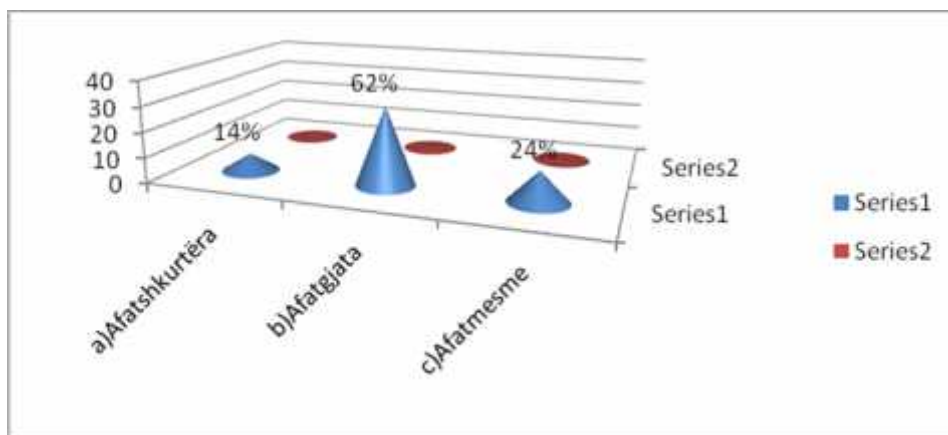
Nga rezultatet e paraqitura në grafikon mund të konkludojmë se një alternativë financimi është edhe tregu i kapitaleve, por bizneset në vendin tonë nuk kanë njohuri të duhura për këtë treg nga bizneset e vrojtuar një pjesë prej 46% deklarojnë që kanë sado pak njohuri lidhur me tregun e kapitalit mirëpo edhe pse ekziston një njohje empirike dhe e thjeshtë ata tregun e kapitalit e njohin vetëm si nocion e jo si praktikë e tregut të kapitaleve, një pjesë prej 18% kanë pak njohuri lidhur me tregun e kapitalit ndërsa një pjesë prej 36% nuk kanë aspak njohuri për tregun e kapitalit. Disa nga problemet që pengojnë kompanitë e vëzhguara në lidhje me tregun e kapitaleve janë mosnjohja e institucioneve të tregut të kapitaleve, mosnjohja e legjislacionit të këtij tregu, niveli i kulturës financiare etj.

Grafiku 5 : Meqenëse në vendin tonë nuk funksionon tregu i kapitalit a ju vështëron financimin e biznesit tuaj?

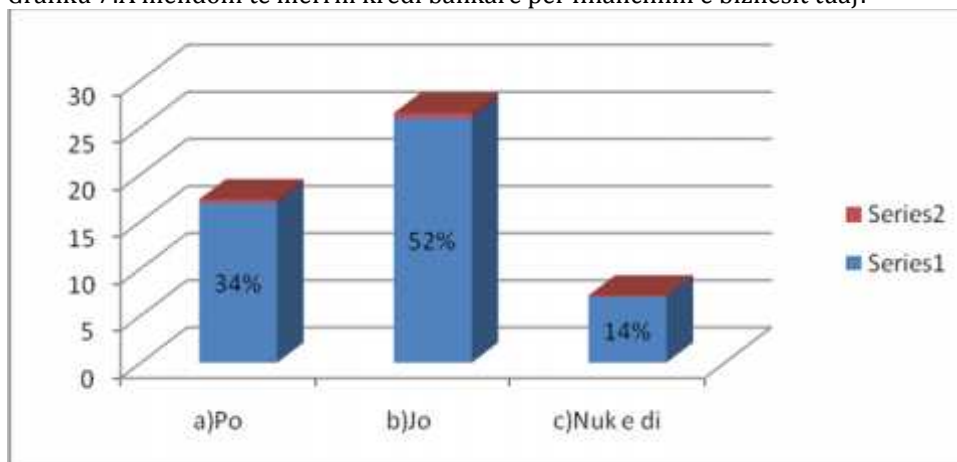
Nga të dhënat e anketimit mund të themi se shumica e biznesëve apo të shprehur në përqindje 70% deklarojnë se mosfunksionimi i kapitalit nuk e vështëron financimin pasi që shumica prej tyre janë biznese të vogla dhe të mesme, ndërsa një pjesë prej 30% deklarojnë se mosfunksionimi i tregut të kapitalit ju vështëron mjaftë financimin e tyre.

Grafiku 6: Për cilat lloje të burimeve më shumë ka nevojë biznesi juaj?

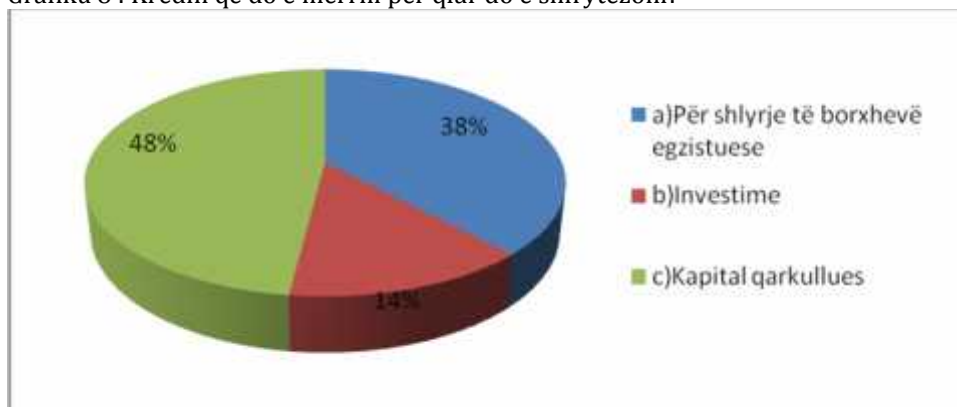
Nga të dhënat në grafik vërejmë se bizneset më shumë janë të interesuara që të kenë burime të financimit afatgjata me 62%, ndërsa burime afatshkurtëra 14%, kurse me burime financimi afatmesme kemi 24%.

Grafiku 7: A mendoni të merrni kredi bankare për financimin e biznesit tuaj?

Në këtë grafik shohim se në anketim kanë cekur se në një të ardhme të afërt 34% e bizneseve të vëzhguara, mendojnë se do të marrin hua bankare, 52% mendojnë se nuk do përdorin huan bankare dhe 14% nuk e dinë nëse do marrin a jo hua nga sistemi bankar.

Grafiku 8: Kredin që do e merrni për qfar do e shfrytëzoni?

Në grafikun vërejmë se shumica e bizneseve kredin e marrurë do e përdorin për kapital qarkullues 48%, dhe një pjesë prej 38% do e përdorin kredin bankare për shlyrje të borxheve, ndërsa për investime përdoret shumë pak 7%. Huaja bankare përdoret nga bizneset më shumë për kapital qarkullues, kjo nxjerr në pah interesin e ulët që kanë kompanitë për të përdorur tregun e kapitalit për financimin e projekteve afatgjata dhe rritjen e tyre të qëndrueshme në të ardhmen. Huaja bankare përdoret nga kompanitë shqiptare më shumë për kapital qarkullues, kjo nxjerr në pah interesin e ulët që kanë kompanitë për të

përdorur tregun e kapitalit për financimin e projekteve afatgjata dhe rritjen e tyre të qëndrueshme në të ardhmen.

Testimi i hipotezave

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 A i plotëson sistemi bankar nevojat tuaja për financim	1,9780	500	,88265	,03947
A keni ndjer nevojën për burime të reja financimi	1,3880	500	,71167	,03183

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 A i plotëson sistemi bankar nevojat tuaja për financim & A keni ndjer nevojën për burime të reja financimi	500	,017	,708

Paired Samples Test

		Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower				Upper
Pair 1	A i plotëson sisterr bankar nevojat tuaja për financim - A keni ndjer nevojën për burime të reja financimi	,59000	,12447	,05023	,49123	,68830	11,752	,499	,000

Në këtë rast hipoteza H_0 refuzohet, meqëse vlera e signifikantes është ,000 ma e vogël se 0,05 që do të thotë se hipoteza alternative H_1 pranohet, pasi që në vendin tonë sistemi bankar nuk arrin të plotësojë nevojat për financim në mënyrë të kënaqshme, kjo për shkak të disa problemeve që rezultojnë në mes të sistemit bankar dhe bizneseve siq janë: përqindja e interesit të kredive, kërkesa e bankave për kolateral, burokracia e bankave, komisionet bankare.

Diskutime

Kompanit të cilat e ushtrojnë veprimtarinë e tyre biznesore në rrafshin e Dukagjinit në përgjithësi, si burim kryesor të financimit i përdorin huat bankare, edhe pse normat e interesit janë të larta, mbetet menyrë më e përdorur nga kompanit. Pra problemi i cili është shqyrtuar në këtë punim është se sa i plotëson sistemi bankar nevojat për financim në vendin tonë, a arrin të plotësojë në menyrë të kënaqshme, a po kompanit e ndiejnë nevojën për burime të reja financiare.

Përfundime

Gjatë hulumtimit të bërë në kompani të ndryshme lidhur me qeshtjen e financimit të kompanive në vendin tonë e në veqanti në rajonin e dukagjinit

(Pejë) , përmes anketimit që zhvilluam dhe në bazë të të dhënave të grumbulluara , mundë të themi se sistemi bankar nuk i plotëson nevojat për financimin e vepritaris së këtyre kompanive në rritje për kapital të biznesit vendas e për rrjedhojë këta të fundit janë në kërkim të alternativave të reja të financimit. Nevoja gjithnjë në rritje e kërkesës për financime nga biznesi, po përballat me kapacitetet e kufizuara të bankave për të dhënë hua, përveç huave të mbështetura në kolateral. Në këto kushte, zhvillimi i tregut të kapitalit do t'u siguronte atyre një alternativë financim për veprimtarinë e tyre, nëpërmjet emetimit të letrave me vlerë të borxhit apo të kapitalit. Funksionimi i Tregut të kapitalit mendoj se do të sillte efekte pozitive jo vetëm për kompanitë , por edhe për ekonominë e vendit, një vend që ka tregun e kapitalit padyshim se ka edhe ekonominë më të zhvilluar ,dhe për kompanitë do ishte më e lehtë menjra e funksionimit të tyre .Përvoja ka vërtetuar se rritja ekonomike e një vendit është më e madhe pas funksionimit të tregut të kapitalit.

Falënderime

Ne i falënderojmë kompanitë të cilat janë të përfshira në hulumtimin tonë, të cilët nuk hezituan të bashkëpunonin më ne aspak ishin qdo herë të gatshëm të na japin përgjigje në qdo pyetje që ne ju parashtruan , dhe falë bashkëpunimit dhe mirkuptimit më punonjësit e tyre ne arritëm që ta përfundojmë këtë punim.

Referenca

Mustafa, Isa "Menaxhmenti Financiar" Prishtinë, 2007, Botimi 2

Ciceri, Beshir. ; Xhafa, Halit. "Drejtimi Financiar "Tiranë. 2000

Govori, Fadil R., (2005), Burimet e financimit , Financë , EconWAP

Herbert B. Mayo « Finance : an introduction

ROLI I INFINITIT

Elda Lamçe

Universiteti "Ismail Qemali"

Vlorë-Shqipëri

E-mail: eldalamce@gmail.com

Abstrakti

Një rol kyç për një kuptim më të thellë të përbërësve bazë të Algjebrës Gjeometrike Konformale luan infiniti. Këtu do të shohim se si një plan është krijuar nga zmadhimi i pafundëm i rrezes së një sfere, se si infiniti është paraqitur në Algjebrën Gjeometrike Konformale dhe se si zhvendosësit janë një limit i rotorëve.

Fjalë Kyçe – Infinit, Sferë, Pikë, Plan

1. INFINITI

Dimë që vektori bazë konformal e_0 paraqet origjinën e hapësirës Euklidiane. Por, ç'mund të themi në lidhje me e_∞ ? Pikërisht në këtë seksion do të shohim se e_∞ mund të interpretohet ose si një sferë me rreze infinit ose si një pikë apo një plan në pafundësi.

1.1. Sferat me rreze infinit

Le të shohim si fillim një sferë me qendër në origjinë. Dihet që origjina e kësaj sfere ($\mathbf{p} = e_0$) është paraqitur si

$$\mathbf{S} = -\frac{1}{2}r^2 e_\infty + e_0 \quad (1.1)$$

Një tjetër paraqitje homogjene e origjinës së kësaj sfere është për një moment produkti i tij me skalarin $-\frac{2}{r^2}$

$$\mathbf{S}' = -\frac{2}{r^2}\mathbf{S} = e_\infty - \frac{2}{r^2}e_0 \quad (1.2)$$

Duke u bazuar në këtë formulë dhe në faktin që $\mathbf{S}$ dhe $\mathbf{S}'$ paraqesin të njëjtën sferë lehtësisht mund të shohim që një sferë në origjinë me rreze infinit është përfaqësuar nga e_∞ .

$$\lim_{r \rightarrow \infty} \mathbf{S}' = e_\infty$$

Mund të tregohet që kjo nuk është e vërtetë vetëm për një sferë në origjinë por gjithashtu edhe për një sferë me qendër një pikë çfarëdo.

1.2. Pikat në pafundësi

Le të konsiderojmë tani një pikë Euklidiane të çfarëdoshme $\mathbf{x}$ (jo të barabartë me origjinën) të paraqitur nga vektori konformal $\mathbf{P}$

$$\mathbf{P} = x + \frac{1}{2}x^2 \mathbf{e}_u + \mathbf{e}_v$$

me vektorin normal Euklidian $\mathbf{n}$ në drejtimin e x

$$x = t\mathbf{n}, \quad t > 0, \quad \mathbf{n}^2 = 1$$

Një tjetër paraqitje homogjene e kësaj pike është për shembull produkti i tij me

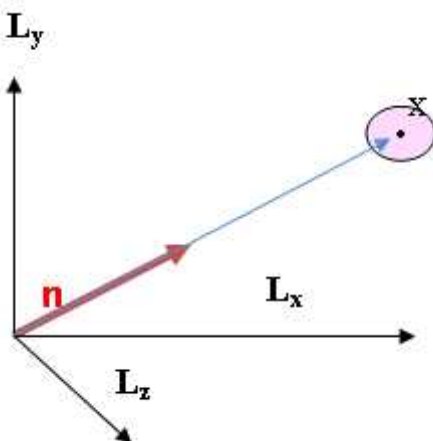

Fig.1: Pika në pafundësi

skalarin $\frac{2}{x^2}$

$$\mathbf{P}' = \frac{2}{x^2} \left(x + \frac{1}{2}x^2 \mathbf{e}_u + \mathbf{e}_v \right)$$

$$\mathbf{P}' = \frac{2}{x^2} x + \mathbf{e}_u + \frac{2}{x^2} \mathbf{e}_v$$

Ne përdorim këtë formë për të njehsuar limitin $\lim_{t \rightarrow \infty} \mathbf{P}'$ për të zmadhuar x .
Meqë $x = t\mathbf{n}$ marrim

$$\mathbf{P}' = \frac{2}{t^2 \mathbf{n}^2} t\mathbf{n} + \mathbf{e}_u + \frac{2}{t^2 \mathbf{n}^2} \mathbf{e}_v$$

dhe meqë $\mathbf{n}^2 = 1$

$$\mathbf{P}' = \frac{2}{t} \mathbf{n} + \mathbf{e}_u + \frac{2}{t^2} \mathbf{e}_v$$

Bazuar në këtë formulë dhe në faktin që $\mathbf{P}$ and $\mathbf{P}'$ paraqesin të njëjtën pikë Euklidiane lehtësisht mund të shohim që pika në pafundësi për çdo vektor drejtues $\mathbf{n}$ është paraqitur me anë të $\mathbf{e}_u$.

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \mathbf{P}' = \mathbf{e}_u$$

1.3. Plani me largesë të pafundme nga origjina

Le të konsiderojmë një plan me një largesë të çfarëdoshme $d \neq 0$ nga origjina, ky plan është paraqitur si

$$\pi = \mathbf{n} + d\mathbf{e}_n \quad (1.3)$$

Me vektorin normal 3-dimensional $\mathbf{n}$. Një tjetër paraqitje homogjene e këtij plani është për shembull produkti i tij me skalarin $\frac{1}{d}$

$$\pi' = \frac{1}{d}\mathbf{n} + \mathbf{e}_n \quad (1.4)$$

Bazuar në këtë formulë dhe në faktin që π dhe π' paraqesin të njëjtin plan lehtësisht mund të shohim që një plan me distance të pafundme nga origjina është paraqitur nga $\mathbf{e}_n$

$$\lim_{d \rightarrow \infty} \pi' = \mathbf{e}_n$$

2. PLANET SI LIMITE TË SFERAVE

Sferat dhe planet ,që të dyja janë vektorë në Algjebrë Gjeometrike Konformale. Në këtë seksion do të shohim se si një sferë S

$$S = s + \frac{1}{2}(s^2 - r^2)\mathbf{e}_n + \mathbf{e}_n \quad (1.5)$$

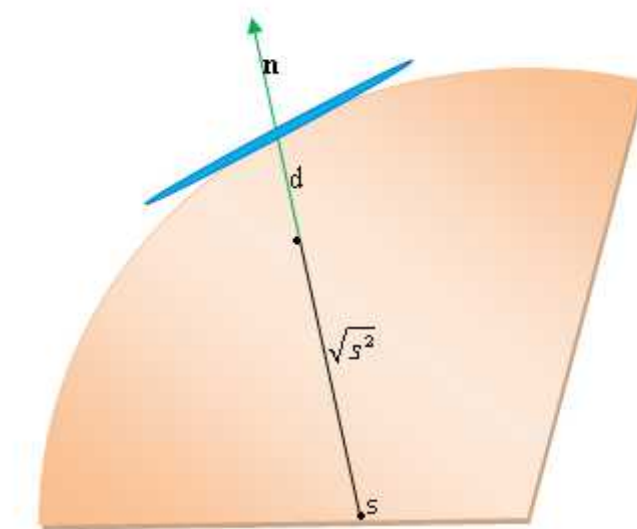

Fig. 2: Sferat dhe planet

Me qendër pikën Euklidiane $\mathbf{s}$ dhe rreze r degjeneron tek nje plan si rezultat i procesit të limitit.

Në varësi se kur origjina ndodhet brenda apo jashtë sferës ,distanca minimale nga origjina te sfera është

$$d = r \pm \sqrt{s^2} \quad (1.6)$$

Në qoftëse origjina ndodhet brenda sferës

$$r = \sqrt{s^2} + d \quad (1.7)$$

ose

$$r^2 = s^2 + 2d\sqrt{s^2} + d^2 \quad (1.8)$$

dhe sfera mund të shkruhet si

$$S = s + \frac{1}{2} (s^2 - s^2 - 2d\sqrt{s^2} - d^2) e_n + e_0 \quad (1.9)$$

ose

$$S = s + \frac{1}{2} (-2d\sqrt{s^2} - d^2) e_n + e_0 \quad (1.10)$$

me $s = -tn$ dhe $s^2 = t^2 n^2$ marrim

$$S = -tn - \frac{1}{2} (-2td\sqrt{n^2} + d^2) e_n + e_0 \quad (1.11)$$

ose

$$-\frac{S}{t} = n + \frac{1}{2} \left(2d\sqrt{n^2} - \frac{d^2}{t} \right) e_n - \frac{e_0}{t} \quad (1.12)$$

$$\lim_{t \rightarrow \infty} -\frac{S}{t} = n + \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{1}{2} \left(2d + \frac{d^2}{t} \right) e_n - \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{e_0}{t} \quad (1.13)$$

$$\lim_{t \rightarrow \infty} -\frac{S}{t} = n + d e_n \quad (1.14)$$

që është paraqitja e një plani

3. TRANSLATORËT SI NJË LIMIT I ROTORËVE

Këtu, do të shohim në një shembull se si një translator specifik përftohet nga një proces limiti i një rotorit specifik. E përftojme rotorin nga ekuacioni i drejtëzës ($L = -e_1 z + e_2 \wedge e_n$) e marrë nga koordinatat e Plücker të bazuara në dy pika Euklidiane $a = e_1 + e_2$ dhe $b = e_1$. Kjo drejtëzë është e pajisur me një parametër s si më poshtë

$$L = -e_1 \wedge e_2 + s e_2 \wedge e_n \quad (1.15)$$

Me qëllim që tazhvendosim atë me zmadhimin e s në drejtimin e x . Le të konsiderojmë një rrotullim me kënd θ rreth kësaj drejtëze L nga pika $-Pt$ te pika Ps (shih fig.3). Bazuar në këtë rrotullim, të përshkruar nga rotori

$$R = \cos \frac{\theta}{2} - \sin \frac{\theta}{2} L \quad (1.16)$$

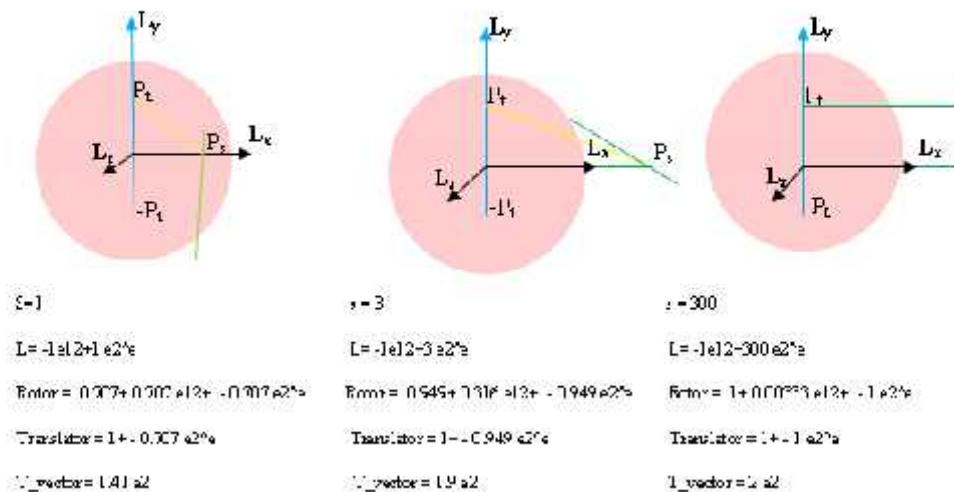

Fig.3: Nga rrotullimi te zhvendosja

do të njehsojmë zhvendosjen nga pika $-Pt$ te pika Ps me parametër $t > 0$ duke e zhvendosur Ps nga origjina në drejtimin e y . Sinusi dhe kosinusi i gjysmës së këndit mund të shprehet si më poshtë

$$\sin \frac{\theta}{2} = \frac{t}{\sqrt{t^2 + s^2}} = \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{s}{t}\right)^2}} \quad (1.17)$$

$$\cos \frac{\theta}{2} = \frac{s}{\sqrt{t^2 + s^2}} = \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{t}{s}\right)^2}} \quad (1.18)$$

meqë distanca midis e_0 dhe Ps është s dhe distanca midis e_0 dhe Pt është t . Bazuar në këtë vëzhgim ne jemi të aftë të përshkruajmë rrotullimin si më poshtë

$$R = \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{t}{s}\right)^2}} - \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{s}{t}\right)^2}} (-e_1 \wedge e_2 + s e_2 \wedge e_0) \quad (1.19)$$

ose

$$R = \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{t}{s}\right)^2}} + \frac{1}{\sqrt{1 + \left(\frac{s}{t}\right)^2}} (e_1 \wedge e_2) - \frac{s^2}{\sqrt{1 + \left(\frac{s}{t}\right)^2}} (e_2 \wedge e_0) \quad (1.20)$$

ose

$$R = \sqrt{\frac{1}{1 + (\frac{t}{s})^2}} + \sqrt{\frac{1}{1 + (\frac{s}{t})^2}} (e_1 \wedge e_2) - \sqrt{\frac{1}{\frac{1}{s^2} + \frac{1}{t^2}}} (e_1 \wedge e_2) \quad (1.21)$$

ose

$$R = \sqrt{\frac{1}{1 + (\frac{t}{s})^2}} + \sqrt{\frac{1}{1 + (\frac{s}{t})^2}} (e_1 \wedge e_2) - t \sqrt{\frac{s^2}{1 + (\frac{t}{s})^2}} (e_1 \wedge e_2) \quad (1.22)$$

Për $s \rightarrow \infty$ zhvendosja përfundimtare është

$$T = \lim_{s \rightarrow \infty} R = 1 - t(e_1 \wedge e_2) = 1 - te_1 \wedge e_2 \quad (1.23)$$

Sipas ekuacionit 2.39 kjo i korrespondon zhvendosjes me vektor zhvendosës

$$t = 2te_1 \quad (1.24)$$

Pikërisht këtë prisnim për një zhvendosje nga pika $-Pt$ te pika Pt . Fig.3 paraqet këtë proces limiti për një parametër të zmadhuar parameter s . Ndërkohë drejtëza jeshile L është duke lëvizur në pafundësi, vektori zhvendosës i afrohet gjithmonë e më tepër $2e_1$ (për $t = 1$).

REFERENCAT:

- [1] R. Abłamowicz. Clifford algebra computations with maple.
- [2] R. Abłamowicz and B. Fauser. The CLIFFORD home page. 2002.
- [3] D. Hestenes and R. Ziegler, *Projective Geometry with Cli@ord Algebra*, (submitted).
- [4] A. N. Whitehead, *A Treatise on Universal Algebra with Applications*.
- [5] J. Browne. The grassmannalgebra book home page. HTML document, 2002.
- [6] William K. Clifford. On the classification of geometric algebras.
- [7] D. Hestenes and G. Sobczyk, *Cli@ord Algebra to Geometric Calculus*,
- [8] L. Dorst, C. Doran, and J. Lasenby, editors. *Applications of Geometric Algebra in Computer Science and Engineering*. Birkh 2002.
- [9] L. Dorst, S. Mann, and T. Bouma. GABLE: A MatLab tutorial for geometric algebra. HTML document, 2000.
- [10] Leo Dorst. Honing geometric algebra for its use in the computer sciences.

DECOMPOSITION OF GINI COEFFICIENT IN ALBANIA UNDER THE URBAN AND RURAL POPULATIONS

Ilira Pulaj

Abstract

This article is an expression of the Gini coefficient decomposition, conceptualized as a branch of economic inequality. For the decomposition of this coefficient are used three factors, within group inequality, inequality between groups and between groups transvariation impact of urban and rural population using data from the year 2009-2013 with Dagum (1997) method. Results show that 48% of the country's total inequality is as a result of inequality within groups (urban and rural), about 26% in 2009 and 22% in 2013 from deepening income inequality between urban and rural areas, 27% in 2009 and 29% in 2013 of inequality in Albania as a result of transvariation between two groups. Therefore, even though half of the income inequality in Albania is a cause of gross inequality between urban and rural areas, but if we ignore the factor of transvariation then inequality within groups is the most important factor of the country's total inequality.

Key Word: Decomposition of inequality, Gini coefficient, Urban, Rural, Albania

1- Introduction

The execution policy of lowering income inequality is associated with recognition resources and income inequality and is in proportion to their relative importance. By breaking down the branches of inequality we can understand the relative importance of sources of inequality such as the inequality between the layers, the inequality between professions or inequality between production factors in overall inequality. The purpose of this article at first was Gini coefficient decomposition in subgroups of the population (urban and rural) with Dagum (1997) method and then analyzing gross duality of economy in urban and rural areas. For this purpose, using data from 2009-2013, is analyzed overall inequality of country divided into three factors: inequality within urban and rural areas, net inequality between rural and urban areas and the impact of transvariation. Economic changes in urban and rural areas can be measured by economic indicators such as unemployment rate, labor forces efficiency etc. These effects can be summarized in income distribution. Inequalities between areas under living standards influence in economic policy decision. And for these reasons policies were not to be such differences between areas. Reducing the inequality between rural and urban areas prevent mass migration from rural to urban residents and inequality within cities.

This article is divided into four parts: The second part has to do with the Gini decomposition coefficient by population groups. In the third section presents the results of the decomposition of Gini coefficient by urban and rural areas. While in the last part presents the conclusions.

2- Decomposition of the Gini coefficient by population groups

The main characteristics of the income distribution inequality are classified in 7 rules:

- 1) Transfer rule (Rule Peigu-Dalton): That in the event that a part of the income of an individual in society are transferred to another where the difference between their income decreases, rises or remains unchanged should the indicator of inequality in reciprocal manner to decrease, rise or remain unchanged.
- 2) Rule of non sensitivity about uniform changes of all income: Indeed inequality indicator should be independent of the scale of measurement, the relative size of the income and the average income in society.
- 3) Rule of sensitivity versus equal changes of all income: In other words if the incomes of all individuals in society are raised or decreased by the same unit than the indicator of inequality should increase or decrease.
- 4) Rule of non sensitivity towards proportionally changes to the number of individuals in all groups and layer of income.
- 5) The rule of symmetry: So if income of a number of individuals in society with different characteristics shifting position than in indicators of inequality should not be any change.

- 6) Restriction rule: That the value domain of indicators from 0 (perfect equality) to 1 (absolute inequality) must be limited.
- 7) Action rule: That indicator must be independent of mental opinion of researcher.

Addition to the rules above should pay attention to the decomposition indicators characteristics. Theil's findings about the decomposition of inequality indicators and Gini coefficient are presented, respectively on Theil (1967) and Battacharya and Mahalanobis (1967). During the inequality indicators decomposition process, different researchers have proposed various methods. These methods are classified into two major groups:

- ❖ The first group of methods the income inequality decomposes based on groups population (social, professional, etc.). Under this approach each statistical unit belongs only and only one population group where decomposition is performed according to the weighted sum of the relative proportion of the population group (Population Weighted Decomposition). In this group, disaggregated indicators of income inequality (Decomposable Income Inequality Measures) are in the spotlight and Bourguignon (1981), Shorrocks (1980, 1984), Cowell (1980), Cowell and Kuga (1981), Blackorby, Donaldson and Auersperg (1981) and Dagum (1997) have been for this purpose.
- ❖ The second group includes methods that analyze the role of resource types and components of income inequality in general. In this method decomposition is performed based on the weighted sum of the relative proportion of income source (Income Weighted decomposition). In this group we have also Rao (1969), Pyatt (1976), Silber (1989), Yitzhaki (1994), Yitzhaki and Lerman (1991).

In this article the method of decomposition of Gini coefficient by population groups Dagum (1997) is presented in such a way. Suppose **P** has **n** population units with income **y_i** (**i** = 1, ..., **n**) where **F** (**y**), **μ** and **G** are respectively the concentration distribution of income, the average income and indicator Gini of the entire population. If the population (**P**) will be divided into **k** sub populations **P_j** (**j** = 1, ..., **k**) then the volume and average revenue under sub populations (**P_j**) may show with **n_j** and **μ_j**. Sub populations income vectors divided in **k** subgroups with volume **n_j**, **j** = 1,2, ... **k** can be summarized in the following table

Equality of income within groups Gini (G_{ji})	Average revenue	$y_1 \dots y_i \dots y_{n_j}$	Population income subgroups units
G_{11}	$\mu_1 = \frac{\sum y_{1i}}{n_1}$	$y_{11} \dots y_{1i} \dots y_{1n_1}$	1
$\vdots$	$\vdots$	$\vdots \quad \backslash \quad \vdots \quad \backslash \quad \vdots$	$\vdots$
G_{jj}	$\mu_j = \frac{\sum y_{ji}}{n_j}$	$y_{j1} \dots y_{ji} \dots y_{jn_j}$	j
$\vdots$	$\vdots$	$\vdots \quad \backslash \quad \vdots \quad \backslash \quad \vdots$	$\vdots$
G_{kk}	$\mu_k = \frac{\sum y_{ki}}{n_k}$	$y_{k1} \dots y_{ki} \dots y_{kn_k}$	k

Table 1: Vectors of incomes of the population with size **n**, divided in **k** subgroups with sizes **n_j**

General Gini index of population (P) is:

$$G = \frac{\Delta}{2\mu} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{r=1}^n |y_i - y_r|}{2n^2 \mu} = \frac{\sum_{j=1}^k \sum_{h=1}^k \sum_{i=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} |y_{ji} - y_{hr}|}{2n^2 \mu} \quad (1)$$

According to Cowell (1998) Gini coefficient in the formula (1) shows the relationship of the average amount of absolute values of differences of all income couples (**Δ**) with the maximum possible size of these differences (respectively the overall inequality in the distribution income, that is **2μ**). As shown in Dagum (1997), the general Gini coefficient of population has three components: inequality within groups, net inequality versus groups and the intensity of mixing (Transvariation) between groups. Inequality between groups is part of inequalities within all sub-groups. As presented to Mussard, Seyte and Terraza (2003), the Gini coefficient within the group (within subgroups **P_j**) is equal to:

$$G_{jj} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_j} |y_j - y_r|}{2n_j^2 \mu_j} \quad (2)$$

Gross inequalities between groups, constitute part of the overall inequality formed by inequalities between population subgroups. Gini coefficient between gross groups (**G_{jh}**) reflects inequalities between population subgroups (**P_j**) and (**P_h**). This part of the inequality by Dagum (1987b p.7) is equal to:

$$G_{jh} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} |y_{ji} - y_{hr}|}{n_j n_h (\mu_j + \mu_h)} \quad (3)$$

The numerator of equation (3) is equal to the sum of the absolute values of differences of each individual income by population group **j** with respective individual population group **h** while the denominator consist on maximum of that difference. Each of the above Gini coefficient lies between **0** and **1**. With the growth of inequality, the Gini coefficient approaches **1**. Dagum (1997) heterogeneous effects between groups divided on the effect of non mixtures of inequalities between groups and the effect of mixing. (Gross economic affluence) said that the income of a population group is higher than another group. Gross economic affluence between the two subgroups with continues variables state as follows:

$$d_{jh} = \int_{-\infty}^{\infty} dF_j(y) \int_{-\infty}^y (y-x) dF_h(x) \quad \forall \mu_j > \mu_h \quad (4)$$

The expression above shows the difference in income between the two groups **j** and **h** when $y_{hr} < y_{ji}$ and $\mu_h < \mu_j$. The above expression for discontinued variables is as follows:

$$\text{if } y_{ji} > y_{hr} \quad d_{jh} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} (y_{ji} - y_{hr})}{n_j n_h} \quad (5)$$

In continues state, first degree moment of transvariation between groups is equal to the difference of income between subgroups **P_j** and **P_h** if $y_{hr} > y_{ji}$ and $\mu_h < \mu_j$. Then:

$$p_{jh} = \int_{-\infty}^{\infty} dF_h(y) \int_{-\infty}^y (y-x) dF_j(x) \quad \forall \mu_j > \mu_h \quad (6)$$

While for not continuous variables, we can write:

$$\text{if } y_{ji} < y_{hr} \quad p_{jh} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} (y_{hr} - y_{ji})}{n_j n_h} \quad (7)$$

Mentioned at the Dagum (1980), equations (4) and (6) can be presented as indicators (Relative Economic Affluence). REA is an indicator that shows the normalized difference between subgroups **P_j** and **P_h** as follows:

$$D_{jh} = \frac{(d_{jh} - p_{jh})}{\Delta_{jh}} = \frac{(d_{jh} - p_{jh})}{(d_{jh} + p_{jh})} \quad (8)$$

Where Δ_{jh} is the average of the absolute values of differences of population subgroups **j** of the population subgroups **h** and for non continued variables derived from the expression

$$\Delta_{jh} = d_{jh} + p_{jh} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} |y_{ji} - y_{hr}|}{n_j n_h} \quad (9)$$

According to expression (5), (7), (8) and (9), REA indicator for non-continuous variables is as follows:

$$D_{jh} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} (y_{ji} - y_{hr})}{\sum_{j=1}^{n_j} \sum_{r=1}^{n_h} |y_{ji} - y_{hr}|} \quad \forall \mu_j > \mu_h \quad (10)$$

REA indicator expresses the average income of a population in relation to other population. Based on Gaume (1987), this indicator is reflective of the economic duality. The calculation of this indicator is improvement for Gini coefficient because this coefficient represents appropriate rate sequencing based on the social welfare of populations under various different average incomes. This issue even without the Lorentz graph classifications cannot be rejected because the Gini coefficient expresses the income distribution of the population expressed in units. In this context, under the Gini coefficient the social welfare is a function of degree of inequality within the population and welfare amount created by differences in income distribution, asymmetry and the average REA is been ignored.

Taking into account that $\mu_h < \mu_j$. This indicator is positive and is between 0 and 1. Value of this indicator in the status of equality of all incomings to two subgroups is 0 and the state of income inequality of the two subgroups is 1. Indicator (Net Gini between groups) expresses the average difference between all pairs of income of to distribution or net inequality caused by miss combination of j and h distributions and calculated through $G_{jh} \times D_{jh}$. Expression $G_{jh} \times (1 - D_{jh})$ is part of the inequality created by the correlation of j and h distributions between P_j and P_h distributions. If P_j and S_j are respectively (%) of persons belonging to subgroups P_j and incomings size of the persons of subgroup j, then will have:

$$p_j = \frac{n_j}{n}, s_j = \frac{n_j \mu_j}{n \mu} \quad (11)$$

According to the expressions (3) (8) and (11) we can represent the first component of the decomposition of Gini coefficient, which is the part of net inequality between groups in the overall Gini coefficient and is expressed as follows:

$$G_h = \sum_{j=1}^k \sum_{h=1}^{j-1} G_{jh} D_{jh} (p_j s_h + p_h s_j) \quad (12)$$

If net inequality part between groups is greater than more economic duality appear. The second component of inequality is part of the impact of

transvariation among subgroups from the overall Gini coefficient and is expressed as follows:

$$G_t = \sum_{j=1}^k \sum_{h=1}^j G_{jh} (1 - D_{jh}) (p_j s_h + p_h s_j) \quad (13)$$

The third component of inequality consists of the weighted inequalities within groups against the overall Gini coefficient and is expressed as follows:

$$G_w = \sum_{j=1}^k G_{jj} P_j s_j \quad (14)$$

Finally considering the expressions (12), (13) and (14), we can write the main decomposition expression Gini coefficient as follows:

$$G = G_w + G_b + G_t \quad (15)$$

3- Decomposition of Gini coefficient in Albania based in rural and urban areas.

To break down and analyze the rural and urban inequality in the country, the overall Gini coefficient is divided into three components

1. Gini coefficient of inequality between urban and rural area G_w
2. Net Gini coefficient of inequality in urban and in rural areas G_b
3. Gini coefficient by transvariation intensity of inequality in urban and rural areas G_t

In this study data used for this purpose are: income-expenditure of families by year 2009 - 2013 in Albania. Based on the data, parts of urban and rural population (P_i) from the general population (data density) in 2009 were respectively 0.46 and 0.54 and in 2013 were respectively 0.49 and 0.51. While the part of expenditure (S_i) of urban and rural areas of general expenses in 2009 were respectively 0.57 and 0.43. Also in 2013 were respectively 0.58 and 0.42. The results obtained by inequality within and between heterogeneous groups for urban and rural areas on the basis of expressions (1), (2) and (3) are summarized in Table 2 and 3. Overall Gini coefficient of country, rural and urban area in 2009 was respectively 0.4289, 0.4223 and 0.4059. Gini coefficient between urban and rural areas was 0.4438 and for 2013 this indicator for above areas was respectively 0.4310, 0.42734, 0.41524, and 0.44165. According to the estimated coefficients, the size of inequality in the country in both urban and rural areas has increased. But the inequality between urban and rural areas has decreased slightly.

	Year	General G	Rural G_{jj}	Urban G_{jh}
Within	2009	0.42890	0.42233	0.40587

Groups	2013	0.43107	0.42734	0.41524

Table 2: Inequality within and between urban and rural populations

Within Gross Groups	2009	0.44380
	2013	0.44165

Table 3: Inequality between urban and rural populations¹

Based on the expression (14) in 2009 the weighted average of inequality within groups (G_w) is 0.2045. REA indicator according to the expression (8) is 0.4899. Using this REA indicator and expression (12) and (13), the size of net inequalities between groups is 0.1099 and transvariation is 0.1144. In 2013 the weighted average of inequality within groups is 0.2093 and REA indicator is 0.43. Also the size of the net inequalities between groups is 0.09537 and transvariation 0.1263.

According to REA indicator, economic duality between urban and rural areas decreased from about 50% in 2009 to 43% in 2013. Part of each of the components of inequality considering urban and rural areas for 2009 and 2013 is summarized in Table 4. As it appears in Table 4 about 48% of the country's total inequality is created as a result of inequality within urban and rural areas. In 2009 about 26% of inequality is created due to the gaps between urban and rural areas and 27% of the country's total inequality is caused by the effects of transvariation.

In 2013 the effect of transvariation increases approximately 29% and net inequality between groups reached 22%. Net weight reduction between the groups showing a decrease of country economic duality, however this duality cannot ignore.

GINI Indicator / Year	Part of the factor within the group	Part of the net factor between groups	Part of the transvariation factor
2009	48.67	25.63	26.69
2013	48.57	22.13	29.30

Table 4: Part (expressed in%) of each inequality factor from overall inequality

4- Results

The main purpose of this paper is the decomposition of economic inequality (Gini) into three components: inequality within urban and rural groups, between urban and rural areas and the effect of transvariation in Albania using data from 2009 to 2013. For this purpose was used Dagum (1997) method for decomposition of Gini coefficient. Gini coefficient is therefore divided into two parts: the Gini coefficient in urban and rural areas and gross Gini coefficient between urban and rural areas. The latter in turn divided into two sub-parts, one is the net effect and other is the transvariation impact. Finally is calculated the part of each of the three factors overall Gini coefficient in Albania.

¹ Source: Using data from the family budget during years 2009 – 2013 with the help of SPSS software.

Results show that inequality in Albania divided by urban and rural areas during 2009-2013 is not reduced. About 48% of inequality in the country caused from inequality within urban and rural areas and this value over the years remained more or less unchanged. In 2009 about 26% caused by deepening inequality of income between urban and rural areas where in 2013 decreased to 22%. Also during the years 2009-2013 the impact of transvariation was respectively 27% and 29% of overall inequality in the country. In conclusion, although more than half of income inequality in the country caused by gross inequality between urban and rural areas, but by eliminating transvariation impact, then the main factor of inequality in the country remains inequality within urban areas and then comes net inequality between urban and rural areas. Reduction of the part of net inequality between groups shows the reduction of the gap between these areas during this period. But we can still consider this country economic duality as a cause of inequality. Therefore to reduce inequality in the country with the sense of social justice and economic programs in socio-economic development may emphasis on reducing the income gap between urban and rural areas.

References

1. Abounoori, E. and Khoshkar, A. (In print). "Decomposition of Income Gini Coefficient in Iran", *Iranian Economic Review* (IER).
2. Bhattacharya, N. and Mahalanobis, B. (1967). "Regional disparities in household consumption in India", *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 62, pp. 143-161.
3. Blackorby, C.; Donaldson, D.; Auersperg, M. (1981). "A New Procedure for the Measurement of Inequality within and among Population Subgroups", *Canadian Journal of Economics*, Vol. 14, pp. 665-685.
4. Botargues, P., & Petrecollo, D. (1997). Income Distribution and Relative Economic Affluence between Populations of Income Earners by Education in Gran Buenos Aires, Argentina 1990-1996. *Anales de la XXXII Reunión de la AAEP, Bahía Blanca*.
5. Bourguignon, F. (1979). "Decomposable Income Inequality Measures", *Econometrica*, Vol. 47, pp 901-920.
6. Burrell, Q.L. (2005). "Measuring relative equality of concentration between different income/wealth distributions". *In International Conference in Memory of Two Social Scientists: C. Gini and MO Lorenz*.
7. Cowell, F.A. (1980). "On the structure of additive inequality Measures", *Review of economic Studies*, Vol. 47, PP.521-531.
8. Cowell, F.A. (1998). "Measurement of Inequality, Distributional Analysis Research Programme", Discussion paper, No. DARP36, *London School of Economic*, pp 95.
9. Cowell, F.A. and K. Kuga (1981). "Additivity and the Entropy Concept: An axiomatic approach to inequality measurement", *Journal of economic theory*, Vol. 25, pp 131-143.
10. Dagum C. (1987a). *Gini ratio*, The New Palgrave Dictionary of Economics, Vol. 2, pp 529-532.
11. Dagum, C. (1980). "Inequality Measures between Income Distributions with Applications", *Econometrica*, Vol, 48, pp 1791-1803.
12. Dagum, C. (1987b). "Measuring the economic affluence between populations of income receivers", *Joumd of Business and Economic Statistics*, Vol. 5, pp 5-12.
13. Dagum, C. (1997). "A New Approach to the Decomposition of the Gini Income Inequality Ratio", *Empirical Economics*, Vol, 22, pp 515-531.

14. Gini, C. (1912). Variabilitii e mutabilita, In: Memorie di Metodologia Statistica, Vol. 1, Variabilitle Concentrazione. Libreria Eredi Virgilio Veschi, Rome, pp 211-382.
15. Mussard, S.; F. Seyte, M. and Terraza, M. (2003). "Decomposition of Gini and the generalized entropy inequality measures", *Economics Bulletin*, Vol. 4, No. 7, pp 1-6.
16. Pyatt, G. (1976). "On the Interpolation and Disaggregation of Gini Coefficient", *the Economic Journal*, Vol. 86, pp 451-473.
17. Rao, V.M. (1969). "Two Decompositions of Concentration Ratio", *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 132, pp 418-425.
18. Shorrocks A.F. (1980). "The Class of Additively Decomposable Inequality Measures", *Econometrica*, Vol, 48, pp 613-625.
19. Shorrocks A.F. (1984). "Inequality Decomposition by Population Subgroups", *Econometrica*, Vol. 53, pp 1369-1386.
20. Silber, J. (1989). "Factor components, population subgroups, and the computation of the Gini index of inequality", *Review of Economics and Statistics*, Vol. 71, pp 107-115.
21. Silber, J. (1999). *Handbook of Income Inequality Measurement*, Boston: Kluwer Academic.
22. Theil, H. (1967). *Economics and Information Theory*, North Holland publishing Company, Amsterdam.
23. Yitzhaki S. and Lerman, R. (1991). "Income atratification and income inequality", *Review of Income and Wealth*, Vol, 37, pp 313-329,
24. Yitzhaki, S. (1994). "Economic distance and overlapping of distributions", *Journal of Econometrics*, Vol, 61, pp 147-159.

BANKRUPTCY PROCEDURE INITIATING AND THE ROLE ANALYSIS OF STATE LAW IN MACEDONIA

Prof Dr ISMAIL ZEJNELI¹

Prof. Dr. ALBA DUMI²

¹Academic Pro Rector of Law Faculty SEEU University Tetovo Macedonia

E-mail: izejneli@seeu.edu.mk

²Dean of Graduated School

Management Department" Economy Faculty University of Vlore, Albania

Email: alba.besi12@gmail.com

ABSTRACT

*Bankruptcy as a legal institution was present in Roman law, in this aspect of insolvency law is considered legal and protective measure that has been in relation to the creditor against the debtor or debtors known as *si mision in bona dhe si cession bonorum*.*

In mission in bona the creditor goal was to confiscate the property of the debtor or the debtor by the creditor to realize the sale confiscation of seized items and to meet its requirements through the sale of confiscated items, through cession bonorum a debtor in voluntary order he has submitted wealth creditor itself in order to fulfill the obligations that have arisen in relations binding.

The goal of any state is its legal order implemented spontaneously and without violations of legal norms that regulate the specific legal substances, implementation of a legal system designed to rate the actual legal relations of legal entities, whether legal entities means behavior own initiative and spontaneous voluntary legal entities in accordance with legal norms.

Key words: Legal norms, legal theory, legal system, bankruptcy, the measure of bankruptcy procedure.

JEL Classification System: KO, K1, K2, K3

1. Introduction

As a special form is the procedure which takes place on the property of a deceased person i.e individual trader on his property if there is a right of any creditor acquired after his death and the creditor may require performance by the legacy of heritage heritage which wealth has entered into bankruptcy measure, given the procedure that must be followed according to the legal provisions of the insolvency. In cases when there's a special need to prosecute

the bankruptcy proceedings against the property of the common property spouses who may have come into bankruptcy and the extent to which there are certain requirements and separate to that common property of spouses or in cases when spouses have agreed an agreement and dispose of property part of bankruptcy and realization measure and for the opening procedure is followed a separate procedural actions in certain cases.

1.1 Overview of Bankruptcy

In this regard therefore the bankruptcy has been important and necessary for the economic and legal circulation of the reports that have been created between the subjects of the law, after a certain period, it is necessary that will be realized as such protection and and by what rules and actions to protect such a right and which bodies will be responsible for protecting the rights of creditors? Thus arises then the failure procedure and the authority to protect the rights of creditors is the only authority body that protects all rights of law subjects such as courts.

Taking into consideration our positive law and its development thanks to the recent period of failure law and its proceedings and judicial practice of the Republic of Macedonia has taken important steps in this field.

The Bankruptcy law, the content and the way is developed the failure procedure consists on bases of socio-economic aspects and of the general legal system of the Republic of Macedonia. With this law is regulated, the purpose and conditions of the opening of failure proceedings, the failure procedure bodies, management and disposition which goes into failure measure, meeting the requirements of creditors in failure proceedings, the legal effects of the opening of bankruptcy proceedings, the personal direction, other duty relief, specific forms of insolvency, and other matters relating to failure.¹ Through this law are regulated form and content on how to develop the procedure of failure and all the elements and conditions for an efficient development and right one, regarding to failure context. In this context we must emphasize that against the general rules of Bankruptcy procedure and special rules exist for the development of the insolvency proceedings as well as materialistic nature and even of formal legal.

By this law is regulated and opening of the failure proceedings against the property of physical and legal persons, with all the legislators have foreseen and rules that can be exercised as of the insolvency proceedings to legal persons, including law as individual traders. Major changes and reforms regarding insolvency began in 1997 as a transistor with system changes that need to get such a step, in order not to remain processes at the crossroads. A great focus is given to lawmakers under current law the previous laws is set as the division of failure measure but also to physical changes are made to the legislation planned and other ways of proceeding ways of reorganizing the alternative preventive measures for the salvation of companies from failure.

2. Literature Review And Hypotheses

If it is achieved to be viewed the failure from the standpoint of the definition of insolvency within the legal aspect commercial companies can be defined as a form of termination of legal subjectivity of a company in economic failure outlook presented as market instrument through which companies

¹D. Kostovski. "The failure law with commentary and judicial practice" p.1. Skopje 2014

create efficient selection or that may exist in the market as opposed to those which are not efficient and are not rentable in the market. Legal nature of the failure procedure in theory has different views regarding failure as legal branch, attitudes in theory are as to the definition of failure as a separate civil procedure, while the other approach is related to the failure proceedings which can participate in the contentious procedure as assigning special progressive procedure.

Despite the theoretical approaches we can conclude that the failure procedure has a special purpose in the context of the state's judicial legislation with the aim of protecting creditors by the debtors and the main goal is fulfillment of these requirements. However, these theories appear the oldest literature of the classical part of failure proceedings.² Today, one can safely conclude that the definition of such failure procedure as a means of enforcement against violent and property of debtors and enforcement tool is ungrounded and not functional as a concept in legal terms.

3. Research Goal

Failure proceedings is beginning the execution procedure against all of the assets of the bankruptcy debtor in bankruptcy creditors benefit everyone.³ Failure proceedings, as a general procedure of execution has priority over the execution procedure. A feature appearing as theoretical between Bankruptcy proceedings and other classic theories in the face of violent about failure is that with the beginning failure procedure, it could not be initiated enforcement proceedings in all previous actions lie in the same report which can be filed in failure measure that means in failure procedure. With the opening of failure procedure, the failed creditors can not demand their insurance claims against the bankruptcy debtor, other procedures such as the execution procedure performance and security procedures with the beginning of these proceedings, these procedure are interrupted under the rule of law.

Bankruptcy proceedings unlike bankruptcy proceedings as a means of execution procedures executing always is held against particular persons with special needs who may request the debtor to meet the demand of the creditor, while the insolvency procedure to all their demands are not creditors. (*Dumi A "Analyze of SME and Management" Tirana 2015, pp 239*)

They address their requirements in order separator but all the requirements jointly submit the failure measure. Based on the law on the procedure of insolvency of the Republic of Macedonia are regulated in accordance to the recommendations of the European legislation, which under this law are regulated way on how initiated bankruptcy proceedings. Persons who are authorized to initiate bankruptcy proceedings where under the law is provided; the organs of bankruptcy proceedings, management and disposition that goes into bankruptcy measure, meeting the requirements of creditors in bankruptcy proceedings, legal effects with the opening of bankruptcy proceedings, reorganization plan, personal direction, the release of other

²The same point

³ A. Janevski. "Law enforcement" Skopje 2011 p.7

obligations, bankruptcy procedures specific personal status of traders, and bankruptcy proceedings with foreign element and other issues.⁴

4. Sample and Data Collections

In accordance with the legislation of the Republic of Macedonia is regulated bankruptcy proceedings that at the beginning of pluralism where its beginnings bankruptcy procedure law was within the law on the organization of business companies, then in 96/97 with creation time of the law on bankruptcy, then supplementing and amending 06/07 and last time the amendment of the law on the procedure of insolvency in 2014.

4.2. The notion of Bankruptcy Procedure

Bankruptcy is considered a judicial order of termination of commercial companies if they are operating at a loss and are not able to make the implementation of their demands.⁵ In these cases is considered that financially debtor is unable to perform duties within certain achievements, in those cases where the debtor does not meet the demands of creditors collectively jointly creditors may initiate failure proceedings, who at the beginning of failure proceedings specifically in failure measure which takes place in the first stadium's procedure is considered the request for failure proceedings can not be entered as debtor, and open trial and the wealth of the company finds a clear step in insolvency and under this failure measure and property which the company is available, through the failure judge through experts will make an evaluation of property and on the basis of this capital will fulfill the requirements of failed creditors. (Dumi A "Analyze of SME and Management" Tirana 2015, pp 24)

Bankruptcy proceedings has quick character of the procedure for the property which is owned by the failed debtor which may occasionally lose its value, for the purpose of insolvency proceedings which has quick character, efficient and with certain period.

Through main principles contained in this procedure and make *sui generis* of civil procedure has to do with the principle of legitimacy, on which failure procedure may be opened only under the conditions specified by law.

Where under Article 5 as conditions for the opening of failure proceedings, and as an essential element of the principle of legitimacy presented paragraph 2 of Article 5 ever failed debtor is unable to pay for a period of 45 days from when the invoice or is created an obligation, where that has been particular carrier of payment, where that is not paid in fixed amount that should be paid under the obligation created.

Today the bankruptcy procedure is defined as the state where the debtor can not fulfill its obligations towards creditors bankruptcy where the other side is approaching execution of creditors' claims against the assets of the creditor where such a situation may lead to the loss of legal subjectivity failure debtor.

⁴ Law on failure Section 1. "Official Newspaper of RM" no: 34/06

⁵ A. Jashari. "Subjects of business law" p: 337 Tetovo 2012.

⁶ Dumi A "Analyze of SME and Management" Tirana 2015

Based on the law on commercial companies it is predicted cases where the company may be at the opening of failure proceedings or capital company has entered in failure procedure that according to Article 13 of the law on commercial companies which is specified that problem. where according to this article is noted "that can not be registered as sole proprietor or individual upon who, (1), on which is open failure proceedings, (2).

On which the final court decision is confirmed that is opened failure, because could not perform the requests to creditors until the prohibition last for performing the activity that is certified by judicial decision, (3) which is in the competence of the body, according to the law, was forbidden to exercise activities under this law for the duration of prohibition.⁶

According to the law is given the vacant importance of the opening of Bankruptcy, proceedings and all commercial companies over which the insolvency proceeding are obliged to register traders noted that these are commercial company failure, or liquidation, the purpose of this Article the commercial Law has to do with the protection of the companies which are present in the market in order not to tie binding commercial relations that are in financial distress and is a kind of preventive measure. (*Dumi A "Analyze of SME and Management" Tirana 2015, pp 112*)

It also has to do with the protection of free competition between companies and the identification of companies that are in failure proceedings or on to open failure proceedings is the decision of the competent authority for initiating a procedure or when certain Commercial companies which are in the process of liquidation and the protection of other entities in order to be careful in relation to the establishment of contractual relations with these business entities.

3. 3. Law Treatment of Failure Procedure.

Legal and legislative basis of failure proceedings, now is considered as the backbone of the operation of the legal system and free economy in capitalist systems against those who have concentrated capital in the state, by means of these laws placed an order in the economic circulation in order to show which commercial companies are capable of standing to market.

The first law on bankruptcy law passed in the Netherlands in 1515, which in this period is considered as a global center of commerce, the law passed in England has provided for the first time today based on the principle that collective compensation insolvency creditors has a great impact on the development of insolvency that has been Bancruptcy reform Act of 1978 of the US in which the first was scheduled reorganization as measure to stop the insolvency, whereas in English law Insolvencu Act 1986.

In Albania we have in 2002 bankruptcy law, in Kosovo we have the law on liquidation and failure of legal persons in the event of insolvency in 2003, in Croatia there is bankruptcy law in 1996, in Germany we Insolvenzordnung 1994.⁷

Bankruptcy as a very important legal notion as previously noted there was a considerable importance in the capitalist countries and advanced capital

⁶*Dumi A "Analyze of SME and Management" Tirana 2015, pp 239*

Law on commercial companies Article 13 "Official Newspapers of RM" No. 28/04

⁷*Jashari A. "Business entities of law," p. 537 Tetovo 2012*

in the international plane, Holland since 1515 has developed the first norms in the sphere of insolvency given the geo-political circumstances that existed, and a well established principle, today recognized on the right of collective meeting the requirements insolvency creditors in bankruptcy measure opening. Then taking into account the commercial legal practice was necessary to establish the legal norm by specifying and solve problems that have been created such as the creation of a legal institutes such as the reorganization of companies as a form of bankruptcy that preventive measures today in this period where there is no security and the global financial crisis is very necessary to take such action as a preventive for not filling a financial crunch of certain states.

In the period 2012 to Macedonia in 2121 initiated bankruptcy proceedings of which are reorganized 7 subjects that have opened bankruptcy, and are closed about 834 business entities.⁸

On the basis of these data issued by the Central Register leak that during 2013, there were more initiated bankruptcy proceedings, and to a large volume, where that can be taken into account factors that outgrow the International economic climate where Macedonia and medium economies have suffered from the international financial crisis, if the impact of foreign investment if the foreign indirect investment.

After the proposal and meeting the conditions prescribed by law for the opening of bankruptcy proceedings and fulfillment of the essential elements of the proposal, but also the stage when the judge decides that the proposal but edha tance procedural aspect in the material in this case the judge passes the next phase of development procedure.

Judge who decides to accept the proposal for the opening of proceedings after the procedural action, the judge in the decision to open the proceedings, the judge can appoint a temporary director bankruptcy, then judge calls judicial hearing bankruptcy creditor and debtor about their requirements and objections that may arise in connection with the opening procedure.

:With the opening of the procedure bankruptcy judge in coordination with the interim director bankruptcy organize a session with a public announcement, as presented creditors and bankruptcy debtors and third persons that have legal interest judge examines applications of creditors which demand divided into two groups :

a) Creditors' demand which are confirmed by final decisions.

b) Creditors' demand which are not confirmed by final decisions.

The demands of creditors which are certified by the final decisions in the first judge finds that these decisions are consistent with the legal interest of the opening of the procedure but should certain them whether dealing with the same subject of trade which is open to the procedure. In cases when demands of creditors who appear at the hearing and at the opening of proceedings and to bankruptcy measure, but when these claims are not confirmed by the final decisions, bankruptcy judge does not accept such claims and sends the request to certify the procedure litigation and then to present it in front of a bankruptcy procedure. After reviewing the requirements proposed in bankruptcy proceedings, the bankruptcy judge appoints an economic expert to do any analysis regarding Active and Passive assets and property of the bankruptcy debtor, then the expert will present a financial report about the wealth of debtor and then send them to a bankruptcy judge.

As the concept of insolvency proceedings and legal institute in itself includes the protection of creditors, but also at the same time has to do with the protection

⁸The data were taken from the Central Register of the Republic of Macedonia with nrArkivor 08-3117 / 3

of debtors and determines how the rules can be implemented in mutual demands between subjects of law, bankruptcy proceedings in our system legal is made known to the transformation of companies, and new legal institutes was difficult at first prior to implementation and judicial practice.

If we take into account the chronological aspect of the insolvency proceedings given the socialist system that has been in state but also the Balkan countries, the bankruptcy procedure has been the one unknown institutes but also taboo in some countries of the socialist system, so that as the institute and legal norm has been forbidden by law the bankruptcy of companies (SOE).

These commercial companies although they meet all the essential elements for the initiation and opening of bankruptcy proceedings are not such procedures as the fact that all the losses of the seller are covered by the main founder of the companies but also the only founder.

In the context of bankruptcy proceedings exist even a special branch and particular forms of insolvency and as such are well known in the legal literature but also on the basis of the law on bankruptcy, such as operating and developed within entities fixed and fixed content.

As a separate procedures are accounted international bankruptcy, insolvency against property to the deceased, bankruptcy to spouses, are counted as separate procedures for the fact that in these proceedings it comes to wealth which did not enter or they go into bankruptcy and the extent to which certain individual under the law have rights over the property of bankruptcy and in this way to achieve the fulfillment of creditors' claims against the above mentioned categories need special form of procedure for the realization of the rights of creditors in bankruptcy proceedings.

Also in international bankruptcy cases as a special form of insolvency procedure which is needed at a time when the opening of the insolvency procedure set when the creditor estate or other state-related bankruptcy need international legal tool to develop an adequate procedure of bankruptcy, where in this procedure requires procedural actions which do not usually follow the normal procedure of bankruptcy, procedural actions in the form of the procedure are the implementation of international treaties in relation to the development of bankruptcy proceedings and recognition of documents of foreign states on conditions and reciprocity among states in respect of the bankruptcy proceedings.

REFERENCES

1. International Standards, October 2011
2. GJEDNJ, 13 Nëntor 2007; kërkesanr. 3371/02
3. Resolution of the Conference of European Ministers of Justice, 4 to 5 October 2001. Taken from the recommendation of the Committee
4. on Legal Co-operation on the implementation of judgments of the member states of the Council of Europe..
5. " The Constitution of the Republic of Albania " Tirana 1998, pp 78-91
6. "Guides stones-jurisprudence of the European Court of Human Rights" Tirana 2000.Vol 1 p. p 198
7. "Guides stones-jurisprudence of the European Court of Human Rights" Tirana 2000.Vol 1fq 198
8. "Law court and the Convention of the Rights of Man "European University Centre of Warsaw vol 2 , 2001 pp 19-21
9. "For a European public order; Selected decisions are the European court of human Rights Tirana2000,Vol I ,pp 7

10. "For a European public order". Selected decisions are the European court of human rights". Tirana 2000, Vol I, pp 289
11. "For a European public order". Selected decisions are the European court of human rights". Tirana 2000 I, pp 22
12. "Vienna Convention on the Law of Treaties" VLC Vienna, Austria 1980 pp 89-91

“THE IMPORTANCE OF LEARNING THE ETHICS OF ACCOUNTABILITY FOR STUDENTS!”

Brikena Sulejmani, Almida Kafia

Lecturer at “Ismail Qemali” University, Vlorë

brikena.sulejmani@univlora.edu.al

almida.kafia@univlora.edu.al

ABSTRACT

Accountants perform their daily work in an environment where there are a set of complex rules, principles and practices. To perform their duties they should play a certain role, during which may encounter formal legal rules, but also moral elements created by different situations. Accounting profession has to do with producing and verifying the accounting information, which is necessarily important for the decision making, for the efficient functioning of capital market and for national economies. Reliability and accuracy of information derived from public confidence in the moral standards that accountants use to perform their work. So morality in accounting is an essential factor that helps the auditor to maintain a high level of integrity and to make a prestigious job. Very often it is thought that the ethics and accounting do not have much connection between them because accountancy and auditing are complex and technical processes, ethics, in contrast might be considered relatively simple. But in fact ethics is more difficult than thought because we know that in this job are required moral qualities like truthfulness, honesty, care, loyalty and integrity, but we don't know if and how these requirements can be met. So the difficult part of ethics is not knowing what we ought to do, but getting ourselves and others to do the right thing. But the fact that ethics is difficult to implement, cannot justify the minimal attention that is given to ethics in the training of accountants and auditors, and the absence of ethical debate and concern within the profession.

Keywords: ethics, teaching methods, accountability

INTRODUCTION

The accounting curriculum in higher education has historically focused on teaching students technical skills such as how to perform accounting calculations, explanations of accounting rules and standards, and accounting theory. The role of ethics, values, and integrity in accounting has largely been ignored or thrust aside in this curriculum to focus on the technical elements of the discipline. The increasing visibility of accounting scandals during the past decade and the regulatory compliance response to these scandals through the Sarbanes-Oxley Act of 2002 and Securities and Exchange Commission oversight has raised the importance of ethics, values, and integrity in the accounting profession. In light of this emphasis and the focus of the Jesuit tradition on values, ethics, and integrity, there is a need to teach students how to apply ethics, values, and integrity to accounting decisions. This includes incorporating values and ethical behavior into accounting courses to show that a business decision is not just about the numbers.

The importance of professional ethics in accountability

Accountants to perform their duties they should play a certain role, during which may facing with formal legal rules, but also with moral elements created by different situations. Accounting profession has to do with producing and verifying the accounting information, which is necessarily important for the decision making, for the efficient functioning of capital market and for national economy. Morality in accounting is an essential factor that helps the auditor to maintain a high level of integrity and to make a prestigious job. But if we talk about ethical behavior, we must not consider only the rules prosecution. Ethical behavior is a mental condition that has to do with following unwritten rules or doing the right things.

The nature of the work carried out by accountants requires a high level of ethics. Shareholders, potential shareholders, and other users of the financial statements rely heavily on the yearly financial statements of a company as they can use this information to make an informed decision about investment. They rely on the opinion of the accountants who prepared the statements, as well as the auditors that verified it, to present a true and fair view of the company. Knowledge of ethics can help accountants and auditors to overcome ethical dilemmas, allowing for the right choice that, although it may not benefit the company, will benefit the public who relies on the accountant/ auditor's reporting. As a conclusion, we can say that nature of accountants' work puts them in a special position of trust in relation to their clients, employers and general public, who rely on their professional judgment and guidance in making decisions. These decisions in turn affect the resource allocation process of an economy. The accountants are relied upon because of their professional statues and ethical standards.

Ethical responsibility in accounting

Accountants are bound both by the rules of their organization and by the professional standards of the accounting industry. Accountants have ethical responsibilities to many different parties, both internal and external to the company. Understanding some of the ethical responsibilities of accountants can

help students understand early what information is appropriate to share with others when they will start working.

We will summarize shortly perballjet kryesore dhe menyren e komportimit ndaj tyre

1. Clients

Accountants are privy to confidential information regarding their clients and their clients' businesses. Accountants are ethically obligated to treat client information as confidential and refrain from unauthorized disclosure. Clients and accountants should realize that there is no accountant-client privilege, as exists between an attorney and a client, and that accountants may be required to disclose business information about a client upon order of a subpoena.

2. Shareholders

Accountants working in public practice have an ethical duty to be able to objectively render an opinion on a company's financial statements. This requires the accountant to be independent from the company under audit in both "fact and appearance." Independence in fact requires that the accountant does not have any kind of financial interest in the client, and implies that the auditor is absolutely able to conduct the audit without any bias in attitude. Independence in appearance concerns an outsider's observation of the auditor-client relationship. Being independent in appearance requires that a neutral third-party observer would not consider independence to be impaired.

3. Firm

Accountants working in public accounting firms have an ethical obligation to perform their work with due diligence, and to only document and record work that has actually been completed. Documenting audit procedures that have not been completed, known as "ghost-ticking," is ethically wrong and may place an accountant or the accounting firm at risk. In addition, some auditors may feel pressured to meet time budgets by recording fewer hours than they actually worked. This phenomenon, called "eating time," is prohibited by nearly every major accounting firm. Accountants should recall that this practice is tantamount to falsifying records and is ethically questionable, at best.

4. Company

Accountants working in businesses are often subject to information that the rest of the company is not privy to. In some cases, accountants are some of the first to know about potential layoffs. Accountants should remember that they are bound by both their own ethics and professional standards to not disclose this information to anyone. This responsibility extends to disclosure to individuals within the company as well.

1.2 Why it is necessary to repeatedly discuss about professional ethics?

- a) Because ethics is the A of any profession especially accounting
- b) Because many scandals in the business world there are caused as a result of not being ethical
- c) Because being an accountant must judge and control the work done by others, therefore he should have an appropriate behaviour and should impose this to the others.

- d) Because despite of talking so much that an accountant must behave ethically, the behaviour of many of them remain unsatisfactory.

2. Can ethics be taught?

2.1 Who Should Teach Ethics

The research also addresses who should teach ethics in accounting courses. Massey and Van Hise (2009) discussed the advantages of using trained ethicists, but acknowledged the problem of limited resources and recommended that accounting faculty train and prepare for the role. Blanthorne, Lovar, and Fisher's (2007) research concluded that the accounting faculty was most suited to teach ethics in accounting classes. Massey and Van Hise (2009) and Blanthorne et al. (2007) also noted that accounting faculty was intimidated by the prospect to teach ethics in accounting courses because they felt unqualified. The literature widely agrees that including values and ethics in accounting curriculums and courses. Blanthorne et al.'s(2007). Research concluded that accounting faculty overwhelmingly agreed with integrating ethics in courses

2.2 Strategies for Teaching Ethics

The literature also addresses strategies for teaching ethics in accounting courses including discrete and integrated courses. Fisher, Swanson, and Schmidt (2007) criticized academia's narrow focus on teaching professional codes of conduct and recommend that accounting academia mobilize their resources to identify teaching strategies. They believe that a drawback to the integrated course approach is that without an academic basis in ethics, students lack the knowledge and critical thinking skills to address ethical issues. They recommend that accounting programs offer a standalone ethics course at the beginning of an accounting program to deliver the message that ethics is an important topic in an accounting program (Fisher and Swanson, 2005a). Several researchers recommend specific teaching strategies to teach student ethics, the "how-to" teach ethics to accounting students. The International Federation of Accountants (IFAC, 2006) Education Standards Board released a framework for international accounting education standards that includes a focus on ethics and values. The framework addresses conflict of interest, ethical threats, earnings management, ethical decision- making skills, and whistle blowing (web.ifac.org, 2006). Jennings (2004) believes that ethics courses should focus on moral absolutes that teach students to deal with tough choices. She says "ethics should focus on absolutes and the need for fortitude when pressure comes with its demand for flexibility and compromise" (2004, p. 18). She recommends using six cases studies to examine accounting fraud: Sunbeam, Enron, Worldcom, Tyco, Health South, and a survey of earnings management cases. She believes that analyzing cases that presents the ethical dilemmas faced by these companies' shows the students how to deal with the dilemmas. Jennings also believes that it is important for students to develop skills such as leadership, independence, and a willingness to learn about the dilemma's facts, skills that that will help them stand up to ethical dilemmas.

3. The methods to teach ethics

Some of the ways how ethics can be taught to accounting are :

1. Theory of Ethics

Inevitably all courses related to business ethics and accounting begin with ethic theory like utilitarianism. According to this theory, the ethical alternative is the one that maximises good consequences over bad consequences, or theory of utilitarianism means that actions are useful when they bring great benefit to the major number of people. But these courses don't take in consideration the fact that in general students of economics are not inclined to philosophical subjects. As a result they will soon lose interest in any kind of theory that is not connected with practical examples and they will find difficulty to understand and apply it to case studies that take place in class. So to make it easier to students professors should use a more suitable language for accountants rather than philosophical language. For example Utilitarianism can be described in terms of "cost and benefits" and this will be easier for students to understand the theory and apply it in the future.

2. Ethics through the rules

During the training of ethics the most frequent error is the equalization of ethics with rules. There are not the same thing! Ethical principles and values are used to judge the appropriateness of rules, whether there are not right or wrong, ethical or unethical.

The rules are black and white, so they don't allow as choice an alternative that can be located in a gray area. Accountants who are trained to resolve ethical issues based only to the rules, will have great difficulty if are faced with ethical dilemmas for which there are no written rules.

3. Ethics and individualism

According to this method there is no "right" answer for an ethical issue. This statement is due to the fact that every person is free to have his opinion about what is good or bad. Although this method evaluates the respect of others opinion, it educates accounting's students with the wrong idea that everything is permissible in ethics.

4. Ethics through dilemmas

One of the recent problems on methods of teaching ethics deals with consideration of any ethical issues as a dilemma, whether its true or not. Academic literature, media and educational material use in most of the cases this term to describe an ethical issue. The problem in this case lies in the fact that the world dilemma describes a very difficult situation and in most cases insoluble, so the students have the tendency to consider any ethical issues as such. In order to avoid this confusion it is advisable to treat ethical issues under the term of "problem" to which can be found a way out.

4. WHAT IS REALLY BEING DONE?

Recent developments in the business world have made the academic community to include ethics in accounting CV. This study surveyed accounting faculty to:

1. Examine the perceptions of ethics in undergraduate accounting courses.
2. Identification methods giving tuition to include ethics in undergraduate accounting courses, the effectiveness of these methods, as well as the time spent to teach ethics.
3. Identification of problems encountered in the the inclusion of ethics in accounting courses.

Today professors say that they include ethics in their lectures and the time spent on ethics was more than 3 hours in a course.

Accounting organizations are doing their best to improve ethics in the accounting curriculum, for example The Institute of Management Accountant's Education Committee has done a series of 5 minutes video to be used in classes, in order to familiarize students accounting with common ethical conflicts facing management accountants and to help develop skills in dealing with such dilemmas.

CONCLUSIONS

Ethical behaviour is much more difficult that it seems, because ethics is an educational process during which it is taught what means to be morally responsible. An auditor may be faced with ethical dilemmas almost every day and make the right decision in each case is almost impossible. The minimum that he can do is to implement the Code of Ethics, but this isn't enough. Schools and companies can help ethical behaviour, but above all this does depend from the individual. Therefore, is the primary thing that everyone should have, including accounting expert, who before being a good professional should be a good and fair man, and nowadays it is the most difficult thing.

There are several of the ethical problems facing auditors. Auditors maintaining an unbiased position is frequently compromised by the large fees they receive for engagements.

In addition, this problem is often exasperated through additional fees being earned for non- auditing services. Furthermore auditors responsibility for providing unbiased opinions is increased due to the public placing auditors in high regard. Finally structural shortcomings in audit firms make the above problems even more acute. Thus it is imperative that the profession equips auditors with a strong ethical awareness in order to prepare them to successfully meet ethical challenges. A first step would be to encourage ethics courses in the accounting curriculum and encourage professors to incorporate ethics materials into their accounting classes.

Referencat :

1. Article by Gordon Cohn, PhD Assistant Professor of Accounting, Department of Economics; Brooklyn College of the city University of New York.
2. Tom Campbell and Keith Houghton, Ethics and Accounting
3. Code of ethics for professional accountants
4. <http://www.cimaglobal.com/Thought-leadership/Newsletters/Regional/The-CIMA-Edge-South-Asia-and-Middle-East/2011/July--August-2011/The-role-of-ethics-in-accounting/>
5. <http://smallbusiness.chron.com/ethical-responsibility-accounting-58071.html>

PËRSE ËSHTË ME INTERES STUDIMI I KOHËZGJATJES SË MARRËDHËNIES AUDITUES - KLIENT?

MSc Almida Kafia

almidakafia@hotmail.com

Universiteti 'Ismail Qemali' Vlorë

Grigor Dede

grigordede@hotmail.com

Universiteti 'Ismail Qemali' Vlorë

Hipotezat :

- Kohëzgjatja e marrëdhënies auditues – klient mund të përmirësoj cilësinë e auditimit.
- Faktorë kontekstuale mund ta mënjanojnë riskun e kohëzgjatjes

Pyetja kërkimore: *Si ndikon marrëdhënia afatgjatë auditues-klient në cilësinë e auditimit, e parë kjo nga këndvështrimi i audituesit.*

Qëllimi i hulumtimit

Qëllimi i këtij hulumtimi është të përcaktojë nëse kryerja e një angazhimi afatgjatë auditimi mund të shkaktojë sjellje jo etike nga audituesi, që mund të rezultojë në cilësi më të ulët të auditimit.

Metodologjia

Metoda e studimit bazohet në kërkimin primar (kërkim cilësor dhe sasior) dhe sekondar (shqyrtim literaturë).

Primary research (kërkimi primar) – i cili është bazuar në të dhënat dhe informacionin në terren. Burimi i këtij informacioni është vëzhgimi nga afër i mënyrës së funksionimit të procesit të auditimit si dhe pyetësori i plotësuar prej audituesve të jashtëm.

Secondary research (kërkim dytësor) – i cili është përdorur për të studiuar konceptet teorike të auditimit të brendshëm.

Për këtë janë përdorur artikuj të shumtë studimorë.

Elementë etike që lidhen me konfidencialitetin janë respektuar, kjo e thënë për arsye se në aneks nuk janë cituar emrat e personave të intervistuar. Informacioni i marrë nga literatura është informacion cilësor . Informacioni cilësor i referohet atij teorik, shpjegime në fjalë dhe shprehje. Në fund të çdo koncepti, shpjegimi apo diskutimi të marrë nga literatura janë shtuar edhe komentet individuale.

Bazuar në aspektet kërkimore dhe çështjet që lidhen me marrëdhëniet mes audituesit dhe klientit, si dhe studime të ngjashme të zhvilluar mbi këtë temën. është kryer intervistë me anë të një pyetësoi që i është dhënë për tu plotësuar një popullatë të përbërë nga disa auditues të Big4, junior auditues të dy bankave të nivelit të dytë si dhe auditues publik të KLSH. Pyetësoi është shpërndarë në 30 auditues dhe vetëm 20 prej tyre janë përgjigjur.

Profilat e të intervistuarve

Personi 1, 2, 3 punon si asistent auditues pranë BKT. BKT operon prej 1925 si bankë e nivelit të dytë dhe aktualisht përfaqëson institucionin financiar Shqipëtar me të vjetër në vend.

Personi 4 punon si auditues për firmën E&Y , e cila ka filial të vet edhe në Shqipëri, respektivisht në qytetin e Tiranës. E&Y është një kompani e cila ofron shërbime në fushën e auditim/kontabilitetit, këshillimeve dhe taksave.

Personi 5 punon në një kompani private financiare dhe që ofron shërbime financiare për konsumatorët dhe për sektorin e SME. Firma operon në qytetin e Tiranës prej nëntorit të vitit 1995

Personi 6 punon si një kontrollues financiar në PricewaterhouseCoopers Audit Sh.p.k. PwC është prezente në vendin tonë prej 2004. Është pjesë e PwC globale, me 195,000 të punësuar në mbi 157 shtete, mes tyre edhe Shqipëri. Ofron shërbime profesionale në fushën e auditimit, konsulencës, e tatimit, si dhe në anën ligjore / ekonomike.

Personi 7 punon edhe si kontabilist publik i autorizuar dhe si partner në Deloitte. Ka punuar për Deloitte për 7 vitet e fundit. Në Shqipëri shërbimet ofrohen nga Deloitte Albania sh.p.k e cila është degë e Deloitte Central Europe Holding Limited. Është një kompani e cila ofron shërbime profesionale në fushën e auditimit, konsulencës, e tatimit, në anën ligjore / ekonomike me mbi 100 profesionistë kombëtare dhe të jashtëm.

Personi 8, 9, 10 punon si asistent auditues pranë Raiffeisen Bank. Bankë e nivelit të dytë që është degë e Raiffeisen Bank International.

Personi 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 punon si auditues publik pranë Kontrollit të Lartë të Shtetit (KLSH) . KLSH është institucioni suprem, i pavarur, i kontrollit të jashtëm në Republikën e Shqipërisë.

Background

Auditimi është një proces sistematik i marrjes dhe vlerësimit të evidencave që lidhen me pohimet apo deklaratimet e lidhura me veprimet dhe ngjarjet ekonomike, më qëllim përcaktimin e nivelit të korrespondencës midis këtyre deklaratimeve dhe kriterëve të vendosura, dhe komunikimin e tyre tek palët e interesuara.

Audituesit e jashtëm inspektojnë pasqyrat financiare që përgatiten nga njesitë ekonomike dhe japin opinion të pavarur nëse keto pasqyra japin një pamje të vërtetë dhe të drejtë të gjendjes së entitetit për vitin në shqyrtim. Është thelbësore që puna që bëhet nga audituesit e jashtëm të mos ndikohet nga ndonjë

konflikt i mundshëm interesi apo nga motive të tjera në mënyre të tillë që tu jepet aksionereve një opinion i besueshëm.

Cfarë bëjnë Audituesit e Jashtëm

- Veprojnë në përputhje me standartet e auditimit
- Realizojnë procedurat e hartuara për të marr evidence të mjaftueshme për të përcaktuar nëse PF janë:
 - Pa anomali materiale
 - Përgatitur në përputhje me legjislacioni përkatës dhe Standartet Kontabël
- Përgatisin një raport që përmban shprehje të qartë të opinion të tyre mbi PF

Audituesit raportojnë opinionin e tyre formalisht në një raport auditimi. Të drejtat dhe përgjegjësia e tyre si në sektorin publik edhe në atë privat përcaktohen nga statuti i tyre. Ai përcakton shumicën e të drejtave dhe përgjegjësi për audituesit e jashtëm, por ai nuk përcakton në detaje :

- Mënyrën sesi audituesit realizojnë auditimin ose
- Me cfarë shkalle sigurie duhet të deklarohet ai.

Roli i Audituesve të Jashtëm

Ndërsa audituesit e brendshëm i peshojnë veprimet ekonomike të njësisë, audituesit e jashtëm ofrojnë shërbimet e tij pa rakorduar ose pa u përzier me personat dhe faktorët që përcaktojnë anët e forta dhe të dobëta të njësisë ekonomike.

Sot në shumicën e vendeve të zhvilluara ekonomike auditimi i jashtëm nuk është me një profesion por është shndërruar në një post të lartë të një funksioni.

Morali i fort dhe i përsosur së bashku me karakterin e kompletuar përbëjnë cilësit parësore për të gjithë audituesit e jashtëm, sepse vecoria dhe rëndësia e tyre mund të barazohet me atë të gjyqëtarit.

Cilësi të tjera të domosdoshme për AJ janë:

- Niveli i lartë i njohurive të specializuara të cilat duhet të riazhornohen me zhvillimet dinamike të shkencës ekonomike.
- Përvojë nga punësimi afatgjatë i tyre me problem të ndryshme të auditimit
- Aftësi të zhvilluar për të bërë kritike dhe për të kuptuar pa ndërmjetësi dhe pa humbur kohë.
- Zgjuarësi dhe prirja për të planifikuar dhe kuptuar metodat dhe procedurat e reja, me qëllim që të jëtë në gjendje të ndërtojë me lehtësi pasqyra të komplikuar
- Siguri dhe vetëveprim për drejtësinë e punës së tij, mos të bjerë pre e të dhënave të kundërta të cilat pranojnë shumë interpretime
- Dhënie mundësie për tu shprehur si në materialin e shkruar edhe me gojë
- Dëshira për bashkpunim me klientët që auditohen
- Punë, durim dhe studim të vazhdueshëm

Abstrakt

Mënyra se si po ecën bota, skandalet e ndryshme që kanë ndodhur në botë në lidhje me auditimet e jashtme e të brendshme kanë intriguer palët e interesuara për të vënë në dyshim rolin e audituesve dhe menaxhimit.

Por vëmendja kryesore është fokusuar mbi rolin e audituesve, kjo sepse ata janë personat përgjegjës për të zbuluar ekzistencën e gabimeve apo mashtrimeve në raportet financiarë të firmës kliente. Dhe konkretisht mbi audituesit e jashtëm, të cilët janë profesionistët e pavarur që duhet të japin opinionin e

tyre përmes një raporti mbi vërtetësinë, sinqeritetin dhe ndershmërinë e pamjes që paraqesin pasqyrat financiare të kompanisë kliente.

Në lidhje me efektet e marrëdhënies afatgjatë mes audituesit e klientit janë kryer studime të shumta të cilat japin rezultate të ndryshme, si pozitive dhe negative për efektet e marrëdhënieve afatgjata auditues - klient.

Në këtë studim, metoda e kërkimit shkencor e përdorur është përmes pyetësorëve si mjet për grumbullimin e të dhënave. Ata janë zhvilluar me një grup të intervistuarish që përfaqëson audituesit. Një total prej nëntë pyetjesh janë kryer me qëllim për të forcuar dhe të vërtetuar rezultatet për pyetjen tonë kërkimore.

Rezultatet e këtij studimi sugjerojnë se mbajtja e një marrëdhënie auditimi afatgjatë është e dobishme për procesin e auditimit por ka disa risqe që mund të çenojnë cilësinë e auditimit dhe pavaresinë e audituesit, apo dhe rrezikun e zhvillimit të vetkënaqësisë.

Cilësia e auditimit është e lidhur pozitivisht me integritetin e raporteve financiare të firmave dhe e lidhur negativisht me rrezikun e informacionit specifik të firmës dhe koston e kapitalit të saj. Rritja e cilësisë së informacionit që zbulojnë firmat ul asimetrinë e informacionit ndikon në zbulimin dhe shmangien e gabimeve dhe rrjedhimisht ndikon në rritjen e cilësisë së auditimit, (F. Hakim, Omri & I. Hakim, 2010, fq. 152).

Cilësia e auditimit është e lidhur me aftësinë e audituesve për të identifikuar anomalitë materiale në pasqyrat financiare si dhe gatishmërinë e tyre për të nxjerrë një raport të paanshëm dhe të përshtatshëm auditimi (Turley & Willekens, 2008, fq. 3).

Fjalë kyce: cilësi e auditimit, marrëdhënia auditues-klient, roli i audituesit, rotacioni, pavarësia e audituesit, rreziku i vetkënaqësisë.

Hyrje

Skandalet dhe ngjarjet problematike dhe ekonomike të ndodhura vitet e fundit, kanë bërë që mandati dhe cilësia e auditimit të jenë qendra e vëmendjes për shumë debate.

Pyetja që ngrihet hëre pas here është nëse audituesit duhet të ndërrohen rregullisht apo duhen lejuar ata të ndërtojnë një marrëdhënie afatgjatë me klientin?

Lidhja mes mandatit të audituesit dhe cilësisë së auditimit është e diskutueshme. Studimet e mëparshme “An Empirical Study of Canadian Companies to Determine Clients’ Preferred Relationship Approach with Their Financial Auditor” (Fontaine and Pilote 2011), Canadian Institute of Chartered Accountants (CICA). 2006. Handbook—Assurance. Toronto, Canada: CICA, Watson, K. 2009. Five Good Practices in Managing Client Relationships. International Monetary Fund Background etj kanë treguar efekte të përziera të kësaj marrëdhënie, qoftë efekte pozitive dhe qoftë negative. E thënë më ndryshe në lidhje me këtë çështje ka dy grupime, një pjesë janë ata që besojnë se ekziston një lidhje positive mes qëndrimit për një kohë të gjatë të audituesve me një klient dhe cilesisë së auditimit dhe grupi tjetër mbështet iden e kundërt, se qëndrimi për një kohë të gjatë ndikon negativisht në cilësinë e auditimit.

Shpjegimi i parë që përkon me grupimin pro, është që marrëdhënia afatshkurtër mes audituesit dhe klientit do të dobësojë cilësinë e auditimit, sepse audituesit nuk fitojnë njohuri të mjaftueshme në lidhje me këtë klient (Meyer, Rigsby, dhe Boone, 2007, fq 66; Shockley, 1981, fq 785) . Sipas mbrojtësve të tezës së parë theksohet se në marrëdhënien afatgjatë auditues - klient cilësia e auditimit rritet për shkak të faktit se operacionet e klientëve dhe çështjet e raportimit bëhen shumë të njohura për audituesit (Carcello & Nagy, 2004, fq 55; Mansi , Maxwell & Miller, 2004, fq. 755). Nga ana tjetër, kemi grupimin e

dytë, të cilët argumentojnë se mandatet e gjata ulin pavarësinë e audituesit dhe objektivitetin e tij, dhe si rezultat do të çojnë në uljen e cilësisë së auditimit. Një tjetër pikëpamje e këtij grupimi është se kur kemi një marrëdhënie afatgjatë natyrshëm ndodh të lind simpati reciproke mes këtyre palëve, e cila do të çojë në uljen e cilësisë së auditimit, kjo sepse audituesit bëhen më të prirur për rreziqet në mënyrë që të 'mbyllet një sy' për veprimet e papërshtatshme menaxheriale (Fairchild, 2008, f. 23).

Në mënyrë të përmbledhur për sa më lartë themi se kemi dy qëndrime në lidhje me kohëzgjatjen :

1. Një afat I zgjatur rrit cilësinë e auditimit, më shumë informacion, më shumë eksperiencë, më shumë dialog me klientin për shkak të një besueshmërie të krijuar (HILLS, 2000)
2. Një afat I zgjatur në kohë ul cilësinë e auditimit, pasi çënohet parimi I pavarësisë dhe objektivitetit (Castarella, 2002)

Faktorë kontekstuale mund ta mënjanojnë riskun e kohëzgjatjes

Qëllimi i këtij studimi është të përcaktoj nëse një marrëdhënie afatgjatë auditues-klient mund të shkaktojë rritje simpatie dhe lejimin e një sjelljeje jo etike nga audituesi, duke çuar në kryerjen e mashtrimeve nga ana e klientëve dhe në fund të fundit në cilësi më të ulët të auditimit; apo ajo ndikon pozitivisht duke rritur njohuritë e audituesve, aftësitë dhe shkathtësitë për të zbuluar parregullsitë dhe mashtrimet (audituesi mbetet etik në sjelljen e tij) që çojnë në minimizim të mashtrimeve dhe cilësi më të lartë të auditimit.

Sipas Carcello dhe Nagy (2004, f. 57) specifikohet se në përgjithësi nuk ka evidenca që dëshmojnë se në qoftë se kemi një marrëdhënie qëndrimit afatgjatë atëherë cilësia e auditimit është zhvlerësuar. Madje thuhet se në vitet e para të bashkëpunimit mes një audituesi dhe një klienti mund të ndodh që cilësia e auditimit të jetë më e ulët. Ka arsye të caktuara se pse cilësia e auditimit është menduar të jetë më e ulët në vitet e parë. Një arsye mund të jetë se në vitet e parë të bashkëpunimit audituesi është i ri për klientin dhe nuk posedon shumë njohuri rreth klientit, biznesit të tij, operacioneve, sistemeve të kontrollit, politikave të ndjekuara nga njësia, sistemeve të kontabilitetit. Por një tjetër arsye mund të jetë që audituesi i ri është i pavetëdijshëm për gabimet e modeleve të industrisë. Në këto kushte nëse bëhet rotacion i audituesve do të ndeshemi cdo herë me të njëjtën situatë nga e para, që do të thotë cilësia e auditimit asnjë moment nuk do të jetë maksimale sipas kësaj teze.

Rotacioni i auditimit gjatë 25 viteve të fundit është diskutuar herë pas here nga organet e interesuara, në mënyrë që të rritet cilësia e auditimit dhe pavarësia e audituesve. Rotacioni detyron që firma kliente të mos mbajë një auditues për më shumë se një periudhë të caktuar kohore. Ky koncept është i mbështetur nga ideja se rotacioni auditues nuk do të lejojë që audituesit të kenë nxitje, në termat që të kërkojnë rritje të ardhshme ekonomike nga klientet e vet dhe në këtë mënyrë do të zvogëlojë mundësinë për të deformuar raportet në favor të menaxhimit të klientit. Nga ana tjetër, audituesit duhet të jenë të sigurt në lidhje me konceptin e mbajtjes së bashkpunimit për një periudhë të caktuar kohe. Ky koncept është mbështetur nga ideja se ata nuk do të përballen me rrezikun e pushimit nga puna brenda periudhës së specifikuar kohore në këto kushte ata mund të veprojnë në mënyrë të pavarur nga menaxhimi (Comunale & Sexton, 2005, fq. 235-236).

Marredhenia afatgjate auditues - klient dhe efektet e saj mbi auditimin

Sipas DeAngelo 1981, fq 188-189 marrëdhënia afat-gjatë auditues klient është e rëndësishme qoftë për vet procesin e auditimit, ashtu edhe për cilësinë e tij, sepse audituesi ka nevojë për kohë në mënyrë që të informohet plotësisht mbi firmën kliente, proceset e saj, rreziqet e saj, etj. Kjo është arsyeja pse një auditim është i vështirë gjatë vitit të parë në krahasim me vitet e mëpasshme. Kështu, së paku tri deri në pesë vjet janë të nevojshme në mënyrë që të sigurohet cilësi të mirë të auditimit. Por, DeAngelo ishte gjithashtu i mendimit se një marrëdhënie afat-gjatë gjithpërfshirëse mund të jetë e rrezikshme, për shkak të ndërtimit të një marrëdhënie shumë të ngushtë në mes të klientit dhe audituesit, gjë që mund të ndikojnë në pavarësinë e audituesit.

Për të njëjtën pyetje përgjigjia e Carrello & Nagy, 2004 fq 58-59 është se për SME marrëdhënia afatgjatë duket shumë më e dobishme dhe mund të krahasohet me kompanitë publike të listuara, në qoftë se faktorë të tjerë të lidhur si objektivitetin dhe integritetin janë të kontrolluara.

2. Opinioni i Audituesve mbi efektet në cilësinë e audituesve të marrëdhënies afatgjatë auditues klient.

Më poshtë bëhet një analizë cilësore e opinioneve të audituesve, nxjerrë nga përgjigjet e dhëna në intervistën e kryer me ta, dhe interpretimi teorik i tyre.

2.1 Marrëdhënia afatgjatë auditues-klient dhe efektet e saj në cilësinë e auditimit

Personi 1-3, marrëdhënia afat-gjatë auditues-klient është e rëndësishme për cilësinë e auditimit kjo sepse audituesi ka nevojë për kohë në mënyrë që të njihet me klientin, firmën e tij, proceset specifike të punës së saj, risqet me të cilat përballlet etj. Kjo është arsyeja pse viti i parë i auditimit është më i vështirë në krahasim me vitet e mëpasshme. Kështu, sipas personit të parë thuhet se, së paku tri deri në pesë vjet janë të nevojshme në mënyrë që të sigurohet cilësi e mirë e auditimit.

Për të njëjtën pyetje personi i 4 i intervistuar është përgjigjur në një mënyrë të tillë që marrëdhënia afatgjatë duket shumë e dobishme dhe punon shumë mirë nëse faktorët e tjerë shoqërues si objektiviteti dhe integriteti janë të kontrolluara. Kështu, duke qenë auditues personat e intervistuar theksojnë se, në qoftë se një auditues i qëndron sjelljes dhe integritetit profesional në një angazhim auditimi atëhere asgjë nuk është në rrezik.

Në lidhje me personin e 5, ai ishte i mendimit se marrëdhënia afat-gjatë mund të jetë e rrezikshme, e parë kjo në aspektin e ndërtimit natyrshëm të marrëdhënies të ngushta mes klientit dhe audituesit, të cilat mund të ndikojnë në pavarësinë e këtij të fundit.

Personi i 6 ka përmendur se marrëdhënia afat gjatë auditues-klient është shumë e dobishme, sepse përvec eksperiencës që krijon në lidhje me atë klient, gjatë bashkëpunimit mëson edhe shumë gjëra të tjera për të që në një bashkëpunim afat shkurtër ose do ti anashkalosh për efekt kohe ose nuk do ti mëson fare. Në këtë mënyrë audituesi mund të marr njohuri për firmën dhe të kuptoj mendimin e personelit, të cilat mund të përdoren gjatë një angazhimi të auditimit, veçanërisht në drejtim të vlerësimit të riskut. Është pjesë e procesit të auditimit të dihet edhe se çfarë po ndodh brenda kompanisë, firmës apo institucionit por gjithashtu vlen të përmendet se është një plus shumë i madh të dihet se çfarë personi kemi përballë, si sillet ky jashtë ambientit të punës, sjellja që ka me rrethin e ngushtë, integriteti i tij dhe të zhvillojnë një lloj marrëdhënie të veçantë me të e cila në mënyrë indirekte mund të ndihmojë në procesin e auditimit.

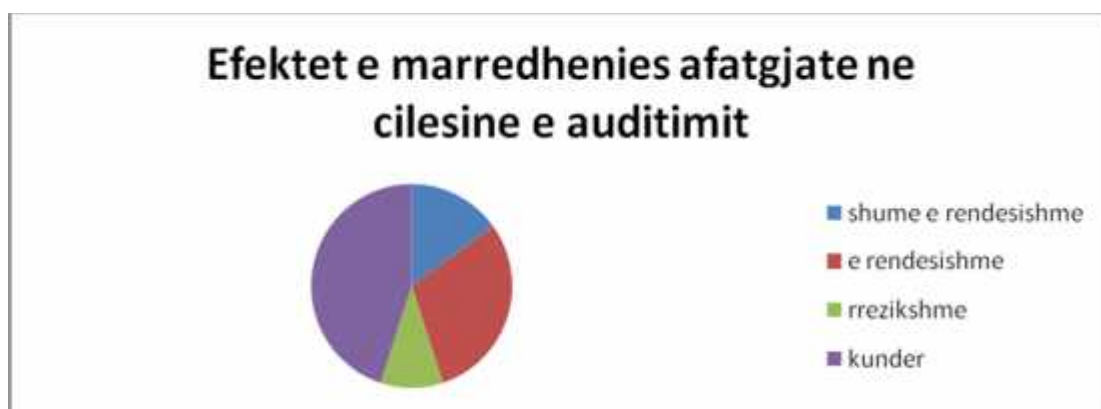
Edhe pse personi i 6 ka marrëdhëniet afatgjata me shumicën e klientëve të vet, ai gjithmonë e bën të sigurt se ajo nuk do të ndikojë në asnjë mënyrë në pavarësinë e tij të auditimit, kjo për shkak se krijohet një lloj i tillë marrëdhënie që i krijon klientit klimë të ngrohtë dhe bashkëpunuese por pa tejkaluar raportet në të cilat ndodhen. Në fund të fundit pavarësisht mjeteve e rëndësishme është të arrihet qëllimi, dhe të mbahet në cdo moment në vëmendje qëllimi për të cilin janë në atë marrëdhënie.

Personi i 7 është kundër marrëdhënies afatgjatë, ideja e tij është që nëse një raport përsëritet shumë herë atëherë vetvetijshëm do tejkalohen pozitat dhe do krijohet afrimetet i cili do të ndikoj negativisht në skepticizmin e audituesit.

Personat 8-10 sipas tyre është e vërtet se në marrëdhënien afatgjatë krijohet një lloj afeksioni mes palëve, mirëpo varet nga karakteri i audituesit se sa ai do të arrij të menaxhoj këtë lloj 'ndjenje'. Nëse për të krijimi i këtij afeksioni nuk ndikon në pavarësinë e punës cdo gjë është në rregull.

Personat 11-20 sipas këtij grupimi audituesi nuk mund të krijojë marrëdhënie afatgjatë me klientin sepse në fund të fundit procesi i auditimit është një punë që duhet të mbahet e ndarë nga gjërat e tjera. Mes cilësive të audituesit janë dhe skepticizmi profesional dhe pavarësia, nëse krijon afrimetet krijohet një risk që mund të tolerosh dicka, qoftë edhe të vogël por në këto kushte cënon profesionalizmin tënd.

Nga analiza e bërë mbi përgjigjet e personave të intervistuar nuk përcaktojmë dot një qëndrim të prerë në lidhje me efektet e kohëzgjatjes së marrëdhënies në cilësinë e auditimit. Megjithatë mund të themi se të gjithë bien dakort me faktin që marrëdhënia afatgjatë krijon lidhje mes të dy palëve. Vlen të shohim vijimin për të krijuar ide të plotë.

2.1.1 Marrëdhënia afatgjatë mundëson njohje më të mirë

Nga analiza e bërë mbi përgjigjet e të intervistuarve në lidhje me këtë pyetje, arrijmë në përfundimin se pothuaj të gjithë pajtohen me mendimin se marrëdhënia afat-gjatë mes një audituesi dhe klienti përfundimisht rezulton në një rritje të njohjes së audituesit në lidhje me firmën e klientit, e cila më pas ndihmon në një proces auditimi efikase dhe efektiv.

2.1.2 Vetëkënaqësia e audituesit

Në opinionet e të intervistuarve rezulton se marrëdhënia midis audituesit dhe klientit e zhvilluar gjatë një periudhe të gjatë kohore bën që audituesi të ketë tendencë për të qenë më i vetëkënaqur. Pra ekziston gjithmonë rreziku i vetëkënaqjes për shkak të marrëdhënieve afat-gjata. Megjithatë audituesit janë

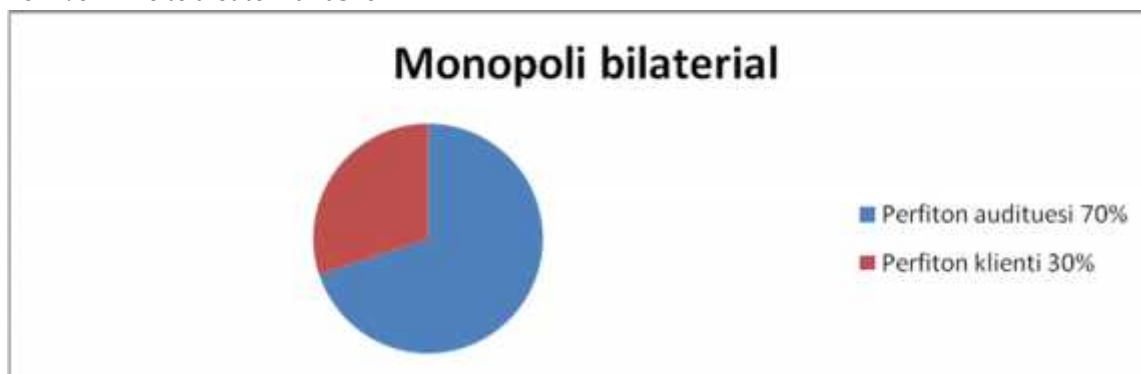
trajnuar në mënyrë të tillë që të mund ti menaxhojnë situata të tilla vlen të theksohet se kjo zakonisht ndodh sepse në moment të caktuar kohe gjatë marrëdhënies audituesi ndihet më i afërt ndaj kompanisë dhe bëhet më pak i pavarur në angazhimin e tij të auditimit. Për shkak të përfshirjes së faktorit vetëkënaqësi, rekomandohet të ketë rotacion në auditim pas disa kohësh. Pastaj varet nga karakteri i audituesit dhe eksperiencia e tij se sa ai arrin ti menaxhoj këto situata pa lejuar të cënohet profesionalizmi i tij.

2.1.3 Marrëdhënia Auditues-klient dhe monopoli bilateral

Në përgjigje të pyetjes në lidhje me ekzistencën e monopolit bilateral në mes të audituesit dhe klientit, të intervistuarit kanë përmendur se ekzistenca e monopolit dypalësh është e vërtetë për firmat e vogla, ku të dy prej tyre do të mbështeten nga njëri-tjetri për interesa të veçanta. Dolem në përfundimin se ekziston monopolin bilateral mes audituesit dhe klientit, për shkak se të dy subjektet kanë tendencë që të ketë marrëdhënie afat-gjatë me njëri-tjetrin.

Sipas pjesës më të madhe të të intervistuarve thuhet se është audituesi i cili mund të ketë më shumë përfitime në një marrëdhënie klient auditues, kjo dhe për faktin se klienti mund të ndryshojë duke gjet një auditues tjetër në çdo moment të kohës, sidomos në vendin tonë që nuk ka shumë ndryshim në tarifat e auditimit. Vlen të theksohet se rreziku për monopolin bilateral është prezent në vendin tonë, kjo për arsye se nuk kemi kompani të mëdha, të listuara në bursë ku rreziku për monopolin bilateral zvogëlohet në nivelin më të ulët të mundshëm.

2.1.4 Cilësia e auditimit gjatë viteve të para të angazhimit

Në përgjigje të kësaj pyetjeje, 80% e të intervistuarve kanë përmendur se rreziqet e dështimit të auditimit janë më të larta gjatë viteve të para dhe cilësia e auditimit do të jetë më e ulët për shkak të mungesës së njohurive. Në mënyrë të ngjashme gjatë viteve të tjera të angazhimit të auditimit edhe cilësia e auditimit mund të ulet për shkak se rritet vetëkënaqësia.

Sipas pjesës tjetër të të intervistuarve tjetër nuk mund të thuhet se gjatë viteve të para të angazhimit të auditimit cilësia e auditimit do të jetë më e ulët; mund të themi se firma e auditimit nuk ka njohuri të mjaftueshme në lidhje me biznesin e klientit për shkak se mund të jetë një fushë e vecantë në treg. Por audituesit janë trajnuar për marrjen e angazhimeve të reja të auditimit kohë pas kohe. Eksperienca bën që audituesi ta dijë se ku ai duhet të fokusohet në një angazhim të ri të auditimit, dhe ku ai mund të identifikojë rreziqet. Kështu, nuk është plotësisht e vërtetë të thuhet se cilësia e auditimit është më e ulët gjatë viteve të para.

Përfundime në lidhje me ndikimin e marrëdhënies afatgjatë në cilësinë e auditimit

Në bazë të analizës së bërë mbi përgjigjet e audituesve mund të themi se ata e konsiderojnë marrëdhënien afatgjatë auditues- klient, si një marrëdhënie pozitive e parë kjo në aspektin e cilësisë së auditimit, por duke mbajtur në konsideratë faktorin kohë. Domethënë themi se është një marrëdhënie pozitive brenda një periudhe të caktuar kohe, kohë pas së cilës cilësia e auditimit nuk do të vijë më duke u rritur, por do të ketë tendencë rënëse, për shkak kjo të rrezikut të vetëkënaqjes dhe cënimit të pavarësisë gjatë angazhimit. Vlerësohet periudha prej shtatë vitesh si intervali kohor ideal për mbajtjen e kësaj marrëdhënie, pas saj efektiviteti dhe efienca e cilësisë së auditimit do fillojnë të bien.

3. Rotacioni Audituesve

3.1 Rregulloret për rotacionin e audituesve.

Në lidhje me kompanitë e vogla që operojnë në vendin tonë nuk ka rregullore për rotacionin e audituesve. Vitor Caldeira, President i Gjykatës Europiane të Audituesve (në Manualin e auditimit KLSH, fq 68) shpjegon se në Suedi ka rregulla të forta në lidhje me rotacionin e detyrueshëm të auditimit, por kjo vlen vetëm për kompanitë publike të listuara ndërsa për shoqëritë e vogla as atje nuk është i detyruar rotacioni. Sipas kësaj rregulloreje, një firmë është e nevojshme të bëjë rotacion të audituesve të vet pas një periudhe 7-vjeçare.

Në vendin tonë nuk ka rregulla të tilla të rotacionit të detyrueshëm për audituesit, ndoshta edhe për vet faktin se kemi kryesisht kompani të vogla të cilat operojnë. Pavarësisht diskutimeve që janë zhvilluar në lidhje me rotacionin e detyrueshëm të audituesve dhe vendosjen e kufijve të caktuar kohor për rotacionin e tyre, deri më tani ende nuk është vendosur asgjë dhe rregullohet nga rregullatorët për SME-të. Përgjithësisht çdo vit audituesi vlerëson marrëdhëniet e tij afatgjata me klientët, dhe vlerëson nëse ka ndonjë rrezik për pavarësinë e tij, dhe nëse ka atehere ai ka të drejtë të marrë një pushim, ose të kërkojë të marrë angazhimin e klientit të tij një tjetër auditues.

4. Analiza kosto-përfitim e rotacionit të audituesve

Në lidhje me çështjen kosto-përfitim për analizën e rotacionit të audituesve, në kushtet e tregut të lirë klienti mund të gjej auditues të ndryshëm duke u bazuar në ofertën e çmimeve më konkurruese, do të zgjedh atë auditues i cili i përshtatet më mirë buxhetit të vet. Analiza e kosto përfitimit nuk i përket audituesit por është një analizë që bëhet nga ana e klientit që do të auditohet. Në terma jo-monetare kostoja që firma kliente mund të përballë gjatë viteve të para do të jetë për shkak të mungesës së njohurive të thella mbi detajet e firmës nga ana e audituesit të ri.

Megjithatë nëse do të flisnim për përfitimet e rotacionit vlen të themi se do të jenë 'sytë e rinj' që do të përfshihen në auditimin, dhe do të mund të sigurojnë një vështrim të ri dhe të freskët, të ndryshëm nga ai i audituesve të vjetër. Besohet fuqishëm se rotacioni auditimit ndikon direkt në koston e vitit të parë dhe kryesisht kostoja e klientit rritet për shkak se audituesi i ri merr informacionin nga zeroja. Shpenzimet në këtë rast do të jenë transferimi i njohurive nga njëri auditues tek tjetri ndërsa humbjet do të jenë njohuritë e grumbulluara deri në atë moment, përvoja dhe marrëdhëniet e krijuara. Megjithatë vlen të theksohet se shpenzimet financiare për klientin varen nga lloji dhe madhësia e biznesit, kryesisht viti i parë i angazhimit të auditimit është edhe më i vështiri dhe më i kushtueshmi. Por mbajtja e të njëjtit ekip auditimi nga ana e klientit vit pas viti do të jetë e tillë që jo të dy subjektet do të përfitojnë nga kjo marrëdhënie.

Duke konkluduar në lidhje me cilësinë e auditimit për marrëdhënien afatgjatë themi se:

1. Analiza e bërë na tregon se audituesit e konsiderojnë marrëdhënien afatgjatë klient auditues si një marrëdhënie të domosdoshme për procesin e të mësuarit dhe eksperiencës, por janë të shprehur me rezerva për intervalin kohor
2. Duhet të ketë një limit kohe për bashkpunimin mes palëve, kohë pas së cilës cilësia e auditimit nuk mund të rritet, por do të priret për tu ulur për shkak të rrezikut të vetëkënaqësisë dhe të cënimit të pavarësisë nga kjo marrëdhënie.
3. Emri dhe madhësia e kompanisë audituese përbëjnë një plus për minimizimin e riskut që vjen nga kohëzgjatja.
4. Nga ana tjetër nëse e shohim të lidhur me kostot themi se është një marrëdhënie që vlen sepse përfitimet e saj tejkalojnë kostot në periudhë afatgjatë, megjithatë për tregun tonë nuk mund të thuhet pa ngurim e njëjta gjë kjo pasi nuk ka firma të kuotuar dhe konkurrenca nuk është shumë e fortë.
5. Në proces kanë rëndësi edhe faktorët kontekstuale, përveç kohëzgjatjes.
6. Marrëdhënia me klientin duhet të jetë një marrëdhënie vet-rregulluese.

Referencat

- HAKIM I. & OMRI M.A (2012). Quality of the external auditor and value relevance of accounting information, page 152.
- Turley & Willekens. (2008). Auditing, Trust and Governance, page 3.
- Fontaine and Pilote. (2011). An Empirical Study of Canadian Companies to Determine Clients.
- Canadian Institute of Chartered Accountants (CICA). (2006). Handbook—Assurance. Toronto, Canada
- Meyer, Rigsby, and Boone. (2007). The impact of auditor – client relationship on the reversal of first time audit qualifications, page 66.
- Shockley. (1981). Perceptions of Auditors' Independence: An Empirical Analysis, page 785.
- Carcello & Nagy. (2004). Client size, auditor specialization and fraudulent financial reporting, page 55.
- Mansi, Maxwell & Miller. (2004). Does Auditor Quality and Tenure Matter to Investors, page 755.
- Castarella. (2002). The Role of Auditor Profitability in Pricing New Audit Engagements.
- Comunale & Sexton. (2005). Mandatory auditor rotation and retention, page 235-236.
- DeAngelo. (1981). Auditor Independence and Audit Quality page 188-189.
- Vitor Caldeira, President i Gjykatës Europiane të Audituesve. (2015). Fjala përshëndetëse me rastin e 90 vjetorit të KLSH si dhe në Manualin e auditimit KLSH, fq 68.
- Arrunada, B. & Paz-Ares, C. (1997). Mandatory rotation of company auditors: A critical examination. *International Review of Law and Economics*, 17(1), 31-61.
- Balsam, S., Krishnan, J. and Yang, J.S. (2003). Auditor industry specialization and earnings quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22, 71-97.
- Boone, J.P., Khurana, I.K. & Raman, K.K. (2008). Audit firm tenure and the equity risk premium. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 23 (1), 115-140.
- Bryman, A. & Bell, E. (2007). *Business Research Methods*. 2nd edition. New York, USA: Oxford University Press 2007.
- Burrowes, A. & Nordström, J. (1999). An alternate approach in implementing the 4th directive – a territorial claim to financial reporting and auditing in Sweden. *Managerial Auditing Journal*, 14(6), 302-307.
- General Accounting Office (GAO). (2003). *Public accounting firms: required study on the potential effects of mandatory audit firm rotation*. Washington, DC: General Accounting Office.

Shtojcë

PYETËSOR NË LIDHJE ME MARRËDHËNIEN AFATGJATË AUDITUES KLIENT.

1. Na tregoni në lidhje me firmen tuaj, cili është numri i përafërt i firmave kliente të audituara çdo vit?
2. Cfarë mendime keni në lidhje me marrëdhënien afatgjatë auditues klient?
3. Në përgjithësi, sa kohë zgjat marrëdhënia e firmës suaj me klientët?
4. A ka ndonjë rregullore të veçantë ose ligj në lidhje me rotacionin e detyrueshëm të audituesit?
5. Cilat janë kosto-përfitimet nga analiza e rotacionit të audituesve?
6. Sipas një hulumtimi paraprak pamë se marrëdhënia afatgjatë është e dobishme në mënyrë të tillë që një auditues të krijojë më tepër njohuri në lidhje me firmën kliente, ju si mendoni në lidhje me këtë pikë?
8. Gjithashtu nëpërmjet këtij hulumtimi vumë re se marrëdhënia afatgjatë e bën audituesin e vetëkënaqur ose nxit ndjenja simpatie per klientin, të cilat mund të ulin cilësine e auditimit. Si e shihni ju këtë?
9. A mund të krijohet monopolit dypalësh mes audituesit dhe klientit gjatë kësaj marrëdhënie në afatgjatë?

RESPONSIBLE TOURISM AND CHALLENGES OF ITS IMPLEMENTATION FOR ALBANIAN DESTINATION

Rezarta Brokaj

University "Ismael Qemali" of Vlora, e-mail: rezartab@gmail.com

ABSTRACT

The beginning of the 21st century has known continuing growth in demand and the worldwide expansion of tourism. Where it is a key sector of the economy as might be argued in the case of Albania, then the temptation for the country's political leaders would be to maintain and foster further tourism, which could mean gradually destroying our greatest asset - the environment. As always in tourism, the terminology used to describe the different approaches is confusing, largely undefined and misunderstood, but the more credible forms of new tourism actively seek to develop a responsible attitude towards tourism and its development and are known variously as eco, community-based, fair trade, pro-poor or ethical and responsible tourism. Some of these forms of tourism do in fact share a genuine concern for the impact of tourism development, imply a desire to maximize the benefit of tourism for destination communities and demonstrate a willingness to promote community cooperation in the provision of tourism services, particularly when operating in the developing world (Mowforth and Munt, 2003). Such a form of sustainability development is materialized within the concept of responsible tourism. The paper seeks to examine responsible tourism as a new concept through a review of existing literature; it uses descriptive approaches to identify barriers to successful implementation of sustainable tourism principles in Albanian tourism context and concludes with the challenging for the future.

Keywords: responsible tourism, destination, sustainability, tourism strategy.

1. INTRODUCTION

In recent years, the term "responsible" has been gaining importance in debates on international tourism (Cañada, 2012) and yet the contributions generated from this discourse have not been sufficient to uniquely define what is meant by "responsible", with greater precision, even if there are some commonly agreed upon characteristics.

Responsible tourism was conceived of as a system of tourism production (Palomo-Pérez, 2006).

Distinguishing itself from other terms which describe the activity, places and/or types of tourists, responsible tourism is an across-the-board concept, connected with ethics (Font, 2011). It is an umbrella term which envisages a certain type of tourism (Laurent, 2003).

Thinking of responsible tourism as a form of tourism which is aimed at "creating better places to

live in and visit, for those who host and for those who are hosted" (Goodwin, 2009; 2010), is a slogan which in practice, each person interprets differently. In general terms it is connected with the idea of sustainable development, in particular regarding the fact that those who are concerned with responsible tourism, must also take into consideration the environmental, economic and social factors connected to this activity. Therefore, responsible tourism emerged as an approach to tourism management, and emphasises the responsibility of role players in the tourism sector and destinations in general, to take action to achieve sustainable tourism development (Tourism Department of the City of Cape Town, 2009). The Cape Town Declaration has recognised that participation from government, businesses and local communities only aids to create better places for hosts and guests; whereas to achieve sustainable tourism development is reliant on all stakeholders playing different but interdependent responsibilities (Tourism Department of the City of Cape Town, 2002).

2. LITERATURE REVIEW

2.1 What is responsible tourism?

Responsible tourism is an approach to the tourism management that aims to maximize economic, social and environmental benefits and minimize negative impacts to a destination. Responsible tourism is simply defined by the Tourism Department of the City of Cape Town (2009) as "tourism that creates better places for people to live in, and better places to visit". As a term, responsible tourism may be generally attributed to the late 1980s, though certainly more explicitly to the 1990s. The developing environmental agenda of the 1960s/1970s had led to much attention to the impacts of tourism in the 1980s and to the emergence and/or development of terminology to describe various forms of tourism considered in some way(s) different from that which had gone before. At the supra-national level and especially notable for its introduction of the term "responsible tourism", the 1989 European Commission Charter for Cultural Tourism emphasized the need for a responsible tourism policy in the long term (LGA, 2010). The terminology was subsequently changed to "sustainable tourism" and as with most other international iterations on this theme the Charter contained explicit, detailed objectives and guidelines for development.

The term of interpretation and application in tourism is well conveyed by the following: *"Responsible tourism is not a tourism product or brand. It represents a way of doing tourism planning, policy and development to ensure that benefits are optimally distributed among impacted populations, governments, tourists, and investors"* (Scheyvens, 2002).

The concept of responsible tourism began by reflecting on some of the potential problems connected with tourism, themes which have been discussed for over a decade, such as: the impact it has on local populations, which include those on the environment, as well as the effects on local communities, which are often connected to processes that are out of their control (Goodwin, 2011). Alternatively, it "simply means treating local people as people - not as beggars, nuisances, servants, con men, thieves or exotic photo opportunities" (Mann 2000, p. 201). However, there does exist one proposed definition, responsible and ethical tourism is a business and consumer response to some of the major economic, social and environmental issues, which affect our world. *It is about travelling in a better way and about taking responsibility for the impacts that our actions have socially and economically on others and on their social, cultural and natural environment* (Goodwin and Pender, 2005).

This explanation is significant because it highlights equally the role of business and the consumer, thus moving the debate from a general discussion of the industry's responsibilities to an emphasis on the responsibilities of the individual tourist traveler. Indeed, as tourists become increasingly sophisticated and aware of the importance of sustainability in everyday life so it is unsurprising that demands for a more sustainable approach to tourism have recently emerged (Mowforth and Munt, 2003). This is in the vein of Lea (1993, p. 708) who argued that responsible travel (and therefore, to be a responsible tourist) is based on three key principles:

- to understand the culture that you are visiting;
- to respect and be sensitive to the people who are hosting your visit and
- to tread softly on the environment of your hosts (Scheyvens, 2002).

So it is a behavioral trait and not a particular type of tourism based on the basic principle of respect for others and their environment, which many persons would argue should be 'taken as read'. That it is not an indictment of people generally and of tourism mores specifically. Responsible tourism is, therefore, applicable to all tourism contexts and to all stakeholders. To be responsible also implies not only respect for the locality and people but also acting responsibly in terms of one's own actions and moreover in the management and operation of business, which is encapsulated in iterations of the terms used in the 2000s, namely environmentally and/or ethically responsible. It should, therefore, be a resource-based, bottom-up approach.

The 2002 Cape Town Declaration on Responsible Tourism in Destinations defines Responsible Tourism as follows:

Table 1 - The responsible tourism for ICRT

NR.	CHARACTERISTICS
1.	minimizes negative economic, environmental, and social impacts
2.	generates greater economic benefits for local people and enhances the well-being of host communities
3.	improves working conditions and access to the industry
3.	involves local people in decisions that affect their lives and life chances
4.	makes positive contributions to the conservation of natural and cultural heritage, to the maintenance of the world's diversity
5.	provides more enjoyable experiences for tourists through more meaningful connections with local people, and a greater understanding of local cultural, social and environmental issues
6.	provides access for physically challenged people
7.	is culturally sensitive, engenders respect between tourists and hosts, and builds local pride and confidence

Source: ICRT, 2002

2.2 Is responsible tourism different to sustainable tourism?

Whilst they may have different and individual emphases, these "new" tourism approaches do in fact share a common origin and this is the principle of sustainable development, which first came to public attention with the World Conservation Strategy in March 1980, and the subsequent creation of the World

Commission on Environment and Development (WCED). Out of the WCED came “Our Common Future” (1987), mostly referred to as the Brundtland Report, which highlighted the importance of a sustainable approach to future world economic development (WCED, 1987) and was instrumental in initiating debate about the importance of sustainability in tourism development. In time, sustainability within tourism was advocated as a positive alternative to the negative and potentially destructive impact of mass tourism, on the understanding that it sought to encourage tourism development that was compatible with local cultures, managed in an environmentally sound manner and brought economic benefit to the local population (Dinan and Sargeant, 2000).

Responsible tourism and sustainable tourism have the same goal, that of sustainable development. The pillars of responsible tourism are therefore the same as those of sustainable tourism: environmental integrity, social justice and maximizing local economic benefits.

The major difference between the two is that in responsible tourism individuals, organizations and businesses are asked to take responsibility for their actions and the impacts of their actions. This shift in emphasis has taken place because not much progress has been made on realizing sustainable tourism in the 22 years since the “Earth Summit” in Rio. This is partly because everyone has been expecting others to be sustainable.

The emphasis on responsibility in responsible tourism puts the task firmly in the hands of everyone involved in tourism: government, product owners and operators, transport operators, community services, NGO’s and CBO’s, tourists, local communities, industry associations.

There is a global movement afoot, driven by the UNWTO and the WTTC, where the world is gravitating towards the creation of a more sustainable and responsible tourism industry and combating climate change through the adoption of cleaner sources of energy.

3. TOURISM DEVELOPMENT IN ALBANIA

3.1 *The role of the tourism sector in Albanian economy*

Albania occupies around 0.6 % of the total demand for tourism in the tourism market of the Central and Eastern Europe. Under the theme “Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation”, The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 assesses 140 economies worldwide based on the extent to which they are putting in place the factors and policies to make it attractive to develop the travel and tourism sector. The 2013 Travel & Tourism Competitiveness Index (TTCI) reveals the rankings of region countries as presented in the table 2. Albania is ranked in the 77th place out of 140 countries.

The report explores how, on one hand, the travel and tourism industry has the potential to boost economic resilience and job creation but, on the other, a number of factors continue to hinder its development.

Table 2 - Albania compared to the neighboring countries

Countries	General index	Regulatory framework	Business environment & infrastructure	Human, cultural & natural resources
ALBANIA	77	63	90	63
MACEDONIA	75	57	74	100
MONTENEGRO	40	34	50	47
CROATIA	35	42	39	42
GREECE	32	39	30	30

Source: World Economic Forum Report¹

As the table clearly shows, the Albanian destination isn't yet competitive to the tourist destinations of the neighboring countries. The ranking points to weaknesses that harm competitiveness, such as lack of political will to undertake concrete actions, weak system of environmental protection and management, involvement (inclusion) of natural and cultural assets in tourism, a difficult investment climate, unresolved land title rights, lack of infrastructure and ineffective promotion efforts. The relationship of Albanian tourism with the population remains lower than with the other countries of the Balkans: 1 tourist every 6 people, while in Greece this ratio is 2 / 1; in Montenegro is 1 / 1, and Croatia is from 1.5 / 1.

However the growth in tourism in recent years confirms that Albania is on the path towards making tourism an active generator of its economic development. Tourism holds excellent potential as a catalyst for economic growth and is therefore considered as a key sector at a macro-economic level. As the Albanian government recognizes the economic benefits of Travel & Tourism and its potential for business development and job creation, they are allocating greater resources to attract domestic and foreign investment - all while seeking more effective methods to encourage and facilitate this growth.

There has been an increase in the number of tourists visiting Albania through years. As the table below shows, over the past 16 years this indicator reached a maximum value of 2,932,000 in 2011 and a minimum value of 119,000 in 1997.

Table 3 - The number of international tourists in Albania

YEAR	VALUE
1995	304,000
1996	287,000
1997	119,000
1998	184,000
1999	371,000
2000	317,000
2001	354,000
2002	470,000
2003	557,000
2004	645,000
2005	748,000
2006	937,000
2007	1,127,000
2008	1,420,000
2009	1,856,000
2010	2,417,000
2011	2,932,000

Source: Ministry of Tourism, Culture, Youth and Sports

Judging by arrivals numbers, the recession was not felt by Albanian travel and tourism. Albanian tourism was among the best performing in Europe during the review period. Looking at these flaws it is natural that the largest proportion of

¹The travel and tourism competitiveness index 2013

tourist arrivals to Albania is attributed to Albanians living and working abroad. Still, non-Albanians visits are expanding strongly. International tourists predominantly come from neighboring countries.

At the same time, industry leaders and savvy investors are eager to explore the potential of Albania's new tourism destinations, but are frequently limited by access to crucial information necessary to make informed decisions.

Current global economy in the world assumes the factor of tourism industry as the engine of macroeconomic development (Torres and Momsen, 2005 p. 265). According to the World Travel and Tourism Council, the economic contribution of Travel and Tourism in Albania is presented in the table below. Economic indicators presented below support the role of the tourism sector in the Albanian economy.

Table 4 - Tourism estimates and forecast for Albania

ALBANIA	2013 ALL bn²	2013 % of total	2014 Growth³	2024 ALL bn % of total Growth⁴		
Direct contribution to GDP	68.1	4.8	5.5	123.6	6.1	5.6
Total contribution to GDP	239.8	16.7	4.6	424	20.9	5.4
Direct contribution to employment⁵	4.1	4.3	5.2	61	5.7	3.5
Total contribution to employment	147	15.2	4.1	210	19.5	3.2
Visitor exports	154	23.2	6.3	282.5	22.2	5.6
Domestic spending	32	2.2	2.3	53.4	2.6	5
Leisure spending	143.7	3.7	5.2	268.8	4.9	5.9
Business spending	42.2	1.1	6.9	67.1	1.2	4
Capital investment	15.4	4.3	-2.2	22.5	4.4	4.1

Source: World Travel and Tourism Council

3.2 The barriers to successful implementation of sector strategy on tourism 2007 – 2013

Albania's tourism strategy envisions the strategic concept of tourism development by giving strategic directions and development of the tourist products and services, aiming successful future participation in the international tourist market destination. The Document "On the Sector Strategy on Tourism" is prepared in the framework of a process initiated by the Albanian Government to coordinate the strategies of different sectors of the economy,

² 2013 constant prices and exchange rates

³ 2014 real growth adjusted for inflation (%)

⁴ 2014-2024 annualized real growth adjusted for inflation (%)

⁵ '000 jobs

where one the priorities was to review the Strategy of Tourism Development for the period 2002 – 2012 and its interaction with the Strategy on the Development of Natural and Environmental Tourism and its Action Plan. Albanian tourism strategy was implemented for the period 2007-2013. The elements of this tourism strategy were essentially formulated toward asserting more efforts in creating and developing sustainable tourism development. Main focus in this strategy is that every section in tourism industry should create its own local structure. Additionally, rearrangements of financial investments in tourism were indicated since the government perceived tourism industry as the most significant industry for further development of the country. The need for enormous investments in tourism infrastructure was accentuated as well. This strategy also concentrates on increasing investments in human resources, which is a principal factor for increasing capabilities and supporting the services offered via promotion and marketing of Albania. The three main pillars of the strategy were:

- ⇒ focusing on sustainable tourism development
- ⇒ increasing investments in developing long-term strategies for cultural tourism
- ⇒ supporting investments in knowledge for tourism industry

When the Strategy for Tourism Development in Albania was approved in 2003, Albania represented a country which had considerable potential to be used for tourism development, by presenting the image of a tourist destination such as described by the slogan: “Albania, yours to discover”. The tourism that has been developed in Albania at the beginning of the nineties might be termed a “mass tourism” without any policy or respect for the environment. But from ’99 to now is a prevailing tendency towards tourism elite, with modern buildings, higher quality services, attractions, resorts, etc. It’s a period of differentiation of tourist demand that produces a variety of supply, with attention to environmental quality of attractions. Investors in this sector pose greater attention to privilege qualitative aspects in their investments.

The strategy was designed to expand and strengthen the tourism sector, focusing particularly on the sustainable development principle and on the identification of challenges to optimize contributions to this sector. While its applicability period is over, there are still important aspects of the strategy and its plans of action which have not been achieved. They are related to:

- the creation of institutional structures, both at central and local level, which would guarantee the implementation of plans and strategic objectives;
- the sustainable development of the product and the application of the sustainability principle at all levels;
- the design or the review of urban plans in areas where tourism is a priority, based on three pillars of sustainability;
- the creation of a system in accordance with international standards for the collection and distribution of statistical data on the evolvement of demand and supply;
- development of infrastructure elements;
- informal zones in coastal areas and illegal constructions;
- clarification of the ownership entitlements;
- insufficient accommodation capacity, especially for organized groups;
- human resources working in tourism;
- increase of funding and identification of regulatory schemes aiming towards the creation of attractive environment;

- proactive policies to protect and preserve naturally and culturally important sites;
- public private partnership;
- marketing and promotion of tourism inside the country as well as abroad;
- promotion of best practices;
- use of telecommunications;
- internet as an important and necessary component for the promotion of communication in general and the tourism sector in particular.

3.3 Challenges for future tourism development in Albania

Albania has unique assets that makes the country unique and its potential value to international tourism markets is very high. Albania is not an easy tourism destination to understand for international markets. It offers the potential for dozens of tourism activities in dozens of destinations. Individually, they are all interesting, however only few of them are unique or sufficiently compelling on their own to draw international tourists. It is the precise combination of activities and destinations within the country that offers the best possibility of building a successful tourism sector.

Its culture, history, geography and archaeology are fascinating, but complicated and not easily accessible, even to educated tourists. However, it is through this understanding and appreciation - the “discovery” of Albania, that the country achieves its maximum tourism potential. Experiences that unlock new discoveries for visitors are the most valuable tourism products in the world, because of whom they attract and how they spend their money in a country.

The discovery of Albania through its natural and cultural attractions is of interest primarily to well- educated and relatively affluent international tourists. This demographic segment spends considerably more for tourism products that include new experiences such as education, adventure and culture. In addition, their spending patterns are highly favorable for development, as they prefer to interact directly with the communities they visit (shops, restaurants and other local businesses) and tend to purchase a great deal of locally provided products and services, in particular excursions, guided cultural and nature tours, adventure experiences and handicrafts.

This segment does not make a clear distinction between cultural, natural and other tourism products. Visitors in this segment tend to combine many different activities during their visits and usually see the various natural and cultural activities as part of the process of discovering the destination.

The desired achievements for future Albanian tourism and the challenges it should face are reflected in the Tourism Strategy 2014 - 2020. It offers a new vision for tourism development up to 2020. It aims at four main principles:

1. sustainable development
2. tourist destination as the core of development
3. human resources
4. resources for implementation

The future strategic directions are:

- preparation and approval of national tourism plan in tourism (selection of priority areas in tourism development)
- development of sea tourism product
- development of cultural tourism product
- development of natural tourism product

4 CONCLUSIONS

Although there has been progress in tourism during the last years, the Albanian tourism product should be developed to be competitive in the international market in order to bring Albania into the desired vision: Albania – an attractive tourist destination in the Europe. Main tourism products and their integration, such as culture, nature, coast and rural development are very important for the future of the Albanian tourism. Albanians living abroad represent the key segments of the tourism market. However, this segment should be expanded by including foreign tourists, especially from countries geographically positioned away.

Albanian destination authenticity and its heterogeneous offer has been increasing the focus of international tour operators and tourist against Albania. At the same time, the role of the foreign press is serving as a more efficient marketing technique.

The New York Times in a publication with a list of 52 destinations to be visited during 2014, ranked Albania in first four countries.

While the Italian press suggests that Albania is a country that shouldn't be missed this year. The British press – The guardian highlights the different types of tourism that can be consumed in Albania, the combination of natural and cultural resources.

5 RECOMMENDATIONS

At the end of the paper, after reviewing the progress of the tourism sector in Albania there are given some recommendations:

- ✗ Implementations of the sustainable development principles by all planning, decision – making and management structures, at both the central and local level and also by the private sector.
- ✗ Completion of the legal framework on tourism.
- ✗ Reducing seasonality by diversifying the tourism product.
- ✗ Effective organization of the public and private sector in order to achieve the vision and strategic objectives.
- ✗ Infrastructure development according to contemporary standards.
- ✗ Telecommunication and internet.
- ✗ Revision and establishment of standards for drafting plans on the use of land in potential tourism development areas.
- ✗ Division of ownership from management.
- ✗ Increase of financing for the preservation and maintenance of natural and cultural assets.
- ✗ Training of human resources.

REFERENCE

- Ministry of Tourism, Culture, Youth and Sports (2007) *Sector Strategy on Tourism 2007 – 2013*
- Albinvest (2002) *Albanian tourism today* www.albinvest.gov.al
- City of Cape Town, Tourism Department (2002) *Responsible Tourism in Cape Town* www.tourismcapetown.co.za
- World Economic Forum, Jennifer Blanke and Thea Chiesa (2013) *The Travel & Tourism*

Competitiveness Report, Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation
 Martin Mowforth and Ian Munt (2003) *Tourism and Sustainability: Development and the New Tourism in the Third World*
 Harold Goodwin (2011) *Taking Responsibility for Tourism*
 Sergio Fadini *The responsible tourism: a good way to empower communities. The Italian situation*
 Susanna Curtin and Graham Busby (1999) *Sustainable destination development: the tour operator perspective*
 Regina Scheyvens (2002) *Social marketing and sustainable tourism - is there a match?*
 Lynn C. Harrison, Winston Husbands (2000) *Practicing responsible tourism: international case studies in tourism planning, policy, and development*
 Chris Mann, Fiona Stewart (1996) *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching*
 Dinan, C. and Sergeant, A. (2000) *Social Marketing and Sustainable Tourism: is there a match?* International journal of tourism research
 Rebecca Maria Torres, Janet Henshall Momsen (2005) *Tourism and Agriculture: New Geographies of Consumption, Production and Rural Restructuring*
 Tearfund (2000) *A Tearfund Guide to tourism: Don't forget your ethics*
 Ministry of Urban Development and Tourism (2014) – *Draft Strategy of Tourism Development 2014 - 2020*

NJË HYRJE NË TEORINË E FIJEVE (STRING THEORY)

Ndriçim Sadikaj, Anila Duka

Universiteti "Ismail Qemali"

Vlorë Shqipëri

email: ndsadikaj@gmail.com, dukaanila@gmail.com

Abstrakt: Në këtë punim do të japim një hyrje modeste në teorinë e fijeve (String Theory), kemi për qëllim të japim disa njohuri fillestare për personat që nuk kanë dijeni për String Theory do të përmendim fenomenet fizike me një strukturë matematikore e cila është e aftë të përshkruajë të gjitha ato. Do të shohim se Teoria e fijes në trajtën e saj më të thjeshtë s'është gjë tjetër, veçse mekanika kuantike e fijeve klasike relativiste

1. Hyrje

Më parë elektriciteti dhe magnetizmi dukeshin si dy fenomene fizike që nuk kishin lidhje me njëra-tjetrën. Energjia elektrike është studiuar më parë. Eksperimentet e Henry Cavendish janë kryer në vitet 1771-1773. Ata u pasuan nga vëzhgimet e Charles Augustin de Coulomb, të cilat u përfundua në 1785. Hulumtimi i mëvonshëm në magnetizëm filloi të zbulojë lidhjet me elektricitetin. Në vitin 1819 Hans Christian zbuloi se rryma elektrike në një përcjellës mund të shmang gjilpërën magnetike një busulle të vendosur aty pranë. Menjëherë pas kesaj, Biot-Savart (1820) dhe Amper (1820-1825), treguan sesi rrymat elektrike prodhojnë fusha magnetike.

Një hap i rëndësishëm u bë nga Michael Faraday (1831), i cili i tregoi se kur ndryshojnë fushat magnetike lindin fushat elektrike. Ishte James Clerk Maxwell (1865) i cili krijoi një grup të qëndrueshëm të ekuacioneve. Për këtë ekuacionet e elektromagnetizmit (ose Elektrodinamika) quhen "Ekuacionet e Maksuellit". Këto ekuacione bashkojnë energjinë elektrike dhe magnetike në një teori të qëndrueshme.

Një tjetër unifikim themelor i dy llojeve të fenomeneve ka ndodhur në fund të viteve 1960, rreth njëqind vjet pas punës së Maxwellit. Ky bashkim zbuloi marrëdhënien midis forcave elektromagnetike dhe forcave përgjegjëse për bashkëveprimet e dobëta.

Një ndryshim i rëndësishëm u shkaktua nga teoria speciale e Albert Ajnshtajnit e relativitetit. Në këtë teori ai gjen një unifikimin konceptual të nocioneve të vecanta të hapësirës dhe kohës. Mekanika e Njutonit u zëvendësua nga mekanika relativiste, dhe idetë e vjetra absolute të kohës u braktisën. Masa dhe energjia ishin të lidhura.

Një tjetër ndryshim i modelit, ndoshta dhe me dramatik, u nxor nga zbulimi i mekanikës kuantike. Zhvilluar nga Ervin Shrodingerit, Werner Heisenberg, Paul Dirac dhe të tjerë, teoria kuantike është një teori mjaftë e saktë për të përshkruar fenomene mikroskopike.

Elektrodinamika kuantike (QED), është e nevojshme për llogaritje të sakta në këtë fushë. Në QED, fotoni duket si kuant i fushës elektromagnetike. Pra, Teoria e ndërveprimeve të dobëta mund të shihet edhe si teori kuantike e grimcave, kështu, teoria e unifikuar është një teori kuantike "e dobët elektrike".

Procedura kuantizimit është gjithashtu e suksessheme dhe teoria që rezulton është quajtur kromodinamika kuantike QCD (Quantum Chromodynamics). Teoria electroweak ("e dobët elektrike") së bashku me QCD formojne modelin standard të fizikës së grimcave, sipas [1], [2].

2. Modeli Standart

I ashtuquajtur i Modeli Standard i Fizikës së Grimcave është teoria më e suksesshme shkencore e natyrës, në kuptimin se asnjë teori tjetër nuk ka një nivel të tillë të lartë të saktësisë mbi një gamë të plotë të fenomeneve fizike. Që në formulimin e saj në vitin 1970 nuk ka pasur një rezultat të vetëm eksperimental që ta hidhte poshtë këtë teori. Si një teori e plotë e fizikës, megjithatë, ajo ka disa mangësi të rëndësishme:

1. Nga vjen ky model standard?

Ky model ka disa parametra, të cilat janë të fiksuara vetëm nga vëzhgimet eksperimentale. Modeli thekson një spektër të caktuar të gjendjeve themelore grimcore. Në këto gjendje të veçanta grimcore formohen tre familje, secila prej të cilave është një kopje e të tjerave, ato ndryshojnë vetëm nga masat e tyre. Megjithatë vetëm familja e dritës duket se ka më shumë lidhje me jetën në universin tonë. Struktura është qartë, e dukshme, por kjo nuk ishte kuptuar deri në zbulimin e mekanikës kuantike. Fizikantët janë në kërkim për parimin themelor, me sa duket disi i çuditshëm dhe që jep struktura e modelit standard. Për më tepër modeli standard gjithashtu nuk përfshin materien e errët që "mbush" universin e dukshëm.

2. Modeli Standard nuk përfshin gravitetin

Për këtë ne duhet të përdorim relativitetin e përgjithshëm që është një teori klasike dhe si e tillë është e papajtueshme me rregullat e mekanikës kuantike. Ne nuk mund ta vëzhgojmë forcën e gravitetit sepse është shumë e vogël dhe e papërfillshme me forcat që vëprojnë, ajo është me e vogël se 10^{-40} e forcave bërthamore. Ne nuk mund të pretendojmë për të kuptuar universin fizikisht derisa ne nuk mund të sigurojmë një teori e cila vazhdimisht të përshkruaj gravitetin dhe forcat bërthamore. Nëse do të përpiqemi për të përfshirë dhe gravitetin atëherë do të hasim problem të ndryshme. Një problem serioz është se rezultati është relativ. Kështu që nuk mund të përdorim modelin standart si një parim themelor për gravitetin.

Forca e gravitetit duhet të jete e përfshirë në mënyrë që të kemi një teori të plotë. Efektet e forcave gravitacionale janë aktualisht mjaft të papërfillshme në nivelin mikroskopik, por ato janë vendimtare në studimet e universit.

3. Modeli standart nuk mund të jetë i vlefshëm deri në të gjithë shkallët e energjisë

Teoritë kuantike kanë kuptim matematikor vetëm në qoftë se ato janë parë si një teori e energjisë së ulët. Për shkak të efekteve të relativitetit dhe bashkëveprimeve modeli standart nuk mund të jetë i vlefshëm deri në të gjithë shkallët e energjisë, edhe në qoftë se graviteti nuk ishte një problem. Matematikisht ne e dimë se atje duhet të ketë diçka tjetër që do të shfaqet në një

shkalle më të lartë të energjisë. Të gjithë ne mund të themi se në fizikën e re duhet të shfaqet shkalla kuantike e gravitetit.

4. Një mundësi tjetër tërheqëse është se një version më i plotë i modelit standard përfshin super-simetrinë.

Supersimetria është një simetri që lidh bozonet dhe fermionet. Që të gjitha grimcat e marra parasysh janë fermionet dhe të gjithë transportuesit e forcës janë bozonet, kjo simetri unifikon materien dhe forcat. Në një teori me supersimetri, bozonet dhe fermionet shfaqet në çifte me mase të barabartë. Grimcat e Modelit Standard nuk e kanë këtë veti, kështu supersimetria, nëse ajo ekziston në natyrë, duhet të jetë prishur në mënyrë spontane. Ndërsa zgjerimet e mësipërme të Modelit standard mund ose nuk mund të ndodhin, është e qartë se përfshirja e gravitetit në kuadrin e fizikës së grimcave nuk është fakultative.

3. Teoria e fijes (String theory) si një teori unifikimi

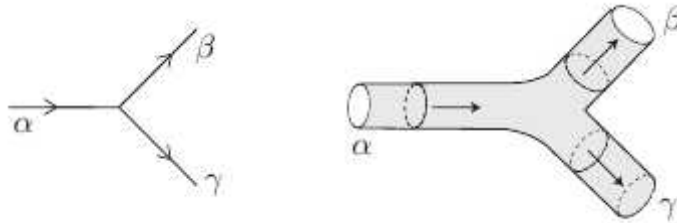
Me këto komente, në këtë punim do të prezantojmë teorinë e fijeve, e cila, për të mirë apo për keq, është bërë dominante, dhe ndoshta, korniza për një teori të plotë për të njohur të gjithë fenomenet fizike. Si e tillë ajo është në një kuptim një kurs për të futur pamjen moderne të fizikës së thërmijave në nivelin e tij më themelor. Megjithatë ajo ka dhënë shumë ide të thella dhe të fuqishme. Me siguri ai ka pasur një efekt të thellë mbi matematikën e pastër. Por një tipar i rëndësishëm i teorisë së fijeve është se ajo natyrisht përfshin forcat gravitacionale dhe molekulare në përputhje me mekanikën kuantike dhe relativitetin (për aq sa dokush di). Kështu duket e drejtë të thuhet se ekziston një kornizë matematikore e cila është e aftë të përshkruajë të gjitha ato që ne dimë dhe që janë të vërteta në fizikë. Kjo nuk është arritje e vogël, megjithatë, është gjithashtu e drejtë të thuhet se askush në të vërtetë e di realisht se farë është String Theory.

Pse është teoria e fijeve një teori me të vërtetë e unifikuar?

Arsyeja është e thjeshtë, në teorisë së fijeve, çdo grimcë është identifikuar si një mënyrë e veçantë vibracioni e një vargu mikroskopik stringesh. Një analogji me muzikën, si një tel violine që mund të lëkundet në mënyra të ndryshme dhe secili tonalitet i korrespondon një tingulli të ndryshëm.

Një prej gjendjeve vibruese të stringut është gravitoni, kuant i fushës gravitacionale. Që është vetëm një lloj i stringut, dhe të gjitha grimcat lindin nga vibracionet e stringut, domethënë të gjitha grimcat janë të përfshira në një teori të vetme.

Kur ne mendojmë në teorisë së stringut një proces shkatërrimi $\alpha \rightarrow \beta + \gamma$, ku një grimcë elementare α shkatërrohet në grimcat β dhe γ , ne përfytyrojmë një string të vetëm vibrues në mënyrë të tillë që ajo është përcaktuar si grimcë që ndahet në dy stringje që lëkunden dhe i përcaktojmë ato si grimcat β dhe γ .

Meqënëse stringjet mund të ndryshohen shumë shpejt, është e vështirë për ti vëzhguar drejtperdrejtë natyrën e grimcave.

A jemi të sigurtë se teoria e fijeve është një teori e mirë kuantike e gravitetit?

Nuk ka asnjë siguri të plotë, por prova është shumë e mirë. Në të vertetë, mungesa e parashikueshmërisë që ndodh kur dikush perpiqet të kuantizoj teorinë e Einstein-it nuk duket të shfaqen në teoria e stringut. Për një teori ambicioze si teoria e fijes, shkalla e sigurisë është qartësisht e dëshirueshme. Do të ishte disi zhgënjyese që të ketë disa kandidatë të qëndrueshëm për një teori për të gjitha bashkëveprimet.

Shenja e parë që teoria e fijes është mjaft unike është se ajo nuk ka parametra të rregullueshme pa përmasë. Në modeli standard të fizikës së grimcave ka rreth njëzet parametra që duhet të rregullohen në disa vlera të sakta. Një teori me parametra të rregullueshme në përmasë nuk është me të vërtetë unike. Kur parametrat janë të vendosur për vlera të ndryshme merr teori të ndryshme me parashikime të ndryshme. Teoria e fijes ka një parametër shumë dimensional, gjatësia e fijes shenohet l_s . Vlera e tij mund të imagjinohet afërsisht sa përmasa tipike e stringut.

Një tjetër shenjë intriguese e unicitetit të teorisë së fijes është fakti se dimension i hapësirë-kohës është fiks. Hapësirë-koha jonë fizike është katër-dimensionale, me një dimension kohë dhe tre dimensione hapësirë. Në modelin standard ky informacion është përdorur për të ndërtuar teorinë. Në teorinë e fijes, nga ana tjetër, numri dimensioneve hapësirë-kohë del nga një përlogaritje. Sipas llogaritjeve përgjigja nuk është katër, por saktësisht dhjetë. Disa prej këtyre dimensioneve mund të fshihen nga një pamje e thjeshtë në qoftë se ata perdridhen në një hapësirë që është mjaft e vogël për t'i shpëtuar zbulimit në eksperimentet e bëra me energji të ulët.

Nëse teoria e fijes është e saktë, disa mekanizema duhet të sigurojnë që dimension i dukshëm i hapësirë-kohës është katër. Mungesa e parametrave të përshtatshëm është një shenjë e veçantisë së teorisë së stringut: kjo do të thote se teoria nuk mund të deformohet ose ndryshohet vazhdimisht duke ndryshuar këto parametra. Pra, nuk mund të ketë teori të tjera që nuk mund të arrihen me anë të deformimeve të vazhdueshme.

Por, sa teori fijeje janë?

Le të fillojmë duke vënë në dukje dy nënndarje të gjera.

Kemi stringjet e hapura, dhe stringjet të mbyllura.

Stringjet e hapura kanë dy pika fikse, ndërsa stringjet e mbyllura nuk kanë pika fikse. Njëra mund të konsiderojë vetëm teorite me stringje të mbyllura, dhe teoritë me të dy stringjet, të hapura dhe të mbyllura.

Meqënëse stringjet e hapura zakonisht mund të mbyllen për të formuar stringjet e mbyllura, ne nuk i konsiderojmë teoritë vetëm me stringje të hapura. Nënndarje e dytë është në mes teorive të stringjeve bozonik dhe teorive superstring.

Stringjet bozonik ekzistojnë në 26 dimensione, dhe të gjitha vibrimet e tyre përfaqësojnë bozonet. Meqë ata nuk kanë fermione, teoritë e stringjeve bozonik nuk janë reale. Ata janë, megjithatë, shumë më të thjeshtë sesa te superstringjet, dhe shumica e koncepteve të rëndësishme në teorinë e stringjeve mund të shpjegohet në kontekstin e stringjeve bozonik.

Superstringjet ekzistojnë në dhjetë dimensione hapësirë-kohë, dhe spektri i tyre i gjendjeve përfshin bozonet dhe fermionet. Në fakt, këto dy grupe të grimcave janë të lidhura me supersimetrinë. Supersimetria për këtë arsye është një përbërës i rëndësishëm në teorinë e fijes. Të gjitha modelet realiste të teorisë së fijes janë ndërtuar nga superstringjet. Në të gjitha teorite e stringut gravitoni duket si një menyrë vibrimi për stringjet e mbyllur.

Në teorinë e fijeve graviteti është i pashmangshëm. Nga mesi i viteve 1980 teoritë e pesë superstringjeve dhjetë-dimensionale u zbuluan se ekzistojnë. Në vitet që pasuan, shumë marrëdhënie mes këtyre teorive nuk u gjend. Për më tepër, një tjetër teori u zbulua duke marrë një kufi të caktuar të fortë bashkim i një prej superstringjeve [4]. Kjo teori është njëmbëdhjetë-dimensionale dhe ka

qenë quajtur M-teori, për mungesë të një emri më të mirë. Ajo është bërë tashmë e qartë se pesë superstringjet dhe M-teori janë vetëm tiparet apo kufijtë e ndryshëm të një teorie të vetme unike!

Aktualisht, kjo teori unike mbetet mjaft misterioze. Më pak premtuese teoritë e stringut bozonik duket të jetë pa lidhje me teoritë superstringut, por ky kuptim mund të ndryshojë në të ardhmen. Në të gjitha këto, ne shohim se teoria e fijos është një teori me të vërtetë e unifikuar dhe ndoshta unike [5]. Kjo është një kandidatë për një teori të unifikuar të fizikës, një teori, të cilën Albert Einstein u përpoq për të gjetur që nga zbulimi i tij i relativitetit të përgjithshëm. Ajnshtajni do të ishte habitur, apo shqetësuar ndoshta, nga roli kyç që luan teoria e fijos në mekanikën kuantike.

Por teoria e fijos duket të jetë një pasardhëse e denjë e relativitetit të përgjithshëm. Është pothuajse e sigurtë se teoria e fijos do të rritet në një konceptim të ri të hapësirë-kohës.

Rëndësia e mekanikës kuantike në teorinë e stringut nuk do të kishte habitur Paul Dirac. Shkrimet e tij mbi kuantizimin sugjerojnë se ai mendonte se teoritë e thella kuantike lindin nga kuantizacionet të fizikës klasike. Kjo është pikërisht çfarë ndodh në teorinë e stringut.

3. Konkluzione

Teoria e fijos është një kornizë për një teori të plotë për të njohur të gjithë fenomenet fizike. Kjo teori ambicioze dhe probabilitare ofron mundësinë e bashkimit të gravitetit dhe të gjitha forcave të tjera të natyrës si dhe formave të materies në një strukturë. Ajo përshtatet në zhvillimin historik të fizikës, dhe ka për qëllim të sigurojë një përshkrim të unifikuar të gjithë ndërveprimet bazë. Pra, Teoria e fijos në trajtën e saj më të thjeshtë s'është gjë tjetër, veçse mekanika kuantike e fijeve klasike relativiste.

Referenca

- [1] Neil Lambert, String Theory 101 Lectures at the International School of Strings and Fundamental Physics, Munich July 26 - August 6 2010
- [2] Barton Zwiebach, A First Course in String Theory Second Edition, Cambridge, Massachusetts, 2003
- [3] J. Polchinski, String Theory, Vols I and II, 1998.
- [4] M. Grön, J. Schüarz and E. Witten, Superstring Theory Vols I and II, 1988.
- [5] K. Becker, M. Becker and J. Schwab, Introduction to String Theory and M-theory, 2007.

REALIZIMI I LIDHJES TË SISTEMIT “SICAM PAS” NË NËNSTACIONIN 220 KV TË BURRELIT ME QENDRËN DISPEÇER DUKE PËRDORUR PROTOKOLLIN IEC 60870-104

Eni Saqe Student doktore, Universiteti Politeknik I Tiranës, Fakulteti i
Inxhinjerise Elektrike, OST sh.a Mirëmbajtja e sistemeve të kontrollit.
Eni_saqe@yahoo.com 00355694063141 (Autori që mban lidhjen me
redaksinë)

Marialis Cello Prof.Asc.Dr. Universiteti Politeknik I Tiranës, Fakulteti i
Inxhinjerise Elektrike
celomarialis@yahoo.com

Marjela Qemali Dr.Ing. Universiteti Politeknik I Tiranës, Fakulteti i
Inxhinjerise Elektrike
m_qemali@yahoo.com

Abstract: One of the main substations in north part of Albania is the 220 kV Substation of Burrel. Transmission System Operator finished the rehabilitation of this substation in year 2012. The intervention done consisted in replacement of all primary and secondary equipment with new ones and with better technology (Hyosung). The new control system was implemented by using Siemens SIPROTEC devices and SIMATIC industrial rack servers. After the new Albanian dispatching Centre with Network Manager was put in to operation, some interfaces problems related with IEC 104 protocol appeared. The new master system connected to the delivered Hyosung SICAM PAS system, showed that the local system in Burrel substation had problems regarding the measurements sent to the dispatching center; Remote control from Central dispatching center in Tirana was faulty and also redundancy problems were recognized. This paper shows how these problems were analyzed and what was the approach to the solution.

Keywords: Substation, interface, Sicam PAS, Digsy, IEC 104 Protocol

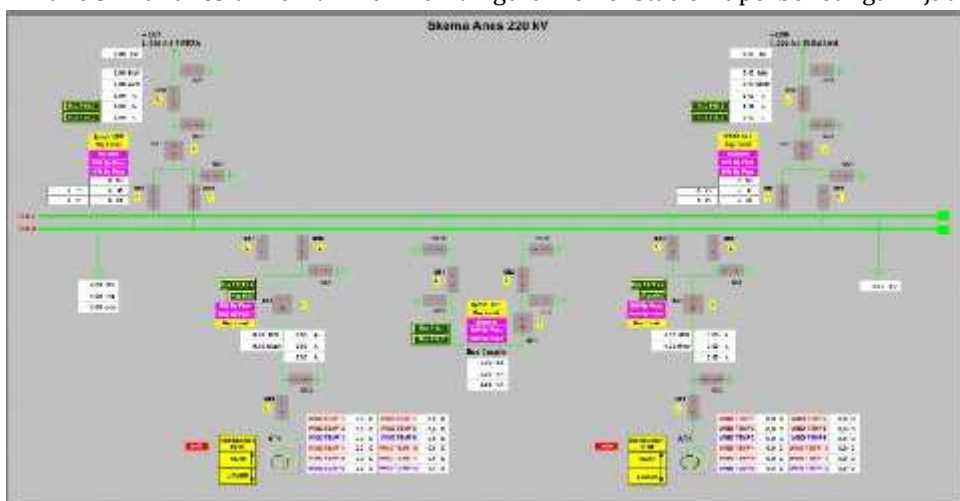
Abstrakt: Një nga nënstacionet kryesore të pjesës veriore të Shqipërisë është nënstacioni 220 kV i Burrelit. Në vitin 2012 Operatori i Sistemit të Transmetimit – OST, përfundoi rehabilitimin e këtij nënstacioni, ku të gjitha pajisjet primare dhe ato sekondare u zëvendësuan me pajisje më të reja dhe teknologji bashkëkohore (Hyosung). Për sistemin e ri të kontrollit u përdorën pajisje SIPROTEC të Siemensit dhe servera SIMATIC industrial të tipit raft. Mbas vënies në punë të Qendrës të re dispeçer me softin Netëork Manager u shfaqën disa probleme ndërfaqësimi në Protokollin IEC 60870-104. Sistemi i ri master që u lidh me sistemin SICAM PAS të lëvruar nga Hyosung, nxori në pah që

sistemi lokal i Burrelit kishte probleme në lidhje me matjet e dërguara në qendrën dispeçer: kishte të meta gjatë komandimit nga qendra dispeçer e Tiranës si edhe me redundancën e sistemit. Në këtë material analizohet problematika dhe përfaqja e ndjekur për zgjidhjen e saj.

Fjalë Kyçe: Nënstacion, ndërfaqje, Sicam PAS, Digs, IEC 104 protokoll

1. Përshkrim i nënstacionit 220 kV Burrel.

Niveli i tensionit 220 kV, figura 1, në nënstacionin e Burrelit, përbëhet nga linja L- 220-9/1 që vjen nga Fierza edhe L-220-9/2 që vazhdon për në Elbasan. Këto linja ushqejnë dy autotransformatorët 220/110 kV nëpërmjet zbarave dyfishe dhe shinalidhësit 220 kV. Ana 110 kV figura 2 e nënstacionit përbëhet nga linjat

110 kV të Ulzës dhe Bulqizës. Është për të theksuar fakti se linja 110 kV e këtij nënstacioni, që furnizon Bulqizën është linjë fundore dhe në rast çkyje të saj, mbetet pa furnizim me energji e gjithë zona Bulqizë – Peshkopi me fshatrat përreth. Komunikimi i të gjithë paisjeve të kontrollit të sistemit, figura 3, është realizuar nëpërmjet unazës së dubluar të fibrës optike të instaluar në këtë nënstacion.

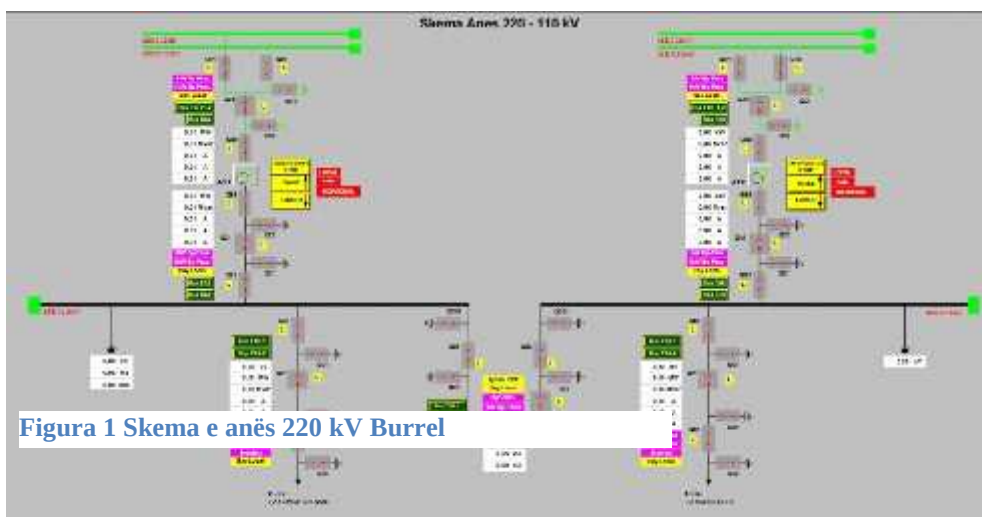

Figura 1 Skema e anës 220 kV Burrel

Figura 2 Skema e anës 110 kV Burrel

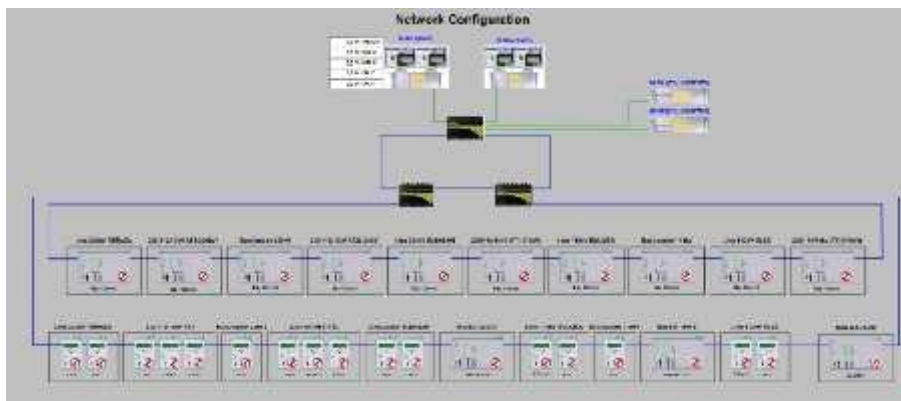

Figura 3 Skema e komunikimit të gjithë paisjeve të sistemit të kontrollit

2. Provat e bëra dhe problematikat e evidentuara mbas rehabilitimit të nënstacionit

Në kuadër të vënies në punë të qendrës të re dispeçer, për çdo nënstacion të OST sha., u bënë prova komandimi për të gjithë elementët e nënstacioneve të OST. Gjatë provave që u bënë në nënstacionin e Burrelit, u vunë re disa probleme të cilat nuk shfaqeshin gjatë operimit të nënstacionit nga salla e komandës të Burrelit. Matjet e fuqisë dhe rrymës tregonin vlera të sakta gjatë kohës që linja ishte e kyçur, por gjatë çkyçjes së saj, vlerat e matura mbeteshin tek vlerat e fundit dhe nuk përditësoheshin në vlerën 0 siç duhet të tregonte matja e re e rrymës ose fuqisë mbas çkyçjes së çelësit. Përveç problemit të matjes edhe komandimi mbas çkyçjes nga qendra dispeçer u shfaq problematik. Nga testimi u vërejt se urdhri për komandimin e çelësit me gaz dhe çkyçjen e thikave të fuqisë nga qendra dispeçer nuk funksiononte në mënyrë të saktë.

Tentativat jo të suksesshme për komandimin e elementit nga qendra dispeçer shoqëroheshin edhe me bllokim të sistemit të komandimit edhe për operatorët në sallën e kontrollit në Burrel.

Problematikë tjetër që u evidentua gjatë provave, ishte mosfunksionimi i saktë i redundancës të sistemit. Referuar figurave 4 dhe 5, mund të ndodhë skenari, që njëri nga serverat lidhet me QDS ndërsa tjetri lidhet me kompjuterat e operatorëve me softin Wincc. Duke qënë se të drejtën e komandimit e ka vetëm serveri që lidhet me kompjuterat e ndërfaqes të operatorit, qendra dispeçer nuk ka akses komandimi në këtë rast edhe komandimi nga QDS nuk funksionon. Ky skenar ndonëse nuk është shumë i shpeshtë, kërkon të adresohet problematika dhe të jepet zgjidhje. Në përgjithësi ndizet njëherë server i pare edhe pritët koha deri sa ky të komunikojë me gjithë sistemin, përfshirë Wincc dhe QDS edhe pastaj ndizet serveri i dytë i cili është në gatishmëri.

3. Qëllimi i ndërhyrjes në sistemin e kontrollit

Duke pasur parasysh problematikat e evidentuara më sipër u analizua së pari lokalizimi i problematikës në mënyre që pastaj të zgjidhej përfaqja e duhur që do të ndiqej për mënjanimin e saj.

- a. Matjet në Wincc përditësoheshin saktë edhe pas çkykjes së linjës përkatëse, qe do të thote se matjet vinin të përditësuar nga reletë e kontrollit në serverin Sicam PAS dhe me pas përcilleshin të sakta në Wincc. Si rrjedhojë ose server Sicam PAS nuk i niste këto matje për në QDS mbas çkykjes të linjës, ose alternativa tjetër ishte, qe Qendra dispeçer nuk ishte në gjëndje ti pranonte këto matje pas çkykjes së çelësit. Duke përdorur softin e testimit të protokollit ComProt tool (shiko fragmentin në tabelën 1 të rregjistruar në momentin kur njëra linjë është ckycur dhe matjet dërgohen të gjitha me vlerë “jo zero” siç duhet të ishte rryma ose fuqia mbas çkykjes së linjës përkatëse) u përjashtua mundësia e mospranimit të saktë të të dhënave nga QDS. Referuar logut të të dhënave, rezultoi se ato nisheshin gabim nga Sicam PAS. Sipas arsytimit të bërë më lartë në

Figura 4 Serveri 2 i cili Figura 5 Serveri 1 i cili është lidhur me lidhur me QDS (IEC 60870-5-operatorët e nënstacionit WinCC Slave) dhe nuk ka arritur të li(PasCC) dhe nuk ka arritur të lidhet me operatorët e nënstacme QDS (IEC 60870-5-104) WinCC (PasCC)

Sicam PAS duhej të bëhej kontrolli dhe rregullimi i konfigurimeve që dërgonin matjet në QDS.

17-03-20 14 00:02.070	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	10020	RD1-1.727	14 00 02 070
17-03-20 14 00:02.074	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 074
17-03-20 14 00:02.076	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 076
17-03-20 14 00:02.080	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 080
17-03-20 14 00:02.084	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 084
17-03-20 14 00:02.088	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 088
17-03-20 14 00:02.092	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 092
17-03-20 14 00:02.096	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 096
17-03-20 14 00:02.100	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 100
17-03-20 14 00:02.104	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 104
17-03-20 14 00:02.108	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 108
17-03-20 14 00:02.112	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 112
17-03-20 14 00:02.116	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 116
17-03-20 14 00:02.120	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 120
17-03-20 14 00:02.124	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 124
17-03-20 14 00:02.128	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 128
17-03-20 14 00:02.132	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 132
17-03-20 14 00:02.136	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 136
17-03-20 14 00:02.140	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 140
17-03-20 14 00:02.144	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 144
17-03-20 14 00:02.148	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 148
17-03-20 14 00:02.152	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 152
17-03-20 14 00:02.156	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 156
17-03-20 14 00:02.160	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 160
17-03-20 14 00:02.164	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 164
17-03-20 14 00:02.168	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 168
17-03-20 14 00:02.172	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 172
17-03-20 14 00:02.176	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 176
17-03-20 14 00:02.180	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 180
17-03-20 14 00:02.184	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 184
17-03-20 14 00:02.188	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 188
17-03-20 14 00:02.192	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 192
17-03-20 14 00:02.196	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 196
17-03-20 14 00:02.200	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 200
17-03-20 14 00:02.204	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 204
17-03-20 14 00:02.208	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 208
17-03-20 14 00:02.212	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 212
17-03-20 14 00:02.216	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 216
17-03-20 14 00:02.220	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 220
17-03-20 14 00:02.224	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 224
17-03-20 14 00:02.228	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 228
17-03-20 14 00:02.232	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 232
17-03-20 14 00:02.236	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 236
17-03-20 14 00:02.240	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 240
17-03-20 14 00:02.244	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 244
17-03-20 14 00:02.248	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 248
17-03-20 14 00:02.252	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 252
17-03-20 14 00:02.256	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 256
17-03-20 14 00:02.260	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 260
17-03-20 14 00:02.264	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 264
17-03-20 14 00:02.268	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 268
17-03-20 14 00:02.272	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 272
17-03-20 14 00:02.276	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 276
17-03-20 14 00:02.280	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 280
17-03-20 14 00:02.284	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 284
17-03-20 14 00:02.288	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 288
17-03-20 14 00:02.292	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 292
17-03-20 14 00:02.296	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 296
17-03-20 14 00:02.300	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 300
17-03-20 14 00:02.304	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 304
17-03-20 14 00:02.308	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 308
17-03-20 14 00:02.312	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 312
17-03-20 14 00:02.316	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 316
17-03-20 14 00:02.320	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 320
17-03-20 14 00:02.324	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 324
17-03-20 14 00:02.328	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 328
17-03-20 14 00:02.332	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 332
17-03-20 14 00:02.336	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 336
17-03-20 14 00:02.340	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 340
17-03-20 14 00:02.344	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 344
17-03-20 14 00:02.348	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 348
17-03-20 14 00:02.352	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 352
17-03-20 14 00:02.356	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 356
17-03-20 14 00:02.360	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 360
17-03-20 14 00:02.364	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 364
17-03-20 14 00:02.368	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 368
17-03-20 14 00:02.372	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 372
17-03-20 14 00:02.376	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 376
17-03-20 14 00:02.380	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 380
17-03-20 14 00:02.384	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 384
17-03-20 14 00:02.388	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 388
17-03-20 14 00:02.392	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 392
17-03-20 14 00:02.396	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 396
17-03-20 14 00:02.400	F-DE NC 1	ajpoint	+	10	1001	RD1-1.727	14 00 02 400

Tabela 1 Segment i logut të monitoruar pas çkyçjes të njëjës linjë të nënstationit

- b. Problemi i komandimit ishte më i vështirë të lokalizohej, pasi në një çast të caktuar, çelësi komandohej nga QDS dhe në çastin tjetër nuk komandohej më as nga QDS as nga Wincc dhe as nga Releja. Por nga provat rezultonte që në mungesë të tentativave të komandimit nga qendra dispeçer, nuk kishte probleme për komandim nga Wincc dhe nga releja. Bazuar në këtë fakt u studiua koha e komunikimit të serverave Sicam PAS të nënstationit me qendrën dispeçer. Komunikimi nga qendra dispeçer në nënstationin e Burrelit kërkonte gati 400 ms, një vlerë shumë e lartë kjo krahasuar me nënstationet e tjerë të sistemit, të cilët janë të lidhur me anë të teknologjisë me fiber optike. Burreli është nga nënstationet e fundit të OST që komunikon akoma me anë të teknologjisë më të ngadaltë me PLC (Power Line Carrier). Komanda do ekzekutohej në të dy rastet nëpërmjet relesë të kontrollit dhe mbrojtjes 7SJ647. Ndryshimi ishte se në rastin kur komanda dërgohej nga QDS, nga koha e përzgjedhjes të elementit komutues deri tek urdhri i komandës, do zgjaste të paktën 400 ms më shumë seç do zgjaste kur urdhri të jepej nga Wincc në sallën e komandës të Burrelit. Fakti që pas tentativës të komandës nga QDS nuk funksiononte më as komanda nga Wincc shpjegohet si mëposhtë

- Qendra dispeçer selekton elementin → pas rreth 400 ms jep komandë për kyçje të elementit të caktuar → komanda nuk ekzekutohet nga releja pasi koha e programuar në rele nga selektimi deri tek veprimi është më e vogël se 400 ms → komandën e merr

Wincc→ përzgjidhet elementi i veprimit dhe jepet komanda për kyçje→ komanda nuk ekezekutohet pasi komanda e dhënë nga QDS është akoma aktive edhe funksioni llogjik i relesë “n” nga “m” nuk lejon më shumë se një komandë në të njëjtën kohë. Mbas një kohe prej të paktën 2 minutash, releja e mbyll procesin e komandimit nga QDS përfundimisht dhe është e lire të marre një komandë të re nga Wincc, të cilën e ekzekuton pa probleme.

c. Persa i perket redundancës së sistemit, problematika lidhet me mungesën e konfigurimit të një llogjike të mirëfilltë për redundancën. Në Sicam PAS duhet shkruajtur një rutinë në programin SoftPLC në secilin server. Secili nga serverat duhet të kontrollojë gjëndjen e serverit tjetër në çastin që startohet dhe të aktivizojë komunikimin me IEC 104 si edhe me ndërfaqet e operatorit Wincc vetëm në rast se serveri dublant nuk është aktiv. Në rast të kundërt duhet ti ndaloje këto dy ndërfaqe. Në rast se të dy serverat kanë të njëjtën gjëndje atëhere duhet që serveri 2 ti japi përparësi serverit 1.

4. Konfigurimi i saktë i pikave që dërgohen në protokollin IEC 60870 – 104 Për të zgjidhur problemin e matjeve, u kontrollua edhe njëhere konfigurimi i plotë i IEC 104 Slave, në Sicam PAS. Figura 6 tregon si u bë konfigurimi i parametrave për të çuar të dhënat në QDS. Figura 7 tregon konfigurimin e të dhënave në konfiguratorin e softit siç ishte vendosur me parë. Lloji i informacionit të protokollit ishte konfiguruar ME_NC_E (Measured value short floating point without time tag for Energy (SIEMENS, Siemens AG 2013)). Por tipi optimal i informacionit për tu dërguar në QDS është ME_NC. Pra tipit të

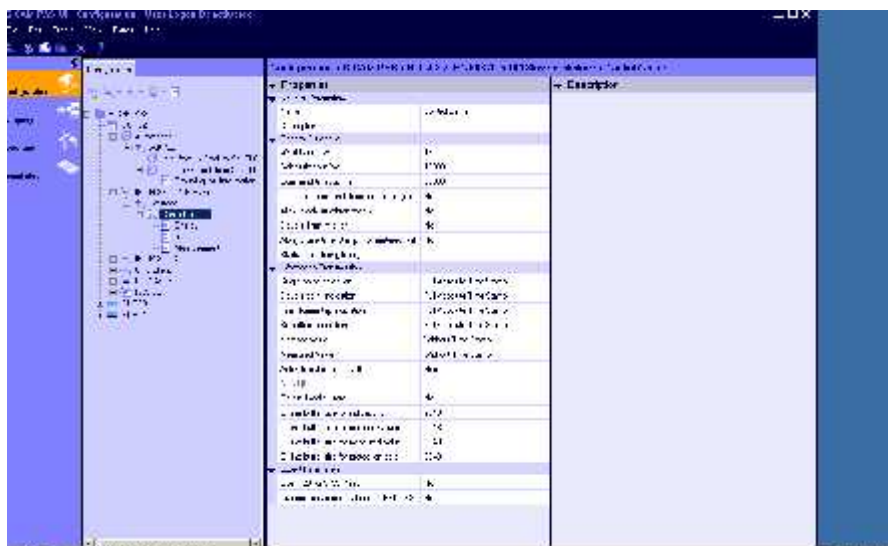

Figura 6 Parametrat e lidhjes me QDS për protokollin

matjes të dërguar mëparë i hiqet germa “E” në fund, e cila i përgjigjet energjisë së matur. Matja e energjisë ka vetinë që mbledhet me vlerat e marra më parë edhe në rast se nuk transmetohet energji e re në vlerën e energjisë së matur, mbetet vlera e saj e matur me parë. Në këtë

mënyrë duke ndryshuar vlerat e dërguara ne QDS nga ME_NC_E në ME_NC ne zgjidhem problemin e shfaqur në qendrën dispeçer. Vlerat e matura mbas konfigurimit si në figurën 6 shkojnë në zero kur çkycet linja përkatëse.

5. Ndryshimi i konfigurimit të relesë të kontrollit, për të pranuar komandat

The screenshot displays an Excel spreadsheet with the following columns: 'Tipi i informacionit', 'Adresa', 'Kohëzgjatësi', 'Pjesëmarrës', 'Koha e dërgimit', 'Koha e marrjes', and 'Koha e përfundimit'. The data is organized into rows, with some cells highlighted in yellow and others in blue. The left sidebar shows the Excel interface with various tabs and toolbars.

Figura 7 Tipi i informacionit dhe adresat që dërgohen në qendrën dispecer para

nga Qendra Dispeçer (QDS)

Analiza e dhënë më sipër, tregon se për të rregulluar problemin e komandimeve duhej të gjëndej koha e lejuar për veprim nga releja, pasi siç tregon figura 6 koha „command timeout“ e konfiguruar në Sicam PAS është e mjaftueshme me 65000 ms. Në figurën 8 tregohet koha që ishte konfiguruar në Digsi te relete e kontrollit për celësat me gaz para ndërhyrjes. Koha e

komunikimit me qendrën dispeçer ishte 400 ms dhe koha e lejuar për daljen e komandës dhe për lidhjen e kundërt të veprimit në rele është 100 ms. Ndërhyrjet u bëne duke parë konfigurimet e releve në nënstacionet e tjera ku komandimi nga distanca nuk përbën problem. Kohët që u zgjodhën për çelësin me gaz janë treguar në figurën 9. Në figurën 10 dhe 11 shihen përkatësisht

kohët e konfiguruar për thikat para ndërhyrjes dhe mbas ndërhyrjes. Mbas ndërhyrjes u provua komandimi nga qendra dispeçer për elementët e ndryshuar edhe testimi rezultoi me sukses.

Figura 8 Koha e konfiguruar në softin Digi për komandimin e Celësit me gaz para ndërhyrjes

Figura 9 Koha e konfiguruar në softin Digi për komandimin e Celësit me gaz pas ndërhyrjes

Figura 10 Koha e konfiguruar në softin Digi për komandimin e thikës para ndërhyrjes

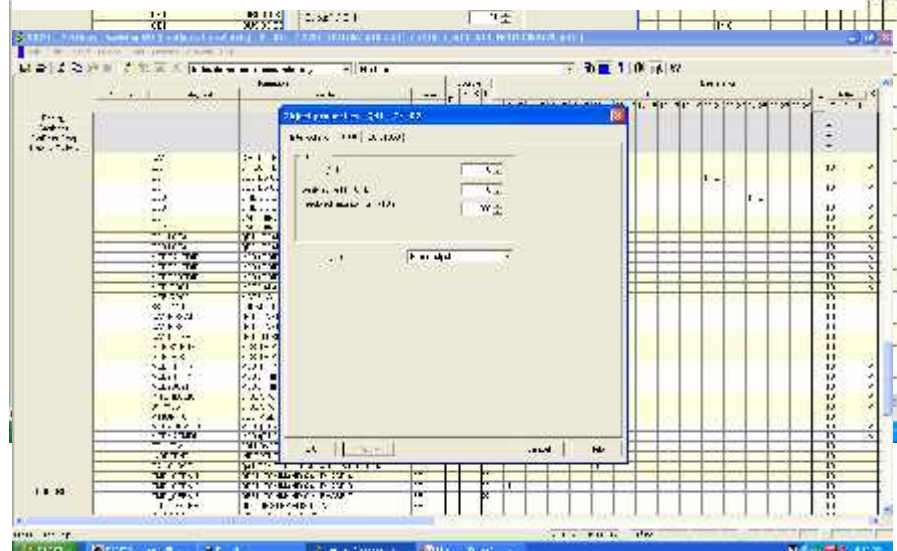

Figura 11 Koha e konfiguruar në softin Digi për komandimin e thikës pas ndërhyrjes

6. Konkluzione

Analiza e problematikës se shfaqur ne nënstacionin e Burrelit dhe përqasja e ndjekur per zgjidhjen e saj rezultuan korekte. Ndërhyrjet e kryera u testuan në sistemin ekzistues edhe rezultuan të suksesshme. Projektet per rehabilitimin e nënstacioneve ekzistuese, si dhe investimet ne projektet e reja sic eshte rasti i Qendres Dispecer, kërkojnë nje koordinim te plotë në fazën e hartimit të tyre, me qëllim evidentimin e të gjithë ndërfaqësimeve dhe harmonizimin e tyre. Mungesa e koordinimit ne fazën e hartimit të specifikimeve teknike, shoqërohet në mjaft raste me cënim të funksioneve të punës, ulje te sigurisë në punë të pajisjeve, dyfishim te panevojshëm të investimeve dhe rritje te pajustificuara te kostos se instalimit.

7. Referenca

SIEMENS. (Siemens AG 2013). *SIPROTEC 5 Communication Protocol IEC 104*

SIEMENS. (Siemens AG 2007). *SICAM PAS V6.00 Konfigurieren und Bedienen*

LLOGARITJA E PARAMETRAVE TË LINJAVE TË TRANSMETIMIT NË SOFTIN ATP

Marjola PUKA^(*), Nako HOBDARI^(), Rejnald Zyfi^(***)**

(*) MSc. M.PUKA, UPT, Dept. Elektroteknikës, marjola.puka@fie.upt.al

(**) Prof. N.HOBDARI, UPT, Dept. Sistemeve Elektrike të Fuqisë, nakohobdari@fie-dsef.net

(***) MSc.Rejnald Zyfi, rz-electronics@hotmail.com

QËLLIMI

Në këtë punim trajtohet llogaritja e parametrave të linjave të transmetimit si element kyç në studimin e sjelljes së tyre gjatë dukurive kalimtare të zhvilluara në një frekuencë ose në një brez të caktuar frekuencash. Bazuar në ekuacionet e Maxwellit, linjat janë struktura drejtuese e valëve elektromagnetik. E modeluar si qark elektrik, linja e transmetimit mund të paraqitet nëpërmjet rezistencave gjatësore dhe tërthore, të cilat përmblihen në matricat e parametrave **R, L, C, G**.

Është analizuar një linjë reale, më e rëndësishmja në sistemin elektroenergjetik shqiptar, linja 400 kV "Tiranë-Podgoricë". Janë llogaritur parametrat e saj në dy mënyra: bazuar në llogaritjen teorike klasike dhe llogaritje në softin ATP (Alternative Transients Program), sipas modeleve Pi dhe J.Marti. Janë krahasuar rezultatet në të tre rastet, nga ku mund të gjykohe fare mirë jo vetëm për vlerat e parametrave të një linjë transmetimi, por edhe për zgjedhjen e modelit më të përshtatshëm për të analizuar një situatë konkrete kalimtare.

Fjalët kyç: parametra, linjë transmetimi, model, software, llogaritje

ABSTRACT:

PARAMETER DETERMINATION OF OVERHEAD POWER LINES USING ATP SOFTWARE

Parameter determination of transmission power lines is very important for the study of their behavior during transient phenomena, which are developed at a specific frequency or in a particular band of frequencies. Based on Maxwell's equations, electrical lines are considered as management structure of electromagnetic waves. Modelling with electrical circuits, a power transmission line can be presented through serial and shunt impedances, which are summarized in matrices of parameters **R,L,C,G**.

In this paper we represent as case-study the overhead line 400kV “Tirana-Podgorica”, which is the most important one for Albanian Power System. Its parameters are calculated in two ways: based on classical theoretical mode and through ATP (Alternative Transients Program) using two different models: Pi and J.Marti. Comparing the results of calculations, it's very important to appreciate not only the most exact values of line parameters, but to choose the appropriate model to analyse a specific transient situation.

Keywords: parameter, power transmission line, model, software, determination

HYRJE

Rezultatet e përftuara nga simulimet e dukurive kalimtare elektromagnetike janë shumë të rëndësishëm për projektimin e linjave të tensionit të lartë. Në shumicën e dukurive kalimtare që analizohen në këtë element të sistemit elektroenergjetik, është e domosdoshme zgjedhja e modelit të përshtatshëm si për analizën e cilësisë së transmetimit, ashtu edhe për studimin e mbrojtjes. Për linjat e tensionit të lartë janë zhvilluar dy lloj modelesh në zonën e kohës: modeli me parametra të përqendruar dhe ai me parametra të shpërndarë. Zgjedhja e modelit të përshtatshëm varet nga gjatësia e linjës dhe frekuenca më e lartë e fenomenit kalimtar që do të studiohet.

Modelet e linjave me parametra të përqendruar përfaqësojnë sisteme transmetimi të paraqitur me elementë të përqendruar **R, L, C, G**, vlerat e të cilëve llogariten në një frekuencë të caktuar [4]. Këto modele të njohur si “modelet Pi” janë të përshtatshëm për llogaritjen e gjendjes së stabilizuar ose për procese kalimtare që zhvillohen në nivele frekuence shumë afër frekuencës së llogaritjes së parametrave të linjës. Për llogaritje më të saktë të proceseve kalimtare në linjë shfrytëzohen modelet me parametra të shpërndarë, të cilët marrin në konsideratë natyrën e shpërndarë të parametrave të linjës. Nga kjo kategori mund të vecojmë modelin me parametra të shpërndarë konstantë dhe atë me parametra të varur nga frekuenca.

Parametrat e linjave të tensionit të lartë llogariten nëpërmjet praktikave rutinë në softin ATP/EMTP[3]. Këta parametra varen nga lloji i linjës dhe modeli i tokëzimit të saj, por në të gjithë rastet modeli i linjës përbëhet nga rezistenca seri (të cilat përfaqësojnë efektin gjatësor të përhapjes së fushës elektromagnetike) dhe kapacitete tërthorë (që përfaqësojnë efektin tërthor të fushës elektromagnetike në linjë).

2. MODELI MATEMATIK I LINJAVE TË TRANSMETIMIT

Analiza teorike bazohet në ekuacionet e përhapjes së tensionit dhe rrymës në linjë, duke pranuar që përcjellësit e linjës janë paralelë me sipërfaqen

ekuiptenciale të tokës dhe fusha elektromagnetike në strukturën drejtuese të linjës është uniforme[1]. Në figurën 1 paraqitet një seksion me gjatësi dx i një linje trefazore të tensionit të lartë, ku merren në konsideratë edhe çiftimet midis induktiviteteve gjatësorë të fazave si dhe kapacitetet tërthorë midis fazave dhe tokës.

Ekuacionet e rrymave dhe tensioneve në linjë në zonën e kohës paraqiten në formën:

$$-\frac{\partial v(x,t)}{\partial x} = \mathbf{R}i(x,t) + \mathbf{L} \frac{\partial i(x,t)}{\partial t} \quad (1.a)$$

$$-\frac{\partial i(x,t)}{\partial x} = \mathbf{G}v(x,t) + \mathbf{C} \frac{\partial v(x,t)}{\partial t} \quad (1.b)$$

ku: $\mathbf{R}, \mathbf{L}$ janë matricat e rezistencave dhe induktiviteteve gjatësorë në linjë dhe $\mathbf{G}, \mathbf{C}$ matricat e përcjellshmërive dhe kapaciteteve tërthorë.

Duke konsideruar varësinë nga frekuenca të parametrave seri të modelit të paraqitur në figurë, zgjidhja e ekuacioneve të linjës mund të studiohet në zonën e frekuencës. Sjellja e linjave me shumë përcjellësa në zonën e frekuencës përshkruhet nga ekuacionet matricorë të mëposhtëm:

$$-\frac{d\mathbf{V}_x(\omega)}{dx} = \mathbf{Z}(\omega) \mathbf{I}_x(\omega) \quad (2.a)$$

$$-\frac{d\mathbf{I}_x(\omega)}{dx} = \mathbf{Y}(\omega) \mathbf{V}_x(\omega) \quad (2.b)$$

$\mathbf{Z}(\omega), \mathbf{Y}(\omega)$ paraqesin matricat e rezistencave komplekse gjatësore dhe tërthore në linjë.

Duke zbërthyer secilën prej tyre në komponentet aktive dhe reaktive, mund të paraqesim si:

$$\mathbf{Z}(\omega) = \mathbf{R}(\omega) + j\omega \mathbf{L}(\omega) \quad (3)$$

matricën e rezistencave gjatësore të linjës, e cila është një matricë simetrike me elementë të varur nga frekuenca. Në programin ATP/EMTP merret në konsideratë llogaritja e $\mathbf{R}, \mathbf{L}$ duke konsideruar dukurinë e skin-efektit në përcjellësit e fazave dhe të tokës[2]. Aparati matematik bazohet në zbatimin e metodës Carson[4] për llogaritjen e rezistencës së tokëzimit apo formulave Schelkunoff për llogaritjen e rezistencës së përcjellësve cilindrikë[8].

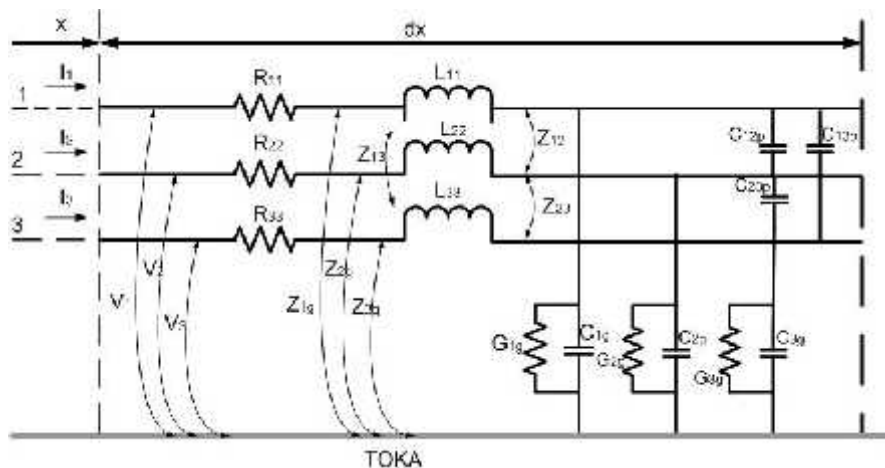

Fig.1 Seksion diferencial i linjës së tensionit të lartë me tre përcjellës

Në mënyrë të ngjashme, edhe matrica **Y** e përcjellshmërive tërthore në linjë mund të zbërthehet në:

$$\mathbf{Y}' = \mathbf{G} + j' \mathbf{C} \quad (4)$$

Elementët e **G** lidhen me rrymat e rrjedhjes në tokë nga girlandat e izolatorëve, dukuri që zakonisht shkaktohet prej papastërtisë së izolatorëve. Në shumicën e rasteve kjo dukuri nuk merret në konsideratë, përveç rastit të shkarkimit kurorë. Ndërsa elementët e **C** në linjat e tensionit të lartë në të gjitha rastet e studimit të tyre pranohen parametra konstantë, të pavarur nga frekuenca.

Në softin ATP/EMTP[3] përcaktimi i parametrave të linjave të transmetimit realizohet nëpërmjet një rutine të dedikuar, e quajtur "konstantet "LC". Mënyra e llogaritjes së parametrave të linjës ofrohet në funksion të modelit të zgjedhur për simulim. Në rutinën LC aplikohet hyrja e nevojshme e lidhur me parametrat fizikë të linjës dhe zgjedhja e modelit për realizimin e procesit të simulimeve. Modelet e ofruar nga ATP janë[7]:

- Qark ekuivalent me parametra të përqendruar ose qarqet nominalë π në frekuencën specifike.
- Modeli me parametra të shpërndarë konstantë në frekuencën specifike, i quajtur ndryshe modeli Bergeron.
- Modelet me parametra të shpërndarë të varur nga frekuenca, të përshtatshëm për një brez të caktuar frekuencash. Më i përdorshmi në këtë kategori është modeli J.Marti.

Zhvillimi i modeleve të linjës gjatë analizës së proceseve kalimtare, kërkon që në të dhënat hyrëse të specifikohen përmasa të tilla si: koordinatat (x,y) të çdo përcjellësi dhe trosit, hapësirat dhe orientimet e lidhjeve, përkulja e

përcjellësve, përmasat fizike për çdo përcjellës, zhvendosja fazore dhe strukturat e transpozimit. Këto janë të lidhura direkt me karakteristikat teknike të përcjellësve të linjës dhe me gjeometrinë e instalimit të tyre në shtylla dhe izolatorë. Gjithashtu në të dhënat hyrëse duhet të specifikohen edhe rezistenca për çdo përcjellës faze dhe trosin, si dhe rezistenca e tokëzimit për konturin e kthimit në tokë[8].

Nëpërmjet rutinës LC të softit ATP, llogariten:

- Matrica e reaktancave ose suspentancave kapacitive
- Matrica e rezistencave seri
- Rezistenca, reaktanca induktive dhe kapacitive për njësi gjatësie për renditjen e drejtë dhe nuleare, në një frekuencë ose brez të caktuar frekuencash.
- Rezistenca, shpejtësia e përhapjes dhe gjatësia e valës për renditjen e drejtë dhe nuleare, në një frekuencë specifike ose brez të caktuar frekuencash.

Matricat e linjës mund të ndërtohen për një sistem përcjellësish fizikë, përcjellësish të ekuivalentuar fazorë, ose përbërëset simetrike të përcjellësve ekuivalentë njëfazorë.

3. LLOGARITJA E PARAMETRAVE TË LINJËS 400KV "TIRANË – PODGORICË"

Siç u theksua në paragrafin e mëparshëm, llogaritja e parametrave të linjave të transmetimit bazohet në karakteristikat gjeometrike dhe fizike të përcjellësve të fazave dhe troseve. Linja e tensionit të lartë "Tiranë-Podgoricë" është realizuar si linjë me dy qarqe, me përcjellës fazorë ACSR 490/65mm² dhe përcjellës trosi me fibër optike [9]. Karakteristikat teknike të përcjellësve të fazave janë përmbledhur në tabelën 1, si më poshtë:

Seksioni tërthor Al:	490 mm ²
Seksioni tërthor i celikut:	65 mm ²
Seksioni tërthor total:	553.8 mm ²
Diametri i përcjellësit:	30.6 mm
Moduli i elasticitetit:	70000 N/m ²

Koeficienti i bymimit linear:	19.3×10^{-6}
Ngarkesa maksimale në pikën e këputjes:	150610 N
Rezistenca elektrike maksimale për 20°C:	0.0590 Ω /km
Numri i fijeve të aluminit:	54
Numri i fijeve të celikut:	7
Pesha për 1 km:	1852.9 Kg/Km

Tabela 1: Karakteristikat teknike të përcjellësit ACSR 490/65mm²

Përveç përcjellësve të fazave, në linjë janë edhe dy përcjellës trosi të realizuar me fibër optike me karakteristika të paraqitura si në tabelën 2.

Sforcimi maksimal në këputje:	92900 N
Diametri:	16 mm
Pesha për 1 km:	633 kg/km
Moduli i elasticitetit:	94.5 kN/mm ²
Seksioni total rrethor:	143 mm ²
Rryma maksimale në regjimin e lidhjes së shkurtër (në 20°C):	4.7 KA
Rezistenca DC (në 20°C):	0.299 Ω /Km

Tabela 2: Karakteristikat teknike të troseve në linjën “Tiranë-Podgoricë”

a-Llogaritja me metodën klasike e parametrave të linjës 400kV “Tiranë-Podgoricë”:

Duke konsideruar vendosjen reale të përcjellësve në linjë si në *fig.2* dhe gjeometrinë e tyre të përshkruar si në tabelat 1 e 2 [9], bazuar në metodat klasike të llogaritjes së parametrave sipas Carson[1] dhe në përcaktimin e koeficientëve potencialë të Maxëellit sipas metodës së pasqyrimeve komplekse [4], kemi llogaritur parametrat gjatësorë dhe tërthorë të linjës 400kV “Tiranë-Podgoricë”.

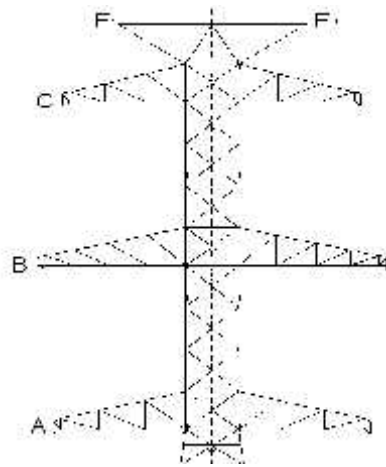

Fig.2 Pamje e shtyllave të linjës "Tiranë-Podgoricë"

Më poshtë po ndalemi në disa prej aspekteve më të rëndësishëm[8] në rezultatin e llogaritjes manuale të parametrave të linjës:

-**Rezistenca e përcjellësit** e përcaktuar sipas formulës standart të lidhur me përcjellshmërinë dhe sipërfaqen e tij, është llogaritur nga shprehjet:

$$R'_{DC} = \frac{\rho}{A} = \frac{\rho \cdot 4}{\pi \cdot d^2} = (\Omega / Km) \quad (5)$$

$$R'_{DC} = R'_{20^\circ C} [1 + \alpha (T - 20^\circ C)] \quad (6)$$

Ku: α është koeficient korrigjues për përcjellësin ACSR dhe varet nga raporti i fijeve Al/çelik.

-**Distanca mesatare e përcjellësve**, e cila është pranuar sipas:

$$DM = \sqrt[3]{D_{AB} \cdot D_{AC} \cdot D_{BC}} \quad (7)$$

-**Rezistenca induktive** për një qark të linjës së transmetimit:

$$X_1 = \mu \cdot L_1 = \frac{\mu \cdot 10^{-7}}{2\pi} \left(\ln \frac{D_M}{r_B} + \frac{1}{4n_2} \right) \quad (8)$$

Nga ku induktiviteti për njësi gjatësie rezulton:

$$L_1 = \frac{X_1}{2\mu} = (mH / Km) \quad (9)$$

-**Rezistenca karakteristike nuleare** për linjën me dy trose është llogaritur sipas shprehjes:

$$Z'_{OS2E} = Z'_{OS} - 3 \frac{(Z'_{CE})^2}{Z'_{E_1 E_2}} \quad (10)$$

Në këtë rast është marrë në konsideratë edhe rezistenca reciproke midis troseve dhe përcjellësve të qarkut të instaluar në shtyllë.

b-Llogaritja e parametrave të linjës “Tiranë-Podgoricë” në softin ATP:

Sipas teorisë së proceseve valore të zbatuar në softin ATP, kemi realizuar llogaritjen e parametrave të linjës që po shqyrtojmë në dy raste[7]: 1)kampatat janë paraqitur sipas modelit me parametra të përqendruar me qarqe Pi të lidhur në kaskadë; 2) linja është paraqitur sipas modelit J.Marti [6] ose modeli me parametra të shpërndarë të varur nga frekuenca. Në figurat 3 dhe 4 janë paraqitur ndërfaqjet e komandës “Line Check” në llogaritjen e parametrave të linjës sipas secilit model.

Fig.3 Pamje e ndërfaqes së ofruar nga softi ATP për modelin “Pi”

Fig.4 Pamje e ndërfaqes së ofruar nga softi ATP për modelin "J.Marti"

Rezultatet e llogaritjeve të parametrve të linjës në mënyrë klasike dhe kompjuterike në softin ATP ne modelin Pi dhe J.Marti, janë përmbledhur në tabelën 3.

Nga krahasimi i rezultateve, vihet re se vlerat më afër llogaritjes klasike të parametrave të linjës, janë arritur në rastin e modelimit të linjës në ATP sipas modelit J.Marti. Ky është modeli më i saktë që analizon si ndryshimin e parametrave, ashtu edhe të vlerave rrymë-tension në linjë në çdo brez frekuence.

Tabela 3 Përmbledhje e rezultateve të llogaritjes së parametrave të linjës 400kV "Tiranë-Podgoricë"

Parametrat e linjës për $\rho_t=150\Omega/m$		Rezultatet e llogaritjes klasike	Rezultatet e llogaritjes në ATP, sipas modelit J.Marti	Rezultatet e llogaritjes në ATP, sipas modelit PI
Z vetjake	Rezistenca gjatësore e renditjes së drejtë (Ω)	0.01072+j0.1135	0.012+j0.1134	0.0107+j0.1125
	Rezistenca gjatësore e trosit për renditjen zero (Ω)	0.0722+j0.41946	0.0438+j0.3374	0.1086+j 0.601
	Rezistenca gjatësore e renditjes zero (Ω)	0.05112+j0.3807	0.0344+j0.3817	0.0107+j0.7528
Z reciproke	Rezistenca reciproke midis përcjellësve të fazave dhe trosit (Ω)	0.01791+j0.1029	0.011+j0.1471	3.6E-6+j0.4046

4. PËRFUNDIME

Llogaritja e parametrave të linjave të transmetimit është një proces shumë i rëndësishëm për analizën e sjelljes së tyre gjatë dukurive kalimtare të zhvilluara në një frekuencë ose brez të caktuar frekuencash.

Në bazë të të dhënave gjeometrike dhe karakteristikat teknike të përcjellësve të linjës, metoda klasike e llogaritjes së parametrave është një metodë shumë e saktë, por është proces llogaritës që kërkon kohë relativisht të gjatë.

Llogaritja në softin ATP realizohet nëpërmjet rutinës LC të parametrave për të gjithë modelet e paraqitjes së linjës dhe shkurton ndjeshëm kohën e llogaritjes së tyre.

Nëpërmjet llogaritjes së parametrave në linjën e interkonjeksionit 400kV "Tiranë-Podgoricë", në punim paraqitet një përmbledhje e këtij procesi të realizuar sipas metodës klasike dhe kompjuterike në softin ATP në rastet e modelimit të linjës me parametra të përqendruar (qarqe Pi) dhe me parametra të shpërndarë të varur nga frekuenca (J.Marti). Nga krahasimi i vlerave të

rezistencave vetjake dhe reciproke të renditjes së drejtë dhe asaj nuleare, vihet re se në rastin e modelit J.Marti në softin ATP është arritur i njëjti rezultat me llogaritjen klasike.

LITERATURA

- [1] Martinez-Velasco. J. (2010): Power System Transients-Parameter Determination, CTC Press, Taylor & Francis Group LLC: 18-61
- [2] IEC TR 60071-4, Insulation co-ordination—Part 4: Computational guide to insulation coordination and modelling of electrical networks, 2004.
- [3] Dommel. H. W. (1996): EMTP Theory Book, Portland, Oregon: Bonneville Power Administration
- [4] PAUL, C. R. (1994): Analysis of Multiconductor Transmission Lines, John Wiley & Sons, New York
- [5] Scott. W. M, Dommel. H. W. (1974): Numerical modeling of frequency dependent transmission line parameters in an electromagnetic transients program, IEEE Transactions on Power Apparatus Systems: 1401–1409,
- [6] Marti. J. R. (1982): Accurate modeling of frequency-dependent transmission lines in electromagnetic transient simulations, IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems: 147–155
- [7] Kizilcay. M. (1999): Power System Transient, 4 th Edition, Marquis: chapt.3
- [8] Kiessling. F., Nefzger. P., Nolasco. J. F. (2002): Overhead Power Lines-Planning,Design,Construction, Springer Edition: 79-97
- [9] Dokumentacioni OST i studimit të linjës "Tiranë-Podgoricë", Arkivi OST, Tiranë 2011

TEKNIKAT WEB MINING

NËAPLIKACIONET NËE- TREGTI

MSc.Dorina Mino

Departamentii Shkencave Kompjuterike, Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë.

Abstrakt

Sot web_jështë ndërmjetësi më mirë për komunikim në biznesin modern. Shumë kompani po ridizenjojnë strategjitë e tyre për të përmirësuar outputin e tyre. Biznesi përmes internetit i siguron oportunitete klientëve dhe partnerëve ku ata gjejnë produktet. Në ditët e sotme biznesi elektronik ka thyer barrierat e kohës dhe hapsirës krahasuar me zyrat fizike. Kompani të mëdha në gjithë botën po realizojnë se e-commerce nuk është vetëm blerje dhe dërgim nëpërmjet internetit, por ata kanë eficientë për të konkuruar bindshëm në tregun botëror. Për këtë qëllim data mining njihet si zbulues informacioni. Web mining është teknikë data mining e aplikuar në WWW.

Fjalë kyçe: Tregti elektronike, data mining, web mining.

ABSTRACT

Today web is the best medium of communication in modern business. Many companies are redefining their business strategies to improve the business output. Business over internet provides the opportunity to customers and partners where their products and specific business can be found. Nowadays online business breaks the barrier of time and space as compared to the physical office. Big companies around the world are realizing that e-commerce is not just buying and selling over Internet, rather it improves the efficiency to compete with other giants in the market. For this purpose data mining sometimes called as knowledge discovery is used. Web mining is data mining technique that is applied to the WWW.

Keywords :Electronic commerce, data mining, web mining.

Hyrje

Web po bëhet më shumë i pranueshëm në dekadën e fundit, duke sjellë një platformë të fortë për shpërndarjen e informacionit, tërheqjen dhe analizimin e tij. Në ditët e sotme webështë më popullor për mbajtjen e një sasie të madhe dhe variete të dhënash. Përdoruesit e web kanë probleme në marjen e informacionit të saktë si pasojë e precizionit të ulët dhe thërritjes së ulët të faqeve. Të gjitha këto i vendosin kërkuesve një detyrë për të zbuluar metoda menaxhimi web dhe tërheqje informacioni efektive nga web. Për të kuptuar web mining duhet të

dimë cdo gjë rreth teknikave të data mining. Figura më poshtë jep një tablo të web mining:

Webështë një kanal kritik i komunikimit dhe promovimit të imazhit të një kompanie. Qëllimi i kërkuesve është të zbulojnë informacionin web nga burimet massive duke përdorur teknika data mining. Kërkuesit veprojnë me prezantimin e të dhënave gjysëm të strukturuar dhe heterogjene, sikurse janë informacioni tekstual, strukturat hyperlink dhe marrin informacion për përdorim për të siguruar kualitetin e shërbimit të marrë nga aplikacione të ndryshme Web. Këto lloj aplikacionesh mbulojnë një kategori të gjerë subjektsh, sikurse janë sigurimi i faqes Web të duhur, tërheqja dhe analizi i komuniteteve të Web, profileve të përdoruesve, etj.

Sitet E-Commerce janë kanale të rëndësishëm shitje. Ato kanë ndryshuar pamjen e shumë funksioneve të bizneseve në sipërmarjen kompetitive. Është shumë e rëndësishme të përdoren teknika data mining për të analizuar të dhëna të marra nga aktivitete të realizuara nga vizitorë të faqes. Në përgjithësi e-tregtia dhe e-biznesi kanë aktivizuar transaksionet on-line dhe gjenerim i sasive të mëdha të të dhënave nuk ka qënë i thjeshtë.

Përmbajtja e Web mining është procesi i nxjerrjes së njohurive nga dokumente. Struktura e Web mining është procesi i sigurimit të njohurive nga organizimi i Web dhe linkeve nëpër faqet Web. Figura 2 jep një ide rreth Kërkimit të Web mining e cila është e ndarë në tre kategori: Përmbajtja e Web mining (Web content mining), Struktura e Web mining (web structure mining), Përdorimi i Web mining (Web usage mining).

Përdorimi i Web mining analizon informacion rreth faqeve web të vizituara të ruajtur në file të logimit të Internet server në mënyrë që të zbulojnë modele të panjohur më parë dhe potencialisht të përdorshëm.

tekstit. Ky diversitet objektësh krijon probleme dhe sfida të reja, meqënëse nuk është e mundur të përdoren teknikat ekzistuese në mënyrë direkte. Në strukturën Web mining përfshihen drejtimet e mëposhtëme: Bazuar në hyerlinket, kategorizohen faqet Web dhe gjenerohet informacion.

Zbulimi i strukturës së dokumentit të Web.

Zbulimi i natyrës së hierarkisë ose rrjetit të hiperlinkeve në Website në një fushë të caktuar.

Struktura e Web mining përshkruan organizimin e përmbajtjes së web ku struktura është përcaktuar nga hiperlinket midis faqeve dhe komandave formatuese të faqeve HTML.

Algoritmi i rankimit të faqeve është algoritmi më i përdorur për rankimin e faqeve të ndryshme. Algoritmi i rankimit bazohet në konceptin nëse një faqe përmban linke të rëndësishme. Algoritmi konsideron linket e kthimit (back link) në regjistrimin e rekordeve të rankimit. Nëse grumbullohet gjithë rankimeve të linkeve të kthimit është lartë atëherë faqet që gjenerohen gjenerojnë një rankim të lartë. Formula e rankimit është:

$$\text{Rankimi i faqes web} = \sum \frac{\text{Rankimi i linkeve hyrëse}}{\text{Numri i linkeve në faqe}}$$

Përdorimi i Web mining.

Përdorimi i Web mining është faktori më relevant në marketing pasi ai eksponon mënyrën e navigimit dhe ndihmon gjatë vizitës së faqes së kompanisë. Metoda për nxjerrjen e rregullave të shoqërimit janë të nevojshme për të marrë mardhëniet midis faqeve të ndryshme të vizituara gjatë navigimit. Rregulla shoqërimi dhe modele serial kohore mund të përdoren për të analizuar të dhënat e përdorura nga sitet web. Përdorimi i Web mining është bazuar në analizën e sekuencave të faqeve të vizituara gjatë një seksioni të dhënë, pra duke analizuar kliket e web. Informacion rreth sjelljes së vizitorëve mund të meret nga faqet e-commerce duke analizuar kliket. Në përdorimin e web mining janë analizuar informacione në faqet web të ruajtura në file të logimit në serverat e Internetit në mënyrë që të zbulohen të panjohura dhe modele interesante të dobishme. Përdorimi i Web mining përshkruhet si aplikim i teknikave data mining në file të aksesit të logimit në faqet web për të optimizuar interesin e përdoruesve. Niveli i klikimit nënkupton sekuencën e faqeve web të para nga përdoruesi; faqet janë të shfaqura njëra pas tjetrës në një kohë. Kur një përdorues viziton një website, serveri memorizon çdo veprim të bërë prej përdoruesit në një file logimi. Një seksion përdoruesi përshkruan sekuencën e faqeve të para nga përdoruesi gjatë një periudhe logimi në faqet web në site të ndryshme. Çdo klik i mouse korespondon me një kërkesë në faqen web; sekuenca e klikeve korespondon me sekuencën e linkeve.

Statistikat duke përdorur informacione aggregate rreth nivelit të klikimeve na ndihmojnë të gjenerojmë raporte analitike sikurse janë frekuencat e vizitimit dhe koha që njerëzit shpenzojnë në një site të vecantë dhe aktivitetin e tyre.

Analiza e klikeve tëwebështë një metodë për grumbullimin dhe analizimin e të dhënave për mënyrën se si përshkojnë site vizitorët.Megjithatë niveli i klikeve është rendi në të cilin njerëzit vizitojnë faqet web. Parimisht ka dy tipe rendesh për analizimin e klikimeve:

- Analizimi i trafikut
- Analiza e E-Tregtisë

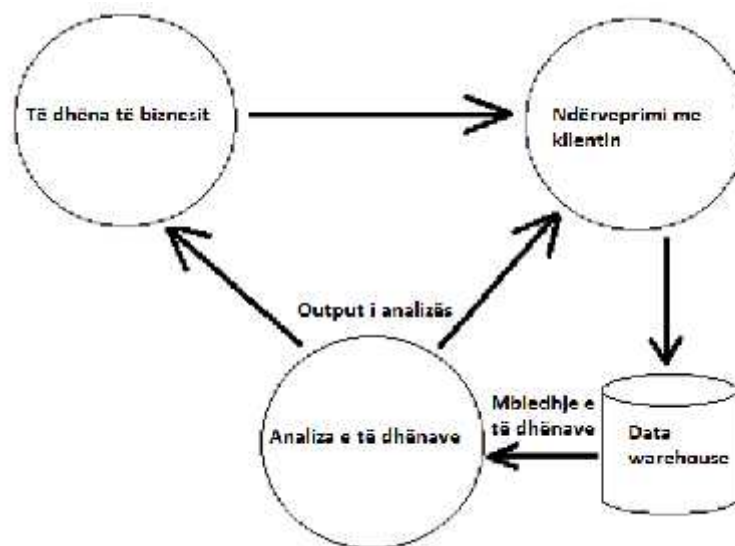
Analiza e trafikut përfshin analizimin e rrugës së trafikut që një user ndjek në site, e cila është e bazuar në mbledhjen e të dhënave në nivelin server duke analizuar të dhënat e mara nga klikimet. Analiza e trafikut gjithashtu memorizon numrin e herëve që një user ngarkon faqet në kohën e navigimit.

Analiza e E-Tregtisë përdor nivelin e klikimeve për të përcaktuar efektivitetin e marketingut të site duke kualifikuar sjelljen e userit gjatë kohës së vizitimit të site duke memorizuar transaksionet e shitjeve. Analiza e E-Tregtisë është një tregues e masës së komoditetit të përdoruesit në përdorimin e formave të ndërfaqes, pagesave dhe kartës së shopping.

Analiza e niveli të klikimeve është bërë një aspekt shumë i rëndësishëm i biznesit online. Pasi ai memorizon lëvizjen nga njëra faqe te tjetra, e cila vëzhgohet tek fakti nëse përdoruesi qëndron në këtë faqe apo largohet. Analiza e klikimeve është e rëndësishme për biznesin elektronik dhe për të përcaktuar vendin ideal për reklamimin.

Modeli i propozuar.

Modeli i menduar i cili integron web mining me aplikacionet e e-tregtisë jepet në figurë:

Modelii treguar në figurë konsiston në komponentë të rëndësishëm sikurse janë të dhënat e biznesit, të dhëna të mbledhura nga klientët, data ëarehouse dhe të dhëna analize. Në rastin e të dhënave të biznesi nënkupton të dhëna të mara nga entitetet e biznesit. Mund të jenë detaje produktesh dhe shërbimesh si dhe përshkrime. Të dhënat e biznesit mund të meren nga RSS feed të njëwebsite të veçantëose mund të lexojmë përmbajtjen e faes web dhe më pas të dhënat mund të tërhiqen nga përmbajtja e lexuar. Në teknologjinë .Net ka klasa HttpRequest dhe HttpResponse në bazë të klasës bazë të libraris të cilat e bëjnë të thjeshtë kërkesën e faqes web. Kërkesa mund të ekzekutohet si më poshte:

```
HttpRequest request =  
(HttpRequest)WebRequest.Create("http://ëëë.faqjaime.com")
```

```
.  
.   
.
```

```
HttpResponse response = (HttpResponse)request.GetResponse();
```

Dhe më pas të dhënat mund të lexohen nga kodil përgjigjes I dhën më poshtë:

```
Stream resStream = response.GetResponseStream();
```

Nga streaming mund të tërheqim të dhënat e dëshiruara. Elementil dytështë ndërveprimi me klientin I cili siguron detaje rreth klientëve dhe zgjedhjes së tyre, stilit të vizitës, preferencave, kalimit të produkteve dhe shërbimeve ndaj miqëve, numrit të klikimeve në një link dhe faqe si dhe shumëinformacione të tjera.

Të gjitha këto informacione mblidhen dhe shtohen në databazë ose data ëarehouse.Nëse kërkohet mblidhet informacion dhe për faqet e produkteve të cilat I shfaqen përdoruesve.

Një tjetër element është data ëarehouse ku mbahen të gjitha informacionet e grumbulluara nga konsumatorët dhe entitetet e biznesit. Data ëarehouse është nje “depo” e madhe për ruajtjen e të gjitha të dhënave.Pas ruajtjes në databazë hapi tjetër është analizimiI të dhënave.Është një modul përgjegjës për analizimin, suportin e vendimit dhe raportimin.

Pas analizimit të gjithë të dhënave prodhohet një raport për konsumatorin, i cili përmban numrin e produkteve të porositur, popullaritetin e cdo produkti dhe shërbimet.

Konkluzione.

Në modelin e trajtuar web mining është integruar me e-tregtinë për të përmirësuar performancën e aplikacioneve të biznesit elektronik. Në fillim u trajtuan disa teknika të rëndësishme mining të cilat përdoren në data mining. Pas kësaj u prezantua një model i thjeshtë i cili përmban katër komponentë sikurse janë të dhënat e biznesit, të dhënat e klientëve, data warehouse dhe analiza e të dhënave. Pas përfundimit të detyrës së analizës moduli do të prodhojë një raport i cili do të përdoret nga klienti. Punimi rekomandon gjithashtu të punohet me web semantic dhe ontologjinë e fushave për të arritur qellimin e dizenjimit të faqeve.

Referenca:

- [1] Data Mining: What is Data Mining?,
[www.anderson.ucla.edu/faculty/jason.frand/teacher/technologies/palace/data mining.htm](http://www.anderson.ucla.edu/faculty/jason.frand/teacher/technologies/palace/data%20mining.htm)
- [2] Guandong Xu, Zanchun Yhang, Lin Li, USA:Springer, 2011. Web Mining and Social Networking Techniques and Applications,
- [3] J. Palau, M. Montaner, B. Lopez and J.L. de la Rosa. In CIA, pages 137-151, 2004. Collaboration analysis in the recommender system using social networks.
- [4] J.M. Kleinberg. In Proc. Of the Ninth Annual ACM-SIAM Symposium on Discrete Algorithms (SODA '98), pages 668-677, 1998 Authoritative sources in a hyperlinked environment.
- [5] Zaiane O., Han J., In: Workshop on Web Information and Data Management WIDM98, Bethesda, 1998, 9-12. WebML: Querying the World Wide Web for resources and knowledge.
- [6] Yang, Q., Zhang, H.H. and Li, I.T, 2001. Seventh ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, San Francisco, CA, USA, August 26-29, pp. 473-478. Mining Web logs for prediction models in www caching and prefetching,
- [7] Yan, T.W., Jacobsen, M. Garcia-Molina, H. and Dayal, U., 1996, Knowledge Discovery from users web page navigation, Seventh International Workshop on Research Issues in Data Engineering, Birmingham, England, aprilie 7-8, pp 20-29.
- [8] Berry, M., Linoff, G.: Data Mining Techniques for Marketing, Sales and Customer Support, John Wiley and Sons, Chichester (1997)
- Dunham, M.H.: Data Mining: Introductory and Advanced Topics. Prentice Hall, Pearson Education Inc. (2003)
- [10] Prinzie, A., Van den Poel, D.: Investigating Purchasing Patterns for Financial Services using Markov, MTD and MTDg Models. In: Working Papers of Faculty of Economics and Business Administration, Ghent University, Belgium 03/213 (2003)
- [11] Agrawal, R., Srikant, R.:Mining sequential patterns, International Conference on Data Engineering(ICDE'95), Taipei, Taiwan, pp. 3-14, martie 1995.

[12] Schechter, S. Krishnan, M. Smith, M.D.: Using path profiles to predict http request, Seventh International World Wide Web Conference, Brisbane, Australia, pp. 457-467, Aprilie, 1998.

KONSUMI I ENERGJISË ELEKTRIKE DHE REDUKTIMI I TIJ DUKE JU REFERUAR ETIKETËS SE KATEGORISË PËR KONSUMATORËT FAMILJARË NE ZONAT URBANE NE SHQIPËRI

Msc Anila Ismailaj,Msc Oriana Halla,Msc Alketa Hasanaj

Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë

Abstrakt

Një ndër problemet më të mëdha sot ne botë është ruajtja dhe kursimi I energjisë.Kjo do te kete nje ndikim per vitet e ardhshme por ndikon ne menyre te drejtpërdrejtë në të ardhurat e cdo konsumatori dhe cdo familje.Me vendim te Komisionit European[6] etiketa e konsumit te energjisë eshte kusht I domosdoshem për cdo pajisje ne tregun european por që tani përdoret dhe ne tregun ndërkombetar.Leximi dhe vlerësimi I saj ndikon ne menyre te drejtpërdrejtë ne konsumin e energjisë per konsumatorët familjarë por dhe ne konsumin e përgjithshem e energjisë elektrike.Ne i referohemi konsumit mesatar mujor te energjisë elektrike te një familje ne zonën urbane dhe llogaritim reduktimin e energjisë elektrike dhe te faturës së saj duke ju referuar etiketave të konsumit.

Fjale kyce konsumatorë familjarë,energji elektrike,etiketë,konsum

Hyrje

Trendi i konsumit te energjisë eshte në rritje nga viti ne vit[8].Objektivi I te gjithë organizatave nderkombëtare dhe rregullatorëve ne mbarë boten eshte ruajtja e energjisë për biznesin,industrinë dhe konsumatorët e tjerë për vitet e ardhshme.Kjo do te bëhet e mundur duke perdorur politika dhe masa te përcaktuara nga organizata nderkombëtare duke nxitur zvogëlimin e konsumit[3] me anë të përdorimit të burimeve alternative por sidomos atë të energjive të

rinovueshme. Grupet kryesore te konsumit te energjisë elektrike ndahen në industri, transport, banesa, tregti etj. Kontradikta qëndron në faktin se nëse në të gjithë botën politikat synojnë një zvogëlim të përdorimit te energjisë elektrike në të vertetë numri i kontratave vjen duke u rritur [2].

Faktorët globale [4] do të ndikojnë jo vetëm në uljen e konsumit dhe sigurimin e energjisë për të ardhmen por dhe do të ndikojnë në zvogëlimin e gazrave të dëmshëm që lirohen nga konsumi i energjisë. Rregullatorët përkatës duhet të stabilizojnë tregun, të ndikojnë në rritjen ekonomike por dhe të japin ndikimin e tyre në decentralizimin e teknologjisë së menaxhimit të energjisë.

Konsumatorët e banesave

Nga statistikat e marra [6] për të ardhurat e popullsisë në Europë shihet se gati 6.4% e të ardhurave mujore shkojnë për pagesën e energjisë elektrike ndërkohë që dhe çmimi i energjisë ka pësuar ndryshime. Përdorimi i energjisë elektrike rritet me 1.4% në vit ndaj prodhuesit po priren drejt prodhimit të pajisjeve me konsum më të ulët apo aplikimeve për një konsum inteligjent. Konsumi në banesa zë gati 40% të energjisë së harxhuar por me tregues më të ulët ndotje nga dioksidi i karbonit. Reduktimi i konsumit të energjisë dhe rritja e prodhimit të saj nga burime alternative dhe zvogëlimi i ndotjeve do të realizohen nga zgjidhje arkitekturore dhe strukturale, nga zgjidhje të integruara, konsum i reduktuar, shfrytëzim i kushteve klimaterike si era, gradienti termik duke ruajtur në të njëjtën kohë standarta të larta jetese dhe komforti.

Në Shqipëri ashtu si në vende të tjera të botës tendenca për konsum të energjisë elektrike vjen duke u rritur dhe është e ndryshme në varësi të zhvillimit ekonomik dhe industrial.

METODA

Llogarisim fillimisht konsumin e energjisë elektrike të një familje në një zonë urbane nisur nga statistikat e marra nga OSHEE [7] për konsumatorët familjarë. Duke marrë pajisje të ndryshme dhe duke ju referuar peshave të tyre specifike gjejmë konsumin mesatar të energjisë për 1 muaj dhe koston mesatare të energjisë elektrike në Shqipëri.

Ndertojmë të dhënat për harxhimin vjetor të tyre dhe i referohemi etiketave të kategorisë së harxhimit duke llogaritur në këtë mënyrë vlerën monetare që çdo familje do të kursejë në 1 vit nëse klasa e konsumit do të ishte A.

Pajisjet që përdoren nga konsumatorë familjarë përdoren për:

- Ndricim

- Gatim
- Ngrohje,ftohje
- Për ujë të ngrohtë sanitar
- Frigorifer-konservim I produkteve ushqimore
- Larje
- Tv,PC,pajisje elektronike
- Të tjera(Hekur,fshesë me korent,kombinat ushqimor,ekspres...)

Nga statistikat e marra nga OSHEE(CEZZ) referuar numrit te konsumatorëve familjare per 852361 konsumatore duke perjashtuar të gjitha kontratat me konsum 0 kwh që jane 181291 mesatarja e konsumit per nje konsumator familjar eshte per vitin 2008 271,7 kwh/muaj.Duke llogaritur koeficientin e rritjes së konsumit për cdo vit është gjetur se per vitin 2015 mesatarja e konsumit eshte 317 kwh/muaj (pa perfshire ngrohjen) por duke I shtuar dhe ngrohjen kemi nje mesatare 437 kwh/muaj.Duke ju referuar peshës specifike të pajisjeve dhe vlerës mesatare të konsumit mujor kemi ndërtuar grafikun e konsumit në një banesë.

Tabela1.Peshat specifike të pajisjeve

Shërbimi	Pesha specifike	Në %
Ndricim	50	11%
Gatim	35	8%
Frigorifer	40	9%
Boiler	75	18%
Lavatrice	40	9%
Tv,PC,elektronike	45	7%
Te tjera	30	7%
Kondicionim(ngrohje-ftohje)	120	28%

Në llogaritjen e peshës specifike të pajisjeve I jemi referuar perkatësisht këtyre pajisjeve

Frigorifer -300 litra;Lavatrice 5kg që kryen 260 larje ne vit;furrë pjekjeje 25-30 litra që kryen deri në 100 pjekje ne vit;Boilier Elektrike dhe një konsum të ujit të ngrohtë 50-60 litra /person;Kondicioner me kohë mesatare 500ore/vit;TV 40”me një kohë mesatare 4 ore/dite/365 dite përfshirë edhe konsumin stand by.

Ka ndodhur një ndryshim shumë i madh në sjelljet e njerëzve kundrejt zgjedhjeve të tyre të pajisjeve elektroshtepiake kundrejt. Gati 85% e zgjedhjeve të tyre ndikohen nga klasa e konsumit të energjisë. Keshilli Europian i Direktivave të Niveleve të Energjisë 92/75/EE (Energy Labelling Directive) [4] ka vendosur që shitësit të vendosin në mënyrë të detyrueshme etiketën me kategoritë përkatëse të fuqisë së pajisjes me qëllim informimin dhe krahasimin e markave dhe modeleve në treg. Kategoritë fillojnë nga A-G dhe klasat shtesë A+, A++, A+++. Në të ardhmen mendohet që kjo lloj etikete duhet të shoqëroje çdo godinë dhe pronë në mënyrë të detyrueshme. Qëllimi i etiketës është :

Të motivojë teknologjinë për inovacion dhe të japë zgjidhje dhe sisteme me eficiente.

Të kontrollojë, monitorojë dhe të promovojë.

Të informojë dhe sensibilizojë për zgjidhje të dobishme që kontribuojnë në probleme esenciale.

Për zgjedhjen e elektroshtepiakeve mund të rendisim disa faktorë:

- Siperfaqja e brendshme, dimensionet
- Përbërja e familjes
- Pozicioni gjeografik
- Faktorë ndikues sezonale ose ditorë
- Niveli i të ardhurave
- Gjendja sociale e banorëve

Të zgjedhësh një model të klasës A do të thotë të harxhosh $\frac{1}{2}$ e konsumit të klasës F pasi sot në treg pothuaj nuk tregëtohet më me kategorinë G. Etiketa e konsumit shoqëron tashmë edhe llambat fluoreshente me tre faktorët e saj bazë fluksin në lumen, jetëgjatësinë në orë pune, fuqinë në W. Nëse përdorim për të njëjtin numër llampash, llampa fluoreshente fuqia e saj është 20W = 1 llampë inkandeshente 100W.

Tabela2.Konsumi energjisë elektrike sipas kategorive

Klasa	Frigorifer	Lavatrice	Kondicioner	Furrë	Tv
A	<344	<247	<891	<80	<23
B	344-468	247-299	891-950	80-100	30-42
C	468-563	299-351	1050-1018	100 -120	42-60
D	563-625	351-403	1018-1096	120-140	60-80
E	625-688	403-455	1096-1188	140-160	80-90
F	688-781	455-507	1188-1295	160-180	90-100
G	>781	>507	>1295	>180	>100

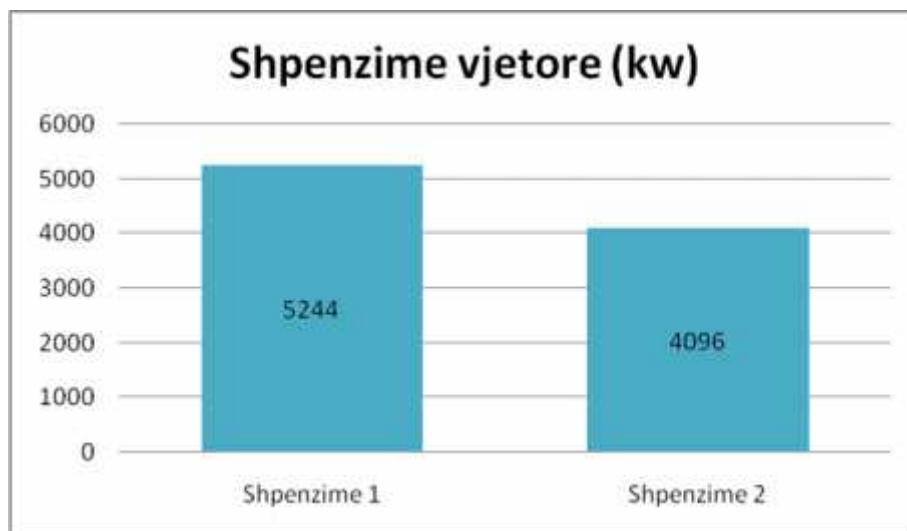
Figura2.Etiketa të miratura nga Komiteti Europian për klasat e konsumit

Nëse për te katër konsumatorët zgjedhim pajisje që janë me konsum energjie të kategorisë A dhe përzgjedhim për uljen e kostos së ndricimit llampa fluoreshente kemi të dhënat e mëposhtme

KONKLUZIONE

Ky artikull tregon efektivitetin e etiketës së konsumit me kategori, referimi i të cilës do të jetë një ndihmë e madhe për konsumatorët dhe zgjedhjet e tyre. Të ulësh konsumin e energjisë elektrike kontribon në uljen e shpenzimeve familjare por dhe në të njëjtën kohë në një problem madhor që është ruajtja dhe kursimi i energjisë. Një familje në Shqipëri do të kishte kursyer në këtë mënyrë 1148 kw/vit.

REFERENCA

[1]Ward DO, Clark CD, Jensen KL, Yen ST, Russell CS. 2011. Factors influencing willingness to pay for the Energy Star label. Energy Policy

[2]Wiel S, McMahon JE. 2005. Energy-efficiency labels and standards: a guidebook for appliances, equipment and lighting. 2nd edition.

[3]Collaborative Labeling and Appliance Standards Program (CLASP), Washington D.C. Wilkenfeld G, Waide P, Du Pont P. 1998.

[4]International update on the status of energy labelling and MEPs: Part Energy labelling of household appliances. Draft report prepared for National Appliance and Equipment Energy Efficiency Committee.

[5]European Commission. 2010. Questions & Answers: new energy labels for televisions, refrigerators, dishwashers and washing machines. MEMO/10/451. European Commission, Brussels.

[6]Communication from the commission to the European Parliament and the Council

[7]Studim I konsumit te Energjië Elektrike ERE

[8]Energy Efficiency and its contribution to energy security and the 2030 Framework for climate and energy policy

DISA TË DHËNA EKSPERIMENTALE NË KARAKTERISTIKAT E UJRAVE DETARE TË GJIRIT TË VLORËS

Dr. Shkëlqim Sinanaj

Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë

Departmenti Shkencave Detare

sinanajsh@gmail.com

Abstrakt

Gjiri i Vlorës është një gji, i cili ka një rëndësi shumë të madhe nga pikpamja gjeografike, ka një denduri të madhe të trafikut detar, aktiviteve të tjera të lidhura me detin dhe aktiviteve industriale. Rëndësia e gjirit të Vlorës si një nga zonat më të rëndësishme të mbrojtura detare është sot një nga pikat e referimit të disa projekteve të rëndësishme për ta kthyer këtë zonë në një zonë turistike me rëndësi kombëtare dhe ndërkombëtare. Midis faktorëve që influencojnë në ndotjen e ambjentëve detare dhe bregdetare mund të përmendim praninë e sipërfaqeve të urbanizuara, veçanërisht atyre të pozicionuara në rajonet bregdetare, trafikut detar, aktiviteteve të ndryshme prodhuese me karakter industrial, bujqësor dhe urban, mosrespektimi i kërkesave të konventave ndërkombëtare në lidhje me aktivitetet detare. Studimet e kryera në Gjirin e Vlorës tregojnë një rritje të nivelit të ndotjes, në pikpamje si sasiore dhe strukturore. Vetë zhvillimi i turizmit dhe prioritetet që ka marrë zona ka nxitur shumë organizata qeveritare dhe jo qeveritare për të marrë shumë studime nëpërmjet organizimit të simpoziumeve, konferenca dhe seminare për të diskutuar çështje që kanë të bëjnë me impaktet ambientale të kësaj zone detare. Kjo tregon se çështjet dhe zhvillimet që rrethojnë, zonat e mbrojtura detare veçanërisht në mbrojtjen e mjedisit detar dhe sigurinë e lundrimit, janë dhe duhet të jenë objektiva të studimeve në vazhdim. Në artikull qëllimi ynë nuk është vetëm paraqitja statistikore e situatës, por edhe paraqitja e masave konkrete që do të merren në konsideratë. Mjetet dhe metodat e trajtimit do të jenë në përputhje me rastet e trajtimit në vendet e Bashkimit Evropian

Fjalë Kyçe – Gjiri Vlorës, mjedis detar, trafik detar, ndotjet detare.

Abstract

Vlora Bay is a bay, which has a great importance from the geographical point of view, there is a greater density of maritime traffic, other activities connected with the sea and industrial activities. The importance of the Vlora Bay as one of the most important marine protected is today one of the landmarks of some important projects to turn this area into a tourist area with national and international importance. Among the factors influencing the pollution of

environments marine and coastal can mention the presence of surfaces in urban, especially those deployed in the coastal, maritime traffic, activities of manufacturing various industrial character, agricultural and urban planning, disregard of the requirements of international conventions in about marine activity. Studies conducted in the Bay of Vlora show a rising level of pollution in the views as quantitative and structural. Self development of tourism and priorities that took the area has prompted many governmental and nongovernmental organizations to take more research through the organization of symposia, conferences and seminars to discuss issues dealing with the environmental impacts of this marine area. This shows that the issues and events surrounding, marine protected areas, particularly in protecting the marine environment and safety of navigation, are and should be the objective of the studies in progress. Our goal in this article is not only a statistical presentation of the situation, but also the appearance of concrete measures that will be taken into consideration. Tools and methods of treatment will be in accordance with the treatment cases in the European Union countries.

Keywords: Vlora Bay, the marine environment, maritime traffic, marine pollution.

1. Hyrje

Gjiri i Vlorës ndodhet i pozicionuar në pjesën jugore të bregdetit Shqiptar. Ky gji ka një gjatësi prej 19 km. Gjiri i Vlorës fillon me Kepin e Triporteve në Veri dhe përfundon në perëndim me kepin e Gjuhëzës. Thelësia më e madhe e gjirit shënohet në rajonin midis Kepit të Kalasë dhe Gjirit të Raguzës, në të cilën shënohet edhe thellësia maksimale e gjirit prej 55 m. Gjiri i Vlorës nga pikpamja strategjike mundet të themi se paraqet një prej zonave më të rëndësishme nga pikpamja natyrore, turistike dhe industriale. Ky gji është gjysëm i mbyllur dhe ka shkëmbime të pakta me pjesën tjetër të hapësirës detare. Ai ndodhet në një pikë strategjike të atyre që quhen autostradat e detit, që pa dyshim në të ardhmen do ta kthejë hapsirën detare të këtij gjiri shumë të rrahur nga anijet. Për më tepër vet pozita gjeografike dhe potencialet e medhaja turistike që gjithe rajoni i gjirit të Vlorës ofron do ta bëjnë shumë atraktiv dhe të prekshëm edhe nga anijet e medhaja turistike. Deti i gjirit të Vlorës është një burim i rëndësishëm natyror për turizmin, peshkimin dhe argëtim të përgjithshëm. Ekosistemet bregdetare dhe detare janë jashtëzakonisht të brishtë dhe të pambrojtur ndaj aktiviteteve të njeriut, sidomos ato që ndodhin në tokë. Veprimet rajonale dhe kombëtare janë urgjentisht të nevojshme për të mbrojtur këto burime vitale detare dhe shëndetin e përgjithshëm publik në Vlorë dhe më gjerë në rajonin e vendit tonë. Ky studim është i rëndësishëm në realizimin e vizionit për të promovuar zhvillimin e qëndrueshëm të zonës së mbrojtur detare të gjirit të Vlorës. Kjo është një punë që do të plotësojë kuadrin ekzistues që lidhet me politikën ligjore që rregullojnë sigurinë e lundrimit dhe mbrojtjen e mjedisit detar të zonave të mbrojtura detare. Ajo identifikon çështjet që ende nuk janë përmendur ndonjëherë dhe sugjeron zgjidhje për çështjet e pazgjidhura.

2. Materiali dhe metodat

2.1 Çështje të lidhura me ndotjen e zonës bregdetare

Diskutimet mbi çështjet që kanë të bëjnë me mbrojtjen e mjedisit detar në këtë zonë kërkojnë një vëmendje të vazhdueshme të cilat mund të përfshijnë një gamë të gjerë. Si i tillë, ky studim diskuton çështjet që janë për t'u konsideruar të rëndësishme dhe që nuk janë diskutuar më parë, duke i studiuar nga një këndvështrim ligjor, teknik dhe shkencor. Ky studim gjithashtu përcakton zgjidhjet dhe mënyrat për të përmirësuar më tej sigurinë e lundrimit dhe në këtë mënyrë të rrisë mbrojtjen e mjedisit detar të këtyre zonave të rëndësishme për nga karakteri kombëtar. Burimet kryesore të drejtpërdrejta të ndotjes në gjirin e Vlorës janë:

- kanalizimi i ujrave në familje
- petrolifera dhe teci;
- anijet e peshkimit;
- anijet e transportit;
- industria kimike;
- ndërtimt pa leje;
- akuakultura;

Burimi i vetëm më i madh në këtë kategori ndotjesh janë ujërave e zeza në familje ku një pjesë e tyre derdhen në det. Ne duhet të ofrojmë kornizën për adresimin e ndotjes bazuar në nevojat kombëtare dhe rajonale dhe prioritetet. Adoptimi i një qasje që fokusohet në adresimin e burimeve të ndotjes, duhet të përfshijë aplikimin e teknologjive më të përshtatshme dhe praktikatat e mira të menaxhimit.

Disa nga veprimet kryesore të rekomanduara për përmirësimin e cilësisë së ujërave detare janë:

- vendosja e standardeve ligjorisht detyruese për ujërat e zeza rrjedhëse dhe shkarkimet;
- zhvillimi i një programi kombëtar të veprimit për menaxhimin e zonës bregdetare;
- kryerja e trajnimeve në trajtimin e ujërave të zeza;
- identifikimi dhe vlerësimi i burimeve të mëdha dhe aktiviteteve kontribuese në ndotjen e mjedisit detar;
- hartimi i planeve të menaxhimit dhe projekteve demonstruese për të reduktuar ndotjen e mjedisit detar.

2.2 Monitorimi i zonës bregdetare

Për të parë ndikimin e shkarkimeve urbane në mjedisin detar marrja e mostrave është realizuar në të dy tipet e zonës detare me ndryshime të dukshme të nivelit të ndotjes.

- Zona ujore të pandotura nga aktiviteti antropogjen, jashtë ndikimeve të kanaleve rrjedhës të qytetit të Vlorës.
- Zona ujore të prekura nga shkarkimet e ujrave urbane dhe industriale të qytetit të Vlorës.

Stacio net	pH	Do mg/l	Tem p ° C	TSS mg/l	NO3 (mg/l)	NH4 (mg/l)	NB05 (mg/l)	NKO (mg/l)
1	8.06	7.72	20.4	34.3	0.2	0.02	5.3	17.3

2	8.03	7.77	20.1	54.5	0.2	0.04	4.5	19.2
3	8.12	8.76	19.4	23.0	0.21	0.04	3.5	20.3
4	8.17	4.41	19.9	20.5	0.25	0.02	2.7	17.8
5	7.87	4.24	20.5	121.4	0.27	0.53	12.6	35.4
6	8.18	4.35	20.6	24.8	0.08	4.02	7.5	26.9
7	8.05	5.24	19.7	85.2	0.4	1.02	5.3	16.3
8	8.04	7.1	20.7	120.3	0.81	4.49	4.1	26.5
D sta nda rt	0.105	1.865	0.492	4.932	0.223	1.878	3.139	4.648

Tabela 1. Statistika e përgjithëshme e rezultateve të matura

Vlerësimi i cilësisë së mjediseve ujore tradicionalisht është mbështetur në matjet e lëndëve inorganike dhe organike në përqëndrimet ujore. Sa më e lartë të jetë sasia e lëndëve organike në ujëra aq më i ulët është përqëndrimi i oksigjenit dhe aq më i lartë është përqëndrimi i amoniumit. Krahasimi i vlerave të parametrave kimikë me normat ndërkombëtare ka vështirësi sepse në literaturë jepen kritere të ndryshme klasifikimi në varësi të pozitës gjeografike të vendit dhe të mënyrës së përdorimit të ujërave. Nisur nga kjo dhe vlerësimi i cilësisë së ujërave nga parametrat e matur dhe monitoruar, është realizuar duke përdorur tre burime të standardeve dhe normave të lejuara.

Figura 1. Pikat e shkarkimit pranë Portit Detar Vlorë

Këto janë standarte ndërkombëtare, ku dhe bota i referohet sa herë është e nevojshme për të dhënë cilësinë e ujerave qoftë të ëmbla dhe të kripura. Nuk ka standarde të vendit tonë që ne të mund tu referohemi.

Këto standarde janë renditur si më poshtë:

Kriteret e Cilësisë Mjedisore të Institutit për Studimet e Ujërave të Norvegjisë dhe të Autoritetit të Kontrollit të Ndotjeve të Norvegjisë të vitit 1997 NIVA, (Bratli, 2000);

Direktivën e Komisionit Europian CEE/CEEA/CE 78/659 EC Fish Directive 44 (2006) "Quality of fresh waters supporting fish life"

Klasifikimi i cilësisë së ujërave sipas UNECE, e cila tregon ndikimin e shkarkimeve urbane;

2.3 Parametrat mjedisor më kritik

Si përfundim të këtij studimi mund të pohojmë se parametrat më kritikë të cilësisë së ujerave të gjirit të Vlorës janë:

Përmbajtja shumë e lartë e **lëndëve të ngurta pezull**, si rrjedhojë e erozionit të vrullshëm në gjë.

Ulja e vlerave të **kripshmërisë** së ujrave në zonat e banuara urbane. Arsyeja e kësaj ulje në zonat urbane dhe grykederdhjet e lumenjve është shkarkimi i mbetjeve të lëngëta urbane, dhe ujerave të ëmbla.

Vlera të ulëta të **oksigenit të tretur** në pjesën nga plazhi i Ujit të Ftohtë deri në Zvërnec, për shkak të shkarkimeve të mbetjeve urbane (ujrave të zeza) të qytetit të Vlorës dhe të fshatrave përreth si Narta dhe Zvërneci. Vlera të larta të NKO-së dhe NBO₅-së në të gjithë stacionet e monitorimit. Vlerat e larta të **amoniumit** thuajse në pjesën më të madhe të stacioneve, është si pasojë e shkarkimeve të lëngëta urbane. Përmbajtja e lartë e **nitriteve** që është matur nga stacionet e monitorimit është tregues i ndotjeve nga shkarkimet e ujerave të zeza

3. Rezultate dhe diskutime

3.1 Vlerësimi i rrezikut mjedisor

Vlersimi jepet nëpërmjet tabelës së më poshtme duke përdorur faktorët si mundësia e ndotjes dhe pasojat që kanë zonat nga kjo ndotje ambientale.

Nr	Zona	Mundësia	Pasoja	Risku
1	Plazhi Orikum	e lartë	mesatare	mesatar
2	Grykderdhja e Izvorit	e lartë	mesatare	i lartë
3	Plazhi Radhimë	e ulët	e vogël	i ulët
4	Kalaja Uji Ftohtë	e ulët	e vogël	i ulët
5	Akademia e Marinës	e lartë	madhore	shumë i lartë
6	Plazhi i vjetër	e lartë	madhore	shumë i lartë
7	Plazhi ish Sodës	mestare	mesatare	i lartë
8	Plazhi Triport	mestare	mestare	mestar

Tabela 2. Vlersimi i riskut mjedisor i zonës në studim

Qasja ndaj analizës së rrezikut është kapur në shtatë etapa. Në terma të thjeshtë procesi përfshin:

- identifikimi i rrezikut: çfarë mund të shkojë keq dhe pse,
- analiza e shpeshtësisë: sa shpesh gjërat mund të shkojnë keq,
- analiza e pasojave: se sa dëm mund të shkaktohet nga ngjarja,
- llogaritja e rrezikut: frekuenca ose gjasat e kombinuara me pasojë.

Vlersimi i riskut mjedisor është bërë duke analizuar të dhënat e tabelave dhe duke i krahasuar me normat evropiane.

3.2 Shkaqet e uljes së cilësisë së ujerave

Në gjirin e Vlorës shkaqet kryesore të uljes së cilësisë së ujrave detare janë faktorët antropogjenë, kryesisht shkarkimet e mbetjeve të lëngta urbane,

shkarkimet e mbetjeve nga mjetet detare dhe kryesisht nga anijet e peshkimit dhe derdhja e ujerave të zeza.

Më poshtë po paraqesim disa nga shkaqet që ndërthuren sëbashku në uljen e cilësisë së ujërave detare në gjirin e Vlorës:

Ndotje nga shkarkimet urbane: Në gjirin e Vlorës derdhen direkt ujerat urbane të bardha dhe të zeza. Kështu që përbërja natyrore e ujërave ndikohet nga ndotjet antropogjene, si rezultat i shkarkimeve urbane nga zonat përreth (Tursi et al., 2011). Në zonën e plazhit të Akademia e Marinës vihen re kolektorët e shkarkimeve të lëngëta urbane që derdhen në det. Për rrjedhojë, kjo pjesë e plazhit rezulton dhe më e ndotura e qytetit.

Ndotje nga shkarkimet e ngurta dhe të lëngëta industriale: Mbeturinat e ngurta vazhdojnë të hidhen në mënyrë të pakujdesshme përgjatë brigjeve të detit nga bizneset e ndërtimit dhe bizneset e tjera të ngritura pa kriter në të gjithë zonën e studiuar. Ndër burimet ndotëse industriale për Gjirin e Vlorës janë prodhuesit e birrës çimentos, impiantet e përpunimit të drurit, përpunimit të duralit.

Ndotja nga Uzina e Sodë-PVC: Kjo uzinë ka përdorur një teknologji të vjetruar duke shkarkuar drejtpërdrejtë në det sasi të konsiderueshme mbetjesh të lëngëta me një përmbajtje të lartë të merkurit dhe ndotësve të tjerë (Rivarolo et al., 2011). Në zonën e kësaj uzine në pjesën e plazhit janë depozituar sasira të mëdha mbetje të ndotura me një përmbajtje të lartë mercuri (CISM, 2008).

Ndotja nga lumi i Vjosës: Ky lum vjen nga Greqia duke kaluar në të gjithë pjesën jugore të Shqipërisë e derdhet në pjesën veriore të Gjirit të Vlorës, duke sjellë me anë të rrymave detare materiale erozioni si llumra dhe ndotës të shumtë urban të zonave që përshkon (Rivarolo et al., 2011).

Ndotja e ajrit: Ajri rezulton të jetë i ndotur në qytet për shkak të ndërtimeve të shumta dhe mbetjeve që gjenerohen nga këto aktivitete. Ndotësit të ajrit transportohen në det nëpërmjet reshjeve, që kanë një intesitet të lartë gjatë vjeshtës dhe pranverës. Burimet të tjera të ndotjes së ajrit janë transporti rrugor, si dhe djegia e pakontrolluar e mbeturinave urbane. Automjetet përgjithësisht janë të vjetra dhe përdorin naftë ose benzinë me plumb të cilat përveç trafikut të rënduar mund të çojnë ndër të tjera në shtimin e NO_x, SO₂, CO, të pluhurit dhe të hidrokarbureve.

Ndotja nga akuakultura: Në gjirin e Vlorës vitet e fundit shihet një tendencë e ngritjes së fermave të akuakulturës në zonën e Karaburunit. Shtimi i vaskave të peshkimit ndikon drejtpërdrejt në rritjen e mundësisë së ndotjes së mjedisit detar. Këto për faktin se ato gjenerojnë mbeturina ushqimore që kalojnë direkt në det dhe duke u përhapur në gjithë zonën detare të Gjirit.

Ndoja nga trafiku detar: Mjetet detare dhe kryesisht ato të peshkimit derdhin ujrë e ndotura me naftë dhe vaj në det duke rritur në mënyrë potenciale nivelin e ndotjeve në gjirin e Vlorës.

4. Përfundime

Kryesisht ndotja e ujerave detare në gjirin e Vlores vjen si pasojë e aktiviteteve detare, urbanizimit të zonës dhe aktiviteteve të ndryshme industriale që kryhen në gj. Cilësia e ujit në gj. duhet të kontrollohet duke sajuar mekanizma të përshtatshëm për të kontrolluar të dhënat tokësore dhe për të imponuar rregulla për shkarkimet e mbeturinave urbane dhe industriale. Kjo mund të arrihet me anë të përdorimit të GIS në sistemet e përshtatshme të menaxhimit

të cilësisë së ujit. GIS është një mjet i fuqishëm për menaxhimin e cilësisë së ujit sepse parametrat e cilësisë së ujit janë të lidhura në vende gjeografike dhe kohore. Teknika e interpolimit në dispozicion në GIS mund të përdoret në mënyrë të përshtatshme për të nxjerrë të dhëna nga vende të pa-mostruara. Metodat IDW dhe Kriging janë gjetur të jenë më të përshtatshme për modelimin hapësinor të parametrave të cilësisë së ujit në gjirin e Vlorës.

5. Literatura

1. APHA/AWWA/WPCF: **Standard Methods for the Examination of Water and Wastewater**: 19th Edition, American Public Health Association, 1995
2. Annex IV of MARPOL 73/78: **Regulations for the Prevention of Pollution by Sewage from Ships**. *International Maritime Organization*, London, 1978
3. CISM: **Progetto di assistenza tecnica alla realizzazione ed alla gestione di un centro internazionale di scienze del mare in AlbaniaII**. Tiranë2008
4. Edward Anderson, Brad Judson, Batiri Thaman: **Marine pollution risk assessment for the Pacific Islands Region**. *Marine Pollution Programme*, 2003, **1**: 3-8
5. Jana Roderburg: **Marine Aquaculture: Impacts and international regulation**. *A&NZ Mar LJ*, 2011, **25** : 161- 179
6. Paul walakira; James okot-okumu: **Impact of industrial effluents on water quality of receiving streams in nakawa-ntinda, Uganda**. *J. Appl. Sci. Environ. Manage.* June, 2011 **15** (2): 289 – 296
7. P. J. Flanagan: **Parameters of water quality Interpretation and Standards**: *Environmental Research Unit*, University of Michigan, 2007.

IMPAKTI I HAPSIRËS DETARE NË MODELIMIN E SHQIPËRISË EUROPIANE

Suard ALIZOTI

HYRJJE

Ndikimi reciprok, ndërmjet njeriut dhe mjedisit detar, ka influencuar vazhdimisht perceptimin që njeriu ka për hapësirën detare. Shqipëria është një vend bregdetar që e ka të lidhur fatin e saj me detin. Hapësira detare në vazhdimësi ka qenë një portante e rëndësishme për zhvillimin ekonomik, politik, kulturor dhe psikologjik të shoqërisë shqiptare. Deti, tradicionalisht ka kushtëzuar sjelljen tonë shoqërore duke diktuar, në kompleks, realitetin tonë historik.

Sektori detar, në tërësi, disponon potenciale të mëdha e të shumëfishta ekonomike. Megjithatë, resurset e hapësirës detare shqiptare, tradicionalisht janë marginalizuar nën tryshirën e keqmenaxhimit dhe të trajtimit brenda skemave konceptuale obsoleste që, Ne, kemi trashëguar për detin. Ekspertiza e cunguar dhe mungesa e vizionit kanë prodhuar një perceptim të gabuar duke e identifikuar sektorin detar si sektor periferik dhe jo rentabël.

Situata aktuale, problematikat ekzistuese, ato emergjente dhe aspiratat e kombit Shqiptar për integrim në familjen europiane, imponojnë rikonceptim të rëndësishëm të hapësirës detare, në raport me nevojat e zhvillimit të vendit. Shqipërisë Europiane i nevojitet një Vizion Strategjik Kombëtar, i qartë e i qëndrueshëm, që tejkalon cakun e legjislativave 4 vjeçare. Konvergjenca e energjive mbarëkombëtare, drejt një vizioni të bazuar mbi objektiva të qartë e të përqëndruar politiko-strategjikë, do të jetë aspiratën tonë për një “Shqipëri Europiane”! Brenda kornizës së vizionit, deti duhet të marrë pozicionin qëndror dhe të shërbejë si referencë strategjike, në funksion të zhvillimit dhe progresit të vendit!

Nëse bëjmë një paralelizëm, procesi i mëkëmbjes së Shqipërisë së 2015-ës reflekton ngjashmëri shumëdimensionale me procesin e krijimit të “Shqipërisë Politike”, të 1912-1913-ës. Shqipëria e Pavarur, u ngjiz dhe mori formë, falë gjenialitetit të Ismail Qemalit që diti të harmonizojë, me finesë, efektin politik të energjive kombëtare shqiptare me trend-in e gjeopolitikës evropiane të kohës, i cili mishërohej në konceptin e “Balance of Power”¹.

Ismail Qemali, kuptoi dhe shfrytëzoi, maksimalisht, nevojën gjeostrategjike² të Austro-Hungarisë dhe Italisë për të mos lejuar daljen e Serbisë në Adriatik³ dhe influencën e Greqisë në ngushticën e Otrantos. Ridimensionimi i ambicjeve politiko-strategjike, të dy shteteve ballkanike, ishte i arritshëm vetëm nëpërmjet krijimit të një shteti të pavarur shqiptar, përgjatë brigjeve të Adriatikut dhe Jonit. Ismail Qemali, realizoi aspiratën kombëtare shqiptare, duke bërë të mundur që lapsi i ekuilibrave evropianë të skiconte në hartën e Ballkanit, një Shqipëri Politike. Shqipëria u bë!

¹ Henry Kissinger: Diplomacy, p. 168-200;

² Barie, De Leonardis, De Robertis, Rossi: Storia delle Relazioni Internazionali (Testi e documenti 1815-2003), Monduzzi Editore, Bologna 2004, fq. 124-126, 171-175;

³ Sazonov-Kujtime- Helga's Secrets 2009, fq.110-111;

E sakatuar, pa gjysmën natyrale të Saj dhe me profil të theksuar gjatësor, në shtrirjen veri-jug, Ajo, realizonte ndërkohë qëllimin e dy Fuqive të Mëdha që e përkrahën: ishte totalisht e projektuar mbi Adriatik dhe Jon! Ismail Qemali, arriti të orientojë drejt një objektivi të vetëm të gjithë faktorët, duke bërë të mundur që vizioni i Tij të jetësohet në atë Vepër Madhore që trashëgojmë, Shqipërinë e Pavarur!

Nevoja për një Vizion Strategjik

Hulumtimi përmes paralelizmave historike na sjell në përfundime të ndryshme, por përtej kësaj, një gjë mund të thuhet me siguri: për t'u rimëkëmbur, Shqipëria, duhet të artikulojë një Vizion Strategjik Kombëtar i cili të jetësojë një shtet europian, modern e të zhvilluar! Deti, domosdoshmërisht, duhet të jetë pjesë thelbësore e mozaikut të këtij vizioni.

Hapësira detare është 11243 km² dhe përbën rreth 39.1% ⁴ të hapësirës territoriale të vendit ndërsa vija bregdetare ka një përmasë gjatësore prej 420 miljesh detare⁵. Keta elemente janë tregues mjaft domethënës për rëndësinë jetike që deti ka për Shqipërinë edhe pse, Ne, nuk jemi fort të qartë se për çfarë e duam, si e duam e si mund ta përdorim!

Kronologjia historike e kombit i vesh, këtij dimensionit, rëndësi të vendosur në proceset shtetformuese⁶ dhe shtetndërtuese shqiptare. Padiskutim, kemi të bëjmë me ndërthurje të faktorëve të brendshëm e të jashtëm në krijimin dhe konsolidimin e shtetit shqiptar por referenca gjeostrategjike kryesore e konvergencës së faktorëve është pikërisht hapësira detare, dhe ky është fakt!

Përkundrajt faktit, Ne, tradicionalisht jemi treguar të plogësht e të pa fuqishëm për të formuluar një vizion që të vendosë hapësirën detare dhe ujërat e brendshme në brazdën e shfrytëzimit racional për të prodhuar zhvillim dhe mirëqenie. Vetëm shteti komunist ndërtoi një doktrinë ku sektori detar përfitoi rëndësi strategjike edhe pse në proporcion të drejtë me statutin ideologjik komunist për interesat kombëtare. Mungesa e ekspertizës dhe fleksibilitetit në mendim e kanë transformuar hapësirën detare në diçka joproduktive që konsumon energji, frenon proceset evolutive shoqërore dhe prodhon vetëm kosto nga pikëpamja e sigurisë dhe ekonomisë.

Vizioni strategjik është pikënisja për Strategjinë e Sigurisë Kombëtare Shqiptare. Strategjia e Sigurisë⁷ Kombëtare Shqiptare duhet të marrë në konsideratë nevojat e vendit, aspiratat e kombit dhe trendin e gjeopolitikës rajonale dhe europiane. Artikulimi i një Strategjie të Sigurisë Kombëtare, objektive dhe racionale, implikon ndërthurjen dhe harmonizimin e strategjive të veçanta sektoriale. Rrjedhimisht, Strategjia Detare, e përkufizuar si pjesë përbërëse e Strategjisë së Përgjithëshme⁸ duhet të shërbejë si pikë e rëndësishme referimi në procesin e rimëkëmbjes së vendit dhe konsolidimin e sistemit politiko-ekonomik. Ajo duhet të mbështetet në shfrytëzimin e faktorëve

⁴ A. Meçollari: "UNCLOS1982 dhe vija baze e Republikës së Shqipërisë", fq.10, QKSM, Tirane Mars 2014;

⁵ Plani i Transformimit të Forcave Detare 2006;

⁶ Ikonimi – Pavaresia – Tirane 2012, fq.37-40;

⁷ Siguria në këndvështrimin strategjik është një term që merr kuptim kompleks dhe materializohet në siguri politike, diplomatike, ekonomike, sociale, ushtarake e më gjërë.

⁸ Ramoino – Fondamenti di strategia navale – Roma 2005, fq.133;

A. Meçollari; S. Alizoti: "Ne kërkojmë të një strategji të Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë", Revista "Marredhenie Nderkombetare", fq.145, Tirane Nr 6/2011, Botim i qendrës "Hapësire"

më të fortë kombëtarë: popullsisë dhe pozicionit gjeografik detar⁹. Hapsira detare, duhet të shërbejë si terreni ku promovohet vënia në përdorim e tërësisë së aseteve kombëtare, ndërsa sektori detar duhet të perceptohet si element qëndror për zhvillimin ndërsektorial. Angazhimi i gjithë aktorëve-palë interesi në një proces të studiuar shfrytëzimi dhe përdorimi simetrik të gjithë potencialeve që kjo hapsirë disponon, do të krijonte premisat për t'i percjellë një stimul të fortë ekonomisë së vendit. Hapsira detare mund të evidentohet si ajo pjesë e territorit të vendit nga ku mund të projektohet e ardhmja e shoqërisë sonë.

Reflektime të gjeopolitikës së hapsirës detare mbi sistemin politiko-ekonomik Shqiptar

Rendi aktual botëror, me tendenca multipolarizmi, kompleksiteti i marrëdhënieve ndërkombëtare dhe efektet e globalizmit po e transformojnë botën në një mjedis përherë më të vogël dhe të ndërvuar¹⁰. Evolucioni intensiv dhe i pandërprerë i shoqërisë njerëzore, brenda kësaj hapësire gjithnjë e më tepër të kufizuar, dëshmon se zhvillimi dhe progresi kalojnë përmes ekuilibrash dinamikë të lidhur pazgjidhshmërisht me ekonominë dhe sigurinë e sistemit. Dëshmi e kësaj tendence përherë e më ekzigjente janë ndryshimet e ballancave gjeopolitike¹¹ rajonale Euroaziatike dhe mbarëbotërore që vërehen kohët e fundit.

Skakiera gjeopolitike Euroaziatike e identifikon si Ballkanin ashtu edhe Shqipërinë, si hapsirë tranzitore të rrjeteve energjetike dhe tregtare të Euroazisë. Trajtimi i burimeve energjetike jo me thjeshtë dhe vetëm si instrument ekonomik por edhe si instrument politik, diplomatik dhe strategjik nga shtetet që i disponojnë ato, si psh. Rusia, ka prodhuar një qasje të re në gjeopolitikën e perëndimit. Vendet europiane gradualisht po orientohen drejt diversifikimit¹² të burimeve dhe rrjeteve energjetike jo vetëm për të plotësuar nevojat por edhe për të garantuar qëndrueshmërinë dhe sigurinë e sistemeve politiko-ekonomik të tyre.

Për aq kohë sa transporti detar rezulton të jetë transporti më ekonomik¹³, Shqipëria, në terma politiko-strategjik, ka premisa të shndërrohet në një prej nyjave shpërndarëse për rrjetet energjetike dhe tregtare të dimensionit gjeografik Euroaziatik¹⁴. Gjeografia rajonale dhe ndërthurja e interesave politiko-ekonomike ndërkombëtare në Ballkan, e vendos sistemin politiko-ekonomik të Shqipërisë përballë sfidave të besueshmërisë, në lidhje me stabilitetin dhe sigurinë¹⁵.

Qëndrueshmëria e sistemeve politiko-ekonomike, qofshin këto ndërkombëtare apo kombëtare, varet nga qëndrueshmëria dhe siguria e modelit ekonomik të adoptuar. Aktualisht, besueshmëria e modelit ekonomik të çdo shteti, testohet nëpërmjet stabilitetit dhe sigurisë që ai reflekton në:

⁹ A. Meçollari; S. Alizoti: "Ne kërkim të një strategjie të Sigurisë Kombëtare detare të Republikës së Shqipërisë", Revista "Marredhenie Nderkombetare", fq.142, Tirane Nr 6/2011, Botim i qendres "Hapesire"

¹⁰ Smith, Hadfield, Dunne – Politika e Jashtme, UET/Press 2012 fq. 284, 285, 287;

¹¹ Tendencat gjithnjë e më të theksuara për një botë multipolare dhe zhvillimet rajonale Euroaziatike si në Krime, Lindjen e Mesme, etj, po sjellin ndryshime të balancave gjeopolitike globale dhe rajonale.

¹² Murati-Profil të Diplomacisë Europiane në Ballkan, UET/Press 2009 fq. 81-82;

¹³ Në mëse 90% volumni i transportit tregtar botëror kryhet me rrugë detare. Review of Maritime transport 2013-United Nations Conference On Trade And Development, pp 2-25;

¹⁴ Caffio, Carnimeo, Leandro- Elementi di Diritto e Geopolitica degli spazi marittimi-Cacucci Editore 2013, pp 91-94;

¹⁵ Collins – Studime bashkëkohore të sigurisë – UET/Press, fq 170-184, 192-281.

prodhim, import-eksport, investime, volum tregtar, menaxhim të tregjeve të brendshëm-të jashtëm, stabilitet financiar, politikat makroekonomike, pavarësi energjetike, etj.

Sipas Lacoste, në suazën e gjeopolitikës, elementi gjeografik konceptohet si një kostante e përherëshme dhe si një faktor fuqi. Është pikërisht Ky faktor që përcakton sjellien politike të aktorëve kundrejt avantazheve, disavantazheve, mundësive dhe risqeve me të cilët Ata ballafaqohen, në mjedisin e tyre gjeografik. Një tjetër element përcaktues është konfigurimi politik i hapsirave jetike të kombeve. Ndërthurja e interesave kombëtare të popujve të ndryshëm, brenda një hapësire të caktuar gjeografike, përkufizon natyrën e marrëdhënieve ndërkombëtare duke u bërë shprehje e valencës strategjike të vetë hapësi rës gjeografike. Keta elementë profilizojnë sistemin politiko-ekonomik dhe njëkohësisht e kushtëzojnë atë nga pikëpamja e sigurisë dhe besueshmërisë.

Për të ndërtuar një sistem politiko-ekonomik të qëndrueshem, të besueshem dhe të sigurtë, Shqipëria duhet të menaxhojë mirë cilësitë e mjedisit gjeopolitik ballkanik duke i kthyer ato në avantazhe qoftë politiko-strategjike qoftë ekonomiko-tregtare¹⁶. Ajo, duhet të shfrytëzojë hapsirën detare me synim krijimin e një modeli ekonomik që buron nga shfrytëzimi i hapësirave ujore të Saj. Ky model duhet të reflektojë jetëgjatësi, qëndrueshmëri dhe siguri, duke përligjur interesat kombëtare në det.

Zhvillimet gjeostrategjike rajonale, dekadat e fundit, kanë sjellë rritje të peshës specifike të faktorit shqiptar në rajon. Kjo situatë perligj nevojën e evidentimit të qartë dhe konkret të faktorit shqiptar edhe nëpërmjet zhvillimit të Fuqisë Detare¹⁷ Kombëtare. Vendet kufitare, pa akses në det, të cilat po intensifikojnë dhe do të intensifikojnë politikat e partneritetit me Shqipërinë, kanë nevojë për shfrytëzimin e infrastruktures detare dhe bregdetare të Saj.

Vendimmarrja shtetërore duhet të promovojë Shqipërinë, nëpërmjet detit, si aktor me staturën e partnerit strategjik në nivel ekonomik dhe politik, aktiv si në tregjet e Ballkanit ashtu edhe të Euroazisë. Në këtë mënyrë, pesha specifike e Shtetit Shqiptar në marrëdhëniet ndërshtetërore do të rritej, ndërsa diplomacia do të mund të konkretizonte qasjen konstruktive “Zero probleme me fqinjet”. Një qasje e tillë përçon besim për vazhdimësinë e politikave tradicionale të partneritetit pasi përbën tregues serioziteti në angazhimet kundrejt organizmave ndërkombëtare ku aderojmë dhe aspirojmë të aderojmë¹⁸. Njëkohësisht, krijohen hapsirat e nevojshme për të zhvilluar politika të pavarura me destinacion realizimin e programeve qeverisëse duke i dhënë frymëmarrje ekonomike vendit, në koherencë të plotë me interesin kombëtar.

Dimensioni detar, referencë strategjike e rimodelimit të sistemit politiko-ekonomik

Politikat e zhvillimit kanë nevojë për orientim strategjik, me synim përqëndrimin e sforcove të aktorëve shtetërorë dhe joshtetërorë kundrejt objektivit të përbashkët: optimizimit të shfrytëzimit të aseteve kombëtare.

¹⁶ A. Meçollari; S. Alizoti: “Ne kërkim te nje strategjie te Sigurise Kombetare detare te Rublikes se Shqiperise”, Revista “**Marredhenie Nderkombetare**”, fq.143, Tirane Nr 6/2011, Botim i qendres “Hapesire”

¹⁷ Cit. Di Giamberardino: Arti i luftes ne det-1958 “Fuqia Detare eshte aftësia e nje shteti apo nje koalicioni shtetesh per te përdorur detin per interesa te tij, duke qene ne gjendje ti mbroje keto interesa nga kercenimet e paleve te treta dhe njekohesisht duke qene ne gjendje tu mohojë përdorimin e detit per qellime te ngjashme ketyre paleve”. Ramoino – Fondamenti di strategia navale – Roma 2005, fq.65.

¹⁸ Demi-European Enlargment and the Integration of the Western Balkans-Botimet Dudaj, Tirane 2003, fq.58;

Resurset e hapësirës detare dhe ujërave të brendshme, përbëjnë pasuri mjaft të mëdha për rimodelimin ekonomik të Shqipërisë.

Konceptimi i një Vizioni Strategjik Kombëtar, ku hapsira detare zë vend qëndror, ka premisa të natyrshme për të krijuar klimë të favorshme për bashkërendimin dhe harmonizimin e politikave shtetërore, në funksion të krijimit të një modeli të ri e të suksesshëm ekonomik, të qartë dhe të mundëshëm për tu arritur. Rimodelimi ekonomik është një proces kompleks i cili kërkon rikapitalizim të faktorëve më të fortë kombëtarë, përmirësim të performancës së aktorëve publikë, thellim të ndërveprimit ekonomik në nivel rajonal duke u mbështetur në shprehje të qarta inovacioni konceptual e teknologjik. Kjo do të kërkonte një strategji të qartë afatgjatë me theks të veçantë në edukim dhe inovacion, pasi zhvillimi i qëndrueshëm ekonomik bazohet te cilësia e kapitalit njerëzor dhe inovacioni.

Mirëmenaxhimi i kapitalit njerëzor duhet të mbështetet në politika edukimi qartësisht të orientuara dhe në planifikim strategjik të burimeve njerëzore, në përputhje me mundësitë reale dhe me perspektivën e zhvillimit të vendit. Shqipëria duhet të ndër marrë iniciativa transformuese eficiente në lëmin e arsimit duke pasur prioritet fuqizimin e profileve të edukimit që lidhen drejtpërdrejtë me sektorët strategjikë kombëtarë e sidomos me sektorin detar. Arsimi shqiptar duhet të prodhojë profesionistë, të cilët duhet të jenë të aftë jo vetëm t'i përgjigjen nevojave të tregut të punës e të diktojnë një rritje cilësore të tij por njëkohësisht të nxitin aftësitë konkurruese të ekonomisë shqiptare paralelisht me integrimin e saj në kontekstin mesdhetar dhe europian.

Shfrytëzimi racional i hapsirës detare duhet të mbështetet paralelisht mbi rritjen e kapaciteteve absorbuese dhe mbi bashkëveprimin organik të gjithë aktorëve publikë e privatë të vendit. Strategjia e Sigurisë Kombëtare e konceptuar si strategji ndërsektoriale duhet të orientojë posaçërisht vëmendjen dhe energjitë e aktorëve kundrejt sektorit detar dhe të rrisë efikasitetin e politikave të veçanta sektoriale duke krijuar drejtëpeshim ndërmjet mundësive potenciale të vendit dhe aftësive zhvillimore të tij.

Shqipëria mund të krijojë një model të ri ekonomik, në kuadrin e të cilit, shfrytëzimi i sektorit detar do të sillte përfshirjen e popullsisë në një përqindje të konsiderueshme në aktivitetet ekonomiko-industriale detare si edhe në aktivitetet ekonomike komplementare të lidhura me to. Industria e peshkimit, akuakultura, industria minerare, transporti detar, turizmi detar, sportet e detit, industritë e përpunimit të resurseve detare e nëndetare dhe aktivitetet e tjera të lidhura me të, janë opsione zhvillimi që prodhojnë rezultate të matshme në terma kohore afat shkurtër dhe afat mesëm, nëse bëhen pjesë e një procesi pragmatist, gradual dhe të qëndrueshëm rimodelimi ekonomik. Këto opsione zhvillimi stimulojnë ngritjen dhe konsolidimin e një infrastrukture ekonomike të mirëorientuar dhe në koherencë të plotë me trendin e zhvillimit ekonomik botëror. Përdorimi cilësor i tërësisë së aseteve kombëtare do të krijonte stabilitet të brendshëm nëpërmjet rritjes së mirëqënies dhe zbutjes së problematikave sociale, duke shkaktuar një sërë efektesh pozitive zinxhir. Në planin social-ekonomik, një mjedis më i sigurtë ekonomik krijon perceptim pozitiv për të ardhmen, ngjall besim te investitorët e huaj dhe stimulon çlirimin e energjive të ndrydhura të biznesit vendas i cili aktualisht është tkurrur prej perceptimit të klimës së pasigurtë dhe perspektivës së paqartë. Në planin politik, vendi do të përshpejtonte hapin në implementimin e reformave të nevojshme. Ndërsa, nga pikëpamja gjeostrategjike, në perspektivë afatgjatë,

Shqipëria do të profilizohet si Fuqi¹⁹ Detare me interesa rajonale në Mesdhe, duke konkurruar me Greqinë dhe Kroacinë.

Politikat shtetërore duhet të fokusohen në krijimin e terrenit të përshtatshëm për realizimin e objektivave të cilët zënë fill me Strategjinë e Sigurisë Kombëtare. Shteti Shqiptar, duhet të reflektojë vullnet të qartë politik për ushtrimin e sovranitetit kombëtar në det edhe njëherazi duhet të identifikojë instrumentet e nevojshëm, në nivel politik dhe operacional, për të transformuar sektorin detar në referencë strategjike të zhvillimit ekonomik të vendit. Roli që Shqipëria duhet të adoptojë, në terma të zhvillimit ekonomiko-tregëtar dhe rrjedhimisht në terma të sigurisë rajonale, duhet të identifikojë hapsirën detare shqiptare si **dimension rajonal**²⁰. Hapsira detare e identifikuar si dimension rajonal merr rëndësi të shumëfishtë. Impakti është i drejtpërdrejtë në proceset integruese të Shqipërisë, pasi jo vetëm që e sjell vendin më pranë Evropës por paralelisht me të shërben edhe si katalizator për rimodelimin ekonomik. Shqipëria projektohet si qendër të gravitetit të politikave ekonomike dhe integruese të hapsirës mbarë shqiptare dhe të gjithë Ballkanit Perëndimor pasi, hapsira detare Adriatik-Jon, është afirmuar tashmë nga pikëpamja e rëndësisë gjeostrategjike rajonale. Në këtë hapsirë të kufizuar, ndërthuren interesat jetike të gjithë popujve të Ballkanit.

Në frymën e proceseve integruese evropiane, përshtatja tërësore e legjislacionit shqiptar është nevojë thelbësore dhe duhet domosdoshmërisht të pasqyrojë edhe përqasjen e plotë e përfundimtare të legjislacionit detar shqiptar me legjislacionin detar evropian e atë ndërkombëtar²¹ në tërësi. Kjo përqasje duhet të reflektojë koherencën e politikave sektoriale të Shqipërisë me politikat evropiane për sektorin detar. Njëkohësisht ajo duhet të jetë baza mbi të cilën të mbështeten politikat e partneritetit me aktorët e tjerë që kanë interesa në hapsirën Adriatik-Jon. Orientimi i duhur i sektorit detar duhet të jetë prerogativë e platformës qeverisëse të vendit dhe duhet të inkuadrohet brenda kornizës së një vizioni të artikuluar qartë.

Hapsira detare, duhet konceptuar si pjesë integrale e habitatit tonë natyral mbi të cilin lipset të projektojmë zhvillimin e qëndrueshëm, shumëplanësh të vendit.

KONKLUZIONE

Kjo revistë e shkurtër e rëndësisë strategjike të dimensionit detar, nuk ka për qëllim të jetë, në vetvete, një trajtim shterrues që ofron zgjidhje teknike të problematikave apo që në pak rreshta mundëson një vlerësim të detajuar të tyre. Nëpërmjet saj synohet të përcaktohen kolonat mbi të cilat mund të bazohet ndërtimi i sistemit politiko-ekonomik, me në qendër hapsirën detare. Kushte të nevojshme dhe të domosdoshme për implementimin me sukses të platformës së zhvillimit të vendit nëpërmjet shfrytëzimit të hapsirës detare janë:

a) Mirëadministrimi i politikave ndërsektoriale që ndërthuren në dimensionin detar. Nga pikëpamja e administrimit të politikave ndërsektoriale, do të ishte i volitshëm riorganizimi i Administratës Detare ekzistuese sipas modelit të një

¹⁹ Sipas A.T.Mahan, Fuqia Detare e shteteve bregdetare kushtëzohet nga faktorët në vijim: pozita gjeografike, konfigurimi dhe shtrirja territoriale, numri i popullsisë, karakteri kombëtar dhe politikat qeverisëse në sektorin detar.

²⁰ A. Meçollari; S. Alizoti: "Ne kërkim të një strategjie të Sigurisë Kombëtare detare të Rublikes së Shqipërisë", Revista "**Marredhenie Nderkombetare**", fq.144, Tirane Nr 6/2011, Botim i qendres "Hapesire"

²¹ Legjislacioni i promovuar ndërkombëtarisht, në trajtë konventash, nga OKB, IMO dhe organizma të tjera ndërkombetare.

Agjensie²² Kombëtare, *sui generis*, të centralizuar e cila optimizon resurset, rrit eficiencën, promovon dhe koordinon politikat ndërsektoriale për hapsirën detare. Kjo strukturë duhet të angazhojë resurset më të mira njerëzore, për të vënë në shërbim të interesit kombëtar, në mënyrë të padiskutueshme, cilësitë më të mira profesionale! Administrata Detare, duhet të adoptojë një rol rregullator në bashkëveprimin midis aktorëve publike dhe private të angazhuar në sektorin detar. Ajo, duhet të jetë ndërthurje midis thjeshtimit të burokracisë dhe dinamizmit me synim: rritjen e performancës së strukturave shtetërore, krijimin e një klime inkurajuese për investimet dhe çrrënjosien e plogështisë ekonomike të sektorit.

b) Edukimi i profilizuar i burimeve njerëzore në funksion të dimensionit detar. Nga pikëpamja arsimore do të ishte mjaft i dobishëm një modeli të ri, i mbështetur mbi një riorganizim të plotë të arsimit profesional detar, ku të dominojë një ndarje e qartë midis arsimit parauniversitar, universitar e pasuniversitar detar. Nga ky këndvështrim, rimodelimi i arsimit, duhet të përqafojë filozofinë e edukimit të profilizuar në funksion të nevojave të tregut. Formimi i detarëve dhe profesionistëve të tjerë që janë kontigjent i tregut të punës në sektorin detar duhet të inkurajohet dhe mbështetet nëpërmjet politikash sistematike dhe adekuate edukimi nga ana e shtetit shqiptar.

c) Përcaktimi objektiv dhe konkret i mënyrave se si mund të integrohen resurset natyrore ujore të vendit, në funksion të shfrytëzimit racional dhe të kujdesshëm, për të sjellë si impakt në ekonomi, zhvillim dhe punësim në terma kohor afatshkurtër, afatmesëm dhe afatgjatë.

d) Krijimi i një kuadri të qartë se cilët janë sektorët dhe fushat që bashkëveprojnë dhe përfitojnë nga zhvillimi i sektorit detar. Hartimi i Strategji të veçanta që nevojiten për zhvillimin e sektorëve respektivë duhet të jetë në përputhje me strategjinë ndërsektoriale, për të mundësuar bashkërendimin dhe mirëmenaxhimin e politikave sektoriale.

e) Asimilimi i eksperiencave më të mira evropiane dhe botërore duke promovuar pjesëmarrjen në rrjetet e ekspertëve dhe biznesit të fushës duke synuar përthithjen e fondeve komunitare për zhvillimin e sektorit detar dhe menaxhimin e ujërave të brendshme. Këto politika duhet të finalizohen me zhvillimin e kapaciteteve administruese dhe menaxhuese si edhe me ndërtimin e një infrastrukture të qëndrueshme detare.

f) Në përfundim, promovimi i sensibilizimit publik me synim krijimin e perceptimit të duhur në lidhje me kapacitetet ekonomike që ofron shfrytëzimi i hapësirës detare. Në këtë prizëm, duhet promovuar mbrojtja dhe përdorimi me respekt i detit si një aset jetik, strategjik dhe i patjetërsueshëm i vendit.

Rimekembja dhe zhvillimi i Shqipërisë kalojnë nepermjet një procesi që lëndën e parë gjen vetëm në fuqitë ripërtëritëse të vendit. Ato duhet domosdoshmërisht të integrohen brenda formatit të një vizioni të ri për të ardhmen. Ky Vizion duhet të sjellë pranë nesh Shqipërinë e ëndrrave të çdo shqiptari!

REFERENCA

²² Për të bërë të mundur centralizimin dhe përfshirjen e tërësisë së strukturave që lidhen me detin dhe hapsirat ujore të brendshme nën një linjë varësie hierarkike, Administrata Detare mund të transformohet në "Agjensi Kombëtare Detare dhe të Ujërave të Brendshme".

1. Caffio, Carnimeo, Leandro- Elementi di Diritto e Geopolitica degli spazi marittimi-Cacucci Editore 2013
2. Kissinger – Diplomacy –New York 1995;
3. Ramoino – Fondamenti di strategia navale – Forum di Relazioni Internazionali, Roma 2005;
4. Barie, De Leonardis, De Robertis, Rossi: Storia delle Relazioni Internazionali (Testi e documenti 1815-2003), Monduzzi Editore, Bologna 2004;
5. Smith, Hadfield, Dunne – Politika e Jashtme, UET/Press 2012;
6. Collins – Studime bashkekohore te sigurisë – UET/Press 2012;
7. Sazonov-Kujtime- Helga's Secrets 2009;
8. Demi-European Enlargment and the Integration of the Western Balkans-Botimet Dudaj, Tirane 2003
9. Ikonomi – Pavaresia – UET/Press, Tirane 2012;
10. Murati-Profile te Diplomacise Europiane ne Ballkan-UET/Press 2009;
11. Plani i Transformimit te Forcave Detare 2006;
12. A. Meçollari: "UNCLOS1982 dhe vija baze e Republikes se Shqiperise", QKSM, Tirane Mars 2014;
13. A. Meçollari; S. Alizoti: "Ne kërkim te nje strategjie te Sigurise Kombetare detare te Rublikes se Shqiperise", Revista **"Marredhenie Nderkombetare"**, Tirane Nr 6/2011, Botim i qendres "Hapesire";
14. United Nations Conference On Trade And Development- Review of Maritime transport 2013

MBI VETPASQYRIMET KUAZIKONFORMALE TË SFERËS NJËSI DHE EDP ELIPTIKE NË HAPËSIRË

ANILA DUKA, NDRIÇIM SADIKAJ

Universiteti i Vlores "Ismail Qemali"

Vlore / Shqiperi

E-mail: dukaanila@gmail.com, ndsadikaj@gmail.com

Abstrakt

Ne do të shohim teoremën: nëse w është një pasqyrim kuazikonformal i sferës njësi në vetvete, pra, inekuacioni eliptik i pjesshem: $|L[w]| \leq \beta |w|^2 + \gamma$, atëherë w është i vazhdueshëm Lipschitz. Kjo zgjeron rezultatin për rastin e planit.

Fjalë kyç: Pasqyrimet kuazikonformale, operatorët eliptik, vazhdueshmeria Lipschitz, etj..

1 HYRJE DHE SHËNIME

Do të zgjerojmë artikullin e D. Kalaj, i cili bën fjalë për pasqyrimet kuazikonformale të rrethit njësi në vetvete dhe EDP në plan, ne do ta trajtojmë për hapësirën, pra do ta shohim për $n = 3$. [2]

1.1 Pasqyrimet kuazikonformale

Le të jetë $A = \begin{bmatrix} a^{11} & a^{12} & a^{13} \\ a^{21} & a^{22} & a^{23} \\ a^{31} & a^{32} & a^{33} \end{bmatrix}$. Do të marrim normën e matricës:

$|A| = \max \{ |A_z| : z \in \mathbb{R}^3, |z| = 1 \}$ dhe funksioni matricë:

$l(A) = \min \{ |A_z| : z \in \mathbb{R}^3, |z| = 1 \}$.

Le të jenë D dhe Ω nëndomene të hapësirës komplekse $\mathbb{C}$, $w = u + iv$; $D \rightarrow \Omega$ një funksion që ka derivate të pjesëshme në një pikë $z \in D$. Nga

$$\nabla w(z) = \begin{bmatrix} u_x & u_y \\ v_x & v_y \end{bmatrix},$$

Për matricën ∇w kemi:

$$|\nabla w| = |\delta w| + |\overline{\delta w}| \text{ dhe } l(\nabla w) = ||\delta w| - |\overline{\delta w}||, \text{ ku } \delta w = w_x = \frac{1}{2}(w_x + \frac{1}{i} w_y) \text{ dhe } \overline{\delta w} = w_{\bar{z}} = \frac{1}{2}(w_x - \frac{1}{i} w_y).$$

Themi se $u: D \rightarrow \mathbb{R}$ është i vazhdueshëm në mënyrë absolute në drejtëza, në qoftë se për çdo drejtkëndësh të mbyllur $R \subset D$ me brinjë paralele me boshtet e x dhe y , u është i vazhdueshëm në mënyrë absolute pothuajse në çdo drejtëz horizontale dhe pothuajse në çdo drejtëz vertikale në R . Një funksion, i cili ka derivate të pjesëshme pothuajse kudo në D .

Një homeomorfizëm që ruan orientimin $w: D \rightarrow \Omega$, ku D dhe Ω janë nëndomene të planit kompleks $\mathbb{C}$, quhet K -kuazikonformal, me $k \geq 1$, nëse w është ACL në D , në mënyrë që pjesët reale dhe imagjinare janë ACL në D , dhe

$$|\nabla w| \leq K l(\nabla w) \text{ pothuajse kudo në } D.$$

Vini re që ky kusht mund të shkruhet si

$$|w_x| \leq k |w_{\bar{z}}| \text{ pothuajse kudo në } D, \text{ ku } k = \frac{K-1}{K+1} \text{ pra } K = \frac{1+k}{1-k}.$$

Përkufizim 1:

Një homeomorfizëm i vazhdueshëm $w: D \rightarrow \Omega$, ku D dhe Ω janë nëndomene të planit kompleks $\mathbb{C}$, quhet pasqyrim kuazi i rregullt, ku $k \geq 1$, nëse w është ACL në D në mënyrë që pjesët reale dhe imagjinare janë ACL në D , dhe

$$|\nabla w| \leq K l(\nabla w) \text{ pothuajse kudo në } D.$$

1.2 Vazhdueshmëria Lipschitz

Te [43], ne kemi përkufizimin e vazhdueshmërisë Lipschitz.

Ne e dime që një problem bazë në Kalkulus është të masim sa mund të ndryshojnë vlerat e funksionit $f(x)$ kur x ndryshon, pra, është të matim “gradën e vazhdueshmërisë” së një funksioni. Këtu, ne e përafrojmë këtë problem bazë me konceptin e vazhdueshmërisë Lipschitz, e cila luan një rol bazë në versionin e Kalkulusit.

Përkufizim 2: Një funksion $f: [a,b] \rightarrow \mathbb{R}$

është uniformisht i vazhdueshëm Lipschitz në $[a,b]$, nëse gjendet një konstante β , e tillë që

$$|f(x) - f(y)| \leq \beta |x - y|, \text{ për të gjithë } x, y \in [a,b].$$

1.3 Operatori eliptik

Le të jetë $A(z) = \{a^{ij}(z)\}_{i,j=1}^2$ një funksion i matricës simetrike në $D \subset \mathbb{C}$ ($a^{ij} = a^{ji}$).

Supozojmë se

$$\Lambda^{-1} \leq (A(x)h, h) \leq \Lambda, |h| = 1.$$

Λ është një konstante ≥ 1 ose shkruhet në koordinata

$$\Delta^{-1} \leq \sum_{i,j=1}^2 a^{ij}(z) h_i h_j \leq \Delta \text{ për } \sum_{i=1}^2 h_i^2 = 1.$$

Supozojmë se

$$|A(z) - A(\xi)| \leq L|\xi - z|, \text{ for any } z, \xi \in D.$$

Për $L[u] = \sum_{i,j=1}^2 a^{ij}(z) D_{ij}u(z)$, i cili quhet *mosbarazimi diferencial Poisson*, nga mosbarazimet e mësipërme kemi

$$|L[u]| \leq \beta |\nabla w|^2 + \gamma \text{ ose}$$

$$|a^{ij}(z) D_{ij}u(z)| \leq \beta |\nabla w|^2 + \gamma \text{ quhet mosbarazimi diferencial i pjesshëm eliptik.}$$

If $A = I$, kemi që $L = \Delta$ operatori i Laplace. Një zgjidhje C^3 $u : D \rightarrow \mathbf{R}(\mathbf{C})$

e ekuacionit $\Delta = 0$ quhet *funksion harmonik* (pasqyrim).

Një operator eliptik në dimensione mbi 2 duhet të ketë rend **të paktën** 2. Njëlloj si Laplacian Δ .

Lidhja ndërmjet pasqyrimeve harmonike kuazikonformale dhe EDP është në librin [3], gjithashtu në [9], [6], [35], [41].

2. Sfondi dhe pohimi i rezultatit kryesor

Nga [2] ne kemi këtë sfond:

Nëse γ është një kurbë Jordan, ne dime nga Teorema e Pasqyrimit Riemann që gjendet një pasqyrim konformal Riemann i diskut njësi në një domen $\Omega = \text{int } \gamma$. Nga teorema Caratheodory ky pasqyrim ka një zgjerim të vazhdueshëm në kufi. Këto rezultate i marrim nga [11] dhe shohim nga [36], [37], [25], [27] që

ky pasqyrim konformal me $C^{1,\alpha}$ kufi është i vazhdueshëm Lipschitz, pra, ai kënaq mosbarazimin

$$|w(x) - w(y)| \leq \beta |x - y|, x, y \in U.$$

2.1 Funksioni Green

Në qoftë se $h(z, w)$ është një funksion real, atëherë me $\nabla_z h$ shënojmë gradientin (h_x, h_y) .

Lema 1. Në qoftë se

$$h(z, w) = \log \frac{|1 - z\bar{w}|}{|z - w|}, \text{ atëherë}$$

$$\nabla_z h(z, w) = \frac{1 - |w|^2}{(z - w)(\bar{z} - \bar{w})} \text{ dhe}$$

$$\partial_{\overline{w}} \Delta_z h(z, w) = \frac{-1}{(1-2\overline{w}z)^2}, \quad \partial_{\overline{w}} \Delta_z h(z, w) = \frac{-1}{(\overline{w}-z)^2}.$$

2.2 Kufizimet e gradientit

Përkufizim 3. Themi se një domen D kënaq kushtin e jashtëm të sferës për ndonjë $k > 0$ nëse çdo pike të $\partial_{\mathbb{C}} D$ i korrespondon një rruzull $B_p \subset \mathbb{C}$ me rreze k , i tillë që $\overline{D} \cap B_p = \{p\}$.

Teoremë 1. (Një kufi paraprak).[34] Le të jetë D një domen kompleks domain me diametër d kënaq kushtin e jashtëm të sferës për ndonjë $k > 0$. Le të jetë $u(z)$ një pasqyrim i derivueshëm tre herë, që kënaq mosbarazimin eliptik diferencial në D dhe që kënaq kushtin kufitar $u = 0$, ($z \in \partial D$). Supozojmë gjithashtu që

$$|u(z)| \leq M, z \in D$$

$$\frac{1}{\pi} 16B\Gamma M < 1$$

dhe $u \in C(\overline{D})$. Atëherë

$|\nabla u| \leq \gamma$, $z \in D$, ku γ është një konstante që varet vetëm nga $k, M, B, \Gamma, \mathcal{L}, \mathcal{A}$ dhe d .

Lemë . Në qoftë se $f = u + i v$ është një pasqyrim kuazikonformal që kënaq mosbarazimin eliptik diferencial, atëherë u dhe v kënaqin mosbarazimin eliptik diferencial.

Pohim . (Mori). Në qoftë se $w: U \rightarrow U$, $w(0) = 0$, është një pasqyrim harmonik K-kuazikonformal K i diskut njësi në vetvete, atëherë

$$|w(z_1) - w(z_2)| \leq 16 |z_1 - z_2|^{1/K}, z_1, z_2 \in U.$$

Ky rezultat është përgjithshuar në drejtime të ndryshme në plan dhe në hapësirë, te [14], [8], [7].

Teorema kryesore. Në qoftë se $f = w: U \rightarrow U$, $w(a) = 0$, është një zgjidhje K-kuazikonformale e mosbarazimit eliptik diferencial

$$|L[w]| \leq \beta |\nabla w|^2 + \Gamma, \text{ atëherë}$$

∇w është e kufizuar nga një konstante $C(k, M, B, \Gamma, \mathcal{L}, \mathcal{A}, a)$ dhe w është i vazhdueshëm Lipschitz .

Ideja e vërtetimit është të vlerësojmë gradientin e w në ndonjë “fëinjësi” të kufirit të sferës dhe disa vlerësime të brendshme në pjesën tjetër të sferës.

References

- [1] L. Ahlfors: Lectures on Quasiconformal mappings, Van Nostrand Mathematical Studies, D. Van Nostrand 1966.
- [2] J. D. Kalaj ;ON QUASICONFORMAL MAPPINGS AND ELLIPTIC PDE IN THE PLANE. 2000 Mathematics Subject Classification. Primary 30C55, Secondary 31C05.
- [3] K. Astala, T. Iwaniec, G.J. Martin: Elliptic Partial Differential Equations and Quasiconformal Mappings in the Plane. Princeton University Press, Princeton, 2009.
- [4] S. Bernstein: Sur la g´en´eralisation du probl´em de Dirichlet, Math. Ann. 69 (1910), 82–136.
- [5] X. Chen, A. Fang: A Schwarz–Pick inequality for harmonic quasiconformal mappings and its applications, J. Math. Anal. Appl. 369 (2010), no. 1, 22–28.
- [6] R. Finn and J. Serrin: On the H´older continuity of quasi-conformal and elliptic mappings, Trans. Amer. Math. Soc. 89 (1958), 1–15.
- [7] R. Fehlmann and M. Vuorinen: Mori’s theorem for n-dimensional quasiconformal mappings, Ann. Acad. Sci. Fenn. Ser. A I Math. 13 (1988), no. 1, 111–124.
- [8] F. W. Gehring, O. Martio: Lipschitz classes and quasiconformal mappings, Ann. Acad. Sci. Fenn. Ser. A I Math. 10 (1985), 203–219.
- [9] D. Gilbarg; N. Trudinger: Elliptic Partial Differential Equations of Second Order, Vol. 224, Second Edition, Springer, 2001.
- [10] M. Giaquinta: Multiple integrals in the calculus of variations and nonlinear elliptic systems. Annals of Mathematics Studies, 105. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1983. vii+297 pp.
- [11] G. L. Goluzin: Geometric theory of functions of a complex variable. Translations of Mathematical Monographs, Vol. 26, American Mathematical Society, Providence, R.I. 1969 vi+676 pp.
- [12] E. Heinz: On certain nonlinear elliptic differential equations and univalent mappings, J. d’ Anal. Math. 5, 1956/57, 197–272.
- ON QUASICONFORMAL MAPPINGS AND ELLIPTIC PDE IN THE PLANE 19
- [13] T. Iwaniec, L. V. Kovalev, J. Onninen: Doubly connected minimal surfaces and extremal harmonic mappings. arXiv:0912.3542.

- [14]. P. Koskela, J. Onninen, J. T. Tyson: Quasihyperbolic boundary conditions and capacity: H^{∞} -order continuity of quasiconformal mappings. *Comment. Math. Helv.* 76 (2001), no. 3, 416–435.
- [15]. D. Kalaj, Harmonic mappings and distance function, to appear in *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Classe di Scienze*.
- [16]. D. Kalaj: Quasiconformal harmonic mapping between Jordan domains, *Math. Z.* 260:2 (2008), 237–252.
- [17]. D. Kalaj: Harmonic quasiconformal mappings and Lipschitz spaces, *Ann. Acad. Sci. Fenn. Math.* 34:2 (2009), 475–485.
- [18]. D. Kalaj: On quasiregular mappings between smooth Jordan domains, *J. Math. Anal. Appl.* 362: 1, (2010), 58–63.
- [19]. D. Kalaj, M. Pavlović: On quasiconformal self-mappings of the unit disk satisfying the Poisson's equation, to appear in *Trans. Amer. Math. Soc.*
- [20]. D. Kalaj, M. Pavlović: Boundary correspondence under harmonic quasiconformal homeomorphisms of a half-plane, *Ann. Acad. Sci. Fenn. Math.* 30: 1 (2005), 159–165.
- [21]. D. Kalaj, M. Mateljević: Inner estimate and quasiconformal harmonic maps between smooth domains, *Journal d'Analyse Math.* 100 (2006), 117–132.
- [22]. D. Kalaj, M. Mateljević: On Certain Nonlinear Elliptic PDE and Quasiconformal Maps Between Euclidean Surfaces, *Potential Analysis*, DOI: 10.1007/s11118-010-9177-x.
- [23]. D. Kalaj; M. Mateljević: Harmonic quasiconformal self-mappings and Möbius transformations of the unit ball, *Pacific J. Math.* Vol. 247, No. 2, 2010, 389-406.
- [24]. J. Jost, *Partial differential equations*. Second edition. Graduate Texts in Mathematics, 214. Springer, New York, 2007. xiv+356 pp.
- [25]. O. Kellogg: Harmonic functions and Green's integral, *Trans. Amer. Math. Soc.* 13 (1912), 109–132.
- [26]. M. Knežević, M. Mateljević: On the quasi-isometries of harmonic quasiconformal mappings, *J. Math. Anal. Appl.*, 334: 1 (2007), 404–413.
- [27]. F. D. Lesley, S. E. Warschawski: Boundary behavior of the Riemann mapping function of asymptotically conformal curves *Math. Z.* 179 (1982), 299–323.
- [28]. V. Manojlović: Bi-lipshicity of quasiconformal harmonic mappings in the plane, *Filomat* 23:1 (2009), 85–89.

- [29]. V. Marković: Harmonic diffeomorphisms of noncompact surfaces and Teichmüller spaces. J. London Math. Soc. (2) 65 (2002), no. 1, 103–114.
- [30]. O. Martio: On harmonic quasiconformal mappings, Ann. Acad. Sci. Fenn., Ser. A I 425 (1968), 3–10.
- [31]. M. Mateljević, V. Božin, M. Knežević: Quasiconformality of harmonic mappings between Jordandomains, Filomat 24:3 (2010), 111–124
- [32]. M. Mateljević and M. Vuorinen: On harmonic quasiconformal quasi-isometries, Journal of Inequalities and Applications, Volume 2010, Article ID 178732, 19 pages, doi:10.1155/2010/1787.
- [33]. C. S. Morrey: On the solutions of quasi-linear elliptic partial differential equations, Trans. Amer. Math. Soc. 43 (1938), 126–166.
- [34]. M. Nagumo: On principally linear elliptic differential equations of the second order, Osaka Math. J. 6, (1954), 207–229.
- [35]. L. Nirenberg: On nonlinear elliptic partial differential equations and Hölder continuity, Comm. Pure Appl. Math. 6 (1953), 103–156.
- [36]. C. Pommerenke: Univalent functions, Vanderhoeck & Riprecht, 1975.
- [37]. C. Pommerenke and S.E. Warschawski: On the quantitative boundary behavior of conformal maps, Comment. Math. Helv. 57 (1982), 107–129.
- [38]. D. Partyka and K. Sakan: On bi-Lipschitz type inequalities for quasiconformal harmonic mappings, Ann. Acad. Sci. Fenn. Math. 32 (2007), 579–594.
- [39]. M. Pavlović: Boundary correspondence under harmonic quasiconformal homeomorphisms of the unit disk, Ann. Acad. Sci. Fenn. 27 (2002), 365–372. ON QUASICONFORMAL MAPPINGS AND ELLIPTIC PDE IN THE PLANE 20
- [40]. R. L. Range: On a Lipschitz Estimate for Conformal Maps in the Plane, Proc. Amer. Math. Soc. 58: 1, (1976), 375–376.
- [41]. L. Simon: A Hölder estimate for quasiconformal maps between surfaces in Euclidean space, Acta Math. 139 (1977), no. 1-2, 19–51
- [42]. T. Wan: Constant mean curvature surface, harmonic maps, and universal Teichmüller space, J. Differential Geom. 35: 3 (1992), 643–657.
- [43]. C. Wang: A sharp form of Mori's theorem on Q-mappings, Kexue Jilu, 4 (1960), 334–3
- [43]. <http://www.springer.com/978-3-540-00890-3>. Applied Mathematics: Body and Soul. Vol. 1: Derivatives and Geometry in $\mathbb{R}^3$, Eriksson, K; Estep, D; Johnson, C. 2004

PROGRESI I SHQIPËRISË NË KUADËR TE INTEGRIMIT DHE STATUSI I VENDIT KANDIDAT. SFIDAT E RADHËS.

Sokol Bana

Përgjegjes i Departamentit të Drejtësisë
Fakulteti i Shkencave Humane
Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

1. Hyrje

Procesi konkret i negociatave ndërmjet qeverisë shqiptare dhe vendeve të BE-së kanë filluar në vitin 2003. Negociatat Shqipëri-BE janë zhvilluar çdo gjashtë javë me ritmin e një raund politik dhe dy raunde teknike. Në raundet politike përfshiheshin çështjet politike të drejtësisë dhe ato të sigurisë, ndërsa në raundet teknike përfshiheshin çështje që lidhen me dispozitat ekonomike financiare dhe sociale të MSA-së. Negociatat për MSA-në ndërmjet Shqipërisë dhe Bashkimit Europian zgjatën rreth tre vjet. Ajo u nënshkrua më 12 qershor të vitit 2006 dhe me nënshkrimin e saj hyri në fuqi pjesa e dispozitave ekonomike dhe tregtare, e njohur si Marrëveshja e Ndërmjetme ose *ad interim*. Kjo marrëveshje filloi të zbatohet nga 1 janari i vitit 2006. Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit shënon jo thjesht një sukses, por përbën një sfidë edhe më madhore për Shqipërinë e cila tashmë duhet të përmbushë me suksesdetyrat dhe obligimet që burojnë prej saj, në mënyrë që MSA-ja të zbatohet në kohë dhe me cilësi, duke hapur rrugën procesit të anëtarësimit të plotë të Shqipërisë në Bashkimin Europian. Më 11 korrik të vitit 2008 Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Komuniteteve Europiane dhe Shteteve të tyre Anëtare ratifikohet nga 25 shtete anëtare¹. Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit hyri në fuqi më 1 prill të vitit 2009. Shqipëria në 28 prill të vitit 2009 prezantoi kandidaturën për anëtarësim në BE dhe aktualisht ajo ka statusin e vendit kandidat (Canaj Bana 2014).

Pikërisht më 24 qershor Këshilli i Ministrave të Jashtëm të Bashkimit Europian miraton dhënien e statusit për Shqipërinë. Ministrat e Jashtëm të 28 vendeve anëtare të Bashkimit Europian të mbledhur në Luksemburg kanë

¹Shtetet anëtare janë: Letonia (26 tetor 2006), Sllovenia (12 shkurt 2007), Sllovakia (15 shkurt 2007), Polonia (15 mars 2007), Suedia (21 mars 2007), Hungaria (23 prill 2007), Spanja (12 maj 2007), Lituania (17 maj 2007), Irlanda (31 maj 2007), Luksemburgu (4 korrik 2007), Britania e Madhe (16 tetor 2007), Italia (16 tetor 2007), Estonia (18 tetor 2007), Holanda (26 nëntor 2007), Finlanda (29 nëntor 2007), Malta (21 prill 2008), Danimarka (24 prill 2008), Republika Çeke (6 maj 2008), Austria (21 maj 2008), Qipro (31 maj 2008), Belgjika (25 qershor 2008), Portugalia (11 Korrik 2008).

vendosur unanimisht pro statusit për Shqipërinë, duke vlerësuar reformat e ndërmarra. Sipas Keshillit Europian (Conforti 2010), dhe duke u bazuar në Kriteret e Kopenhagenit “Anëtarësimi realizohet sapo vendi të jetë i aftë të përballojë detyrimet e anëtarësimit nëpërmjet plotësimit të kushteve ekonomike dhe politike të kërkuara. Anëtarësimi kërkon që shteti kandidat të ketë arritur stabilitetin e institucioneve që garantojnë demokracinë, shtetin e së drejtës, të drejtat e njeriut dhe respektimin e mbrojtjen e minoriteteve; ekzistencën e një ekonomie tregu funksionale, si dhe aftësinë për të përballuar presionet konkurruese dhe forcat e tregut nga brenda Bashkimit; aftësinë për të përballuar detyrimet e anëtarësimit duke përfshirë mbështetjen për qëllimet e bashkimit politik, ekonomik dhe monetar”. (Barone 2004) Hapi tjetër që synon Shqipëria është pikërisht hapja e negociatave për anëtarësim në BE. Në këtë studim do të analizohet jo vetëm progresi i Shqipërisë në kauder të anëtarësimit dhe statusi i vendit kandidat në të cilën ndodhemi, por gjithashtu edhe sfidat aktuale me të cilat përballë vendi ynë në rrugën drejt anëtarësimit në BE.

2. Marrëveshja e Stabilizim Asociimit (MSA) dhe elementët kryesorë të saj.

Procesi i Stabilizim-Asociimit është procesi nëpërmjet të cilit vendet e përfshira në të dhe BE-ja do të zhvillojnë marrëdhëniet e tyre deri në anëtarësimin e këtyre vendeve në BE (Craig De Burga 2011). Procesi ka si qëllim vendosjen e marrëdhënieve më të ngushta ndërmjet BE-së dhe këtyre vendeve nëpërmjet Marrëveshjeve të Stabilizim Asociimit (MSA). Këto vende ndihmohen edhe nga një program asistence, CARDS dhe më pas IPA me qëllim që secili vend të përparojë sipas ritmit të tij drejt anëtarësimit në BE. Integrimi i Shqipërisë në Bashkimin Europian mund të realizohet vetëm nëpërmjet zbatimit të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit, e cila ka për qëllim ta afrojë Shqipërinë me Bashkimin Europian. Baza juridike mbi të cilën mbështetet Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit është neni 217 i Traktatit për Funksionimin e Bashkimit Europian (ish -neni 310 TKE) i cili sanksionon shprehimisht: “Bashkimi mund të lidhë me një ose më shumë vende të treta ose organizata ndërkombëtare Marrëveshje që vendosin një asociim i cili përfshin të drejta dhe detyrime të ndërsjella, veprim të përbashkët dhe procedurë të posaçme”². Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit është nënshkruar në 12 qershor të vitit 2006 dhe ka hyrë në fuqi më 1 prill të vitit 2009, pas ratifikimit të saj. Synimet e këtij asociimi janë konkretisht:

- dhënia e kontributit për stabilitetin politik, ekonomik e institucional në Shqipëri, si dhe për stabilizimin e rajonit;
- të sigurojë një strukturë të përshtatshme për dialogun politik, duke lejuar zhvillimin e marrëdhënieve të ngushta politike ndërmjet palëve;
- të mbështesë përpjekjet e Shqipërisë për zhvillimin e bashkëpunimit ekonomik dhe ndërkombëtar, gjithashtu dhe nëpërmjet përafrimit të legjislacionit të saj me atë të Komunitetit;
- të mbështesë përpjekjet e Shqipërisë për të përfunduar tranzicionin në një ekonomi tregu funksionale, të nxisë marrëdhënie ekonomike të harmonizuara dhe të zhvillojë gradualisht një zonë të tregtisë së lirë ndërmjet Komunitetit dhe Shqipërisë;
- të nxisë bashkëpunimin rajonal në të gjitha fushat e trajtuara në këtë Marrëveshje (Canaj Bana 2014).

²Dispozitat e Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Europian gjenden në “Versioni I konsoliduar I Traktateve të Bashkimit Europian. Karta e të drejtave themelore” Marrë nga www.mie.gov.al.

Në kuadër të bashkëpunimit rajonal, shteti i asociuar, dhe në këtë rast Shqipëria ka si detyrë të marrë të gjitha masat e nevojshme për të vendosur një bashkëpunim rajonal të vërtetë. Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit është një urë që të çon drejt aderimit të plotë në Bashkimin Europian. Për këtë arsye shteti duhet të adoptojë gjithçka që është realizuar në BE. MSA-ja përbëhet nga 137 nene, nga pesë Shtojca dhe nga gjashtë Protokolle si pjesë përbërëse të saj. Kuadri i përgjithshëm i MSA-së përbëhet nga katër shtylla: dialogu politik dhe bashkëpunimi rajonal, dispozitat tregtare lidhur me liberalizimin progresiv të këmbimeve deri në vendosjen e një zone tregtie të lirë midis palëve, liritë komunitare dhe së fundmi, bashkëpunimi në fushat me përparësi sidomos në fushën e drejtësisë dhe të çështjeve të brendshme. Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit sanksionon në pjesën e parë parimet e përgjithshme (Titulli I). Në nenet 2-7 sanksionohen parimet themelore si respekti për parimet demokratike dhe të drejtat e njeriut, parimet e të drejtës ndërkombëtare, ato të shtetit të së drejtës si dhe parimet e ekonomisë së tregut. Në këtë drejtim Shqipëria angazhohet të vazhdojë dhe të nxisë bashkëpunimin dhe marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë me vendet e rajonit. Në Titullin II të Marrëveshjes parashikohet dialogu politik midis BE-së dhe Shqipërisë.

Ky instrument ka si qëllim të nxisë konvergencën e qëndrimeve të palëve mbi çështjet ndërkombëtare dhe mbi çështjet me interes për të dyja palët, zhvillimin e marrëdhënieve të fqinjësisë së mirë etj. Dialogu politik nuk duhet konceptuar si një objektiv në vetvete, por si një instrument i rëndësishëm që udhëhiqet nga objektivi kryesor që është aderimi në Bashkimin Europian. Marrëveshja parashikon organizimin e konsultimeve midis palëve në nivelin politik më të lartë. Në nivel ministrash dialogu politik zhvillohet në Këshillin e Stabilizim-Asociimit (neni 9). Dialogu politik në nivelin parlamentar zhvillohet në Komisionin parlamentar (neni 10). Marrëveshja parashikon krijimin e Këshillit të Stabilizim-Asociimit i cili përbëhet nga anëtarë të Këshillit dhe të Komisionit Europian dhe nga anëtarë të shtetit të asociuar¹³⁶. Këshilli ka kompetenca vendimmarrjeje në kuadër të MSA-së. Ai mund të formulojë gjithashtu edhe rekomandime që i mendon oportune. Vendimet dhe rekomandimet merren me konsensus mes palëve. Këshilli ndihmohet nga Komiteti i Stabilizim-Asociimit, i cili përbëhet nga përfaqësues të Komisionit Europian dhe të shtetit të asociuar. Komiteti ka për detyrë të ndihmojë Këshillin e Stabilizim-Asociimit (Canaj Bana 2014). Neni 120 i Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit përcakton se: Komiteti i Stabilizim-Asociimit ka për detyrë që të ndihmojë Këshillin e Stabilizim-Asociimit në kryerjen e detyrave të tij; Këshilli i Stabilizim-Asociimit përcakton në rregulloren e tij detyrat e Komitetit të Stabilizim-Asociimit; Këshilli i Stabilizim-Asociimit mund t'i delegojë Komitetit të Stabilizim-Asociimit cilëndo kompetencë të tij. Në nenin 121 të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit përcaktohet se Komiteti i Stabilizim-Asociimit mund të krijojë nën komitete teknike për zbatimin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit¹³⁸. Titulli III i MSA-së i dedikohet bashkëpunimit rajonal. Në nenin 12 saktësohet pikërisht se Shqipëria duhet të promovojë bashkëpunimin rajonal në mënyrë aktive. Bashkëpunimi rajonal është një angazhim në favor të paqes dhe të stabilitetit si dhe të zhvillimit të marrëdhënieve të fqinjësisë së mirë, me qëllim nevojën e stabilizimit të rajonit në Ballkan. Nevoja për bashkëpunim theksohet edhe në nenin 1 të Marrëveshjes se MSA-së ku sanksionohet qartë se një nga objektivat kryesore të Marrëveshjes është pikërisht zhvillimi i bashkëpunimit rajonal³.

3. Strukturat e përbashkëta BE-Shqipëri

³Shih www.mie.gov.al.

Me hyrjen në fuqi të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit një nga detyrimet ishte dhe ngritja e strukturave të përbashkëta BE – Shqipëri të cilat do të mbikëqyrin zbatimin dhe realizimin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit. Këto struktura janë *Këshilli i Stabilizim-Asociimit, Komiteti i Stabilizim-Asociimit dhe Nënkomitetet*, të përcaktuara respektivisht në Nenet 116 – 121 MSA. *Këshilli i Stabilizim-Asociimit* mbikëqyr zbatimin dhe realizimin e Marrëveshjes dhe shqyrton çdo çështje madhore që del në kuadër të kësaj Marrëveshjeje dhe në ato çështjedypalëshe ose ndërkombëtare me interes të përbashkët. Në Këshillin e Stabilizim-Asociimit marrin pjesë anëtarë të Këshillit të Bashkimit Europian dhe anëtarë të Komisionit të Komuniteteve Europiane, nga njëra anë, dhe anëtarë të qeverisë shqiptare, nga ana tjetër. Këshilli i Stabilizim Asociimit ndihmohet gjatë zbatimit të detyrave të tij nga *Komiteti i Stabilizim- Asociimit*, i përbërë nga përfaqësues të Këshillit të Bashkimit Europian dhe përfaqësues të Komisionit të Komunitetit Europian, nga njëra anë, dhe përfaqësues të Qeverisë së Shqipërisë, nga ana tjetër. Detyrat e Komitetit të Stabilizim- Asociimit vendosen nga Këshilli i Stabilizim- Asociimit. Komiteti i Stabilizim-Asociimit në përgjithësi garanton vazhdimësi të marrëdhënies së asociimit dhe funksionimin e duhur të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit. Komiteti merr në konsideratë çdo çështje që i drejtohet nga Këshilli i Stabilizim-Asociimit si dhe çdo çështje që mund të ngrihet gjatë zbatimit të përditshëm të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit. Komiteti i Stabilizim-Asociimit ngre *Nënkomitetet* e nevojshme për zbatimin e duhur të Marrëveshjes. Nënkomitetet përbëhen nga përfaqësues të Komisionit Europian dhe përfaqësues të qeverisë së Republikës së Shqipërisë. Shtetet Anëtare informohen dhe ftohen të marrin pjesë në mbledhjet e Nënkomiteteve. Nënkomitetet diskutojnë tema lidhur me fushat e MSA-së siç renditen në strukturën shumëdisiplinëshe të nënkomitetit. Zbatimi i Partneritetit Europian dhe progresi për sa i përket përafrimit, implementimi dhe zbatimi i legjislacionit do të vlerësohen gjatë të gjitha temave. Nënkomitetet shqyrtojnë çdo problem që mund të dalë në sektorët e tyre përkatës dhe sugjerojnë hapa të mundshëm për t'u ndërmarrë. Nënkomitetet gjithashtu, shërbejnë si forume për qartësimin e mëtejshëm të *acquis* dhe rishikojnë progresin e bërë nga Shqipëria për përputhshmërinë me *acquis* për sa i përket angazhimeve të marra sipas MSA-së. Janë gjithsej shtatë Nënkomitete, respektivisht: Tregtia, Industria, Doganat dhe Tatimet; Bujqësia dhe Peshkimi; Tregu i Brendshëm dhe Konkurrenca; Çështjet Financiare dhe Ekonomike dhe Statistikat; Drejtësia, Liria dhe Siguria; Zhvillimi i teknologjisë dhe politikat sociale; Transporti, Mjedisi, Energjia dhe Zhvillimi Rajonal.

4. Progresi i Shqipërisë në kuadër të integritetit dhe statusi i vendit kandidat.

Në përgjithësi, Shqipëria i ka zbatuar mirë detyrimet e saj në kuadrin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit (MSA). Është rënë dakord ndërmjet BE-së dhe Shqipërisë për një Protokoll të MSA-së për të marrë parasysh pranimin e Kroacisë në BE. Protokoli është aktualisht nën ratifikim dhe janë marrë masat për zbatimin e tij të përkohshëm derisa procesi i ratifikimit të përfundojë në të dyja anët. Shqipëria ka marrë pjesë në dialogun periodik politik dhe ekonomik me BE-në përmes strukturave të MSA-së. Mbledhjet e Komitetit dhe Këshillit të Stabilizim Asociimit janë mbajtur përkatësisht në mars dhe maj të vitit 2014. Janë zhvilluar takimet e gjashtë nën komiteteve dhe një takim i grupit të posaçëm për reformën e administratës publike. Shqipëria merr pjesë në dialogun ekonomik shumëpalësh me Komisionin dhe shtetet anëtare të BE-së për të përgatitur vendin për të marrë pjesë në mbikëqyrjen shumëpalëshe dhe

koordinimin e politikave ekonomike në kuadër të Bashkimit Ekonomik dhe Monetar të BE-së. Liberalizimi i vizave për qytetarët e Shqipërisë që udhëtojnë në zonën Shengen ka qenë në fuqi që nga dhjetori 2010. Në kuadrin e krijimit të mekanizmit të monitorimit pas liberalizimit të vizave, Komisioni rregullisht vlerëson progresin e bërë nga vendi në zbatimin e reformave të ndërmarra sipas udhërrëfyesit të vizave. Këtu përfshihet edhe një mekanizëm alarmi i koordinuar nga Frontex për të parandaluar abuzimet. Në këtë kuadër, Komisioni Evropian ka dorëzuar rregullisht raportet e tij të monitorimit tek Parlamenti dhe Këshilli Evropian. Raportii ardhshëm do të paraqitet nga fundi i vitit 2015. Marrëveshja e Ripranimit midis Bashkimit Evropian dhe Shqipërisë ka qenë në fuqi që nga viti 2005. Me gjithë klimën tendosur dhe shpesh të polarizuar politike në vigjilje të zgjedhjeve të përgjithshme Shqipëria eci me përpjekjet e saj në reforma në të gjitha fushat e prioritetëve kyçe. Transparenca e procesit legjislativ është rritur. Në faqen e uebit të parlamentit publikohen rregullisht procesverbalet e mbledhjeve të komiteteve dhe sesioneve parlamentare. Është përmirësuar përfshirja e shoqërisë civile dhe grupeve të interesit në procesin legjislativ.

Lidhur me hartimin e legjislacionit, janë shtuar konsultimet me grupet e interesit. Afatet kohore për dhënien e komenteve përgjithësisht mbeten shumë të shkurtra dhe nuk ka rregulla të qarta për konsultimet publike. Një proces konsultimi më transparent dhe gjithëpërfshirës, që përfshin më tej shoqërinë civile dhe partneret socialë, do të rriste besimin e publikut në hartimin e ligjeve.

Në tërësi, është përmirësuar funksionimi i parlamentit.

Është rritur transparenca e procesit legjislativ dhe përfshirja e shoqërisë civile dhe grupeve të interesit. Shqipëria ka nevojë të fokusojë përpjekjet e veta në një proces konsultimi më përfshirës dhe në forcimin e rolit mbikëqyrës të parlamentit. Është e rëndësishme që bashkëpunimi mes qeverisë dhe opozitës të funksionojë mirë për të siguruar një bazë solide për reforma të mëtejshme. Qeveria ka vazhduar të përsërisë angazhimin e saj për integrimin në BE. Vazhdon zbatimi i planit të rishikuar të veprimit për adresimin e prioritetëve kyçe të Opinionit, megjithëse me një ritëm të ngadalshëm. Në tërësi, Qeveria ka vazhduar përpjekjet e saj për reforma politike dhe integruese në BE, në prag të zgjedhjeve, pas periudhës së zgjedhjeve dhe pasi qeveria e re mori detyrën. Ka vijuar zbatimi i planit të rishikuar të veprimit për të adresuar prioritetet kyçe të Opinionit, megjithëse me një ritëm të ngadalshëm. Qeveria e re do të duhet të përqendrohet menjëherë në forcimin e planifikimit. Reforma e administratës publike është një tjetër prioritet kyç. Miratimi i Ligjit të Shërbimit Civil, një nga masat e kërkuara për marrjen e statusit të vendit

kandidat ishte një hap i madh drejt depolitizimit të administratës publike. Ligji, që ka hyrë në fuqi në tetor 2013, është thelbësor për ndërtimin e një administratë publike profesionale, efektive dhe të bazuar në merita. Ai synon të krijojë një kornizë të qëndrueshme ligjore përbërë nga administrata shtetërore, institucionet e pavarura dhe njësitë e qeverisjes vendore. Ai siguron një klasifikim të qartë të nëpunësve civilë, përcakton formalisht një trupë menaxhuese të nivelit të lartë të nëpunësit civil dhe siguron bazën për një rekrutim transparent dhe sistemin e gradimit. Ligji shfuqizon legjislacionin ekzistues pa ofruar dispozitat e nevojshme kalimtare deri në hyrjen në fuqi të zbatimit të këtij legjislacioni; në shtator 2013 qeveria miratoi ndryshimet teknike për të shmangur këtë vakum ligjor. Është thelbësor miratimi në kohë i akteve nënligjore në përputhje me parimet e ligjit dhe zbatimit të tij.

Avokati i Popullit ka ndërmarrë një sërë nismash mjaft pozitive. Ai ka promovuar aktivisht të drejtat e njeriut, në veçanti ato nga grupet më të rrezikuara, dhe ka bashkëpunuar intensivisht me shoqërinë civile. Ai ka dërguar një raport vjetor në parlament mbi situatën e grupeve specifike të rrezikuara në

shoqëri dhe ka bërë rekomandime për të luftuar përjashtimin e tyre. Ndjekja e rekomandimeve të Avokatit të Popullit shënon përmirësime. Për shembull, shumica e rekomandimeve për keqtrajtimin në qendrat e paraburgimit- një çështje e përfshirë në prioritetet kyçëse adresuar nga burgjet dhe nga Policia e Shtetit. Raportimet e veçanta të Avokatit të Popullit në parlament nuk janë përfshirë në rendin e ditës të parlamentit, kështu që ato nuk mund të publikohen dhe nuk janë njohur zyrtarisht. Avokati i Popullit nuk ka qenë i informuar dhe konsultuar siç duhet me qeverinë në hartimin e legjislacionit dhe reformave. Buxheti i alokuar për zyrën e Avokatit të Popullit mbetet i pamjaftueshëm dhe institucioni ka nevojë për mbështetje të mëtejshme financiare dhe politike nga të dyja anët si parlamenti edhe qeverisa që të vazhdojë të kryejë detyrat e veta. Strategjia e reformës gjyqësore është duke u zbatuar. Janë miratuar Ligji për Gjykatën e Lartë, një prej masave kryesore në këtë fushë, si edhe ndryshimet në Kodin Penal, Kodin Civil dhe Kodin e Procedurës Civile. Ligji për Administratën Gjyqësore u miratua për të siguruar një kuadër ligjor për punën e gjykatave dhe stafit të gjykatës; pavarësia e kancelarëve të gjykatave mbetet një çështje shqetësuese. Ligji për Konferencën Kombëtare Gjyqësore dhe Ligji për Profesionin e Avokatit ka filluar të zbatohet. Memorandumi I mirëkuptimit për inspektimet e Ministrisë së Drejtësisë dhe Këshillit të Lartë të Drejtësisë, i cili synon të reduktojë rrezikun e mbivendosjes së përgjegjëseve ka vazhduar të zbatohet. Mbeten ende për t'u miratuar apo finalizuar ndryshimet kushtetuese dhe legjislacioni thelbësor për të siguruar pavarësinë, transparencën dhe efikasitetin e gjyqësorit.

Më 24 qershor 2014 Bashkimi Evropian i jep Shqipërisë statusin e vendit kandidat. Në mbledhjen ministrave të BE-së u miratua unanimisht dhënia e statusit të vendit kandidat për t'u anëtarësuar në BE.

5. Sfidat aktuale me të cilat përballen vendi ynë në kuadër të anëtarësimit në BE.

Më memon e miratuar nga ana e Komisionit Evropian enkas për Shqipërinë parashikohet se tani më vendi duhet të nis hapat konkrete për çeljen e negociatave të anëtarësimit. Sipas saj thuhet se Komisioni Evropian do të vijojë të bashkëpunojë ngushtë me Shqipërinë për përmbushjen e pesë prioritetëve në mënyrë që Shqipëria në çelë negociatat e anëtarësimit me BE. Komisioni Evropian do të vazhdojnë të punojnë ngushtë së bashku me Shqipërinë për të mbështetur reformat e saj dhe të përgatisë atë për hapin tjetër në procesin e integritetit, përkatësisht hapjen e negociatave për anëtarësim. Hapja e negociatave varet nga hapat konkretë dhe të qëndrueshme që do të marrë Shqipëria në reformat e kërkuara; marrëveshje me të gjitha shtetet anëtare të BE-së është gjithashtu e nevojshme. Krahës kësaj, lidhur me afatin e hapjes së negociatave të anëtarësimit duhet theksuar se dhënia e statusit nuk përkthehet në çelje negociatash të menjëhershme. Statusi i vendit kandidatit nuk do të thotë se BE-ja automatikisht do të fillojë negociatat e pranimit me Shqipërinë, që është një hap i mëvonshëm, i veçantë në procesin e integritetit në BE, për të cilin është i nevojshëm një progress shtesë në prioritetet kyçe. Këshilli nga ana tjetër përshëndet angazhimin e vazhdueshëm konstruktiv të Shqipërisë në bashkëpunimin rajonal dhe marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë, si dhe pajtimin me Politikën e Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë së BE-së dhe përsërit se dialogu i vazhdueshëm dhe i qëndrueshëm mes aktoreve kryesore mbi reformat që lidhen me BE-në do të mbetet një faktor me rëndësi që Shqipëria të përparojë në udhën e saj drejt integritetit në BE.

Kushtet për hapjen e negociatave konkretisht janë:

1. Reformë në administratën publike: depolitizim dhe rritje të profesionalizmit.

2. Reformë në sistemin gjyqësor: forcim i pavarësisë, efencës dhe llogaridhënies.
 3. Lufta kundër korrupsionit: bilanc solid, me hetime proaktive, procedime dhe dënime.
 4. Lufta ndaj krimit të organizuar: bilanc solid, me hetime proaktive, procedime dhe dënime.
 5. Mbrotja e të drejtave të njeriut: forcim i mbrojtjes dhe politikave antidiskriminim, si dhe zbatimin e të drejtave të pronës.
- Vështirësitë dhe sfidat kryesore ne kete prizem jane: Kapacitetet administrative; Zbatimi i legjislacionit; Burimet financiare; Konsensusi politik; Reforma në sistemin e drejtësisë; Gjithëpërfshirja; Përballja me zhvillimet dhe skepticizmin e BE-se.

6. Konkluzione

Më24 qershor Këshilli i Ministrave të Jashtëm të Bashkimit European miraton dhënien e statusit për Shqipërinë. Ministrat e Jashtëm të 28 vendeve anëtare të Bashkimit European të mbledhur në Luksemburg kanë vendosur unanimisht pro statusit për Shqipërinë, duke vlerësuar reformat e ndërmarra. Shqipëria ne keto vite i ka zbatuar pergjithesisht mire mirë detyrimet e saj në kuadrin e Marrëveshjes së Stabilizim-Asocimit. Aktualisht vendi yneduhet të nis hapat konkrete për çeljen e negociatave të anëtarësimit.Kushtet për hapjen e negociatave konkretisht jane reformë në administratën publike: depolitizim dhe rritje të profesionalizmit, reformë në sistemin gjyqësor: forcim i pavarësisë, efencës dhe llogaridhënies, lufta kundër korrupsionit, bilanc solid, me hetime proaktive, procedime dhe dënime, lufta ndaj krimit të organizuar: bilanc solid, me hetime proaktive, procedime dhe dënime, Mbrotja e të drejtave të njeriut: forcim i mbrojtjes dhe politikave antidiskriminim, si dhe zbatimin e të drejtave të pronës.Vështirësitë dhe sfidat kryesore ne kete prizem jane: kapacitetet administrative; zbatimi i legjislacionit; burimet financiare; konsensusi politik; reforma në sistemin e drejtësisë; gjithëpërfshirja; përballja me zhvillimet e fundit te BE-se.

Bibliografia

- A.Barone, *Le politiche dell'Unione*, në *Foro italiano*, 2004, f. 26.
A.Zanelli-G.Romeo, *Profili di diritto dell'Unione europea. Storia, istituzioni, aspetti*
Canaj E., Bana S., *E drejta e Bashkimit European*, Onufri, 2014.
Conforti, B. *Diritto internazionale*, Editoriale Scientifica, 2010.
D.Chalmas-C.Hadjiemmanuil-G.Monti-A.Tomkins; *European Union Law*, Cambrige, 2006.
D.Chalmers-E.Szysczczak, *European Union Law.Volume two: Towards a European Development*, Kluwer Law internacional, 2008.
J.Hanlon, *European Community Law*, London, 2000.
J.P. Jacqué, *Droit insitutionnel de l'Union Européenne*, Dalloz, 2004.
P.Barbour *The European Union Hand Book*, Chicago-London, 2004.
P.Craig-G.De Bùrca, *EU Law Text, Cases and materials*, Oxford, 2011
Polity, Great Britain, 1998.
S.Peers, *EU Justice and Home Affaire Law*, Oxford, 2006.
T.Ballarino, *Manuale breve di diritto dell'Unione Europea*, Padova, 2007.
U.Bernitz-J.Nergelius-C.Cardner, *General Principles of EC Law in a Process of*
U.Draetta, *Elementi di diritto comunitario*, Milano, 1995

VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM MBI TË DREJTAT E NJERIUT NË EVROPË

Ph.D Student AULONA HAXHIRAJ

Email: aulonahaxhiraj@yahoo.com

Abstrakt

Mbrojtja e të drejtave themelore në vendet evropiane sigurohet në disa nivele. Gjendja aktuale e të drejtave të njeriut në Evropë është shumë e veçantë pasi ajo karakterizohet nga një shumëllojshmëri burimesh të cilat njohin dhe garantojnë këto të drejta, një shumëllojshmëri fushash dhe nivelesh veprimi. Për këtë arsye, e parë nga ky këndvështrim, egzistojnë disa sisteme normative, institucionale dhe juridiksionale, të cilat veprojnë njëkohësisht dhe kanë nivele hierarkie, që në disa raste krijojnë edhe mbivendosje. Kjo mbivendosje e mekanizmave të ndryshme të mbrojtjes së të drejtave themelore të njeriut është percaktuar si një “*system multilevel*” gjë që reflekton “gjendjen e veçantë të qytetarit evropian, i cili nuk është një bartës i një identiteti monopolist, por i identiteteve të shumëfishta, që korrespondojnë me përberës të ndryshëm shoqëror të cilave ai i takon¹”.

Sistemi evropian i të drejtave të njeriut ngrihet, në shkallë rajonale, nga një mekanizëm i dyfishtë dhe asimetrik, i Këshillit të Evropës dhe Bashkimit Evropian, për mbrojtjen e të drejtave të njeriut nëpërmjet një shkalle në rritje të efektivitetit gjyqësor dhe përmes një vullneti politik të shteteve anëtare për garantimin real të të drejtave të njeriut².

Key words: *të drejtat e njeriut, KEDNJ, GJEDNJ, BE, Karta Sociale, Karta e të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropës.*

1-Sistemi Evropian i mbrojtjes të të drejtave të Njeriut.

Të drejtat themelore të njeriut janë të drejta të cilat i përkasin individit si pasojë e të qenit njerëzor, pavarësisht akteve ligjore. Krijimi dhe evouimi i të drejtave të njeriut ka ardhur si pasojë e mungesës së fuqisë së shtetit për të mbrojtur shtetasit e vet, për shkak se shumë krime kundër njerëzimit janë kryer “nën forcën e ligjit” dhe kur qenieve njerëzore u jepej statusi juridik sipas atij shoqëror apo ekonomik. Shkalla apo niveli i parë i mbrojtjes dhe garantimit të të drejtave të njeriut janë Kushtetutat dhe legjislacionet kombëtare. Një tipar i përbashkët i mjaft Gjykatave Kushtetuese evropiane është se mbrojtja e të drejtave themelore të njeriut kundër ligjeve arbitrare është funksioni i tyre kryesor³. Në sistemin evropian vetëm Gjykata Kushtetuese mund ta ketë këtë detyrë, ndërsa Gjykatat e zakonshme në përgjithësi mund ta bëjë këtë kundër

¹ P. Ridola, La Carta dei diritti fondamentali dell’Unione Europea e le tradizioni costituzionali comuni degli Stati membri, Milano, 2002.

² J.F. Renucci, Traité de droit européen des droits de l’homme, Paris, L.G.D.J, 2007 faqe 10.

³ Cikël leksionesh “Procedurë Parlamentare”, Makhbule Çeço, Tiranë 2010.

akteve administrative të qeverisë ose të ministrive, edhe kundër akteve të organeve lokale të pushtetit.

Gjykatat Kushtetuese të disa vendeve, sidomos të Gjermanisë, Italisë dhe Spanjës, po i ngjasin gjithnjë e më shumë një *“Supergjykatë Kasacioni”*, ku shkojnë të gjitha ankesat, të gjitha çështjet gjyqësore që atakohen nga personat ose nga instancat e pakënaqura nga vendimi i shkallëve më të ulëta⁴. Në Gjermani rekursat kushtetuese drejtohen kundër vendim eve gjyqësore që shkelin të drejtat themelore të njeriut. Në Itali, dërgimi i çështjeve nga Gjykata e zakonshme tek Gjykata Kushtetuese ka bërë që kjo e fundit të gjykojë gjithnjë e më shumë çështjet civile, penale dhe administrative se sa çështje të mirëfillta kushtetuese. Gjykatat Kushtetuese në Francë dhe në Austri i përmbahen më shumë funksionit të tyre origjinal sipas modelit klasik të Hans Kelsen.

Ndonëse sot në Evropë është ndërtuar kudo sistemi i drejtësisë kushtetuese duhet thënë se afirmimi i saj nuk ka qenë i lehtë sepse për një kohë të gjatë shumë juristë mendonin se vetë Parlamenti është organi më i kualifikuar për integrimin e ligjeve edhe në lidhje me pajtimin e tyre me Kushtetutën. Madje edhe sot ka kundërshtarë të kontrollit gjyqësor të cilët argumentojnë se një organ i ngushtë që nuk ka dalë nga zgjedhje të përgjithshme sikurse është Gjykata Kushtetuese, nuk mund t'i kundërvihet vullnetit të përfaqësuesve të popullit të mbledhur në Parlament⁵. Nivelit të parë të mbrojtjes dhe garantimit të të drejtave të njeriut u bashkohet një numër i madh aktesh ndërkombëtare, ndër të cilat më të rëndësishmet janë: Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut, Konventa Evropiane e të Drejtave të Njeriut, Karta Sociale Evropiane, etj. Karta Sociale Evropiane (KES) është një përgjigje e Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, kur realisht kjo e fundit është redaktuar duke u mbështetur në Deklaratën Universale të të Drejtave të Njeriut.

Qëndrimi i organizatave rajonale për të siguruar mbrojtje më të madhe të këtyre të drejtave ka çuar në miratimin, në zonën evropiane, të akteve të ndryshme në nivel ndërshtetëror për të siguruar mbrojtje. Të drejtat themelore kanë vëmendje të veçantë brenda Këshillit të Evropës dhe Bashkimit Evropian. Sistemi evropian i të drejtave të njeriut ngrihet, në shkallë rajonale, nga një mekanizëm i dyfishtë dhe asimetrik, i Këshillit të Evropës dhe Bashkimit Evropian, për mbrojtjen e të drejtave të njeriut nëpërmjet një shkalle në rritje të efektivitetit gjyqësor dhe përmes një vullneti politik të shteteve anëtare për garantimin real të të drejtave të njeriut⁶. Nën ombrellën e Këshillit të Evropës është zhvilluar “sistemi konvencional” i të drejtave dhe lirive të njeriut i cili është vendosur me KEDNJ. Pra, nëse bejmë një numërim të nivele të sistemit evropian të mbrojtjes së të drejtave të njeriut shohim se janë tre nivele: 1. kombëtar, 2. Evropian, si dhe 3. ndërkombëtar.

Ndërsa sistemi juridiksional evropian përbëhet nga 3 “shkallë” që përfaqësohen nga gjykatat kombëtare, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut si dhe nga Gjykata e Drejtësisë, kjo e fundit së bashku me Gjykatën e Shkallës së Parë të Bashkimit Evropian. Këto gjykata janë të pavarura nga njëra-tjetra dhe gjykojnë

⁴ Cikël leksionesh “Procedurë Parlamentare”, pregatitur nga Makbule Çeço, Tiranë 2010.

⁵ J.F. Renucci, *Traité de droit européen des droits de l'homme*, Paris, 2007 faqe 8.

⁶ J.F. Renucci, *Traité de droit européen des droits de l'homme*, Paris, 2007 faqe 10.

në nivele të ndryshme sipas *rationes* të ndryshme, me instrumente mbrojtëse me një shkallë të ndryshme të efektivitetit⁷

2. Konventa Evropiane e të Drejtave të Njeriut.

KEDNJ përbën një nga instrumentët më efikasë rajonalë në të gjithë globin në lidhje me mbrojtjen e të drejtave dhe të lirive themelore të njeriut. Kjo Konventë është bërë një kusht *sine qua non* (i domosdoshëm) për anëtarësimin në Këshillin e Europës⁸ dhe u njeh gjithë personave nën juridiksionin e shteteve anëtare një katalog lirish dhe të drejtash. KEDNJ-ja është dokumenti i parë që kryen shndërimin e të drejtave të njeriut, nga karakteri deklarativ në rregula kontraktuese, si dhe ka parashikuar një organizëm për sigurimin e zbatimit të tyre, pasi edhe vetë anëtarësimi në Këshillin e Evropës kushtëzohet me respektimin e Konventës dhe të drejtave të parashkuara në të. Nga leximi i KEDNJ-së del se ajo ka patur si objektiv tutelimin e të drejtave themelore në kuptimin tradicional të saj dhe i ka kushtuar një vëmendje të madhe thjeshtimit të procedurave gjyqësore në rastet e shkeljes së tyre.

Qëllimi i KEDNJ-së është aplikimi i drejtëpërdrejtë në rendin e brendshëm të shteteve nënshkruese. Gjithashtu, ajo synon mbrojtjen e të drejtave në të gjithë rendet e brendshme në të njëjtën mënyrë bazuar në faktin se individët janë subjekte të juridiksionit të shteteve palë të Konventës, pra jo thjesht përfitues por titullar të të drejtave të parashkuara në KEDNJ⁹.

Pothuajse të gjitha shtetet anëtare të KE-së e kanë përfshirë KEDNJ-në në sistemet e tyre ligjore, duke e bërë kështu pjesë të sistemit të tyre të brendshëm dhe të detyrueshme për autoritetet kombëtare si dhe për gjykatat kombëtare. Neni 1 i saj parashikon se “*Palët kontraktuese i sigurojnë çdokujt brenda juridiksionit të tyre të drejtat dhe liritë e përcaktuara në Konventë*”. Nga ky nen derivojnë dy detyrime kryesore:

1. Implementimi i saj është absolut dhe i menjëhershëm.

2. Roli kryesor i shtetit është mos ndërhyrja.

Por, raporti që KEDNJ ka me sistemin e brendshëm ndryshon në varësi të vendit që ka kjo Konventë në sistemin e brendshëm. Në tekstin e Konventës nuk gjendet asnjë normë e cila të imponojë shtetet për vendin që duhet të ketë ajo në hierarkinë e brendshme ligjore. GjEDNJ gjatë viteve është shprehur, në raste të ndryshme, se çdo shtet ka një marzh diskrecionaliteti për ta zgjidhur vetë raportin, në mënyrën që ai e konsideron më të arsyeshme. Në Shqipëri kontrolli i pajtueshmërisë së legjislacionit me standardet e KEDNJ-së përbën detyrën parësore të Gjykatës Kushtetuese¹⁰. Sipas nenit 131 të Kushtetutës.¹¹ Austria

⁷ P. Bilancia, “Le nuove frontiere della tutela multilivello dei diritti”, në sitin e internetit <http://www.associazionedeicostituzionalisti.it> (hyrë në datë 24.1.2015)

⁸ Republika e Shqipërisë u bë anëtare e KE më 13 korrik 1995, moment në të cilën nënshkroi KEDNJ, të cilën e ratifikoi në korrik të 1996 dhe depozitoi instrumentat e ratifikimit pranë Sekretarit të Përgjithshëm të KE më 2 tetor 1996.

⁹ Cannizzaro E., Diritto internazionale, Torino, 2012, faqe. 322 - 330.

¹⁰ Konferencën me temë: Përmirësimi i cilësisë së zbatimit të KEDNJ nëpërmjet zgjerimit të bashkëpunimit ndërmjet institucioneve vendase 26-27 shtator 2007.

gjithashtu e ka ngritur në nivel kushtetuese Konventën. Holanda i ka dhënë fuqi superiore mbi kushtetutën. Shtete të tjera si psh. Italia, Gjermania, Norvegjia i ka dhënë fuqinë e një ligji të zakonshëm. Ndërsa Franca, Belgjika, Zvicra i kanë dhënë një fuqi ndërmjet ndërmjet kushtetutës dhe ligjit të zakonshëm. Pra, shtetet nënshkruese kanë mbajtur qëndrime të ndryshme. Problemi i mënyrës së zbatimit të KEDN-së shfaqet në shtetet të cilat e kanë bërë pjesë të sistemit të brendshëm me një ligj të zakonshëm, pasi në këtë mënyrë ajo nuk ka efekt të drejtëepërdrejtë në rendin e brendshëm, siç kanë. normat e nxjarra nga Bashkimi Evropian. Në këtë kuadër, nga ana e gjyqtarëve kombëtar, nuk mund të kryhet shfuqizimi direkt i dispozitave kombëtare të cilat bien ndesh me KEDNJ-në. Ata mundet të bëjnë vetëm një interpretim konform tekstit të Konventës.

KEDNJ-ja ka ngritur një sistem kontrolli, për të garantuar respektimin e të drejtave të parashikuara, i cili përbëhet nga 3 pjesë kryesore: Komisioni Evropian i të Drejtave të Njeriut, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut dhe Komiteti i Ministrave të Këshillit të Evropës. Veçanërisht, është krijuar Gjykata Evropiane e të Drejtave me funksion kryesor respektimin e detyrimeve të derivuara nga Konventa dhe nga Protokollet shtesë të saj. Por zbatimi i plotë i Konventës nuk mund të arrihet vetëm duke ndaluar shtetin për të kryer shkelje të të drejtave. Kërkohet më tepër. Detyrimet e marra nga shtetet nënshkruese të KEDNJ-së janë të respektojnë dhe të garantojnë të drejtat e parashikuara në të. Detyrimi i respektimit është i një natyre negative pasi i detyron shtetet që të kufizohen në gëzimin e të drejtave kur nuk janë parashikuar kufizime. Shtetet brenda juridiksionit të tyre, që shtrihet mbi territorin dhe mbi subjektet e vendosur në këto territore, merr përgjegjësinë për ti garantuar dhe për ti respektuar të gjitha të drejtat e KEDNJ-së. Kjo përgjegjësi shprehet me faktin se shtetet duhet të ndërmarrin veprimet e përshtatshme dhe proporcionale për të parandaluar, ndëshkuar, shqyrtuar dhe riparuar dëmin e shkaktuar nga subjektet private.

Të gjitha shtetet nënshkruese kanë detyrimin e përgjithshëm për respektimin e të drejtave të parashikuara në KEDNJ¹², ky është një detyrim objektiv. Shtetet zotohen për respektimin e të drejtave që në momentin e nënshkrimit, ky detyrim i drejtohet edhe në rastin se shteti në kohën e shkeljes nuk është palë. Nga përmbajtja e të drejtave të parashikuara kuptohet se shtetet kanë detyrime pozitive dhe negative për respektimin e tyre. Për sferën e të drejtave absolute, si e drejta e jetës apo ndalimi i skllavërisë dhe i punës së detyruar, shteti dhe organet e pushtetit shtetëror kanë detyrim negativ, që do të thotë se nuk duhet të ndërhyjnë dhe të pengojnë në ushtrimin e të drejtave. Kanë detyrimin të mos ndërhyjnë në ushtrimin e të drejtave, që të përmbahen nga sjelljet që dëmtojnë dhe pengojnë në ushtrimin efektiv për këto të drejta.

Vetë KEDNJ-ja parashikon mundësinë, që për shkaqe të caktuara, shtetet anëtare, të kufizojnë të drejtat dhe liritë e parashikuara. Kufizimet mund të bëhet përmes legjislacionit apo përmes akteve administrative¹³. Ky kufizim i përket pushtetit legjislativ të shteteve që të miratojnë masa për të kufizuar të drejtat themelore

Fjala e Dr. Vladimir Kristo Kryetar i Gjykatës Kushtetuese, "Kontrolli kushtetues i pajtueshmërisë së legjislacionit shqiptar me standardet e KEDNJ".

¹¹ Neni 17 pika 2 e Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë.

¹² Neni 1 i Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut.

¹³ Barone G., *Diritti fondamentali. Diritto a una vita serena. Il percorso della giurisprudenza*, Acireale - Roma, 2008.

dhe organeve të tij. Këto kufizime mund të vendosen për ruajtjen e sigurisë kombëtare, sigurisë publike, mbrojtjen e shëndetit dhe morali. Vetë Konventa, jo vetëm në nenet ku parashikohen të drejtat, por edhe në nenin specifik¹⁴, përcakton rastet se kur mund të kufizohen të drejtat. Në rast lufte ose rreziku tjetër publik që i kanoset jetës së kombit, shtetet anëtare mund të bëjnë kufizim të të drejtave dhe lirive. Por këto duhet të jenë në përputhje me parimin e proporcionalitetit, pra të jenë në përputhje me rëndësinë e situatës, si dhe të mos jenë të papajtueshme me detyrimet e tjera sipas të drejtës ndërkombëtare. Nuk lejohet kufizimi i të drejtës së jetës, me përjashtim të rastit të vdekjes që vjen si pasojë e akteve të ligjshme të luftës¹⁵, nuk lejohet tortura, skllavëria dhe robëria. Gjithashtu, nuk mund të bëhet kufizimi i parimit *nulla poena sine lege*¹⁶. Kufizimet e të drejtave të parashikuara në KEDNJ janë të kuptueshme pasi çdo e drejtë, qoftë edhe të drejtat themelore, janë të kufizuara e kufizuar nga të drejtat e të tjerëve. Pra nevojitet një balancim i të drejtave.

3. Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut dhe efikasiteti i vendimeve.

GJEDNJ-ja respekton legjitimitetin e institucioneve kombëtare dhe nuk i zëvendëson ato, por ndihmon mbrojtjen e të drejtave të njeriut në nivel kombëtar. GJEDNJ-ja është vetëm për të monitoruar veprimet që kryejnë shtetet duke i shtruar pushtetin e rishikimit. Vendimet shpjegojnë dhe interpretojnë tekstet në mënyrë dinamike dhe progresive, duke e bërë KEDNJ-në një dokument jetësor që duhet të interpretohet duke marrë parasysh kushtet aktuale¹⁷.

Jurisprudenca ka arritur, nga interpretimi dhe aplikimi i të drejtave të parashikuara në KEDNJ, i cili është tërësisht origjinal, në krijimin e një *jus commune* të të drejtave themelore. Ky organ, së bashku me Komisionin, është shndëruar në rrjedhën e viteve në një organ që ka kryer përpunimin dhe interpretimin sistematik të të drejtave themelore¹⁸. Mekanizmi i përdorur nga KEDNJ-ja bën që gjykatat e secilit shtet ta aplikojnë atë në të drejtën e brendshme, megjithatë çdo organ i brendshëm ka një hapsirë vlerësimi të caktuar brenda së cilës ai arsyeton. Kjo do të thotë që vendimet e GJEDNJ-së shërbejnë si referencë e konsiderueshme për të drejtën e brendshme.

Shtetet me nënshkrimin e Konventës marrin përsipër të respektojnë vendimin e formës së prerë të Gjykatës në çdo çështje ku ato janë palë. Nëse vendimi i Komitetit të Ministrave, i cili mbikqyr ekzekutimin e tij dhe nëse ekektimi pengohet nga një problem i interpretimit të vendimit, mund të referohet çështja Gjykatës për t'u shprehur me vendim për çështjen e interpretimit. Nëse Gjykata nuk gjen asnjë shkelje në ekektimin e vendimit, ajo ia referon çështjen Komitetit të Ministrave, i cili e mbyll shqyrtimin e çështjes¹⁹. Akti i cili kundërshtohet përpara GJEDNJ-së nuk mund të pezullohet e as të shfuqizohet, pasi gjykata ka fuqinë vetëm për të konstatuar pajtueshmërinë me KEDNJ-në dhe

¹⁴ Neni 15 i Konventës Evropiane të të drejtave të Njeriut.

¹⁵ Neni 15 paragrafi i dytë i Konventës Evropiane të të drejtave të Njeriut.

¹⁶ Bëhet fjalë për nenin 7 të Konventës Evropiane të të drejtave të Njeriut.

¹⁷ Rreth Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, Mare Antoni Novicki.

¹⁸ Benedetto Conforti, *Diritto internazionale*. Napoli, Itali 2002. cituar në faqen 292.

¹⁹ Neni 46 i Konventës Evropiane të të drejtave të Njeriut.

të vendosi, në rast se shteti ka kryer shkelje, shpërblimin e dëmit²⁰. Vendimet kanë në thelb një vlerë deklarative, por ato përmbajnë edhe një sërë detyrimesh për shtetin. Shteti duhet të pushojë cenimin dhe të bëjë eliminimin e pasojave të ardhura nga ky cënim²¹, nëse është e mundur. Gjithashtu, shteti duhet që të marrë masa që ky cënim të mos përsëritet në të ardhmen. Gjykata nuk tregon masat që do të miratohen për të eliminuar pasojat e shkeljes, duke i lënë shtetin identifikimin e mjeteve më të përshtatshme²².

4. Gjykata e Drejtësisë e Bashkimit Evropian. Efekti i drejtëpërdrejtë i vendimeve.

Sistemi gjyqësor sipas Traktatit të Lisbonës²³ është konfiguruar si një institucion unik i artikuluar në disa trajta ku përfshihen: Gjykata e Drejtësisë, Gjykata e Shkallës së Parë dhe Dhomat juridiksionale të specializuara.

Gjykata e Drejtësisë përbën një nga institucionet më të rëndësishme të BE-së dhe ushtron funksione juridiksionale “vetëm në format e parashikuara nga Traktatet themelues të BE-së”. Gjykata përfaqëson një faktor kryesor në raportet midis rendit evropian dhe rendit të brëndshëm të shteteve. Gjykata e Drejtësisë ka supremacinë e të drejtës europiane dhe, për pasojë, nënshtrimi ndaj saj i shteteve dhe qytetarëve, që përbën një nga kontributet më të mëdha për afirmimin konkret të “mbikombëtarizimit” të BE-së.

Gjykata e Drejtësisë, institucion i cili ka si funksion kontrollin juridiksional Evropian, siguron respektimin dhe interpretimin uniform të së Drejtës Komunitare. Është kompetente për të zgjidhur mosmarrveshjet për shkak të së drejtës së BE-së. Palë përpara GJED-së mund të jenë shtetet anëtare, institucionet e BE-së, ndërmarrjet dhe individët. GJED-ja dallohet nga gjykatat e tjera ndërkombëtare pasi:²⁴

- Subjektet që e mbledhin janë jo vetëm shtetet anëtare por edhe institucionet europiane dhe personat fizik dhe juridik.
- Mosmarrveshjet janë brenda kuadrit të së drejtës evropiane.
- Juridiksioni i saj është i detyrueshëm.

Gjykatës së Drejtësisë i është besuar kontrolli juridiksional i ligjshmërisë të akteve dhe të sjelljeve të institucioneve europiane karshi Traktateve si dhe interpretimin e të drejtës europiane. Shtetet anëtare mund ti drejtohen në Gjykatës në tre raste:

1. mund të kontestojnë ligjshmërinë e akteve të organeve europiane;
2. mund të kontestojnë paligjshmërinë e mosveprimit të këtyre organeve;

²⁰ Barone Giuseppe, Diritti fondamentali. ISSN: 0010-6569. Itali 2008. shtëpia botuese BONNANO. Gjithashtu, neni 41 i KEDNJ-së.

²¹ Interpretim i nenin 1 të KEDNJ-së, i cili parashikon detyrimin e shteteve për respektimin e të drejtave të njeriut.

²² Benedetto Conforti, Diritto internazionale. Napoli, Itali 2002. cituar në faqen 300.

²³ Neni 251 e në vazhdim i i Traktatit të Bashkimit Evropian dhe Traktatit për Funksionimin e Bashkimit Evropian përcakton organiimin dhe funksionimin e Gjykatës së Drejtësisë.

²⁴ Sokol Bana, Erjona Canaj. E drejta e Bashkimit Evropian. ISBN 9928407088, 9789928407085. Tiranë 2011.

3. mund të ndërhyjë në gjykim një shtet anëtar kur pretendon se kjo nuk ka kryer një nga objektivat që derivojnë nga Traktatet²⁵.

Gjykata ka ushtruar një influencë të madhe në procesin e integritetit evropian. Ajo përbën organizimin institucional juridiksional suprem të BE-së pasi vendimet e saj janë të pa apelueshme. Gjykata është organ juridiksional i BE-së që ka të drejtën dhe detyrën e ruajtjes të idealit të drejtësisë të përbashkët të popujve evropian. Gjykata e Drejtësisë ka një pozicion unik ²⁶, pasi ajo është një gjykatë e shkallës së parë dhe të fundit, me fuqinë e rishikimit të ligjshmërinë të akteve të institucioneve të BE-së.

Në fakt nuk ekziston një marrëdhënie hierarkie midis GJED dhe sistemit gjyqësor të brendshëm pasi edhe në çështjet paragjykimore të interpretimit ajo nuk vepron si një gjykatë apeli apo rishikimi por thjeshtë si një gjykatë referimi pavarishtë fuqisë unike dhe supreme të interpretimit.

Dispozitat e disa prej llojeve të akteve komunitare kanë efekt të drejtëpërdrejtë²⁷ dhe të menjëhershëm në sistemin juridik të secilit shtet anëtar. Pasoja më e rëndësishme është se personat fizik dhe juridik, gëzojnë të drejta të drejtëpërdrejta të cilat mund ti mbrojnë para autoriteteve gjyqësore vendase, kundër shtetit apo privatit, në bazë të parimit të efektit vertikal dhe horizontal të normës²⁸.

Edhe pse për nga natyra dhe funksioni GJED ngjan me një gjykatë federale²⁹ midis saj dhe sistemeve gjyqësore kombëtare nuk ka marrëdhënie hierarkie. Këto dy nivele, të ndryshme dhe të pavarura “bashkëpunojnë” në momentin që legjislacionit kombëtar i lind nevoja e interpretimit të së drejtës komunitare në një çështje konkrete. Juriksioni i GJED përbëhet edhe nga një sërë funksionesh të tjera si psh: kushtetutshmërie kur gjykon mbi pajtueshmërinë e ligjit komunitar me traktatet themeluese, administrative kur gjykon mbi vlefshmërinë e urdhërave administrative dhe vendimeve, ekonomike dhe tregtare kur gjykon mbi politikat ekonomike të komunitetit dhe sipërmarrjet, sociale dhe juridiksioni mbi çështje të marrëdhënieve të punës³⁰.

Efekti direkt i normës detyron jo vetëm gjyqtarin por edhe të gjitha të gjitha organet e administratës shtetërore qendrore apo vendore. Me efekt të drejtëpërdrejtë do të vishen të gjitha normat komunitare që janë mjaftueshmërisht të qarta, të sakta, dhe zbatueshmëria e të cilave nuk kërkon miratimin e akteve të tjera komunitare apo kombëtare të ekzekutimit apo integruese. Nuk ka nevojë që norma tju drejtohet formalisht subjekteve por mjafton që ajo tju adresohet si detyrim shteteve.

²⁵ Duhet theksuar se, deri më sot, ky lloj rekursi nuk është përdorur kurrë.

²⁶ Lasok & Bridge, *Law & Institutions of the European Union*, Botimi i gjashtë, Londër 1994, faqe 141.

²⁷ Çështja 74 / 76 e Gjykatës së Drejtësisë, shpallur më 22 Mars 1977, Iannelli & Volpi SpA kundër Paolo Meroni. Marrë në sitin www.curia.europa.eu (hyrë më datë 17.02.2015).

²⁸ Felicetta Lauria, “L’Unione Europea Origine, sviluppo, problemi attuali” Botimi i katërt, shtëpia botuese Utet, Torino 1996, faqe 156.

²⁹ Lasok & Bridge. *Law & Institutions of the European Union*, Edicioni i VI-të, Botimi i gjashtë, Londër 1994, faqe 140.

³⁰ Marrë si paragraf nga Lasok & Bridge. *Law & Institutions of the European Union*, Edicioni i VI-të, Butterworths, London 1994, faqe 140.

Respektimi i këtij detyrimi nga gjykatat e larta të shteteve anëtare siguron një nga funksionet më të rëndësishme të GJED, atë të unifikimit të së drejtës komunitare në të gjithë Bashkimin Evropian. Një tendencë e kohëve të fundit është të shtohen lidhjet hierarkike midis gjykatave kombëtare dhe Gjykatës Evropiane të Drejtësisë, pasi kjo do të ishte një hap pozitiv përpara një sistemi matur ³¹ për zbatimin e legjislacionit komunitar.

5. Të drejtat e njeriut në Bashkimin Evropian. Karta Evropiane e të Drejtave Themelore.

Përfshirja e BE-së është rritur gradualisht nga mosparashikimi i të drejtave të njeriut deri në përcaktimin e tyre si parime kryesore të funksionimit të gjithë strukturës komunitare. Kjo ka ardhur si pasojë e evolucionit ligjor dhe politik të BE-së, i cila është bërë një aktor politik që ndikon në shumë sfera (të lidhura me të drejtat e njeriut) dhe sepse mungesa e çdo reference të të drejtave të njeriut në rendin evropian ka sfiduar legjitimitetin e të gjithë sistemit³². Bashkimi Evropian sot i kushton një rëndësi të madhe lirive dhe të drejtave të njeriut. Në Traktatet të cilat çuan në themelimin e Komuniteteve Evropiane nuk u parashikua asnjë dispozitë në lidhje me këto të drejta. Arsyeja e kësaj mungese ndoshta duhet të gjendet në faktin se fillimisht Komunitetet u krijuan për ndjekjen e shkaqeve ekonomike dhe rregullimi apo sanksionimi i të drejtave të njeriut në një organizatë ekonomike mund të shihej si një rrezik për ndërhyrje midis ndjekjes së synimeve ekonomike dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut³³. Në mungesë të përcaktimeve të sakta në nenet e Traktateve Themeluese në rast se do të kishte probleme në fushën e të drejtave të njeriut aktet do ti nënshtroheshin respektimit të KEDNJ-së³⁴.

Një hap i rëndësishëm përpara është bërë në vitin 2000, Traktati i Nicës. Me iniciativë të përbashkët të Parlamentit Evropian, Këshillit Evropian dhe Komisioni u shpallë solemnisht Karta e të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropës. Karta nuk vendos të drejta të reja, ajo nuk krijon kompetenca të reja për BE-në dhe as nuk krijon detyrime të reja për shtete anëtare, ajo “sistemon” të drejtat egzistuese në të drejtën evropiane dhe Parimet e përcaktuara në KEDNJ³⁵. Të drejtat e parashikuara paraqesin një standart minimal të garantimit të të drejtave dhe shtetet anëtare mund tu garantojnë më tepër liri dhe të drejta qytetarëve “evropian” pasi asgjë nuk interpretohet si kufizuese apo cënuesë për të drejtat dhe liritë themelore të njeriut³⁶. Për ato të drejta të parashikuara në Kartë që parashikohet edhe në KEDNJ kuptimi dhe fusha e veprimit të këtyre të

³¹ Malcolm Jarvis, *The Application of the EC law by National Courts - The free movement of Goods*, Clarendon Press, Oxford 1998, faqe 456

³² Jacqué, J.P. *E drejta institucionale e Bashkimit Evropian*. ISBN 987-9928-4069-2-7. Botim i përkthyer Tiranë 2010.

³³ Po aty, faqe 47.

³⁴ Po aty, faqe 47.

³⁵ Në pjesën e Dispozitave të Përgjithshme të Kartës të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian thuhet se qëllimi dhe kuptimi i të drejtave të mbrojtura prej saj është i njëjtë me atë të parashikuar nga KEDNJ.

³⁶ Neni 53, Niveli i mbrojtjes, i Kartës të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian.

drejtave është e njëjtë me ato të të drejtave që parashikon KEDNJ-ja³⁷. Në dallim nga KEDNJ-ja në Kartë parashikohet se këto të drejta janë absolute dhe nuk mund të kufizohen pasi kufizimi i tyre do të përbënte shkelje, duke mos specifikuar, siç ndodh të KEDNJ, të drejtat absolute. Karta parashikon kriteret e vendosjes së kufizimeve³⁸, të cilat janë:

- kufizimi duhet të vendoset vetëm me ligj,
- kufizimi duhet të respektojë thelbin të drejtave dhe lirive,
- kufizimi duhet të jetë në përputhje me parimin e proporcionalitetit,
- kufizimi duhet të vendose vetëm nëse është i nevojshëm për përmbushje e objektivave dhe interesit të përgjithshëm të njohura nga Bashkimi Evropian.

Është detyrë e GJED-së përcaktimi i të drejtave absolute dhe të pakufizueshme pasi është objekti gjykimit në gjykatë është për interpretimin e akteve dhe për ligjshmërinë e tyre.

Të gjitha të drejtat e prashikuara në Kartën Evropiane janë të detyrueshme për tu garantuar nga institucionet e BE-së dhe nga shtetet anëtare. Aktet komunitare duhet të jenë në përputhje me liritë dhe të drejtat e parashikuara në Kartë, për më tepër e gjithë e drejta komunitare gjatë apikimit të saj duhet të respektojë dispozitat e Kartës³⁹.

Traktati i Lisbonës, në nenin 6 të saj përcakton detyrueshmërinë e Kartës për të gjitha shtetet anëtare, duke i dhënë asaj verën juridike të Traktateve⁴⁰. Ky status e detyron Bashkimin Evropian që në veprimtarinë e tij legjisative të respektojë jo vetëm të drejtat e Kartës por edhe Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut. Polonia dhe Mbretëria e Bashkuar nënshkruan një Protokoll⁴¹ shtesë në lidhje me apikimin e Kartës. Kjo do të thotë se individët mund të ankohen për legjislacionin e BE-së ose legjislacionin kombëtar që zbaton legjislacionin e BE-së, nëse mendojnë se nuk është respektuar Karta. Gjykatat kombëtare mund të kërkojnë udhëzime për interpretimin e saktë të legjislacionit të BE-së nga GJED.⁴² Ndërsa Çekia, në lidhje me statutsin dhe aplikimin e Kartës është shprehur me "Deklaratë nga Republika Çeke për Kartën e të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian"⁴³.

6. Konkluzione

³⁷ Neni 52, paragrafi 3, Fusha e veprimit dhe interpretimi i të drejtave dhe parimeve, i Kartës të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian.

³⁸ Neni 52, paragrafi 1, Fusha e veprimit dhe interpretimi i të drejtave dhe parimeve, i Kartës të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian.

³⁹ Neni 51, Fusha e zbatimit, i Kartës të Drejtave Themelore të Bashkimit Evropian.

⁴⁰ Neni 6 i Traktatit të Bashkimit Evropian.

⁴¹ Protokolli (nr. 30) për zbatimin e kartës së të drejtave themelore të Bashkimit Evropian në Poloni dhe në Mbretërinë e Bashkuar.

⁴² Manual për Ligjin Evropian të Mbrojtjes nga Diskriminimi Korrik 2010. Agjencia e Bashkimit Evropian për të Drejtat Themelore të Njeriut, 2010. Këshilli i Evropës,

⁴³ Versioni i konsoliduar i Traktatit të Bashkimit Evropian dhe Traktatit për Funksionimin e Bashkimit Evropian. Botim i: Ministrisë së Integritimit Evropian. Tiranë 2010.faqe 338.

Termi “të drejtat themelore të njeriut” i referohet në të njëjtën kohë dimensionin etik që e konsideron ligjin si një mjet për të mbrojtur dinjitetin njerëzor dhe dimensionin juridik që përfshin dhe shpjegon përfshirjen e të drejtave në sistemin juridik. Shprehja “të drejtat themelore të njeriut” është e përfshirë dhe përdoret në terminologjinë juridike të dy familjeve ligjore të Evropës, atë të *civil law* dhe *common law*. Qëllimi i të drejtave të njeriut është krijimi i kushteve ku gjithkush mund të gëzojë të drejtat e tij themelore qofshin këto të drejta civile, politike, ekonomike, kulturore, sociale apo të drejta “kolektive”. Ato synojnë krijimin dhe mbajtjen e një rendi ku qeniet njerëzore të mund të jetojnë me dinjitet, duke i bërë ato të zbatueshme nga të gjitha organet e aparatit shtetëror. Proçedura e komunikimit individual e vendosur nga KEDNJ apo edhe Konventa mbi të Drejtat Politike dhe Civile është një arritje e madhe në mbrojtjen e të drejtave të njeriut në nivel ndërkombëtar. Këto instrumenta, pas ezaurimit të mjeteve të brendshme, mund të denoncojnë shkeljen e të drejtave dhe Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut, pasi konstaton përgjegjësinë e shtetit, proçedon me dhënien e një vendimi që është i detyrueshëm për tu zbatuar nga shtetet nënshkruese, por që në fakt rezulton në një riparim të pjesshëm ose në një shpërblim financiar të palës së dëmtuar. Problemi kryesor vazhdon ende të jetë mungesa e juridiksionit të detyrueshëm të organeve ndërkombëtare, siç është edhe rasti i Komisionit të të Drejtave të Njeriut. Suksesi kryesor është njohja e individëve si mbajtës të të drejtës për të kërkuar respektimin e të drejtave dhe lirive të përcaktuara në Konventa Ndërkombëtare si dhe kërkesa për dëmshpërblim në qoftë se ata janë viktimë të shkeljes së këtyre të drejtave. Legjislacioni i të drejtave të njeriut ka ndryshuar duke rizbuluar statusin ndërkombëtar të individit.

Bibliografi

1. P. Ridola, La Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea e le tradizioni costituzionali comuni degli Stati membri, Milano, 2002.
2. J.F. Renucci, Traité de droit européen des droits de l'homme, Paris, L.G.D.J., 2007 faqe 10.
3. Cikël leksionesh “Proçedurë Parlamentare”, pregatitur nga Makbule Çeço, Tiranë 2010.
4. J.F. Renucci, Traité de droit européen des droits de l'homme, Paris 2007.
5. P. Bilancia, “Le nuove frontiere della tutela multilivello dei diritti”
6. Cannizzaro E., Diritto internazionale, Torino, 2012, faqe. 322 - 330.
7. Konventa Evropiane për Mbrojtjen të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut.
8. Russo C. – Quaini P. M., La Convenzion, cituar në faqet 29-50.
9. Barone Giuseppe, Diritti fondamentali. ISSN: 0010-6569. Itali 2008.
10. Sokol Bana, Erjona Canaj. E drejta e Bashkimit Evropian. ISBN 9928407088, 9789928407085. Tiranë 2011.
11. Lasok & Bridge, Law & Institutions of the European Union, Botimi i gjashtë, Londër 1994, faqe 141.
12. Felicetta Lauria, “L'Unione Europea Origine, sviluppi, problemi attuali” Botimi i katërt, shtëpia botuese Utet, Torino 1996, faqe 156.
13. Malcolm Jarvis, The Application of the EC law by National Courts - The free movement of Goods, Clarendon Press, Oxford 1998, faqe 456

CONSUMER PROTECTION FROM DISCRIMINATION

MSc: Belinda HALILAJ

The Justice Department, University "Ismael Qemali" Vlora

belinda2012halilaj@gmail.com

Abstract

In this paper dealt with consumer protection from discrimination that can be done to him. In 1993 after many problems the European Single Market was established, it's creation was to order the elimination of barriers: physical, technical, fiscal. Most legal activities carried out by the EU to protecting the consumer that are done to achieve economic integration, which is achieved by harmonizing national laws¹. Of all EU laws in order to have had as consumer protection, enhance and strengthen its role in society. With the development of society have and issuing of new laws being run offer as a result and evolution of policies that are followed to the consumer. Despite measures taken noticed a customer as discrimination on the European market and in the international.

Keywords: Consumer, discrimination, price differentiation ect ...

¹ Stephen Weatherill, "EU Consumer Law and Policy", Edward Elgar Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA, pg.2.

1. A historical overview on the consumer.

Each of us is a consumer of goods and services. Society within which we live and are in need as part asks for measures to protect and guarantee the consumer. An effective policy on the customer can change for the better the lives of citizens of the EU criterion. Customer safe, informed and emancipated is the engine of the economy. The domestic market has played a central role in the economic challenges to which Europe is facing and has forwarded out by EU citizens tangible benefits.²

What is the consumer? Consumer means any natural person who buys and uses goods or services to meet their needs and not for purposes that are related to commercial activity, namely for the resale of those goods.³ According to Italian legislation with customer or user shall mean: a natural person acting for purposes unrelated to commercial activity, business, craft or profession.⁴ 'Consumer' means any natural person who is acting for purposes which are in the framework of his trade, business, craft or profession that performs.⁵

The Maastricht Treaty was agreed to create the European Union (EU), which will replace the European Community (EC), established by the Treaty of Rome in 1950. It that was more important and that constitutes one of the innovations that were brought The Maastricht Treaty was consumer protection.

The Treaty of Rome was signed in 1957 and entered into force in 1958. In Article 39 of this treaty përcaktohen only five points on agricultural joint objectives. The fifth point is to aim to ensure that supplies reach consumers at reasonable prices.⁶ Article 40 requires that the common organization of agricultural markets to exclude "any discrimination between producers or consumers within the Community".⁷ Any abuse carried out by a dominant firm within a common market or in a substantial part of it shall be prohibited as

² http://ec.europa.eu/consumers/archive/overview/cons_policy/doc/cps_0713_it.pdf

³ <https://www.rks-gov.net/sq-AL/Qytetaret/Liria%20Qytetare/Pages/MbrojtjaKonsumatorit.aspx>

⁴ <http://www.codicedelconsumo.it/p1.html>

⁵ DIRETTIVA 2011/83/UE DEL PARLAMENTO EUROPEO E DEL CONSIGLIO

⁶ ARTICLE 39/e THE TREATY OF ROME,
http://www.epg.acp.int/fileadmin/user_upload/rometreaty2.pdf

⁷ Ibid.

incompatible with a common market to the extent that it may affect trade between Member States.⁸

Material and methods

Consumer protection from discrimination today is an important topic. To realize this paper I have use albanian and foreign literature . For the development of this paper I have given several research methods, as descriptive, comparative and explanatory.

2. Consumer education as guarantor element in it's avoidance of discrimination in the market.

Education and awareness of consumers and traders is without doubt one of the elements that contribute to providing a customer-friendly climate and increasing the transparency of commercial practices. For this purpose, aiming to recognize the legal framework of consumer protection and product safety is being developed an awareness campaign for consumers and economic operators, addressing customers, students, economic operators and media. The issue of consumer education in school is applicable in the main documents of the basic education curriculum and secondary. In basic education, the issue of consumer education is included in the program of social education course, in line civic education and economic education that permeates this case, along the lines of other knowledge and skills. In secondary education, the education consumer applies to programs subject "Citizenship" for class X-XI, and in the case "economy" class XII, where the customer is treated primarily as an economic factor, which has an important role in economy market. In high school, it is introduced as an elective module "financial education", prepared in cooperation with the Bank of Albania.

3. Customer safe or discriminated against?

Develop and implement policies to create an environment of general legal and institutional framework that guarantees consumers protection of health, safety and economic interests, improving education, information and awareness, support for effective implementation of the their rights, with the aim to empower consumers and increase their confidence in making purchases of goods and services in the market, making the market work for them. In Article

⁸ Article 86, THE TREATY OF ROME.

92/2 of the Treaty of Rome sanctioned individual consumer protection, this assistance has social character and be granted provided that such aid granted without any discrimination regarding the origin of the products in question. None of the articles of the Treaty that addresses the customer does not represent an attempt to develop a sophisticated structure of consumer rights or his interest. The treaty brought innovation to the consumer will benefit from the integration process by being part of a more effective market with many more of competition, and the opportunities given district, most of the lower prices and products with a higher quality limits.⁹

In some cases we found a market is price differentiation. Price differentiation is a "pricing strategy" where the goods or services identical or similar are offered at different prices from the same provider in various markets or territories. Price discrimination in geographically happens when there is a charge to a business which offers different prices for the same product in two or more different places simultaneously.¹⁰ It happened in this case we are dealing with international price discrimination. Productivity Commission report on retail industry described in the 2011 international price discrimination as a common strategy and general business law to maximize profits and increase in performance in the market when there is no other competitor.¹¹ Let us take as an example Austarline: in Australia price discrimination is not limited to the IT sector and there is a feature of the Australian economy. If we take as an example the e-books by comparing their sales in the Australian market and the American market. The study conducted has found that for the same books that are sold both in Australia and the US has a price difference of 16 percent, while the average difference was 13 percent¹², or in the case of the music market more than 70 products were compared. Australian market prices were on average 52 percent more expensive, while the average difference was 67 percent. The study conducted shows that there is a consumer discrimination in the American market as the same product offered simultaneously in both markets here offered a higher price.

Goods or services that are available to the public should be provided in a way to not introduce discrimination on the basis of gender, discrimination perpetrated against consumers may be direct or indirect. There are three ways that a service provider could discriminate based on gender:

- refusal to provide the consumer a service
- offering the customer a lower standard of service

⁹ Stephen Weatherill, "EU Consumer Law and Policy", Edward Elgar Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA, pg.4.

¹⁰ [www.aphref.aph.gov.au-house-committee-ic-itpricing-report-chapter2%20\(4\).pdf](http://www.aphref.aph.gov.au-house-committee-ic-itpricing-report-chapter2%20(4).pdf)

¹¹ Productivity Commission, Economic Structure and Performance of the Australian Retail Industry, 2011, p. 155.

¹² [www.aphref.aph.gov.au-house-committee-ic-itpricing-report-chapter2%20\(4\).pdf](http://www.aphref.aph.gov.au-house-committee-ic-itpricing-report-chapter2%20(4).pdf)

- offering the customer a service with worse conditions depending on the circumstances, this could constitute discrimination, direct or indirect

The market at the moment of delivery of a particular service, the customer may be discriminated against because of sex. Let us take an example in the case of direct discrimination based on sex: a private property owner rents a house for which requires a high rental with groups of men than from women's groups. Such an offer is illegal, in this case we have to direct discrimination based on sex because the rent is required by the group of men to be paid is higher compared to the group of women. In the case of indirect discrimination: a shop allows only clients who are unemployed to pay in installments *produktet* that buy into it. A pensioner therefore can not benefit from the installment payment plan. The policy applies equally to all customers in the store that have a working relationship, but it has a negative effect on a pensioner and in this case we have an indirect discrimination on grounds of age.¹³ We noted measures taken seem neutral, but indirectly it rests on pensioner consumers. There are some cases where a person can be excluded from discrimination based on sex when he performs a service as follows:¹⁴

- where different skills are needed;
- special care;
- religious exemptions;
- where equal treatment would cause serious difficulties;
- physical contact;
- voluntary organizations;
- charity;
- sport.

Whereas Article 18 (1) TFEU prohibits any discrimination based on grounds of nationality, Article 18 (2) gives power TFEU European legislation to prohibit such discrimination.

Consumer discrimination may also be because of race, for example: in New Orleans in 1996, a black woman in a complex car arrived for a meeting and to meet with agent rental car donation. Once she received 15 minutes, what gave you the right for a walk with car. When she asked to apply for the car rental agent was justified. Some time later, a white woman makes the same application. Agent immediately accept the application and encouraged him to give a lot to the car. In San Antonio in 1997, a Hispanic woman applied for an apartment with a rent of \$ 670 per month. A white woman apply equally

¹³ http://www.adviceguide.org.uk/england/consumer_e/consumer_protection_for_the_consumer_e/discrimination_in_the_provision_of_goods_and_services_new.htm

¹⁴ <http://www.equalityhumanrights.com/your-rights/equal-rights/gender/sex-discrimination-consumer/sex-discrimination-consumer-your-rights>

qualified to rent the same apartment for a special \$ 616 per month. The apartment which gave woman of white race.

4. The role of the Ombudsman for consumer protection in Albania.

Despite the measures taken to protect the consumer as in the European and international market we conclude that we have one of his discrimination. Consumer protection is presented one of the main areas that are directly related to the protection of human rights. Regulation of this area is based on three main pillars as they are consumer health, safety and protection of consumer rights and economic interests of consumers. Law no. 9902 dated 17.04.2008, "On consumer protection", as amended, constitutes the basic legislation on the right, where the Ombudsman is entitled to a special role in its Article 56 on the protection of consumers' interests not only for complaints individual, but also cases of a wider community across the country. Ombudsman institution in order to exercise the constitutional and legal powers to protect the rights and legitimate interests of consumers found problematic food security and expired goods which circulate in the market and not destroyed by commercial entities. For this occasion we asked the relevant authorities monitoring and constant checks to commercial entities, the disposal of products in cases where they find that they are expired and the imposition of punitive measures against commercial entities. Also, we found problematic the case published in the media on the content of a high amount of aflatoxin in milk that has been circulating not only in the Albanian market, and to whom we have recommended the setting of standards on the quality of food products, in respect of the Constitution the Republic of Albania, when the life of a person is protected by law, in order to avoid cases when violated or endanger the lives of consumers and the application of Common Strategy for consumer Protection and Market Supervision (2007-2013), approved by DCM. 797 dated 14.11.2007.

Another case launched ex officio, has to do with the implementation of measures by the Municipality of Kukes for bill payments drinking water from economic aid, where all beneficiaries of social assistance is made stops in value 18% for payment of bills drinking water and the same scheme Municipality has applied for the collection of local taxes in each year. Ombudsman as a constitutional institution in fulfilling its duties and constitutional functioning, has found that the actions of the Municipality for the collection of taxes of drinking water bills, making stops economic aid, are actions that contradict the open with the law. Undoubtedly, that our institution is not pro making public service, in this case drinking water supply and its failure to pay by the customer,

but the current legislation foresees other sanctions for persons resulting debt related to the payment of public services. Referring to Article 52 of the Constitution of the Republic of Albania to the point "2" to his forecast that: "Everyone, who remains without work for reasons independent of his will and when no other means of support, has the right to social assistance under the conditions provided by law ". In the context of this article, the nature of economic assistance to individuals who have lack of employment is an expression of social protection established through the fulfillment of social objectives and therefore their implementation is closely linked to the state's obligation to make guaranteeing and providing adequate funds for vital needs.

Another focus of activity of the Ombudsman for the protection of consumer rights and particularly those vulnerable groups as they are also persons with disabilities, have been recommendations to the Public Administration bodies just as the Ministry of Social Welfare and Youth / Ministry of Finance for the release of funds associated with the subsidy payments of electricity bills. Specifically, in 2012, Law 26/2012 dated 05.04.2012 "On Amendments to the Law no. 8098 dated 28.03.1996, "On the status of the Blind" and the Law no. 27/2012, "On amendments to Law no. 8626 dated 22.06.2000, "On the status of the paraplegic and quadriplegic", article 12 of them underwent changes as follows: "paraplegic and tetraplegic, blind and who have acquired the status, compensation benefit energy bill electricity and landline telephone bill. Measures, criteria and procedures for the benefit of the financial compensation shall be determined by the Council of Ministers ". With the changes that suffered the above law, the Company "CEZ Distribution" JSC proceeded to subsidize electricity bills by the end of April 2012. Thereafter to all customers who enjoy the status of the paraplegic and quadriplegic, blind and proceeded to full payment of electricity bills as defined in Decree No. 404 dated 20.06.2012, "For the purpose of determining the criteria and procedures of obtaining financial compensation for persons with the status of blind and paraplegic and quadriplegic, the electricity bill and fixed phone bill". In the above Decree states that:

1. Individuals beneficiary status under the Law No. 8626, dated 22.06.2000, "On the status of invalids, paraplegics and quadriplegics", as amended, who need a guardian, was given compensation for bill electricity at the rate of 2000 leks per month.
2. Individuals beneficiary status under the Law no. 8098, dated 28.03.1996, "On the status of the blind", as amended, need for caregivers, were given compensation for the electricity bill, to the extent 2000 leks per month.
3. Individuals beneficiary status under the Law no. 8626, dated 22.06.2000, "On the status of invalids, paraplegics and quadriplegics", as amended, and individuals beneficiary status under the Law no. 8098 dated 28.03.1996, "On the status of the blind", as amended, who did not need a guardian, was given compensation for electricity bill Lek 1,400 per month.

4. The amount of compensation is calculated and obtained at the local government unit where the individual is blind, paraplegic and quadriplegic, it has a residence

In the analysis of the above legal provisions, the Ombudsman Institution, has sought not only to mobilize the authorities, but they sensitize them to the importance that has this problem as it is subsidies and payments to people with disabilities limited to public services provided electricity as it is. For the above, we requested that concrete actions dealing with the disbursement of funds for realization of this process (subsidizing electricity bills) within a shortest possible time in order to protect and benefit of all rights persons with disabilities for a life as normal as possible, the real barriers and socio-economic integration.¹⁵

Conclusions

Each of us are consumers of goods and services. Quality service delivery is not the same for all persons. The reasons for not equal enjoyment of treatment are different consumers such as race, sex, age ect... In this paper we concluded that consumers do not enjoy the same treatment in the market so, as in the international, European and national level. Measures taken out show for a reduction or elimination of discrimination consumer, the statistics speak to the contrary. Despite their customer is discriminated against, directly or indirectly.

Bibliography

[1] Weatherill.S, "*EU Consumer Law and Policy*", Edward Elgar Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA, pg.2.

[2]Codice del consumo

[3]DIRETTIVA 2011/83/UE DEL PARLAMENTO EUROPEO E DEL CONSIGLIO

[4] "Strategia per la politica dei consumatori dell'UE 2007-2013", ISBN 978-92-79-06122-6

[5]The Treaty of Rome

[6]http://ec.europa.eu/consumers/archive/overview/cons_policy/doc/cps_07_13_it.pdf

[7]<https://www.rks-gov.net/sq-AL/Qytetaret/Liria%20Qytetare/Pages/MbrojtjaKonsumatorit.aspx>

¹⁵ ANNUAL REPORT On the activity of the Ombudsman 1 January - 31 December 2013.

- [8] <http://www.codicedelconsumo.it/p1.html>
<http://afi.al/wp-content/uploads/2014/11/Strategjia-MKMT1-29-qershor-siguria-ushqimore.pdf>
- [9] <http://www.equalityhumanrights.com/your-rights/equal-rights/gender/sex-discrimination-consumer/sex-discrimination-consumer-your-rights>
- [10] http://www.adviceguide.org.uk/england/consumer_e/consumer_protection_for_the_consumer_e/discrimination_in_the_provision_of_goods_and_services_new.htm
- [11] http://www.pc.gov.au/_data/assets/pdf_file/0019/113761/retailindustry.pdf
- [12] ANNUAL REPORT On the activity of the Ombudsman 1 January - 31 December 2013.
- [13] Productivity Commission, Economic Structure and Performance of the Australian Retail Industry, 2011.
- [14] The crosscutting strategy for consumer protection and supervision Market 2014-2020.

EFFECTIVE LEGAL PROTECTION AND CHILDREN'S RIGHTS IN THE JUDICIAL PROCESS

MND OLANA HOXHAI

Department of Law, University of "Ismail Qemali" Vlora, Albania

oljana.hoxhaj@gmail.com

Abstract

In this paper will be treated the effective protection as a constitutional right that guarantees fair trial process. The used methodology is mix, so that problematic may be seen in the current viewpoint, not only by focusing on legislation, but also by giving special importance to respect of this right. Through the analysis will be treated the right of protection in Albania, in parallel with the relevant provisions of the European Convention of Human Rights. A special role is devoted to the free protection right, its application in practice and subjective reasons that have brought the violation of free effective protection in the criminal process. In this paper are also treated children's right to be heard and to express their views in a judicial process. The right of participation is a basic principle of the Convention on Children Rights, which is closely related to the right of effective assistance and the right to be protected. Cannot be left out of attention the Ombudsman, which is a body having constitutional legal quality, that aims to protect the rights and legitimate interests of citizens from unlawful actions

Keywords: Effective Protection, Constitution, Trial Right, Convention on Children Rights

1. Introduction

During the last decade, Albania has progressed with the establishment of basic institutions of democratic governance, which are assumed to be capable of generating and ensure freedoms. These freedoms should be protected through a catalogue of human rights, should be able to create a democratic society and a functioning market economy. Generally, the judicial system is considered as a source of pressure for the implementation of rules and democratic processes, ie, as an effective mechanism for respecting the rights and freedoms of citizens

in Albania.¹During criminal proceedings, everyone has the right to defend himself or with the help of a legal assistant chosen by him.

Constitution of the Republic of Albania recognizes and guarantees this right and jointly with other rights stands at the foundation of the legal order.²The realization in practice of this right is achieved through the implementation of specific laws, among which those of Criminal Procedure Code.³This code provides the right defence by a lawyer, the cases and forms of their selection or appointment as defender, the guarantees that they enjoy and the exercise of defence function.⁴ The recognition and guarantee the rights of the defendant at all stages of the trial is a main indicator of a fair trial.

Qualified legal assistance is a guarantee for real ensuring of defendant rights, through the defence counsel chosen by him or appointed by the Procedure body. Choose or appointment of defence counsel is a right of the defendant. Immediately after the presentation, the prosecutor shall notify the defendant, who has not chosen defender, but who wants to have one, that a lawyer appointed mainly will assist him.⁵In the Constitution of Republic of Albania, in the law "On the profession of lawyer". In particular, in the provisions of the Code of Criminal Procedure, is found a satisfactory reflection on the standards of the European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms, for the right of every person to a fair trial and the right of every accused to be defended by a lawyer of his choice⁶. According to the Convention, the right to legal aid depends on whether the accused lacks sufficient means to pay for legal assistance and the fact that the interests of justice require to be ensured legal aid. Regarding the civil cases, the right to legal assistance is not expressly, provided in the Convention, but the court expressed it should be available if required by the interests of justice.⁷

2. Effective legal protection in the analysis of Albanian constitutional provisions and Article 6 of the European Convention of Human Rights

The right of protection by a lawyer is a constitutional right. Any person charged with a criminal offense has the right to be protected against accusations. The right to be protected includes the right to be defended personally himself and

¹Institute for public and legal studies, 2008, "*Fair Trial and Human Rights in the judicial process*", Tirana, page 7

²The Constitution of the Republic of Albania, Article 31

³Chapter V of the Albanian Code of Criminal Procedure

⁴Albanian Helsinki Committee, 2005, "*The Free Right of Defence in Albania*", Kristalina K-H, Tirana, page 8

⁵Omari. L, Anastasi. A, 2008, "*Constitutional Law*" ABC, Tirana, page 144

⁶European Convention of Human Rights, Article 6, paragraph 7

⁷Mole N. Harby C., 2005, "*The right to a fair trial*", Gent Graphic, Tirana, page 58.

the right to be protected by a lawyer.⁸The right to be protected by a lawyer includes the right to notice of enjoyment of the right to have a lawyer, the right to meet and develop confidential communications with him and the right to assistance by the lawyer that the accused chooses, or by a qualified lawyer appointed for him. Any person that will be facing a criminal judgment must be notified of his right to be defended by a lawyer. This right is applicable, regardless of whether the accused is arrested, is held in segregation or not before the court.

To ensure that this notification to be effective, it must be done in a considerable time prior to trial, to have adequate time and facilities to prepare the defence.⁹ Due to the importance of trust and confidence between the accused and lawyer, in general, he can choose which attorney will represent. The right to be represented by a lawyer, according to choice, may be limited if the lawyer does not act within professional ethics or refuses to attend judicial procedure. European Court expressed that, "when assign defence lawyer, the courts of the country must necessarily take into account the wishes of the defendants." However, those can overcome these wishes when exist the relevant and sufficient reasons for concluding that this step is important to the interests of justice.¹⁰

2.1 The scope of lawyer activities

Through lawyer, the client realizes the representation and defence of his property and not property interests, in a concrete issue. The lawyer must act to realize the interests of his client, so that the protection be most effective. After the lawyer agrees to participate in judicial case, acting as representatives or defence counsel, he starts negotiations regarding the terms of the advocacy agreement act. Lawyer's Contract, in view of the provisions of the Civil Code, shall be considered as a contract of a special kind. In the advocacy agreement act are defined the actions that will be performed by lawyer during the representation or defence.¹¹

The lawyer is a public person. The cases of providing legal assistance by a lawyer include:

- Legal counselling for various issues.
- Preparation of lawsuit-requests, requests for appeals or recourses against judicial decisions and those of prosecution, arbitration, or public administration bodies.

⁸The Constitution of the Republic of Albania

⁹Gomien D., 2005, *"Short Guide to the European Convention of Human Rights"*, Gent Graphic, Tirana, page 66

¹⁰European Court decision on the issue Croisant against Germany.

¹¹Curi P., 2008, *"Advocacy Right"*, Dita 2000, Tirana, page 142

- Preparation of complaints and requests of physical or legal persons.
- Compilation of acts that are subject notarial acts.
- The presence of defence at the time of accompaniment, detention, arrest, during the investigation, main trial in criminal cases.
- Other actions of legal aid provided by law.¹²

2.2 Analysis according to Albanian constitutional jurisprudence and the ECHR

The guarantees offered by Article 31 of the Constitution of the Republic of Albania, in analysis with the Article 6 of European Convention, are related to the notice of defendant's accusation by the body Procedure and providing of sufficient time to be protected, when those are observed by the Constitutional Court that have been violated and have brought the infringement of all trial court decisions and the repealing as unconstitutional.¹³ The Constitutional Court has reasoned that in cases where the defendant is not informed with all materials on his charge by the prosecutor before the case is passed to the trial and were made a number of procedural actions without the presence of counsel, there is a violation of the guarantee to realize in time the protection.¹⁴ The right of individuals to be heard and protected constitutes the essence of the concept that constitutional jurisprudence has established for a fair legal process.

In its decision, the court considers it as a denial of the right of defence if individuals do not have the possibility to be heard and do not implement the principle of contradiction at trial.¹⁵ In reviewing and resolving these issues, the Constitutional Court departs from the meaning given to the constitutional right to a fair legal process. The jurisprudence of the European Court of Human Rights and the jurisprudence of the Albanian courts have accepted that the essential elements of this right are applied to judicial proceedings, as well as parliamentary and administrative procedures. Such values as judicial independence, resilience, stillness of a judge within the constitutional framework, equity in the trial, the right to be heard and to be protected etc, have been treated as essential elements of the right for a fair legal process in the constitutional jurisprudence. The right to a fair trial, including compliance with the rights to be protected and to be heard, is considered a violation of the

¹²Law No. 9109, date 17.07.2003 "*For the profession of advocate in the Republic of Albania*", article 2

¹³Anastasi A., 2004, "*Constitutional Right (Law)*" Pegi, Tirana, page 87

¹⁴The decision no. 4/2001 of Constitutional Court

¹⁵The decision of the Constitutional Court no. 17, dated 12.11.2004

Constitution in any case when is not respected by the organs of state authorities or, physical or legal persons.

3. The criteria that ensure effective legal protection

To guarantee the right to be protected, each accused and his lawyer should have available the required time and facilities to prepare the defence. Any person who is in detention or not, in relation with a criminal offense has the right to have a lawyer. An essential criterion of a fair judicial hearing is to respect the principle of equality of parties in the process. This means that to each party be guaranteed an equal procedural position. The Parties should make known to each other, in due time, the tools and the facts on which they base their claims, the evidence will show, and legal provisions that would be referred, in order to make possible for each party the protection of their interests at trial.¹⁶

On the content of articles of the Code of Civil Procedure, are defined the rules for the notification of the lawsuit and the documents that are attached to it, and the time necessary to ensure the defendant to be acquainted with these acts and to be prepared for the trial of issue.¹⁷It is now widely known that the immediate and regular possibility to get a lawyer for a detained person constitutes significant protection against tortures, inhumane treatments, abuses, allegations under pressure and other forms of abuse. The sufficient time to prepare a defence depends on the nature of the procedure and the factual circumstances of each process. The factors include the complexity of the process, the ability of the accused to be acquainted with the evidence and the opportunity to meet his lawyer.

3.1 The right to be tried within a reasonable time

The right to trial within a reasonable time can be balanced with the right to have available the necessary time to prepare the defence. If an accused believes that the time allowed to prepare his defence has been insufficient for justice, it is clear that the accused should ask the court to terminate the procedures due to insufficient time to be prepared. The procedures must begin and end within a reasonable time, but without violating the time required for protection.

These requirements are intended to ensure the rights of the accused, for adequate time and facilities to prepare a defence, observance of procedures that must be started in the right time and giving, the final decision without unreasonable delays. For every person who is charged with criminal offense and is held in arrest, acceleration of trial procedures is necessary. Against an arrested person, as the delays are minimal, as most reasonable are

¹⁶Code of Civil Procedure, Article 19

¹⁷Curi P., 2007, “*Civil Procedural Law*”, Dita 2000, Tirana, page 56

considered those. The international standards require that a person charged with a criminal offense shall be released from the situation of arrest awaiting trial, if passed the time considered reasonable for retention in arrest.¹⁸

3.2 The complexity of the issue

Many factors are taken into account when is considered whether the time within which the proceedings are completed is reasonable, taking into account the complexity of the issue. They include the nature and importance of the crime in question, the number of charges, which put against the accused, the nature of the investigation, the number of people involved in the crime, the number of witnesses etc. An issue that is very complex sometimes justifies the long procedures.¹⁹ Nevertheless, even in more cases that are complex may occur unjustified delays.²⁰ In the case examined by the European Court, it is expressed that sixteen years was unreasonable time in the question that had to do with a complex judgement, about a murder involving significant problems in the treatment of minors.²¹

3.3 The right of free protection in Albania

The need for free legal assistance given to a certain category of persons arises because of limited opportunities, to their absolute impossibility to afford the costs for resolving legal problems with which they are confronted in their live and daily activity. Given the fact that, in Albania, a large proportion of people are unable to afford the high cost of judicial processes, Albanian law sanctions the right to a fair legal process. In this context, if the accused has not means to pay for the legal counsel, to him should be given free legal assistance from an officially appointed lawyer. From the analytical study of the Albanian legislation, it appears that the legislator has chosen, somewhat, the covering of expenditures by the state, so that to person be guaranteed the right of defence and representation. In the code of criminal procedure is sanctioned that expenditures incurred for defence, when the defendant has not sufficient funds, are paid by the state. Another problem has to do with the professional level of defence by lawyers who provide free legal service. Generally, is evidenced a low quality level of protection, which comes because of low payments. The main reason that damages the quality of defence is the lack of professionalism of lawyer., the low juridical preparation, which affects the implementation of an effective defence.²²

¹⁸ Amnesty International, 1998, "*Handbook of fair trial*"

¹⁹ Boddaert v. Belgium, 12 October 1992

²⁰ Ferrantelli and Santangelo v. Italy, 7 August 1996

²¹ Mole N., Harby C., 2005, "*The right to a fair trial*", Gent Graphic, Tirana, page 23

²² Institute for legal and public studies, 2008, "*Fair trial and human rights in the judicial process*", Dudaj, Tirana, page 27

4. Children's rights in the judicial process

Children belong to the vulnerable group of the society because of their age, physical and intellectual ability, which are premises to increase the risk of abuse against them. Vulnerable position of minors become even more evident in the justice system, in which they necessarily require a differentiated treatment compared with other persons. Special quality of children is the basic element that distinguishes their treatment in the judicial process. The justice system should be based on the practices and policies that give priority to the protection of children's rights and interest of the child. The defenders should be assigned to the minor interest. When the defendant is under the age of eighteen, assistance of a lawyer is mandatory.²³

Throughout the process, the child should have the right to be represented by a lawyer and seek free legal protection when there is a legal provision in such a state.²⁴ Support provided to minors in criminal proceedings under the law, it is of legal and psychological nature. Subjects referred to in Article 35/1, provide this kind of support, with their presence. As shown by Article 35/2 and 9/2 of Criminal Procedure Code, being one of them does not mean that the presence of a defense lawyer is not necessary. In case of children protection, it is mandatory. Different opinions have appeared in the jurisprudence on the protection of the minors defendant, in default. Joint Chambers of the Supreme Court, established the importance of protection for minors in all stages of the proceedings, even in absence or not.²⁵ The lack of mandatory legal defense, when the defendant is under 18 years, makes procedures and acts to be invalid.²⁶

4.1 Children's rights in case of applying security measures

Defender and security measures: Scheduling decisions for security measures against children, reflect request of the defense for the security measure, but not the arguments for this claim. This is because, often the defenders in sessions of setting security measures against minors, are set by court and come unprepared or neglect the case as "not well paid." It rarely happens, that the defense submit documents or written evidence at the hearing, that could influence the decision of the court, like the prosecutor does. It is concluded that psychological assistance to children during the session of determining the insurance, is not provided. Thus the definition of psychological minors

²³ Article 49/2 of Criminal Procedure Code

²⁴ Beijing Rules 15.1

²⁵ Article 40 / b of the Convention of Children Rights, in its decision no. 30, dated 01.28.1999

²⁶ Raport: CRCA, Unicef, European Commission, Sida "Justice for Minors in Albania an analysis of the management system of minors justice and the situation of childrens in conflict with the law in Albania", Visi Design, page 35

condition, is unclear. Whereas law emphasizes: "For the children defendant is provided legal and psychological assistance at every stage and instance of the proceedings"²⁷. Requests to establish security measures to minors, are usually reviewed by the court at the same time with that of validation of arrest or detention in flagrante. In these conditions, during the hearing, the minor may disclose the charges against him, which have the significance of evidence in the court.²⁸

5. Conclusions

Despite the existence of democratic institutions, whose task is to ensure and protect the freedoms and human rights, fundamental problems encountered in practice in relation with the implementation and observance of these rights in general, and the right to effective protection in particular. Our legal framework promotes a significant catalogue of human rights and reserves a special place in the constitution, aiming their affirmation. One innovation that brought direct impact on the consolidation of the right of defence, was the recognition of the institution of the Advocate in 1990, meanwhile, earlier, Albania had adopted the inquisitorial system of eastern variant. This model does not recognize the role of the defence lawyer in the judicial system. The drafting of a new code of criminal procedure and trend to be oriented to the accusatory system came as a result of the general tendency of the democratic development of Albanian society through the increase of respect toward personality, dignity and human rights. These achievements, which brought unquestionably positive influence on the standard of the right, having recognized to individual the right to enjoy more opportunities and access to protection from prosecution, in contrast to the limited opportunities that offered inquisitorial system, which gave priority to the interest of the state in relation to the rights of the people. The previous system did not create real premises to have a fair legal process, based on the equality of the parties and the individual's right, to be heard and to defend against the charges.

After communism Albanian legislation and the justice system was "underwent" to a process of sustained reform. After ratification of the Convention on Children Rights, the ECHR and after the adoption of the 1998th constitution, the legal system and justice reform have had not only quantitative but also qualitative dimensions. In conclusion, it is worth mentioning that, legal protection of children interest, to be considered effective, requires the cooperation of many institutions, a professional work of justice units, and unquestionably, a greater awareness of Albanian society, in terms of

²⁷ Article 35 of Criminal Procedure Code

²⁸ Article 259/2 of Criminal Procedure Code

importance and usefulness that guarantee this right, not only in the theoretical framework, but also in that practical one.

References

Institute for public and legal studies, 2008, *"Fair Trial and Human Rights in the judicial process"*, Tirana
Constitution of the Republic of Albania
Albanian Code of Criminal Procedure
Albanian Helsinki Committee, 2005, *"The Free Right of Defence in Albania"*, Kristalina K-H, Tirana
Omari. L, Anastasi. A, 2008, *"Constitutional Law"* ABC, Tirana
European Convention of Human Rights
Mole N. Harby C., 2005, *"The right to a fair trial"*, Gent Graphic, Tirana
Gomien D., 2005, "Short Guide to the European Convention of Human Rights", Gent Graphic, Tirana
Curi P., 2008, *"Advocacy Right"*, Dita 2000, Tirana
Law No. 9109, date 17.07.2003 *"For the profession of advocate in the Republic of Albania"*
The decision no. 4/2001 of Constitutional Court.
The decision of the Constitutional Court no. 17, dated 12.11.2004
Albanian Code of Civil Procedure
Curi P., 2007, *"Civil Procedural Law"*, Dita 2000, Tirana
Amnesty International, 1998, *"Handbook of fair trial"*
Boddaert v. Belgium, 12 October 1992
Ferrantelli and Santangelo v. Italy, August 7, 1996
Aieri v. Ireland, 9 Oct. 1979
Andronicou and Constantinou v. Cyprus, 9 October 1997
Magazine (Juridical Life), 2005
Law no. 8151, dated 04.02.1999 "On the Ombudsman", amended by law No. 8600, dated 10.04.2000, as amended by Law 9398, dated 12.05.2005
Raport: CRCA, Unicef, European Commission, Sida *"Justice for Minors in Albania an analysis of the management system of minors justice and the situation of childrens in conflict with the law in Albania"*, Visi Design

Tema: “Përpyjekjet e Federatës “Vatra” për ruajtjen e legjitimitetit të shtetit shqiptar gjatë Luftës së Dytë Botërore.”

Doktorant Erjon Dervishi

Email: erjon_dervishi88@yahoo.com

Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti-Historisë
Tiranë.

Abstrakt: *Pushtimi i Shqipërisë nga Italia fashiste, më 7 prill 1939, nxjerr në pah tre aspekte të diasporës Shqiptare në Amerikë: nevoja për t'u bashkuar në një front të përgjithshëm kundër armikut të përbashkët; angazhimi i saj për një luftë të vendosur kundër pushtuesve me anë protestash dhe mitingjeve të shumta pranë kancelarive perëndimore; dhe intensifikimi i propagandës fashiste pranë kësaj diaspore. Eseja që vijon do të mundë të analizohet drejt hulumutimit të këtyre tre aspekteve bazë të diasporës Shqiptare në Amerikë. Duhet të theksojmë se angazhimet e “Vatrës” për interesat e Shqipërisë janë të hershme dhe ajo nuk mund të rrinte mënjane edhe gjatë këtyre viteve të vështira për Shtetin Shqiptar, ku vihej në rrezik vetë ekzistenca e tij. Por duhet theksuar se në këto ditë të vështira, “Vatra” paraqitej më e dobët sepse ishte e përçarë në dy organizata dhe për këtë arsye ajo duhej të punonte fort për të mbajtur emigracionin të bashkuar nga njëra anë, dhe imazhin e saj si një organizatë që qëndron akoma përballë sfidave të mëdha për Shqipërinë. Sjellja në plan të parë e “Vatrës” është privilegji më i mirë që mund t'i bëhet një organizate e cila është më jetgjata në historinë e diasporës shqiptare.*

Fjalët kyçe: Federata “Vatra”, Gazeta “Dielli”, Propaganda, Fashizmi.

"The struggle of the " Vatra " Federation for maintaining the legitimacy of the Albanian state during the World War II."

Abstract: Albania's occupation by Italian fascist, on 7 April 1939, highlights three aspects of the Albanian Diaspora in America: the need to join in a general front against the common enemy; her commitment for a determined fight against invaders by numerous protests and rallies of Albanian peoples at Western chancelleries; and intensifying the fascist propaganda near the Albanian diaspora in America. The essay that follows will be analyzed to a deeper research of these three basic aspects of the Albanian diaspora in America. We must emphasize that the commitments of "Vatra" for Albanian interests are early and it can not stand aside during these difficult years for the Albanian state, which its endangered the existence of Albanian state. But it should be noted that in these difficult days the "Hearth" (Vatra) appears weaker because it was divided into two organizations and for this reason she had to work hard to keep immigration united on the one hand, and its image as an organization that still stands faces significant challenges for

Albania. Bringing to the fore the "Vatra" is the best privilege that may be made to an organization which is on durables in the history of the albanian diaspora in America.

Hyrje

Lajmi i pushtimit të Shqipërisë nga Italia e gjeti të papërgatitur "Vatrën". Ajo ndodhej shumë larg realitetit shqiptar dhe të vetmet informacione që merrte për Shqipërinë ishin takimet dhe banketet e mëdha që ajo realizonte me konsujt e ndryshëm italianë që ndodheshin në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Në Amerikë funksiononte një radio, e cila jepte një program në gjuhën shqipe të titulluar "Zëri i Shqiptarëve", ku mund të dëgjoje këngë, lajme shoqërore, lajme për ecurinë politike në Shqipëri dhe një lloj propagandë në fushën turistike për bukuritë e Shqipërisë, ku mund të gjeje urime dhe ngushëllime, etj.¹ Kaq dhe asgjë më shumë. Gjithçka tjetër ishte një ide për ta paraqitur Shqipërinë me çdo kusht një vend të lirë, të qetë dhe të pa kërcënuar nga politika me fqinjët e sidomos më Italinë. Me kalimin e viteve "Vatra" ishte kthyer në mbështetëse të parimeve monarkike-konservatore dhe përkrahëse e fuqishme në emigracion e Mbretit Zog. Por sulmi i italisë kundër Shqipërisë e riktheu edhe njëherë "Vatrën" në vitet e saj më të arta.

"Vatra" dhe protestat në Amerikë.

Reagimet e "Vatrës" ishin të shumta dhe të shpeshta. Gazeta "Dielli", u bë zëri kryesor i veprimtarisë së saj në Amerikë. Vetëm dy ditë pas pushtimit të Shqipërisë "Vatra" organizoi një miting të madh në Detroit.² Përveç organizatës "Vatra" aty ishin të pranishme edhe disa organizata të tjera si: shoqëria kishtare "Shën-Thomai", shoqëria e grave "Bashkimi", shoqëria e "Lidhjes së Rinisë Shqiptare", etj. Të pranishëm në këtë miting ishin edhe disa gazetarë amerikanë të cilët raportonin dhe shkruanin në favor të Shqipërisë.³ Në këtë protestë të madhe u vendos që t'i dërgohej një peticion krerëve kryesorë të aleancës antifashiste. I pari iu dërgua Presidentit Amerikan Roosvelt, në të cilën i kërkonin që Amerika të "mbështeste Shqipërinë e pushtuar pabesisht". Më tej telegrami tregonte dashurinë e popullit të vogël shqiptar por të pasur me vlerat më të larta liridashëse.⁴ I njëjti telegram iu dërgua Kryeministrit të Britanisë së Madhe Winston Churchill, Kryeministrit të Francës Eduard Daladier dhe kreut të Vatikanit Papa Piu i XII.

Përveç Detroit-it protesta pati edhe në qytete të tjera të mëdha. Në Pitsburg u bë një protestë e madhe, përpara mitingjeve të mëdha në Boston që më 12 prill 1939. Kjo protestë u organizua nga shoqëria progresive "Shqiptaro-Amerikane". Në krye të kësaj proteste ishte Karl De Kallarati së bashku me rreth 18 shoqëri të tjera që vinin nga rrethinat e qytetit.⁵ Këta protestues arritën që të futeshin në ndërtesën e konsullatës italiane ku i paraqitën zëvendës konsullit Dr. Nino Calabra, një deklaratë ku e dënonin në mënyrë të rreptë sulmin e Italisë kundër Shqipërisë. Në këtë ndërtesë ishin të pranishëm rreth 20 veta.⁶ Një miting tjetër i madh u zhvillua në zemrën e kolonisë shqiptarë në Boston. Sipas disa dokumentave italiane në këtë protestë morën pjesë rreth

¹ Gazeta, "Dielli", dt. 23 shtator 1938, art. "Festivali i Indipendencës Shqiptare në East Pittsburgh", fq. 4.

² Gazeta, "Dielli", dt. 14 prill 1939, art. "Populli Shqiptar proteston kundër Italisë", fq. 1.

³ *Po, aty*, fq. 1.

⁴ *Po, aty*, art. "Protesta kundër Italisë Fashiste", fq. 4.

⁵ *Arkivi Qëndror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (AQSH)*, F.161, V.1939, D.959, fq. 7,8. Pjesë e marrë nga gazeta "Pittsburgh Sun-Telegraph", dt. 13 prill 1939.

⁶ *Po, aty*, fq. 7.

700 persona, por jo drejtpërsëdrejti ish-Ministri Faik Konica dhe Fan Noli.⁷ Në këtë miting ishin të pranishëm shumë njerëz të njohur të komunitetit shqiptar si: Qerim Panariti, Angelo Sotir, Charles Mitro dhe shumë të tjerë. Fjalimet që u mbajtën ishin kryesisht të përqëndruara kundër pushtimit të Shqipërisë nga Italia. Edhe në këtë protestë pati disa telegrame të cialt iu dërguan Presidentit Roosvelt dhe Sekretarit Amerikan të Shtetit Cordell Hull.⁸ Një tjetër protestë u bë në një qytet shumë të rëndësishëm si Chikago. Aty ishin të pranishëm afro 2300 persona. Veçantia e kësaj proteste ishte se aty pjesa më e madhe ishte myslimane.⁹ Reagimet e tyre ishin të ashpra dhe me pankarta të mëdha. Edhe kësaj radhe iu dërgua telegrame liderëve kryesorë botërorë, por e veçanta qëndron se kolonia e Chikago-s beri një hap më tej duke i dërguar një telegram protestë vetë Benito Musolinit (Duce).¹⁰

Nga ana tjetër reagimet kanë qënë të shumta edhe në disa shtete evropiane. Kështu, sipas dokumenteve italiane, në Paris ndodhet një organizatë studentësh të quajtur “*Panfederata Shqiptare*” me qëllim dhe program qartësisht antiitalian.¹¹ Dokumenti cilësohet i rëndësishëm sepse, sipas italianëve, aty ndodhen elementët më aktivë dhe më të rrezikshëm të emigracionit në Francë të cilët mund të kenë lidhje me shqiptarët e Amerikës.¹² Të tjera protesta janë konfirmuar në Turqi, sipas gazetës turke “*Tani*”, por jo në atë trajtë që janë zhvilluar në Amerikë. Janë mabajtur dhe vazhdojnë që të mbahen konferenca nëpërmjet radios, në Amerikë, dhe në Europë mbi barbaritë fashiste në Shqipëri.¹³ Gjthashtu grupe të ndryshme shqiptarësh, refugjatë nga disa shtete të Europës dhe në disa vende të Ballkanit, pas sulmit të 7 prillit janë mbledhur në një Kongres në Paris.¹⁴

“Vatra” bashkohet në një të vetme me qëndër Boston.

Problemi kryesor i Federatës “*Vatra*” gjatë Luftës së Dytë Botërore ishte përçarja e saj. Që nga viti 1936, “*Vatra*” ishte e ndarë në dy degë. Njëra me qëndër në Detroit dhe tjetra me qendër në Boston. Në këto rethana të vështira për Shqipërinë dhe duke parë reagimet e shpeshta të shqiptarëve të Amerikës, u ndije nevoja e bashkimit të “*Vatrës*” në një të vetme. Bashkimi do ta bënte më të lehtë koordinimin dhe efektshmërinë në dobi të çështjes shqiptare. Shpesh herë kontraditat mes dy degëve të “*Vatrës*” ishin të mëdha dhe shkonin deri në fyerje personale. Faji i hidhej njëra-tjetrës duke mos marrë përgjegjësi për vete.¹⁵ Në një artikull të “*Diellit*” Fazlli Panariti njoftonte se kishte marrë një letër nga “*Vatra*” e Bostonit për një mbledhje të madhe ku do të ishin të pranishëm edhe “*Vatra*” e Detroit. Në artikullin e Fazlli Panaritit evidentohet nevoja për një bashkim të madh jo vetëm të dy “*Vatrave*” por të të gjitha shoqërive shqiptare që ndodhen në Amerikë.¹⁶

Menjëherë pas kësaj më 7-8 Maj u mbajt një Kuvend i “*Vatrës*” në Detroit, kjo si pasojë e këmbënguljes së palës ngë Detroit. Nga Bostoni ishin të pranishëm Vasil Pani dhe Nelo Drizari, ndërsa nga Detroit ishin Fazlli Panariti dhe Rexhep Gurazezi. Mbas shumë diskutimesh u arrit që

⁷ *Po, aty*, fq. 5.

⁸ *Po, aty*, fq. 5.

⁹ *Po, aty*, fq. 3.

¹⁰ *Po, aty*, fq. 2.

¹¹ *AQSH*, F.161, V.1940, D.637, “Pan-Federata Albanese”, telegram i dërguar nga Roma për Ministrinë e Punëve të Jashtme, Tiranë, 12 Janar 1940, fq. 1.

¹² *Po, aty*, fq. 1.

¹³ *AQSH*, F.161, V.1940, D.1186-1188, “Le Organizzazioni Albanesi All’Estero Per La Liberazione Patria”, fq. 1.

¹⁴ *Po, aty*, fq. 1.

¹⁵ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 14 prill 1939, art. “Sot na duhet nje bashkim i përgjithshëm”, fq. 3.

¹⁶ *Po, aty*, fq. 3.

të firmosej një deklaratë ku shpallej bashkimi i të dy palëve. Në pikën 2 të deklaratës thuhej se: “*duke parë rrezikun e Shqipërisë dhe për hir të shpëtimit të atdheut t’onë nga robëria Italiane, ky Kuvend vendosi të thërritet një Kuvend i Përbashkët për të bashkuar gjithë Vatanet dhe Shqiptarët e Amerikës rreth Federatës “Vatra”*.”¹⁷ Gjithashtu u vendos që kuvendi i ardhshëm të mbahej në Boston më 4 qershor, ku të vendosej qëndra e re e “Vatrës”, të hartohej programi i saj dhe të zgjidheshin zyrtarët e saj për periudhën 1939-1940. Menjëherë mbas kësaj deklarate telegrame urimi erdhën nga shumë veprimtarë të “Vatrës” si: Qamil Voskopoja, Ilias Floqi dhe më i rëndësishmi erdhi nga Faik Konica, telegrami i të cilit mban datën 10 maj 1939, gjë që tregon mundësinë e afrimit të tij me “Vatrën”¹⁸. Ajo që pason është përpjekja e “Vatrës” për të mabajtur Kongreset e saj të mëdha në katër shtetet kryesore të Amerikës si: New-York, Boston, Detroit dhe Chicago. Fushata për bashkimin e “Vatrës” do të vazhdonte në disa qytete të rëndësishme si: Weirton, Massilbon dhe Lousville, në të cilën këto koloni hapën edhe një fustë e vogël për mbajtjen dhe financimin e gazetës “*Dielli*”. Të gjithë antarët grumbulluan nga një shumë modeste, por që do të shtrihej në të gjithë kolonitë e tjera.¹⁹

Në reagimet e mëdha që po zhvillheshin nga emigracioni shqiptar nuk mund të rrinte mënjane Faik Konica, personalitet i fuqishëm dhe një nga liderët historik të “Vatrës”. Reagimi i tij ishte i dyfishtë me anë të takimeve dhe deklaratave për shtyp. Pasi mori lajmin e pushtimi Konica pati një takim me Sekretarin e Shtetit Amerikan Cordell Hull ku deklaroi se: “*Italianët mund ta pushtojnë shumë lehtë Shqipërinë. Por për ta mbajtur do të jetë një vuajtje e vazhdueshme për ta pasi Shqipëria nuk do ta pranojë kurrë sundimin italian*”.²⁰ Përveç kësaj Faik Konica bëri edhe një deklaratë për shtyp, ku kritikon politikën e ndjekur nga Italianët për pushtimin e papritur.²¹ Më 24 shtator 1939 Faik Konica në Kongresin e Vatanëve në New-York, i këshilloi shqiptarët të bashkoheshin rreth “Vatrës” dhe u shpreh se ishte i gatshëm të bënte gjithcka, për të bashkpunuar me të vjetër e të rinj, për të shpëtuar Shqipërinë nga Italia fashiste. Reagimi zyrtar i Konicës ishte një letër dërguar redaksisë së New-York Times, ku shpreh mirnjohjen për artikullin e botuar nga ata më datë 30 maj, në të cilën shumë fjalë që kanë të bëjnë me Shqipërinë janë futur në thonjëza. Sipas Konicës: “*qeveria e Shqipërisë padyshim që s’flet me zërin e vet. Ajo është e detyruar që të thotë se Poli i Veriut përputhet me Ekuatorin nëse kështu e thotë Italia*.”²² Gjithashtu në këtë arikull Konica hedh dritë mbi reagimet e shqiptarëve të cilët: “*kanë vrarë rreth 12 mijë të vetë*” dhe shpjegon se: “*bashkimi personal nuk ka tipare kushtetuese të përbashkëta*”.²³ Por ajo që e penalizon Faik Konicën nga aktiviteti i tij është suprimimi i Legatës Shqiptare në Washington. Si rrjedhojë Konica u detyrua që të vihej përsëri në shërbim të Federatës “Vatra”. Konica bënte vizita të shpështa nëpër koloni të ndryshme për të ngritur moralin dhe për të deklaruar se ai e mbështeste veprimtarinë e “Vatrës”.²⁴ Faik Konica u angazhua personalisht, duke vënë në dispozicion të gjitha aftësitë e tij, për të propaganduar të drejtën historike të shqiptarëve. Në Kongresin e New-York-ut i cili u mbajt më 24 shtator 1939, kryetar u zgjodh Peter Stassa dhe nga ai u mbajt një fjalim. Më parë ishte njoftuar që në këtë Kongres do të merrte pjesë edhe Fan Noli por ai nuk ishte i pranishëm dhe për këtë dërgoi edhe një telegram.²⁵ Në fjalën e tij Konica kritikoi Italinë se e pushtoi Shqipërinë pa ndonjë shkak. Interesante është se sipas Kongresmenit Amerikan të shtetit të Utah, i cili i kishte thënë Konicës në një takim se, “*Italia veproi ndaj*

¹⁷ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 12 Maj 1939, art. “Kuvendi i Bashkimit rreth Federatës “Vatra”, fq. 1.

¹⁸ *Po, aty*, fq. 1.

¹⁹ *Po, aty*, fq. 2.

²⁰ Ilir Ikononi, “*Faik Konica Jeta në Washington*”, Tiranë: Onufri, fq. 175.

²¹ *Po, aty*, fq. 356.

²² Bejtullah Destani, “*Faik Konitza. Selected Correspondence (1896-1942)*”, London: The Center for Albanian Studies, 2000, fq. 90-93.

²³ *Po, aty*, fq. 92.

²⁴ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 28 shtator 1939, art. “Vizita e Zotit Konitza”, fq. 1.

²⁵ *AQSH*, F.161, V.1939, D.616, “Il Congresso Della Vatra e Il Discorso Del Signor Faik Konitza”, fq. 4.

*Shqipërisë më keq se një “rattle snake”*²⁶, se ajo nuk bëri fare zë para se ta kafshonte”.²⁷ Hapi tjetër për Konicën do të jetë zgjedhja e tij si Kryetar i “Vatrës” më 20 gusht 1940. Këtej e tutje Faik Konicë do të kishte hapsirën e tij në gazetën “*Dielli*”²⁸, ku do të shkruante për pushtimin italian, rrezikun grek dhe kundërshtitë e tij ndaj Mbretit Zog.

Një tjetër personalitet i diasporës shqiptare si, Fan Noli pati reagimin e tij të parë që në mitingun e madhe të Bostonit, në mënyrë jo të drejtpërdrejtë, por duke mbështetur protestuesit dhe duke qënë ai vetë i cili shkroi telegramin e protestës drejtuar përfaqësuesve të shteteve kryesore antifashiste. Më herët akoma që më 8 prill 1939, Fan Noli do të niste në adresë të Departamentit të Shtetit një telegram, ku në emër të Kishës Ortodokse Shqiptare dhe të “Vatrës” lypte dënimin zyrtar të pushtimit të Shqipërisë.²⁹ Noli përdorte Kishën e Shën-Gjergjit për të përkrahur intersat e Shqipërisë. Shpesh herë në hollin e kishës merrnin pjesë një numër i madhe njerëzish të cilët dëgjonin fjalën e Peshkop Nolit. Është pikërisht Kisha e Shën- Gjergjit në të cilën Noli mban edhe fjalimin e parë para shqiptarëve, në mbledhjen kushtuar Ditës së Flamurit. Sipas të pranishmëve fjala e Peshkop Nolit i shton shpresat e popullit për shpëtimin e Shqipërisë.³⁰ Mjaftonte vetëm kjo shkëndijë për të treguar se Noli tashmë ishte shfaqur plotësisht në emigracionin shqiptar. Jo vetëm Noli, por edhe të tjerët ishin të gatshëm që të bashkpunonin me këtë personalitet i cili sipas të dhënave nga biografi i tij kishte fituar edhe shtetësinë amerikane.³¹ Menjëherë në drejtim të Nolit vijnë një varg letrash e telegramesh, të cilët kërkojnë që të bashkëpunojnë me të. Kjo për faktin se Amerika ishte një vend i largët, i lirë dhe i parrezikuar nga fuqitë e boshtit. Letrat vinin jo vetëm nga brenda Amerikës, por edhe nga vende të ndryshme të Evropës. Një letërkëmbim i pasur është ndërmjet Fan Nolit dhe Sejfulla Malëshovës i cili i kërkon Nolit që t’i krijojë mundësi atij për të shkuar në Amerikë. Malëshova më parë drejtonte një Organizatë në Francë dhe këtë veprimtari ai kërkonte që ta shrinte edhe në Amerikë.³² Nëpërmjet këtyre organizatave kërkohej që të krijoheshin gazeta dhe grupe të rinjsh aktivë.

Është për t’u evidentuar se një armë e fuqishme, jo vetëm e ktyre dy personaliteteve shqiptare, por e të gjithë emigracionit shqiptar, ishte gazeta “*Dielli*”. Ajo pasqyronte në mënyrë të plotë dhe analitike të gjitha ngjarjet që ndodhnin në emigracionin shqiptar. Që nga fillimi i Luftës së Dytë Botërore në faqet e “*Diellit*” u botuan shkrime ku demaskohej propaganda italiane për të joshur shqiptarët apo u denoncuan planet e Italisë në Shqipëri dhe në rajonet e Ballkanit ku jetonin shqiptarë.³³ “*Dielli*”, u bë jo vetëm zëri i shqiptarëve të Amerikës por edhe një traktat ku shpaloseshin plane, dekrete, vendime, etj. Nga ana tjetër tek “*Dielli*” gjenin pasqyrim jo vetëm komentet e anëtrëve të “Vatrës” por edhe organizata të tjera jashtë Amerikës dërgonin shkrimet e tyre dhe projektet që ata kishin për të ardhmen e Shqipërisë.³⁴ Me anë të “*Diellit*” evidentohet paafësia e qeverive kuislinge në Shqipëri të cilët mashtroheshin shumë lehtë nga parrulla e famshme “*Të madhohmë Shqipërinë*”. Kjo për gazetën “*Dielli*” nuk ishte gjë tjetër vetëm një mashtrim për t’i çuar shqiptarët në vijën e parë të frontit.³⁵ Faktori i suksesi të “*Diellit*” ishte e

²⁶ Nga anglishtja “gjarpër me zile”.

²⁷ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 26 tetor 1939. art. “Kongresi i Vatrës dhe fjala e Faik Konicës New-yoek”, fq. 3.

²⁸ Rubrika e tij tek “*Dielli*” titullohej “Shtyllëza e Konicës”.

²⁹ Nasho Jorgaqi, “*Jeta e Fan S. Nolit*”, Tiranë: Ombr GVG, 2005, Vell.II, fq. 175.

³⁰ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 7 dhjetor 1939, art. “Populli shqiptar është i shtërnguar nga bajonetat e ushtirsë Italiane të marrë pjesë në festë me forcë”, fq. 1.

³¹ Nasho, Jorgaqi, “*Jeta e Fan s. Nolit*”, Tiranë: Ombr GVG, 2005, V.II, fq. 177.

³² AQSH, F.14, V.1939, D.121, “Letër nga Sejfulla Malëshova”, fq. 9-11.

³³ Muharrem, Dezhgiu, “*Dielli në shqrbim të çështjes kombëtare në vitet e Luftës së Dytë Botërore*”, Studime Historike, N.1-2, 2009, fq. 297.

³⁴ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 29 shkurt 1940, art. “Federata Pan-Shqiptare e Francës”, fq. 1.

³⁵ Muharrem, Dezhgiu, “*Dielli në shërbim të çështjes kombëtare në vitet e Luftës së Dytë Botërore*”, Studime Historike, N.1-2, 2009, fq. 298.

kaluara e saj. “*Dielli*” ishte gazeta më e vjetër në emigracion, kishte një tirazh më të madh për t’u lexuar nga një pjesë e madhe e shqiptarëve dhe çështje më e rëndësishme ajo vepronte në një vend të lirë dhe të parrezikuar nga armiku. Kështu gazeta “*Dielli*” do të bëhej promotorja për krijimin e një fronti të bashkuar të shqiptarëve në Amerikë, ose siç njihet ndryshe Bashkimi i Shenjtë, rol që do të forcohej akoma më shumë kur në skenë do të shfaqej Kostë Chekrzi dhe organizata e tij “*Shqipëria e Lirë*”. Influenca e “*Diellit*” ishte shumë e madhe, sa që do të bëhej objekt kryesor i propagandës italiane në radhët e emigracionit shqiptar në Amerikë.

Intesifikimi i propagandës fashiste në radhët e emigracionit shqiptar të Amerikës.

Me fuqizimin e Federatës “*Vatra*”, dhe me përpjekjet e vazhdueshme për të kundërshtuar pushtimin italian të Shqipërisë, fillon dhe intensifikohet propaganda fashiste në radhë e emigracionit shqiptar të Amerikës. Kjo është e kuptueshme, pasi në Amerikë ndodhej komuniteti më i madh dhe i parrezikuar i shqiptarëve. “*Vatra*” zotëronte një gazetë e cila shpërndahej në të gjithë komunitetin shqiptar. Gjithashtu në Amerikë ishin përqëndruar disa figura të rëndësishme të Shqipërisë mes të cilëve, Faik Konica dhe Fan Noli. Për këto arsye ishte e domosdoshme që ky komunitet të përçahej apo të vihej në shërbim të politikës italiane. Mjetet e para të propagandës italiane ishin dërgimi i disa gazetave, revistave dhe broshurave ku flisnin për politikën fashiste në Shqipëri. Si fillim u bashkëpunua me elementet pro italiane që ndodheshin në Amerikë. Njëfarë Petro Scaglione, shqiptarë prej Italisë, kërkonte fonde dhe ndihma të tjera materiale për të rimëkëmbur edhe një herë gazetën e tij “*Albania*” që botohej në Amerikë.³⁶ Sipas tij në: “*Amerikë është nisur një propagandë e madhe antiitaliane dhe unë nuk jam në gjendje që të kundërshtojë këtë propagandë të poshtër pasi mbeta pa fonde*”. “*Prandaj dua ndihmë që të kundërshtojë këtë propagandë të keqe*.”³⁷ Si rrjedhojë e këtij telegrami reagoi menjëherë Ministria e Jashtme Italiane, e cila në bashkëpunim me Konsullatën e Përgjithëshme të New-York-ut i dërgoi 25 dollarë për të ringritur gazetën e tij. Rekomandohej që z.Petro Scaglione t’i dërgohej i gjithë materiali i nevojshëm, si: shkrime, fotografi, revista që ai t’i shpërndante me anë të gazetës së tij.³⁸

Një tjetër hap për propagandën italiane do të ishte mundësia për të penetruar në ambientet e komunitetit shqiptar të Amerikës. Sipas disa të dhënave që Hito Sadik, sekretari për marrëdhëniet me jashtë të Shqipërisë, i ka dërguar Konsullatës Italianë në New-York, shfaqet domosdoshmëria e një aksioni dhe propagande të vazhdueshme në komunitetin e shqiptarëve të Amerikës.³⁹ Sipas Drejtorisë së Përgjithëshme të Propagandës dhe Shtypit: “*po bëhet çështje e mundur për të dërguar sa më shumë materiale propagandistike në Amerikë, gjithashtu është bërë e mundur pushimi i transmetimeve të Radio-Tiranës e cila nuk dëgjohet më, çka ka sjellë që shqiptarët të jenë të izoluar*”.⁴⁰ Në synimet e italianëve ishin edhe shkollat shqipe që vepronin në Amerikë. Sipas gazetës “*Dielli*”, “*dy vjet të kaluara kollonia Shqiptare e Worchesetrut i kërkoi Guvernës Shqiptare t’i dërgojë një mësonjëse për të vegjëlit Shqiptarë në atë qytet. Qeveria i dërgoi mësonjësen Afërdita Erbapi me rrogë nga thesari i Shtetit. Mirëpo bursa u ndërpre sapo u pushtua Shqipëria. Si rrjedhojë kjo koloni i bën një kërkesë qeverisë aktuale për t’i paguar asaj*

³⁶ AQSH, F.161, V.1939, D.615, “Telegramma per Direzione e propaganda in Albania”, Telegrami është nisur nga New-Yorku për Francesco Jacomonin në Shqipëri, 27 korrik 1939, fq. 1.

³⁷ Po, aty, fq. 2.

³⁸ Po, aty, “Telegram i kthimit për Konsullatën e Përgjithëshme në New-York”, 29 nëntor 1939, fq. 4.

³⁹ AQSH, F.161, V.1941, D.79, “Propaganda in America”, Roma, 27 gusht 1941, fq. 1.

⁴⁰ Po, aty, fq. 2.

rrogën e prapambetur”.⁴¹ Menjëherë këtë dobësi e kapën italianët dhe filluan demarshet e tyre diplomatike për të afruar rreth vetes këtë mësuese. U propozau që kjo mësuese të shërbente për interersat italiane dhe t’i lidhej një rrogë mujore rreth 62 dollarë në muaj.⁴² Mbas disa letërkëmbive ndërmjet Mëkëmbësisë së Përgjithëshme dhe Ambasadës Italianë në Washington u ra dakort që mësueses “Aferdita Erbapi t’i sigurohej një rrogë prej 62.100 dollarë në muaj.⁴³ Megjithatë edhe pas këtij veprimi joshës të italianëve nuk duket se shkollat shqipe në Amerikë të kenë rënë në duar të Italianëve. Sipas gazetës “*Dielli*” rroga e prapambetur e mësueses Aferdita Erbapi u pagua me këste nga disa degë të vogla të “*Vatrës*” në Eorchesster.⁴⁴

Me kalimin e kohës italianët po bëheshin të ndërgjegjshëm se duhej penetruar më thellë në komunitetin shqiptarë të Amerikës. Aksioni tjetër i guximshëm do të ishte zotërimi i gazetës “*Dielli*”. Sipas disa të dhënave që zotëronte, Konsullata e Përgjithshme në Boston, rezultoi se gazeta “*Dielli*” një nga më të vjetërat në botë dhe që dilte në Boston ka pezulluar numrat e saj.⁴⁵ Sipas Nelo Drizarit, editorialistit të gazetës “*Dielli*”, gazeta u detyrua të mbyllej sepse nuk kishte subvencione nga ana e Mbretit Zog.⁴⁶ Në bazë të këtyre informacioneve u pa e nevojshme që gazeta “*Dielli*” të subvencionohej nga qeveria italiane, në mënyrë që ajo të vihej nën kontrollin e tyre. Në këtë mënyrë do të bëhej e mundur që në një komunitet me rreth 60.000 shqiptarë të mbahej një gazetë e tillë në gjuhën shqipe por me programe pro-italiane.⁴⁷ Nga ana tjetër kërkohej që të vihej nën kontroll edhe gazeta tjetër e “*Diellit*” që dilte në Detroit nën Refat Gurrazazin. Aktiviteti i saj do të mbikqyrej në mënyrë të rreptë.⁴⁸ Në të vërtetë “*Dielli*” ishte në vështirësi financiare. Madje rrezikonte që edhe të mbyllej fare. Por “*Vatra*” bëri një punë të madhe duke mbledhur fonde nëpër të gjitha kolonitë dhe degët në të cilat ajo vepronte. “*Vatra*” pasi u informua për ankesat e Nelo Drizarit, bëri menjëherë një shkrim në gazetën “*Dielli*” në të cilën i kundërshton veprimet e tij. “*Vatra*” u habit se pse Drizari ia dha atë lajm të rremë shtypit të huaj.⁴⁹ Duke qënë në krizë financiare “*Vatra*” u detyrua që të pushojë nga puna editorin e “*Dielli*” por jo të mbyllte të tërë gazetën. Për këtë arsye mendohet se kjo mund të jetë edhe një lloj hakmarrje e Nelo Drizarit. Pamvarisht faktit se Nelo Drizari e hodhi në gjyq “*Vatrën*” për këtë veprim, gazeta “*Dielli*” vazhonte publikimin e saj pa asnjë pengesë.

Përveç gazetës “*Dielli*”, Italianët u interesuan posaçërisht për dy personalitetet kryesore të “*Vatrës*” Fan Noli dhe Faik Konica. Për Nolin është bërë një relacion i gjatë duke e analizuar atë që nga fillimet e karrierës e deri në momentin kur ai vendosi që të mos merrej më me politikë. Sipas Ambasadës Italiane në Washington, Fan Noli ka miqësi të ngushtë me Konicën, merr pjesë në shumë bankete të organizuar nga “*Vatra*” dhe mban fjalime patriotike.⁵⁰ Fan Noli në Shqipëri e ka humbur atë influencën e tij që kishte përpara 1924-ës, kjo për faktin se ai ka jetuar shumë vite jashtë atdheut, por edhe se shoqëria këtu është shumë e vakët dhe boshe nga idetë dhe karakteri.⁵¹ Tek Fan Noli, ashtu si tek të tjerët, u evidnetuan mungesa financiare dhe vështirësi që

⁴¹ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 14 shtator 1939, art. “Këtu duket sedra”, fq. 2.

⁴² AQSH, F.161, V.1940, D.74, “Telespresso: Insegnante Albanesa Erbapi Aferdita”, 3 maj 1940, fq. 36.

⁴³ Po, aty, “Regio Ministrio degli Affai Esteri, Roma”, 30 Maj 1940, fq. 39.

⁴⁴ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 14 shtator 1939, art. “Këtu duket sedra”, fq. 2.

⁴⁵ AQSH, F.161, V.1940, D.736, “Giornale Albanese Dielli”, I Janar 1940, fq. 1-4.

⁴⁶ Po, aty, fq. 1-4.

⁴⁷ AQSH, f.161, V.1940, D.74, “Giornale Albanese Dielli di Boston”, I dërgohet Luggoteneza Generale in Tirana, 8 qershor 1940.

⁴⁸ AQSH, F.161, V.1940, D.736, “Giornale Albanese Dielli di Detroit”, AL Re Minissterio Degli Affari Esteri, 11 Janar 1940. Ky telegram dërgohet nga Francesco Jacomoni, fq.2.

⁴⁹ Gazeta, “*Dielli*”, dt. 21 dhjetor 1939, art. “Përgenjështim”, fq. 2.

⁵⁰ AQSH, F.161, V.1940, D.654, “Regio Ministro Degli Affari Esteri, Fan Noli-Vescovo-Informazioni”, 14 Janar 1940, fq.1.

⁵¹ Po, aty, fq. 1.

ai të fitonte para. Bëhet e ditur së më 1935, si rezultat i sëmundjes së tij, Noli i kërkon Zogut para dhe ai i dërgon rreth 4000 franga shqiptare. Kjo shumë është vënë në diskutim nga Nasho Jorgaqi i cili citon rreth 3000 franga ari të dhëna nga Zogu.⁵² Sipas italianëve kjo shpjegon edhe faktin se kur motrat e Zogut vizituan Amerikën ai i priti ato në Kishën e Shën -Gjergjit.⁵³ Mendohej së në të kaluarën Fan Noli merrte, nga regjimi i kaluar, një pension prej 150 dollarësh në muaj. Në bazë të këtyre informacioneve Italianët kërkuan që Noli të afrohej nga ata duke i lidhur një pension te përjetshëm. Këtë kërkesë duhet ta bëjë vetë Fan Noli, në mënyrë që kjo ofertë të mos rrezikohet të shpërfillej.⁵⁴ E rëndësishme ishte që Noli të tërhiqej në orbitën italiane dhe urdhërohej që t'i lidhej një pension në mënyrë që të mos jetë e vështirë afrimi me të.⁵⁵ Por të gjitha këto projekte rezultuan të dështuara sepse aktiviteti i Nolit në dobi të rifitimit të pavarësisë dhe të tërësisë territoriale ishte në rritje.

Në po të njëjtën mënyrë u veprua me Faik Konicën. Nga shumë studiues Faik Konica është parë si një personalitet i dyzuar. Tek Konica Italianët kishin më shumë mundësi që ta bënin për vete, dhe deri diku ia arritën qëllimit. Faik Konica kishte qënë Ministër Fuqiptotë në Washington për 13 vjet. Legata jonë në Washington nuk kishte rezidencë më vete por e shtrinte veprimtarinë e saj në një hotel luksoz të quajtur “Mayflower”.⁵⁶ Konica ishte një diplomat i njohur në qarqet mundane të Washingtonit. Jeta e tij ishte shumë e shtrenjtë, por e justifikuar kjo për Konicën sepse përfaqësonte një shtet të vogël në një vend të madh.⁵⁷ Me pushtimin e Shqipërisë gjithçka kthehet përmbys për Konicën. Legata jonë në Washington detyrohet të mbyllet për faktin se Ministria e Jashtme e Shqipërisë ishte suprimuar. Kishte ndodhur ajo që në të drejtën ndërkombëtare njihet se “Bashkim Personal” ndërmjet Shqipërisë dhe Italisë. Konkretisht u vendos që: “Mbasi me Bashkimin Personal të të dy Mbretërve nuk shihet më e arsyeshme të vazhdojë veprimin e saj Legata jonë në Romë, I lutemi asaj së Naltës Kryesij të Këshillit të Ministrave të marrë një vendim për suprimimin e saj”.⁵⁸ Si rrjedhojë u mbyllën të gjitha legatat, vetëm ajo në Washington u mbyll me vonësë, sepse Konica bëri protesta të shumta kundër këtij akti. Por Italia nuk mund ta lejonte këtë gjë dhe mbas shumë përçapjeve Departamenti i Shtetit ia hoqi akreditimin Konicës më 31 korrik 1939.⁵⁹ Në këto rrethana Konica mbeti pa lekë dhe në borxhe të mëdha tek hoteli “Mayflower”. Reagimi i parë i Konicës ishte kërkesa që këto para ta paguheshin nga Mbreti Zog, tashmë në ekzil. Borxhi kishte arritur në rreth 7,950 dollarë⁶⁰ edhe pse qeveria kuislinge e Shqipërisë ka pranuar t'i paguajë këto borxhe, Konica nuk pranoi sepse sipas tij është detyrë e Zogut t'i paguajë këto lekë. Por si përgjigje Zogu i dërgoi vetëm 1,950 dollarë⁶¹. Kjo shënon prishjen me Ahmet Zogun. Në disa artikuj të “*Diellit*” Konica kritikon Zogun për mënyrën se si u largua nga vendi dhe e bën përgjegjës për marrjen e thesarit të shtetit. Konica po mendonte që ta hidhte në gjyq Zogun për mospagim të borxheve të Legatës në Washington.⁶² Që këtu nisin shenjat e para të Faik Konicës për të rënë në ujdë me Italianët. U synua që kërkesa të bëhej nga vetë Konica. Kështu në një letër që mban datën 3 shkurt 1940,

⁵² Nasho, Jorgaqi, “*Jea e Fan S. Nolit*”, Tiranë: Ombr GVG, 2005 V.II, fq, 140-141.

⁵³ *Po, aty*, fq, 2.

⁵⁴ *AQSH*, F.161, V.1940, D.654, “Regio Ministro Degli Affari Esteri, Fan Noli-Vescovo-Informazioni”, fq,1.

⁵⁵ *AQSH*, F.161, V.1940, D.654, “Telespresso, R.Ministerio Dell’Inteno Albania”, D’ordine del Ministro, 14 Janar 1940.

⁵⁶ Arben, Puto, “*Lufta Italo-Greke. Diktatorë dhe Kuislingë*”, Tiranë: Toena, 2011, fq, 180.

⁵⁷ Ilir, Ikonomi, “*Faik Konica. Jeta në Washington*”, Tiranë, Onufri, 2011 fq, 17.

⁵⁸ *AQSH*, F.151, V.1939, D.16, “Ministria e Punëve të Jashtme. Shqërbimi Konsullor dhe Diplomatik”, 19 Maj 1939, fq, 2.

⁵⁹ Arben, Puto, “*Lufta Italo-Greke. Diktatorë dhe Kuislingë*”, Tiranë, Toena, 2011, fq, 179.

⁶⁰ Ilir, Ikonomi, “*Faik Konica. Jeta në Washington*”, Tiranë, Onufri, 2011, fq, 360-361.

⁶¹ *Po, aty*, fq, 360-361.

⁶² Gazeta, “*Dielli*”, dt. 20 shtator 1940, art. “Të vëna re”, fq, 1.

bëhet e ditur së Konica i ka dërguar një letër personalisht Duçes, ku i kërkon një shumë të prapambetur nga rroga e tij prej rreth 4000 dollarë që ai supozohej t'i merrte nga regjimi i mëparshëm.⁶³ Në një letër tjetër të datës 27 shkurt 1940 kërkohej që Faik Konicës përveç 4000 dollarët e premtuar t'i jepeshin edhe 15 000 franga të kërkuar personalisht nga ai. Porositej Ambasada Italiane në Washington që Konica të ftohej për një vizitë në Itali dhe kërkohej që ai të merrte kryesinë e komunitetit shqiptarë në Amerikë për të ulur pakënaqësitë e tyre kundrejt Italisë.⁶⁴ Më 14 mars 1940, Faiku nënshkroi në Ambasadën Italiane deklaratën për marrjen e shumës së kërkuar.⁶⁵

Menjëherë vihet re një qëndrim më i zbutur i Konicës kundrejt Italianëve. Por duhet të theksojmë së në asnjë shkrim të tij tek *“Dielli”* ai nuk i lavdëron Italianët. Që nga 20 shtatori i 1940 Konica do të ketë rubrikën e tij tek gazeta *“Dielli”* të titulluar *“Të vëna re”* ose *“Shtylla e Konicës”*. Në luftën Italo-Greke merr anën e Italisë. Gjente rastin për të denoncuar politikin antishqiptarë të Greqisë. Sipas tij *“Greqia s’ka aspak të drejtë kur thotë se ish-Vilajeti i Janinës s’ka qënë shqiptar. Ka qënë kurdoherë shqiptar.”*⁶⁶ Rezultat i këtyre qëndrimeve antigreke është botimi i një libërthi të vogël të titulluar *“The Background of Italo-Greek Conflict”*, i cili fillimisht botohej në faqet e gazetës *“Dielli”*. Por pavarësisht këtyre momenteve të vështira për Konicën ai nuk rresht kurrë së punuari për bashkimin e shqiptarëve në emigracion. Vetja e tij çlirohet akoma më shumë kur shikon se rrjedha e ngjarjeve po shkon kundër Italisë dhe fuqive të boshtit. Merr pjesë aktive në përpjekje për të bindur Nolin në rrugën e bashkimit, angazhohet personalisht për të sheshuar kontraditat mes tyre. Proçesi i bashkimit është një rrugë e gjatë dhe plot zig-zage, të cilën Faik Konica e inicioi, por që nuk do të kishte mundësi ta përjetonte pasi vdiq papritur.

⁶³ *AQSH*, F.161, V.1940, D.74. “Telespresso. Lettera del signor Faik Konitza per il Duce”, 3 shkurt 1940, fq. 1.

⁶⁴ *AQSH*, F.161, V.1940, D.74, “Telespresso. Luogotenenza Generale, Romë”, 28 shkurt 1940, fq. 3.

⁶⁵ Arben, Puto, *“Lufta Italo-Greke. Diktatorë dhe Kuislingë”*, Tiranë, Toena, 2011, fq. 181.

⁶⁶ Gazeta, *“Dielli”*, dt. 20 shtator 1940, art. “Të vëna re”, fq. 1.

Përfundime

Me vdekjen para kohe të Faik Konicës, shumë projekte u ndërpre. Një nga këto ishte edhe Bashkimi i Shenjtë, i inicuar nga vetë ai dhe Fan Noli. Ky projekt që në fillim ishte i destinuar që të dështonte. Shumë hipoteza janë hedhur për këtë projekt si dhe për mënyrën se si ai dështoi. Por ajo ç'ka është më e rëndësishmja për t'u thënë, është se Federata "Vatra" dhe organizata tjetër në Amerikë, "Shqipëria e Lirë", kishin filluar një rivalitet në fillim të heshtur dhe më pas në një përballje të mirfilltë. Kjo "luftë" nuk ishte e dobishme për interes të shqiptarëve të cilët kishin shpresa të mëdha tek aftësia ideore dhe intelektualëve të Amerikës. Ndoshta një pjesë të përgjegjësisë e kanë edhe vetë fuqitë e mëdha, dhe veçanërisht, Shtetet e Bashkuara dhe Britania e Madhe. Më politikat e tyre nguruese dhe shpesh here denigruese për interes të shqiptarëve, e bënë më të lehtë përçarjen e emigracionit shqiptar dhe hapjen rrugë për penetrimin e propagandës fashiste. Së fundi vlen për t'u theksuar mosdakortësia e dy organizatave shqiptare në Amerikë, të cilat këtë rivalitet e patën edhe gjatë kohës së komunizmit, por edhe më tej, në periudhën e pas komunizmit, deri në vitin 1995, kohë në të cilën organizata "Shqipëria e Lirë" pushon së ekzistuari.

Falender

Si përfundim, dëshiroj që të shpreh mirnjohjen time të thellë për Prof. Dr. Beqir Metën, i cili me përkushtimin e tij më drejtoi në leximin e saktë të dokumenteve, dhe interpretimin rigoroz të tyre. Prof. Meta është njëkohësisht edhe udhëheqësi shkencor i tezës së Doktoraturës. Njëkohësisht një falenderim i veçantë shkon për punonjësit e palodhur të Arkivit të Shtetit dhe të Bibliotekës Kombëtare. Shumë libra të rrallë kam mundur t'i huazojë nga kjo bibliotekë.

Literature

Burimet arkivore.

Arkivi Qëndror Shteteror

Fondi i Mëkëmbësisë së Përgjithëshme (F.161), vitet, 1939-1941.

Fondi personal i Fan Nolit (F.14)

Fondi personal i Faik Konicës (F.13)

Burimet bibliografike.

Ikonimi I. (2011): Faik Konica, Jeta në Washington. Botimet Onufri: 223-365.

Puto A. (2011): Lufta Italo-Greke, Diktatore dhe Kuslinge. Botimet Toena: 169-185.

Tomes J (2008): King Zog, Self Made Monarch. Oxford University Press: 252-259.

Gazeta

Gazeta “Dielli”, viti (1939-1942).

MARRËDHËNIA E FORTË NDËRMJET BASHKIMIT EUROPIAN DHE KOMBEVE TË BASHKUARA PËR ZGJIDHJEN E MOSMARRËVESHJEVE

Jonida Mehmetaj

Lektore, Universiteti "Ismail Qemal" Vlorë

E-mail: mehmetajjonida@gmail.com

Abstrakt

Zgjidhja e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare është një qëllim i përbashkët i organizatave si subjekte të prejardhura të së drejtës ndërkombëtare publike. Qëllimi i përbashkët obligon BE dhe OKB të vendosin lidhje të forta bashkëpunimi me njëra-tjetrën. Bashkëpunim i cili bazohet në asistimin dhe ndihmën e vazhdueshme në çështje ndërkombëtare të cilat prekin integritetin e kombeve të qytetëruara në rendin ndërkombëtar. Studimi do të analizojë përparësinë e ligjit të Bashkimit Europian në raport me të drejtën ndërkombëtare publike. Pozicionin e shteteve anëtare në BE që janë në të njëjtën kohë anëtare edhe në OKB, përparësia e interesave të Bashkimit në përputhje me dispozitat e OKB. Ky studim do të përqendrohet në rolin e BE si aktor ndërkombëtar në zgjidhjen e mosmarrëveshjeve, duke vepruar në përputhje me parimet e përcaktuara në Kartën e Kombeve të Bashkuara. Konkretisht në nenin 33 të saj theksohet zgjidhja e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare me mjete paqësore të tillë si, ndërmjetësimi, negociimi, pajtimi, *boni offici*, hetimi, lehtësimi, arbitrazhi dhe Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë.

Fjalët Kyçe: *zgjidhja e mosmarrëveshjeve, shtete anëtare, Bashkimi Europian, OKB.*

Abstract

International dispute settlement is a common goal of organizations as derivative subjects of international public law. The common goal obliges EU and UN to establish strong relationship of cooperation with each other. Cooperation is based on the continued assistance and support in international affairs which affect the integrity of civilized nations in the international order. The study will analyze the advantage of European Union law in relation to public international law. The position of EU member states that are at the same time the UN member, the priority of the interests of the Union in accordance with the provisions of the UN. This study will focus on the role of the EU as an international actor in resolving disputes, acting in accordance with the principles set out in the Charter of the United Nations. Specifically in its Article 33, noted international conflict resolution by peaceful means such as mediation, negotiation, reconciliation, *bonni offici*, investigation, facilitation, arbitration and the International Court of Justice.

Key words: *dispute settlement, member states, European Union, UN.*

1. Hyrja

Një numër i gjerë dispozitash të Traktatit të Bashkimit Europian parashikojnë respektimin e parimeve të Organizatës së Kombeve të Bashkuara nga Bashkimi Europian. Ekzistenca e një marrëdhënie të ngushtë karakterizon

BE dhe OKB për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare. Zgjidhja e mosmarrëveshjeve, konflikteve, krizave, menaxhimi i krizave dhe parandalimi i konflikteve, përveç qëllim kryesor i veprimit të jashtëm të Bashkimit Europian, është dhe një nga qëllimet kryesore të bashkëpunimit të ngushtë ndërmjet OKB dhe BE. Kuadri ligjor i Bashkimit për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve është bazuar tek neni 33 i Kartës së Kombeve të Bashkuara, duke shprehur qartë gatishmërinë e Bashkimit për të vepruar në përputhje me parimet e të drejtës ndërkombëtare publike dhe Kartën e Organizatës së Kombeve të Bashkuara. Në pjesën e parë analizohet pikërisht marrëdhënia e ngushtë ndërmjet OKB dhe BE, në pjesën e dytë raporti i përparësisë së ligjit të Bashkimit Europian me të drejtën ndërkombëtare publike, analiza e marrëdhënieve të shteteve anëtare në Organizatën e Kombeve të Bashkuara dhe në Bashkimin Europian.

Pjesa e fundit i referohet analizës së mjeteve paqësore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare të përcaktuara në nenin 33 të Kartës së OKB. Instrumentet ndërkombëtare që parashikojnë dhe specifikojnë këto mjete paqësore të klasifikuara në dy grupe kryesore në mjetet diplomatike dhe në mjetet juridike.

1. OKB dhe BE një marrëdhënie e ngushtë

Ndërmjet Bashkimit Europian dhe Organizatës së Kombeve të Bashkuar ekziston një qëllim i përbashkët, zgjidhja e mosmarrëveshjeve¹ apo konflikteve² ndërkombëtare. Përpara se të zhvillojmë analizën e temës duhet të theksojmë faktin që Bashkimi Europian dhe Kombet e Bashkuara kanë dështuar në fund të shekullit XX, përse i përket menaxhimit të krizave³ në shfaqjen e luftërave të njëpasnjëshme, destabilitet, kriza dhe paqëndrueshmërisë së rajonit. Në mënyrë dramatike Kombet e Bashkuara treguan pafuqinë e tyre në krizën e ish-Jugosllavisë dhe gjenocidit të Ruandës, të njëjtën pafuqi e tregoi dhe Bashkimi i cili shfaq mungesë të kapacitetit ushtarak.

Por ndërkohë Bashkimi Evropian dhe Kombet e Bashkuara janë partnerë të natyrshëm.⁴ Ata janë të bashkuar nga vlerat thelbësore të paraqitura në Kartën 1945 të Kombeve të Bashkuara dhe nga Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut 1948.⁵ Për këtë arsye, Traktatet e BE i referohen zbatimit të parimeve që mbron e drejta ndërkombëtare publike në zgjidhjen e

¹ Një mosmarrëveshje ndërkombëtare është një “mosmarrëveshje mbi një çështje të ligjit apo faktit, një konflikt i pikëpamjeve ligjore të interesit midis dy personave (palëve)”. (Mehmetaj, J. (2015) Analysis concepts of "international disputes settlement", "international crisis" and "international conflicts resolution" in terms of EU and UN. *VII International Scientific Conference on Private and Public Law*, Vienna, Austria).

² Konfliktit si “një situatë, ngjarje a procesi i cili kushtëzon prishjen e ekuilibrave ndërmjet subjekteve të së drejtës ndërkombëtare, për një vlerë e cila konsiderohet shumë e rëndësishme për palët e përfshira në konflikt”. (Mehmetaj, J. (2015) Analysis concepts of "international disputes settlement", "international crisis" and "international conflicts resolution" in terms of EU and UN. *VII International Scientific Conference on Private and Public Law*, Vienna, Austria).

³ Ndërsa 'menaxhimi i krizave' është koncept tjetër brenda familjes së konceptit “kriza” ndërkombëtare, por që konkretisht i referohet organizimit, rregullimit, kornizave procedurale, formësimi i rrjedhën së ardhshme të krizës dhe kërkimi i rezolutave për zgjidhjen e saj. (Mehmetaj, J. (2015) Analysis concepts of "international disputes settlement", "international crisis" and "international conflicts resolution" in terms of EU and UN. *VII International Scientific Conference on Private and Public Law*, Vienna, Austria.)

⁴ The partnership between the UN and the EU, The United Nations and the European Commission working together in Development and Humanitarian Cooperation, United Nations, 2006, p.6.

⁵ Ibid

mosmarrëveshjeve ndërkombëtare. Të paktën 19 herë,⁶ është cituar nëpër Traktate, Protokolle dhe Deklarata nga ana e BE legjislacioni dhe parimet e OKB. Kryesisht, neni 33, i Kartës së Kombeve të Bashkuara, principet e OKB dhe veprimtaria e Këshillit të Sigurimit. Në nenin 3 të Traktatit të Bashkimit European, pika 5 e tij citohet se:

“Bashkimi kontribuon për paqen, sigurinë..... nëpërmjet respektimit të parimeve të Kartës së Kombeve të Bashkuara”.

Përsëri e njëjta frymë bashkëpunimi dhe respektimi ndaj parimeve të Kartës së Kombeve të Bashkuara citohet edhe në nenin 21 të TBE, i cili e vendos theksin në bashkëpunimin, dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve në kuadër të Kombeve të Bashkuara. Në këtë mënyrë Kombet e Bashkuara dhe Statuti i saj janë paraqitur si korniza ligjore udhëzuese për BE-në në marrëdhëniet e saj të jashtme,⁷ fakt është referimi dhe përfshirja e OKB në një pjesë të konsiderueshme të veprimit të jashtëm të BE dhe në çështjet që lidhen me zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare.

2. Përparësia e ligjit të Bashkimit European mbi të drejtën ndërkombëtare publike

Qëndrim tjetër ka mbajtur Gjykata European e Drejtësisë në rastin *Kadi dhe Yusuf*⁸ në vitin 2008, e cila ka provokuar reagime të ashpra, duke u kritikuar për mosrespektimin dhe mungesën e besnikërisë ndaj të drejtës ndërkombëtare publike.⁹ Në këto çështje vihet në diskutim hierarkia e ligjit ndërmjet OKB dhe BE. Gjykata në thelb duhet të vendoste nëse një rezolutë e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara duhet të gëzonte përparësi mbi ligjin e BE,¹⁰ dhe Gjykata nuk lejoi që ligji ndërkombëtar të kishte përparësi mbi ligjin e BE. Këtë përparësi të ligjit, Gjykata Evropiane e Drejtësisë e përcakton në shprehjen e saj se: “detyrimet e imponuara nga një marrëveshje ndërkombëtare nuk mund të ketë efektin e paragjykuar të parimeve kushtetuese të Traktatit të KE-së, të cilat përfshijnë parimin se të gjitha aktet e Komunitetit duhet të respektojnë të drejtën themelore”.¹¹

Këtu do të kuptojmë që Bashkimi European ka qëllim kryesor respektimin e të drejtave themelore të njeriut, si elementi bazë kushtetues i rendit ligjor të BE dhe respektimi i këtyre të drejtave qëndron në krye të çdo vendimi tjetër, qoftë kjo edhe për vendime që vijnë nga Rezolutat e Këshillit të Sigurimit të OKB-së.

⁶ Traktati i Bashkimit European.; Traktati mbi Funksionimin e Bashkimit European.; Blockmans, S. and Wessel, A. R. (2011). The European Union and Peaceful Settlement of Disputes in its Neighbourhood: the Emergence of a New Regional Security Actor? In, The European Union and Global Emergencies: A Law and Policy Analysis. *Modern Studies in European Law*. Hart Publishing, p. 73-103, p 77.

⁷ Blockmans, S. and Wessel, A. R. (2011). The European Union and Peaceful Settlement of Disputes in its Neighbourhood: the Emergence of a New Regional Security Actor? In, The European Union and Global Emergencies: A Law and Policy Analysis. *Modern Studies in European Law*. Hart Publishing, p. 73-103, p 77.

⁸ CFI, Cases T-304/01, *Yusuf and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission* and T-315/01, *Kadi v Council and Commission*, 21 September 2005. See on these cases: RAWessel, ‘Editorial: The UN, the EU and Jus Cogens’ (2006) *International Organizations Law Review* 1–6.; ECJ, Cases C-402/05 P and C-415/05 P, *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*, 3 September 2008.

⁹ De Búrca, ‘The European Court of Justice and the International Legal Order After Kadi’, [2010] 51 *Harvard Int’l LJ* 1, at 44 ff

¹⁰ Juliane Kokott and Christoph Sobotta. The Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law – Finding the Balance? *The European Journal of International Law* Vol. 23 no. 4, Oxford University Press, 2012, p. 1015.

¹¹ Cases C-402/05 P and C-415/05 P (n 14 above) para 285.

Pavarësisht nga vendimi i GjED-së në rast të *Kadi* të vitit 2008, BE-ja padyshim i konsideron shumë prej veprimet e tij pjesë të rëndësishme të programit të qeverisjes globale.¹²

Në Deklaratën e Përbashkët ndërmjet OKB dhe BE për Bashkëpunimin në Menaxhimin e Krizave në vitin 2003, u theksua se Strategjia e Sigurisë Evropiane vlerësonte rëndësinë e Kombeve të Bashkuara në marrëdhëniet ndërkombëtare, dhe qëllimin primar të Këshilli i Sigurimit të Kombeve të Bashkuara, që ishte përgjegjësia për ruajtjen e paqes dhe sigurisë ndërkombëtare. Mbi bazën e kësaj u citua se “fuqizimi i Kombeve të Bashkuara, për të përmbushur përgjegjësitë e saj dhe për të vepruar në mënyrë efektive, përbën një prej prioriteve kryesore të Bashkimit European”¹³. Këto objektiva u përforcuan përsëri në një Deklaratë të përbashkët ndërmjet OKB dhe BE për Bashkëpunimin në Menaxhimin e Krizave në qershor të 2007, këto objektiva mbeten të njëjtat edhe sot, kryesisht pas miratimit të Traktatit të Lisbonës. Sipas Përfaqësueses së Lartë për Punët e Jashtme dhe Politikave të Sigurisë së Bashkimit European në 2010, një objektiv kryesor i politikës së jashtme të BE-së është zhvillimi i një sistemi efektiv multilateral duke pasur në qendër dhe për bazë Kombet e Bashkuara.

3. Shtetet anëtare në Organizatën e Kombeve të Bashkuara dhe në Bashkimin European

Neni 34, rregullon marrëdhënien ndërmjet shteteve anëtare të OKB dhe të BE, duke theksuar marrjen parasysh nga këto shtete Politikën e Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë të Bashkimit, sipas këtij neni:

“Shtetet anëtare, të cilat janë dhe anëtare të Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara, bashkëpunojnë dhe i mbajnë shtetet e tjera anëtare dhe Përfaqësuesin e Lartë tërësisht të informuar...”

Pra shprehimisht në nenin 34 theksohet që shtete që janë anëtare në Bashkimin European por që gjithashtu janë anëtare dhe në OKB kanë përgjegjësinë që përvec bashkëpunimit të mbajnë të informuar shtetet e tjera anëtare në BE dhe Përfaqësuesin e Lartë. Duke i vendosur prioritet interesave të Bashkimit nga ana e këtyre shteteve dhe gjithashtu ky nen vazhdon më tej dhe parashikon mbrojtjen e interesave të Bashkimit gjithmonë në frymën e parimeve të OKB, më konkretisht neni 34, pika 2, i Traktatit të Bashkimit European vazhdon të theksojnë se:

“...Shtetet anëtare të cilat janë anëtare të Këshillit të Sigurimit gjatë përmbushjes së funksioneve të tyre, mbrojnë qëndrimet dhe interesat e Bashkimit pa cenuar përgjegjësitë që u ngarkojnë dispozitat e Kartës së Kombeve të Bashkuara”.

Shtetet anëtare pjesë të Kombeve të Bashkuara në trajtimin e çështjeve të rëndësishme që çenojnë sigurinë dhe që trajtojnë zgjidhjen e konflikteve ndërkombëtare duhet të kenë parasysh mbrojtjen e interesave të përgjithshme të Bashkimit duke vepruar në përputhje dhe me të drejtën ndërkombëtare publike dhe respektimin e parimeve të Kartës së Kombeve të Bashkuara.

Bashkimi European ka statusin e një vëzhguesve të përhershëm në Organizatën e Kombeve të Bashkuara që prej vitit 1974, dhe pas vitit 2011,

¹²Blockmans, S. and Wessel, A. R. (2011). The European Union and Peaceful Settlement of Disputes in its Neighbourhood: the Emergence of a New Regional Security Actor? In, The European Union and Global Emergencies: A Law and Policy Analysis. *Modern Studies in European Law*. Hart Publishing, p. 73-103, p 77.

¹³ EU-UN co-operation in Military Crisis Management Operations Elements of Implementation of the EU-UN Joint Declaration Adopted by the European Council (17-18 June 2004).

Bashkimi zotëron të drejta të zgjeruara pjesëmarrjeje. Edhe pse Bashkimi si organizatë nuk ka të drejtën e votës dhe as të drejtën për tu ulur në Këshillin e Sigurimit, rëndësia e saj në vendimmarrje është e madhe. Ajo përfaqësohet nga vendet e saj anëtare, konkretisht 28, dhe dy prej vendeve anëtare të saj Franca dhe Mbretëria e Bashkuar janë anëtare të përhershme të Këshillit të Sigurimit nga pesë anëtares të përhershme, së bashku me SHBA, Kinën dhe Rusinë. Duke ju referuar përsëri nenit 34, shtete anëtare të Bashkimit që janë anëtare gjithashtu edhe në Këshillin e Sigurimit, duhet të mbrojnë fillimisht interesat e Bashkimit përveç qëllimeve dhe interesave të Këshillit të Sigurimit dhe dispozitave të Kartës së OKB-së.

Gjithashtu Bashkimit i është dhënë një vend i privilegjuar në shtrimin dhe diskutimin e marrëveshjeve ndërmjet vëzhguesve të tjerë.¹⁴ Bashkimi perceptohet si një partner i dobishëm duke dhënë kontributin e nevojshëm në zgjidhjen e konflikteve ndërkombëtare, e cila nga ana tjetër është përcaktuar tashmë si qëllim kryesor i Bashkimit Europian. Për shkak të zhvillimit të politikës së saj të sigurisë dhe të mbrojtjes, Bashkimi Europian u bë në fillim të dekadës së kaluar një partner më tërheqës për Kombet e Bashkuara në fushën e menaxhimit të krizës.¹⁵ Kombet e Bashkuara e njohin kontributin e konsiderueshëm në burime njerëzore dhe materiale nga ana e Bashkimit Evropian në menaxhimin e krizave, si një ofrues potencial i drejtpërdrejtë i aftësive civile apo edhe ushtarake për ndërtimin e paqes.¹⁶

4. Veprimi i BE në përputhje me nenin 33 të Kartës së OKB

Për të përcaktuar këtë qëndrim të Bashkimit Europian si aktor ndërkombëtar në zgjidhjen e mosmarrëveshjeve në bashkëpunim me OKB, i referohemi Deklaratës Nr. 14, Protokollit Nr. 10, dhe një sërë dispozitash të Traktatit të Bashkimit Europian dhe Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Europian. Deklarata Nr. 14, në lidhje me Politikën e Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë, thekson se:

“Dispozitat e Kartës së Organizatës së Kombeve të Bashkuara dhe në veçanti përgjegjësia parësore e Këshillit të Sigurimit dhe të anëtarëve të tij për ruajtjen e paqes dhe sigurisë ndërkombëtare vazhdojnë të jenë të detyrueshme për Bashkimin Europian dhe shtetet e tij anëtare.”

Protokolli Nr. 10, për Bashkëpunimin e Përhershëm të Strukturuar, krijuar me Nenin 42, të Traktatit të Bashkimit Europian, mban të njëjtin qëndrim si Deklarata Nr. 14. Në preambulën e këtij Protokolli nënvizohet gatishmëria e Bashkimit për të dhënë ndihmën e saj sa herë që kërkohet e nevojshme, se Organizata e Kombeve të Bashkuara mund të kërkojë mbështetjen e Bashkimit për realizimin e ngutshëm të misionëve të ndërmarra sipas Kreut VI, Zgjidhja Paqësore e Konflikteve, dhe Kreut VII, Masat në Rast Kërcënimi ose Thyerjeje të Paqes si dhe në rast Sulmesh, të Kartës së OKB.¹⁷

Përgjegjësia e Bashkimit është zgjidhja e konflikteve jo vetëm në rastin kur në konflikt përfshihen vendet anëtare të saj, apo vendet fqinje por edhe në raste ndërkombëtare që shtrihen në kontinentet e tjera. Serioziteti i Bashkimit në kontributin për përmirësimin e sistemit demokratik dhe përmirësimin e jetesës

¹⁴ Michael Emerson, Rosa Balfour, Tim Corthaut, Jan Wouters, Piotr Maciej Kaczyński, Thomas Renard. Upgrading The Eu's Role As Global Actor, Institutions, Law And The Restructuring Of European Diplomacy, Centre For European Policy Studies, 2011, p. 65.

¹⁵ Luis N. González Alonso. Rethinking EU-UN cooperation in international crisis management: Lisbon and beyond. Policy Paper 9: February 2012.

¹⁶ Council of the European Union. Joint Statement on UN-EU Cooperation in Crisis Management, Brussels, 7 June 2007.

¹⁷ Protokolli Nr. 10, për bashkëpunimin e përhershëm të strukturuar krijuar me nenin 42 të Traktatit të Bashkimit Europian,

e ka treguar p.sh, në vendet fqinje. Ku Bashkimi ka përcaktuar një sërë politikash, kuadër legal dhe strategji për veprim, për dhënien e ndihmave humanitare, garantimi i të drejtave të njeriut, shtetit të së drejtës, vendosjen e demokracisë dhe zgjidhjen e konflikteve. Por përgjegjësia e Bashkimit e mbrojtur edhe nga dispozitat e ndryshme të TBE dhe TFBE, është zgjidhja e mosmarrëveshjeve dhe përdorimi i mjeteve për zgjidhjen paqësore të mosmarrëveshjeve në bazë të nenin 33 të Kartës së OKB. Edhe në rastet kur të përfshira janë vende jashtë Bashkimit, jashtë Politikës Europiane të Fqinjësisë, raste ndërkombëtare të cilat janë përgjegjësi e arenën ndërkombëtare dhe e organizatave si KB.

Bashkimi nëpërmjet Politikës së Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë koordinon zgjidhjen e konflikteve ndërkombëtare. Në nenin 42, pika 1, e TBE, thuhet se Politika e Përbashkët për Sigurinë dhe Mbrojtjen është pjesë integrale e Politikës së Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurimit. Bashkimi mund t'i përdorë mjetet civile dhe ushtarake për misionet jashtë Bashkimit për ruajtjen e paqes, për parandalimin e konflikteve dhe fuqizimin e sigurisë ndërkombëtare në përputhje me parimet e Kartës së Kombeve të Bashkuara.¹⁸ Realizimi i këtyre detyrave bëhet duke përdorur kapacitete të siguruara nga shtete anëtare.¹⁹ Edhe njëherë theksohet zhvillimi i misioneve dhe veprimi i BE në përputhje me parimet e Kartës së OKB. Përveç nenit 33, rëndësi merr neni 51, i Kartës së OKB, i cili përmendet në nenin 42, pika 7 e TBE, sipas së cilës:

“nëse një shtet është viktimë e një agresioni të armatosur në territorin e tij, shtete anëtare kanë detyrimin ta ndihmojnë dhe ta mbështesin me të gjitha mjetet që kanë në dorë, në përputhje me nenin 51 të Kartës së OKB. Kjo nuk cenon karakterin e veçantë të politikës për sigurimin dhe mbrojtjen e shteteve të ndryshme anëtare”.

BE-ja ka luajtur tradicionalisht një rol të rëndësishëm në OKB, shtetet anëtare të BE-së janë përpjekur gjithnjë për të koordinuar përpjekjet e tyre me ato të Kombet e Bashkuara.²⁰ Megjithatë, dhe pavarësisht nga disa arritje të tjera të rëndësishme dhe deri në një masë të caktuar të papritura të tilla si operacionet ushtarake EUFOR DR Kongo dhe EUFOR Çad, vrulli i kësaj marrëdhënieje ka tentuar në mënyrë të qartë të bjerë gjatë disa viteve të fundit. Duke lënë mënjane episode të diskutueshme të tilla si ajo e shkaktuar nga nisja e EULEX në Kosovë, BE-ja ka provuar të jetë një partner jo aq i besueshëm kur është fjala për të mobilizuar kapacitetet kyçe, civile dhe ushtarake, me kërkesë ose në bashkëpunim me misionet e OKB-së dhe, ajo që është ndoshta më e rëndësishme, për vendosjen e tyre sipas një qasjeje gjithëpërfshirëse; kjo është pikërisht një nga shqetësimet kryesore dhe sfidave më të kërkuar edhe për vetë OKB-ja në fushën e menaxhimit të krizës.²¹

5. Mjetet paqësore të zgjidhjes së mosmarrëveshjeve ndërkombëtare

Zgjidhja e mosmarrëveshjeve bëhet një nga qëllimi kryesorë të rendit ligjor ndërkombëtar pas luftës së dytë Botërore. Duke pasur parasysh rëndësinë që shpalos për të drejtën ndërkombëtare zgjidhja e mosmarrëveshjeve, arena ndërkombëtare ka vënë në dispozicion një numër mjetesh politike dhe juridike, duke ju lënë liri zgjedhjeje shteteve për përdorimin e mekanizmave për zgjidhjen e konflikteve. Mjetet paqësore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare edhe në kuadrin e Bashkimit Europian, do të përdoren mjetet e

¹⁸ Traktati i Bashkimit Europian neni 42, pika 1.

¹⁹ Ibid

²⁰ Jan Wouters and Tom Ruys The European Union, the United Nations and crisis management: the road to partnership. Institute for International Law. Working Paper No 80 – July 2005, p. 20.

²¹ Luis N. González Alonso. Rethinking EU-UN cooperation in international crisis management: Lisbon and beyond. Policy Paper 9: February 2012.

përcaktuara në Kartën e Organizatës së Kombeve të Bashkuara, në nenin 33, pika 1, e saj. Ky nen parashikon se:

“Palët e një konflikti, vijimi i të cilit mund të rrezikojë ruajtjen e paqes dhe sigurisë ndërkombëtare përpiqen fillimisht të arrijnë në një zgjidhje të konfliktit me anë bisedimesh, analizash, ndërmjetësimesh, gjykimesh, vendimesh gjyqësore, përfshirjes së institucioneve rajonale ose marrëveshjes ose nëpërmjet rrjetesh të tjera paqësore në zgjidhjen e palëve”.

Në këtë nen radhiten se cilat janë mjetet paqësore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve. Këto mjete do të ndahen në dy lloj metodash ose mjetesh, në mjetet diplomatike-politike dhe në mjetet gjyqësore. Pjesë e mjeteve diplomatike-politike janë: ndërmjetësimi, negociimi, pajtimi, *boni offici*, hetimi, lehtësimi ndërsa mjetet paqësore gjyqësore janë: arbitrazhi dhe Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë. Nëpërmjet shprehjes “përfshirjes së institucioneve rajonale” do të kuptojmë legjitimiteti që i jepet organizatave rajonale si ajo e Bashkimit Europian për të zgjidhur mosmarrëveshjet me një nga mjetet e sipërpërmendura. Bashkimi perceptohet si një instrument i rëndësishëm, i nevojshëm dhe efikas në mbështetjen dhe në dhënin e kontributit të nevojshëm për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare, krahas Kombeve të Bashkuara. Kjo zgjidhje e mosmarrëveshjeve konsiston edhe në rastet kur vetë Bashkimi nëpërmjet politikave të tij si, Politika e Përbashkët e Jashtme dhe e Sigurisë dhe Politika Europiane e Fqinjësisë ka ngritur strategji specifike veprimi në parandalimin e konflikteve, menaxhimin e krizave dhe zgjidhjen e konflikteve.

Bashkimi evropian mund të përdorë mjetin që i duket më i përshtatshëm në varësi të rëndësisë së çështjes që po trajtohet. Përdorimi i mjeteve diplomatike-politike janë mjete të cilat Bashkimi i referohet më së shumti, shpeshherë Bashkimi ka luajtur rolin e negociatorit (negotiator), lehtësuesit (facilitator) dhe ndërmjetësit (mediator) në konflikte të ndryshme. Por përdorimi i këtyre mjeteve nuk rezulton gjithmonë i suksesshëm, faktorë të shumtë ndikojnë në efikasitetin e një metode, dhe kjo kryesisht varet nga kapaciteti i atij që përdor mjetet paqësore, pra cila ka qënë kapaciteti i Bashkimit si negociator, ndërmjetës, etj, dhe sa kanë qënë të gatshme palët për të bashkëpunuar me njëra tjetrën dhe sa me seriozitet e kanë parë ndërmjetësuesin. Këto elementë problematikë të cilët pothuajse janë të pranishëm në të gjitha instrumentat ngadalësojnë zgjidhjen e një mosmarrëveshjeje dhe vënë në dyshim rolin e Bashkimit Europian si negociator, ndërmjetës etj, i aftë.

Problematika e cila është shumë prezente në të dyja metodat e zgjidhjes paqësore të mosmarrëveshjeve, përfshin teknikat, procedurat, parimet që ato mbrojnë, standardet e përdorimit të tyre, objektiviteti ose subjektiviteti që ato kanë, efikasiteti i tyre, vlefshmërinë etj. Pra në një mosmarrëveshje të mundshme nëpërmjet vështimit krahasues mund të sugjerojmë që metoda diplomatiko-politike ose metoda juridike është metoda e cila duhet të përdoret për shkak të efikasitetit që ajo ofron në zgjidhjen e mosmarrëveshjes. Shpeshherë praktika ndërkombëtare ka treguar që shtete në një mosmarrëveshje ose më keq në një konflikt e kanë pasur shumë të vështirë zgjidhjen e tij, ai ka agravuar dhe ka zgjatur një periudhë të gjatë kohe duke e vendosur në një pozicion shumë të vështirë të drejtën ndërkombëtare.

6. Konkluzione

Si përfundim mund të themi se mbi bazën e analizës së mësipërme Bashkimi Europian krahas aktorëve të tjerë ndërkombëtarë, luan një rol të rëndësishëm në zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare. Në arenën ndërkombëtare Bashkimi vepron duke respektuar principet dhe dispozitat e Kartës së Kombeve të Bashkuara, kryesisht Nenin 33, të saj, për Zgjidhjen Paqësore të Konflikteve. Bashkimi Europian bazë ligjore kryesore për veprimin

e tij si aktor global në zgjidhen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare ka këtë nen të Kartës së OKB, këtë fakt e ka shprehur dhe në një sërë dispozitat e Traktatit të Bashkimit Europian dhe Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Europian.

Bashkimi është një nga organet kryesore ndërkombëtare që afirmon rëndësinë në rritje të kapaciteti të tij për ndërtimin e paqes dhe parandalimit të konflikteve ndërkombëtare.²² Vetë BE-ja është themeluar si një institucion për parandalimin e konfliktit të ardhshëm të dhunshëm në Europë. Bashkimi Evropian rritet angazhimin e vet për të kontribuar në përputhje me objektivin e Kombeve të Bashkuara në menaxhimin e krizës.²³ Bashkëpunimi i ngushtë ndërmjet Bashkimit dhe OKB është tashmë një fakt, të dyja organizata kanë përgjegjësi të përbashkët për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve dhe konflikteve ndërkombëtare. Por përveç suksesit Bashkimi është përballur në shumë raste edhe me dështimin për të luajtur një rol të rëndësishëm në zgjidhjen e konflikteve ndërkombëtare. Por asnjë organizatë nuk mund të jetë totalisht e suksesshme në zgjidhjen e këtyre konflikteve, pasi nëse do të ishte efektive çdo ndërhyrje e organizatave ndërkombëtare atëherë ndërmjet shteteve nuk do të ekzistonte asnjë konflikt. Kjo është një utopi, e pabaralizueshme, në një sistem multikulturor, me sisteme të ndryshme ligjore, politike ku figura të njëjta juridike interpretohen në mënyrë të ndryshme është e pamundur të arrihen gjithmonë pikëpamje të përbashkëta mbi një çështje të caktuar.

Pavarësisht dështimeve, si rezultat i faktorëve të shumtë, kapaciteti, serioziteti, përgjegjshmëria, angazhimi dhe bashkëpunimi ndërmjet organizatave me njëra-tjetrën, dhe ndërmjet organizatave dhe shteteve ka qenë e vlerësueshme. Roli që kanë luajtur organizatat si BE dhe OKB ka qenë për tu vlerësuar, shpeshherë veprimtaria e tyre në drejtim të zgjidhjes së konflikteve ka qenë serioze dhe ka mundur të qetësojë shtete në një konflikt dhe të ofrojë një zgjidhje. Strategjitë e ndërmarra prej tyre, ofrojnë garancitë e duhura për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërmjet shteteve, afirmimin e vlerave demokratike, respektimi i të drejtave të njeriut, vendosja e një shteti të së drejtës, ndihma humanitare dhe krijimi i një klime globale të sigurtë dhe paqësore.

Bibliografia

1. Bayne, S. (2002): *Conflict prevention and the EU: From rhetoric to reality*, International Alert and Saferworld.
2. Blockmans, S. and Wessel, A. R. (2011): *The European Union and Peaceful Settlement of Disputes in its Neighbourhood: the Emergence of a New Regional Security Actor? In, The European Union and Global Emergencies: A Law and Policy Analysis. Modern Studies in European Law*. Hart Publishing, p. 73-103.
3. Brownlie, I. 2009. *The Peaceful Settlement of International Disputes*. Published by Oxford University Press. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 8, No. 2, 267–283.
4. Búrca, G.D. (2010): *The European Court of Justice and the International Legal Order After Kadi*. Harvard.
5. Burton, J. and Dukes, F. (1990): *Conflict: Practices in Management, Settlement & Resolution*. New York: St. Martin's Press, p. 83-87.
6. CFI, Cases T-304/01, *Yusuf and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*.
7. Council of the European Union. (2007): *Joint Statement on UN-EU Cooperation in Crisis Management*, Brussels.
8. Declaration concerning the Common Foreign and Security Policy

²² Sarah Bayne, *Conflict prevention and the EU: From rhetoric to reality*, International Alert and Saferworld, 2002, fq. 19.

²³ Council of the European Union. *Joint Statement on UN-EU Cooperation in Crisis Management*, Brussels, 7 June 2007

9. ECJ, Cases C-402/05 P and C-415/05 P, 3 September (2008): *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*.
10. Emerson, M., Balfour, R., Corthaut, T., Wouters, J., Kaczyński, P.M. and Renard, Th. (2011): *Upgrading The Eu's Role As Global Actor, Institutions, Law And The Restructuring Of European Diplomacy*, Centre For European Policy Studies.
11. European Council. (2004): *EU-UN co-operation in Military Crisis Management Operations Elements of Implementation of the EU-UN Joint Declaration*, Adopted by the European Council.
12. Goldstein, S.J. (2013): *International Relationship*. USA: Pearson.
13. Kessinger, A. H. (1994): *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
14. Holsty, K.J. (1996): *The State, War and the State of War*. UK: Cambridge.
15. Hornby, A., (2000): *Oxford Advanced Learners' Dictionary of Current English*. UK: Oxford University Press, p. 853.
16. Hynek, N. 2010. *Directorate-General for External Policies of the Union, Consolidating the EU'S Crisis Management Structures: Civil-Military Coordination and the Future of the EU OHQ*. Belgium: European Parliament.
17. Kokott, J. and Sobotta, Ch. (2012): The Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law – Finding the Balance? *The European Journal of International Law*. Vol. 23, No. 4, Oxford University Press.
18. Lederach, J.P. (1995): *Preparing for peace: Conflict transformation across cultures*. Siracuse: Siracuse University Press.
19. Leonard, M. (2005): *Why Europe Will Run the 21st Century*. London and New York: Fourth Estate.
20. Luis, N. and Alonso, G. (2012): *Rethinking EU-UN cooperation in international crisis management: Lisbon and beyond*. Policy Paper 9.
21. *Mavrommatis Palestine Concessions* (Greece v. U.K.), (1924): P.C.I.J. (ser. B) No. 3 (Aug. 30). Publications of the Permanent Court of International Justice Series A – No. 2. Paragraf 19.
22. Merrills, J. G. (2005): *International dispute settlement*. New York: Cambridge University Press.
23. Protocol (No 10) On permanent structured cooperation established by Article 42 of the Treaty on European Union.
24. Rasch, B.M. (2008): *The European Union at the United Nations, The Functioning and Coherence of EU External Representation in a State-centric Environment*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
25. RAWessel. (2006): 'Editorial: The UN, the EU and *Jus Cogens*' *International Organizations Law Review*, fq. 1–6.
26. Schroeder, C. U. (2006): *Governance of EU Crisis Management*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin.
27. Statement No. 14, concerning the Common Foreign and Security Policy.
28. T-315/01, *Kadi v Council and Commission*, 21 September 2005.
29. Treaty on European Union.
30. Treaty on Function of European Union.
31. The partnership between the UN and the EU. 2006. The United Nations and the European Commission working together in Development and Humanitarian Cooperation, United Nations.
32. Vooren, B.V., Blockmans, S., and Wouters, J. 2013. *The EU's Role in Global Governance: The Legal Dimension*. UK: Oxford University Press.
33. Wallensteen, P. (2002): *Understanding conflict resolution War, Peace and the Global System*. London: SAGE Publications.
34. Wouters, J. and Ruys, T. (2005): *The European Union, the United Nations and crisis management: the road to partnership*. Institute for International Law. Working Paper No. 80.
35. Yarn, D.H. 1999. "Conflict" in *Dictionary of conflict resolution*. San Francisco: Jossey-Bass.

SHOQËRITË MULTIETNIKE DHE SHTETI I SË DREJTËS: RASTI I REPUBLIKËS SË MAQEDONISË

Prof. dr. Etem Aziri

Profesor ordinar për grup lëndësh nga fusha e shkencave socio-politike në Fakultetin e Administrimit Publik dhe Shkencave Politike pranë Universitetit të Evropës Juglindore në Tetovë. Republika e Maqedonisë. E-mail: e.aziri@seeu.edu.mk

Dr. Oreta Saliaj

Zyrtare në Ambasadën e Kuvajtit në Republikën e Shqipërisë. E-mail: oreta_alb@hotmail.com

Abstrakt

Sundimi i së drejtës mundet të konsiderohet si një nga parimet bazë për ndërtimin e një demokracie bashkëkohore. Vetë kuptimi i sundimit të së drejtës si princip i sundimit të kombeve përmes ligjeve e jo sipas vullnetit të individëve, për nga natyra është shumë kompleks dhe mundet të dallohet si një nga elementet bazë në materialin ndërtues të demokracisë. Në kuptimin më të thjeshtë, sundimi së drejtës nënkupton se ligjet në një shtet duhet bërë përmes koncenzusit të të gjithëve dhe të gjithë të jenë të trajtuar në mënyrë të njëjtë para ligjit. Sipas kësaj, në rastin e shteteve multietnike, siç është dhe Republika e Maqedonisë, sundimi i së drejtës në një aspekt të vetin do të kishte nënkuptuar se ligjet duhet të sjellen me një koncensus në mes grupeve të ndryshme etnike dhe se të gjithë qytetarët duhet të jenë të barabartë para ligjit pa marrë parasysh përkatësinë e tyre etnike ose fetare. Synimi parësorë i punimit është të ofrohet një analizë e mirëfilltë se sa Republika e Maqedonisë si shtet multietnik, multifetarë dhe multikulturorë që nga periudha e pamvarësimit të saj e deri më sot a ka funksionuar në përputhshmëri me parimet e shtetit të së drejtës.

Fjalë kyç: Shoqëri multietnike, sundim i së drejtës

1.Hyrje

Ndonëse paralelishtë me zhvillimin e globalizimit, hapjes gjithnjë e më të madhe të shteteve ndaj arenës ndërkombëtare dhe zhvillimit të teknologjive të informimit terme të tilla si shteti ligjorë, shteti i së drejtës, sundimi i ligjit etj. gjithnjë e më shpesh hasen në përdorim si sinonime që nënkuptojnë një formë të të qeverisurit në të cilën pushteti ndodhet nën ligjin dhe si i tillë është i kornizuar dhe kufizuar nga ligji, mbetet fakti që ende nuk mundet të bëhet fjalë për një definim të vetëm, gjerësishtë dhe plotësishtë të pranuar që do të përfshinte tërësinë e sundimit të ligjit në multidimensionalitetin e tij. Kjo parasëgjithash meqë, sundimi i ligjit nga njëra anë do të nënkuptojë plotësimin e disa kritereve formale si ekzistimi dhe implementimi i ligjit në mënyrë të barabartë, por njëherë dhe një filozofi të të menduarit dhe kuptuarit e cila do të ngërthejë midis tjerash dhe një sërë të vlerave etike dhe morale. Është e

padiskutueshme që sundimi i ligjit paraqet një ndër elementet kyç për ndërtimin e një demokracie të mirëfilltë dhe vërtetë funksionale bashkëkohore, dhe si i tillë ky koncept është në një mënyrë i barabartë për të gjithë shtetet bashkëkohore. Megjithatë, duhet potencuar që sundimi i ligjit përkatësisht funksionimi i shtetit ligjorë në veçanti është i rëndësishëm në vendet multietnike, e sidomos ato postkonfliktuale për të mbrojtur popujt joshumicë nga majorizimi, përkatësisht për të parandaluar popujt shumicë ose oligarkitë pushtetare që ta keqpërdorin ligjin dhe ligjëshmërinë si një mjet shtesë për të thelluar ndasitë ndëretnike përmes diskriminimit institucional ndaj popujve joshumicë. Meqë bëhet fjalë për një problematikë mjaft komplekse, punimi synon të ofrojë një pasqyrë të qëndrimeve të qytetarëve në Republikën e Maqedonisë mbi sundimin e ligjit në përgjithsi, dhe prezencën ose (((apsencën))) e ndjenjës se ligji nuk vlen në mënyrë të njejtë dhe të barabartë për të gjithë qytetarët pa dallim kombësie, feje, statusi social e kështu me rradhë.

Edhe pse sundimi i ligjit ose shteti ligjorë si terme munden të konsiderohen mjaft të ri, pa dyshim që si koncept dhe mënyrë e të menduarit janë mjaft të vjetra. Kështu në vitin 1215 në Britaninë e Madhe mbreti John nënshkroi Magna Kartën. Ndonëse e përpiluar në rrethana të asaj kohe ky dokument mundet të konsiderohet si i një rëndësie të veçantë për etablimin e konceptit dhe parimeve të sundimit të ligjit. Në këtë kontekst me rëndësi të veçantë është neni 39 i këtij dokumenti ku potencohet se “Asnjë njeri i lirë nuk guxon të merret, vritet, dërgohet në eksil ose të dëmtohet në çfarëdoqftë mënyrë, as që do ta përndjekim atë e as që do të dërgojmë të tjerët ta përndjekin atë, me përjashtim të rasteve kur eksiston gjykim i të barabartëve të tij ose sipas ligjit të vendit”. Pra, neni në fjalë përcakton parimin bazë që nuk duhet një njeri të vendos për fatin e një njeriu tjetër, por përkundrazi ky vendim mundet të merret nga një juri i të barabartëve dhe gjykimi duhet bërë në pajtueshmëri me ligjin.¹

Kur bëhet fjalë për sundimin e ligjit ose shtetin ligjorë duhet patur parasyh dhe qëndrimin e James Madison të shprehur në Letrën Federaliste nr. 51 ku ai do të potencojë: “Poqëse njerëzit do të kishin qenë engjuj, asnjë qeverisje nuk do të kishte qenë aspak e nevojshme. Në kornizimin e një sistemi të qeverisjes ku njerëzit do qeverisin me njerëzit tjerë vështirësitë janë të kësaj natyre: së pari duhet aftësuar qeverinë të kontrollojë të qeverisurit dhe së dyti të obligohet qeverija të kontrollojë vetëveten”.²

2. Kuptimi i konceptit shteti i së drejtës

Dilemat reth asaj se a duhet me shtetin të sundojnë njerëzit ose ligjet janë shumë të vjetra. Në formë të sistematizuar i hasim te mendimtarët e Greqisë Antike. Parimi i sundimit të së drejtës zë vend të rëndësishëm në mësimin e Solonit, Tukidit, Platonit e Aristotelit. Megjithatë është fjala për sundimin e ligjit në suaza të rendit eksistues. Mendime shumë të qëndrueshme në lidhje me shtetin e së drejtës hasim në teoritë e Xhon Lokut, Tomas Hopsit, Xhon Miltonit dhe Emanuel Kantit. Shteti i së drejtës mer formën e vet më të plotë prej gjysmës së dytë të shekullit nëndëmëdhjetë. Tendencë e shteteve perendimore ka qenë krijimi i një kornize teoriko-shkencore sipas së cilës shteti i së drejtës do të kuptohet si sundim i ligjit e jo i njeriut, se ligji nuk toleron arbitraritetin, se

¹ Më gjerësisht mbi Magna Carta-n konsultu Etem Aziri: **Sistemet Politike**, Tetovë, 2012, fq. 77

² James Madison: **Federalist Paper No.51**, 1788.

ligji është i barabartë dhe i detyrueshëm për të gjithë shtetasit pa asnjë dallim dhe se ligji është garantuesi më i mirë i të drejtave themelore individuale e kolektive.

Vet termi shteti i së drejtës është relativisht i ri. Ai sipas të gjitha gjasave daton nga viti 1813, dhe ashtu si u përmënd më lartë është rezultat i mendimeve dhe kontributeve teoriko-shkencore të një numri të madh të mendimtarëve dhe zhvillimit të shoqërisë njerzore në të gjitha aspektet.

Eksiston një pajtueshmëri se termi “shtet i së drejtës” nënkupton faktin se përdorimi i pushtetit shtetërorë të jetë i parashikueshëm në përputhshmëri me rregullat ligjore. Pasiqë ky term të jetë i qartësuar ai mjaft lehtë mundet të asociohet më një varg të termeve tjera si “sundim i ligjit jo i njeiut”, “qeverisje legjitime”, “gjyqje të paanueshme”, “gjykim i drejtë”, “mbrojtje e qytetarëve nga pushtetmbajtësit” dhe kështu me rradhë.³

Sundimi i ligjit nënkupton një konceptcion sipas së cilit asnjë person dhe asnjë grupacion i njerëzve nuk mundet të jetë mbi ligjin.⁴ Elementi kyç në përkufizimin e konstitucionalizmit është sundimi i ligjit. Sundimi i ligjit e jo sundimi arbitrar i individëve të fuqishëm është veçori dalluese e demokracisë.⁵ Komponenta kryesore e sundimit të ligjit është kufizimi që ky parim e vë mbi shjelljen e ligjeve dhe aplikimin e tyre përmes përcaktimit të kërkesave të caktuara që duhet plotësuar që një ligj të konsiderohet i drejtë dhe i barabartë për të gjithë. Edhe pse i ket arbitrazhit në përcaktimin e ligjeve dhe jepet mundësia që palët të shprehin qëndrimet e tyre, sundimi i ligjit asnjëherë nuk realizohet në mënyrë të plotë. Por, edhe pranë kësaj vërehet një trend gjeneral në drejtim të arritjes së idealit të sundimit të ligjit.⁶

Sundimi i ligjit është i një rëndësie kruciale për sigurimin e të drejtave të qytetarit në lëminë e lirisë së të shprehurit dhe asociimit me të cilat mundësohet shprehja e plotë dhe debatimi mbi qëndrimet politike.

Lon Fuller⁷ në librin e tij Moraliteti i Ligjit (The Morality of Law) thekson tetë elemente, përkatësishtë parakushte që në aspektin juridik duhet të plotësojnë vendet që pretendojnë të implementojnë sundimin e ligjit dhe atë:

- Ligjet duhet doemos të eksistojnë dhe ato duhet të respektohen nga të gjithë, përfshirë këtu edhe përfaqësuesit e pushtetit shtetërorë.
- Ligjet duhet të publikohen.
- Ligjet për nga natyra e tyre duhet të jenë prospektive, përkatësishtë ato nuk duhet implementuar në mënyrë retroaktive.
- Ligjet duhet të shkruhen me një qartësi të duhur me qëllim të shmangjes së mundësisë për implementim të padrejtë të tyre.
- Ligjet nuk guxojnë të jenë kontradiktore.

³ Aleksandret Peczenik: Democracy and the State of Law – For Whom?, p.1

⁴ Stephen e Frantzich, Howard R. Ernst: **The Political Science Toolbox: A Research Companion to American Government**, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2009, p.22

⁵ Kenneth Neëton, Jan W Van Deth: **Foundations of Comparative Politics: Democracies of the Modern World**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 44

⁶ Mathieu Deflem: **Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition**, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 129

⁷ Lon L. Fuller: **The Morality of Law**, revised ed., 1964

- Ligjet nuk guxojnë të synojnë të pamundurën.
- Ligjet duhet të mbeten konstante meqë kësisoji mundësohet formalizimi i rregullave, megjithatë ato duhet reviduar në kohën e duhur në rastet kur rrethanat sociale dhe politike ndryshojnë.
- Veprimet zyrtare duhet të jenë në pajtueshmëri me ligjet e miratuara. Joseph Raz thekson parimet vijuese bazë të sundimit të ligjit dhe atë:⁸
- Të gjitha ligjet duhet të jenë prospektive, të hapura dhe të qarta.
- Ligjet duhet të jenë relativisht të stabël, pra ato nuk duhet të ndryshojnë shpesh.
- Sjellja e ligjeve të caktuara (urdhëresave të caktuara ligjore) duhet bërë në bazë të rregullave të hapura, stabile, të qarta dhe gjenerale.
- Duhet garantuar pavarësia e gjyqësorit.
- Duhet respektuar parimet e drejtësisë së natyrshme.
- Gjyqet duhet të gëzojnë të drejtën të bëjnë ndryshimin e impelementimit të parimeve të tjera.
- Qytetarëve duhet tu mundësohet qasje e lehtë ndaj gjykatave.

Duhet theksuar që krahas qëndrimeve pozitive mbi konceptimin e sundimit të ligjit në literaturë nuk mungojnë në asnjë mënyrë edhe qëndrimet negative mbi të. Kështu Hasnas bën fjalë për “Mitin mbi sundimin e ligjit” duke konsideruar vetë sundimin e ligjit si një koncept ineksistent në praktikë, një koncept shumë të rezikshëm për krijimin e një demokracie funksionale, por njërëndit dhe një koncept mjaft të fuqishëm.⁹

Gjithsesi që kur bëhet fjalë për shtetin e së drejtës, sundimin e ligjit dhe kështu me rradhë duhet njërëndit patur parasysh që në kontekstin e vet thelbësorë koncepti i sundimit të së drejtës nënkupton midis reshtash dhe drejtëshmërinë e ligjeve si dhe nevojën për të mundësuar drejtësinë përmes tyre. Andaj Martin Luther King Jr. në vitin 1963 në Letrën nga Burgu i Birminghamit do të potencojë “Unë theksoj që kur një individ then një ligj për të cilin ndërgjegja e tij i thotë se është i padrejtë dhe me vullnet pranon dënimin e burgimit me qëllim të ngrit nivelin e ndërgjegjësishmërisë së bashkësisë lidhur me këtë padrejtësi, në fakt shpreh shkallën më të lartë të respektit për ligjin”.¹⁰

3.Shteti i së drejtës dhe Republika e Maqedonisë

Maqedonia si një ish republikë Jugosllave, ka kaluar një zhvillim historik mjaft specifik që nga fitimi i pamvarësisë e deri më sot.

Pluralizmi politik dhe partiak në Maqedoni edhe pse u paraqit në momente mjaft të ndërlikuara sociale, politike dhe ekonomike përsëri ishte një mundësi e mirë që të niset prej fillimi me ndërtimin e një shteti me performansa të mirëfillta demokratike ku e drejta dhe ligji do të kishin vlerë njësoj për të gjithë qytetarët dhe kolektivitetet nacionale. Megjithatë një gjë e tillë nuk ndodhi. Dy etnitetet më të mëdha në vend në mënyrë permanente e akuzonin njëra tjetrën. Për mos respektim të ligjeve akuzonte pala maqedonase, ndërsa për tretman jo të barabartë nga ana e shtetit pala shqiptare. Teoriticientët, shkenctarët dhe intelektualët në përgjithsi që janë më të thirur të japin përgjigje në shumë pyetje janë bërë “rob të etnive të veta” duke e shquar ndërtimin dhe perspektivën e shtetit çdo herë prej pozitës së etnitetit që i

⁸ Joseph Raz: **The Authority of Law: Essays on Law and Morality**, Clarendon Press, 1979, p.215

⁹ John Hasnas: *The Myth of the Rule of Law*, **Wisconsin Law Review**, 1995, p. 2

¹⁰ Martin Luther King Jr: **Letter from Birmingham Jail**, 1963

takojnë. Vlerat demokratike dhe demokracinë i zëvendësoi etnokratia dhe partiokratia. Çdo gjë (bëhej) bëhet në emër të etnitetit dhe partive politike. Në këso rethana patjetër të parashtrohet pyetja, sa është Maqedonia shtet ligjor dhe çka ndodh me shtetin e së drejtës dhe zbatueshmërinë e ligjeve. A vlejnë ligjet një soj për të gjithë qytetarët e Maqedonisë, respektivisht a vlejnë ata një soj për të gjitha etnitetet që jetojnë në këtë shtet. Në shtetet multi-etnike, multi-konfesionale dhe multi-kulturore shteti i së drejtës dhe zbatueshmëria e ligjeve dallon nga shoqëritë tjera. Andaj paraqitet nevoja e doemosdoshme e bërjes së dallimit në mes normativës dhe së vërtetës, teorisë dhe praktikës.

Në aspektin teorik shiquar, aktet më të larta normative, pra kushtetutat e të gjitha shteteve bashkëkohore që synojnë demokracinë dhe demokratizimin proklamojnë funksionimin e shtetit të së drejtës dhe barazinë e plotë të qytetarëve para ligjit, si individ por dhe si kolektivitete nacionale.

Nëqoftëse nisemi nga parimi se shteti i së drejtës paraseg gjithash nënkupton plotsimin e tre kërkesave kryesore: ekzistencën e një kushtetute demokratike, njohjen dhe respektimin e digjitetit të njeriut dhe të drejtave e lirive themelore të shtetasve si dhe veprimtarinë shtetërore e shoqërore që duhet të zhvillohen në përputhje me kushtetutën dhe ligjet,¹¹ Republika e Maqedonisë rëndë i shkel të tre kërkesat e mëlartpërmendura. Kushtetuta e parë pluraliste e Maqedonisë u miratua pa vullnetin e përfaqësuesve shqiptar në parlament, edhe pse shqiptarët paraqesin 1/3 e popullsisë së përgjithshme të shtetit. E dyta, shteti i së drejtës në qendër të vëmendjes e ka qytetarin, të drejtat e tia individuale dhe kolektive dhe zbatueshmërinë efektive të ligjeve në funksion të së drejtës gjë që nuk ndodhte në Maqedoni.

Ç'është e vërteta, në aspektin formal sundimi i së drejtës u proklamua si një nga parimet bazë të funksionimit të Republikës së Maqedonisë që nga Kushtetuta e parë e saj e miratuar në vitin 1991.

Në nenin 8 të Kushtetutë së asaj kohe thuhet se *vlerat themelore të rendit kushtetues të Republikës së Maqedonisë janë:*

- *liritë dhe të drejtat themelore të njeriut dhe të qytetarit, të njohura me të drejtën ndërkombëtare dhe të përcaktuara me Kushtetutë;*
- *të shprehurit e lirë të përkatësisë kombëtare;*
- *sundimi i së drejtës;*
- *ndarja e pushtetit shtetëror në ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor;*
- *pluralizmi politik dhe zgjedhjet e lira, të drejtpërdrejta dhe demokratike;*
- *mbrojtja juridike e pronësisë;*
- *liria e tregut dhe e sipërmarrësisë;*
- *humanizmi, drejtësia sociale dhe solidariteti;*
- *vetadministrimi lokal;*
- *rregullimi dhe humanizimi i hapësirës dhe mbrojtja dhe përparimi i mjedisit jetësor dhe i natyrës dhe*
- *respektimi i normave përgjithësisht të pranuar të së drejtës ndërkombëtare.*

Megjithatë edhe pse Maqedonia para botës shitej "si shtet i së drejtës" një dhjetvjeçar të tërë bëri shkeljet më të rënda në kuptimin e dinjitetit njerzor dhe cënimit të drejtave të shtetasve të saj. Më e pakuptimtë është ajo se të gjitha veprimet që i ndërmerte shteti tërë kohën ishin në kundërshtim me kushtetutën dhe ligjet aktuale, edhe pse kushtetuta dhe të gjitha ligjet i sollën vet maqedonasit etnik në bazë të vullnetit dhe dëshirave të tyre. Si rezultat i mosfunksionimit të "shtetit të së drejtës" dhe diskriminimit permanent

¹¹ Xhezair Zagonjari: **Demokracia dhe shteti i së drejtës**, Tiranë, 2002, 79

institucional ndodhi konflikti i vitit 2001 dhe nënshkrimi i Marveshjes Kornizë të Ohrit, si një dokument që duhej ti vendoste kornizat e mirfillta të Maqedonisë si shtet i së drejtës.

4. Funkcionimi i shtetit të së drejtës pas nënshkrimit të MKO

Nënshkrimi i Marveshjes Kornizë të Ohrit duhej të hapte një faqe të re në ndërtimin e Maqedonisë si shtet që do të bazohej në veprimin efikas të institucioneve në bazë të kushtetutës së re dhe ligjeve që së paku në aspektin formal nuk u sollën me mbivotim shiquar nga këndvështrimi nacional. Normalisht se nuk mungonin papajtueshmëritë ideologjike të shprehura përmes veprimit destruktiv të pozitës dhe opozitës në parlament. Kushtetuta aktuale e Republikës së Maqedonisë e cila dallon në disa segmente nga kushtetuta paraprake në kuptimin e funksionimit të shtetit të së drejtës në mënyrë më të plotë potencon disa nga aspektet bazë të funksionimit të shtetit ligjor.

Megjithatë Maqedonia edhe më tutje ngec në shumë aspekte që e bëjnë shtetin e së drejtës funksional dhe të qëndrueshëm. Shteti pa dyshim është kategori dinamike. Në vija të përgjithshme nënkupton funksionimin e ligjit që në të njëjtën kohë nënkupton realizimin e drejtave nga shtetasit por edhe respektimin e ligjeve nga ana e shtetasve si individë por edhe si kolektivitete nacionale, konfesionale dhe kulturore.

Se Maqedonia edhe më tutje do të ballafaqohet me pengesa në ndërtimin dhe funksionimin e shtetit të së drejtës kan bë të qartë shumë shkencëtarë dhe politikan vendor, por edhe personalitete dhe institucione meritore ndërkombëtare. Ende pa përfunduar konflikti i vitit 2001 Akademia e shkencave dhe arteve e Maqedonisë doli me një propozim plan për këmbim të teritoreve dhe popullsisë me qëllim të ndarjes të dy bashkësive etnike dominante meqë “akademikët” mendonin se funksionimi i më tutjeshëm i Maqedonisë si shtet i “shumicës së vogël” dhe “pakicës së madhe” është i pamundshëm. Edhe pse ky propozim u refuzua vendoshmërisht dhe u shpall si ide personale e Kryetarit të akademisë u bë inspirim për disa politikan dhe elita politike në vend.

Në frymën e qëndrimeve të Akademisë së arteve dhe shkencave të Maqedonisë njëri nga ish kryeministrat, Lupço Gjorgjievski në një artikull të botuar në ditoren Dnevnik në prill 2003 e plasoi tezën se Marveshja e Ohrit e ka shpëruar Maqedoninë në shtet binacional që e rezikon qenijen maqedonase. Ai duke konkluduar se shqiptarët janë një rrezik për Maqedoninë dhe se qëllimi i tyre i fundit është krijimi i Shqipërisë së madhe, si zgjedhje propozoi krijimin e teritoreve etnike homogjene. Në rast të refuzimit të projektit nga ana e shqiptarëve ish kryeministri madje propozoi ndërtimin e murit të ndarjes në mes dy bashkësive etnike.¹²

Ideja e ish kryeministrit Gjorgjievski nuk mbeti e vetmuar. Ajo në një formë më të sofistikuar u mbështet nga nënshkruesi tjetër i Marveshjes Kornizë të Ohrit, ish Lideri i Partisë Demokratike Shqiptare Arben Xhaferi i cili për ditoren në gjuhë shqipe “Koha ditore” duke shprehur një skepticizëm të hapur për perspektivën e shteteve multinacionale do të veçojë se: “Shtetet multi-etnike janë shumë të shtrenjta dhe mund të prodhojnë hipokrizi. Ish kryetari i PDSH-së edhe më tutje shprehte bindjen se Marveshja Kornizë e Ohrit nuk ofron asgjë të mirë për shqiptarët, andaj ai për ditoren “Dnevnik” u prononcua bile se do të tërheq nënshkrimin e tij.”¹³

¹² Lupco Gjorgjievski : “Tezi za opstanok na makedonskata nacija i drzava”, Dnevnik, 18.04.2003

¹³ “Koha e re”, 13. prill. 2010, fq. 3

Shteti i së drejtës si koncept është mjaft i gjërë dhe i ndërlikuar. Ai nënkupton parasëgjithash një nivel të lartë të ndërtimit të kapaciteteve demokratike dhe gjithsesi pranimin e vlerave demokratike që për vendet që avansojnë në rafshin e sundimit të ligjit nënkuptohen si vlera bazë për funksionimin e shtetit.

Republika e Maqedonisë në kuptimin e funksionimit të shtetit të së drejtës nuk çalon vetëm në sferën e sigurimit të barazisë të etniteteve jo-maqedonase me popullin maqedonas si popull shumicë. Ndër kritikrat permanente që i bëhen Maqedonisë nga institucionet relevante ndërkombëtare janë: mosigurimi i kushteve për veprim të pavarur të gjygsorit, mospasja e gadishmërisë për ndërtimin e kapaciteteve demokratike të funksionimit të shtetit, strukturat shtetore të korruptuara, ngulfatja e të shprehurit të lirë, mosgadishmëria për një tretman të barabartë në sigurimin e rendit dhe moskrijimi i një barazie të qytetarëve pa mar parasysh etnitetin e tyre gjat proceseve gjygsore, proceset e montuara politike, mosegzistimi i një gazetarie të pavarur etj. Pra Maqedonisë i bëhen kritika për disa segmente bazike mbi të cilat ndërtohet shteti i së drejtës. Ndryshe thënë asaj i bëhen kritika për mosfunksionimin e principeve nisëmtare në ndërtimin e shtetit të së drejtës.

Raporti vjetorë mbi gjendjen e mbrojtjes së të drejtave të njeriut për vitin 2013 i publikuar nga Steit Departamenti Amerikan përmban kritika të shumta për funksionimin e vendit në veçanti në fushën e respektimit të parimeve të sundimit të ligjit. Kështu sipas raportit në fjalë "Problemi më kritik në fushën e mbrojtjes së të drejtave të njeriut është deshtimi i qeverisë në respektimin e plotë të parimeve të sundimit të ligjit, duke përfshirë këtu moseksistimin e dallimeve të qarta në relacion aktivitetet shtetërore-aktivitetet partiake, ndërhyrje në punën e gjyqsorit dhe mediave, persekutim selektiv i oponentëve politik si dhe nivele të larta të kurupcionit qeveritarë dhe parregullsi në funksionimin e policisë. Sipas raportit ndërhyrjet politike, joeficienca, **favorizimi** i personave të etabluar në shoqëri, proceset e prolonguara juridike dhe korrupsioni e kanë krakterizuar sistemin gjyqsorë të vendit".

Si një element i rëndësishëm në evaluimin e sundimit të së drejtës përkatësisht mosfunksionimit të shtetit të së drejtës në Republikën e Maqedonisë mundet të shërbejnë dhe Raportet e Progresit të përpiluara dhe publikuara nga ana e Komisionit Evropian. Kështu në pjesën ku bëhet fjalë për demokracinë dhe sundimin e së drejtës, në Raportin e Progresit për vitin 2014 është potencuar mesa vijon:

Që nga pamvarësimi i vendit në vitin 1991, demokracia është konsoliduar. Megjithatë marrëdhëniet e brishta ndëretnike edhe më tutje mbeten një sfisë për vendin. Marrëveshja Kornizë e Ohrit e cila shënoi përfundimin e konfliktit të armatosur të vitit 2001, ofron kornizën për ruajtjen e karakterit multietnik të vendit. Megjithatë, edhe më tutje ekziston një mosbesim në mes bashkësive etnike dhe nevojiten masa shtesë për të promovuar shoqërinë multietnike. Gjatë disa viteve të fundit, kultura e ndasive politike ka rezultuar me dy kriza politike dhe ndërprerje të dialogut politik. Partitë në pushtet kanë mjegulluar vijën ndarëse në mes shtetit dhe partisë dhe në këtë mënyrë kanë rënuar besimin në institucionet publike. Eksistojnë shqetësime serioze lidhur me kontrollin qeveritarë mbi institucionet publike dhe mediet. Gjithashtu duhet patur parasysh dhe çështjet që janë potencuar edhe në raportin e vitit

paraparak e që kanë të bëjnë me lirinë e të shprehurit dhe lirinë e medie, pamvarësinë e gjyqësorit dhe cilësinë e drejtësisë.

WJP Rule of Law Index si një nga indeksët më të pranueshëm në nivel botërorë për matjen e sundimit të ligjit në 99 vende të botës, për vitin 2014 e numëron Republikën e Maqedonisë në vendin e 34 me një vlerësim prej 0.58 në shkallë 0-1, tab. 2.

Tab.2 WJP Rule of Law indeksi për Republikën e Maqedonisë për vitin 2014

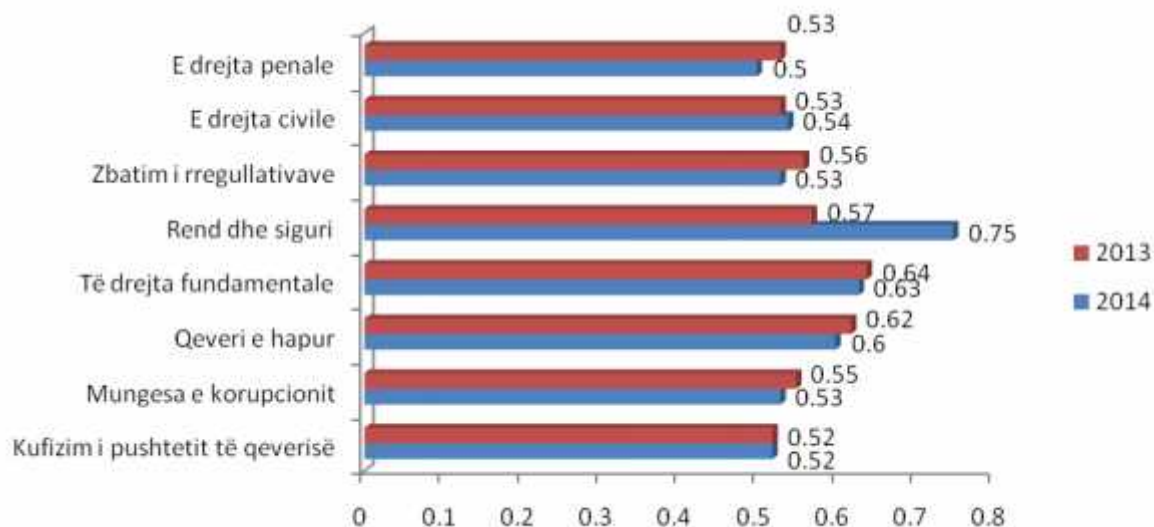
Faktorët	Indeksi	Faktorët	Indeksi
Kufizim i pushtetit të qeverisë			
Kufizime nga ligjëvënësi	0.51	Sanksionim për keqp. të pozitës	0.46
Kufizime nga gjyqësori	0.39	Kontroll nga sektori joqeveritarë	0.52
Revizion i pamvarur	0.52	Tranzicion ligjorë i pushtetit	0.7
Mungesa e korupcionit			
Mungesë e korupcionit te pushteti ekzekutiv	0.56	Mungesë e korupcionit te policia dhe armata	0.71
Mungesë e korupcionit te pushteti gjyqësorë	0.43	Mungesë e korupcionit te pushteti ligjvënës	0.44
Qeveri e hapur			
Qasje ndaj ligjeve	0.74	E drejta e participimit	0.52
Ligje stabile	0.65	E drejta e të informuarit	0.49
Të drejta fundamentale			
Trajtim i barabartë/pa diskrim.	0.7	Liria e besimit fetarë	0.79
E drejta e jetës dhe sigurisë	0.7	E drejta e privatësisë	0.57
E drejta e shprehjes para ligjit	0.55	Liria e asociimit	0.71
Liria e të shprehurit	0.52	E drejta e punës	0.52
Rend dhe siguri			
Absencë e krimit	0.84	Absencë e dhunës	0.42
Absencë e konflikteve civile			

Zbatim i rregullativave			
Zbatim efektiv i rregullativës	0.47	Respekt për proced. e gjykimit	0.5
Pa influence të papërshtatëshme	0.53	Pa ekspropriim pa kompensim	0.59
Pa vonesa të panevojshme	0.55		
E drejta civile			
Qasje dhe mundësim	0.58	Pa prolongime të panevojshme	0.43
Mungesë e diskriminimit	0.67	Zbatim efektiv	0.59
Mungesë e korupsionit	0.44	Procedura të paanëshme dhe efe.	0.62
Pa influence qeveritare	0.45		
E drejta penale			
Hetime efektive	0.58	Mungesë e korupsionit	0.54
Adjudikim kohorë dhe efektiv	0.43	Pa ndërhyrje qeveritare	0.27
Sistem efektiv i korelacionit	0.49	Respektim i procedurave ligjore	0.55
Mungesë e diskriminimit	0.65		

Burim: WJP Rule of Law Index® 2014

Një analizë komparative e po të njëjtit indeks për vitin 2013 dhe vitin 2014 nxjerr në pah një lëvizje relativisht të stabilë të Republikës së Maqedonisë sipas kritereve të ndryshme, graf 1.

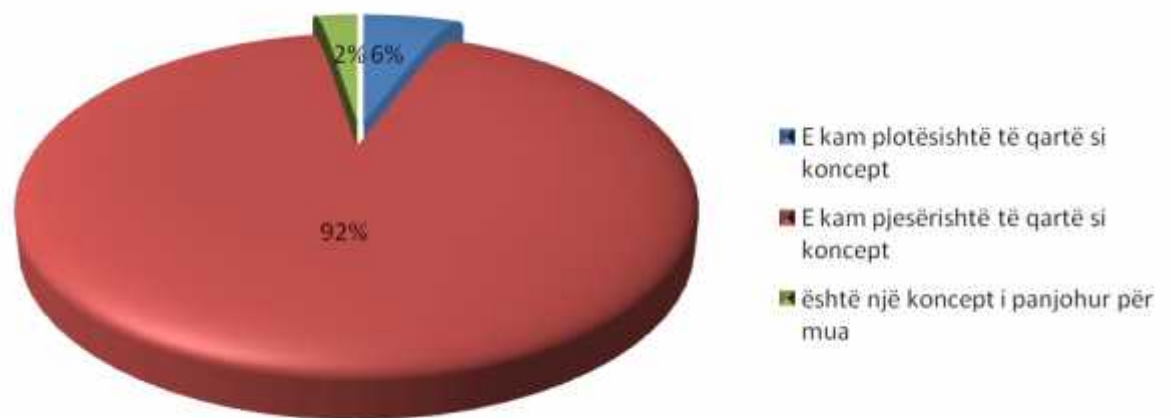
Graf 1 WP Rule of Law indeksi për Republikën e Maqedonisë për vitin 2013 dhe 2014

Duke patur parasyh synimin bazë të studimit, pra përcaktimin e funksionalitetit të shtetit të së drejtës në Republikën e Maqedonisë si një shtet multi-etnik, multi-fetarë dhe multi-kulturorë, është zhvilluar një anketë me rreth 1700 qytetarë të pjesës Veriperëndimore të vendit si një pjesë e cila në vete ngërthen të gjitha bashkësitë etnike në vend.¹⁴

Studimi në fjalë nxori në pah një shkallë të lartë të vetëdijes së qytetarëve lidhur me konceptin e shtetit të së drejtës, graf. 2.

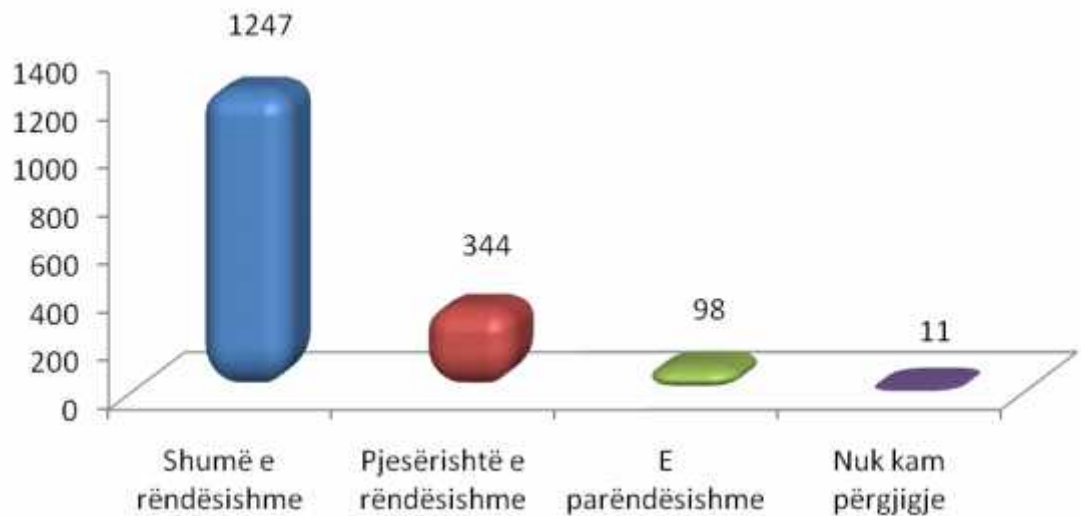
Graf 2 Shkalla e njohurisë mbi konceptin e shtetit të së drejtës te të anketuarit

Pra, ndonëse vetëm 6% i të anketuarve kanë deklaruar se sundimin e së drejtës si koncept e kanë plotësisht të qartë, inkurajon fakti që vetëm 2% i të anketuarve kanë deklaruar se ky koncept është plotësisht i panjohur për to.

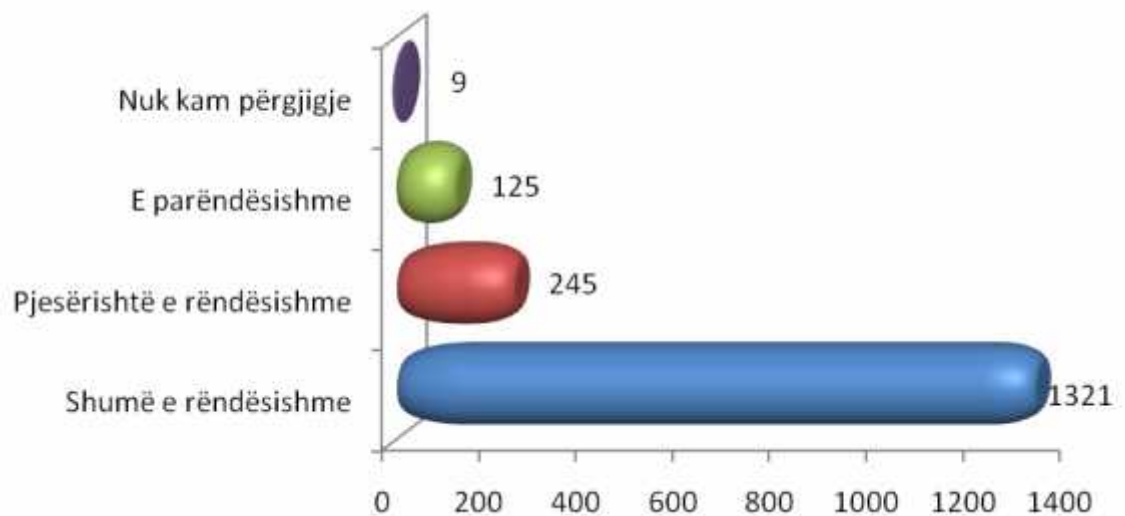
Graf. 3 Perceptimet e qytetarëve mbi rëndësinë e respektimit të ligjeve

¹⁴ Të dhënat e paraqitura në vijim janë marrë nga një studim më i gjerë mbi funksionimin e sistemit politik të Republikës së Maqedonisë pas nënshkrimit të Marëveshjes Kornizë të Ohrit

Siç mundet të vërehet nga të dhënat e paraqitura në graf. 3 në mesin e të anketuarve haset një shkallë e lartë e vetëdijes së qytetarëve mbi rëndësinë e respektimit të ligjeve. Në fakt rreth 93% i të anketuarve kanë deklaruar se sipas tyre respektimi i ligjeve është i rëndësishëm ose shumë i rëndësishëm dhe vetëm 5.7% i të anketuarve janë të mendimit se respektimi i ligjeve nuk është i rëndësishëm.

Graf. 4 Perceptimet e qytetarëve mbi rëndësinë e pasjes së koncenzusit në sjelljen e ligjeve

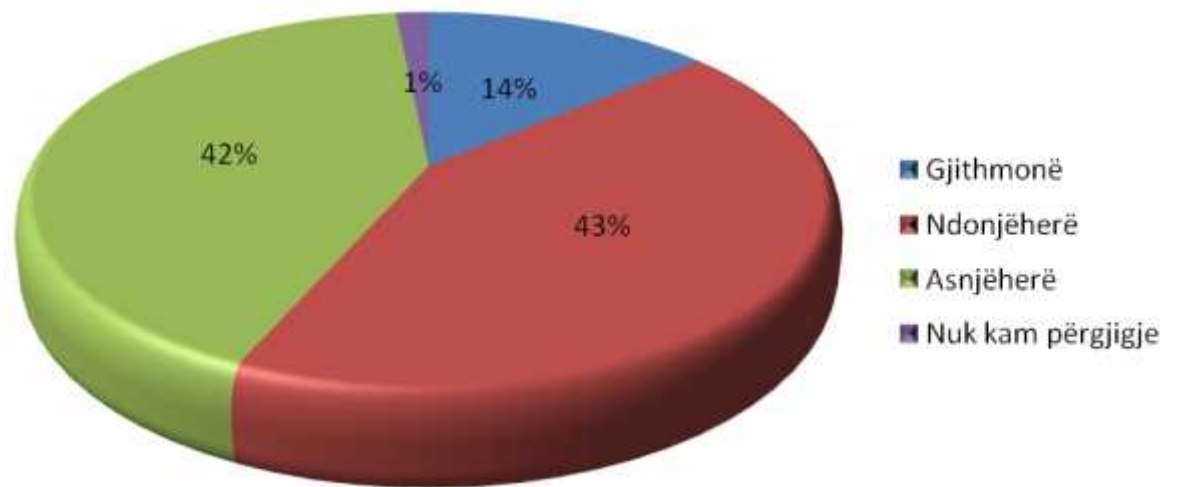

Siç mundet të vërehet nga grafiku i mëlartëm qytetarët e anketuar i kushtojnë një rëndësi të veçantë ekzistimit të koncenzusit në sjelljen e ligjeve. Në fakt afro 78% i të anketuarve janë të mendimit se është shumë e rëndësishme të ekzistojë koncenzus në sjelljen e ligjeve dhe 14% i të anketuarve janë të mendimit se është e rëndësishme të ekzistojë koncenzus në sjelljen e

ligjeve. Nga ana tjetër vetëm 7.3% i të anketuarve nuk e konsiderojnë të rëndësishme të eksistojë koncenzus në sjelljen e ligjeve.

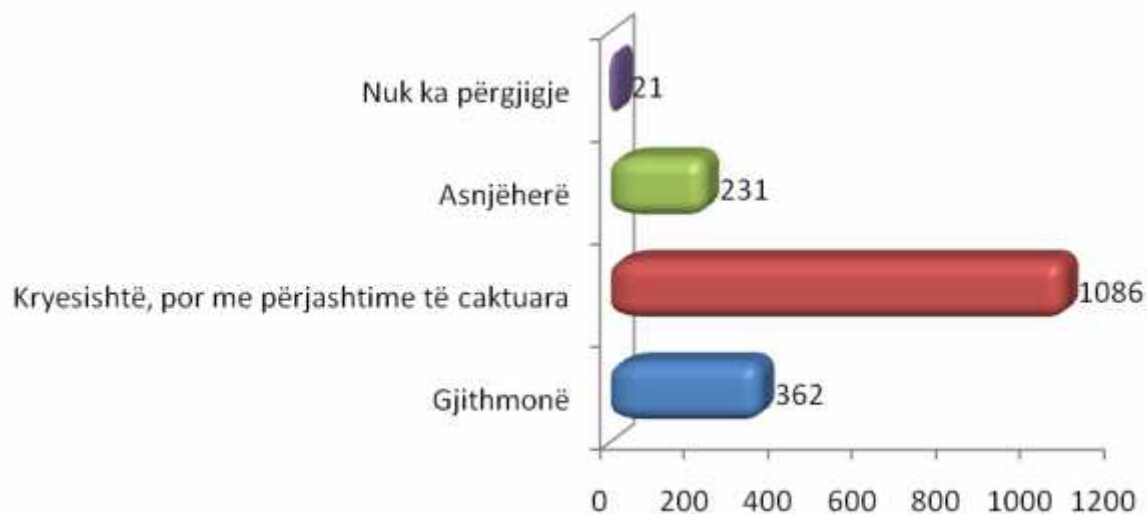
Megjithatë, ndonëse në mesin e të anketuarve ekziston një lloj koncenzusi kur është në pyetje perceptimi i tyre mbi nevojën e pasjes së koncenzusit në sjelljen e ligjeve, në mesin e tyre mendimet janë skajshmërisht të ndara kur bëhet fjalë për perceptimin e tyre rreth asaj se ligjet në Republikën e Maqedonisë a sjellen me koncenzus ose jo, graf. 5

Graf. 5 Perceptimet e qytetarëve mbi shkallën e pasjes së koncenzusit në sjelljen e ligjeve

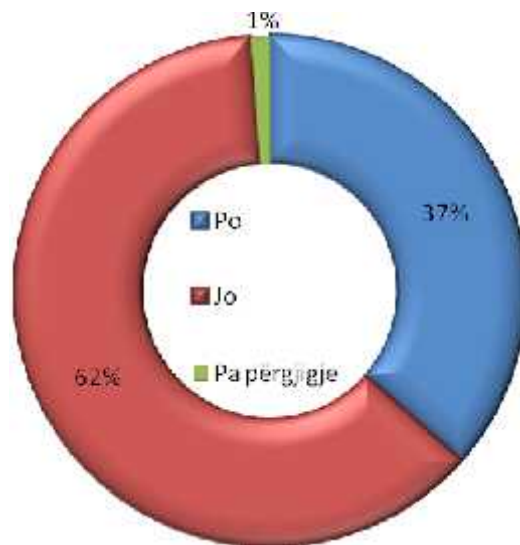
Siç mundet të vërehet nga të dhënat e paraqitura në grafikun e mëlartëm ndonëse ekziston një optimizëm i shprehur në mesin e qytetarëve lidhur me eksistimin e koncenzusit në sjelljen e ligjeve, përsëri shqetëson fakti se madje 42% i tyre janë të mendimit se asnjëherë në sjelljen e ligjeve në Republikën e Maqedonisë nuk ekziston koncenzus në mesin e palëve të interesuara.

Graf. 6 Perceptimet e qytetarëve mbi barabarësinë e qytetarëve para ligjit

Siç mundet të vërehet nga të dhënat e paraqitura në grafikun e mëlartëm në mesin e të anketuarve vërehet një shkallë e lartë e besueshmërisë në trajtimin e barabartë të qytetarëve para ligjit. Kjo mundet të dëshmohet me vetë faktin që vetëm 14.5% nga numri i përgjithshëm i të anketuarve janë të mendimit se qytetarët nuk janë të trajtuar në mënyrë të barabartë para ligjit. Megjithatë, vetë fakti që afro 64% i të anketuarve janë të mendimit se qytetarët janë kryesishtë të trajtuar sit ë barabartë para ligjit, por përsëri në këtë drejtim ekzistojnë dhe përjashtime të caktuara, nënkupton se në këtë drejtim ende ka mundësi për përmirësim në të ardhmen.

Graf. 6 Perceptimet e qytetarëve mbi pamvarësinë e gjyqësorit nga ekzekutivi

Studimi në fjalë njërendit nxjerr në sipërfaqe një pesimizëm të shprehur të qytetarëve kur bëhet fjalë për pamvarësinë e gjyqësorit nga pushteti ekzekutiv. Kjo dëshmohet me vetë faktin që vetëm 37% i të anketuarve janë të mendimit se gjyqësori është i pamvarur nga pushteti ekzekutiv dhe madje 62% kanë mendim të kundërt.

Shqyrtime përfundimtare

Kur bëhet fjalë për sundimin e së drejtës në Republikën e Maqedonisë, duhet potencuar që raportet e ndryshme të përpiluara nga institucionet me relevancë ndërkombëtare potencojnë një avansim të vendit drejt plotësimit të plotë të parimeve të sundimit të së drejtës, ndonëse potencojnë dhe një varg të mangësive në këtë drejtim. Kritikrat kryesisht kanë të bëjnë me funksionimin e pushtetit gjyqësorë në vend si dhe lirisë së medie.

Studimi i perceptimit të qytetarëve mbi disa nga aspektet bazë të sundimit të së drejtës nxjerr në sipërfaqe disa aspekte, edhe atë:

- Në mesin e qytetarëve ekziston një shkallë e caktuar e njohurisë mbi konceptin e sundimit të së drejtës.
- Në mesin e të anketuarve haset një shkallë e lartë e vetëdijes së qytetarëve mbi rëndësinë e respektimit të ligjeve.
- Qytetarët e anketuar i kushtojnë një rëndësi të veçantë eksistimit të koncenzusit në sjelljen e ligjeve
- ndonëse në mesin e të anketuarve ekziston një lloj koncenzusi kur është në pyetje perceptimi i tyre mbi nevojën e pasjes së koncenzusit në sjelljen e ligjeve, në mesin e tyre mendimet janë skajshmërisht të ndara kur bëhet fjalë për perceptimin e tyre rreth asaj se ligjet në Republikën e Maqedonisë a sjellen me koncenzus ose jo.
- Ndonëse ekziston një optimizëm i shprehur në mesin e qytetarëve lidhur me eksistimin e koncenzusit në sjelljen e ligjeve, përsëri shqetëson fakti se madje 42% i tyre janë të mendimit se asnjehëre në sjelljen e ligjeve në Republikën e Maqedonisë nuk ekziston koncenzus në mesin e palëve të interesuara.
- Në mesin e të anketuarve vërehet një shkallë e lartë e besueshmërisë në trajtimin e barabartë të qytetarëve para ligjit.
- Studimi në fjalë njërendit nxjerr në sipërfaqe një pesimizëm të shprehur të qytetarëve kur bëhet fjalë për pamvarësinë e gjyqësorit nga pushteti ekzekutiv

Bibliografia

Etem Aziri: **Sistemet Politike**, Tetovë, 2012

James Madison: **Federalist Paper No.51**, 1788

Aleksandret Peczenik: **Democracy and the State of Law – For Whom?**

Stephen e Frantzich, Howard R. Ernst: **The Political Science Toolbox: A Research Companion to American Government**, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2009
Kenneth Newton, Jan W Van Deth: **Foundations of Comparative Politics: Democracies of the ModernW**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005

Mathieu Deflem: **Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition**, Cambridge University Press, Cambridge, 2008

Lon L. Fuller: **The Morality of Law**, revised ed., 1964

Joseph Raz: **The Authority of Law: Essays on Law and Morality**, Clarendon Press, 1979, p.215

John Hasnas: *The Myth of the Rule of Law*, **Wisconsin Law Review**, 1995

Martin Luther King Jr: **Letter from Birmingham Jail**, 1963
Lupco Gjorgjievski : “Tezi za opstanok na makedonskata nacija i drzava”, **Dnevnik**, 18.04.2003
“Koha e re”, 13.prill.2010, fq. 3
WJP Rule of Law Index® 2014

THE PERIPARTUM HYSTERECTOMY / INCIDENCE AND CAUSES

Dr. Astrit M. Gashi

*University Clinical Center of Kosovo
Obstetrician and Gynecological Clinic (OGC) Pristine
Email: astrit.m.gashi@hotmail.com*

Abstract

Aim: The primary objective of this study was to determine causes of peripartum hysterectomy during 2014 in Gynecology and Obstetrics Clinic/University Clinical Center of Kosovo. Also, were explored and other components such as: maternal age, causes of peripartum hysterectomy, method of birth, type of hysterectomy etc.

Materials and Methods: We conducted a retrospective analysis of all cases of peripartum hysterectomy performed at Obstetrics and Gynecology Clinic/University Clinical Center of Kosovo, between January 1, 2014, and December 31, 2014. The population studied comprised of women aged 25-49 years who had a hysterectomy during 2014. Maternal characteristics such as age, parity (multiparous, primiparous women), previous cesarean delivery, history of antepartum bleeding, and mode of delivery were recorded. Are also recorded and: the indication for surgery, type of hysterectomy, by type of incision etc. Statistical analysis was performed using the computer programs for statistics. Sum tests were used to compare differences in categorical variables. Number of all women who had births with caesarean section was used to compute rates for this study. Coefficient correlation was used to detect trends how number women that had birth with repeat cesarean section (that in itself is a predisposing factor for placenta accreta), had a increasing trends of peripartum hysterectomy.

Results: During 2014 in Obstetrics and Gynecology Clinic in Pristine had 3375 births by caesarean section, where 11 women lost their uterus because of uncontrolled hemorrhage, which does not respond to conservative measures. The incidence of peripartum hysterectomy for year 2014 in G.O.C- Pristine was 3.2 per 1000 deliveries. (dF= 10, 95% CI for mean = 3.77 to 8.22), with Significance level ($P < 0.0001$.) **Age:** 11 women that makes peripartum hysterectomy, participant in study, was ranked according to age: 25, 29, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 40, 42 and 49. (minimum age was 25 years old and it maximum 49 years old). Mean age was 36,54 years old, var: 42.27, (SD=6.50 years old). From 11 women that makes peripartum hysterectomy, 10 (90%) women were born with cesarean sections, while 1 (10%) with vaginal deliveries. From 10 women that born with cesarean section 7 (70%) of them I had repeat cesarean section several times (from 2 to 4 times), and all these women (n=7) had abnormal placenta insertion (placenta praevia/accrete). When we did a statistical analysis about these two phenomena: number of peripartum hysterectomy and number women that had birth with repeat cesarean section, result in a positive coefficient correlation ($r=0.9515$). This value is an indicator that expressing, a tendency in increase of the number caesarean hysterectomy, as a result of an increased frequency of births by

caesarean section of repeat, that in itself is a predisposing factor for placenta accreta. In this study a year old on obstetric gynecological clinic in Pristina, were made 11 peripartum hysterectomy, where 36.4% were made due to placenta accreta, while 27.3% had as main indication of uterine atony. (see table, indication for peripartum hysterectomy). Other causes that blamed for the loss of the uterus were: placenta percreta 18.1% as and Hemorrhage 18.1%. From 11 women that makes peripartum hysterectomy, 64% (n = 7) had two or more births with caesarean section. Most of peripartum hysterectomy are performed emergency procedures for the control of bleeding, when conservative measures have failed. From 11 women that makes peripartum hysterectomy in total: 81.8% had total abdominal hysterectomy, while 18.2% were Subtotal hysterectomy (supracervical H.). By type of incision: 54.6 % makes abdominal hysterectomy with transversal incision (mainly Pfannenstiel), while 45.4% with vertical incision.

Conclusions: From this study we have come to the conclusion that: the incidence rate of peripartum hysterectomy for year 2014, in Obstetrics and Gynecology Clinic at Pristina was; 3.2 per 1000 deliveries. Approximately, all of women that makes peripartum hysterectomy, were born with cesarean sections. Also, we have come to the conclusion that; most of women that makes peripartum hysterectomy, they had repeat cesarean section several times (2 to 4 times), and all these women had abnormal placenta insertion (placenta previa /accrete).

Positive coefficient correlation between two variables, show a tendency in increase of the number caesarean hysterectomy, as a result of an increased of births with repeat caesarean section.

This study noted that; the most frequent causes that woman makes peripartum hysterectomy were: placenta accreta, uterine atony, postpartum hemorrhage and placenta percreta etc.

Also we concluded that; most of women that makes peripartum hysterectomy, makes it with total abdominal hysterectomy.

Key words: peripartum hysterectomy, rate, repeated cesarean section.

Astrit M. Gashi Email: astrit.m.gashi@hotmail.com

INTRODUCTION

Hysterectomy following cesarean section or vaginal deliveries is a major surgical intervention and emergency, that consisting in removal uterus. A peripartum hysterectomy involving cesarean hysterectomy may be Subtotal (supracervikale) or total, depending on clinical conditions. In most of the planned procedures, performed a total hysterectomy, while a hysterectomy subtotals may be preferred in cases where urgent intervention is needed for the treatment of life-threatening bleeding and removal of the cervix can be difficult. Subtotal hysterectomy is a quick procedure and recommended to patients of clinically unstable. The most common indications for emergency caesarean hysterectomy are: placenta accreta, uterine atony, hemorrhage and placenta percreta.

AIM

The primary objective of this study was to determine causes of peripartum hysterectomy during 2014 in Gynecology and Obstetrics Clinic/University Clinical Center of Kosovo. Also, were explored and other components such as: maternal age, causes of peripartum hysterectomy, mode of birth, type of hysterectomy etc.

MATERIALS AND METHODS

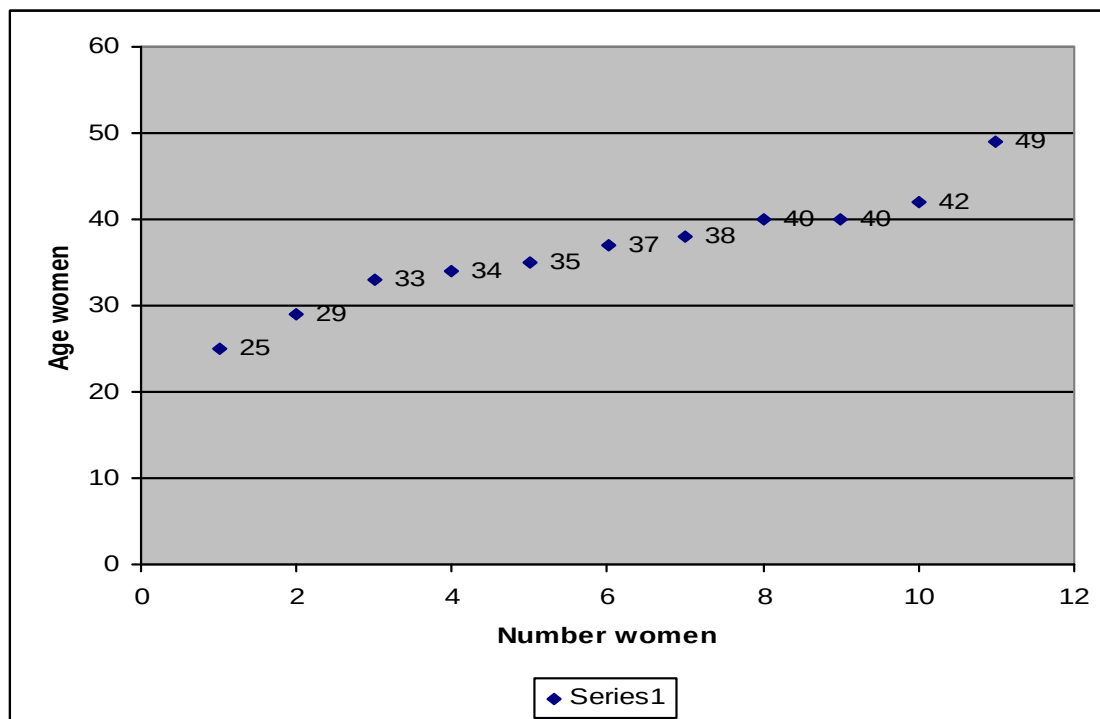
We conducted a retrospective analysis of all cases of peripartum hysterectomy performed at Obstetrics and Gynecology Clinic/University Clinical Center of Kosovo, between January 1, 2014, and December 31, 2014. The population studied comprised of women aged 25-49 years who had a hysterectomy during 2014. Maternal characteristics such as age, parity (multiparous, primiparous women), previous cesarean delivery, history of antepartum bleeding, and mode of delivery were recorded. Are also recorded and: the indication for surgery, type of hysterectomy, by type of incision etc. Statistical analysis was performed using the computer programs for statistics. Sum tests were used to compare differences in categoric variables. Number of all women who had births with caesarean section was used to compute rates for this study.

Coefficient corelation was used to detect trends how number women that had birth with repeat cesarean section (that in itself is a predisposing factor for placenta accreta), had a increasing trends of peripartum hysterectomy.

RESULTS

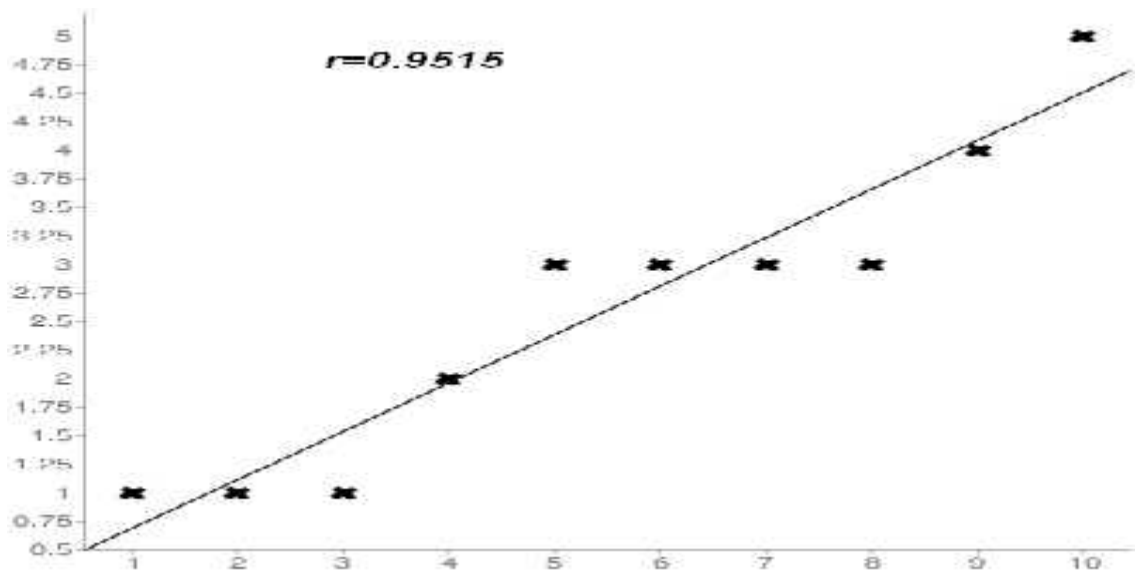
During 2014 in Obstetrics and Gynecology Clinic in Pristine had 3375 births with caesarean section, where 11 women lost their uterus because of uncontrolled hemorrhage, which does not respond to conservative measures. The incidence of peripartum hysterectomy for year 2014 in G.O.C- Pristine was 3.2 per 1000 deliveries. (dF= 10, 95% CI for mean = 3.77 to 8.22), with Significance level ($P < 0.0001$.)

AGE:11 women that makes peripartum hysterectomy, participant in study, was ranked according to age: 25, 29,33,34,35,37,38,40,40,42 and 49. (minimum age was 25 years old and it maximum 49 years old). Mean age was 36,54 years old, var:42.27, (SD=6.50 years old).

Graf. 1. Age and number women that makes peripartum hysterectomy.

From 11 women that makes peripartum hysterectomy, 10 (90%) women were born with cesarean sections, while 1 (10%) with vaginal deliveries. From 10 women that born with cesarean section 7 (70%) of them I had repeated cesarean section several times (from 2 to 4 times), and all these women (n=7) had abnormal placenta insertion (placenta praevia/accrete). When we did a statistical analysis about these two phenomena: number of peripartum hysterectomy and number women that had birth with repeat cesarean section, result in a positive coefficient corelation ($r=0.9515$). This value is an indicator that expressing, a tendency in increase of the number caesarean hysterectomy, as a result of an increased frequency of births by caesarean section of repeat, that in itself is a predisposing factor for placenta accreta.

Graf.2. Linear regression - Statistical analysis about these two phenomena: number of peripartum hysterectomy and number women that had birth with repeat cesarean section

In this study a year old on obstetric gynecological clinic in Pristina, were made 11 peripartum hysterectomy, where 36.4% were made due to placenta accreta, while 27.3% had as main indication of uterine atony. (see table, indication for peripartum hysterectomy).

	<i>Causes</i>	<i>Nr.</i>	<i>Percentage</i>	<i>Significance level</i>
1	Placenta accreta	4	36.4%	P < 0.0001 95% CI of observed proportion 2.58 to 87.16
2	Uterine atony	3	27.3%	P < 0.0001 95% CI of observed proportion 0.33 to 87.91
3	Placenta percreta	2	18.1%	P < 0.0001 95% CI of observed proportion 0.00 to 91.78
4	Hemorrhage	2	18.1%	P < 0.0001 95% CI of observed proportion 0.00 to 91.78

Table. 1. Indication for peripartum hysterectomy on G.O.C.-Pristine during year 2014.

Other causes that blamed for the loss of the uterus were: placenta percreta 18.1% as and Hemorrhage 18.1% . From 11 women that makes peripartum hysterectomy, 64% (n = 7) had two or more births with caesarean section. Most of peripartum hysterectomy are performed emergency procedures for the control of bleeding, when conservative measures have failed.

From 11 women that makes peripartum hysterectomy in total: 81.8% had total abdominal hysterectomy, while 18.2% were Subtotal hysterectomy (supracervical H.).

By type of incision: 54.6 % makes abdominal hysterectomy with transversal incision (mainly Pfannenstiel), while 45.4% with vertical incision.

DISCUSSION

During 2014 in Obstetrics and Gynecology Clinic in Pristine had 3375 births with caesarean section, where 11 women lost their uterus because of uncontrolled hemorrhage, which does not respond to conservative measures.

The incidence of peripartum hysterectomy for year 2014 in G.O.C- Pristine was 3.2 per 1000 deliveries. In study our at G.O.C.-Pristine, we found placenta accreta (36.4%) to be the most common indication for an peripartum hysterectomy, succeed from uterine atony (27.3%), Hemorrhage (18.1%), placenta percreta (18.1%). While, other authors for this subject report: Miller et al 7 reported that incidence of placenta accreta was 38% in women with two or more cesarean deliveries and complete placenta previa. [7]

Clark et al 2 reported uterine atony (43%) to be the most common cause of emergency peripartum hysterectomy followed by placenta accrete (30%) from 1978 to 1982.

Stanco, However et al 3 studied the same population from 1985 to 1990 and found that placenta accreta (50%) had become the most frequent cause with uterine atony accounting for 21% of cases. [10]

Similarly, Zelop et al 4 found placenta accreta (64%) and uterine atony (20%) the most common reasons for emergency peripartum hysterectomy. [11]

Why has placenta accreta become the most common cause for an emergency peripartum hysterectomy? Firstly, it may be attributed to the increase in cesarean births and uterine curettages. If the combination of risk factors and imaging findings is highly suggestive of placenta accreta, then, a cesarean hysterectomy should be planned, as there is reduced maternal morbidity and mortality when done electively. Clark SL, et al recommend hypogastric ligation only for the hemodynamically stable patient of low parity. [9]

Clark et al 2 and Stanco et al 3 reported 53% of their hysterectomies as subtotal. [13]

From 11 women that makes peripartum hysterectomy in Kosovo during 2014: 81.8% had total abdominal hysterectomy, while 18.2% were Subtotal hysterectomy (supracervical). Subtotal hysterectomy should be a reasonable alternative to total abdominal hysterectomy when an peripartum hysterectomy is being performed.

CONCLUSIONS

From this study we have come to the conclusion that: the incidence rate of peripartum hysterectomy for year 2014, in Obstetrics and Gynecology Clinic at Pristine was; 3.2 per 1000 deliveries.

Approximately, all of women that makes peripartum hysterectomy, were born with cesarean sections.

Also, we have come to the conclusion that; most of women that makes peripartum hysterectomy, they had repeat cesarean section several times (2 to 4 times), and all these women had abnormal placenta insertion (placenta previa /accrete).

Positive coefficient correlation between two variables, show a tendency in increase of the number caesarean hysterectomy, as a result of an increased of births with repeat caesarean section.

This study noted that; the most frequent causes that woman makes peripartum hysterectomy were: placenta accreta, uterine atony, postpartum hemorrhage and placenta percreta etc.

Also we concluded that; most of women that makes peripartum hysterectomy, makes it with total abdominal hysterectomy.

REFERENCES

1. Database: protocol of the Operations department for 2014 in Gynecology and Obstetrics Clinic/University Clinical Center of Kosovo.
2. Walker AM, Jick H. Temporal and regional variation in hysterectomy rates in the United States, 1970--1975. *Am J Epidemiol* 1979;110:41--
3. Pokras R, Hufnagel VG. Hysterectomy in the United States, 1965--84. *Am J Public Health* 1988;78:852--3.
4. Wilcox LS, Koonin LM, Pokras R, Strauss LT, Xia Z, Peterson HB. Hysterectomy in the United States, 1988--1990. *Obstet Gynecol* 1994;83:549--55
5. Easterday CL, Grimes D, Riggs JA. Hysterectomy in the United States. *Obstet Gynecol* 1983;62:203--12.
6. Thompson JD, Warshaw J. Hysterectomy. In: Rock JA, Thompson JD, eds. *TE LINDE's operative gynecology*. 8th ed. Philadelphia, PA: Lipincott-Raven, 1997:771--854.
7. Miller DA, Chollet JA, Goodwin TM. Clinical risk factors for placenta previa-placenta accreta. *Am J Obstet Gynecol* 1997;177:210--4.
8. Chestnut DH, Eden RD, Gall SA, Parker RT. Peripartum hysterectomy: A review of cesarean and postpartum hysterectomy. *Obstet Gynecol* 1985;65:365--70.
9. Clark SL, Yeh SY, Phelan JP, Bruce S, Paul RH. Emergency hysterectomy for obstetric hemorrhage. *Obstet Gynecol* 1984;64:376--80.
10. Stanco LM, Schrimmer DB, Paul RH, Mishell DR. Emergency peripartum hysterectomy and associated risk factors. *Am J Obstet Gynecol* 1993;168:879--83.
11. Zelop CM, Harlow BL, Frigoletto FD, Safon LE, Saltzman DH. Emergency peripartum hysterectomy. *Am J Obstet Gynecol* 1993;168:1443--8.
12. Rates of cesarean delivery—United States, 1991. *MMWR* 1993;42:285--9.
13. Clark SL, Koonings PP, Phelan JP. Placenta previa/accrete and prior cesarean section. *Obstet Gynecol* 1985;66:89--92.
14. Barclay DL. Cesarean hysterectomy. *Obstet Gynecol* 1970;35:120--31.
15. Haynes DM, Marton BJ. Cesarean hysterectomy: A twenty-five year review. *Am J Obstet Gynecol* 1979;134:393--6.
16. Sturdee DW, Rushton DI. Cesarean and post-partum hysterectomy 1968--1983. *Br J Obstet Gynecol* 1986;93:270--4.
17. Thonet RGN. Obstetric hysterectomy—an 11-year experience. *Br J Obstet Gynaecol* 1986;93:794--8.
18. Zahn CM, Yeomans ER. Postpartum hemorrhage: Placenta accreta, uterine inversion, and puerperal hematomas. *Clin Obstet Gynecol* 1990;33:422--31.
19. Taylor VM, Kramer MD, Vaughan JL, Peacock S. Placenta previa and prior cesarean delivery: How strong is the association? *Obstet Gynecol* 1994;84:55--7.
20. Ananth CV, Smulian JC, Vintzileos AM. The association of placenta previa with history of cesarean delivery and abortion: A metaanalysis. *Am J Obstet Gynecol* 1997;177:1071g

21. Hudon L, Belfort MA, Broome DR. *Diagnosis and management of placenta percreta: A review. Obstet Gynecol Surv* 1998;53:509 –17.
22. Clark SL, Phelan JP, Yeh SY, Bruce SR, Paul RH. *Hypogastric artery ligation for obstetric hemorrhage. Obstet Gynecol* 1985;66:353– 6.

Impact of healthcare waste management in reducing the professional risks among nurses

Denada Selfo¹, Skender Skenderi², Sadi Bexheti³

¹Faculty of Public Health, Vlore, Albania

²University of Medicine, Tirana, Albania

³University of Kosovo

Abstract:

Nursing staff play a critical role in healthcare waste management in the hospitals. Their knowledge, attitudes, and practices regarding healthcare waste management are vital for the occupational risks prevention and the spread of nosocomial infections.

Objective: To study the knowledge, attitude and practices of nursing staff in healthcare waste management in order to establish and implement adequate and effective health education programs for nursing staff about health care waste management.

Method. A cross-sectional, descriptive and analytical study was undertaken at Vlora Regional Hospital. The study population was the nursing staff that works at hospital during the 2014. Self-administered questionnaire based on literature review adapted to the internal infrastructure of Vlora Regional Hospital was used for quantitative and qualitative data collection.

Results. All nurses had knowledge about legislation composed by WHO (World Health Organization). Most (75.6%) expressed the need of projects information regarding healthcare waste management. More than half (57.6%) reported that did not use gloves in their daily practice. Also, 51.2% of nursing staff in the study report having been affected by nosocomial infections, even if 18 % of them denied this fact.

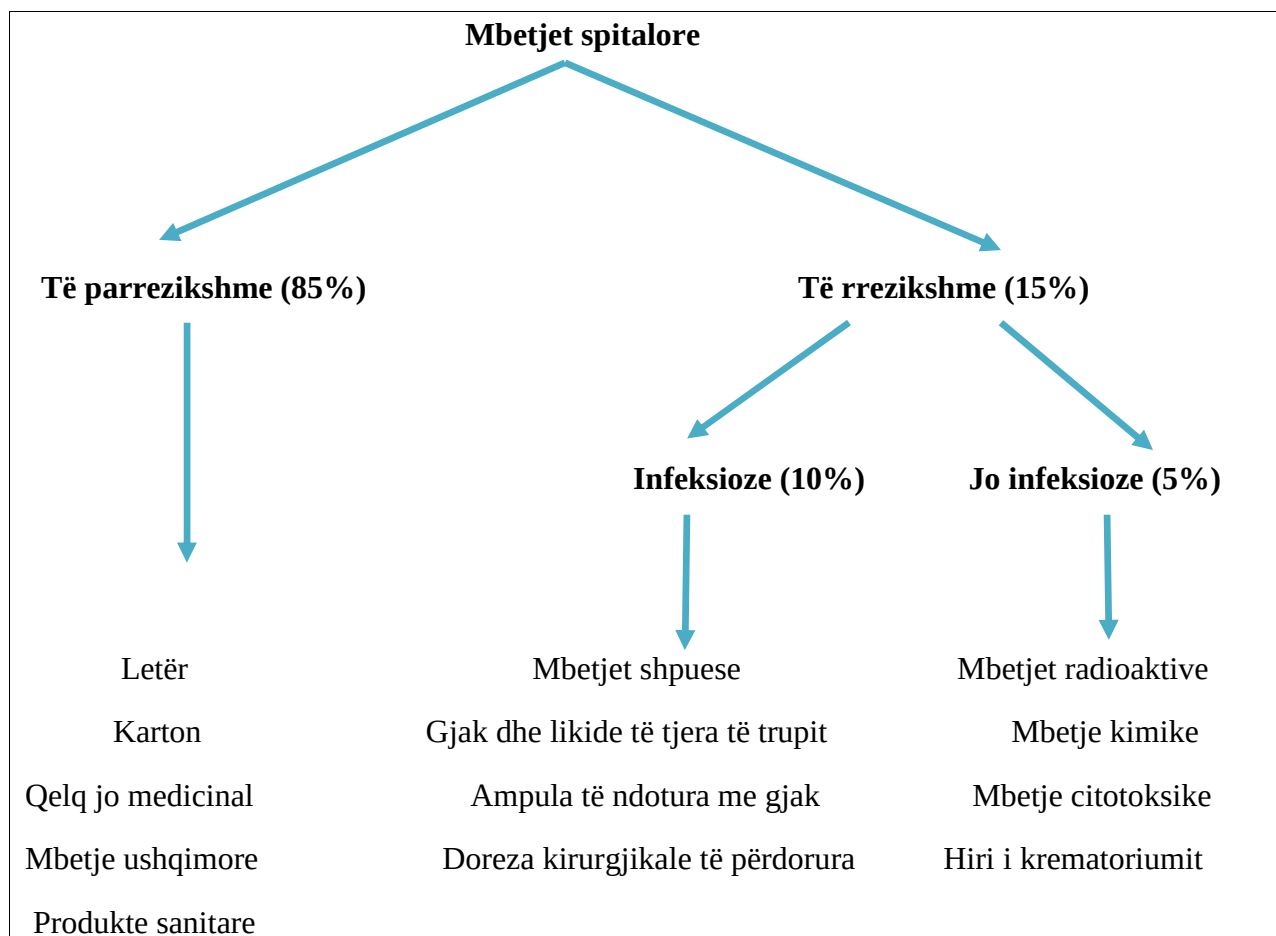
Conclusion. Nurses' staff knowledge and healthcare waste management practices can be considered satisfactory. Although it was observed an increase of awareness by nursing staff for the management of healthcare waste and the impact that it has in their exposure at occupational risks. The results of the study suggest the need of continuous training on the way of healthcare waste management to ensure sustainability and further improvement.

Key words: Nosocomial infection, nursing staff, administration, healthcare waste.

Hyrje:

Institucioni spitalor është një vend i cili frekuentohet nga shumë njerëz, pavarësisht moshës, gjinisë, besimit fetar dhe kombesisë. Që të përmbushi qëllimet e tij për reduktimin e problemeve shëndetësore, trajtimin e pacientëve të sëmurë, institucioni spitalor prodhon në mënyrë të pashmangshme një numër të konsiderueshëm mbetjesh spitalore. Mbetjet që prodhohen në këtë institucion kanë një potencial më të lartë për të shkatuar dëmtime të konsiderueshme në shëndetin e njerëzve dhe në mjedisin që na rrethon, krahasuar me mbetjet, që prodhohen në institucione të tjera. Njohuritë që stafi infermior posedon për mënyrën e duhur të administrimit të mbetjeve spitalore kanë një rol të rëndësishëm në mirëmenaxhimin e këtyre mbetjeve, parandalimin e risqeve profesional dhe infeksioneve spitalore.

Ndarja e përgjithshme e mbetjeve spitalore:

Tab.nr.1: Klasifikimi i mbetjeve spitalore në varësi të ngjyrës së koshave

Ngjyra koduese e kontenierëve (koshave)	Tipi i kontenierëve	Kategoria numerike e mbetjeve spitalore	Mundësia e trajtimit për çdo kategori
Verdhë	Kontenier plastik i dezinfektuar	1, 2, 3, 6	Krematorium, groposje
E kuqe	Kontenier plastik i dezinfektuar	3,6,7	Autoklavë, trajtim kimik
Blu/bardhë/transparente	Kontenier plastik	4,7	Autoklavë, trajtim kimik,

			shkatërrim/coptim
E zezë	Kontenier plastik	5, 9, 10	Vendosje në një landfill

Tab.nr.2: Klasifikimi në bazë të kategorive numerike të mbetjeve spitalore			
Kategoria numerike	Lloji i mbetjeve spitalore	Trajtimi përfundimtar	
Kategoria nr.1	Mbetjet anatomike njerëzore (inde, organe, pjesë të trupit).	Kremator, groposje e thellë	
Kategoria nr.2	Mbetje shtazore (inde, pjesë trupi, organe, mbetje nga kafshë eksperimentale të përdorura për kërkime shkencore mjeksore, mbetje të dala nga klinika veterinare).	Kremator, groposje e thellë	
Kategoria nr.3	Mbetje mikrobiologjike dhe biokimike (mbetje nga procedurat laboratorike, qeliza njerëzore dhe shtazore të përdorura në procedura mjeksore.	Autoklavë Kremator	
Kategoria nr.4	Mbetje të mprehta (age, shiringa, bisturi, xhama) etj që mund të shkaktojnë çpime dhe prerje.	Dezinfektim me trajtim kimik, Autoklavë Coptim i këtyre mbetjeve	
Kategoria nr.5	Mbetje medikamentoze (medikamente të skaduara).	Kremator Hedhje në landfille të sigurt	
Kategoria nr.6 (a)	Mbetje të ngurta (Sende të kontaminuara me gjak dhe likide trupore, p.sh: pambuk, pjesë allçie, mbulesa krevatesh).	Kremator Autoklavë	
Kategoria nr.7 (b)	Mbetje të ngurta (mbetje të gjeneruara nga elementë të mprehtë, p.sh: sisteme intravenoze, kateterë).	Dezifektim me trajtim kimik Autoklavë Coptim i mbetjeve	
Kategoria nr.8	Mbetje likide (mbetje të gjeneruara nga dezinfektimet e ndryshme, nga sistemi larjes spitalor).	Dezinfektim me trajtim kimik Zbrazje në kanale kullues	
Kategoria nr.9	Hiri i krematoriumit (hiri i dalë nga krematoriumi pas çdo diegieje të mbetjeve	Hedhje në landfillin bashkiak	

	spitalore).	
Kategoria nr.10	Mbetje kimike (mbetje të përdorura për dezinfektim)	Hedhje ne landfille të sigurta

Epidemiologjia e infeksioneve nosokomiale:

Infeksionet nozokomiale, të njohura ndryshe edhe si infeksione të “fituara” në ambjentet spitalore, ose infeksione spitalore, janë infeksione të cilat nuk janë prezente te pacienti në momentin që shtrihet në institucionin spitalor, por zhvillohen gjatë harkut kohor që një pacient është i shtruar në spital. Gjithashtu edhe stafi shëndetsor, infermieror preket nga këto infeksione gjatë kohës që ka ushtruar profesionin e tij në ambjentet spitalore.

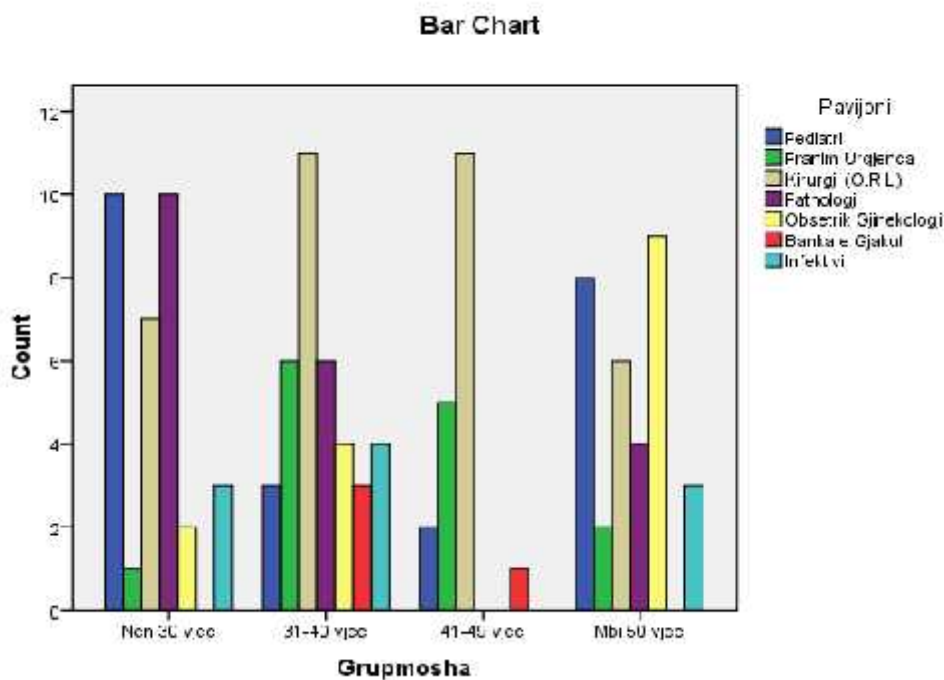
Të gjithë personat që janë në kontakt me mbetjet spitalore, janë të ekspozuar ndaj infeksioneve të mundshme spitalore.

Sipas Organizatës Botërore të Shëndetësisë, keqmenaxhimi i mbetjeve spitalore, ka ndikuar që rreth 21 milion antarë të personelit shëndetsor të preken nga Hepatiti B, 2 milion nga Hepatiti C, dhe rreth 260.000 antarë të stafit shëndetsor anë e mbanë botës janë prekur nga virusi i HIV-it gjatë vitit 2000.

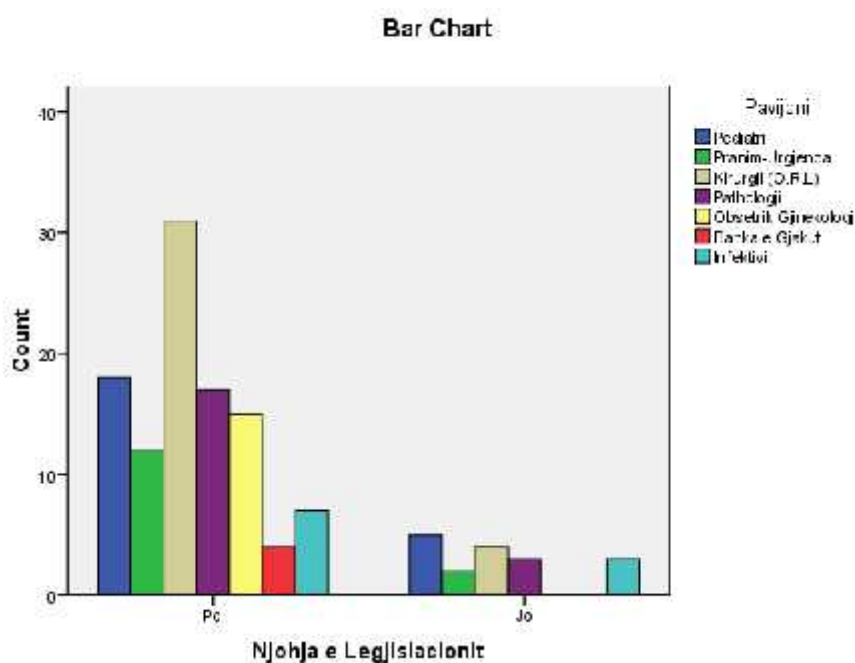
Sipas të njëjtit burim Organizata Botërore e Shëndetësisë, në vitin 20011, pas disa studimeve epidemiologjike ka arritur në konkluzionin se: një antar i stafit shëndetsor në rastet kur dëmtohet nga një mjet i mprehtë i përdorur, ose kur ka kontakt me burime infeksioze, është i predispozuar 30% për tu prekur nga virusi i Hepatitit B, 1.8% për tu prekur nga virusi i Hepatitit C, si dhe 0.3% për tu prekur nga HIV

Rezultatet e studimit :

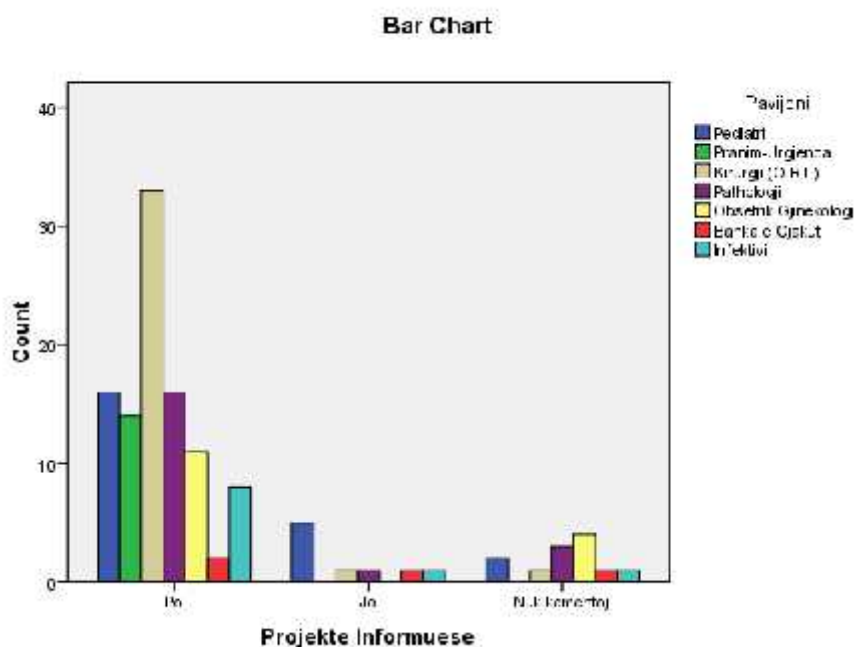
► Evidentimi i grupmoshave të stafit infermieror pjesmarrës në studim në lidhje me pavjonet përkatëse.

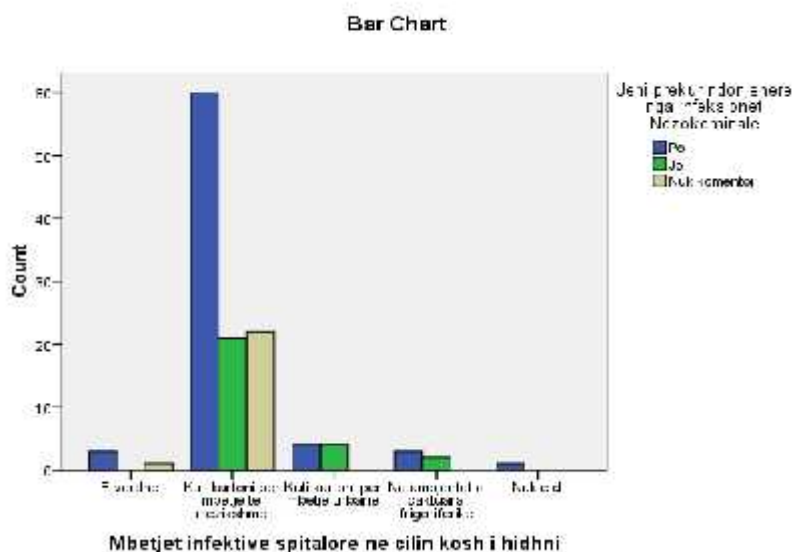
- Evidentimi i njohjes së legjislacionit (nga ana e infermierëve) të përpiluar nga WHO për mënyrën e menaxhimit të mbetjeve spitalore, në lidhje me pavjonet përkatëse.

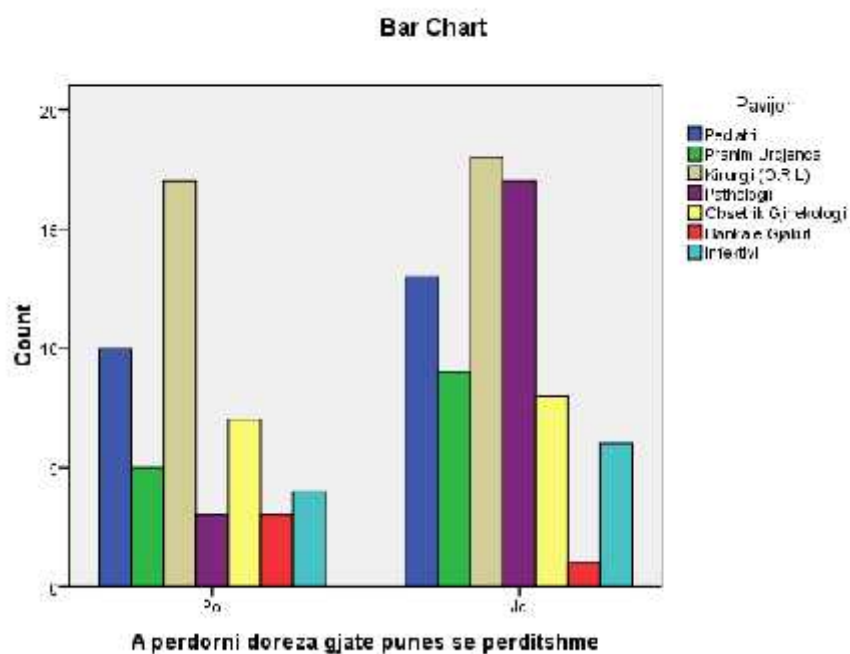
- Evidentimi i nevojës që ka stafi infermieror për realizimin e projekteve informuese për mënyrën e menaxhimit të mbetjeve spitalore, në lidhje me pavjonet përkatëse.

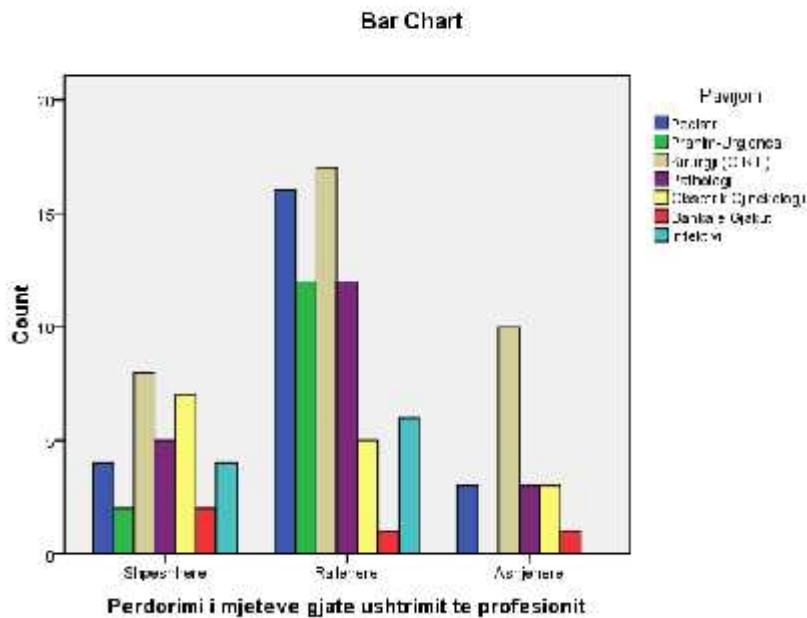
- Evidentimi i relacionit midis administrimit adekuat të mbetjeve spitalore infektive, dhe përhapjes së infeksionit nosokomial.

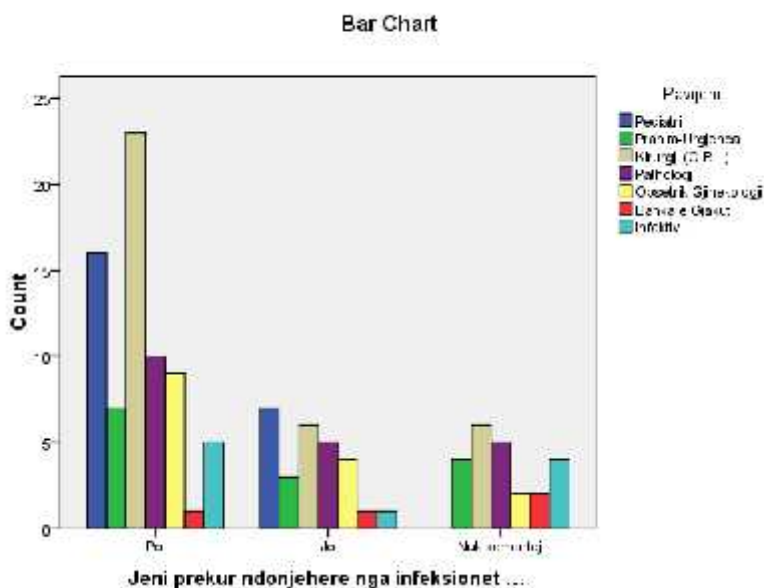
- Evidentimi i përdorimit të dorezave nga stafi infermieror gjatë ushtrimit të profesionit të tyre, në lidhje me pavionet përkatëse.

- Vlerësimi i përdorimit të mjeteve mbrojtëse profesionale, në lidhje me pavionet përkatëse.

► Evidentimi i numrit të stafit infermieror të prekur nga infeksionet nosokomiale në lidhje me pavjonevet përkatëse.

Konkluzione:

- Në Spitalin Rajonal të Vlorës numri më i madh i infermierëve pjesmarrës në këtë studim ishin të grupmoshës 27- 40 vjeç, dhe përqindjen më të ulët e kishte grupmosha 43-49 vjeç
- Nevoja për realizimin e projekteve informuese për mënyrën e menaxhimit të mbetjeve spitalore ishte domethënëse.
- Gjatë analizimit të të dhënave me pogramit SPSS 17.0. , u pa se egzistonte një lidhje statistikisht sinjifikante midis menaxhimit të mbetjeve spitalore të mprehta dhe përhapjes së infeksioneve nosokomiale
- Përdorimi i dorezave gjatë punës së përditshme infermierore nuk zbatohet nga i gjithë stafi infermieror.

► Gjatë studimit të relacionit midis dëmtimit të stafit infermieror me mjete të mprehta dhe përhapjes së infeksionit nosokomial u konkludua se egzistonte një lidhje statistikisht sinjifikante midis këtyre dy variablave.

Rekomandime:

- Propaganda informuese për mënyrën e menaxhimit të mbetjeve spitalore të ushtrohet te çdo pjesëtar i stafit infermieror, por një vëmendje e veçantë i duhet kushtuar stafit që është me eksperiencë më pak se 12 muaj.
- Stafi infermieror ta ketë lehtësisht të aksesueshme legjislacionin e përpiluar nga WHO, për mënyrën e menaxhimit të mbetjeve spitalore.
- Instancat më të larta drejtuese të Spitalit të Vlorës duhet të realizojnë vazhdimisht kurse, seminare për trajnimin e stafit infermieror, në lidhje me mënyrën adekuate të menaxhimit të mbetjeve spitalore me qëllim uljen e rrisqeve profesionale .
- Duhet të ndërgjegjësohet stafi infermieror për rëndësinë e larjes së duarve
- Përdorimi i mjeteve mbrojtëse profesionale (maska faciale, maska për kokën) duhet të zbatohet nga infermierët në mënyrë rigorozë.

Referencat:

1. World Health Organization, “Prevention of Hospital-Acquired Infections”, 2002, marrë nga : <http://www.who.int/emc>.
2. Medi-Tel sh.p.k, Trajtimi i Mbetjeve Mjekësore, marrë nga: <http://www.medi-tel.eu>.
3. Hand out Hospital Waste Officer, “Waste-General knowledge”, Lecture 3: Waste, marrë nga: <http://www.hnu.cn>.
4. Hem Chandra, “Hospital Waste, An Environmental Hazard and its Management”, Korrik 1999, marrë nga: <http://isebindia.com>.
5. “Asgjesohen mbetjet spitalore, autoklavë e re në QSUT”, 11.02.2011, marrë nga: <http://www.ikub.al>.
6. Md.Asadullah, Karthik G.K, Dharmappa B., “A Study on Knowledge, Attitude and Practices Regarding Biomedical Waste Management Among Nursing Staff in Private Hospitals in Udupi City, Karnataka, India”, 2013, ISSN:2277-2081, marrë nga: <http://www.cibtech.org/jgee.htm>.
7. Dr.U.Chaudhari, Dr.V.S.Raghuvanshi, Dr.S.Singh, “A Cross-Sectional Study to see the Incidence of Needle Prick Injury amongst Health Care Workers in a Tertiary Care Hospital”, Shkurt 2014, ISSN 2250-3153, marrë nga: <http://ew.ijsrp.org>.
8. M.A.S.C.Samarakoon, N.S.Gunawardena, “An Evaluation of Health Care Waste Management in Base Hospitals of Colombo District”, Volume 16, No.02, Dhjetor 2011, marrë nga: <http://www.sljol.info>.

CRM NË SISTEMIN SPITALOR RAST STUDIMOR – SPITALI HYGEIA, TIRANË

MSc. Blerina Dervishaj

Departamenti i Financës, Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

Sheshi "Pavarësia", Vlorë, Shqipëri

Email: blerina.dervishaj@univlora.edu.al

MSc. Ledia Llapi

Fakulteti i Mjekësisë, Dega Farmaci, Universiteti i Tiranës

Lgji "28 Nentori", Vlorë, Shqipëri

Email: lediallapi@yahoo.com

ABSTRAKT

CRM është një teknologji inovative e cila lehtëson procesin e sigurimit, zhvillimit dhe mbajtjen e marrëdhënieve me konsumatorin në mënyrë efektive dhe efçente. Rritja e kërkesës për informacion dhe inovacion teknologjik, në sektorin e shëndetësisë nga të gjitha palët e interesit, e bëjnë të domosdoshëm përdorimin e CRM-ve edhe në sistemin spitalor. Sistemi CRM në sistemin spitalor është një dukuri relativisht e re. Si i tillë, synohet në këtë punim të sillet një pasqyrë e elementeve të tij me anë të një rasti studimor në spitalin Hygeia. Duke u fokusuar te strategjia, teknologjia, sistemet e informacionit, pacientët, matësit e performancës, në spitalin Hygeia me anë të kërkimit eksplorues në punim paraqitet një sistem CRM në hapat e parë të implementimit të tij.

Fjalë kyçe; CRM, Sistemi spitalor, Teknologji, Sisteme Informacioni, Strategji,

HYRJE

Sektori i shëndetësisë pa dyshim është një ndër sektorët më të rëndësishëm duke përbërë kështu një prioritet kryesor të zhvillimit të vendit. Tashmë sektori privat dhe ai shtetëror konkurrojnë fuqishëm me njëri tjetrin për ofrimin e shërbimit shëndetësor.

Ndryshe nga sektorët e tjerë të ekonomisë, shëndeti nuk u bindet te njëjtave rregulla si ekonomia e përgjithshme, meqë shëndeti nuk është një e mirë që mund të konsumohet dhe shkëmbehet (Doyle, 2001).

Shoqëria shqetësohet më shumë për progresin në shëndetësi, krahasuar me progresin për produktet apo shërbimet e tjera të konsumit. Të gjitha vendet sot po përballojnë rritjen e kostos së shëndetit edhe pse kostoja u nënshtrohet modaliteteve të ndryshme (Annual Report WHO, 2014).

Industria e kujdesit të shëndetit në Shqipëri po ndeshet me ndryshime të theksuara demografike për shkak të rritjes të moshës së popullsisë dhe për rrjedhojë, reduktimit të kontributit të taksapaguesëve (Revista Shëndeti, 2012).

Sistemet CRM në strukturat spitalore sjellin një sërë përfitimesh për spitalet dhe pacientët (Cap Gemini, Ernst & Young 2002). CRM për ofruesit e shërbimeve shëndetësore është një orientim për të mësuar gjithcka rreth konsumatorëve, për të komunikuar informacion të azhurnuar dhe të besueshem, për të ofruar rezultate konkrete për të dy palët (Benz, Paddison 2004).

Nga këndvështrimi i një organizate jofitimprurëse, spitalet duhet t'u ofrojnë shërbime mjekësore cilësore si personave të siguruar dhe atyre të cilët nuk janë të siguruar. Manaxhimi i pacientëve është i rëndësishëm në mënyrë të tillë që të bëhet një manaxhim i mirë i situatës financiare për të mbuluar shpenzimet e personave të pasiguruar.

Nga këndvështrimi i biznesit, pacienti është konsumatori kryesor i një spitali. Në këto kushte për spitalet private sigurimi i kënaqësisë konsumatore është burimi kryesor i sigurimit të të ardhurave.

Komponentët kryesorë të një sistemi CRM janë teknologjia dhe sistemet e informacionit (Peppers, & Rogers, 1999). Për shkak të mungesës së informatizimit në sistemin spitalor shtetëror, në këto të fundit është e vështirë të flitet për elementët bazë të CRM.

Në këto kushte objektivi kryesor i këtij studimi do të jetë eksplorimi i përfshirjes së CRM në strukturat spitalore private. Në një vend kaq të vogël sa Shqipëria, duket se tregu i spitaleve private po funksionon fuqishëm duke tërhequr pacientët e dikurshëm të spitaleve publike, apo ata që dikur këtë

shërbim e kërkonin jashtë vendit.. Në vijim do të trajtohen përfitimet, kostot, elementët teknike dhe strategjike, si faza në të cilën ndodhet zhvillimi i CRM.

I. Rishikim i literaturës

1.1 Manaxhimi strategjik dhe pacienti si klient.

Sot spitalet po fokusohen më tepër drejt kenaqjes së pacientit i cili dëshiron të ketë cilësi, kosto efektive dhe vlerë për produktet dhe shërbimet e përftuara nga spitalet (Thompson & Brailer, 2002).

Pacientët në ditët e sotme janë kërkues, ata bëjnë kërkime personale në lidhje me informacionin, opsionet e trajtimit si dhe burimet se ku mund të gjejnë shërbime të besueshme me kushte optimale. Spitalet për të qenë konkurrencialë, duhet të sigurojnë avantazhe duke mbledhur, përpunuar dhe përdorur informacionin për pacientet aktualë dhe ata potencialë; të sigurojnë një marrëdhënie të forte afatgjatë me pacientin; si dhe të mundësojnë sigurimin e referencave nga pacientët e kënaqur të cilët mund të tërheqin pacientët potencialë.

Në terma të sistemeve të menaxhimit të informacionit, industria e kujdesit ndaj shëndetit qëndron mbrapa krahasuar me industritë e tjera. Për të mbijetuar është e domosdoshme që kjo industri të rishikojë strategjinë e saj. Cdo industri do duhet të adoptojë një model biznesi duke vendosur në qendër klientin (Cap Gemini, Ernst & Young, 2002).

1.2 CRM, rrjedha e informacionit dhe kostot në spital

Kostot kryesore në sistemin spitalor janë në fushën e kontabilitetit (detyrimet tatimore), administrimin e pacientit, prokurimit si dhe menaxhimit të burimeve njerëzore. Kostot e personelit mund të përbëjnë rreth 70% të koston totale.

Sot ekzistojnë programe CRM të cilat mund të bëjnë integrimin e të gjithë komponentëve në një sistem të vetëm duke rritur transparencën e kostove, çka ndikon në rimodelimin e strukturës spitalore të menaxhimit spitalor duke reduktuar kostot.

Sistemet e informacionit duhet të mbështesin përmirësimin e rrjedhës së informacionit midis pacientit dhe mjekut, ashtu si punën dhe vendimmarrjen (Higbie and Kerres, 2001).

Instalimi i sistemeve CRM mundëson prezantimin dhe përdorimin e matësve të performancës, gjë e cila mundëson dhënien e feedback-ut nga konsumatori me qëllim përmirësimin e trajtimit mjekësor. Për më tepër nuk duhet të harrojmë se sektori i shëndetësisë është i mbushur plot me emocione për shkak të shëndetit të personit, ku jeta e tij mund të vihet në diskutim. Në këto kushte do duhet të implementohet një sistem sa më i besueshëm (Barnes, 2003).

1.3 Identifikimi i ndryshimeve organizacionale

Spitalet mund të përdorin një nga tre orientimet organizacionale të mëposhtme të cilat ndikojnë në marrëdhëniet e spitalit me pacientët (Lorenci & Riley, 1995).

1. Spitalet me orientim funksional, janë të organizuara rreth funksioneve administrative.
2. Spitalet e orientuara drejt specializimit, janë të organizuara rreth disa specialiteteve.
3. Spitalet e orientuara drejt pacientit, janë të organizuara rreth nevojave të pacientit.

Aktualisht një pjesë e madhe e spitaleve janë të organizuar sipas funksioneve dhe fushave të specialiteteve. Ekziston një mungesë ndërveprimi dhe komunikimi midis funksioneve të ndryshme të biznesit, fushave të specializimit, administratës, financës dhe kujdesit ndaj klientit. Në këto kushte orientimi funksional dhe ai i specializimit nuk janë optimalë, nga këndvështrimi i biznesit. Në organizimin e orientuar nga pacienti proceset janë kategorizuar sipas rrjedhës së pacientit, me skuadra multidimensionale dhe menaxhim të integruar.

1.4 CRM dhe Teknologjia e Informacionit

Teknologjia është një element kyç për suksesin e strategjisë CRM. Struktura e teknologjisë së informacionit duhet të jetë e besueshme, e lehtë për t'u përdorur nga operatorët për të plotësuar nevojat aktuale dhe të ardhme të kompanisë.

Sistemet CRM të shëndetësisë, në qendër të modelit të shëndetësisë kanë CRM operacionale (të cilat përfshijnë dhe CRM analitike). CRM-të operacionale lidhen me automatizimin dhe rrjedhën e punës. Funksionet specifike të CRM-së operacionale përfshijnë mbledhjen e të dhënave, procesimin e transaksioneve si dhe kontrollin e rrjedhës së punës. Disa nga elementët e CRM-ve operacionale janë:

- Teknologjia portale: i mundëson konsumatorëve të lidhen me anë të internetit me kompaninë.
- Manaxhimi i sistemeve të kontabilitetit të cilat përdoren për të evidentuar kërkesat konsumatore nga fillimi deri në përfundim të tyre.
- Dijet manaxheriale: kanë të bëjë me aplikimet e software-ve që përfshijnë sisteme analitike dhe baza të të dhënave të cilat përdoren për zgjidhjen e problemeve.

Të dy sistemet CRM përdorin sistemin OLAP (procesimin online analitik) të cilët ndihmojnë manaxherët në zhvillimin dhe revizionimin e planeve.

1.5 Racionalizimi i zgjidhjeve CRM

Implementimi i një sistemi CRM i jep mundësinë spitaleve të integrojnë proceset e brendshme të marketingut, shitjes, analizimit, ndërveprimit dhe tregtisë elektronike. Ndihmojnë manaxhimin e kanaleve të shpërndarjes, me qëllim ofrimin e zgjidhjes, duke patur në qendër pacientët si dhe reduktimin e kostove duke u bazuar në teknologjinë aktuale.

Matja e performancës në lidhje me CRM mund të jetë cilësore (si kënaqësia konsumatore), ose sasiore (si përqindja e procesimit në ditë). Studimet e Cap Gemini Ernst & Young, identifikojnë efikasitetin, efektivitetin e shërbimit, si dhe rritjen e të ardhurave si tre komponentë ku do duhet të fokusohen spitalet.

1.6 Projekti CRM në skuadër

Në një spital, faktori kyç për ofrimin e një shërbimi cilësor, është stafi mjekësor. Një sistem implementimi i suksesshem CRM-ve për skuadrën duhet të përfshijë:

- Të përcaktohet struktura e CRM-së.
- Të njihet individualiteti i konsumatorëve dhe organizata t'u përgjigjet në mënyrën e duhur.
- Çdokush në organizatë, sidomos departamenti i IT-së, të kuptojë më së miri nevojat e konsumatorit dhe biznesit.
- Të implementohet sistemi CRM në cdo departament dhe të bëhet i lehtë përdorimi i tij mbi të gjitha për klientin.

II. Metodologjia

Për realizimin e këtij punimi u përdor studimi eksplorues për shkak se vetë koncepti CRM është relativisht i ri jo vetëm në Shqipëri, por dhe në vende me një zhvillim të lartë të sistemit spitalor.

Nga studimi u përjashtuan spitalet shtetërore për shkak të mungesës së teknologjisë së informacionit në lidhje me pacientin (theksojmë se as kartela e klientit nuk është e informatizuar).

Nga spitalet private të cilat operojnë në Shqipëri u zgjodh Spitali Privat Hygeia. Kjo zgjedhje u bë për shkak të eksperiencës së tij në fushën e shëndetësisë, aksesit të informacionit, për shkak se rezulton si një ndër dy spitalet e vetëm të akredituar . Në këto kushte gjasat për të gjetur koncepte apo dhe sistem CRM janë shumë herë më të mëdha krahasimisht me spitalet e tjera. Një arsye tjetër e kesaj zgjedhjeje është se spitali është pjesë e një rrjeti të fuqishëm spitalor, i cili dikton strategjitë dhe politikat.

Si instrument bazë për realizimin e studimit eksplorues u përdor intervista jo e strukturuar (Malhotra, 2006). Intervistat u zhvilluan me drejtuesin e departamentit të marketingut dhe drejtuesin e IT-së. Informacioni i siguruar u pasurua dhe me të dhëna sekondare të siguruara nga monitorimi i faqes online zyrtare të kompanisë dhe burimeve të tjera të të dhënave sekondare.

Më pas informacioni u organizua në formën e një rasti studimor.

Pyetjet kërkimore të studimit

Duke u bazuar te revizioni i literaturës dhe të dhënat sekondare të siguruara për

Spitalin Hygeia u ndërtuan këto pyetje kërkimore:

1. Në çfarë mase aplikohet sistemi CRM në spitalin Hygea ?
2. Në çfarë mase strategjia e përgjithshme e organizatës mbështet sistemin CRM?
3. Cilët janë komponentët teknologjikë që mbështesin CRM ?
4. A përdoren matës të performancës në lidhje me CRM?

III.Rezultat e studimit

“Spitali Hygeia”

Grupi “HYGEIA” është lider i shërbimeve shëndetësore, të integruara, në të gjithë Europën Juglindore. Ai përbën krahun e investimeve në sektorin e Shëndetësisë të Marfin-Investment-Group. Spitali Hygeia, Tiranë, është i pari spital privat gjithëpërfshirës në Shqipëri për sa i takon shërbimeve që ofron. Ai përbën investimin më të madh privat në fushën e kujdesit shëndetësor në Shqipëri, me një kosto pothuaj 60 milionë Euro.

Është fjala për një organizatë shumë-dimensionale që funksionon si Spital i Përgjithshëm, Maternitet dhe Spital Pediatrik, i pajisur me aparatura mjekësore të fjalës më të fundit të teknologjisë dhe me një personel mjekësor e paramjekësor të kualifikuar e me përvojë.

Ai disponon 9 salla operacioni, 5 salla operimi të dedikuara për Obstetrike Gjinekologjinë, 16 shtretër Reanimacioni, 8 poste të njësisë së reanimacionit për të porsalindurit dhe një njësi të dializes së veshkave me 10 poste.

Spitali operon me 44 dhoma shtrimi dyshe, 5 dhoma shtrimi me një shtrat, 1 suite, 14 shtretër për kemioterapinë dhe 8 shtretër në njësinë e kirurgjise ditore

.

Hygeia, Mitera dhe Hygeia Tirana, janë vlerësuar si ndër spitalet më të mirë në botë për vitin 2014, veçanërisht për pacientët e huaj nga Keshilli Diplomatik

pjesë e Kombeve të Bashkuara. Gjithashtu ai vlerësohet si ndër të paktët spitale të cilët mund të ofrojnë shërbimin e turizmit mjekësor.

Elementët strategjikë dhe Sistemi CRM.

Vlerësohet se elementët strategjikë dhe ata organizacionalë ndikojnë në aplikimin e sistemit CRM në spital (Yuan Hung, 2009). Një ndër elementet bazë të strategjisë të organizatës është misioni i tij (Abidi, 2001). Në përmbajtje të tij mund të gjenden elemente të cilët shprehin mbështetjen e gjithë sistemit CRM ose dhe disa prej elementëve të tij. Më poshtë citohen elementët bazë të misionit të spitalit Hygeia. Në përmbajtje të tij dallojmë dy ndër elementët më të rëndësishëm të CRM-ve: teknologjia dhe pacienti. Në këtë këndvështrim duket se misioni e mbështet plotësisht sistemin CRM në spitalin Hygeia.

Misioni

- Ofrimi i shërbimeve me cilësi të lartë në skajet e shkencës dhe të teknologjisë mjekësore
- Zhvillimi i një rrjeti të integruar të shërbimeve shëndetësore duke i shërbyer Shqipërisë dhe fqinjëve të saj
- Demonstrimi i integritetit dhe përgjegjshmërisë sociale
- Të qënit një pikë reference për pacientët, infermierët dhe mjekët.
- Të qënit një punëdhënës i besueshëm dhe i përgjegjshëm
- Krijimi i vlerave për aksionerët

Megjithatë, përmbajtja e misionit nuk tregon plotësisht mënyrën se si aplikohet sistemi CRM në këtë spital. Komponentë të tjerë të rëndësishëm do të vlerësohen në përputhje me konceptet e trajtura më sipër.

Organizimi i spitali bëhet në bazë të specialiteteve dhe detyrave organizative (Abidi, 2001). Struktura organizative e spitalit Hygeia, bazohet në specialitetet duke u organizuar në repartee mjeksore, si dhe detyrave funksionale, duke u organizuar në departamente. Këto dy forma nuk ndërveprojnë në mënyrë të strukturuar me njëra tjetrën.

Karakteristikat e teknologjisë së informacionit të komunikimit në Spitalin Hygeia.

Spitali Hygeia aktualisht përdor këto programe kompjuterike:

SAP Healthcare, të cilin kanë akses informacioni drejtuesit e pavioneve, asistentët dhe sekretarët e çdo pavioni. Ky program mundëson mbajtjen e të dhënave të pacientit, faturimin për shërbimin e tij. Programi është i integruar me programin e kontabilitetit për regjistrimin automatik të të ardhurave. Përdoret gjithashtu dhe programi Alpha Pharmaci të dhënat e të cilit janë të integruara me SAP për të regjistruar për çdo pacient përdorimin e medikamenteve dhe programin e financës. Çdo person i autorizuar mund të krijojë akses te SAP. Departamenti i marketingut nuk përdor asnjë të dhënë te SAP dhe aktualisht nuk ka akses te ky program. Ata përdorin programet bazë Office. Dy programe tjera janë të natyrës mjekësore dhe përdoren nga mjekët. Spitali është i pajisur me internet dhe intranet. Ndërkohë sistemet hardware janë të plotë dhe të një teknologjie bashkëkohore.

Baza e të dhënave përfshin (SAP, 2013):

Rregjistrimin e të dhënave mjekësore

Sistemin e informacionit të radiologjisë

Sistemin e informacionit laboratorik

Sistemin e informacionit farmaceutik

Sistemin e informacionit i gjendjeve kritike të pacientëve

Sistemet e informacionit të administrimit financiar

Sistemet e informacionit të personelit.

Sistemet e informacionit për pacientët

Spitali Hygeia i plotëson këto të dhëna në programin SAP. Ky informacion përdoret vetëm nga mjekët.

Manaxhimi i elementëve të lidhura me CRM

CRM nuk është e lidhur vetëm me teknologjinë. Ajo ka të bëjë dhe me përshtatjet kulturore dhe organizacionale nga spitalet për të mundur

orientimin drejt pacientit (Atkinson, 2001). Shumë sisteme CRM dështojnë sepse shumë drejtues nuk kanë vizionin e duhur për të mundësuar këtë proces. Ndryshimet kalojnë në katër faza për të mundësuar përfshirjen e CRM (SRD Group, 2003).

1. Faza fillestare. Duhet të ketë një pasqyrë të qartë të përfitimeve nga sistemi CRM, gjë që ka të bëjë me nevojat e biznesit, objektivat, strategjitë dhe planifikimin jo vetëm mbi teknologjinë. Në spital, cdo anëtar i tij do duhet të kuptojë se objektivi kryesor i ndryshimeve do duhet të jetë rritja e numrit të pacientëve si dhe rritja e besnikërisë së tyre. Dy objektiva të tjera janë reduktimi i kostove si dhe rritje e ROI-së.

Në rastin e spitalit Hygea kjo fazë nuk mund të realizohet plotësisht. Mungon totalisht përdorimi i ROI si dhe vlerësimi i kostos për pacient. Kostot vlerësohen në total si pjesë e pasqyrës së fitimit.

2. Faza e pasigurisë. Mjekët lidhen me pacientët cdo ditë gjatë punës së tyre, duke patur në këtë mënyrë njohuri të mira në lidhje me pacientin, gjë e cila është e domosdoshme për sistemin CRM.

Në spitalin Hygeia kjo lidhje midis pacientit dhe mjekut është e fuqishme. Në pavionin e maternitetit në 80% të rasteve nënat kërkojnë të ndiqen nga i njëjti mjek kur ato rikthehen. Kjo normë është më e lartë në pavionin e kardiologjisë. Pavarësisht kësaj bazat e CRM-së janë ende të brishta.

3. Faza ndërmjetëse. Trajnimi i stafit me teknologjitë e reja të cilat aplikohen në spitale. Është shumë e rëndësishme vlerësimi i feedback-ut të trajnimit. Është e rëndësishme që stafi spitalor ta përdorë këtë sistem.

Në spitalin Hygeia trajnimi i përdoruesve të programeve SAP, Financa 5, etj, bëhet nga stafi ekzistues. Në rastin e azhurnimeve të këtyre programeve ndihma e IT-së është e domosdoshme.

4.Faza e kompetencës. Kjo fazë mungon në shumë spitale, madje në shumë raste nuk njihet. Ndikimi i kësaj faze ka të bëjë me pranueshmërinë. Në një spital është shumë e vështirë të matet niveli i pranueshmërisë nga personeli përkundrejt kësaj teknologjie. Ky vlerësim përbën dhe bazën kryesore për vlerësimin e ROI nga CRM.

Kjo fazë është inekzistente ne spitalin e marrë në studim.

Është e vështirë të matet feedback-u se si po përdoret strategjia CRM. Kjo është akoma më e vështirë në industrinë e shëndetësisë, por ajo mund të matet indirekt duke përdorur parametrat e mëposhtëm të cilët do duhet të evidentojnë këto rezultate:

- Reduktimi i ciklit të shitjes dhe raportimit

Përcaktohet nga numri i ditëve të qëndrimit në spital. Sipas tabelës së ditëve të qëndrimit rezulton një zvogelim i këtij matësi me kalimin e viteve. Ky matës është më i lartë se mesatarja e sektorit publik.

- Reduktimi i kostos së biznesit

Sipas Revistës Monitor kostot operacionale në spitalet private janë reduktuar. Kjo dhe për shkak se një pjesë e kostove fikse shpërndahen në një numër më të madh pacientësh duke bërë që kosto për njësi të reduktohet. Spitali përdor si njësi matëse për kostot, koston për klient.. Ky matës e afron më shumë kompaninë me orientimin drejt pacientit.

- Përmirësimi i kënaqësisë konsumatore

Matësit e kënaqësisë konsumatore do duhet të përcaktohen nga departamenti i marketingut. Anëtarët e tij nuk përdorin asnjë prej matësve të kënaqësisë konsumatore. Ata vlerësojnë se mjeku me punën e tij e bënë më së miri këtë proces. Vetë sekretarët apo dhe mjekët kanë më shumë informacion në lidhje me disa tregues, psh në repartin e kardiologjisë norma e kthimit të pacientit vlerësohet rreth 80%.

- Rritje e nivelit të shitjeve dhe produktivitetit.
- Rritje e të ardhurave

Ditë qëndrimi në spital/vite	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Vlera mesatare në Shqipëri	7.1	6.9	6.7	6.6	6.2	6.2
Vlera mesatare Spitali Hygea	8	7.7	7.5	7.3	7	7

Tabela nr.1 Ditët mesatare të qëndrimit në spital

(Të dhënat për rreshtin e 2-të, u moren nga faqja zyrtare e ISKSSH –së.

Në përpjekje për të organizuar informacionin dhe për t'iu përgjigjur pyetjeve kërkimore, në tabelën nr. 2, përmbledhen disa nga karakteristikat e elementëve CRM në Spitalin Hygeia.

1.Niveli i organizimit i rrjetit informatik	Rrjeti ndërdepartamental pjesor, mungon rrjeti ndërorganizativ (komunikohet me Hygeia Mitera me internet, celular etj).
2.Funksionet organizative	Funksione te organizuara rreth nje specialiteti te caktuar
3.Instrumentat e strategjise	Te jashtem dhe te orientuar për tërheqjen e konsumatorit të duhur. Te brendshem, per te mundësuar përdorim efektiv të kapaciteteve si dhe reduktim të kostove
4.Mundësitë për të përdorur rrjetet e informatizuara	Është e domosdoshme qartësimi i strategjisë për të lidhur elementet e manaxhimit te informacionit
5.Dizenjimi i rrjetit organizativ	Sipas funksioneve – departamentet dhe specialiteteve - pavionet
6.Funksionimi i rrjetit organizativ	Mbeshtetja për zhvillimet teknologjike është e reduktuar. Mbështetja teknike sigurohet me anë të burimeve të jashtme
8. Infrastruktura ICT	Përdoret SAP R3 dhe programe te tjera
9.Matja e performances së rrjetit organizativ	Mungon matja qartë e performances, si dhe mungon një strategji e qarte integrimi
10.Sistemi CRM	mungon
11.Strategjia me fokus pacientin	Ne proces
12.Sistemi i informacionit spitalor	Te dhenat për pacientët Ruajtje e te dhenave Integrimi I te dhenave duke përdorur intra dhe internet
Mbledhja e të dhënave	Software të manaxhimit të të dhënave SAP

Tabela nr.2 Karakteristikat CRM në spitalin Hygeia

Të dhënat të cilat janë pjesë e bazës së të dhënave për cdo pacient, sipas programit informatik SAP.

Numri i kartelës.
Numri i sigurimit.
Emri.
Mbiemri.
Vitet
Data.
Vendlindja.
Vendbanimi.
Profesioni.
Statusi social.
Llojet e ilaceve të cilat i shkaktajnë reaksion organizmit.
Grupi i gjakut.
Reparti në të cilin do të kurohet pacienti.
Numri i shtrimit.
Data e shtrimit në spital.
Nëse do të bëjmë me një shtrim në spital të planifikuar apo i ardhur si pasojë e një urgjence.
Data e transferimit, nëse pacienti do të transferohet në një spital tjetër.
Data kur pacienti del nga spitali.
Numri i ditëve të qëndrimit në spital.
Diagnoza përcaktuar kur hyri në spital.
Diagnozat e përcaktuara në vijimësi gjatë kohës së qëndrimit në spital.
Diagnoza përfundimtare.
Kodi i diagnozës.
Ndërhyrjet suplementare.
Kompikimet.
Gjendja shëndetësore kur pacienti del nga spitali.
Rekomendimet e mjekut.

Akresi i pacientit

Spitali mund të komunikojë me pacientin me e-mail të personalizuar duke krijuar mundësinë për të marrë përgjigje të menjëhershme. Në faqet e Web-it, palët mund të caktojnë takime, të regjistrohen për programe shëndeti etj. Spitali Hygea ka një faqe Web-i e cila nuk është ndëraktive sipas koncepteve të përmenduar më sipër.

Qendrat e thirrjes.

Janë një komponent i rëndësishëm për pacientet dhe familjarët e tyre të cilët duan një pikë të vetme për të kontaktuar me spitalin. Këto qendra janë ndërtuar për qëllime funksionale dhe ka shumë pak ndërveprim midis departamenteve të

spitalit. Orientimi i këtyre qendrave ka ndryshuar duke komunikuar dhe me anë të e-mail-it, ndërveprimit me anë të Web-it.

IV. Konkluzione

Spitali Hygea, si spitali më i madh privat në vend, ndeshet me një sërë rregullimesh në përpjekje për t'u përshtur me teknologjinë inovative dhe mbi të gjitha për të aplikuar një sistem CRM të përshtatshëm. Pavarsisht se është pjesë e një ndër grupeve më të vlerësuara spitalore, spitali Hygeia në Shqipëri ka elementë të sistemit CRM, por jo një sistem CRM të mirëfilltë.

Megjithëse sistemi CRM është një koncept relativisht i ri në industrinë e shëndetësisë, madje dhe për vende të njohura për zhvillimin e tyre spitalor, një ndër elementet bazë për aplikimin e tij si teknologjia, është pjesë e infrastrukturës spitalore Hygeia.

Programi SAP i cili ofron mundësinë për përdorim më të plotë të CRM-ve, përdoret tashmë nga ky spital. Programi mundëson krijimin e bazës së të dhënave konsumatore. Kjo bazë të dhënash përdoret nga stafi mjekësor për ruajtjen e kartelës shëndetësore të klientit, por ajo nuk përdoret nga stafi manaxherial apo ai i marketingut për të bërë një vlerësim të profilit të konsumatorit për ta risjellë atë në organizatë me anë të ofrimit të shërbimeve të ndryshme.

Në marrëdhëniet me korporatat të cilat bëjnë kontroll mjekësor të personelit pranë këtij spitali nuk disponohet një bazë të dhënash për korporatën por vetëm për anëtarët e tyre, njëlloj si për çdo pacient tjetër. Ky program mbështet dy programe të tjera të profilit mjekësor, por kjo mbështetje nuk është e integruar.

Departamenti i marketingut ekziston por shumë prej koncepteve dhe sidomos vlerësuesve të performancës nuk njihen, pavarsisht se një pjesë e informacionit për të mundësuar matjen e tyre ekziston. Në këto kushte vihet në dukje mungesa e strategjisë CRM. Një strategji kjo e munguar nga njësia qendrore në Greqi pasi është ajo e cila dikton aplikimin e strategjive të ndryshme.

V. Rekomandime dhe limitime të studimit

Rekomandime

Bazuar mbi të dhënat e siguruara gjatë këtij rasti studimor, vihet re se bazat e sistemit CRM ekzistojnë dhe mbi të gjitha investimi teknologjik që përbën investimin kryesor tashmë është realizuar. Problemi kryesor i cili rezulton gjatë këtij studimi është mungesa e manaxhimit të bazës së të dhënave dhe përdorimi i tyre për tërheqjen e konsumatorëve të rinj ose për mbajtjen e atyre ekzistues. Pavarësisht raportimit për normën e kthimit të pacientit 80% pranë pavionit të kardiologjise dhe 70% për pacientët e maternitetit këta tregues nuk janë të majftueshem për të vlerësuar cilësinë e manaxhimit të klientit. Në këto kushte disa nga rekomandimet për përmirësimin e situatës në lidhje me implementimin e CRM janë:

1. Departamenti i marketingut në bashkëpunim me departamentin e financës të përcaktojnë në mënyre periodike matësit e performancës së konsumatorit.
2. Njohje dhe trajnim në lidhje me konceptet CRM, si dhe të rriten përpjekjet për t'i implementuar ato.
3. Programet informatike duhet të jenë të integruara.
4. Të mundësohet integrimi i të dhënave on line me pacientët të cilët trajtohen në spitalin Hygeia në Greqi.
5. Te implementohet sistemi i telemjekësisë, gjë e cila mund t'ju vijë në ndihmë pacientëve aktual dhe atyre potencial të cilët ndodhen në zona të largëta të Shqipërisë.

Limitime të studimit

Për shkak se anëtarët e departamentit të marketingut nuk kanë njohuri të mjaftueshme për elementët dhe kuptimin e CRM-ve, informacioni i siguruar prej tyre jo gjithmonë është i plotë apo i saktë.

Mungesa e të dhënave për t'u krahasuar me spitalet e tjera private. Krahasimi në disa raste është bërë me matësit e spitaleve shtetërore të cilët kanë dallime të dukshme me spitalet private.

Mungesa e dhënies së informacionit për të përllogaritur disa tregues të matjes së performancës, e bënë më të vështirë vlerësimin e situatës.

Vlerat për disa tregues mund të jenë jo të sakta për të treguar një imazh të mirë të spitalit.

REFERENCA

1. Abidi, S.R. (2001). *Knowledge management in healthcare: towards 'knowledge-driven' decision support services.*
2. Atkinson, C, Tillal, E. and Paul, R. et al., (2001). *Investigating integrated socio-technical approaches to health informatics.*
3. Barnes,J. (2003). *An empirical analysis of the antecedents of electronic commerce service continuance. Relationship Management.*
4. Doyle, G. (2000). *"The emergence of accounting innovations: A health care setting.*
5. Doyle, G. (2001). *'Case Studies from Across the Public Services: Health Care – The Mater Misericordiae Hospital.*
6. Higbie,W and Kerres, M.(2001). *Employing multilevel secure approach in CRM systems.*
7. Benz, G.and Paddison, N.V.(2006) *Developing patient-based marketing strategies, Healthcare Executive.*
8. Kuhn, K.A. (2004). *Global Outlook for Health Information and Communication Technologies', in Health Information Management Systems: Cases, Strategies and Solutions.*
9. Montani,S. and Bellazzi,R.(2002). *Supporting Decisions in Medical Applications: The Knowledge Management Perspective.*
10. Malhotra, K.(2006). *Marketing Research, 5 -th edition.*
11. Peppers D., Rogers, M.(1999). *The One to One Manager: Real-World Lessons in Customer.*
12. *Relationship Management, Currency/Doubleday, New York, 1999.*
13. L & T Infotech(2003) *Case study CRM implementation for a Health Management Consultant.*
14. Lorenzi, M.L. and Riley, R.T. (2003). *Managing Technological Change: Organizational Aspects of Health Informatics.*
15. *Revista Monitor 2015.*
16. *SAP for healthcare, <http://www.sap.com>*
17. Sibbel,R. and Urban, C.(2001). *Agent Based Modeling and Simulation for Hospitals Management.*
18. Spanjers,R, Hasselbering. W., Peterson, R. and Smit, M. (2001).*Exploring ICT enablet networking in Hospital organization.*
19. Stoffers, C. (2002). *A healthy Economy of health .*
20. SRD Group, 2003. *CRM and cultural change. Case Study.*

21. Thompson, T.G. and Brailer D.J.(2004). *The Decade of Health Information Technology: Delivering Consumer-Centric and Information-Rich Health Care, Framework for Strategic Action.*
22. Yuan Hung, S. (2009). *Critical factors of hospital adoption on CRM system: Organizational and information system perspectives, 2009.*
23. www.isksh.com.al
24. www.hygea.al
25. www.biomedcentral.com
26. www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2014/en
27. www.shendeti.com.al/isksh-boton-raportin-vjetor-per-vitin-2012/

EVALUATION OF CARING COMPETENCIES AMON NURSING STAFF

¹Emirjona Kiçaj, ¹Rudina Çerçizaj, ¹ Ela Peto,

emirjona.kicaj@univlora.edu.al

¹Faculty of Public Health ,
University " Ismail Qemali" Vlora

Abstract

Introduction: The nursing profession is characterized by the ability and technical competence deriving from specific areas of action.

Aim of the study: To asses Evaluation and determination of nursing competencies seen from the standpoint of patients hospitalized in Vlora Regional Hospital.

Specific objectives:

- ◆ To evaluate the humanity and vulnerability of health personnel in the delivery of health care.
- ◆ To evaluate Helpin / trust offered by nurses.
- ◆ To evaluate teaching / learning, and nursing education.
- ◆ To evaluate Supportive / Protective/ Corrective enviroment.
- ◆ To evaluate nursing actions in towards meeting human needs of hospitalized patients.

Material and methods: This is a descriptive study realized at Vlora hospital, during the period March – Aprile 2015. In this study are included 87 patients. For this study I used a questionnaire based on Cronin and Harrison `s Caring Behavior Assesment (CBA).

Result: The average age of patients was 53.7 years old. 56.3% were male and 43.7% were female. 36.8% of the patient referthat recevie clear reply when they asked about the disease. 60.9% of patients refer that nurses never asked them if they understand what they say. The respect and fulfillment of human needs is much more perceived as positively by patients.

Conclusion: The respect and fulfillment of human needs is much more perceived as positively by patients during nursing care at hospital.

Key words: nursing, competences, patient, nursing assistance

Introduction: The nursing profession is characterized by the ability and technical competence deriving from specific areas of action [1]. These two characteristics provide an ideal service in the interest of the person [2]. Nursing professional activity is summarized in nursing assistance offered at the hospital, ambulatory even at home, an activity that requires professional behavior, conscious application of discipline and professional ethics [3], [4], [5]. It is precisely the totality of the elements of professional discipline should lead nurse in his daily work [6], [7], [8].

Nursing care should be realized through specific interventions independent and complementary, cooperation and partnership within the medical team [9].

The development of nursing profession has made the nursing more independent in exercising his profession, giving him the opportunity to qualify in terms of competence and in the enrichment of assistance processes by taking new responsibility in his profession [10], [11], [12], [13].

Aim of the study: To assess Evaluation and determination of nursing competencies seen from the standpoint of patients hospitalized in Vlora Regional Hospital.

Specific objectives:

- ◆ To evaluate the humanity and vulnerability of health personnel in the delivery of health care.
- ◆ To evaluate Helpin / trust offered by nurses.
- ◆ To evaluate teaching / learning, and nursing education.
- ◆ To evaluate Supportive / Protective/ Corrective environment.
- ◆ To evaluate nursing actions in towards meeting human needs of hospitalized patients.

Material and methods: This is a descriptive study realized at Vlora hospital, during the period March – April 2015. In this study are included 87 patients. For this study I used a questionnaire based on Cronin and Harrison 's Caring Behavior Assessment (CBA) and was consisted on :

- Personal data of patient: age, sex, marital status and education.
- Evaluation of
 - *Humanism / faith / sensitivity.*
 - *Helping / trust.*
 - *Expression of positive / negative feeling.*
 - *Teaching / Learning.*
 - *Supportive / Protective / Corrective Environment.*
 - *Human needs assistance*

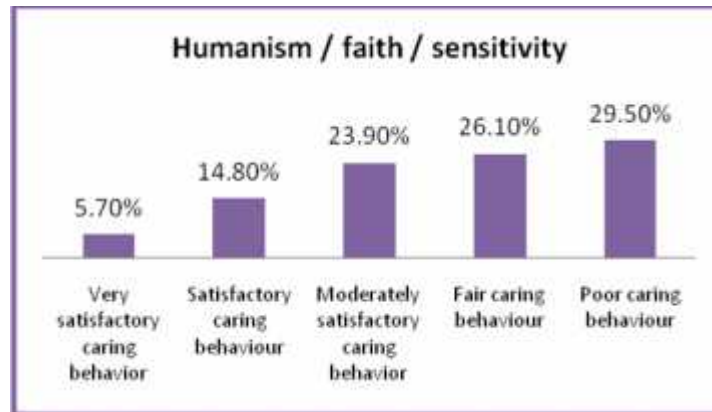
Result: The average age of patients was 53.7 years old. 56.3% were male and 43.7% were female.

Tabela 1. Distribution of participants according to evaluation of nursing Humanism / faith / sensitivity.

Humanism / faith / sensitivity	Number	%
Treat me as a individual		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	3	3.4%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	18	20.7%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	56	64.4%
<i>Fair caring behaviour</i>	3	3.4%
<i>Poor caring behaviour</i>	7	8.1%
Try to see thing from my point of view		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	1	1.1%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	19	21.8%
<i>Fair caring behaviour</i>	53	60.9%
<i>Poor caring behaviour</i>	14	16.2%
Know what they're doing		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	16	18.4%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	40	46%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	9	10.4%
<i>Poor caring behaviour</i>	11	12.6%
Reassume me		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	1	1.1%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	5	5.7%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	37	42.5%
<i>Fair caring behaviour</i>	41	47.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	3	3.4%
Make me feel someone is there if I need them		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	35	40.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	29	33.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	7	8.2%
Praise my efforts		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	0	0%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	13	14.9%
<i>Poor caring behaviour</i>	69	79.4%
Encourage me to believe in myself		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	10	11.5%

<i>Satisfactory caring behaviour</i>	26	29.9%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	19	21.8%
<i>Poor caring behaviour</i>	21	24.2%
Point out positive things about me and my condition		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	23	26.4%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	13	14.9%
<i>Fair caring behaviour</i>	29	33.5%
<i>Poor caring behaviour</i>	11	12.6%
Understand me		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	18	20.7%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	28	32.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	31	35.7%
<i>Poor caring behaviour</i>	5	5.7%
Ask me how I like things done		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	0	0%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Fair caring behaviour</i>	5	5.7%
<i>Poor caring behaviour</i>	82	94.3%
Sensitive to my feelings and moods		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	4	4.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	3	3.4%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	10	11.5%
<i>Fair caring behaviour</i>	9	10.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	61	70.2%
Treat me with respect		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	4	4.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	9	10.3%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	25	28.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	31	35.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	18	20.8%

Chart 1

Regarding the evaluation of humanism / hope and sensitivity of nursing staff, the patient: 29.5% evaluate as poor caring behaviour, 26.1% fair caring behaviour, 23.9% moderately satisfactory caring behavior, only 5.7% of them evaluate nursing humanism as very satisfactory caring behavior.

Table 2. Distribution of participants according to evaluation of nursing Helping / Trust

Helping / Trust	Number	%
Really listen to me when I talk		
Very satisfactory caring behavior	3	3.4%
Satisfactory caring behaviour	18	20.7%
Moderately satisfactory caring behavior	56	64.4%
Fair caring behaviour	3	3.4%
Poor caring behaviour	7	8.1%
Accept my feelings without judging them		
Very satisfactory caring behavior	0	0%
Satisfactory caring behaviour	1	1.1%
Moderately satisfactory caring behavior	19	21.8%
Fair caring behaviour	53	60.9%
Poor caring behaviour	14	16.2%
Come into my room just to check on me		
Very satisfactory caring behavior	16	18.4%
Satisfactory caring behaviour	40	46%
Moderately satisfactory caring behavior	11	12.6%
Fair caring behaviour	9	10.4%
Poor caring behaviour	11	12.6%
Talk to me about my life outside the hospital		
Very satisfactory caring behavior	1	1.1%
Satisfactory caring behaviour	5	5.7%
Moderately satisfactory caring behavior	37	42.5%
Fair caring behaviour	41	47.3%

<i>Poor caring behaviour</i>	3	3.4%
Ask me what I like to be called		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	35	40.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	29	33.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	7	8.2%
Introduce them selves to me.		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	0	0%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	13	14.9%
<i>Poor caring behaviour</i>	69	79.4%
Answer quickly when I call for them		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	10	11.5%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	26	29.9%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	19	21.8%
<i>Poor caring behaviour</i>	21	24.2%
Give me their full attention when with me.		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	23	26.4%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	13	14.9%
<i>Fair caring behaviour</i>	29	33.5%
<i>Poor caring behaviour</i>	11	12.6%
Do what they say they will do		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	18	20.7%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	28	32.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	31	35.7%
<i>Poor caring behaviour</i>	5	5.7%

Chart 2

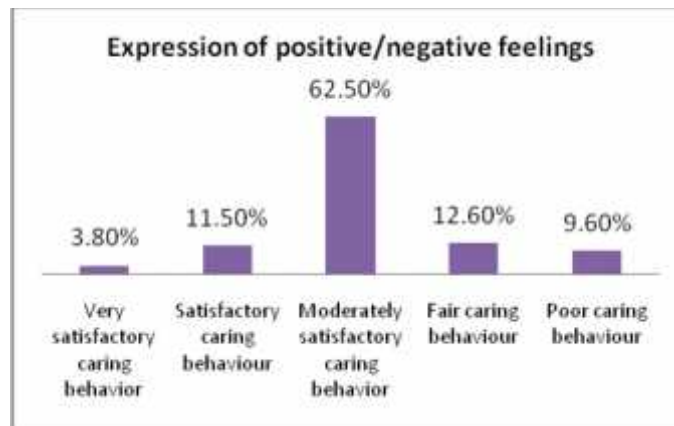

Regarding evaluation of helping / Trust offered by nurse during nursing assistance, the patient referred as moderately satisfactory caring behavior in 27.5% of patient and 25.7% as fair caring behaviour.

Table 3. Distribution of participants according to evaluation of nursing Expression of positive / negative feelings

Expression of positive/negative feelings	Numri	%
Encourage me to talk about how I feel		
Very satisfactory caring behavior	10	11.5%
Satisfactory caring behaviour	20	23%
Moderately satisfactory caring behavior	53	60.9%
Fair caring behaviour	3	3.4%
Poor caring behaviour	1	1.2%
Don't become upset when I'm angry		
Very satisfactory caring behavior	0	0%
Satisfactory caring behaviour	10	11.5%
Moderately satisfactory caring behavior	32	36.8%
Fair caring behaviour	29	33.3%
Poor caring behaviour	16	18.4%
Help me understand my feelings		
Very satisfactory caring behavior	0	0%
Satisfactory caring behaviour	0	0%
Moderately satisfactory caring behavior	78	89.7%
Fair caring behaviour	1	1.2%
Poor caring behaviour	9	9.1%

Chart 3

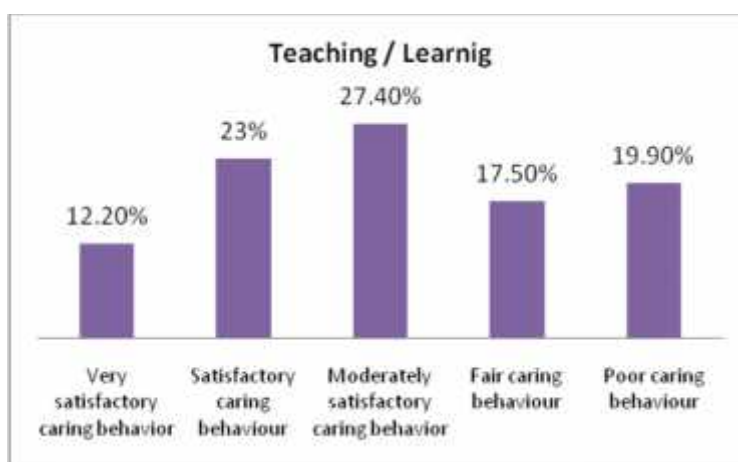
Again the evaluation of this nursing competence is as moderately satisfactory caring behavior by 62.5% of patient. Only 3.8% of patient evaluate this competence as very satisfactory caring behavior.

Table 4. Distribution of participans according to evaluation of nursing teaching / learnig mësimdhënies / mësimmarrjes.

Teaching/Learning	Numri	%
Encourage me to ask questions about my illness and treatment		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	19	21.8%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	21	24.1%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	31	35.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	3	3.4%
<i>Poor caring behaviour</i>	13	15.1%
Answer my questions clearly		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	32	36.8%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	28	32.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	13	14.9%
<i>Poor caring behaviour</i>	9	10.4%
Ask me questions to be sure I understand		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	0	0%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	6	6.9%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	10	11.5%
<i>Fair caring behaviour</i>	18	20.7%
<i>Poor caring behaviour</i>	53	60.9%
Ask me what I want to know about my illness/health		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	20	23%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	24	27.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	29	33.3%

<i>Fair caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	3	3.4%
Help me plan for my discharge from the hospital		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	9	10.3%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	17	19.5%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	21	24.1%
<i>Fair caring behaviour</i>	31	35.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	8	10.5%

Chart 4

Regarding the role of nursing education, 27.4% of patient evaluate this competence of nursing as moderately satisfactory caring behavior, only 12.25 of them evaluate this as very satisfactory caring behaviour.

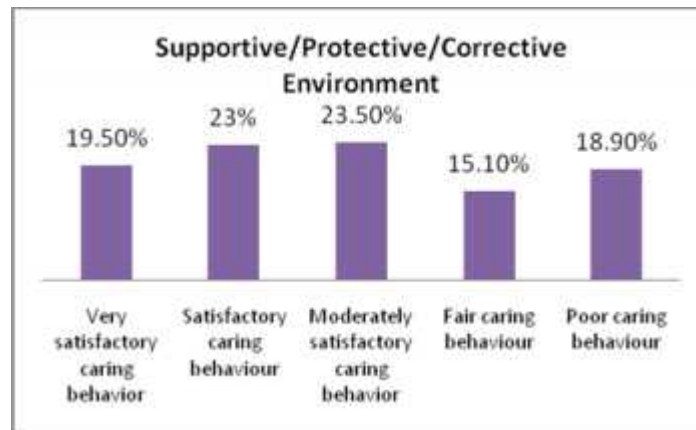
Table 5. Distribution of participans according to evaluation of nursing Supportive / protective / corrective environment

Supportive/Protective/Corrective Environment	Number	%
Tell me what to expect during the day		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	21	24.1%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	19	21.8%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	26	29.9%
<i>Fair caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	10	11.6%
Understand when I need to be alone		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	9	10.3%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	19	21.8%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	31	35.6%

<i>Fair caring behaviour</i>	15	17.2%
<i>Poor caring behaviour</i>	13	14.9%
Offer things (position changes, blankets, back rub, lighting, etc.) to make more comfortable		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	28	32.2%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	21	24.1%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	15	17.2%
<i>Fair caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	12	13.9%
Leave my room neat after working with me		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	30	34.5%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	29	33.3%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	12	13.8%
<i>Poor caring behaviour</i>	5	5.8%
Give me pain medication when I need it		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	19	21.8%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	18	20.7%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	38	43.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	2	2.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	10	11.5%
Encourage me to do what I can for myself		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	15	17.2%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	31	35.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	24	27.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	2	2.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	15	17.3%
Respect my modesty (for example, keeping me covered).		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	1	1.1%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	1	1.1%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	2	2.3%
<i>Fair caring behaviour</i>	22	25.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	61	71.3%
Are gentle with me		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	19	21.8%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	32	36.8%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	14	16.2%
Are cheerful.		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	10	11.5%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	26	29.9%
<i>Fair caring behaviour</i>	32	36.8%

<i>Poor caring behaviour</i>	8	9.2%

Chart 5

The evaluation of this competence of nursing is is more positive. 19.5% of patient evaluate this as very satisfactory behavior, 23% as satisfactory caring behaviour.

Tabela 6. Distribution of participan according to evaluation of nursing Human needs assistance

Human needs assistance	Numri	%
Help me with my care until I'm able to do it for myself		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	21	24.1%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	26	29.9%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	21	21.8%
<i>Fair caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Poor caring behaviour</i>	10	11.6%
Know how to give shots, IVs, etc		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	71	81.6%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	10	11.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	6	36.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	1	1.2%
<i>Poor caring behaviour</i>	0	0%
Know how to handle equipment (for example, monitors).		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	69	79.3%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	2	2.4%
<i>Poor caring behaviour</i>	0	0%

Give me treatments and medications on time		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	70	80.5%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	12	13.8%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	3	3.4%
<i>Fair caring behaviour</i>	2	2.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	0	0%
Keep my family informed of my progress		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	45	51.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	21	24.1%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	14	16.1%
<i>Fair caring behaviour</i>	1	1.2%
<i>Poor caring behaviour</i>	6	6.9%
Let my family visit as much as possible		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	13	14.9%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	5	5.7%
<i>Fair caring behaviour</i>	7	8%
<i>Poor caring behaviour</i>	57	65.7%
Know when it's necessary to call the doctor		
<i>Very satisfactory caring behavior</i>	56	64.4%
<i>Satisfactory caring behaviour</i>	11	12.6%
<i>Moderately satisfactory caring behavior</i>	11	12.6%
<i>Fair caring behaviour</i>	2	2.3%
<i>Poor caring behaviour</i>	7	8.1%

Chart 6

Evaluation of nursing human needs assistance is among 55.3% of patient as very satisfactory caring behavior. Only 12.65 of patient saw this nursing competence as poor caring behavior..

Conclusion

It is noted in the study is that the respect and fulfillment of human needs is important among recovery patients. However, it is clear that nursing staff should improve their communication and interpersonal skills.

What is remarkable is that the most of the patients refer the lack of respect for their privacy by the nursing staff.

An important duty of nursing staff is Teaching and learning: 36.8% of the patient refer that receive clear reply when they asked about the disease. 60.9% of patients refer that nurses never asked them if they understand what they say,

Regarding the assistance that they receive by nurses we see positive response toward: Answer quickly when they call for them. Come into their room just to check on them. While negative response towards: Really listen to them when they talk, Judging them, Introduce themselves to them before nursing assistance

Reference

1. Watson, Jean. Assessing and Measuring Caring in Nursing and Health Sciences. 2002; 7-90. New York: Springer Publishing Co.
2. Duffy, Joanne. Caring relationships and evidence-based practice: Can they coexist? International Journal of Human Caring. 2003; 7(3): 45-50.
3. Wolf, Z.R., Colahan, M., Costello, A., Warwick, F., Ambrose, M.S., Giardino, E.R. Relationship between nurse caring and patient satisfaction. MEDSURG Nursing. 1998; 7(2): 99-105. PMID:9727124
4. Issel, M., and Kahn, D. The economic value of caring. Health Care Management Review. 1998; 23(4): 43-53. PMID:9803318

5. Latham, C. P. Predictors of patient outcomes following interactions with nurses. *Western Journal of Nursing Research*. 1996; 18 (5): 548-564. PMID:8918207 <http://dx.doi.org/10.1177/019394599601800506>
6. Schultz, A. A., Bridgham, C., Smith, M. E., Higgins, D. Perceptions of caring: Comparison of antepartum and postpartum patients. *Clinical Nursing Research*. 1998; 7(4): 363-378. PMID:9919093 <http://dx.doi.org/10.1177/105477389800700404>
7. Kimble, Lynn. Patients' Perception of Nurse Caring Behaviors in an Emergency Department. Marshall University Graduate School. (Unpublished Thesis). 2003.
8. Woodward, W. Preparing a new workforce. *Nursing Administration Quarterly*. 2003; 27(3): 215-222. PMID:13677186
9. Misao, H., Hayama, Y., Hishinuma, N. et al. A comparative research with regard to caring behaviors that patients/nurses recognized, *Quality Nursing*. 1997; 3(4): 63-71.
10. Rosenthal, K. A. Coronary patients' and nurses' perceptions of important nurse caring behaviors. *Heart & Lung*. 1992; 21(6): 536-539. PMID:1447000
11. Marini, B. Institutionalized older adults' perceptions of nurse caring behaviors: A pilot study. *Journal of Gerontological Nursing*. 1999; 25(5): 10.
12. Cronin, S. N., & Harrison, B. Importance of nurse caring behaviors as perceived by patients with myocardial infarction. *Heart & Lung*. 1988; 17: 374-380. PMID:3391789
13. Huggins KN, Gandy WM, Kohut CD. Emergency Department Patients' Perception of Nurse Caring Behaviors. *Heart and Lung. The Journal of Critical Care*. 1993 Jul-Aug; 22(4): 365-64

AUTIZMI NË QARKUN E ELBASANIT

Saimir Bakalli

University of Tirana

saimirbakalli@gmail.com

Abstakti

Studimi është kryer në qarkun e Elbasanit dhe përshkruan sëmundjen e autizmit i cili kohët e fundit po merr përmasa gjithnjë e më të gjëra. Rastet e shqyrtuara në këtë studim janë pjesë e punës së vazhdueshme diagnostikuese dhe trajtuese e autizmit. Risija që sjell ky studim janë shifrat e larta për qarkun e Elbasanit dhe një lobim mbi parandalimin e autizmit.

Autizmi referuar përshkrimit të njërës prej Klinikave më me përvojë në Chicago, Illinois në USA, Pfeiffer Treatment Center, e përkufizon si më poshtë: Çrregullim kimik i Trurit, (Brain Chemical Imbalances,) çrregullim i cili ndikon në sistemin Gastrointestinal, Imunitar, Metabolik, Sistemin Neurotransmetues të njohjes dhe funksionimit të trurit. Çrregullimet psikologjike të shfaqura si rrjedhim i këtyre çrregullimeve janë efekt i reaksioneve kimike të mbartura (trashëguara) apo të krijuara si pasojë e sindrome. Të gjitha së bashku ndikojnë në zhvillimin e fëmijës dhe cilësinë e jetës.

Përsa i përket parandalimit ai fillon me ushqimin dhe gjendjen e përgjithshme shëndetësore tek grate para se ato të mbeten shtatzën. Problemi i vërtetë i Autizmit mund të fillojë gjatë shtatzanisë, edhe pse ajo nuk mund të manifestohet deri në disa vite më pas. Shumica e grave të reja kanë varfëruar se ushqyeri trupin e tyre për shkak të dietave të tmerrshme dhe mungesës së informacionit rreth "Të Ushqyerit të Shëndetshëm".

Diagnostikimi i këtij target grupi në qarkun e Elbasanit ka nisur në vitin 2007 dhe vazhdon edhe sot. Diagnostikimi nis me ekzaminimin e analizave klinike dhe laboratorike. Kurat që rekomandohen janë Pediatria e zhvillimit, logopedia, terapitë e autizmit (janë cituar më poshtë). Më pas kryhen vlerësimet psikologjike me instrumentat sipas grupmoshës. Kështu në grupmoshën 0-2 vjeç aplikohet instrumenti Griffiths sjellja ndaj lojës ndërsa në grupmoshën 2 – 6 vjeç aplikohen instrumentat Son-R dhe Kauffman ABC. Instrumentë të tjerë që aplikohen janë PEP-R; PEP3 dhe ABLIS-R.

Disa nga metodat më efikase në trajtimin e autizmit të cilat aplikohen nga terapistët janë: ABA-Analizë e sjellejve të aplikuara; Terapi për përmisimin e të folurit/shprehurit; PECS-Sistemi komunikimit me anë të këmbimit të fotove; Koha për dysheme - Terapi intensive në dysheme - për të përmirësuar ndërveprimet sociale!; Terapi muzikore; Integrim ndijor/ndjesive/ ndjenjave; Dietat e ndryshme; Mjekim.

Metodologjia e këtij studimi përfshin evidentimin e të gjitha rasteve të diagnostifikuara në qarkun e Elbasanit, kjo e referuar sipas kartelave. Studimi është ndërthurje e metodave cilësore dhe atyre sasiore.

Hipotezat e këtij studimi janë: Mungesa e informimit mbi parandalimin e autizmit sjell risk tek nënat e reja. Prevalenca më e lartë është tek meshkujt. Përsa i përket objektiva ato janë: Të masë shkallën e ndërgjegjësimit të prindërve mbi punën terapeutike të fëmijëve. Rastet e diagnostifikuara të

ndjekin trajtimin. Qëllimet i këtij studimi janë që të evidentojë të gjitha rastet për qarkun e Elbasanit. Gjithashtu të informojë mbi parandalimin e autizmit dhe elementëve të tij.

Përsa i përket informimit mbi parandalimin është lobuar tek 300 individë kryesisht tek prindërit të cilët kanë ardhur pranë Qendrës Spitalore "Dr. Xhaferr Kongoli" në Elbasan dhe në Poliklinikën e Specialiteve për vizita dhe krahas saj është bërë edhe informimi mbi parandalimin e autizmit. Nga përgjigjet e dhëna rezultoi se 97% janë shprehur se nuk parandalohet dhe nuk kanë informacion më shumë mbi të. Ndërsa vetëm 3% kanë pohuar se mund të parandalohet por nuk kanë ndonjë informacion më tej.

Përsa i përket trajtimit të gjithë individët 43 të diagnostifikuar me autizëm ndjekin terapitë e zhvillimit dhe kryesisht terapinë ABA. Nga të dhënat rezultoi se pjesa më e madhe 90% e të diagnostifikuarve ndjekin terapinë pranë qendrës së autizmit në Elbasan. Ndërsa 10% e tyre ndjekin shkollën speciale në Elbasan.

Pjesa më e madhe është nga zonat urbane dhe kjo rezultoi në 63% ndërsa 37% janë nga zonat rurale. Raporti meshkuj femra tregon qartë diferencën që egziston në këtë sëmundje e cila prek më shumë meshkujt se sa vajzat. Kështu 67% janë meshkuj dhe 33% janë femra. Grupmoshat e tyre janë klasifikuar me një shkallë pesë hapshe duke nisur nga mosha 0 – 5 vjeç ku numri i të diagnostifikuarve është në 35% të tyre, ndërsa në moshën 5 – 10 vjeç rezultoi edhe në shifrat më të larta në 58% të tyre dhe grupmosha e fundit është ajo 10 – 15 vjeç ku vetëm 7% nga të diagnostifikuarit rezultojnë në këtë grupmoshë.

Fjalët kyçe: Diagnostikim, parandalim, trajtim, sëmundje, mbështetje.

Abstract

The study was conducted in the District of Elbasan and describes the disease of autism which lately is increasing in a wider scale. Cases reviewed in this study are part of an ongoing work of diagnosis and treatment for autism. The innovations arising from this study are the high statistics of the district of Elbasan and lobbying on the prevention of autism.

Autism, referred to the description of one of the most experienced clinics in Chicago, Illinois in the USA, Pfeiffer Treatment Center, is defined as follows:

Chemical disorder of the brain (Brain Chemical Imbalances,) disorder that affects the gastrointestinal system, immune, metabolic, neurotransmitters system of recognition and brain functioning. Psychological disorders that occurred as a result of these disorders are the effect of carried (inherited) chemical reactions or incurred as a result of the syndrome. All together affect the child's development and quality of life.

In terms of preventing it, it starts with food and general state of women's health before they become pregnant. The real problem of Autism may begin during pregnancy, although it cannot become manifested until a few years later. Most young women have depleted to feed their body due to the horrible diets and lack of information about "Healthy Eating".

The diagnosis of this target group in the district of Elbasan has started in 2007 and continues even today. Diagnosis begins with an examination of clinical and laboratory analysis. Treatments that are recommended are development of Pediatrics, therapists, autism therapies (cited below). Then psychological evaluations are performed by the age instruments. So in the group age of 0-2 years Griffith's instrument is applied, attitude towards the game and in the

group age of 2 - 6 years instruments of Son-R and Kauffman ABC are applied. Other instruments that are applied are PEP-R; PEP3 and ABLLS-R.

Some of the most effective methods which therapists apply in the treatment of autism are: ABA-analysis of applied behavior; therapy to improve speech / expression; PECS- communication system by the exchange of pictures; Floor time - intensive therapy on the floor - to improve social interactions!; musical therapy; Sensory Integration / feelings / emotions; different diets; medication.

The methodology of this study involves the identification of all cases diagnosed in the district of Elbasan, referred according to the cards on file. The study is the combination of qualitative and quantitative methods.

Hypotheses of this study are: The lack of information on how to prevent autism brings risk to new mothers. The highest prevalence is in males. With regard to objectives those are: To measure the level of parent's awareness on children's therapeutic work. Diagnosed cases have to follow treatment. The purposes of this study are to identify all cases in the district of Elbasan, as well as to inform for the prevention of autism and its elements.

With regard to information on prevention is lobbying to 300 individuals mainly to parents who came to the Hospital Center "Dr. XhaferrKongoli " in Elbasan and visited the Specialty Polyclinic and in addition it is also made information on the prevention of autism. The data shows that over a period of two years which is lobbying for the prevention of autism primarily to parents who are noticed to have a severe lack of information. The responses showed that 97% have said that it cannot be prevented and do not have more information about it. While only 3% have said that it can be prevented but do not have any further information.

Regarding to the treatment of all diagnosed 43 individuals with autism they attend development therapy and mainly ABA therapy. The data shows that 90% of the diagnosed individuals attend therapy in the autism center of Elbasan. While 10% of them attend special school in Elbasan.

The results are the 63% are mostly from urban areas and 37% are from rural areas. Male female ratio clearly shows the difference that exists in this disease that affects more men than females. Thus 67% are males and 33% females. Their group ages are classified on a scale of five steps ranging from 0 - 5 years where there are 35% diagnosed, while at the age of 5 - 10 years results in higher rates of 58%, the last group age is 10 - 15 years where only 7% are diagnosed.

Keywords: diagnosis, prevention, treatment, disease, support.

Hyrje

Studimi është kryer në qarkun e Elbasanit dhe përshkruan sëmundjen e autizmit i cili kohët e fundit po merr përmasa gjithnjë e më të gjëra. Rastet e shqyrtuara në këtë studim janë pjesë e punës së vazhdueshme diagnostikuese dhe trajtuese e autizmit. Risija që sjell ky studim janë shifrat e larta për qarkun e Elbasanit dhe një lobim mbi parandalimin e autizmit.

Përsa i përket llojet më të zakonshme të autizmit ato jaën: Asperger. I cili karakterizohet nga dëmtime në ndërveprimet sociale dhe prania e interesave dhe aktiviteteve të kufizuara, mirëpo pa vonesë të

konsiderueshme të përgjithshme klinike në zhvillimin e gjuhës, dhe me zhvillim të inteligjencës mesatare apo mbi mesataren.

PDD apo AUTIZMI ATIPIK. Është një lloj diagnoze e PDD ku mund të bëhet kur fëmija nuk i plotëson kriteret për një diagnozë të caktuar, por ekziston një dëmtim i rëndë dhe i përhapur në sjellje të caktuara. Rett. Është një çrregullim progresive i cili, deri më tani, ka ndodhur vetëm tek vajzat. Karakterizohet me periudha të zhvillimit normal dhe pastaj humbjen e aftësive të fituara më parë, posaçërisht humbjen e përdorimit të duarve të zëvendësuar me lëvizje të përsëritura të duarve duke filluar në moshën 1-4 vjeç. Childhood Disintegrative Disorder - Çrregullim fëmijëror jointegruës. Ky çrregullim karakterizohet me zhvillim normal për të paktën 2 vjetët e para, dhe më pas me humbjen e këtyre aftësive të fituara më parë dmth gjatë zhvillimit normal. (Shoqata Amerikane e Psikiatrisë 1994)

Teoritë dhe metodologjia

Përsa i përket parandalimit ai fillon me ushqimin dhe gjendjen e përgjithshme shëndetësore tek grate para se të bëhet me barrë. Problemi i Autizmit mund të fillojë gjatë shtatzënisë, edhe pse ajo nuk mund të manifestohet deri në disa vite më pas. Shumica e grave të reja kanë varfëruar së ushqyeri trupin e tyre për shkak të dietave të tmerrshme dhe mungesës së informacionit rreth "Të Ushqyerit të Shëndetshëm". Krahas të ushqyerit të shëndetshëm një komponent i rëndësishëm në parandalim është edhe furnizimi i zvogëluar i oksigjenit gjatë lindjes. Studimi, një përmbledhje e 40 studimeve të botuara që para prillit 2007, është shikuar si një mori të rrethanave të cilat mund të ndikojnë zhvillimin e foshnjave në fetusin e nënës gjatë sforcimeve të punës. Shkencëtarët theksojnë se këto duket të jenë të lidhura me heqjen e oksigjenit dhe frenim të rritjes. "Furnizimi i Zvogëluar i Oksigjenit gjatë lindjes, gjatë periudhës prenatale, gjatë fillimeve të hershme, mund të ndikojë në krijimin e Autizmit, thotë studimi i studiuesit Hannah Gardener, ScD, një epidemiolog në Universitetin e Shkollës së Mjekësisë Miller në Miami.

Për të testuar një person nëse ka apo jo prelevancë Autike, disa analiza janë të domosdoshme për të kontrolluar gjendjen Kimiko-Biologjike të Trupit të personit.

Të gjitha analizat e detajuara konsistojnë në zbulimin e parametrave të: Gjakut: Anemi, Niveli i Homocysteines, metale të rënda. Testi për allergji nga ushqimet (Immunoglobulin G / IgG). Flokët, Testi për metalet e rënda dhe Paaftësia e Organizmit për ti nxjerrë jashtë ato. Jashtëqitja, Sasia e Mykut dhe parazitëve të tjerë në sistemin e tretjes. Urina. Testi i peptiteve dhe caseinës. Testi i glutenit. Testi i Acidit organik (OAT). Testi për metale toksike në urinë. Profili metabolik i urinës. Nga këto analiza rezultatet e pritshme janë: Mungesa Vitaminash Bazë A, B, C, E, D. Mungesa të Acideve Yndyrore. Nivele të Larta të Peptideve, Gluten, Caseine. Sasia e ulur e Cholesterolit, Anemi. Myku nga Acidi Citramalik, Sasi e Ulët Escheria Koli dhe Esterococus. Nivele të larta të homocysteinës. Arabinose (Sheqer jo Natyral, Kimikat). Sasi të larta të Sulfateve në urinë. Intolerancë. Alergji nga disa ushqime bazë, vezë, grurë etj.

Kurat që rekomandohen janë Pediatria e zhvillimit, logopedia, terapitë e autizmit (janë cituar më poshtë). Më pas kryhen vlerësimet psikologjike me instrumentat sipas grupmoshës. Kështu në grupmoshën 0-2 vjeç aplikohet instrumenti Griffiths sjellja ndaj lojës ndërsa në grupmoshën 2 – 6 vjeç aplikohen instrumentat Son-R dhe Kauffman ABC. Instrumentë të tjerë që aplikohen janë PEP-R; PEP3 dhe ABLLS-R.

Disa nga metodat më efikase në trajtimin e autizmit të cilat aplikohen nga terapistët janë: ABA-Analizë e sjellejve të aplikuara; Terapi për përmisimin e të folurit/shprehurit; PECS-Sistemi komunikimit me anë të këmbimit të fotove; Koha për dysHEME -Terapi intensive në dysHEME - për të përmirësuar ndërveprimet sociale!; Terapi muzikore; Integrim ndijor/ndjesive/ndjenjave; Dietat e ndryshme; Mjekim.

Metodologjia e këtij studimi përfshin evidentimin e të gjitha rasteve të diagnostifikuara në qarkun e Elbasanit nga periudha 2007 dhe në vazhdim kjo e referuar sipas kartelave. Studimi është ndërthurje e metodave cilësore dhe atyre sasiore. Individët e diagnostikuar dhe të trajtuar që nga viti 2007 e në vazhdim janë 43 raste fëmijësh ku krahas diagnostifikimit ndjekin edhe terapitë. Ndërsa përsa i përket informimit mbi parandalimin është lobuar tek 300 individë kryesisht tek prindërit të cilët kanë ardhur pranë Qendrës Spitalore "Dr. Xhaferr Kongoli" në Elbasan dhe në Poliklinikën e Specialiteve për vizita dhe krahas saj është bërë edhe informimi mbi parandalimin e autizmit. Pyetjet e drejtuara kanë qënë të hapura dhe të specifikuara qartë. A e dini se parandalohet autizmi? Më pas u është shpjeguar mënyra sesi mund të parandalohet dhe janë pyetur nëse e kanë ditur këtë informacion apo jo?

Hipotezat e këtij studimi janë: Mungesa e informimit mbi parandalimin e autizmit sjell risk tek nënat e reja. Prevalenca më e lartë është tek meshkujt. Përsa i përket objektiva ato janë: Të masë shkallën e ndërgjegjësimit të prindërve mbi punën terapeutike të fëmijëve. Rastet e diagnostifikuara të ndjekin trajtimin. Qëllimet i këtij studimi janë që të evidentojë të gjitha rastet për qarkun e Elbasanit. Gjithashtu të informojë mbi parandalimin e autizmit dhe elementëve të tij.

Rezultatet

Nga të dhënat e këtij studimi rezulton se pjesa më e madhe e të diagnostifikuarve me autizëm janë nga zonat urbane dhe kjo rezulton në 63% të tyre ndërsa 37% rezulton se janë nga zonat rurale. Ajo që vërehet lehtësisht nga këto të dhëna është prevalenca e lartë tek zonat urbane dhe kjo lidhet me një sërë faktorësh siç janë faktorët ambientale, mungesa e oksigjenit gjatë lindjes dhe në këtë faktor ngrihet edhe një pikëpyetje e madhe mbi këto raste sesi trajtohen gjatë lindjes nga ana e stafit. Përsa i përket raportit meshkuj femra nga të dhënat rezulton se diferenca gjinore që egziston në këtë sëmundje referuar shumë studimeve të kryera është se prek më tepër meshkujt sesa femrat. Sipas të dhënave rezulton se më shumë të prekur janë meshkujt në 67% të rasteve ndërsa 33% rezulton se janë femrat. Këto të dhëna tregojnë edhe njëherë që prevalenca më e madhe është tek meshkujt duke mbështetur kështu të gjitha studimet të cilat e pohojnë këtë tendencë. Të diagnostifikuarit me këtë sëmundje në qarkun e Elbasanit janë klasifikuar me një grupmoshë më një shkallë pesë hapshe duke nisur nga mosha 0 – 5 vjeç ku në këtë grupmoshë do të theksojmë faktin se një fëmijë me autizëm nis ta shfaqë atë mbas moshës dy vjeç. Rastet e diagnostifikuara në këtë studim për këtë grupmoshë tregojnë se 35% e tyre bëjnë pjesë deri në moshën pesë vjeç por këto raste janë nga mosha tre vjeç deri në pesë vjeç. Është pikërisht kjo moshë e cila tregon se kemi të bëjmë me autizmin dhe sa më herët ta besojnë prindërit aq më pozitive bëhet për ta ndihmuar fëmijën. Grupmosha tjetër është mosha 5 – 10 vjeç e cila rezulton edhe me shifrat më të larta në fakt. Kështu 58% e të diagnostifikuarve bëjnë pjesë në këtë grupmoshë. Ndërgjegjësimi i prindërve dhe pranimi i fëmijës mbetet një nga çështjet më delikate. Kjo shifër e lartë tregon qartë sesa vonë prindëri e ka dërguar për diagnostifikim fëmijën e më pas për trajtim. Grupmosha e fundit është ajo e moshës 10 – 15 vjeç ku nga të dhënat rezulton

se vetëm 7% e të diagnostifikuarve bëjnë pjesë në këtë grupmoshë. Duhet theksuar fakti se edhe kjo shifër mbetet e lartë dhe tregon se cila është kultura që mbizotëron në të tilla raste.

Përsa i përket trajtimit të gjithë individët e diagnostifikuar me autizëm ndjekin terapitë e zhvillimit dhe kryesisht terapinë ABA. Nga të dhënat rezultojnë se pjesa më e madhe 90% e të diagnostifikuarve ndjekin terapinë pranë qendrës së autizmit në Elbasan. Ndërsa 10% e tyre ndjekin shkollën speciale në Elbasan.

Çështja më esenciale mbetet ajo e parandalimit të autizmit. Nga të dhënat rezultojnë se gjatë një periudhe dy vjeçare që është lobuar për parandalimin e autizmit kryesisht tek prindërit vërehet një mungesë e madhe informacioni. Pyetjet e drejtuara të gjithë prindërve kanë qenë të tipit: A e dini se parandalohet autizmi? Nga përgjigjet e dhëna rezultoi se 97% janë shprehur se nuk parandalohet dhe nuk kanë informacion më shumë mbi të. Ndërsa vetëm 3% kanë pohuar se mund të parandalohet por nuk kanë ndonjë informacion më tej. Nga pohimet e dhëna rezultojnë se më tepër është me të dëgjuar sesa nga informacione të sakta. Të gjitha rasteve u është shpjeguar sesi mund të parandalohet autizmi dhe më pas janë pyetur nëse e kanë ditur këtë informacion apo jo. Të gjitha rastet kanë pohuar që nuk e kanë ditur dhe janë shprehur se ky informacion është i vlefshëm për to por edhe për rrethin e tyre familjarë. Ajo që vërehet lehtësisht është se puna më e madhe qëndron në informimin mbi parandalimin. Kështu një këshillë sot vlen shumë njerëz.

Diskutim

Autizmi ka një spektër të gjërë diagnostifikimi për shkak se çrregullimi mendor (behavior), shtrihet nga rastet e lehta klinike, deri tek ato më ekstreme behavior. Autizmi në përgjithësi shfaqet në mënyrë tipike individuale dhe si e tillë diagnostifikohet si e veçantë në çdo individ.

Gjithësesi në rastet e autizmit savant, ndonëse tek fëmijët konstatohet mangësi të mëdha në mënyrën e sjelljes dhe veprimit e përditshme rutinë, shenjat e para të kësaj sëmundje mund të vihen re nga mosha 2 vjeç. Interesi i tyre shfaqet në përshkrimin e detajeve në fushën e muzikës, artit visual, matematikës dhe aftësisë mekanike (spaciale). Bazuar në studimet dedikuara autizmit (Frith, 2009; Selfe, 1977; Sack, 1995; Synder, 2009), fëmija autik, në moshën 5 vjeç, megjithëse shfaqte mangësi dhe paaftësi në të folur, e përgjithshme në marrëdhëniet komunikuese me fëmijët e tjerë dhe të rritur, ngathtësi dhe pa-orientim në lëvizjet e trupit, fëmija kishte një talent visual të vizatuarit që ja tejkalon në kualitet moshës së tij. Fëmija autik, në këtë rast ishte në gjendje të vizatojë nga memoria detaje 3 dimensionale, me refleksion të kontrastit, dhe mocion, që zakonisht tek fëmijët normal zhvillohen në moshën 14 vjeç e lart. Stephen Eiltschire, është ndoshta, një nga artistët anglezë më famozë, që është i diagnostikuar me autizëm. Ky është një rast interesant që sjell dritë në studimet e zhvillimit mendor, e për të kuptuar më thellë autizmin si diagnozë në fushën e neuro-shkencës. Ky rast sjell një këndvështrim ndryshe për çdo prind dhe pyetja që ngrihet është nëse prindërit kanë pritshëri tek fëmijët e tyre? A punojnë prindërit me fëmijët?

Ndërsa një komponent shumë i rëndësishëm është edhe mungesa e oksigjenit dhe traumat gjatë lindjes të cilat janë ndër faktorët që rrisin riskun për autizmin. Pyetja që ngrihet është nëse stafi mjekësor tregohet i vëmendshëm tek këto aspekte dhe a ka informacion?

Konkluzione

Edhe pse autizmi përcaktohet nga një grup i caktuar i sjelljeve, fëmijët dhe të rriturit mund të shfaqin çdo kombinim të sjelljeve në çdo shkallë të ashpërsi. Dy fëmijë, të dy me të njëjtën diagnozë, mund të veprojnë shumë ndryshe nga njëri-tjetri dhe të kenë aftësi të ndryshme. Nuk ka standarde "të tipit" ose "tipike" të personit me autizëm.

Terminologjia e zakonshme e përdorur për të përshkruar fëmijët brenda këtij spektri janë: autistik, tendenca autistike, spektër të autizmit, funksionimin të lartë apo funksionim të ulët-të autizmit etj.

Pjesa më e madhe e të diagnostifikuarve me autizëm janë nga zonat urbane dhe kjo rezulton në 63% të tyre ndërsa 37% rezulton se janë nga zonat rurale. Sipas të dhënave rezulton se më shumë të prekur janë meshkujt në 67% të rasteve ndërsa 33% rezulton se janë femrat. Të diagnostifikuarit me këtë sëmundje në qarkun e Elbasanit janë klasifikuar me një grupmoshë më një shkallë pesë hapshe duke nisur nga mosha 0 – 5 vjeç ku në këtë grupmoshë do të theksojmë faktin se një fëmijë me autizëm nis ta shfaqë atë mbas moshës dy vjeç. Rastet e diagnostikuara në këtë studim për këtë grupmoshë tregojnë se 35% e tyre bëjnë pjesë deri në moshën pesë vjeç por këto raste janë nga mosha tre vjeç deri në pesë vjeç. Është pikërisht kjo moshë e cila tregon se kemi të bëjmë me autizmin dhe sa më herët ta besojnë prindërit aq më pozitive bëhet për ta ndihmuar fëmijën. Grupmosha tjetër është mosha 5 – 10 vjeç e cila rezulton edhe me shifrat më të larta në fakt. Kështu 58% e të diagnostifikuarve bëjnë pjesë në këtë grupmoshë. Ndërgjegjësimi i prindërve dhe pranimi i fëmijës mbetet një nga çështjet më delikate. Kjo shifër e lartë tregon qartë sesa vonë prindëri e ka dërguar për diagnostifikim fëmijën e më pas për trajtim. Grupmosha e fundit është ajo e moshës 10 – 15 vjeç ku nga të dhënat rezulton se vetëm 7% e të diagnostifikuarve bëjnë pjesë në këtë grupmoshë.

Përsa i përket trajtimit të gjithë individët e diagnostifikuar me autizëm ndjekin terapitë e zhvillimit dhe kryesisht terapinë ABA. Nga të dhënat rezulton se pjesa më e madhe 90% e të diagnostifikuarve ndjekin terapinë pranë qendrës së autizmit në Elbasan. Ndërsa 10% e tyre ndjekin shkollën speciale në Elbasan.

A e dini se parandalohet autizmi? Nga përgjigjet e dhëna rezultoi se 97% janë shprehur se nuk parandalohet dhe nuk kanë informacion më shumë mbi të. Ndërsa vetëm 3% kanë pohuar se mund të parandalohet por nuk kanë ndonjë informacion më tej. Nga pohimet e dhëna rezulton se më tepër është me të dëgjuar sesa nga informacione të sakta.

Falenderime

Për realizimin me sukses të këtij studimi falenderim i veçantë shkon për stafin e Qendrës Spitalore “Dr. Xhaferri Konkoli” Elbasan dhe gjithashtu për të gjithë të anketuarit që kanë plotësuar instrumentin.

Referencat

1. Autism Research Institute (www.autismresearchinstitute.com)
2. Autism Spectrum Disorders in adults living in Households Throughout England Report from the Adult Psychiatric Morbidity Survey 2007. Brugha T, McManus S, Meltzer H, Smith J, Scott, FJ, Purdon S, Harris J, J. Page Bankart
3. Defeat Autism Now (www.danconference.com)
4. Miller, D.J., MD, "Mercury on the Mind", *Health Freedom News*, pp. 16-18, 27, December 2004
5. "Mercury in Medicine", *The Congressional Record*, May 21, 2003, E1011-E1030
6. O'Shea, T., *The Sanctity of Human Blood: Vaccination Is Not Immunization*, 2004
7. Miller, N. Z., *Are Vaccines Really Safe and Effective*, 2002
8. Geier, M. and Geier, D, MD, "America's Developmental Disorder Nightmare", *Dental Truth, A Publication of DAMS International*, pp. 20-21, December 2003
9. Uta Frith (2003) *Autism: Explaining the Enigma*. Blackwell, London
10. Elevated cortisol During play is Associated with age and social engagement in children with autism. *Molecular Autism* 2010
11. Gehan A Mostafa and Laila Y AL-Ayadhi 2011: A lack of association Between hyperserotonemia and the Increased frequency of serum anti-myelin basic protein auto-antibodies in autistic children. In the *Journal of neuroinflammation* 2011
12. Kanner L (1943). "Autistic disturbances of affective contact." *Nerv Child* 2 : 217-50. the "Reprint" (1968). *Paedopsychiatr Acta* 35
13. James D. Herbert, Ian R. Sharp, Brandon A. Gaudiano: Separating Fact from Fiction in the etiology and Treatment of Autism. A Scientific Review of the Evidence. Commission for Scientific Medicine and Mental Health. The Scientific Review of Mental Health Practice. Spring ~ Summer 2002 Volume 1 Number 1
14. Markus Jokela (2006) Genetic and environmental development of the anti-sociality. The book Honkatukia, Päivi & Stone Mountain, Janne (ed.) (2006) *Youth Crime - The value of the causes and control*. Youth Research Network, Youth Research Society, Advisory Council for Youth 66 publications, 33 publications [ISBN 951-704-323](http://ISBN951-704-323)

15. Marissa King and Peter Bearman: Diagnostic change and the Increased prevalence of autism. *International Journal of Epidemiology*, Volume 38

KONSTRUKTI I REZISTENCES SE FAMILJES SI NJE BURIM PER PERBALLIMIN E STRESIT NE FAMILJET E FEMIJEVE ME ÇRREGULLIME ZHVILLIMI

Erjona Dervishaliaj

Universiteti i Vlorës Ismail Qemali

Edaliaj123@gmail.com

Abstract

It is widely recognized that raising a child with developmental disabilities brings additional stress and challenges to families. In the last decades research has focused more on families' ability to cope and adjust with stress. Research show that families' ability to cope with stress is affected by the resources that families posses and by the way these resources are managed. Family hardiness in an important construct within family resources to understand coping in parents of children with disabilities. This review focuses on family hardiness and its relation to family adjustment to stress, indentifying important factors that may influence family hardiness and its relation with family adjustment. Not many studies have focused mainly on family hardiness. Nine studies that fit selection criteria were identified and reviewed. As far as the researcher of this paper is aware there is no research in the Albanian context on family hardiness.

Keywords: *developmental disabilities, family hardiness, family stress, coping*

Hyrje

Është pranuar tashmë gjerësisht nga studimet se kujdesi dhe rritja e një fëmije me çrregullime zhvillimi është burim sfidash dhe stresi të vazhdueshëm për familjen. Veç studimit të stresit dhe faktorëve të lidhur me të, studimet janë fokusuar gjithashtu në hulumtimin e procesit të përballimit të stresit nga ana e familjes.

Aftësia për të përballuar dhe menaxhuar me sukses stresorët varet nga burimet që zotëron dikush dhe mënyra sesi i përdor ato. Burimet për përballimin e stresit përfshijnë gjithçka që individi apo familja zotëron e që u mundëson atyre përballimin e krizës; shëndetin dhe energjitë, besimet dhe qëndrimet e personit, aftësitë sociale, burimet materiale dhe suportin social. Hill (1949) i ka përkufizuar burimet që shfrytëzohen për të përballuar stresin në famillje si faktorë të organizimit të familjes, të cilët duke qenë prezentë e mbajnë familjen larg krizës, duke zbutur apo moderuar ndikimin e ngjarjes stresuese në nivelin e stresit që familja përjeton. Në një farë mënyre burimet përcaktojnë sesa e mbrojtur ose jo është familja nga kriza. Nëse burimet për të mbështetur familjen gjatë përvojave të vështira mungojnë, ajo kalon nëpër një

krizë. Kur anëtarët e familjes kanë mjaftueshëm burime të përshtatshme, ka më pak mundësi ta perceptojnë si problematike një situatë stresuese.

Studimet mbi stresin dhe përshtatjen e familjeve të fëmijëve me çrregullime zhvillimi janë fokusuar gjithnjë e më tepër mbi burime të sistemit familjar, të cilat i sigurojnë familjes rezistencë dhe qëndrueshmëri ndaj ndikimeve negative të stresit, duke ndihmuar kështu në ripërtëritjen e saj pas krizës. I tillë është edhe konstrukti i rezistencës së familjes ndaj stresit. I studiuar fillimisht në nivel individual (Kobassa 1979) dhe i përshtatur më pas për t'u vlerësuar në nivel familjar nga McCubbin, McCubbin, dhe Thompson (1991) ky koncept trajtohet si një predispozitë që karakterizon familjen.

Rezistenca individuale është zhvilluar së pari nga psikologë ekzistencialistë (Kobasa & Maddi, 1977). Ky koncept është përdorur fillimisht për të përshkruar aftësinë ripërtëritëse të individit. Studiuesit kanë konstatuar se personalitetet e guximshëm/rezistentë qëndrojnë të shëndetshëm edhe pas përballjes me nivele të larta stresi. Kjo, sepse tek këta njerëz gjendet një grup karakteristikash si, përkushtimi, sfida dhe kontrolli, të cilat i veçojnë ata nga të tjerët që janë më vulnerabël (Ganellen & Blaney, 1984). Studime të hershme kanë mbështetur lidhjen mes aftësisë së individit për të rezistuar ndaj stresit dhe shëndetit fizik e psikologjik të tij. (Ganellen & Blaney, 1984; Kobassa et., al. 1979).

Konstrukti i rezistencës së familjes i referohet forcës së brendshme dhe qëndrueshmërisë së familjes. Ai karakterizohet nga *kontrolli* – prirja e familjes për të besuar se mund të ketë kontroll mbi pasojat e vështirësive që has, *sfida* – të parët e ndryshimeve që familja has si diçka normale në jetën e saj, pozitive dhe nxitëse të rritjes së familjes, dhe *përkushtimi* – prirja për të reaguar në mënyrë aktive në menaxhimin e stresit dhe përshtatjen e suksesshme me të. McCubbin, McCubbin, and Thompson (1991) zhvilluan Family Hardiness Index (Indeksin i Rezistencës së Familjes) duke i shtuar konstruktin të rezistencës së familjes edhe konceptin e *besimit*. Ky i fundit i referohet aftësisë së familjes për të ruajtur interesin dhe kuptimin për gjërat, ndërkohë që ajo takon stresorë të ndryshëm.

Dhjetëveçarët e fundit rezistenca e familjes është shfaqur në literaturë si një burim i fuqishëm në përballimin e stresit në familje. Kështu McCubbin, Thompson, Thompson, Elver, dhe McCubbin (1998) kanë raportuar se rezistenca e familjes përbën një burim të rëndësishëm të familjes, i cili arrin të shpjegojë disfunktionimin familjar. Studiuesit gjetën se skemat kognitive që përdor familja dhe koherenca e saj ndikojnë në mënyrë indirekte përmes hardiness së familjes në keqpërshtatjen e saj. Një sërë studimesh kanë gjetur lidhje negative mes rezistencës së familjes dhe stresit të përjetuar nga ajo (Failla & Jones, 1991; Judge, 1998; Weiss, 2002; Weiss et al., 2013;).

Ky punim merr përsipër të shqyrtojë literaturën mbi rezistencën e familjes në familjet e fëmijëve me çrregullime zhvillimi. Në të do të trajtohet roli i këtij konstrukti si një burim i sistemit të familjes dhe lidhja e tij me stresin e përjetuar nga prindërit.

Metodologji

Artikujt e përfshirë në këtë shqyrtim literature janë identifikuar përmes kërkimit në baza të dhënash kompiuterike të ndryshme. Për përzgjedhjen e artikujve u vendosën disa kritere paraprake, të cilat artikujt duhej t'i plotësonin. Kështu, artikujt (sasiorë ose cilësorë) duhej të trajtonin rezistencën e familjes në familjet e fëmijëve me çrregullime zhvillimi, si dhe të

përfshinin fjalëkyçe të tilla si: çrregullime zhvillimi, vonesë mendore, sindroma e autizmit, sindroma Down, stres, përshtatje e familjes me stresin, dhe rezistencë e familjes.

Në bazë të kritereve të paravendosur, nëntë artikuj u përfshinë për këtë shqyrtim literature, të botuar përgjatë periudhës 1991-2013. Nga këto studime, pjesa më e madhe ishin zhvilluar me nëna të fëmijëve me çrregullime zhvillimi (vonesë mendore, ASD, apo nevoja të veçanta të pa specifikuar).

Qëllimi i këtij punimi ishte hulumtimi i rolit që luan rezistenca e familjes në përballimin e stresit në familjet e fëmijëve me çrregullime zhvillimi.

Gjetje

Studimet sugjerojnë se rezistenca e familjes është më e ulët në familjet që kanë fëmijë me çrregullime zhvillimi se sa në familjet e fëmijëve me zhvillim tipik. Në një studim që përfshiu nëna të fëmijëve me zhvillim tipik dhe nëna të fëmijëve me çrregullime zhvillimi (autizëm dhe vonesë mendore), Weiss (2002) mati dhe krahasoi ndikimin e guximit/rezistencës së familjeve mbi stresin e përjetuar nga grupet e ndryshme të prindërve. Variabli i varur në këtë studim u vlerësua me prezencën/mungesën e simptomave psikologjike dhe fiziologjike; simptoma depresive, ankthi dhe somatike. Studimi tregoi se kishte ndryshime të rëndësishme mes nivelit të guximit/rezistencës që shfaqin nënat e fëmijëve me zhvillim tipik dhe ato të fëmijëve me çrregullime zhvillimi. Nënata e fëmijëve me autizëm dhe të fëmijëve me prapambetje mendore raportuan nivele më të ulëta guximi/rezistence, krahasuar me nënat e fëmijëve me zhvillim tipik. Grupi me nivelin më të ulët të rezistencës së familjes rezultoi grupi i nënave të fëmijëve me autizëm. Niveli i ulët i rezistencës së familjes u lidh me më tepër simptoma depresioni, ankthi, dhe depersonalizimi tek nënat. Weiss (2002) gjeti gjithashtu lidhje pozitive mes guximit/rezistencës së nënave dhe suportit social të perceptuar prej tyre. Sensi i kontrollit, i sfidës dhe niveli i përgjithshëm i guximit/rezistencës së familjes rezultuan parashikues të përshtatjes së suksesshme të familjes me stresin (Weiss 2002). Ndonëse në këtë studim nuk mund të flitet për një marrëdhënie të drejtëpërdrejtë shkakësore mes rezistencës dhe stresit në familje, gjetjet e studimit nënvizojnë rëndësinë e këtij koncepti në përmirësimin e stresit dhe reduktimit të tij.

Një tjetër studim krahasues i zhvilluar më parë nuk ka arritur të gjejë ndryshime midis familjeve sa i takon rezistencës së tyre. Bower, Chant dhe Chatwin (1998) ekzaminuan dhe krahasuan perceptimet, idetë dhe besimet e nënave mbi rezistencën e familjes, midis nënave të fëmijëve me sindromën Down dhe nënave të fëmijëve me zhvillim tipik. Në total në studim u përfshinë 45 nëna të fëmijëve me sindromën Down dhe 93 nëna të fëmijëve me zhvillim tipik, nga Australia dhe Zelanda e Re. Për vlerësimin e rezistencës së familjes u përdor Family Hardiness Index (McCubbin et al 1986 cituar nga Bower et al). Gjetjet e studimit sugjeruan se nuk ka ndryshime domethënëse sa i takon nivelit të rezistencës së familjeve midis dy grupeve të familjeve. Në përfundim të studimit autorët theksuan gjithashtu edhe vlefshmërinë dhe përshtatshmërinë e lartë të shkallës së përdorur (FHI) për matjen e rezistencës së familjes dhe aftësisë së saj për t'u rimëkëmbur.

Një pjesë e mirë e studimeve janë fokusuar në shqyrtimin e marrëdhënies mes rezistencës së familjes dhe stresit të saj, si dhe rolin që luan rezistenca e familjes në parashikimin e mirëpërshtatjes së familjes. Kështu, Greef dhe van der Walt (2010) gjetën lidhje domethënëse midis rezistencës së

familjes dhe përshtatjes së saj me stresin në familjet e fëmijëve me autizëm. Seyda, Weiss dhe Lunskey (2011), në një studim ku u përfshinë 29 nëna të fëmijëve me vonësë mendore apo probleme psikiatrike, gjetën se stresi i lartë i familjes lidhej me nivele të ulëta të fuqizimit të familjes dhe rezistencës së saj. Edhe Benzie, Trute, Worthington, Reddon, Keown dhe Moore (2010) kanë gjetur lidhje domethënëse midis stresit, funksionimit të familjes, rezistencës së saj dhe impaktit të çrregullimit të fëmijës në familje. Gjithashtu, sensi i optimizimit të familjes dhe shkalla e impaktit të çrregullimit në familje shërbenin si parashikues të rezistencës së familjes.

Rezistenca e familjes mund të ketë rol mediator mes stresorëve dhe nivelit të stresit të përjetuar nga familja. Weiss et al, (2013) treguan se rezistenca e familjes kishte korrelacion negativ me stresorët e familjes dhe me stresin e përjetuar nga ajo, dhe lidhje pozitive me suportin social dhe ndjenjën e vetë efikasitetit të prindërve. Studiuesit arritën në përfundimin se rezistenca e familjes luan rolin e mediatorit midis stresorëve që takon familja dhe stresit të përjetuar prej saj, ndërkohë që suportit social rezultoi mediator mes stresorëve dhe rezistencës së familjes.

Guximi/rezistenca e familjes është konsideruar një konstrukt i rëndësishëm për të kuptuar përballimin e stresit, pasi ai është lidhur si me strategji specifike të përballimit palativ të stresit, edhe me elementë kognitivë të tillë si perceptimi (Weiss, 2002; Weiss et al., 2013). Marrëdhënia e rezistencës së familjes me variabla të tjerë, si strategjitë e përballimit të familjes, burimet e tjera të suportit, apo skemat kognitive janë hulumtuar nga disa studime të tjera.

Failla dhe Jones (1991) studiuuan marrëdhënien mes rezistencës së familjes, stresorëve të saj, faktorëve kognitivë, suportit social, përballimit të stresit dhe përshtatjes. Përshtatja e familjes u vlerësua në terma të kënaqësisë dhe funksionimit të familjes. Studimi u zhvillua me 57 nëna të fëmijëve me çrregullime zhvillimi. Qëllimi i studimit ishte identifikimi i variablave që do të shërbenin si parashikues më të mirë të përshtatjes së familjes. Analizat statistikore treguan lidhje të dobët negative, por jo domethënëse midis rezistencës së familjes dhe stresorëve të saj. Studiuesit raportuan se rezistenca e familjes luante një rol të rëndësishëm në funksionimin e familjes dhe përshtatjen e saj me stresin. Rezistenca e familjes u lidh pozitivisht me vlerësimin kognitiv që familja i bënte stresorëve, me suportin social, me përpjekjet e prindërve për të mbajtur një familje të integruar dhe me kënaqësinë e tyre nga funksionimi familjar (Failla & Jones, 1991). Autorët arritën në përfundimin se rezistenca e familjes përbën një burim të rëndësishëm të familjes në përballimin e stresit, duke zvogëluar efektin negativ të stresorëve, duke lehtësuar aksesin në suport social, e duke lehtësuar në këtë mënyrë procesin e përshtatjes me stresin.

Judge (1998) hulumtoi marrëdhënien midis dimensioneve të ndryshme të përballimit të stresit dhe katër komponentëve të rezistencës së familjes në familjet e fëmijëve me çrregullime. Judge (1998) gjeti lidhje pozitive mes të kërkuarit aktiv të informacionit, suportit social nga prindërit, dhe shkallës së rezistencës së familjes që ata raportonin. Studimi tregoi gjithashtu se në familjet e fëmijëve me çrregullime zhvillimi, rezistenca e familjes luan një rol shumë të rëndësishëm, pasi lidhet me përdorimin e aftësive/strategjive të përballimit të stresit e rrjedhimisht me reduktimin e stresit të familjes.

Marrëdhënia midis rezistencës së familjes dhe komunikimit dhe suportit u studiuua nga Olsen, Marshall, Mandleco, Allred, Dyches dhe Sansom (1999). Në studim u përfshinë 108 prindër të fëmijëve të moshës parashkollore, me nevoja të veçanta. Studiuesit gjetën se perceptimi i suportit social nga

familja shërbente si një parashikues i rezistencës së familjes. Ata gjetën gjithashtu lidhje pozitive midis të ardhurave të familjes dhe rezistencës së saj (Olsen et al., 1999). Sa i takon komunikimit, u gjet se komunikimi armiqësor në çift kishte lidhje negative me rezistencën e familjes e raportuar nga nënat. Të ardhurat e familjes kishin korrelacion pozitiv me rezistencën e familjes, të perceptuar nga baballarët.

Përmbledhje dhe konkluzione

Studimet mbi konstruktin e rezistencës së familjes, në familjet e fëmijëve me çrregullime zhvillimi janë të kufizuara në numër. Në këtë punim u identifikuan dhe përzgjedhën 9 studime të fokusuara të familjet e fëmijëve me sindromën Down, ASD, apo çrregullime zhvillimi të paspecifikuara më tej. Pjesa më e madhe e studimeve kanë përfshirë si informantë parësorë të studimit nënat e fëmijëve, pasi ato janë më së shumti kujdestarët parësorë të fëmijëve. Nga studimet e konsultuara, rezultoi se konstrukti i rezistencës së familjes përbën një burim të rëndësishëm për përballimin e stresit dhe përshtatjen e suksesshme të familjes. Në veçanti, shtatë nga artikujt e shqyrtuar në këtë punim e raportojnë lidhje midis rezistencës së familjes dhe përshtatjes së saj e stresin. Ndonëse studimet nuk janë konkluduese sa i takon diferencave midis prindërve të fëmijëve me çrregullime zhvillimi dhe atyre me zhvillim tipik mbi rezistencën e familjes, është me interes studimi i thelluar i faktorëve që mund të influencojnë nivelin e rezistencës së familjes, dhe lidhjes së mundshme të saj me stresorët që vijnë nga rritja e një fëmije me çrregullime zhvillimi. Gjetjet e Weiss (2002) se rezistenca e familjes ishte më e ulët në familjet e fëmijëve me autizëm sesa në dy grupet e tjera, mund të sugjerojë se ashpërsia e çrregullimit, pesha e kujdesit për fëmijën, apo faktorë të tjerë që lidhen me çrregullimin e fëmijës mund të ndikojnë në nivelet e rezistencës së familjes.

Mund të përbëjë interes për studime të tjera, hulumtimi i rolit që mund të luajë rezistenca e familjes në marrëdhënien midis stresit dhe shëndetit të anëtarëve të familjes. Një pjesë e studimeve kanë shqyrtuar rolin e rezistencës në familje si mediator në marrëdhënien mes stresorëve dhe stresit dhe përshtatjes. Hulumtimi i mëtejshëm i rolit të rezistencës si mediator dhe marrëdhënies së saj me konstruktet e tjerë mediatorë apo moderatorë midis stresorëve dhe përshtatjes, si suporti dhe kognicionet, kërkon vëmendje.

Duke qenë se rezistenca e familjes është lidhur pozitivisht me përshtatjen e saj, është me interes studimi i mënyrave për ta forcuar më tej atë. Për të forcuar rezistencën e familjes është e nevojshme të studiohen me tej variablat parashikues të saj, dhe lloji i marrëdhënies së tyre me rezistencën e familjes.

Autorët	Pjesëma rrësit	Mosha e fëmijës	Lloji i çrregullimit	Qëllimi i studimit	Instrumenti i përdorur për matjen e rezistencës së familjes	Gjetjet
Benzie, Trute, Worthington, Reddon, Keoën & Moore (2010)	195 nëna	Mosha mesatare 7.92	Nevoja të veçanta	Vlerësimi dhe validimi i dy instrumentave PMI dhe FICD (indeksi I moralit të prindërve dhe shkalla e impaktit të çrregullimit të fëmijës në familje) në familjet e fëmijëve me nevoja ta veçanta.	FHI- family hardiness index (indeksi I rezistencës së familjes)	Indeksi i moralit të prindërve (PMI) dhe shkalla e ndikimit të çrregullimit të fëmijës në famiilje rezultuan parashikues të rezistencës së familjes. U gjet lidhje domethënëse mes stresit, rezistencës, funksionimit të familjes dhe shkallës së impaktit të çrregullimit në familje.
Boëer, Chant & Chatëin (1998)	45 + 93 nëna	5-15 vjeç	Sindroma Down & Zhvillim tipik	Ekzaminimi dhe krahasimi i perceptimeve, ideve dhe besimeve të nënave mbi rezistencën e familjes, midis nënave të fëmijëve me sindromën Down dhe nënave të fëmijëve me zhvillim tipik	FHI- Family Hardiness Index (indeksi i rezistencës së familjes)	U gjetën ndryshime shumë të vogla midis mesatareve të rezistencës për të dy grupet e nënave. Diferencat në mesataren e rezistencës mes dy grupeve nuk u gjet të kishin domethënie statistikore. FHI rezultoi një isntrument i përshtatshëm për matjen e rezistencës së familjes.
Failla & Jones (1991)	57 nëna	deri ne 6 vjeç	Crregullime zhvillimi	Identifikimi i variablave që shërbejnë si parashikues më të mirë të përshtatjes së familjes	FHI- family hardiness index (indeksi I rezistencës së familjes)	Rezistenca e familjes lehtëson procesin e përshtatjes. Ajo u lidh pozitivisht me vlerësimin kognitiv që familja i bënte stresorëve, me suportin social, me përpjekjet e prindërve për të mbajtur një familje të integruar dhe me kënaqësinë e tyre nga funksionimi familjar.

Greef & van der Walt (2010)	34 familje	Mosha mesatare 6.48	ASD	Identifikimi I faktorëve që përdorin familjet, të cilët ndikojnë në përshtatjen e sukseshme të familjeve dhe I ndihmojnë ato të rimëkëmben pas periudhave stresante	FHI- Family Hardiness Index (indeksi I rezistencës së familjes)	Rezistenca e familjes tregoi lidhjen më të fortë me përshtatjen e suksesshme e familjes me stresin.
Judge (1998)	69 prindwr	Mosha parashkoll ore	Crregullime zhvillimi	Studimi i marrëdhënies midis dimensioneve të përballimit të stresit dhe komponentëve të rezistencës së familjes.	FHI- Family Hardiness Index (indeksi i rezistencës së familjes)	U gjet lidhje pozitive midis të kërkuarit aktiv të informacionit, suportit social, dhe shkallës së rezistencës së familjes.
Olsen, Marshall, Mandleco, Allred, Dyches dhe Sansom (1999)	108 prindër	Mosha parashkoll ore	Nevoja të veçanta	Studimi i marrëdhënies midis rezistencës së familjes, komunikimit dhe suportit social të perceptuar.	FHI- Family Hardiness Index (indeksi i rezistencës së familjes)	Rezultoi se perceptimi i suportit social parashikonte nivelin e rezistencës së familjes. U gjet lidhje pozitive midis të ardhurave të familjes dhe rezistencës së saj ndaj stresit.
Seyda, Weiss & Lunskey (2011)	29 familje	18-56 vjeç	Vonesë mendore ose crregullime psikiatrike	Vlerësimi i përvojave subjektive mbi krizën në familje, dhe studimi i lidhjeve midis konstrukteve të ndryshme, si rezistenca e familjes, fuqizimi i fam. suportit social, etj.	Nënshkalla e Compensating Experiences nga Inventory for Family Protective Factors (Gardner, Huber, Steiner, Vasquez, & Savage, 2008)	Stresi i lartë i raportuar nga familjarët u lidh me nivele të ulëta të rezistencës së familjes dhe fuqizimit të saj. Rezultoi korrelacion i moderuar domethënës mes lodhjes nga përkujdesi për të afërmin me nevoja të veçanta dhe rezistencës së familjes.

Weiss (2002)	120 nëna	2-7 vjeç	Sindroma Down Sindroma e autizmit zhvillim tipik	Ekzaminimi i rolit të suportit social dhe rezistencës së familjes në përshtatjen e prindërve, dhe krahasimi i gjetjeve midis tre grupeve në studim.	Hardinss Test (Maddi, 1986)	U gjetën diferenca domethënëse midis grupeve sa i takon rezistencës së raportuar dhe nivelit të përshtatjes së familjes me stresin, ku nivelin më të ulët e raportuar nënat e fëmijëve me autizëm. Rezistenca e familjes rezultoi parashikuese e nivelit të përshtatjes së familjeve, dhe e lidhur pozitivisht me suportin social.
Weiss, Robinson, Fun, Tint, Chalmers & Lunsky (2013)	138 nëna	4-41 vjeç	ASD	Ekzaminimi i rolit të rezistencës së familjes, suportit social dhe vetë efikasitetit si parashikues të stresit në familje.	The Inventory for Family Protective Factors (Gardner, Huber, Steiner, Vazquez, & Savage, 2008),	Rezistenca e familjes rezultoi variabël mediator në lidhjen midis stresorëve të mbivendosur dhe stresit të përjetuar nga familja. Vetë efikasiteti i perceptuar dhe suporti social shërbenin si variabël mediator midis stresorëve dhe rezistencës së familjes.

Referenca

Benzies, K., M., Trute, B., Worthington, C., Reddon, J., Keown, L-A., & Moore, M. (2010) Assessing psychological well-being in mothers of children with disability: Evaluation of the Parenting Morale Index and Family Impact of Childhood Disability Scale. *Journal of Pediatric Psychology* 36 (5) pp. 506–516. doi:10.1093/jpepsy/jsq081

Bower, A., Chant, D., & Chatwin, S. (1998). Hardiness in families with and without a child with Down syndrome. *Down syndrome Research and Practice*, 5(2), 71-77.

Failla, S., & Jones, L. C. (1991). Families of children with developmental disabilities: An examination of family hardiness. *Research in Nursing & Health*, 14(1), 41–50.

Ganellen, R.J. & Blaney, P.H. (1984). Hardiness and social support as moderators of life stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47: 156-63.

Greeff, A. P., & van der Walt, K-J. (2010). Resilience in families with an autistic child. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 45(3), 347–355.

Hill, R. (1949). *Families under stress*. New York: Harper & Row.

Judge, S. L. (1998). Parental coping strategies and strengths in families of young children with disabilities. *Family Relations*, 47(3), 262-267.

Kobasa, S.C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 37. 1-11.

Kobasa, S. C. & Maddi, S.R. (1977). Existential personality theory. In R. Corsini (Ed.), *Current personality theory*. Ithaca, IL: Peacock

McCubbin, M., McCubbin, H., & Thompson, A. (1991). Family hardiness index. In H. I. McCubbin & A. Thompson (Eds.), *Family assessment inventories for research and practice* (2nd ed.) (pp. 127-133). Madison: University of Wisconsin System.

McCubbin, H. I., Thompson, A. I., Thompson, E. A., Elver, K. M., & McCubbin, M. A. (1998). Ethnicity, schema, and coherence: Appraisal processes for families in crisis. In H. I. McCubbin, E. A. Thompson, A. I. Thompson, & J. E. Fromer (Eds.), *Stress, coping, and health in families: Sense of coherence and resiliency* (pp. 41-67). Thousand Oaks, CA: Sage.

Olsen, S.F., Marshall, E.S., Mandleco, B.L., Allred, K.W., Dyches, T.T. & Sansom, N. (1999). Support, communication and hardiness in families with children with disabilities. *Journal of Family Nursing*. 5 (3), 275-291.

Syeda, M., Weiss, J., & Lunskey, Y. (2011). Brief report: Experiences of families of individuals with intellectual disability and psychiatric disorder. *Journal on Developmental Disabilities*. 17 (2), 64-68.

Weiss, M. J. (2002). Hardiness and Social Support as Predictors of Stress in Mothers of Typical Children, Children with Autism, and Children with Mental Retardation. *Autism* 6 (115). DOI:0.1177/1362361302006001009

Weiss, J. A., Robinson, S., Fung, S., Tint, A., Chalmers, P. & Lunskey, Y. (2013). Family hardiness, social support, and self-efficacy in mothers of individuals with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders* 7, 1310–1317.

PASURI E TIPARE GJUHËSORE NË “KANUNIN E LABËRISË”

Zamira Alimemaj, Phd.

Departamenti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë
e-mail: zamiraalimema@gmail.com

Përmbledhje

Në “Kanunin e Labërisë” pasuria gjuhësore e shqipes është shpalosur në tërë gjerësinë dhe thellësinë e saj. Gjuha shqipe paraqitet e përkryer e në të njëjtën kohë e ndërtuar thjesht, e aftë për të shprehur në mënyrë të plotë norma morale e juridike që rregullojnë marrëdhëniet ndërmjet njerëzve. Në Labëri shumë shprehje të këtij Kanuni janë kthyer në sentenca jo vetëm tejet të sakta, po shpesh edhe të argumentuara e disa herë të dhëna edhe me ngjyrimë artistike. Fjala në “Kanunin e Labërisë” është si një “gur i çmuar”, që nuk hidhet në mënyrë të “pa kontrolluar”, e përdorur mirë dhe në vendin e duhur dhe të orienton si, dhe nga të ecësh. Në këtë mënyrë ajo kthehet në një mjet të fuqishëm ekzekutiv. Forca e fjalës në këtë Kanun është mahnitëse. S’ka asgjë mangut e asgjë tepër. Përpjekja për të dhënë një mendim sa më të saktë, zakonisht, shoqërohet edhe me nevojën e krijimit të fjalëve e të kuptimeve të reja. Kultivimi i prirjeve pozitive në semantikë, morfologji, sintaksë në shekuj si shfaqje e kulturës së lashtë dhe të trashëguar shqiptare, janë kontribut për sociolinguistikën diakronike, vështuar kjo edhe tek “Kanuni i Labërisë”

“Kanuni i Labërisë” është burim i vërtetë ku gjuhëtari mund të shuajë gjithnjë etjen. Normat e “Kanunit të Labërisë” janë të ndërtuar dhe të shkruara me shumë elegancë, me një shqipe të pastër e të pa ndikuar nga barbarizmat gjuhësore dhe vijnë në ditët e sotme si vlerë gjuhësore. Kanuni i Labërisë është një thesar i cili i ka rezistuar kohës dhe vjen në ditët e sotme si vlerë e shtuar e pasurisë tonë kombëtare.

Fjalë kyçe: fjalëformim, neologjizma, frazeologji, rrethana, kulturore, historike

Hyrje

Është vënë në dukje nga sociolinguistët, se një numër i madh gjuhëtarësh po interesohen për studimin e kushtëzimeve sociale midis fenomeneve gjuhësore, ndërsa disa studiues të shkencave shoqërore janë duke u bërë më të vetëdijshëm për lidhjen e natyrshme të shoqërisë dhe të folurit. Sjellja gjuhësore së bashku me marrëdhëniet shoqërore, e shtrirë në histori në dy zona të gjera në Veri dhe Jug të Shqipërisë paraqet interes për sociolinguistikën si disiplinë e re. Kërkimi gjuhësor rreth së drejtës zakonore të Labërisë dhe Dukagjinit, në planin diakronik të sociolinguistikës synon për të ndriçuar dukuri të veçanta të kulturës kombëtare. Kanunet shqiptare në Jug

dhe Veri janë përmendore kulturore të pavdekshme të kombit shqiptar që i japin botës një imazh të qartë për të kaluarën për aftësitë e tij vetëqeverisëse dhe terma gjuhësorë në rrjedhë të kohës.

Gjuha në funksion të normave juridike në Kanun

Në “Kanunin e Labërisë” pasuria gjuhësore e shqipes është shpalosur në tërë gjerësinë dhe thellësinë e saj. Gjuha shqipe paraqitet e përkryer e në të njëjtën kohë e ndërtuar thjesht, e aftë për të shprehur në mënyrë të plotë norma morale e juridike që rregullojnë marrëdhëniet ndërmjet njerëzve. Në Labëri shumë shprehje të këtij Kanuni janë kthyer në sentenca jo vetëm tejet të sakta, po shpesh edhe të argumentuara e disa herë të dhëna edhe me ngjyrimë artistike. Fjala është e përdorur mirë dhe në vendin e duhur dhe të orienton si, dhe nga të ecësh. Në këtë mënyrë ajo kthehet në një mjet të fuqishëm ekzekutiv. Forca e fjalës në këtë Kanun është mahnitëse. S'ka asgjë mangut e asgjë tepër. Ka kursim të dukshëm të saj në një ndërtim të përkryer p.sh.:

I miri dhe i keqi peshojnë 400 derhem.

Më mirë i vdekur e me nder, sesa i gjallë e i turpëruar.

Vdekja me nder është kapak floriri.

Besa e burrit- peshë e gurit.

Të përkryera paraqiten normat e arsyetuara nëpërmjet fjalëve. Së pari jepet veprimi a fakti, më pas edhe argumentimi i domosdoshmërisë së kryerjes së tij p.sh. vjedhja e shtëpisë është vjedhje e rëndë, sepse veç dëmit i shkaktohet edhe fyerje të zotit të shtëpisë: *Sot hyn në shtëpi për të vjedhur, nesër për gruan*, Mashtrimi ndaj burrit ose gruas madhore nuk dënohet penalisht, sepse vepron rregull: *sytë në ballë i ke, mendjen në kokë, mos u gënje, hapi sytë para se të japësh ose të marrësh gjë*. Disa nene shprehen me një mendim të prerë. Ata janë tepër të qarta, prandaj kërkojnë zbatim pa mëdyshje. *Vatër e shtëpi – mik e mirësi. Po dhe fjalën-mbaje*.

Fjalitë eliptike me ndërtime tejet lakonike, do të mbeten si kryevepra të vërteta të sintaksës popullore, ende e studiuar fare pak. Po marrim një shembull: *fshat e zanat, shtëpi e nasihat*. Në këto dy fjali mungon kallëzuesi, sepse në këto raste kallëzuesi del i tepërt dhe prej saj janë ndërtuar shprehjet proverbiale si: “Sipas vendit bëhet dhe kuvendi”, apo “Sipas kokës edhe festja”

Ndërtimet sintaksore në Kanun vlejnë për t'u bërë objekt diskutimi. Shumë këndshëm janë përdorur fjali me numër të paktë fjalësh, ku mungon kallëzuesi, por që mund të konsiderohen si perla gjuhësore, sepse mendimi dhe fjala perputhen përsosmërisht. Për shembull: “Marrja e nuses-çështje zakoni e nderi.”, “Vatër e shtëpi-mik e mirësi”, “Besa e burrit-peshë e gurit”, “Krushku-krushk, miku-mik” (Krushku nuk barazohet me mikun). Në këto fjali mungon kallëzuesi, sepse në këto raste kallëzuesi del i tepërt.

Fjalëformimi dhe autenciteti i fjalëve në “Kanunin e Labërisë”

Përpjekja për të dhënë një mendim sa më të saktë, zakonisht shoqërohet edhe me nevojën e krijimit të fjalëve të reja e të kuptimeve të reja, si edhe me formime të ndryshme para e prapashtesore. Pasuria e madhe e kompozicionit e deri te përngjitjet, tregon se populli i krahinës së Labërisë e ka kërkuar fjalën dhe ka arritur ta ndërtojë në natyrën e së folmes së vet. Krahë kompozitive si: *babëzoti, mëmëzonja, kryekrushku, hakmarrje, gjakmarrje, fatkeqësi, farefis* etj., gjejmë të përdorura edhe fjalë të formuara me parashtesa apo prapashtesa si p.sh.: *pritësi, pabesi, hasmëri, moszbatim, krahinor* etj.

Shumë prej fjalëve të formuara i gjejmë të përdorura këndshëm në kombinime të ndryshme fjalësh. Kështu për shembull fjala *gjëri*, e prejardhur nga *gjë* (*Jemi gjë / gjëri me të?*) përdoret për të treguar lidhje farefisnore. Fjala *fare* e *fis* janë sinonime dhe përdoren në shprehjet si: *Jemi një fis e një sua*, apo *Jemi një fis e një farë*. Tashmë dihet që kompozicioni shpreh gjithnjë vitalitetin e një gjuhe. Shumë prej fjalëve të thesarit gjuhësor të Kanunit të Labërisë, shoqëruar këto edhe me kuptime të figurshme, janë përdorur edhe nga Ismail Kadare në veprat e tij. Fjala *babazoti* (*babëzoti*) që përdor Kadareja është future në FGjSSh.

Neologjizmat në Kanun janë të shumta e mbi të gjitha të ndërtuara bukur p.sh. *vëllamëria*, *motërma*, *këpucëgrisuri*, *qinosar* (nga *qinosi*), *kanosjer* (nga *kanos*), *betar* (nga *bëj be*), *gjobtar* (vendos gjoba). Në Kanun gjejmë një numër të madh fjalësh të rralla si: *bekshi* (roje), *nome* (stan), *kanusia* (gjoba), *savan* (qefin), *mera* (kullota), *qinosar* (çoban), *kseniti* (dëbim), *mesit* (ndërmjetës) etj. Huazimet në Kanun nuk janë të shumta, gjë që flet në të mirë të autencitetit të tij. Për shembull fjala *kuvend*, ndonëse është huazuar nga latinishtja *conventum*, është nga fjalët më të ngulitura e që është rrënjëzuar së hershmi në shqipen, duke u bërë edhe nga më të pëlleshmet në çerdhëzimet e formuara prej saj, si foljet *kuvendoj*, *hyj në kuvend*, *hap kuvendin*, *lidh kuvend*, *çel kuvend*, *shtroj kuvend*, *mbyll kuvendin* etj. pastaj, fjalëformimet e shumta atributive si: *kuvendëmbël*, *kuvendues*, *kuvendshtruar* etj.

Normat e këtij kanuni shprehin vlera të mëdha kulturore e gjuhësore të popullit të kësaj krahine. Me një gjuhë e ligjëratë të pasur e të zhdërvjelltë, ato shprehin urtësinë, mençurinë dhe dijen, si dhe veprimtarinë e gjallë e të larmishme të popullit të kësaj krahine në çdo fushë të jetës. Mendimi dhe forma e shprehjes shkojnë paralel në unitet me njëra-tjetrën.

Kemi përzgjedhur disa njësi gjuhësore, kryesisht sintagma, (grupe e togje fjalësh) të cilat paraqesin një interes të veçantë nga kuptimi e forma e tyre. Familja, si një organizim i caktuar i jetës dhe i veprimtarisë shoqërore, ka zënë një vend të veçantë e të rëndësishëm ndër kanunet tona. Terminologjia e përdorur në kanun është shumë e pasur e në sfond ka kulturën e popullit të kësaj krahine. Në një vështrim të gjerë mund të themi se në familje hynë: *vëllazëria*, *farefisi*, *njerëz të lidhur me anë të martesës*, *krushqitë* etj. Nga ana gjuhësore këtu ndeshim terma të tillë si: *sëmerja* (gruaja e dytë e burrit që bashkëjeton edhe me të parën), *thjeshtri*, *thjeshtira* (djali ose vajza e gruas me burrin e parë që e sjell me vete kur martohet me burrin e dytë), *vëllam* ose *byrazer* (kur një person pi gjakun e një personi tjetër dhe behen si vëllezër), *babëzoti*, *nikoqirja*, *lajmës* etj.

a) Sintagma që duhen shpjeguar: *plaku i barkut* (i madhi i fisit), *femija për shpirt* (birësim), *zënie nuse* (kërkesë për fejesë).

b) Sintagma me kuptim të qartë: *burra zakoni*, *zonjë shtëpie*, *breza nga trungu i babës*, *fis i largët*, *martesë me dy gra*, *martese me rrëmbim*.

Fjala *fis* përdoret për të treguar përkatësinë në të njëjtën gjini, si “Jemi një fis”, apo për të treguar prejardhjen nga një familje e dëgjuar për trimëri dhe ndershmëri, si “Është nga fis i mirë”. Sintagma *farë e fis* përdoren në shprehjet si: *Jemi fare e fis*, *Jemi një fis e një sua*, apo *Jemi një fis e një farë*.

Zhvillimet e brendshme nga njëra anë dhe kontaktet historike e ndikimet kulturore të të huajve nga ana tjetër, kanë sjellë ndryshime në kulturën shpirtërore e materiale të shqiptarëve. Më qartë gjurmët e ndryshimeve duken në fushën e gjuhës. Kështu leksiku i përgjithshëm nga njëra anë ka humbur fjalë të vjetra të shqipes, por nga ana tjetër është pasuruar me fjalë të reja, një

pjesë e të cilave janë të huaja. Njëlloj është prekur ajo pjesë e trashëgimisë kulturore që përcillet nëpërmjet gjuhës. Ndikimet kulturore të huaja mbi kulturën vendëse kanë qenë të atilla që kurrësi nuk mund të injorohen për një zonë si Labëria. Me këto ndryshime shpjegohen ndryshimet në inventarin leksikor dhe të emërtimeve të njerëzve e të vendeve si rrjedhim i zëvendësimit të shumë fjalëve e emërtimeve shqipe me njësi greke dhe latine, sllave apo turke. Elementet prej këtyre gjuhëve formojnë disa shtresa kulturorë në shqipen, të cilat mund të veçohen pa vështirësi.

Megjithëse leksiku në vite është përpunuar për një fushë të caktuar, ndonëse me përdorim të rrallë, në Kanunin e Labërisë ka përdorime të fjalëve me kuptim të figurshëm, duke i mbishtuar edhe ngjyime keqësuese p.sh. "*Femra e turpëruar **gorromiset** (vritet) me gjithë fëmijën në bark*. Për çështje morali kur një çift zihej në flagrancë rregulla e përgjithshme ishte që në këtë rast *vritej si **qeni** dhe **bushtra** dhe gjaku i tyre nuk lahej*.

Disa mjete të leksikut të përgjithshëm pësojnë ndryshime sidomos në përdorimet edhe si ndikim nga gjuhët e huaja, por edhe nga përpjekjet për shqipërim të një rregulli të përshtatur me kohën dhe me situatën. Pjesa më e veçantë e fjalëve janë emërtesa për sende, procese, detyra të personave përkatës etj. Në krye të fjalisë del një fjalë emërtuese pastaj shoqërohet me fjalët që e shpjegon ose e individualizon p.sh.:

Zonjë shtëpie (mëmëzote, mëmëzonjë) quhet gruaja e të zotit të shtëpisë, si rregull gruaja më e moshuar, më e afta për të drejtuar, administruar (nikoqire) për punët e brendshme të shtëpisë dhe e drejtë.

Gruaja është çelësi i gjithçkaje në shtëpi.

Kryefamiljari (babëzoti) ruan nderin e shtëpisë.

Leksiku pasurohet me formime të fjalëve të reja : *babëzoti mëmëzote, mëmëzonjë, këpucëgrisur, dorëras etj.*

Ndryshimi i dendurisë së disa fjalëve, shoqërohet me krijimin i sintagmave emërore të thjeshta dhe të zgjeruara me lidhje specifike bashkë me disa zhvendosje të kuptimeve në kohë:

vëllam qumështi ,gjakësi e babës, breza nga trangu i babës, breza nga trangu i nënës, breza në vijë të tërthortë, gjinia e gruas së martuar, fëmija për shpirt, fëmijët e gruas me burrin e parë të vdekur, burra me numër tek , të zgjedhur, të mençur dhe trima, burrë i zoti, i zgjuar, njohës i zakoneve , martesë bashkëgjakëse (consaguine) kafshë të vërteta ngarkese,të marrët e flokëve,, të lidhurit me kumbari , zënie nuse, prerjen me gërshërë e një tufe të vogël flokësh, kumbara e flokëve të djalit, kujdestari i vajzës jetime, ikja e gruas së martuar nga burri, martesë me kurorë, martesë me shpërblim, martesë me grabitje, (rrëmbim), ca zakone të liga e barbare etj.

Dallesa gramatikore në "Kanunin e Labërisë"

Dallesa më e gjerë shihet në fushën e morfologjisë. Koha e tashme e mënyrës dëftore përdoret me një kuptim mbarë kohor. Kjo kohë ndoshta është zgjedhur për shumë arsye. Mendojmë që përdorimi për t'i dhënë kumtimin vlerën e një pohimi të përhershëm është arsyeja kryesore. Shkrimi i kanunit në rrjedhë të shekujve ka bërë që më shumë të kemi përdorimin e kohës së tashme me kuptimin e së shkuarës, kur duam ta paraqesim si të gjallë një veprim që ka marrë fund në të shkuarën, sikur të ndodhë para syve tanë (e tashme historike), koha e tashme si folje drejtuese në fjalinë kryesore nënrendit fjali

të varura me folje në kohë të ndryshme duke shprehur marrëdhënie kushëtzuese, përcaktore, kohore etj.

Trajtat kohore të kohës së tashme janë ato që lidhen me aksione të njëpasnjëshme në veprimet që ndjekin njëri-tjetrin, që lidhet me përparimin, vetëqeverisjen e plotësimit të detyrimeve në fshat dhe në familje. Zakonisht pas foljes në kohën e tashme të dëftores vendosen gjymtyrë si kundrina apo dhe rrethanorë duke formuar një sintagmë (*detyron familjen, ndihmojnë djalin, jep babait, drejton në odat, arrijnë në oborr, hyn në odën e nuses*).

Kryesisht folje është në diatezën veprorë:

përmban, jeton, bëjnë, gëzon, punojnë, banojnë, ruan, rri, zë, jep, pret, përcjell, pyet, dorëzojnë, vepron, përfaqëson, rrit, edukon, gëzon, ndan, dërgon, përfaqëson, jep, blen, lejon, qorton, këshillon, bëjnë, siguron blen, merr, trajton, bëjnë, vepron, bën, pret, përcjell, përfaqëson, mban, siguron, mbajnë, shesin, ndërrojnë, lënë, kërkojnë, shfaqin, drejton, mban, sheh, shkon, jetojnë, flenë, nderojnë.

Folje në kohën e tashme në diatezën pësore shoqërohen me kundrina të zhdrejta me parafjalë: *bëhet me një fis tjetër, barazohet me mikun, ndahen për gojë, shkon për gisht, ndjek gjaksin; nga gjymtyrë të tjera si përcaktor kallëzuesor: (quhen motër e vëlla);*

kuptohet, dallohet, formohet, përbëhen, shpallet, lejohen, dëgjohet, zgjidhet, kujdeset, përgjigjet, zëndësohet, dallohet, bëhet, thirret, quhet, binden, bëhet, martohen, urdhërohen, vendosen, ndahen, bashkohen, shkrihen, etj. kthehet, ndërrohet, nxen.

Trajtat kohore të së kryerës së thjeshtë kanë përdorim të paktë e lidhet me përfundimin e veprimeve: *ikën nga burri, ngordhi kau, u prish parmenda.*

Foljet që përdoren në të kryerën e mënyrës dëftore krahas përfundimit të veprimit, ligjëruesi vë në dukje edhe pasoja. Mund të tregojë pikënisjen e veprimit ose gjithë kohën që nga fillimi i veprimit e gjer në çastin e ligjërimit. Herë-herë përdoret me kuptimin e së ardhmes, kur në fjalinë kryesore folësi, shkruesi e paraqet si një fakt të kryer një veprim që do të nisë: *ka turpëruar, ka bërë, kanë pirë (qumësht, gjak), ka mbushur, është thirrë, kanë vënë (djemtë) ka sjellë (nusja).*

Shtrirje të gjerë ka edhe përdorimi i kohës së tashmë të mënyrës lidhore, veta e tretë, për të treguar një veprim kryerjen e të cilit, folësi shkruesi, e paraqet si të mundshme a të dëshrueshme. Në fjalitë e varura folja në kohën e tashme të mënyrës lidhore përforcohet duke vendosur para saj foljen me vlerë modale:

mund të jetojnë, të nderojnë, të shkojnë, të binden, të mbajnë, të dallohet, të zgjedhë, të bëjnë, të drejtojnë, të shpërdorohen, të presë, të dëbojë, të marrë, të japë (të bëhet lajmëse) të shesin, të blejnë, të ndajnë, të ndahet, të krijojë, të pranohen, të bashkohen, të bojkotojnë, të dëbojë, të birësojë, të njohin, të qëndrojnë, të bëhen etj. p.sh.:

Burri që ka fëmijë të tij nuk mund të birësojë fëmijë të gjetur.

Vëllamë mund të bëhen edhe ata që kanë pirë qumësht nga gjiri i një nëne, për shkak se nëna e tjetrit ka vdekur.

Krahas mënyrës lidhore përdoret e alternuar edhe mënyra dëshirore: *trashëgofshin, qoftë, shpërblefsha, rrofsh, martofsh, u ardhsha, të dhashtë.* Foljet në mënyrën urdhërore kanë përdorim të paktë si edhe mënyrat e tjera apo format e pashtjelluara

Në nivelin e sintagmave në Kanunin e Labërisë gjejmë ndërtime me një emër prejfoljor dhe një emër në kallëzore ose në një rasë tjetër në rrjedhore me ose pa parafjalë: *të marrët e flokëve, të lidhurit me kumbari, zënie nuse, prerjen me gërshërë, fjalë-mirë a te prindja* etj.

Fjalitë e thjeshta janë kryesisht dëftore dhe dëshirore këto të fundit ndërtohen vetëm me folje të mënyrës dëshirore. Foljet në lidhore nuk përdoren për urim. Kjo veçori ka shtrirje më të gjerë se Labëria. Po sjellim disa shembuj:

Pasi jepet nishani të gjithë e urojnë: *Na u trashëgoftshin! Na qoftë e hairit miqësia, bukë e ëmbël dhe e pandarë, miqësi e pandarë! Qofshi faqebardhë që më kini nderuar! Jua shpërblefsha në gëzime!- ndrikullës me urimin: Rrofsh dhe e martofsh!*

Shpesh herë zënë vend fjali emërore, ndeshen shumë gjymtyrë homogjene. *Marrja e nuses, çështje zakoni dhe nderi. Vëllamëri e pandarë. Babëzoti, burri më i vjetër në moshë (stërgjysh, gjysh) më i zoti, i urtë, i mençur, burrë me dinjitet dhe i drejtë me të gjithë, pjesëtar i familjes.*

Normat e komunikimit edhe për shprehjet e mençura, pavarësisht nga madhësia e formulimit, përqaseshin me normat e sistemit shoqëror. Më kryesorja në komunikim, i kushtohej parapëlqimit për krijimin e marrëdhënieve shoqërore. *Kur komunikojmë ne nuk shkëmbejmë vetëm informacion, por njëkohësisht edhe hyjmë në marrëdhënie shoqërore. Për këtë arsye çdo shkëmbim informacioni është i përfshirë në proceset e të kuptuarit, të bashkëpunimit dhe interpretimit të ndërsjelltë të arsye të të vepruarit, qëllimeve, ligjërimeve dhe sjelljeve të pritshme.*

Kjo është edhe arsyeja e ndryshimit të kohëve të foljes në rast fatkeqësie. Fillohet fjalia me folje në urdhërore dhe vazhdohet me folje në dëshirore. Komunikimi ngushëllues realizohet më tej duke përdorur folje në lidhore. Shprehjet për ngushëllime dhe përgjigjet për to janë nga më të ndryshmet, sipas fshatit dhe personit. Në vdekje shumë të rënda të djalit të vetëm “I zoti i shtëpisë ose një përfaqësues i tij u thotë: Merrni, qofshi faqebardhë, u ardhsha për të mira!” dhe ata përgjigjen: “Zoti të dhashtë durim!” (sabër). Ata që vijnë për ngushëllim, sipas shkallës së afritë së atij që ka vdekur, sipas gjinisë dhe moshës, shprehen: *Të rroni vetë, ose Vetë shëndoshë, apo T’i rrojnë fëmijët*, ndërsa ata që presin ngushëllimet u përgjigjen sipas marrëdhënieve që kanë me ngushëlluesin: *Shokët shëndoshë, Miqtë shëndoshë, Për të mira u ardhsha* etj. Ai që pi kafën thotë: *“Për të mira këtej e tutje”* ose *gëzime këtej e tutje*.

Synohet për thënie të plota, parashatrojnë të gjitha anët të njiheshin në një vend, rrethanat në marrëdhëniet e tyre logjike. Fillimet e paragrafëve dalin me dy tipa mjaft të thjeshtë. Në të parin përsëriten të plota emërtimet ose kryefjalët e njëjta. *“Me dasmë kuptohet një ngjarje e jashtëzakonshme dhe e gëzueshme në jetën e njeriut që i jep karakter publik martesës dhe rrit ndjenjën e përgjegjësisë së të martuarve për bashkëjetesë, përpara njerëzve të tjerë. Ajo shënon marrjen e nuses me krushq e dasmorë nga shtëpia prindërore e saj në shtëpinë e dhëndërrit, si edhe gostinë (darka) që bëhet për të ftuarit.*

Ndërtimet e periudhave me lidhje të theksuara, vendosje saktë të përcaktorëve dhe gjymtyrëve të tjera kundrinor, rrethanor, me fjali përcaktore që shprehin marrëdhënie, nuanca të ndryshme. Prirja është përdorimi në periudha i të gjitha llojeve të fjalive me bashkërenditje dhe nënrenditje. Shumica e fjalive janë të shoqëruara me lidhëza.

Ikja e gruas së martuar nga burri në mënyrë të njëanshme,se trajtohet keq për në shtëpinë e babait të saj nuk lejohet, quhet turp i madh për familjen e burrit.Në këtë rast, çështja shtrohet me pleq të zakonit dhe si rregull, zgjidhet ose me kthim të gruas te burri duke kërkuar dorëzanë se nuk do të trajtohet keq, ose me vrasjen e babait ose vëllait të gruas, me prerjen e hundës a të veshit të saj. Gruaja që ikën nga burri dhe rrëmbehet prapë nga shtëpia e tij , si rregull i pritët hunda veshi ose veshët, e qethin fare, del nga ajo shtëpi dhe shoqërohet nga një djalë deri te dera e babës, ditën që ta shikojë i gjithë fshati.

Krahas ndërtimeve me lidhëza të periudhave për të shprehur mendimet e mençura qartë për situatën dhe rastet e veçanta përdoren edhe periudha pa lidhëza ose fjalë e dytë është mungesore, por duke shprehur marrëdhënie të ndryshme:

Hyn nusja , del i vdekuri nga dera tjetër.

Ngordhi kau, u prish parmenda.

Jeta është shtatë jetë, guri i babës i vërtetë.

Mbajtja e besës barazohej me burrërinë , me nderin dhe trimërinë, *fjalë e dhënë , punë e bërë*. Besa ishte formë detyrimi për të ruajtur nderin , *për t'u mos u veçuar*.

Përpykja për të dhënë një mendim sa më të saktë, zakonisht, shoqërohet edhe me nevojën e krijimit të fjalëve të reja e të kuptimeve të reja, si edhe me formime të ndryshme para e prapashtesore p.sh. *burrëreshë, pamartuar, i pabesë, moslidhje*; të përngjitura: *ndërmjetës, shitblerje, besëlidhja, mospranim, hakmarrje*. Me shumë vlerë janë edhe shumë fjalë e shprehje autoktone të kësaj krahine si: *treme* (fejesë me këmbim), *nishani* (unaza), *karthia* (dru të thata), *duvak* (kurorë), *gjerdhek* (oda e nuses), *mali belik* (prona shtetërore)

Pavarësisht nga mundësia e rregullimit të kanunve nga përgatitësit për botim, ata vlejnë si dëshmi e tipareve fillestare të përshtatur në shekuj. Ligjërimet e pakodifikuara, e drejta zakonore ka karakter mbarashqiptar e mbështetur në parimet kryesore të saj shërben për thellimin dhe zgjerimin e lidhjeve shpirtërore, kulturore ekonomike dhe politike jo vetën ndërmjet Jugut dhe Veriut, por edhe mes gjithë shqiptarëve. Evoluimin që i ka bërë shoqëria në shekuj është shprehur me ndryshimin herë pas here jo vetëm në përmbajtje, por edhe në formë; në fillim si proverba , fjalë të urta të mençura: fjalë dhe thënie të urta të gdhendura si formula në ndërgjegjen e popullit u ruajtën dhe u trashëguan nga një brez në tjetrin, pastaj u shndërruan shkallë-shkallë në norma juridike që rregullonin marrëdhëniet shoqërore dhe ekonomike mes anëtarëve të katundeve dhe fshatrave territorialë.

Fjalitë si ndërtuese të periudhave dallohen për vendosje të saktë të përcaktorëve dhe gjymtyrëve të tjera kundrinor, rrethanor etj. Prirja është përdorimi i periudhave të gjitha llojeve, të fjalive me bashkërenditje dhe nënrenditje. Shumica e fjalive janë të shoqëruara me lidhëza.

Vërehet ajo që kanë nënvizuar shkencëtarët socialë për rëndësinë e të dhënave gjuhësore për një kuptim dhe shpjegim më të mirë të disa dukurive shoqërore. Pikënisja e këtyre studimeve këndvështrohet tek bashkëvaracioni midis strukturës së sjelljes gjuhësore dhe strukturave sociale. Kultivimi i prirjeve pozitive në semantikë, morfologji,sintaksë në shekuj si shfaqje e kulturës së lashtë dhe të trashëguar shqiptare, janë kontribut për sociolinguistikën diakronike, vështruar kjo edhe tek Kanuni i Labërisë

Përfundime

“Kanuni i Labërisë”, ashtu si dhe kanunet e tjerë shqiptarë, merr një rëndësi të veçantë për shkencat albanologjike sepse ai ka të bëjë me lashtësinë e gjuhës e të kultures sonë popullore, me shtrirjen hapësinore, me marrëdhëniet demografike, gjuhësore e kulturore të popullit të kësaj krahine me krahinat e tjera e më gjërë si dhe me rolin që ka luajtur, qysh në lashtësi, në trevat ku kanë jetuar të parët tanë. Në një nga punimet e tij të hershme, gjuhëtari i shquar, Eqerem Çabej, thekson se nga ekzistenca e gjurmëve të forta të kanunit në Labëri na del një vatër e re e këtij ligji në Shqipërinë Jugore, ky kanun duhet krahasuar jo vetëm me ligjet gjermane e të Italisë, por edhe me ligjet e popujve të Ballkanit. Kanuni i Labërisë është burim i vërtetë, një gurrë e pashtershme, ku gjuhëtari mund të shuajë gjithnjë etjen. Normat e Kanuni të Labërisë janë të ndërtuar dhe të shkruara me shumë elegancë, me një shqipe të pastër e të pa ndikuar nga barbarizmat gjuhësore dhe vijnë në ditët e sotme si vlerë gjuhësore

Një nga studiuesit e huaj, japonezi Yamamoto mendon se një shoqëri pa autoritet shtetëror, e përfaqësuar nga Kanuni, nuk përbën thjesht një sistem vlerash që i përket vetëm së shkuarës, por edhe një sistemi që ka lidhje edhe me të ardhmen e botës njerëzore. Kanuni është ligj dhe ligji nuk duhet të ketë ekuivoke. Populli i krahinës së Labërisë, që është autori i këtij Kanuni, i ka shprehur këto norma kaq qartë sa nuk mund t'u heqësh e as t'u shtosh asnjë fjalë pa prishur kuptimin e tyre. Gjithçka është në vendin e vet e me funksion të caktuar përsosmërisht me objektin që trajton.

Bibliografi

Çabej, E., *Elemente të gjuhësise e literatures shqipe*, 1935.

Elezaj, I. *Kanuni i Labërisë*. Tiranë, 2006

Gjinari, J. *Dialektet e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1989

Kore, M. *Gjirokastra, vështrim historik, gjuhësor, etnologjik*, Tiranë, 2014

Memushaj, R. *Histori e Kurveleshit*, Tiranë, 2004

Totoni, M. *E folmja e Bregdetit të Poshtëm*, SF, 1, 1964

Totoni, M. *Vëzhgime rreth të folmeve të Kurveleshit*, “Dialektologjia shqiptare” I, Tiranë, 1971

Yamamoto, K, *The ethical structure of Kanun and its cultural implications*, 2011.

DOMOSDOSHMERIA E RISIVE NE STRATEGJINE E VLERESIMIT

Dr. Veneranda Hajrulla

Dr. Eglantina Gerveni

Departmenti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

e-mail: venerandahajrulla@yahoo.com

Abstrakt

Vlerësimi është pjesë integrale e mësimdhënies që përcakton arritjen ose jo të objektivave të edukimit. Vlerësimi përdoret për të matur njohuritë aktuale që zotëron një student. Ai përmbush njëherazi shumë kërkesa të studentëve. *Vlerësimi ndikon fuqimisht tek vendimet që kanë të bëjnë me notat, progresin, nevojat mësimore, kurrikulën, e në disa raste edhe me buxhetin financiar.* Studentët sot kanë nevojë të zotërojnë jo vetëm aftësitë bazë, por edhe aftësi të tjera që do t'i ndihmojnë ata të përballen me këtë realitet, që është në ndryshim të vazhdueshëm.

Për t'iu përgjigjur ndryshimeve që po pëson konteksti i punësimit dhe shoqëria në përgjithësi, duhet të ndryshojnë edhe aftësitë e njohuritë bazë, të cilat në vetvete kërkojnë vendosjen e objektivave të reja për të mësuarit e studentëve. Janë pikërisht këto objektiva të reja të të mësuarit që po ndryshojnë raportet midis vlerësimit dhe mësimdhënies. Për këtë mësuesve u duhet të luajnë një rol aktiv në marrjen e vendimeve lidhur me qëllimin e vlerësimit dhe përmbajtjes që vlerësohet.

Ky artikull synon t'u japë përgjigje pyetjeve: "A është momenti i duhur për ta parë vlerësimin si një proces progresiv, motivues, zhvillimor e të shtrirë në kohë, duke promovuar në këtë mënyrë edhe një të mësuar më të mirë?" "Cilat strategji vlerësimi e faktorizojnë më shumë rolin e studentit në vlerësim?"

Fjalë kyçe: *strategji vlerësuese, vlerësim zhvillimor, e-portofol, vlerësim i bazuar në detyrë, vetëvlerësim.*

Abstract

"THE NECESSITY OF NOVELTIES IN THE ASSESSMENT STRATEGY"

Assessment is an integral part of teaching that determines whether educational objectives are achieved or not. Assessment is used to measure the actual students' knowledge, how much he possesses. It fulfills many students requirements simultaneously. Assessment impacts heavily on decisions related to grades, progress, learning needs, curriculum, and in some cases financial budget.

Students today need not only to possess the basic skills, but also other skills that will help them to cope with this reality, which is constantly changing. In response to the changes occurring in the context of employment and society in general, we need to change the basic knowledge skills, which in itself require establishing new goals for student learning. It is exactly these new objectives of learning that are changing the relationships between assessment and teaching.

Teachers should play an active role in decision making by highlighting the purpose and content of evaluation.

This article aims to give an answer to questions, like: "Is it the right time to see assessment as a motivating, developmental, progressive, and extended in time and process, thus promoting a better learning?" "What strategies of evaluation factorize the role of the student in the assessment"?

Keywords:

evaluation strategies, developmental assessment, e-portfolio, task-based assessment, self-assessment.

Hyrje

Vlerësimi i të nxënit është procesi i njohjes së rezultateve të të nxënit. E rëndësishme është që të identifikohen, vlerësohen dhe të njihen të gjitha format e të nxënit (formal, joformal dhe informal). Rritja e kërkesave të punëdhënësve për punë të kualifikuar ka bërë që për njohjen e rezultateve të të nxënit të shtrohen kërkesa më të larta. Rëndësi i kushtohet edhe cilësisë së sistemeve për akreditimin dhe vlerësimin e të nxënit përpos përvojës së zbatimit në një larmi kontekstesh.

1. Pse është i rëndësishëm vlerësimi?

Vlerësimi përdoret për të matur njohuritë aktuale që zotëron një student. Ai përmbush njëherazi shumë kërkesa të studentëve. Vlerësimi është pjesë integrale e mësimdhënies që përcakton arritjen ose jo të objektivave të edukimit. Ajo çfarë është e rëndësishme, dhe si rrjedhim duhet të vlerësohet, është aftësia e studentit për të organizuar, për të strukturuar, dhe për ta përdorur informacionin në tërësi për të zgjidhur problemet komplekse.

Vlerësimi duhet të sigurojë një informacion të hollësishëm mbi arritjet e përgjithshme të studentëve, njohuritë bazë, nevojat që kanë studentët, çfarë duhet të mësohet në fakultete.

- 📌 *Të ndihmojë mësuesit që të vendosin standarde në drejtim të arsyetimit, njohurive dhe aftësive.*
- 📌 *Të vlerësojë progresin si po përparojnë studentët, çfarë modifikimesh apo ndryshimesh i duhen bërë mësimdhënies në mënyrë që studenti të ndihmohet sa më shumë.*
- 📌 *Të japë informacion mbi progresin e studentit duke motivuar procesin e vazhdueshëm të vetëvlerësimit të studentit por njëkohësisht edhe të vetëvlerësimit të mësuesit.*

Njohuritë nuk fitohen vetëm nëpërmjet marrjes së informacionit, por nëpërmjet interpretimit të këtij informacioni, si dhe duke e lidhur atë me njohuritë bazë që zotëron studenti. Vlerësimi është një term shumë më i gjerë se kontrolli. Çdo kontroll është një formë vlerësimi, përmes së cilës, shihet rendimenti i disa materialeve pedagogjike ose metodave, tipi dhe cilësia e ligjërimit të prodhuar, kënaqësia e mësuesit dhe e studentit, efektshmëria e mësimin etj.

Tradicionalisht, tre koncepte konsiderohen nga më themeloret për të trajtuar vlerësimin:

- ✓ *vlefshmëria*
- ✓ *besueshmëria*
- ✓ *realizueshmëria ose praktikueshmëria*

Sisteme të ndryshme, me studentë të ndryshëm, në kontekste të ndryshme, thjeshtojnë, zgjedhin dhe kombinojnë elementët e mënyrat për tipe të ndryshme vlerësimi.

1.1 Lloje vlerësimesh në klasat e gjuhëve të huaja

Një nga parimet e rëndësishme të vlerësimit është përputhja e metodës së vlerësimit me mënyrën e të mësuarit, nivelin e zhvillimit, subjekt-përmbajtjen dhe programin. Kështu, vlerësimi i mësuesve duhet të përfshijë njohuri që është duke u arritur në mënyrë progresive, apo gradualisht. Vlerësimi duhet të marrë parasysh arritjet e studentëve në përputhje me objektivat e kërkuar të kursit. Një vlerësim i tillë duhet të jetë pjesë integrale e mësimdhënies dhe e procesit të të nxënës, i vazhdueshëm dhe të mos ndodhë vetëm në përfundim të procesit, pra të jetë përmbledhës dhe formues.

➤ *Vlerësimi i studentëve kryer nga mësuesi*

Ky lloj vlerësimi, ka edhe vlera formuese, edhe përmbledhëse. Një përshkrim i detajuar i sistemit të vlerësimit, duke përfshirë edhe tri lista kontrolluese, u jepet studentëve ditën e parë të kursit. Siç është përcaktuar nga udhëzimet e departamentit, vlerësimi në mënyrë të përditshme ka një vlerë përmbledhëse, prej 10% për qind të notës përfundimtare, 30 % për përgjigjet e detyrave / testeve të pjesshëm dhe 60% provimit final me shkrim. Mësuesit përdorin një format elektronik (në formën e Blog-ut të mësueses) për vlerësimin e përditshëm, për t'iu dhënë studentëve *feedback* në mënyrë të vazhdueshme.

Në fund të rotacionit mujor vlerësojmë kryerjen e roleve të ndërmarra nga çdo student gjatë mësimit (dmth. *udhëheqës, sekretar, pjesëmarrës*). Vlerësimi i rolit i shërben qëllimit formues, për të përmirësuar ecurinë e studentëve gjatë orëve të ardhshme mësimore, por nuk ka vlera përmbledhëse.

➤ *Vetëvlerësimi*

Vetëvlerësimi ndodh në fund të secilit rotacion mujor, duke përdorur rubrikat dhe kriteret e paraqitura. Vetëvlerësimi është një mënyrë formuese që mundëson studentët të reflektojnë mbi aftësitë, punën dhe qëndrimet, por nuk ka vlerë përmbledhëse. *Nga vëzhgimet e rezultateve, në auditorët e Universitetit të Vlorës, arrijmë në konkluzionin, se studentëve tanë u mungon kultura vlerësuese për të bërë vetëvlerësimin, ka një "lloj ngurimi", ka mungesa të praktikave të tilla të trashëguara që nga arsimit parauniversitar, por edhe nga prejardhja familjare apo krahinore.*

➤ *Vlerësimi nga vetë studentët për njeri-tjetrin*

Vlerësimi nga vetë studentët zhvillohet në fund të rotacionit mujor. Çdo student dorëzon një *format vlerësimi prej shokëve* me shkrim për çdo njërin nga shokët e tij/saj. Nga vëzhgimi i vlerësimeve, në Universitetin e Vlorës, mund të themi se studentët tanë janë më të drejtëpërdrejtë në vlerësimin me shkrim, më objektivë dhe pa komplekse, krahasuar me vlerësimin me gojë në seancat e hapura. Vlerësimi nga shoku ndërmerret në një sesion të hapur, në fund të rotacionit, gjatë të cilit çdo student jep '*feedback*' me gojë për studentët e tjerë, tek mësuesja. Vlerësimi nga shoku nuk ka vlerë përmbledhëse.

➤ *Vlerësimi formues*

Vlerësimi formues është pjesë e zhvillimit apo vazhdueshmërisë mësimdhënëse e mësimnxënëse. Ai përfshin dhënien e *feedback-ut* ndaj studentëve, me qëllim përmirësimin e mësimdhënies, nxënies dhe programeve mësimore.

➤ *Vlerësimi përmbledhës*

Vlerësimi përmbledhës ndodh në fund të semestrit dhe përdoret kryesisht për të siguruar informacionin mbi mënyrën se si kanë mësuar studentët, shërben për të matur vlefshmërinë e kursit.

➤ *Vlerësimi nëpërmjet portofolit elektronik*

Vlerësimi nëpërmjet portofolit elektronik apo i njohur ndryshe si, ***e-portofoli***, është pjesë e efikase e vlerësimit vetjak të studentëve, *veçanërisht aplikohet gjatë vlerësimit të punës së pavarur të studentëve të mësuesisë, gjatë praktikave profesionale*. Meqënëse nevojitet një vlerësim i vazhdueshëm, *e-portofoli*, identifikohet si një mjet vlerësimi që fokusohet në vazhdueshmërinë e arritjeve, si për vlefshmërinë e kursit dhe për objektivat mësimorë.

➤ *Vlerësimi i bazuar në detyrë/a*

Vlerësimin gjuhësor të bazuar në detyrë mund ta përshkruajmë si: *autentik, motivues, me studentin në qendër, fleksibël*. Testet bazuara në detyrë shkojnë përtej testeve tradicionale, të cilët janë të bazuar në fusha specifike gjuhësore e që kanë artikuj testimi tradicionale si detyra të orientuara drejt qëllimeve.

Ndërsa në vlerësimin e bazuar në detyrë/a, kontrolli bazohet totalisht në aftësitë gjuhësore, madje produktet e krijuara gjatë vlerësimit janë krejtësisht të kontrolluara nga studenti edhe pse materialet burimore sugjerohen nga mësuesit.

Në një kontekst universitar, çdo situatë testimi duhet të jetë një situatë të nxëni. Qasja e bazuar në detyrë stimulon kompetencën gjuhësore në të katër aftësitë, por gjithashtu ndihmon zhvillimin e aftësive të nevojshme për suksesin në sferën profesionale.

2. Reagime, sfida dhe kufizime gjatë zbatimit të vlerësimit të bazuar në detyrë

- *Studentët janë më pak të stresuar se në provimet tradicionale, kjo mund të jetë si pasojë e aspektit social të testit, që është puna në grup.*
- *Janë shumë të përqendruar në detyrën e dhënë për shkak të strukturës, rëndësisë e rezultatit, me fjalë të tjera testi nuk përbëhet nga artikuj të shkëputur, por shpaloset si një detyrë e plotë.*
- *Ka më shumë përfshirje në përmbajtje për shkak të origjinalitetit të saj.*
- *Aftësitë e fituara nuk vlerësohen në një vakum, por janë të përshtatshme për vlerësimin e aftësive prodhuese. Çdo student përpiqet të shfaqë më të mirën e tij/saj.*
- *Studentët arrijnë të kapërcejnë barrierat psikologjike. Ata shprehen se ndihen më të çliruar në një test të bazuar në detyrë sesa në një test tradicional.*

Sfidat që lidhen me zbatimin e vlerësimit të bazuar në detyrë ekzistojnë në nivele individuale, institucionale, kombëtare.

Pedagogët e universiteteve, për shembull, shqetësohen në një *nivel personal*, në lidhje me ngarkesën në rritje që kërkon testimi i bazuar në detyrë. Është mjaft e qartë se, për mësuesit, testimi i bazuar në detyrë do të thotë më shumë punë në hartimin e testit dhe më shumë punë në korrigjim.

Në *nivel institucional*, kostoja është një pengesë për implementimin e vlerësimit të bazuar në detyrë.

Në *nivel kombëtar*, mund të ngrihen shqetësime në lidhje me pajtueshmërinë e vlerësimit të bazuar në detyrë me kulturën ekzistuese të testimit të gjuhës dhe

mësimdhënies. Kultura mbarëkombëtare e testimit është e vështirë për t'u ndryshuar, me fjalë të tjera ajo merr shumë kohë.

Përfundim

Bazuar në studimin e mësipërm, mund të konkludohet se mësimdhënia e gjuhës dhe të nxënësve ka shumë për të fituar nga përdorimi i risive në klasë. Arsimitarët dhe mësimdhënësit do të lëvizin në drejtimin e duhur, nëse ata përpunojnë të përdorin qasje bashkëkohore për transmetimin e njohurive të qëndrueshme për studentët. Roli i mësuesit është shumë i rëndësishëm për të arritur suksesin. Atij i kërkohet të planifikojë udhëzimet, të drejtojë mësimin, të transmetojë njohuri, të vlerësojë të mësuarit, të faktorizojë rolin e studentit në vlerësimin afatgjatë.

Më tej, mësuesve do t'u duhet të rishohin marrëveshjet në klasë, burimet e informacionit dhe mënyrat e vlerësimit. Kështu, vlerësimi i mësuesve duhet të përfshijë njohuri të cilat janë duke u arritur në mënyrë progresive apo gradualisht. Një vlerësim të tillë na e mundëson vlerësimi i bazuar në detyrë, vlerësimi i bazuar në projekte, të cilat përqëndrohen në objektiva që janë në përputhshmëri të plotë me objektivat arsimore të kurrikulës.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Ash, L. (2000). *Electronic student portfolios*. Arlington Heights, USA: Skylight Training.
- [2] Bachman, L. (2002). "Some Glossary on Task-Based Language Performance Assessment". In: *Language Testing* 19(4), 453-476.
- [3] Brown, J. D. (1998). *New Ways of Classroom Assessment*. Alexandria, VA: Teachers of English to Speakers of other Languages.
- [4] Bejtja P. Për krijimin e një shoqërie arsimore: *Ndërtimi i një sistemi arsimit dhe formimit profesional të vazhdueshëm*, 6 dhjetor 2000.
- [5] Bejtja P., Mustafai A. *Një vizion mbi reformimin e arsimit dhe formimit profesional në Shqipëri*, Rev. Ped. Nr. 2, 1997.
- [6] Council of Europe Publishing (2011) *Guidelines for task-based university language testing*.
- [7] Haloçi, A. (2009,1) *Marrëdhëniet në klasë*, ShBLU.
- [8] Haloçi, A. (2007) *Mësimi i gjuhëve të huaja në vendin tonë përballë dokumenteve të Këshillit të Evropës*, Buletini shkencor nr.57 i Universitetit të Shkodrës « Luigi Gurakuqi ».
- [9] Haloçi, A. (2007) *Vizioni ynë kurrikular dhe orientimet e KE*, Revista Pedagogjike, botim i ISP, janar.
- [10] McNamara, T. (2000). *Language Testing*. Oxford et al.: Oxford University Press.
- [11] Wigglesworth, G. (2008), G. (2008). "Task and Performance Based Assessment". In: Shohamy, E. and Hornberger, N.H. (eds). *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd Edition, Volume 7: Language Testing and Assessment. 111-122.

NDIKIMET E KULTURËS AMË NË PËRVETËSIMIN E NJË KULTURE E GJUHE TË HUAJ

Dr. Eglantina Gerverni, Dr. Veneranda Hajrulla

Universiteti Ismail Qemali

Vlorë \Shqipëri

egla_gerverni@yahoo.com & venerandahajrulla@yahoo.com

Abstrakt

Mësimdhënia e një gjuhe nuk është abstrakte: nuk do të thotë të përvetësohen veç disa rregulla, ndërtime fjalish, pra nuk bëhet fjalë vetëm për gjuhën në vetvete në lidhje me nxënësin. Kushdo që zotëron një mjet gjuhësor duhet ta kontekstualizojë dhe të marrë parasysh edhe kulturën ku përdoret një mjet i tillë. Gjuha dhe kultura ndikojnë pareshtur mbi njëra-tjetrën. Pas çdo gjuhe qëndron kultura, që shërben si mbështetëse e gjuhës.

Nuk flasim dot për kulturë pa patur parasysh mjetin gjuhësor. Një kulturë përshkruhet nëpërmjet gjuhës. Në binomin gjuhë - kulturë ka lidhje të forta që rregullojnë këto dy elemente që ndikojnë njëri-tjetrin, dhe të lidhura pazgjidhshmërisht për vetë natyrën që ka kjo lidhje. Në këtë lidhje të ngushtë mund të hetojmë burimin e disa problematikave që duhet të përballojë mësuesi gjatë mësimdhënies së gjuhës së huaj, e në rastin tonë, të gjuhës italiane.

Fjalë kyçe - mësimdhënie, mësimnxënie, kulturë.

Ndikimi i ndërsjellë i kulturës mbi gjuhë dhe i gjuhës mbi kulturë

Disa antropologë e sociologë, kur bie fjala tek të nxënit e një gjuhe të dytë, flasin për ndikimin e një gjuhe të dytë mbi të nxënit. Gjuha nuk është diçka artificiale dhe nuk ka kuptim të flasësh për izolim të gjuhës nga kultura. Një ndikim i qartë mund të haset tek fjalori i folësve. Siç pohon Boasi, fjalët e një gjuhe janë përshtatur me mjedisin ku ato përdoren. Mjafton të sjellim ndër mend fjalët e ndryshme, që janë jo pak, të cilat shprehin një dukuri të caktuar të një vendi. Për shembull, një dukuri atmosferike si shiu në Angli, apo ngjyra e bardhë e dëborës për eskimezët. Në këtë mënyrë kuptojmë se si kultura ka ndikuar mbi gjuhën. Një dukuri e caktuar kulturore ka si përgjigje një llojshmëri gjuhësore për ta shprehur atë (parullat e komunizmit vinin në siklet përkthyesit... Largimi nga normaliteti i këtyre dukurive, të cilat nuk u rrënosën sa duhet në një hapësirë gjeografike, aq sa të bëheshin të pranishme në shumë gjuhë, të paktën perëndimore, dhe mbetën kështu të vështira për t'u përkthyer. Aksion me goditje të përqëndruar [!!!])

Nga ana tjetër një mjet gjuhësor ndikon mbi kulturën. Një llojshmëri fjalësh shërben për të përshkruar një dukuri të caktuar. Kështu, cilido që nis të mësojë një gjuhë të ndryshme nga ajo amë, duhet të përvetësojë edhe një kulturë ndryshe dhe të kuptojë se ka një varësi të dy faktorëve dhe kultura duhet të përfshihet në studimin e gjuhës.

Karakteristika të përvetësimit të një kulture

Ky proces është parë në shumë këndvështrime. Tek nxënësi ndodh një lloj akulturimi, pra përshtatje shkallë-shkallë me një objektiv kulturor, pa e braktisur identitetin e gjuhës amë. Faktori që ndikon mbi akulturimin është 'larmia' apo largësia shoqërore midis dy kulturave (W.R. Acton dhe Judith Walker de Felix¹). Akulturimi mund të përfshijë disa nivele, sipas kërkesave të nxënësit: mund të kalojmë te një nivel më i ulët i njohurive bazë për qëllimet e nevojat parësore (niveli prag), deri në nivelin e folësit natyror, ku shqiptimi dhe gjestet janë shumë afër, në mos të njëjta, me ato të folësve natyrorë. Ka rëndësi të theksohet që, në varësi të ndikimit gjuhë-kulturë, tek studentët takojmë rezultate të ndryshme të të nxënës, në bazë të shokut kulturor, si pasojë e dallimeve midis kulturës së nxënësit dhe asaj të gjuhës që po mëson. Nëse studentët kanë një orientim pozitiv ndaj gjuhës që përvetësojnë, apo, nëse dëshira për t'u bërë pjesë e grupit që flet gjuhën e huaj është e madhe, kjo mund të shërbejë si një motivim edhe në rastet kur ka interesa profesionale, (gjuha si mjet) mund të ketë qëndrime të ndryshme. (Rasti i frëngjishtes, e cila ka humbur vlerën dhe rëndësinë për punësimin. Italishtja në Shqipëri, në të kundërt, paraqitet krejt ndryshe.)

Vetëpërmbajtja e lartë shoqërore e gjuhës parakupton që me gjuhën të përvetësohet edhe kultura e saj (emigrantët tanë vijnë në Shqipëri të ndryshuar) për të kuptuar se çfarë ndodh është me vend të sqarojmë këta tre terma: akulturim, shok kulturor dhe largësi shoqërore.

'Akulturimi' është procesi me të cilin një njeri përshtatet me kulturën e re. Mund të themi se mënyra e të menduarit të një njeriu, mënyra e të vepruarit dhe e të komunikuarit ndryshojnë nga një kulturë te tjetra. Për të patur parasysh këta faktorë, duhet theksuar konteksti ku një gjuhë mësohet, pra nëse është një gjuhë e dytë apo një gjuhë e huaj.

Kështu do kishim dy supozime:

1. Të mësosh një gjuhë të dytë në një kulturë ku ke lindur dhe ku gjuha mësohet gjithnjë në një kontekst për të kuptuar të tjerët që i përkasin një kulture tjetër.
2. Të mësosh një gjuhë të huaj në një kontekst jo natyror për përdorime të ndryshme (punë, turizëm, etj.), rast i cili është në fokus të hulumtimit tonë.

¹ Acton W. R and de Felix W. J, "Acculturation and mind". Culture bound: bringing the culture gap in language teaching", ed. Valdes M.J, Cambridge University Press, 1986.

Një dukuri tjetër e cila ka merituar edhe vëmendjen tonë është `shoku kulturor`, i cili ka të bëjë me dukuri që shkojnë nga një irritim i thjeshtë, deri në gjendje psikologjike paniku apo krize. Ai është më i qartë në kontekstin e një gjuhe amtare (gjuhë të dytë) dhe është më i vogël në një kontekst jo natyror, rasti `gjuhë e huaj`.

`Shoku kulturor` shoqëroret te vetë studenti me ndjenja të përjashtimit apo të të ndierit jashtë kontekstit, zemërimi, armiqësie, pavendosmërie, frustrimi, trishtimi për të qenit larg shtëpisë. Kjo ka lidhje me dallimet që kanë të bëjnë me kulturën e tij dhe shpesh nuk kuptohen si duhet. Marrim rastin e shumë studentëve, të cilët frekuentojnë mësimet në një qytet tjetër në kushte jo optimale të mësimi dhe studimit. Frustrimi, përjashtimi, dallimet midis zakoneve të shtëpisë nga mjedisi më i ri, e bashkë me to edhe të gjuhës e kulturës së huaj që është si objektiv, rëndojnë jo pak ndjesinë dhe qëndrimin e subjektit student ndaj realitetit të ri në përgjithësi. Dukuria e shokut kulturor bëhet kështu më komplekse dhe më e rënduar.

Në këtë logjikë, dallime të tilla mund të sjellin reprimim, izolim dhe refuzim, mund të shohim se si Douglas H Brown² e paraqet shokun kulturor si katër shkallë të njëpasnjëshme të akulturimit.

- Stadi i parë shikon eksitim dhe euforinë e individit në lidhje me të rejtat që ka gjetur.
- Në shkallën e dytë shfaqet `shoku kulturor`, sepse ai ndjen se si përzihen dallimet kulturore.
- Në të tretën shohim se si janë zgjidhur disa probleme kulturimi, ndërsa disa të tjera vazhdojnë të jenë.
- Shkalla e katërt shpie ose në një asimilim a përshtatje, një pranim të kulturës së re e një besim më të madh te vetvetja, tek individit `i ri` që është zhvilluar në këtë kulturë.

Është e parakuptueshme që mësuesit kanë një rol shumë të rëndësishëm në kalimin nga njëra shkallë tek tjetra. Ata nuk duhet të kërkojnë sforcim, por të ndjekin nxënësin a studentin për të parë e kuptuar nëse ai ka frustrim, acarim, me qëllim që të arrijë vetë në një formë të thellë të të mësuarit.

`Largësia shoqërore` ka të bëjë më afërsinë kognitive dhe afektive të dy kulturave që takohen tek një individ. Largësia u referohet dallimeve që ekzistojnë midis dy kulturave. John Schuman shkruan në kërkimin e tij se sa më e madhe të jetë largësia midis dy kulturave, edhe më e fortë është vështirësia që nxënësi do të hasë në përvetësimin e një gjuhe të dytë dhe në të kundërt, më e vogël largësia shoqërore, më e mirë do të jetë situata e të nxënësit. Kjo largësi është vështirë të matet saktë, por mund të kemi një perceptim. Sidoqoftë, rëndësi ka të shihet lidhja midis largësisë shoqërore dhe përvetësimit të një gjuhe të dytë. Në rastin tonë, pra për gjuhën italiane, kjo lloj largësie paraqitet mjaft e larmishme. Ndryshueshmëria e kësaj largësie ka edhe ajo një farë ndikimi në performancat e ndryshme të vetë nxënësve apo studentëve. Një pjesë e atyre që vijnë nga zonat rurale tjetër e kanë qasjen dhe performancën. Gjithsesi, do të rikthehemi në këtë pikë kur të trajtojmë shembujt më poshtë.

² Brown D. H, "Learning a second culture", Culture Bound, Cambridge University Press. Ed. Valdes J. M, Cambridge, 1986)

Kultura në mësimdhënien gjuhësore–në themel të analizës së aspektit ndërkulturor, është njohja se si dy kulturat (të folësit dhe të nxënësit) ngjajnë dhe dallojnë midis tyre. Kjo analizë ndihmon mësuesin në mësim. Duhet patur kujdes të mos bihet në teprime stereotipe. Një informacion i përgjithshëm mund të jetë i dobishëm për qasjen, duke parë faktorët kulturorë. Në këtë mënyrë, përvoja e mësimdhënies dhe mësimdhënia bëhen të dyja të këndshme dhe efikase. Kultura nënkupton mënyrat që një popull përdor për t'u shprehur, të cilat marrin formë të ndryshme sipas situatave, dhe kuptime të ndryshme sipas mesazhit që kërkohet të jepet.

Është i nevojshëm një informacion i saktë mbi zakonet dhe traditat e një populli. Analizohet shpërndarja e dukurisë, duke shmangur dhënien e stereotipeve të cilat mund të ndryshonin interpretimin, por duke dhënë sociotipe Balboni P.E,³dhe karakterizime që burojnë nga një përgjithësim racional i stereotipeve të verifikueshme në rrugë empirike.

Për të bërë këtë,duhen patur parasysh siç duhet edhe anët joverbale të një gjuhe, meqë edhe ato janë pjesë e kulturës dhe mund të jenë të ndryshme sipas popujve. Keto elemente joverbale janë:

- gjuha e trupit;
- gjuha objekt;
- gjuha e mjedisit.

Gjuha e trupit është lëvizja, qëndrimi, gjestet, shprehja e fytyrës shikimi, prekja, largësia fizike. Gjuha objekt janë shenjat, vizatimet, veshjet, zbukurimet personale etj. Gjuha e mjedisit janë ngjyrat, dritat, arkitektura, hapësira, drejtimet dhe elementet natyrore që i flasin individit për natyrën e tij.

Çdo folës natyror asimilon përvoja shoqërore individuale tipike të kulturës së tij. Çdo shoqëri akumulon rregulla, sipas të cilave disa vlerësime konkrete interpretohen në mënyrë abstrakte dhe kanë vlerë midis atyre që komunikojnë nëpërmjet përdorimit të së njëjtës gjuhë.

Në shoqëritë me struktura ekonomike shumë të ndryshme, dallimet ndërkulturore kanë rol të madh kur anëtarët e një kulture mësojnë gjuhën e kulturës tjetër. Qasja në klasë është e rëndësishme. Pasi përcaktohet se çfarë vlerash e çfarë sjelljesh do t'u mësohen, duhet parë se si do të bëhet. Pasi kuptohet lidhja midis mendimit, kulturës dhe gjuhës, bashkë me njohjen e dallimeve kulturore, largësive, ngjashmërive dhe si ndikojnë këto te të nxënët, mësuesi e ka futur kulturën në kurrikul.

Për të analizuar këto dallime kulturore, mund të kemi: krahasimin, krijimin e situatave apo simulimeve, qartësimin e keqkuptimeve nëpërmjet gazetave, mediave apo në klasë. Pra, më shumë se të flasim për vlera kulturore, të bëjmë gjëra sipas mënyrave që janë të ndryshme për kulturën tonë. Mësuesi duhet të ketë parasysh jo vetëm kulturën e re, por edhe atë të nxënësit, vështirësitë që ai mund të hasë, problemet që i duhet të përballojë, që mësuesi të ketë rezultat nëpërmjet shembujve të jetës normale. Është me rëndësi të ketë një kontakt të drejtpërdrejtë midis mjedisit dhe mësimdhënies.

Individi-nxënës duhet të ketë këtë qëndrim sipas Balbonit P.E⁴:

³ Guida alla comunicazione interculturale. Venezia, ed Milano,1999.

⁴ Balboni P. E., “Parole comuni, culture diverse”. Guida alla comunicazione interculturale. Venezia, ed Milano,1999.

“Të njohë të tjerët, pra mos të mbështetet në stereotipe, por të hyjë në kontakt direkt me kulturën e re. Të durojë e të respektojë dallimet, të kuptojë se këto dallime mund të ekzistojnë pa hequr dorë nga modeli i vetë i kulturës.” (Balboni P.E., 1999).

Të pranojë njëllojshmëri modelesh, në kuptimin që secili model është më i mirë për atë kulturë, secili model është shprehje e një populli, që, sipas Freddi⁵, lidhet me atë që përkufizohet 'relativizëm kulturor'. Sipas këtij parimi, nuk ka një kulturë më të mirë se një tjetër, por secila përfaqëson plotësisht një popull.

Kjo bën të arrijmë në përvetësimin e aftësive të komunikimit ndërkulturor duke kaluar nëpërmjet tre fazave të mëposhtme:

1. Faza e vetëdijes (të kuptosh se të tjerët kanë një softuer tjetër mendor);
2. Faza e njohjes (duhet të njohim kulturat e tjera për të ndërvepruar);
3. Faza e aftësisë (të siguruara nga vetëdija bashkë me njohjen dhe përvojën vetjake).

Ndërkultura

Një tërësi vlerash kulturore, kjo e bën nxënien e një gjuhe të huaj jo thjesht një ushtrim komunikimi, por diçka që ndikon në tërë personalitetin e individit e në natyrën e tij. Të futesh në kontakt me individë që kanë vlera kulturore të ndryshme nga të tuat, mund të të fusë në krizë e të shpjerë në një mbyllje mendore që streson edhe të nxëniet gjuhësor. Në të kundërt, duhet të nxisim një zhvillim harmonik të kompetencave të mësuesit, më qëllim që të zgjerojmë aftësitë e tij për të hyrë në marrëdhënie me të tjerët.

Nga teoria në praktikë ndodh shmangia e stereotipeve dhe kapja pas sociotipeve. Në bazë të këtyre problemeve qëndron një mënyrë e ndryshme për të konceptuar vlerat e ekzistencës (hapësirë, kohë, lidhje njerëzore) që zbërthehet në një sistem konceptesh të gjera e komplekse.

Duhet të kuptojmë shkaqet që e shpien një kulturë të shprehet në një mënyrë të caktuar, duke studiuar jetën e saj dhe rrënjët. Kjo nuk duhet të shpjerë në asimilimin apriori të të gjithë shfaqjeve të realitetit të huaj, portë reflektojmë për të krahasuar e për të kuptuar. Nga stereotipet duhet të kalohet te sociotipet, pra te analiza që nxjerrin në pah tiparet më të rëndësishme të një kulture, duke shmangur sheshimin e llojshmërisë.

Vështirësitë kulturore midis italianëve dhe të huajave

Italianët kanë një ton më të lartë se popujt e tjerë. Për këtë arsye dy italianë që thjesht po shkëmbejnë disa mendime apo po përshëndeten, mund të merren sikur po grinden. Në lidhje me popujt e tjerë, kjo lë vend për keqkuptim, duke patur parasysh komunikimin me gjeşte mjaft të gjalla e një lloj agresiviteti të italianëve mes tyre.

Afërsia, si tek të gjithë latinët, edhe tek italianët zakonisht pranohet një largësi shumë e vogël fizike dhe kjo është shumë e shpeshtë. Në popujt nordikë kjo përbën një problem. Për shembull, ajo që për një italian do të thotë ftesë për një miqësi më të afërt, për një jo italian mund të jetë një teprim. Në marrëdhëniet

⁵ Freddi G., “Didattica delle Lingue moderne”, Minerva, Italica, 1985.

burrë-grua, kjo afërsi e italianëve në lidhje me myslimanët mund të merret si shenjë e qartë interesi për gruan. Mund të shkaktonte keqkuptime e situata të pakëndshme që dikush i përjeton keq e fillon të mbyllet brenda kulturës së vet.

Gjestet, karakteristikë tipike latine, janë të shumta dhe e shoqërojnë pjesën me të madhe të bisedës së italianëve. Për të disa mund të jenë pakuptim, apo edhe të shkaktojnë keqkuptim për disa kultura të tjera.

Si në rastin e largësisë, por edhe të gjestimit duhet të themi se midis shqiptarëve dhe italianëve nuk ka probleme të mëdha, ndonëse nga një vëzhgim i kujdesshëm ka vend për sqarim apo saktësim të mesazhit që transmetohet.

Përpikëria, italianët e pranojnë vonesën deri në një çerek ore dhe nuk merret si vonesë një fakt i tillë. Por disa popuj e vlerësojnë shumë këtë minutazh. Nordikët për shembull, janë mjaft të kujdesshëm për një fakt të tillë.

Fleksibiliteti, rendi i ditës për italianët është i dobishëm, por jo i domosdoshëm. Kjo nga popuj të ndryshëm mund të merret si mungesë serioziteti. Ne e kemi ndjerë diçka edhe në rastet e komunikimit mes shqiptarëve dhe italianëve. Shqiptarët janë më të kujdesshëm ndaj korrektesës në lidhje me kohën e kryerjes së një detyre apo të një angazhimi.

Po me çështjet tabù ?

Një argument i cili më ka tërhequr vëmendjen menjëherë pasi kuptova se përvoja ime në gjuhën italiane ishte përplotësuar kënaqshëm, ishte pikërisht ky i fjalëve apo çështjeve tabu. Në përfundim të një kursi të plotë të gjuhës e kulturës italiane, gjithmonë do të mungojë diçka. Të marrim rastin kur është fjala për seksin, funksionet e trupit, marrëdhëniet intime apo edhe fjalë apo mënyra të të shprehurit, të cilat cekin ato anë të realitetit që shkaktojnë një emocion më të fortë, apo ndryshe nga të zakonshmit. Bisedat për seksin në Itali bëhen shpesh, sidomos në mjediset me shumicë meshkujsh. Kjo mund të merret si fiksim i italianëve dhe përbën problem, sidomos kur në grup futet edhe një femër. Kështu lojërat e fjalëve janë shumë të vështira për një të huaj dhe shakatë e të qeshurat mund të marren si fyerje.

Në Itali është gati tabu të flasësh për rrogën, taksat. Në SHBA është normale të flasësh për të ardhura.

Organizimi hierarkik në punë për italianët nuk është problem, ndërsa për japonezët po, për shembull, në vendosjen e marrëdhënieve shoqërore e të punës.

Fjalët e një fjalori tabu në italisht e kanë tejkaluar kuptimin fillestar apo të prejardhjes së tyre dhe përdoren përfundimisht në kuptim të figurshëm. Të gjitha këto i janë

besuar vullnetit eksplorues të subjektit nxënës, me gjithë sfidën e madhe të keqkuptimit edhe në nivel etik apo të gjithë bashkëbisedimit.

Statusi

Koha polikronike dhe monokronike, një italian është i zoti nëse kohën e zë më veprimtari të ndryshme, në punë apo shoqëri. Kur nuk arrihet të bëhet më shumë se një gjë, është tregues i mungesës së elasticitetit mendor dhe fleksibilitetit. Karakteristike për një italian është që i duhet shpesh të përballet

me ndryshime të shpejta e të papritura. Ky organizim i kohës quhet polikronik dhe nuk kuptohet a çmohet nga popuj të tjerë. Gjermanët tek italianët shohin një kaos të plotë që nuk sjell asgjë të mirë. Ndarja e rreptë e punëve, por edhe ndarja e vetë atyre në njerëz me kompetenca të ndryshme, është mënyra që kanë për të menaxhuar kohën, jetën në përgjithësi, dhe kjo bie ndesh me standardet italiane.

Hapësira

Për sa i përket hapësirës, italianët, ndryshe nga koha, e ndajnë hapësirën saktë. Kjo është një mënyrë moderne dhe jo traditë për italianët. Urbanizimi dhe nevoja për të jetuar në kontakt më të afërt me të tjerët, ka sjellë një mbyllje brenda vetes dhe një ndarje të qartë të zonave të kompetencës. Ata janë të shoqërueshëm dhe zgjedhin me kë rrinë. Reagojnë ndryshe kur janë të detyruar të hyjnë në kontakt me dikë dhe të ndajnë këtë intimitet pa dëshirën e vet. Edhe në punë parapëlqehet të kihet një zyrë më vete, që do të thotë ngritje në detyrë. Italianët priren ta personalizojnë këtë hapësirë me piktura. Nëse rastis të vizitosh një nga institucionet italiane në Shqipëri, këto bien menjëherë në sy.

Më tutje, fëmijët duan dhomën e tyre, sidomos kur arrijnë një moshë të caktuar, etj. Kjo ka edhe pasoja negative, meqë hapësira publike merret si e askujt, pra si territor ku çdo gjë lejohet, kurse, ndryshe janë gjermanët, ata e quajnë hapësirën publike si diçka të të gjithëve e që duhet mirëmbajtur edhe më shumë sesa hapësira personale.

Shprehja e fytyrës për italianët ka shumë rëndësi si shprehje e sinqeritetit. Për japonezët maska e fytyrës është domosdoshmëri shoqërore. Pra është e vështirë për ta të kuptojnë sinjalet e italianëve, meqë ka fjalë që shprehin shumë më mirë një mendim.

Struktura e tekstit

Italianët nuk e fillojnë bisedën nga thelbi, sepse ndryshe mendojnë se bashkëfolësi nuk i kupton pa bërë një hyrje në bisedë. Francezet bëjnë arsyetime mjaft të prera. Anglosaksonët duan të tregojnë subjektin. Saktësimet bëhen vetëm po të jetë e nevojshme. Kështu që biseda e italianëve mund të duket e vagullt, pa lidhje, ndërsa italianëve biseda e të huajve u duket shumë pak e detajuar dhe shumë e rreptë.

Ndërprerja. Për italianët të ndërpresësh është normale. Kush flet, shpesh kërkon miratimin e bashkëfolësit që të vazhdojë më tej. Spanjollët njëlloj. Për popujt e tjerë shikohet si mungesë e respektit, si futje në hapësirën e tjetrit. Kështu, me anglezët mund të krijohet rast për konflikt kulturor.

Heshtja. Italianët mbushin çdo hapësirë mes bisedës ndryshe nga të tjerët.

Ushqimi dhe alkooli. Për italianët vaktet janë shumë të vlerësuara, sepse ushqimi është burim kënaqësie, ndryshe nga disa popuj që vlerësojnë alkoolikët. Italianët duan që miku të vlerësojë specialitetet e llojshmërinë. Ka popuj që kapërcejnë vaktet. Kjo mund të shkaktonte konflikt me italianët.

Familja. Italianët janë të lidhur me familjen, kur martohen, ndahen nga prindërit. Ndryshe nga gjermanët, që i nxisin fëmijët të dalin më vete. Për këtë italianët shihen si të pavendosur.

Qëndrime që janë normale për ne, për të tjerët nuk janë të tilla. Pra është e nevojshme një studim i thelluar i realiteteve të tjera në lidhje me tonin, duke marrë parasysh jo vetëm dallimet gjuhësore, por edhe ato kulturore, fetare, ekonomike, shpirtërore etj. Dhe duke reflektuar mbi faktin se të flasësh një gjuhë tjetër, nuk do të thotë të përkthesh kuptimin e një bisede, por të arrish vërtet të mendosh sipas parametrave të një gjuhe tjetër. Mirëpo, kjo nuk duhet të shpjerë në një homogjenizim të kulturës, apo më keq, në një përvetësim jokritik të vlerave të një populli. Ka elemente që shkojnë përtej tolerancës së thjeshtë dhe që vënë në lojë besimin tonë fetar dhe moralin tonë dhe që mund të pranohen vetëm duke mohuar origjinën tonë. Origjina jonë është e mbrojtur si pasuri e vetme dhe e papërsëritshme, e trashëguar nga stërgjyshërit tanë që na kanë bërë ne këta që jemi.

Në të vërtetë, ajo që duam të mbështesim është një sensibilizim më i madh ndaj problemeve që lidhen me marrëdhënie ndërkulturore dhe një formim për të toleruar dallimet. Krijimi i një klime dialogu dhe hapjeje, që të sjellë në ballafaqim dhe pasurim të ndërsjellë. Vetëm në këtë kuptim mund të perceptohet një globalizim real i kulturës. Jo një humbje e vlerave, por një përfitim i mjeteve për të vëzhguar realitetin në mënyrë produktive.

Nuk mund të jemi spektatorë, por aktorë të këtij skenari të madh botëror që është në ndryshim të vazhdueshëm. Qëllim i edukimit gjuhësor duhet të jetë edhe pajisja e nxënësit me njohuri të përshtatshme për një analizë të thelluar të shoqërisë në të cilën do të shkojë të jetojë apo të punojë. Pra, skema interpretimi, parametra, struktura konceptuale për t'u përballur me tjetrin dhe që është ndryshe në mënyrë kritike dhe konstruktive. Të mirat e një qasjeje të tillë lidhen jo vetëm me kompetencën gjuhësore, por kanë të bëjnë me gjithë personalitetin e individit.

Përfundime

Qëndrime që janë normale për ne, për të tjerët nuk janë të tilla. Pra është e nevojshme një studim i thelluar i realiteteve të tjera në lidhje me tonin, duke marrë parasysh jo vetëm dallimet gjuhësore, por edhe ato kulturore, fetare, ekonomike, shpirtërore etj. Dhe duke reflektuar mbi faktin se të flasësh një gjuhë tjetër, nuk do të thotë të përkthesh kuptimin e një bisede, por të arrish vërtet të mendosh sipas parametrave të një gjuhe tjetër. Mirëpo, kjo nuk duhet të shpjerë në një homogjenizim të kulturës, apo më keq, në një përvetësim jo kritik të vlerave të një populli. Ka elemente që shkojnë përtej tolerancës së thjeshtë dhe që vënë në lojë besimin tonë fetar dhe moralin tonë dhe që mund të pranohen vetëm duke mohuar origjinën tonë. Origjina jonë është e mbrojtur si pasuri e vetme dhe e papërsëritshme, e trashëguar nga stërgjyshërit tanë që na kanë bërë ne këta që jemi.

Në të vërtetë, ajo që duam të mbështesim është një sensibilizim më i madh ndaj problemeve që lidhen me marrëdhënie ndërkulturore dhe një formim për të toleruar dallimet. Krijimi i një klime dialogu dhe hapjeje, që të sjellë në ballafaqim dhe pasurim të ndërsjellë. Vetëm në këtë kuptim mund të perceptohet një globalizim real i kulturës. Jo një humbje e vlerave, por një përfitim i mjeteve për të vëzhguar realitetin në mënyrë produktive.

Nuk mund të jemi spektatorë, por aktorë të këtij skenari të madh botëror që është në ndryshim të vazhdueshëm. Qëllim i edukimit gjuhësor duhet të jetë edhe pajisja e nxënësit me njohuri të përshtatshme për një analizë të thelluar të

shoqërisë në të cilën do të shkojë të jetojë apo të punojë. Pra, skema interpretimi, parametra, struktura konceptuale për t'u përballur me tjetrin dhe që është ndryshe në mënyrë kritike dhe konstruktive. Të mirat e një qasjeje të tillë lidhen jo vetëm me kompetencën gjuhësore, por kanë të bëjnë me gjithë personalitetin e individit.

Bibliografi

Acton W. R and de Felix W. J, (1986) Acculturation and mind , Culture bound: bringing the culture gap in language teaching", ed. Valdes M.J, Cambridge University Press,

Brown D. H,(1986) Learning a second culture, Culture Bound, Cambridge University Press. Ed. Valdes J. M, Cambridge.

Balboni P. (1994),Didattica dell'italiano a stranieri ,Roma ,Bonacci

Balboni P.(1998),Tecniche didattiche per l'educazione linguistica,torino ,Utet

Balboni P.(2008) Imparare le lingue straniere ,Venezia ,Marsilio

Bettoni C.(2001) Imparare un'altra lingua ,Roma –Bari ,Laterza.

Balboni P. (1999) Guida alla comunicazione interculturale.,Venezia, ed Milano,.

Balboni P. E., (1999) Parole comuni, culture diverse, Guida alla comunicazione interculturale. Venezia, ed Milano.

Bettoni C.(2006) Usare un'altra lingua ,Roma –Bari ,Laterza.

Nickel.G (1970) Beiträgen der Sommerkursen

Wilkins. A (1973) Linguistica e insegnamento delle lingue(Gjuhësia dhe mësimi I Gjuhës). f.175.

Nickel G .wagner. K.H. (1968) Contrastive linguistics and language teaching. f.6.

Corder P.(1983),Introduzione alla linguistica applicata,Bologna,Il Mulino.

Ellis R.(1990),Instructed second language acquisition ,Oxford,Black well.

Ellis R.(1997),Second language acquisition ,Oxford ,Oxford University Press.

Krashen S.(1981),Second Language Acquisition and Second Language Learning ,Oxford ,Pergamon Press.

Numan D.(1992),Collaborative language learning e teaching ,Cambridge,Cambridge University Press.

Pallotti G.(1998),La seconda lingua ,Milano ,Bompiani.

Selinker L.(1972)Interlanguage ,<<IRAL>> n 10.

Vedovell M.(1999),Il parlato nella L2:le ragioni di naturalezza e dell'apprendimento,Milano,Franco Angeli.

Nickel.G (1970) Beiträgen der Sommerkursen

Wilkins. A (1973) *Linguistica e insegnamento delle lingue* (Gjuhësia dhe mësimi I GjH). f.175.

Nickel G .wagner. K.H. (1968) *Contrastive linguistics and language teaching*. f.6.

TITULLI: ASPEKTET NDERKULTURORE DHE PROBLEMET NE PERKTHIMIN E NJE TEKSTI TURISTIK

Dr. Ledina MERKAJ

Email:ledina_merkaj@hotmail.com

Abstrakt

Ky artikull synon që nëpërmjet një analize krahasuese të nxjerrë në pah barrierat që hasen gjatë përkthimit të një teksti turistik. Gjuha, një mjet i privilegjuar me vlera dhe përdorime kulturore dhe shoqërore të përcaktuara, përfaqëson një instrument të rëndësishëm për t'u pëlqyer nga marrësi, që i përket një sistemi gjuhësor tjetër. Sa më e kuruar të jetë veshja gjuhësore, aq më shumë i përforcuar do të jetë efikasiteti komunikues i tekstit. Kujdesi i aspektit gjuhësor të teksteve turistike të përkthyer në një gjuhë tjetër varet si nga kompetencat gjuhësore, ashtu edhe nga ato ndërkulturore të përkthyesit.

Problemet e lidhura me masat ndërkulturore kanë përforcuar nistimin e hulumtimeve të studiuesve, të cilët i janë përkushtuar kërkimeve në fushën e përkthimit. Mospërputhjet ndërkulturore që manifestohen shpesh në nivele gjuhësore kanë qenë objekt i studimeve të ndryshme.

Fjalët kyce: përkthim, barrier, ndërkulturore, komunikim, mjet bindës.

Article

This article aims, through a comparative analysis to highlight barriers encountered during the translation of a touristic text. Language as a privileged tool uses values and cultural and social set, represents an important instrument to be accepted by the recipient, who belongs to another linguistic system. The cured coating is the language, the more strengthened will be the communicative efficiency of the text. Care to the language of tourist texts translated into another language depend on language skills, as well as those intercultural of the interpreter.

The problems associated with cross-cultural measures have strengthened the starting of researches which are dedicated to research in the field of translation. Intercultural discrepancies often manifested in language levels have been the subject of various studies.

Keywords: translation, barriers, intercultural, communication, persuasive tool

Hyrje

Turisti hyn shpesh në kontakt nëpërmjet përkthimit, ku ky i fundit funksionon si ndërmjetës midis sistemeve të ndryshme gjuhësore dhe kulturore. Tregu i botimeve të guidave ka parë së fundmi shtim teksteve të përkthyer në një gjuhë tjetër nga ajo origjinale. Për të mos folur më pas për faqet e web-it që pothuajse kanë gjithnjë një mbulesë shumëgjuhëshe. Pra,

turizmi përfaqëson një terren pjellor për përkthyesit. Kjo, pasi gjuha rezulton të jetë ngushtësisht e përcaktuar nga ana kulturore. Kjo ndërthurje ka tërhequr vëmendjen e Mary Snell-Hornby-it:

“Për vende që bazohen në turizëm, publiciteti efektiv është i rëndësishëm dhe materiali multilingual duhet të merret më seriozisht. Në përballjen midis një shoqërie globale konsumatorësh në njërën anë dhe konvencionet e ndryshme, kufizimet dhe stereotipet e kufijve kulturore të grupeve të ndryshme kulturore në anën tjetër, reklamimi është pista më e suksesshme për përkthyesit.”¹

Duke parë përqendrimin e funksioneve bindëse në tekstet turistike, “përgjigjësit kryesorë të ndërtimit të turizmit imagjinar”² si edhe objekti i promovimit duhet të prezantohen në formë diskrete, në mënyrë të tillë që të shfaqen “tërheqës” në sytë e marrësve. Një tekst do të jetë më me efikasitet, kur të arrijë të kënaqë sa më shumë nevojat e target-it gjuhësoro-kulturor, të cilit i drejtohet.

Mospërputhja ndërkulturore

Gjuha, një mjet i privilegjuar me vlera dhe përdorime kulturore dhe shoqërore të përcaktuara, përfaqëson një instrument të rëndësishëm për t’u pëlqyer nga marrësi, që i përket një sistemi gjuhësor tjetër. Sa më e kuarar të jetë veshja gjuhësore, aq më shumë i përforcuar do të jetë efikasiteti komunikues i tekstit. Kujdesi i aspektit gjuhësor të teksteve turistike të përkthyer në një gjuhë tjetër varet si nga kompetencat gjuhësore, ashtu edhe nga ato ndërkulturore të përkthyesit.

Problemet e lidhura me masat ndërkulturore kanë përforcuar nistimin e hulumtimeve të studiuesve, të cilët i janë përkushtuar kërkimeve në fushën e përkthimit. Mospërputhjet ndërkulturore që manifestohen shpesh në nivele gjuhësore kanë qenë objekt i studimeve të ndryshme.

Për shembull, **Maria Giovanna Nigro** përballet me problematikën lidhur me sistemimin e turizmit në brendi të gjuhëve të specializuara dhe analizon veçantitë në nivel morfo-sintaksor, leksikor dhe tekstual. Duke iu drejtuar në veçanti guidave turistike, studiuesja pohon që veçantia e gjuhës turistike qëndron në kufijtë kulturorë të zanoreve ose më saktë në vlera të forta kulturore të brendshme, në terma kyç që ndiqen me një frekuencë relativisht të lartë në krahasim me atë të gjuhës së përgjithshme.

Lidhja e ngushtë midis gjuhës dhe kulturës bëhet e rëndësishme kur përkthehet duke pranuar se *«çdo gjë është produkt kulturor, duke filluar që nga*

¹ Snell-Hornby, M. (1999): “*The Ultimate Comfort: Word, Text and the Translation of Tourist Brochures*”, te G. ANDERMAN, M. ROGERS (eds): “*Word, Text, Translation*”. Liber amicorum for Peter Newmark, Clevedon, Multilingual Matters, fq. 102–103.

² Giordana, F. (2004), “*La comunicazione del turismo*”, Milano, FrancoAngeli, fq. 138.

gjuha vetë».³Prej këtej nisin sforcot e përkthyesit për të realizuar tekstin marrës turistik, lidhur me termat që në kulturën dhe tekstin fillestar kanë vlerë kulturore specifike.

Për shembull, një fjalë me kufij kulturorë si “*caffè*” ka nevojë për forma të ndryshme përkthimi për ta sjellë në shqip llojshmërinë dhe veçantinë që kjo njësi posedon në kulturën angleze dhe jo vetëm. Diversiteti i përkthimit i atribuohet gjithashtu edhe atij shtresëzimi të publikut, të cilit i referohen vetë guidat. Nëse, për shembull, *Lonely Planet* dhe *Time Out* që i drejtohen një publik të ri, duke u karakterizuar nga një stil joformal, zgjedhin për përkthimin “*caffè*” e “*bar*”, një guidë si **Rough Guide** drejtuar një publiku më të madh do të parapëlqejë përkthimin “*caffetteria*”, përkthim ky që i përshtatet një ambienti elegant, por edhe më të qetë krahasuar me atë të një bari.

Sikurse vëren dhe Mary-Snell Hornby, nëse shtytjet globalizuese të tregut fillojnë të ndihen sot edhe në sektorin turistik, realizimi dhe përkthimi i kësaj tipologjie të tekstit nuk mund të ketë një konsiderim të kujdesshëm të kontekstit shoqëror-kulturor, ku promovimi i vet atij është i destinuar. Fatkeqësisht ndodh shpesh që nën presionin e ritmeve të shfrenuara të vendosura nga tregu, materiali turistik rezulton i përkthyer përafërsisht, duke iu besuar dorës së joprofesionistëve.

Është ajo çka pohon edhe **Alessandra Lombardi**: “*një pohim i mirë është padyshim tregues serioziteti, besueshmërie dhe kjo mund të ndikojë pozitivisht mbi produktin dhe figurën e botuesit*”. Fjala kur është e mirëkalibruar dhe është zgjedhur sipas situatës, vërtet që mund të zgjerojë efikasitetin komunikativ të mesazhit promovues”.⁴

Kjo vlen edhe për drejtuesit e guidave. Guidat, si gjithë materiali turistik promovues, janë të redaktuara përgjithsisht, duke u nisur nga perspektiva e atij që shkruan, kështu që përmbajnë informacionin duke i bërë apel një horizonti të caktuar njohjesh dhe pritshmërish. Marrësi i ri mund të mos ketë informacione kontekstuale dhe të filtrit kulturor, të nevojshme për të deshifruar referime të mundshme, të nënkuptuara, që ndodhen në tekst.

Përkthimi është një vazhdimësi që i “*përmbahet mësimi të formës së negociimit*”⁵ dhe figura e përkthyesit është ajo që jepet nga **Susan Bassnet**-i: “*përkthimi është proces i parë si një proces negociimi midis teksteve dhe kulturave, një proces gjatë të cilit ndodhin të gjitha llojet e transaksioneve, të moduluara nga figura e përkthyesit*”.⁶

Kompetenca ndërkulturore e përkthyesit

³ Aixela, F. J. (1996): “*Culture Specific Items in Translation*”, te R. ALVAREZ e C. AFRICA (eds.), Translation, Power, Subversion, Clevedon, Multilingual Matters, fq. 57.

⁴ Lombardi, A. (2002): “*Il testo di promozione: qualità, lingua, cultura*”, te M. Taccolini (a cura di), “Il Turismo bresciano tra passato e futuro”, Milano, V&P, fq. 325.

⁵ Eco, U. (2003): “*Dire quasi la stessa cosa*”, Milano, Bompiani, fq. 27.

⁶ Bassnett, S. (2002): “*Translation Studies*”, London&New York, Routledge, fq. 4.

Problemet e përkthimit lidhur me këtë “*zëvendësim situatash*”, ndonjëherë mund të kërkojnë rregullime si: integrimin e informacioneve shtesë ose eliminimin e referimeve që mund të rezultojnë të padëshiruara tek marrësi ndaj tekstit të përkthyer. **Eleonora Federici**⁷ këmbëngul sa i përket rëndësisë së përfuturit të ngjyrave kulturore të tekstit origjinal, duke mbajtur në tekstin e përkthyer termin, e karakterizuar kulturor, deri në atë pikë sa përbën interes, por në të njëjtën kohë ta bëjë të kuptueshëm për marrësin përfundimtar.

Catherine Riley⁸ vazhdon në një shtjellim të disa termave të gjuhës turistike, terma këta që kërkojnë njohuri më të thelluara sa i përket kontekstit origjinal kulturor, në mënyrë që të mund të përkthehet në formën e duhur. Terma dhe shprehjet e tilla si: “*piatti tipici*” – “*pjata tipike*”; “*sistemazioni extra-alberghiere*” – “*sistemime shtesë hoteli*”; “*via ferrata*” – “*rrugë prej hekuri*” – shpesh janë të përshtatura jo në mënyrën e duhur, ndonëse rezultojnë të kuptueshme, por që për një turist anglishtfolës janë mjaft larg horizontit të tij kulturor.

Zbrazëtia gjuhësore nga një sistem kulturor në tjetrin bëhet akoma edhe më e vështirë në rastin e komunikatave tërësisht të karakterit reklamues turistik. Për këto tipe tekstesh **Maria Londero**,⁹ duke krahasuar me një korpus komunikatash reklamuese spanjolle të përkthyer në italisht, vë në dukje nocionin e përkthimit tërësisht komunikues që i jep llogari riprodhimin të gjithë informacioneve të origjinës dhe përshtatja e tyre me normat dhe kushtet e redaktimit të gjuhës së origjinës ¹⁰ Ndonjëherë kjo tipologji teksti kërkon rimaniplim të thellë kulturor, madje edhe një rishkrim besnik në ndonjë përkthyes, copywriter - si praktikë normale në ambientet publicitare.

Kompetenca ndërkulturore e përkthyesit është e përmendur edhe nga **Patrizia Pierini**, e cila vë në plan të parë natyrën semiotike të faqeve të web-it dhe zbulon lidhjen midis lokalizimit dhe përkthimit: “*një problem kryesor në përkthimin e ligjëritit turistik, i cili përcjell informacione të gjera, është kultura*”.¹¹

Po të shqyrtojmë termat e gjuhës pritëse si: “*Guesthouse*” të përdorura me kuptimin kryesisht si “*han*” në shqip, do të shikojmë se ato paraqesin vështirësi në përkthim, sepse janë të lidhura me kuptimin kulturor të origjinës dhe për shkak të kësaj vështirësie shpesh herë lihen të papërkthyer dhe në gjuhën e përkthyer. Shumë faqe turistike të web-it, përveç përkthimit tërësor të tekstit gojor, lënë të paprekura pjesët e tjera semiotike (pamore, zanore etj).

⁷ Federici, E. (2006): Swansea and Dylan Thomas: “*The City Text and The Tourist Reader*”, in O. Palusci e S. Francesconi. “*Translating tourism*”. Linguistic/Cultural Representations, Trento, Editrice Università degli Studi di Trento, fq. 107–120.

⁸ Riley, C. Trentino *Though Translation in an EFL Context*, in O. Palusci, S. Francesconi, Translating tourism. fq. 155–169.

⁹ Londero, R. (2005): *Tradurre la pubblicità per il turismo: riferimenti culturali in annunci spagnoli e italiani*. Paper presented at the 15th European Symposium on Language for Special Purposes “New Trends in Specialized Discourse”. Università degli Studi di Bergamo, 29 agosto – 2 settembre.

¹⁰ Scarpa, F. (2002): “*La traduzione specializzata*”, Milano, Hoepli, fq. 70.

¹¹ Pierini, P. (2008): “*Quality in Web Translation: An Investigation into UK and Italian Tourism Web Sites*”, al sito http://www.jostrans.org/issue08/art_pierini.pdf consultato il 23 luglio.

Kuptimi tërësor i një teksti lind nga ndërveprimi i kodeve të ndryshme semiotike që janë në lojë (verbale apo jo) që nuk mund të shmangen nga përkthyesi. Është parë për shembull që kodi ngjyruar shpreh vlera që variojnë nga një ngjyrë në tjetrën. Të nënvlerësosh këtë aspekt do të thotë të kompromentosh përfundimin promovues të faqes së web-it.

“Përkthyesit [...] duhet të dinë marketingun e efektit që kanë ndryshimet kulturore. Ata duhet të dinë lidhjet midis formës dhe funksionit të tekstit burimor, si dhe duhet të jenë në gjendje të interpretojnë elementet vizuale, të cilat janë të një rëndësie të veçantë në reklamim...”¹²

Çdo veçanti ndihmon në kuptimin global të tekstit dhe kështu konsiderohet në tërësinë e kompleksitetit semiotik. Problematikat lidhur me përkthimin e termave kulturore (*culture-bound*) në sektorin turistik janë hulumtuar edhe nga **Ana Lazzari**,¹³ së bashku me grupin e saj të studentëve të Universitetit të Trentos. Përgjithësisht, kërkimet kanë vënë në dukje rëndësinë e faqeve të web-it si mjet për përkthimin e termave me ngjyrim kulturor. Turistët vijnë nga vende të ndryshme të botës, kështu që nuk mund të kenë një “njohje të ndarë” të gjeografisë, të gastronomisë, të folklorit e kështu me radhë.

Në shembujt e mëposhtëm kemi të ruajtur në përkthim fjalën origjinale, e cila është shoqëruar edhe me shpjegime nga autori, për ta bërë të njohur të lexuesi marrës i një kulture tjetër.

Teksti origjinal:

*Zakonisht vajzat mbanin fustane të mëndafshta me palë dhe jelekë të qëndisur. Veshja qytetare zakonisht kishte ornamente më të theksuara që realizoheshin me mjeshtëri nga xhokaxhinjtë. Një veshje e mëvonshme kanë qenë edhe **çitjanet**, veshje e huajtur nga Orienti.*

Teksti përshtatës:

*The girls have worn pendant silky dresses and embroidered jerkin. Civil clothes had more emphatic ornaments, which were really realised by workers. A later on dress had been **çitjane** (a typical oriental dress for woman) borrowed by Orient.*

Teksti origjinal:

*Falë një projekti të Ministrisë së Turizmit për përshtatjen e shtëpive pritëse në “**Hane**”, banorët po trajnohen me ekspertë për mënyrat e organizimit të këtij lloj turizmi aq të dashur dhe të pëlqyer sot në të gjithë botën.*

Teksti përshtatës:

¹² Snell M-Hornbey, *The Ultimate Comfort*, “Text and the Translation of Tourist Brochures”, in G. Anderman, M. Rogers (eds), *Word, Text, Translation. Liber amicorum for Peter Newmark*, Clevedon, fq. 97.

¹³ Lazzari, A. “The Web as a Resource for the Translation of Culture-Bound Terms for Tourism”, te O. Palusci e S. Francesconi (a cura di), *Translating tourism*. fq. 121–135.

Based on a project from the Tourism Ministry for the suitability of the guest's houses in "Hane", the inhabitant are trained from experts for the organisations way of this kind of tourism so loved today all over the world.

Të komunikosh këto aspekte të kulturës "krahinore", shpesh herë mund të shfaqet si një veprim tepër i vështirë. **Gina Ponçini**¹⁴ është përqendruar pikërisht në rëndësinë e krijimit të një terreni të përbashkët "common ground", të krijuar falë aparatit ikonografik dhe zgjidhjeve leksikore të redaktorëve të materialeve turistike promovuese, të cilët kanë rolin e tyre të dyfishtë për të tërhequr në kontekstin turistik dhe në të njëjtën kohë të krijojnë njohje që lejojnë vlerësimin dhe dëshirat.

Për shembull, emrat e pjatave tipike shqiptare mund të jenë me një kuptueshmëri jo të thjeshtë për turistët që vijnë nga vende të tjera të botës dhe të përballen me një mospërputhje të kërkesës me imazhin. Përkthyesi mund të vendosë që ta lerë termin në shqip, nëse shikon që kuptimi do të mjaftojë për ta bërë të kuptueshme semantikisht.

Teksti origjinal:

...Ëmbëlsira më e veçantë është "ballokumja", tradicionale e Elbasanit, e cila përdoret në Ditën e Verës, në 14 Mars.

Teksti përshtatës:

...the most special confection is "ballokume" traditional of Elbasani, which is prepared for the Summer Day, in 14 March.

Përveç ndryshimeve kulturore nga teksti burimor në atë përshtatës, mund të themi se përkthimi në tekste bilinge ka nevojë për përkthyes të trajnuar apo të specializuar. Mungesa e këtyre të fundit, shpesh herë çon në mungesë kuptimore të tekstit të përkthyer. **Smith** dhe **Klein-Braley** (1997) theksojnë një sërë çështjesh teorike dhe praktike të përfshira në përkthimin e teksteve turistike apo reklamave, të cilat ofrojnë materiale si hulumtuese, ashtu edhe trajnime për përkthyes:

*"Për studimet në përkthim, përkthimi i reklamave, na krijon një mikrokozmos me pothuajse të gjitha vështirësitë prozodike, pragmatike, sintaksore, tekstuale, semiotike dhe madje artistike që hasen në përkthimin..."*¹⁵

Le të krahasojmë këto rezultate në tekstin e dhënë në guidën e turizmit shqiptar. Kjo guidë përbëhet kryesisht nga një përzgjedhje saktësisht e fotografive me ngjyra të ndezura që tregojnë panoramat bregdetare, malore, gastronomike, pamjet nga sallonet e hoteleve, dhoma ngrënieje, dhoma gjumi, pishina dhe ballkone dhe pranë këtyre të fundit pak rreshta të tekstit që duket i vogël dhe i papërshtatshëm.

¹⁴ Poncini, G. "The Challenge of Communicating in a Changing Tourism Market", te O. Palusci e S. Francesconi (a cura di), "Translating tourism", fq. 137–153.

¹⁵ Smith, V. & Klein-Braley, C. (1997): "Advertising – A Five-stage Strategy for Translation", te M. Snell-Hornby, Z. Jettmarová & K. Kaindl (eds). "Translation as Intercultural Communication", fq. 173–84.

Teksti origjinal:

Vendodhja: ndodhet në një pozicion të veçantë të qytetit të Sarandës. Ambientet moderne, pastërtia, shërbimi, pamja e mrekullueshme dhe çmimet konkurruese e bëjnë hotelin zgjedhjen ideale për pushime, fundjava apo për të organizuar seminare dhe festa familjare.

Teksti përshtatës:

Localization: situated in a particular position in Saranda city. The modern ambiances, cleanness, service, beautiful scenery and competitive prices make this hotel your ideal choice for holidays, weekends or for organising seminars and family parties.

Përkthimi mund të përshkruhet si përkthim fjalë për fjalë që përmban pak ose asnjë fjalë nga ato që të depërtojnë te lexuesi dhe ta tërheqin atë. Në rastin më lart, kemi të bëjmë me një fjali që fillon pa kryefjalë e që në rastin konkret duhet thënë, pasi është objekti (hoteli) të cilit i referohemi. Rrjedhimisht, pohojmë se këtij teksti i mungon koherenca e kohezioni dhe për këtë arsye dështon së funksionuari si i tillë.

Një përkthim i mirë do të ishte detyra kryesore e përkthyesit. Për ato mjete që është e pamundur të gjejë një gjegjëse ekuivalente, do t'i duhet të krijojë një tekst mbi bazën e informacioneve të dhëna, ku këto të fundit do të nxisin dëshirën dhe etjen në mendjen e destinuesit, pra lexuesit marrës.

Lexojmë këtë përmbledhje të marrë nga guida e turizmit shqiptar:

Teksti origjinal:

Pikërisht kalimi nga një zonë detare në një zonë malore të ulët, jep mundësi të veçanta nga ana turistike. Ajri i freskët e i shëndetshëm, aroma e pishave dhe e bredhave krijojnë një mjedis ku vizitorët kalojnë çaste kënaqësie të paharrueshme. Kjo vlen për çdo stinë, por veçantia është e dimrit dhe e verës, ku kontrastet klimatike me zonat përreth, e bëjnë Parkun e Llogarasë një zonë unike dhe të rrallë.

Teksti përshtatës:

Moving from a sea area to a low mountainous area gives special opportunities in terms of tourism. The fresh and healthy air, the smell of the pines and furs create an environment where visitors spend moments of unforgettable pleasure. This is valid for any season, but the winter and summer are the most special, where climatic contrasts with the surrounding areas make the Llogara Park a unique and rare place.

Vërehet se përkthimi rrjedh natyrshëm, duke mos qenë një përkthim besnik, fjalë për fjalë. Ai është sa informues, aq edhe bindës.

Teksti origjinal:

Një shëtitje me barkë na lejon të shohim më mirë bukuritë natyrore të këtij anëdeti të Jonit. Deti është i kthjellët e i kristaltë, aq sa edhe larg bregut shihet fundi shkëmbor e ndonjëherë peshq që kërcejnë mbi valë. Buzëdeti është shumë i copëtuar me shkëmbinj që thyhen mbi ujë. Të pafundme janë gjiret e vegjël (duhet e vogla) që duken para nesh, disa të gjera, ndërsa të tjerat gjuhë të vogla rëre e zhavori e që arrihen vetëm nga deti...

...Ajo e ndërtuar në fund të shtatëqindës, është e zhytur në mes të gjelbërimit dhe e parë nga poshtë duket edhe më imponuese. Shkëmbi i fortë, i errët i mureve të saj rrethues i jep një pamje të rreptë e burrërore: ngrihet si një hero i pavdekshëm, fatkeqësisht i heshtur në pritjen e fatit të tij tragjik...

Teksti përshtatës:

We take a trip by boat so that we can better relish the natyral beauty of this side of the Ionian. The sea is crystal clear and we can see the rocky end of the coastline and sometimes we even see fish jumping and playing tricks with the waves. The coastline is rough with the rocks with interspersed numerous small bays. Some are wide and some really tiny, reached only by sea...

The castle was build by the end of seven hundred and is hidden in the midst of greenery. Seen from below it is even more imposing. The dark, strong rock of the surrounding walls gives the castle a very somber look, like an immortal hero, silently awaiting his tragic fate...

Vëmë re se ky peizazh ka shumë karakteristika tipike të reklamave, duke përfshirë edhe sintaksën e thjeshtë me sekuenca taktike dhe me një përfundim të fortë të synuar. Elementet bindëse qëndrojnë kryesisht në pikat leksikore: përveç mbiemrave dhe frazave me konotacione të forta pozitive si: (zhytur, imponuese, burrërore), duke shënuar pozitivisht me fraza metaforike si: (ngrihet si një hero i pavdekshëm, i heshtur në pritjen e fatit të tij tragjik, shkëmbinj që thyen në ujë).

Konkluzionet dhe rekomandime

Në shoqërinë e globalizuar, marketingu është një nga forcat lëvizëse dhe në të reklamën kanë një rol kyç. Për vendet që mbështeten në biznesin e turizmit, publiciteti me efikasitet është thelbësor dhe materialet me tekst shumëgjuhësh do të duhet të merren shumë më seriozisht, sesa kanë qenë deri më tani.

Në kufirin mes një shoqërie të globalizuar konsumatore nga njëra anë dhe të konventave të ndryshme, të kufizimeve dhe stereotipeve kulturore synuese të grupeve të ndryshme nga ana tjetër, reklama është terren i frytshëm për përkthyesin.

Kështu, pavarësisht rëndësisë së madhe që kanë vetë reklamën në fushën e marketingut, gjuha e përdorur në to, në broshura apo në çfarëdo materiali publicistik, ka nevojë për një përkthim cilësor, pasi synon jo vetëm të përcjellë kulturë, por njëherazi kjo kulturë të mbartet e të bëhet e kuptueshme edhe nga të tjerët.

Bibliografia

Aixela, F. J. (1996): "*Culture Specific Items in Translation*", te R. ALVAREZ e C. AFRICA (eds.), Translation, Power, Subversion, Clevedon, Multilingual Matters,

ANDERMAN, M. ROGERS (eds): "*Word, Text, Translation*". Liber amicorum for Peter Newmark, Clevedon, Multilingual Matters, fq. 102–103.

Bassnett, S. (2002): "*Translation Studies*", London&New York, Routledge.

Eco, U. (2003): "*Dire quasi la stessa cosa*", Milano, Bompiani, fq. 27.

Federici, E. (2006): Swansea and Dylan Thomas: "*The City Text and The Tourist Reader*", in O. Palusci e S.

Francesconi. "*Translating tourism*". Linguistic/Cultural Representations, Trento, Editrice Università degli Studi di Trent.

Gace, B. dhe Gorica, K. (2013) *Albania Guide*, Mercatino

Giordana, F. (2004), "*La comunicazione del turismo*", Milano, FrancoAngeli, fq. 138

Lombardi, A. (2002): "*Il testo di promozione: qualità, lingua, cultura*", te M. Taccolini (a cura di), "*Il Turismo bresciano tra passato e futuro*", Milano, V&P, fq. 325.

Poncini, G. "*The Challenge of Communicating in a Changing Tourism Market*", te O. Palusci e S. Francesconi (a cura di), "*Translating tourism*"

Snell-Hornby, M. (1999): "*The Ultimate Confort: Word, Text and the Translation of Tourist Brochures*", te G.

Riley, C. Trentino *Though Translation in an EFL Context*, in O. Palusci, S. Francesconi, Translating tourismi.

PËRDORIMI I LIBRAVE DHE TEKSTEVE JASHTËSHKOLLORE NË ORËT E GJUHËS ANGLEZE

Dr. Marsela Harizaj

Departamenti i Gjuhëve të Huaja

Fakulteti i Shkencave Humane, Universiteti "Ismail Qemali"

marselaharizaj@yahoo.com,

marsela.harizaj@univlora.edu.al

Përmbledhje

Leximi është aftësi marrëse e cila na shërben gjithë jetën tonë. Leximi ndodh si në gjuhën amtare, ashtu edhe në gjuhën e huaj. Në orët e gjuhës angleze leximi si aftësi gjuhësore ka tepër rëndësi. Kjo për një arsye të thjeshtë: lexim nuk do të thotë thjesht të lexosh, por të kuptosh, të dekodosh atë që shkruhet për ta përdorur për arsye të ndryshme si profesionale, edukative, familjare etj. Evolimi i metodave të mësimdhënies në vendin tonë dhe ndryshimi i metodologjive kërkon aplikimin praktik dhe zhvillimin e leximit e cila u shërben nxënësve për arsye të ndryshme. Në këtë punim do të shikojmë sesi mund të zhvillohet aftësia e leximit duke përdorur leximin jashtë shkollor dhe trajtimin e tij në orët e gjuhës angleze. Do të jepen disa sugjerime mbi praktikën dhe krijimin e kushteve në klasë e cila ndihmon nxënësit dhe mësuesit të arrijnë objektivat e tyre.

Fjalë kyç: lexim jashtë klase, ndërveprim, rritje aftësisë lexuese dhe krijuese.

Abstract

Reading is an input skill which serves to us all our life. Reading occurs not only in native language but in foreign language as well. In English classes reading skill plays an important role. That's a simple reason: reading does not mean simply to read, but to understand, to decode what is written to be used for various reasons in our life such as professional, educational and family field.

Evolution of teaching methods in our country and changes of methodologies require practical application and development of reading which serves to students for various reasons. In this article we will have a look at how reading skill can be developed using extensive reading and extracurricular reading materials in English language classes. It will be given some suggestions on techniques and conditions in the classroom which helps students achieving

their

goals.

Keywords: extensive reading, interaction, reading ability, creativity and development of reading skill.

1. Leximi si koncept në orët e gjuhës angleze

Leximi si aftësi marrëse në orët e gjuhës angleze por edhe asaj amtare ka të bëjë me marrjen e informacioneve të ndryshme. Kjo do të thotë që nxënësit e përdorin këtë aftësi në të gjitha lëndët dhe në çdo moshë. Nxënësit lexojnë gjëra të ndryshme duke filluar nga pjesë të leximit, lajmërimet, broshurat, gazeta, revistat, reklamat, librat shkollorë dhe jashtë shkollorë. Leximi mund të kryhet për funksione të ndryshme si për të marrë informacion dhe për të nxënë, lexim i përgjithshëm, lexim për kënaqësi. *Po a janë nxënësit të aftë të përvetësojnë leximin?*

Të përvetësosh leximin nuk do të thotë thjesht të lexosh diçka dhe ta kesh kuptuar atë menjëherë, por do të thotë ta dekodosh atë deri në atë pikë sa të dish ta komentosh, përvetësosh dhe ta përpunosh për ta përdorur për qëllime të tjera. Shembull i thjeshtë në tekstet e gjuhës angleze si në ciklin 9- vjeçar ashtu edhe në atë parauniversitar, një pjesë leximi përmban në vetvete anën strukturore të gjuhës: fonologjinë, gramatikën, leksikun. Pra kur lexohet një pjesë ndërthuren të gjitha aftësitë gjuhësore.

Gjithashtu leximi parashtron disa detyra të cilat në përgjithësi janë pyetje të përgjithshme rreth pjesës. Por nëse nxënësit kufizohen thjesht tek ky lexim në klasë, atëherë ata nuk janë të aftë të kuptojnë lloje të ndryshme tekstesh të cilat duhet t'i lexojnë jashtë klase. Këtu rolin e merr leximi jashtë shkollor i cili përfshin lloje të ndryshme tekstesh duke filluar nga librat (romane, për rralla, fabula etj.) e cila zgjeron gamën e leximit. Por leximi përfshin dhe lloje të tjera tekstesh si ato të përmendura më lart.

2. Leximi jashtë klase dhe zhvillimi i aftësisë së leximit

Duke i nxitur nxënësit të lexojnë sa më shumë në gjuhën angleze çfarëdolloj tekstesh që lidhen me interesat e tyre edukative dhe profesionale në gjuhën angleze, nxënësit krijojnë besim, rritet motivimi dhe përvetësimi i gjuhës. Sa më shumë të lexojnë aq më shumë nxënësit përfitojnë sepse përballen me fjalë të reja. Duke mësuar fjalë të reja rritet korpusi i fjalëve i cili u nevojitet për komunikim, përveç dijes që marrin. Çdo tekst ka informacionin e vet i cili është i ndryshëm nga tjetri. Mund të lexohet një roman si për shembull *The adventures of Tom Sawyer*, *The adventures of Huckleberry Finn*, *Harry Potter etj.*, të cilat janë për grupmosha të ndryshme dhe këto hyjnë tek leximi për kënaqësi, por shumë mirë mund të bëhet diskutimi rreth tyre në një orë mësimore të lirë.

Leximi i gjerë dhe leximi intensiv nuk janë dy gjëra të njehta. Në orët e gjuhës angleze respektivisht *Extensive reading* dhe *Intensive reading* nuk janë njësoj. Më studentët e gjuhës angleze *Intensive reading* ka të bëjë me leximin e

pjesëve të caktuara leximi të cilat përmbajnë detyra strukturore, ndërsa *Extensive reading* përmban analizimin e pjesëve të ndryshme leximi. Në këto pjesë ushtrimet e leximit janë detyra komunikative të cilat kanë të bëjnë me zhvillimin e aftësisë së leximit për të rritur aftësinë e mendimit kritik dhe krijues të studentit të gjuhës angleze.

Sot *Extensive reading* në degën e gjuhës angleze në universitet zhvillohet nëpërmjet kombinimit të teksteve të ndryshme të cilat kanë të bëjnë me tematikat që trajtohen për lëndë të ndryshme. Për shembull në lëndën e letërsisë angleze apo amerikane, studentët e gjuhës angleze lexojnë romane të caktuara nga autorë të ndryshëm. Në orën e kulturës anglofone apo civilizimit anglofon lexojnë informacione dhe tekste të ndryshme jashtë shkollorë që lidhen me tema të caktuara. Po kështu edhe në lëndët e tjera si metodika, përkthimi etj., studentët e gjuhës angleze nuk lexojnë vetëm tekstet mësimore por edhe ato jashtë mësimi që përmbajnë informacionin e nevojshëm.

Zhvillimi i aftësisë së leximit është domosdoshmëri e cila gjen përdorim në fusha të ndryshme të jetës si studim, punësim madje edhe emigrim. Në kurrikulën e gjuhës angleze në vendin tonë leximit i kushtohet një rëndësi e veçantë ku theksi vendoset tek detyrat ndërvepruese dhe komunikative të leximit. Nxënësit e niveleve dhe grupmoshave të ndryshme duhet të nxiten të lexojnë tekste të ndryshme për t'i përdorur këto aftësi dhe për detyra të tjera në lidhje me aftësitë e tjera gjuhësore. Si shembull mund të sjellim përdorimin apo shkrimin e teksteve argumentative me nxënësit e klasave të 10-12 në ciklin parauniversitar.

Megjithatë aftësia për të lexuar mund të mos të jetë e njejtë për nxënës të ndryshëm. Për këtë arsye lind nevoja e nxitjes së leximit jashtë shkollor për t'i aftësuar nxënësit e gjuhës së huaj në përgjithësi dhe asaj angleze në veçanti. Në këtë punim nuk do të ndalemi tek teknikat e leximit, por tek domosdoshmëria e përvetësimit të leximit të teksteve dhe librave jashtëshkollorë. Për disa nxënës leximi vetë si proces mund të jetë i vështirë duke filuar nga shqiptimi i fjalëve. Disa mund të lexojnë rrjedhshëm ndërsa disa nxënës mund të lexojnë ngadalë. Kjo vëret nga strategjitë dhe teknikat që përdor mësuesi në klasë. Pra, edhe motivimi për të lexuar varet nga mësuesi i mirë. Nëse ka passion për punën mësuesi varion dhe ndryshon teknikat e leximit në klasë.

Nxënësit që nuk lexojnë dot mirë kanë vështirësi për t'i kuptuar tekstet. Si në gjuhën amtare ashtu edhe në gjuhën angleze sa më shumë të lexohet aq më shumë aftësohet nxënësi për të folur. Pikërisht si aftësi marrëse leximi në tekstet e gjuhës angleze trajtohet i pari. Nëse nxënësi nuk ndjehet i sigurt, nuk lexon, nuk flet, nuk bashkëpunon tek detyrat në grup apo projekte të ndryshme me bazë leximi. Në mësimdhënien e sotme në orët e gjuhës angleze në vendin tonë nxënësit prezantohen me lloje të ndryshme leximi. Kjo bëhet për një qëllim të caktuar. Rritjen e aftësisë lexuese si për informacion specifik ashtu edhe për informacion të përgjithshëm. Për çdo detyrë leximi mësuesi duhet të japi udhëzime të qarta që të ketë sukses dhe efikasitet.

Përvetësimi i leximit si koncept dhe si aftësi i ndihmon nxënësit të bëjnë vlerësime reale në jetën reale.

3. Disa sugjerime praktike për përdorimin e leximit të teksteve dhe librave jashtëshkollor në shkollat tona.

Më lart trajtuam leximin si koncept dhe zhvillimin e aftësisë së leximit nëpërmjet leximit jashtëshkollor. *Por si mund ta përdorim leximin jashtëshkollor më konkretisht në klasat tona? Çfarë kushtesh duhet të krijojmë në klasë? Çfarë sugjerimesh dhe si duhet t'i mësojmë nxënësit?* Këto janë disa nga pyetjet që parashtrihen dhe do të përpiqemi t'ju japim përgjigje.

Në tekstet e gjuhës angleze leximi jashtë tematikave të mësimi përfshin edhe leximin e pjesëve të lira të cilat mund të jenë pjesë kulturore por edhe pjesë leximi të shkëputura nga romane për fëmijë. Leximi nuk ndodh vetëm në orët e gjuhës angleze por edhe në orët e gjuhës amtare, në rastin tonë të gjuhës shqipe. Gjatë gjithë vitit por edhe pasi shkolla mbaron, nxënësit e shkollave si në ciklin 9- vjeçar ashtu edhe në atë parashkollor, pajisen me një listë të gjatë tekstesh pra librash jashtëshkollorë të autorëve të ndryshëm shqiptarë dhe të huaj. Kjo për një arsye tepër të thjeshtë: të aftësojnë nxënësin në lexim, të rrisin njohuritë dhe të dinë të flasin e të diskutojnë për një temë të caktuar.

Por a ndodh kjo gjë edhe me nxënësit e gjuhës angleze? Përgjigja është *jo*. Mund të ndodh që vetë nxënësit të lexojnë pasi prindërit ju blejnë libra në gjuhën angleze qoftë një përrallë apo një roman. Duke qenë se sot fëmijët kanë më tepër mundësi zhvillimi dhe zhbirimi të materialeve të ndryshme nëpërmjet internetit ata janë më të prirur për të kërkuar gjëra që ju interesojnë. Mësuesi në këtë rast duhet t'i nxisi të kërkojnë material që u përshtatet nivelit të tyre gjuhësor. Në rast se ata nuk janë në gjendje atëhere një mësues imirë-informuar u mundëson material të ndryshme jashtëshkollorë nga ato të sipërpërmendurat për t'i lexuar.

Kjo mënyrë rrit efikasitetin e leximit. Krijimi i një biblioteke në klasë ose në shkollë, do të ishte një gjë shumë e mirë. Kjo qoftë me libra origjinalë në gjuhën angleze por qoftë edhe me materiale autentike të cilat janë të lira në internet dhe të lejueshme për fotokopjim. Një mënyrë tjetër efikase do të ishte përdorimi i skedave kompjuterike të cilat përmbajnë materiale të ndryshme si broshura, revista për fëmijë, gazeta për fëmijë, libra me tregime etj, të cilat mësuesit mund t'i përdorin për detyra të ndryshme në klasë. Në kushtet në të cilat ndodhemi sot ku metodat e mësimdhënies evoluojnë lind nevoja e ndërgjegjësimit të mësuesve të gjuhës së huaj për nevojat e nxënësve.

Ashtu siç e theksuam më lart, leximi rrit aftësinë e nxënësit dhe inkurajon si ata pasiv ashtu edhe ata aktiv ta shohin leximin me përparësi. Një mënyrë efikase përveç materialeve të përzgjedhura nga mësuesi është sjellja e

materialeve nga vetë nxënësit. Është mësuesi ai që duhet të caktojë një ose disa orë të lira leximi jashtëshkollor për t'u trajtuar në klasë. Si shembull mësuesi mund të caktojë një libër për të lexuar dhe në fund të muajit të një orë të lirë kushtuar këtij libri.

Mësuesi mund të ndajë grupet e punës dhe secili prej tyre ka një detyrë të caktuar. Në këtë orë mësimore mësuesi me anë të grupeve nxit diskutimin për çështje të ndryshme që kanë të bëjnë me temën, qëllimet, karakteret etj. E njëjta mënyrë mund të veprohet edhe për një libër me tregime ku çdo nxënësi mund t'i lihet të diskutojë për një tregim të caktuar dhe hapet diskutimi për një çështje të dhënë. Një shembull i mirë nga ku mësuesit e gjuhës angleze mund të bazohen për të vepruar është teksti i antologjisë në gjuhën shqipe në ciklin 9-vjeçar ku për çdo nivel klase ka një libër të caktuar me tregime ku nxënësit aftësohen për të komunikuar, mësojnë fjalë të reja, zhvillojnë aftësitë e leximit nëpërmjet pyetjeve formuese.

Përveç kësaj, nxënësit rrisin nivelin e tyre gjuhësor dhe përvetësojnë gjuhën. Edhe një enciklopedi historike, antropologjike, gjeografike në gjuhën angleze është një tekst interesant jashtëshkollor ku nxënësit marrin njohuri në fusha të ndryshme historike e kulturore. Prandaj nxitja për të lexuar sa më shumë tekste dhe libra jashtëshkollorë ka shumë efikasitet. Gjithashtu nxënësit aftësohen edhe nga ana strukturore edhe nga ana funksionale gjuhësore.

Mësuesi duhet gjithmonë t'i monitorojë nxënësit gjatë leximit për të pasur sukses, si në leximin në shkollë ashtu edhe në atë jashtë saj. Të gjitha pjesët e leximit që paraqiten në tekstet shkollore përsa i përket tematikave që trajtohen janë të njëjta pavarësisht niveleve gjuhësore. Me anë të leximit nxënësit duhet të kuptojnë dhe të flasin për veten, familjen, jetën shkollore, pushimet, shoqërinë etj. Pra për çdo aftësi gjuhësore tematika që trajtohet është e njëjtë. Për këtë arsye leximi jashtëshkollor duhet të fokusohet pikërisht tek këto lloj leximesh që kanë të bëjnë me jetën e përditshme. Me anë të leximit nxënësit nxjerrin informacion, kuptojnë analizojnë dhe i përgjigjen kërkesave të ndryshme të leximit.

Përzgjedhja e librave jashtëshkollorë mund të bëhet shumë mirë me ndihmën e mësuesit. Ato duhet të jenë të përshtatshme për moshën dhe nivelin gjuhësor të nxënësve. Mësuesi përcakton detyra të qarta dhe i drejton nxënësit drejt leximit efikas. Puna në grup është një nga teknikat efikase si për leximin e thjeshtë ashtu edhe për leximin jashtë klase. Me anë të leximit rritet besimi dhe zhvillohet aftësia e leximit të pavarur.

Përfundime

Përdorimi i leximit jashtëklase apo siç e quajmë ndryshe leximi i teksteve dhe librave jashtëshkollorë është një mënyrë shumë e mirë dhe efikase për të rritur aftësinë e leximit të nxënësve të gjuhës angleze. Me anë të leximit zhvillohet aftësia krijuese dhe mendimi i lirë. Leximi shërben për të përvetësuar gjuhën dhe rrit kapacitetin e fjalëve të reja. Leximi i librave

jashtëshkollorë nxit dhe rrit aftësinë interpretuese dhe vlerësuese. Nxënësit rrisin njohuritë e tyre dhe vlerësojnë leximin. Duke përdorur si leximin brenda klase ashtu edhe atë jashtë klase krijohen perceptime të reja për leximin. Me dëshirë dhe vullnet, me ndihmë nga mësuesi çdo gjë e pamundur kthehet në mundësi dhe përveç njohurive nxënësit marrin kënaqësi. Leximi i pavarur motivon, inkurajon dhe hap dyert për njohuri të reja të cilat i shërbejnë nxënësve gjatë gjithë jetës.

Literatura

Antologji 4,5, Grup autorësh (2009): Sekreti i ëndrrave. Mbështetur në programin e Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës. "Redona", Tiranë.

Access 2(2014): Student's Book. Express publishing. UK.

Grabe, W. & Stoller, F (2002): Teaching and Researching Reading. Harlow, UK: Longman.

Krashen, S. D. (1993): The Power of Reading: Insights from the Research. Englewood, CO, Libraries Unlimited.

Kurrikula Kombëtare e Gjuhëve moderne për Arsimin Parauniversitar. Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Grup Autorësh. (2000).Toena, Tiranë

Nuttall, C. (1996): Teaching Reading Skills in a Foreign Language (2nd edition). Oxford: Heinemann.

Richard, J.C. (2001): Curriculum development in language teaching. Cambridge University Press.

REFLEKTIMI- FAKTOR I RËNDËSISHËM NË MËSIMDHËNIEN E GJUHËS SË HUAJ

Dr. Marsela Harizaj

Msc. Eliona Naqo

Departamenti i Gjuhëve të Huaja

Fakulteti i Shkencave Humane

Universiteti "Ismail Qemali"

marselaharizaj@yahoo.com,

marsela.harizaj@univlora.edu.al

Përmbledhje

Mësimdhënia e gjuhës së huaj sot në vendin tonë është një domosdoshmëri për gjithësecilin. Në vitet e fundit në vendin tonë zhvillimi i mësimdhënies së gjuhës së huaj po ecën me hapa të rëndësishëm. Nevoja për t'ju përshtatur ndryshimeve shoqërore, ekonomike, ka bërë që mësimi i gjuhës së huaj të përqëndrohet tek përdorimi i gjuhës. Me rëndësi është fakti se jo vetëm tekstet, por edhe metodologjia dhe trajnimet e mësuesve të gjuhës së huaj, janë përqëndruar drejt një mësimdhënie produktive. Në këtë punim do të trajtohet reflektimi mbi mësimdhënien e gjuhës së huaj i parë në këndvështrimet e mësimdhënies efikase dhe ndikimin që ka mbi rritjen profesionale të mësuesit të gjuhës së huaj dhe mësimdhënien. Mësues i suksesshëm, mësimdhënie e sukseshme.

Fjalët kyç: reflektim, mësimdhënie e sukseshme, zhvillim profesional i mësuesit

Abstract

Foreign language teaching in our country is a necessity for everyone. In recent years development of foreign language teaching is moving rapidly. The need to adapt to social, economical changes has made foreign language teaching focusing on the language use. It is important that not only texts, but also the methodology and training of foreign language teachers should be focused toward a productive teaching. In this paper it will be considered Reflection of the teaching process and its impact and role on the professional growth of foreign language teachers. Successful teacher is equal to efficient teaching.

Keywords: reflection, successful teaching, professional development of teachers

1. Vështrim mbi rëndësinë e mësimdhënies së gjuhëve të huaja në vendin tonë

Mësimdhënia në përgjithësi dhe ajo e gjuhës së huaj në veçanti bazohet në shumë faktorë. Është e vërtetë që mësuesi punon me tekste dhe metoda të bazuara në gjuhëtarë, por vetë zhvillimet e modeleve të ndryshme metodash dhe metodologjie të gjuhës së huaj bazohen tek përvoja e mësuesve të këtyre gjuhëve. Në vendin tonë dy dekadat e fundit mësimdhënia e gjuhëve të huaja po ecën me hapa galopante. Mësuesit sot pavarësisht gjuhëve që japin anglisht, italisht, frëngjisht, gjermanisht, gjuhë sllave, gjuhë latine përdorin tekste bashkëkohore, si dhe metodologji bashkëkohore. Mësimdhënia e gjuhës së huaj sot ka vetëm një qëllim: të bëjmë nxënësin të komunikojë në gjuhë të huaj jashtë klase ashtu siç komunikon në gjuhën amtare. Me anë të mësimdhënies dhe mësimnxënies kemi klasa të gjuhës së huaj me në qendër nxënësin. Kjo do të thotë që qëllimet e mësimdhënies përmbushin kërkesat dhe qëllimet e nxënësit drejt një mësimnxënie të sukseshme. Mësuesit mësojnë nga praktika e tyre. Çdo vit ata perfeksionohen falë reflektimit mbi mësimdhënien. *Por çfarë kuptojmë me reflektim? Pse është e rëndësishme të mësojmë nga praktika e përditshme? Cili është roli që reflektimi ka mbi një mësimdhënie të sukseshme? Si ndikon mbi krijimin e një mësuesi profesional?* Këto pyetje jemi përpjekur t'ju japim një përgjigje në këtë kontekst duke marrë parasysh mësuesin, rolin, praktikën që ka sot në vendin tonë mësuesi i gjuhës së huaj. Gjithashtu do të shohim disa mënyra praktike dhe lloje të ndryshme mbi përmirësimin e mësimdhënies në orët e gjuhës së huaj në shkollat tona.

Zhvillimi i shpejtë i shoqërisë së sotme con në nevojën për të ditur sa më shumë. Çdo ditë ne marrim informacion për gjërat që na rrethojnë dhe na interesojnë në jetën e përditshme. Në të njejtën mënyrë edhe mësuesit e gjuhës së huaj përpiqen të trajnohen dhe informohen mbi të rejat e fundit për një mësimdhënie efikase. Shkolla është vendi ku mësuesit zbatojnë praktikën e tyre mësimore. Mësuesit e gjuhës së huaj bazohen tek *Kuadri Evropian i Referencave për Gjuhët si dhe tek Kurrikula e Gjuhëve Kurrikula Kombëtare e Gjuhëve moderne për Arsimin Parauniversitar*, të dy këto tekste janë udhëzues të miratuar nga Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Kjo do të thotë që mësuesit informohen si për kuadrin edukativ ashtu edhe atë profesional të mësuesit të gjuhës së huaj.

Tek *Kuadri i Përbashkët Evropian i Referencave për Gjuhët* mësuesit e gjuhës së huaj informohen për: rëndësinë që kanë gjuhët e huaja; përshtatjen e referencave me vendet europiane; përdorimin e gjuhës dhe nxënësit; operacionet e mësimdhënies / nxënies; aftësitë e nxënësit si përdorues; detyrat e mësuesit në mësimdhënien/nxënien e gjuhëve si dhe kurrikulat. Kjo do të thotë që mësuesit aftësohen për rritjen e tyre profesionale duke lidhur gjithmonë parimet e mësimdhënies me ato të mësimnxënies. Tek teksti i dytë në mënyrë më konkrete dhe të njejtë për të gjitha gjuhët jepen aftësitë që duhet të zhvillojë nxënësi i gjuhës së huaj duke e vendosur theksin tek mësimdhënia me në qendër nxënësin dhe aftësimi komunikativ i nxënësit të gjuhës së huaj.

2. Zhvillimi profesional i mësuesit të gjuhës së huaj

Që të kemi një mësimdhënie të sukseshme dhe të zbatueshme në praktikë të gjitha orientimet e dhëna nga këto dy udhëzues bashkëkohorë, lind nevoja që mësuesit të ndërgjegjësohen se mbarëvajtja e mësimdhënies nuk bazohet vetëm në teori por edhe në praktikat e vetë mësuesve. Mësuesit kanë gjithmonë nevojë të reflektojnë mbi mësimdhënien e tyre që të kenë orë produktive, interesante dhe jo të mërzitshme. Për këtë arsye detyrat dhe rolet e mësuesve të gjuhës së huaj janë të larmishme dhe të shumëllojshme të cilat çojnë në një mësimdhënie produktive. Mësuesit e gjuhëve të huaja duhet t'ju ofrojnë nxënësve detyra komunikative të cilat i aftësojnë për ta përdorur gjuhën në jetën reale duke përfshirë fusha të ndryshme nga jeta e përditshme, edukative, personale, publike profesionale etj. Komunikimi është pjesë e pandarë e jetës së përditshme. Nxënësit komunikojnë me njëri-tjetrin për të shkëmbyer informacion, ndajnë eksperiencën dhe mësojnë gjuhën.

Nxënësit realizojnë detyra të ndryshme komunikative dhe mësuesit duhet të sigurojnë këto lloje veprimtarish dhe të monitorojnë mbarëvajtjen e mësimnxënies. Rolet e mësuesit janë të ndryshme. Për të pasur efikasitet një mësues duhet të jete aktiv dhe të reflektojë mbi mësimdhënien e tij/saj. *A ja arrita qëllimet? Çfarë mësuan nxënësit sot? A ishte mësimi i qartë? Çfarë duhet të ndryshoj?* Këto janë disa pyetje që çdokush nga ne ja bën dhe duhet t'ja bëjë vetes çdo ditë që të ketë sukses.

Është përvoja jonë ajo që na bën të përmirësohemi dhe të reflektojmë. Një mësimdhënie efikase varet nga një mësues efikas. Një mësues është efikas kur arrin qëllimet, përdor larmishmëri metodash, teknikash, strategjish. Në një klasë të gjuhës së huaj mësuesi duhet:

- ❖ *Të tregojë entuziazëm*
- ❖ *Të menaxhojë klasën*
- ❖ *Të përfshijë të gjithë nxënësit në mësim*
- ❖ *Të përdorë strategji për të motivuar që të ketë një mësimnxënie produktive*
- ❖ *Të paraqesë materiale të reja*
- ❖ *Të përdori udhëzime të qarta dhe shpjegime*
- ❖ *Të përdori shumëllojshmëri stilesh, metodsh dhe burimesh*
- ❖ *Të monitorojë nga afër nxënësit në çdo veprimtari*
- ❖ *Të përdori feedback të vazhdueshëm*
- ❖ *Të jetë ndërveprues (Westwood,2008:59)*

Të gjitha këto role të lartpërmendura janë pikësnyime mbi të cilat mësuesi i gjuhës së huaj reflekton për të pasur një orë sa më aktive dhe të larmishme. Gjithashtu janë edhe disa faktorë të tjerë shoqëror që edhe për një profesionist të mirë mund të mos duken shumë të rëndësishme por në fakt janë me tepër rëndësi. Përvoja na tregon se mësuesi duhet edhe të dhurojë një buzëqeshje, të bëjë edhe një shaka aty kur duhet, t'i lërë nxënësit hapësirën e nevojshme për të komunikuar, të sigurojë një atmosferë të tillë ku mësimi mos të kthehet në stres por të japi kënaqësi. Një mësues i mirë duhet edhe të

lavdërojnë me fjalë sepse kjo i inkurajon nxënësit për të qenë pjesë aktive e procesit mësimor. Një mësues i mirë duhet të jetë asnjëanës duke i trajtuar nxënësit njësoj pavarësisht prejardhjes shoqërore apo nivelit gjuhësor që kanë nxënësit. Për të arritur të gjitha këto mësuesi duhet të reflektojë mbi mësimdhënien në mënyrë të vazhdueshme. Diskutimet me mësuesit e tjerë janë gjithashtu një mënyrë e cila i ndihmon mësuesit për mbarëvajtje sa më të mirë. Më poshtë do të përshkruajmë disa praktika reflektuese të cilat mund të përdoren për të arritur një mësimdhënie produktive dhe të sukseshme në orët e gjuhës së huaj pavarësisht se cila gjuhë është ajo.

3. Disa praktika reflektimi për një mësimdhënie të sukseshme

Mësuesit reflektojnë mbi mësimdhënien në bazë të qëllimeve të tyre dhe të nxënësve duke vlerësuar sa janë realizuar ato. Të ndryshohet ku ka vend për ndryshim. Kjo arrihet me përkushtim, punë, motivim. Sesi mund të përmirësojmë mësimdhënien dhe të reflektojmë mbi punën tonë mund të bazohemi tek disa hapa të thjeshtë të reflektimit.

Reflektim nëpërmjet mbajtjes së shënimeve

Çdo mësues në shkollat tona si në ciklin 9- vjeçar ashtu edhe në atë para- universitar mban një ditar. Ditari përshkruan orën mësimore sipas modelit ERR (Evokim, Realizim, Reflektim). Kjo do të thotë që pasi ka mbaruar ora mësimore mësuesi duhet të bëjë reflektim mbi orën që u zhvillua. Pyetje të tilla si: *Sa u realizua qëllimi? Si punuan nxënësit? Sa kuptuan dhe çfarë përfituan?* Janë pyetje të zakonshme që çdonjeri mund t'ju kthejë përgjigje dhe t'ja bëjë vetes sepse mësimdhënia është përgjegjësi.

Është mësuesi ai që e drejton nxënësin dhe e udhëzon dhe i jep informacion. Që informacioni të jepet në mënyrë të saktë mësuesi duhet të reflektojë. Prandaj veç ditarit mbajtja e shënimeve është një mënyrë shumë e mirë e cila ndihmon për përmirësim. Mësuesi i gjuhës së huaj mund të shkruajë në një fletore çfarë metode ka përdorur, çfarë teknikash dhe strategjish. Pra një vetë- raportim për të reflektuar mbi arritjet e kësaj ore, herës tjetër ndryshon teknikat dhe strategjitë. Duke parë herë pas here objektivat e arritura mësuesit mësojnë se çfarë do ndryshojnë.

Reflektim nëpërmjet vëzhgimeve të orëve të tjera

Mësuesi i gjuhës së huaj reflekton për mësimdhënien e tij nëse ishte produktive ose jo edhe nëpërmjet vëzhgimeve të orëve të tjera të gjuhës së huaj duke shkruar tek kolegët. Duhet të heqim dorë nga krenaria, paragjykimet. Gjatë gjithë jetës sonë në mësojmë shumë gjëra të reja. Pra një vëzhgim nuk ul krenarinë e mësuesit por e ndihmon të reflektojë dhe të zhvillohet profesionalisht.

Reflektim nëpërmjet orëve të hapura mësimore

Kjo nuk është e njejtë me vëzhgimin e një ore, në këtë rast mësuesi fton kolegë të tjerë të fushës të vëzhgojnë orën mësimore. Kjo është një praktikë mësimore e cila praktikisht zbatohet në vendin tonë dhe është e dobishme sepse mësuesit mësojnë nga praktika e njëri-tjetrit. Çdo mësues është i lirë të vendosi për orë të hapura.

Reflektim nëpërmjet regjistrimit

Kjo është një praktikë e mirë reflektimi. Nëse rregjistrohet ora mësimore dhe shikohet me qetësi mësuesi shikon disa aspekte të ndryshme veç objektivave. Mësuesi shikon: *Sa bashkëpunues kanë qenë nxënësit? Si i ka ndarë detyrat? Si u kryen punët në grup?* etj, duke qenë se sot mësimdhënia e gjuhës së huaj drejtohet dhe priret ndaj detyrave komunikative ku përdoret punë në çift, puna në grup. Ndonëse kjo nuk praktikohet në shkollat tona është një mënyrë e mirë reflektimi.

Reflektim nëpërmjet intervistave dhe pyetësorëve

Të njohim nxënësin do të thotë të njohim stilet e të nxënit. Një mësues i mirë përshtat strategjitë në bazë të stilit të të nxënit. Prandaj në një orë të caktuar për shembull pas mbarimit të një kapitulli mësuesi mund t'i shpërndajë këto pyetësorë tek nxënësit dhe duke marrë fedback përmirëson mësimdhënien.

Këto janë disa nga praktikat e reflektimit, por mund të ketë dhe të tjera të cilat dalin nga përvoja e mësuesve. Kur flasim për reflektim dhe ndikimin që ka tek mësimdhënia e gjuhës së huaj mund të mos limitohemi thjesht tek ciklet parauniversitare por edhe në universitet. Lektorët e gjuhës angleze apo asaj italiane mund të shkëmbejnë përvoja me kolegët e tyre duke ndjekur për shembull praktikën e orëve të hapura apo vëzhgimet. Lекtori ka role si ato të lartëpërmendura edhe të tjera të tilla si: rritjen profesionale akademike nëpërmjet shkrimit të artikujve, pjesëmarrjen në konferenca për të dhënë përvojë dhe për të marrë përvojë. Duke qenë se sot në universitet si mësimdhënia e gjuhës angleze ashtu edhe e gjuhëve të tjera fokusohet tek të mësuarit nëpërmjet komunikimit dhe përdorimi i gjuhës si në jetën reale, Lektorët vazhdimisht përdorin strategji të ndryshme, variojnë teknikat, ofrojnë materiale mësimore të kohës, përdorin teknologjinë. Këto kanë vetëm një qëllim të vetëm: të përshtasin qëllimet me ato të studentëve, mësimnxënie efikase të gjuhës.

Përfundime

Në orët e gjuhës së huaj është e rëndësishme të analizojmë çdo detaj duke analizuar komponentë ndërveprues të ndryshëm si metodologjia, strategjitë. Prandaj është e rëndësishme të reflektohet për të pasur efikasitet. Përveç roleve që një mësues duhet të kryejë në një klasë, mësuesi duhet të ketë edhe disa cilësi që t'i kombinojë. Pritshmëritë e mësimdhënies së mirë varen nga dëshira për të ndryshuar. Nëse ne jemi të hapur, komunikativ me kolegët,

atëhere ne mund të përshtasim dhe të ndryshojmë praktikën e mësimdhënies. Përveç trajnimeve dhe workshopeve apo seminarët për mësuesit e gjuhëve të huaja, vendi i parë që ndihmon për përmirësim është ambjenti i mësimit, pra klasa.

Mësimdhënia efikase sjell mësimnxënie efikase. Duke vlerësuar mësimdhënien mësuesit nxjerrin detyra për ta përmirësuar duke reflektuar. Teoria lidhet me praktikën, mësuesit përmirësohen nëpërmjet praktikës. Reflektimi pas çdo ore na ndihmon të përmirësojmë mësimdhënien tonë drejt një mësimdhënie bashkëkohore ku orët e gjuhës së huaj kanë në qendër studentin dhe ku ndërveprohet dhe komunikohet, kur krijohen lehtësira dhe ndihmesë në mësimnxënie.

Literatura

Kuadri i Përbashkët Evropian i Referencave për Gjuhët. Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Grup Autorësh. (2006),Tiranë

Kurrikula Kombëtare e Gjuhëve moderne për Arsimin Parauniversitar. Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Grup Autorësh. (2000).Toena, Tiranë

Musai, B. (2003): “Metodologjia e mësimdhënies”.Tiranë.

Richards, J, C. (2000): Beyond training. Cambridge University Press.

Richards, J.C. & Rodgers, T.S. (1999): Approaches and Methods in Language Teaching.Cambridge University Press.

UR, P. (2000): A course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge University Press.fq.12

MBI LIRINË E SHKRIMIT, TË BOTIMIT DHE KUFIJTË RESPEKTIVË

MsC. Albert Habazaj

Biblioteka Qendrore "Nermin Vlora Falaschi"

Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë, ALBANIA

Përmbledhja/ Abstrakt

Përzgjedhja jonë për këtë punim nuk është e rastit, sepse respektimi i shenjtërisë së Fjalës është edukatë dhe kulturë për çdo qytetar; sepse ekonomia e nderit ndaj madhërisë së parë, që njeriu krijoi në botë - Fjalës, është detyrim dhe mision gati hyjnor për çdo punëtor të mirë ndaj fjalës në letër.

Punimi fokusohet në rëndësinë që ka liria e shkrimit dhe e botimit, si dhe kufizimet përkatëse, nga që vërehen jo pak anomali e paradokse. *"Të jesh i lirë do të thotë para së gjithash të thuash të vërtetën. Vetëm e vërteta na bën të lirë"*, thotë Umberto Eko¹).

Liria sjell mundësinë për të ndryshuar pozitivisht mendimin e konkretizuar në fjalë, që të përmirësohemi duke përparuar. Baticën e lirisë për të shkruar e botuar lirë, deri përtej kufijve të imagjinatës (në kontekstin negativ) nuk mund ta gjykojmë si vlerë, por si antivlerë.

Krijuesit duhet ta strukturojnë shkrimin e botuar drejt një letërsie të integruar në tre plane: në rrafshin ballkanik, mesdhetar dhe europian, me identitetin e saj origjinal, mbushur me vlerat e virtytet më të mira, më të bukura e më të dobishme të traditës, e shkarkuar nga veset që i gërryejnë palcën e cilësisë artistike; për të qenë në rezonancë me ritmet bashkëkohore të letërsisë që jeton e lë gjurmë.

¹) Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë: *Konferenca shkencore "Gjuha letrare kombëtare dhe bota shqiptare sot"*; Tiranë, 20- 21 nëntor 1992; Tiranë: Shkenca, 2002; shih: Agim Vinca: *"Gjuha e sotme letrare shqipe dhe konteksti socio-kulturor shqiptar"*, f. 93.

Fjalët çelës: Liri e shprehjes, e drejta e botimit, kufiri shkrimor, kritikë letrare.

Abstract

Our selection for this work is not occasionally, because the respect for the Word sanctity is education and culture for all citizens; because the honor economy in awe the first man created in the world - Word is divine, an obligation and mission ready for every good worker of the word on paper.

The paper focuses on the importance of freedom of writing and publishing, as well as the relevant restrictions, as far as are observed no small anomaly and paradoxes. "To be free means first of all to tell the truth. Only the truth sets us free", says Umberto Eko¹).

Freedom brings opportunity for positive change, substantiated opinion in question, to improve progressing. Tide of freedom to write and published free, so beyond imagination (in a negative context) could not consider as the value, but as anti-value.

Creators have to structure writing of literature published to integrate into three plans: Balkan plan, Mediterranean and European plan, with its original identity, values and virtues filled with the best, most beautiful and most useful of the tradition, the download from the vices eroding bone of artistic quality; to be in resonance with contemporary rhythms of literature who lives and leaves footprints.

Keywords: *Freedom of expression, copyright, text border, literary criticism.*

Është sa biblike, aq jetësore dhe universale sentenca: "Në fillim ishe fjala - vetëm e vërteta na bën të lirë". Gjykojmë se ia vlen të kujtojmë se "*të qenët i lirë në jetë e në punë; mungesa e shtypjes, e varësisë dhe e kufizimeve që pengojnë, vështirësojnë e ndrydhn veprimtarinë*"²) krijuese të letrarëve; liria demokratike për të drejtën e fjalës, shkrimit, shtypshkrimit dhe botimit; liria e mendimeve, e ndërgjegjes apo liria poetike etj., sidomos në hapësirat e mbushura me provincialitete romantike, në një kohë që sfidohet shpejtësia e dritës, po shpërdorohet në trajta të pakonceptueshme.

²) "*Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*" Tiranë: Akademia e Shkencave, 1980, f. 1005.

Vërtet liria e shprehjes (ose e fjalës) është e drejtë e çdo individi për të shprehur lirisht mendimet e tij, përfshirë të drejtën për të marrë ose për të dhënë informacion nëpërmjet mjeteve të komunikimit masiv. Vërtet është një nga të drejtat e njeriut themelore, e përfshirë në Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, dhe e shprehur në Amendamentin e Parë të Kushtetutës së SHBA. Vërtet liria e shprehjes shihet si pjesë themelore e procesit demokratik, që ndihmon për shfaqjen e së vërtetës, si dhe që siguron mënyrat për vetëpërmbytjen e individit. Veçse liria e shprehjes nuk mund të cenojë moralin e tjetrit dhe as nuk mund ta kalojë cakun e prekjes së reputacionit të të tjerëve, me gjithë sjelljen e interpretimeve të reja *“për parimin e proporcionalitetit”*³), për të mos u shpuar nga asnjë gjemb i hidhur konfliktual e për të mos u hidhëruar nga asnjë thumbim i dëmshëm.

Liria e shprehjes nënkupton lirinë e ndërgjegjes e të besimit, lirinë e shtypit dhe pjesëmarrjen e lirë në mozaikun ylberor natyral veprimtar, ndërkohë që në shoqëritë totalitare asnjëra prej tyre nuk lejohet. *“Megjithatë, edhe në shoqëritë demokratike, liria e shprehjes nuk është e drejtë absolute. Ajo mund të kufizohet për arsye të sigurisë kombëtare, ose mund t’u nënshtrohet ligjeve që kanë të bëjnë me fshehtësinë e jetës ngushtësisht vetjake, shpifjen, pornografinë, nxitjen e urrejtjes raciale,... ruajtjen e sekretit dhe të drejtën e autorit”*⁴).

Ndërkohë liria e shtypit, si liri për të shtypur e botuar informacion dhe mendime pa marrë leje më parë dhe pa kufizime paraprake, duke iu nënshtrohet ligjeve për çështje të tilla si shpifja apo pornografia, na kujton që të mos harrojmë urtësinë popullore: *“Ndalu bek se ka hendek”*. Në vende demokratike, liria e shtypit mund të bjerë ndesh me të drejta të tjera, si e drejta e individit për fshehtësi të jetës ngushtësisht vetjake, ose e drejta për t’u përgjigjur ndaj komenteve dashakeqe apo edhe armiqësore të bëra nga shtypi.

Telegrafisht, do të mundohemi të trajtojmë për tri piketa që kemi dalluar nga leximet e deritanishme: 1- mirësitë letrare, 2- prapësitë apo ligësitë jo

³) Macovei, Monica: “Manuallet e të drejtave të njeriut, Nr. 2: *Liria e Shprehjes*”; Një udhëzues për implementimin e Nenit 10 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, [Tiranë, 2003], f. 44.

⁴) *“Enciklopedia e Përgjithshme e Oksfordit”*; Tiranë: Instituti i Dialogut & Komunikimit, 2006, f.735.

vetëm artistike të letërharxhuesve, si dhe 3- disa teza, që gjykojmë t' i shtrojmë si të vërteta, duke i mbrojtur me argumentat që na duken mbushmendëse: 1) Të merr malli e mbushesh me lëng poetik, sa ngopesh artistikisht dhe estetikisht me krijimet e Fatos Arapit, i cili vlerësohet edhe si "*më i mirënjohuri ndër poetët e sotëm shqiptarë*"⁵⁾, det i thellë i letërsisë shqiptare. Humanizmi universal, dashuria njerëzore dhe kodi moral "Liria ime mbaron po preka lirinë tënde" mishërohet në vargjet jo vetëm tejdukshmërisht të sinqerta: "*Nuk i lyej kurrë këpucët/ te llustraxhinjtë! / s'i dua njerëzit te këmbët e mia*"⁶⁾, të cilat mjaftojnë t'i japin Visar Zhitit "liçencën" e lirisë së shkrimit dhe të botimit. Nuk e di se si fluturon koha dhe të duket vetja se je mençuruar, fisnikëruar artistikisht dhe zbukuruar shpirtërisht, kur lexon, fjala vjen romanin "*Premtimi*" me vetëm 160 faqe të shkrimtarit Fridrih Dyrrenmat; "*I huaji*" i Alber Kamysë me 137 faqe; "*Të vdekurit*" nga Xhejms Xhojs e vepra të tjera (s' mund të bëjmë dot inventarin e vlerave artistike të librave, me të cilat tempulli i lirisë së shkrimit dhe të botimit global ndihet mirë në këmbë dhe me dinjitet. Iu riktheva një buzëmbremje novelëzës me 96 faqe "*Lulet e mollës*" të Xhon Gollsuorthit, të cilën e pata lexuar 12 vjet më parë, kur isha në Itali. Në fund të libërthit kisha shkruar: "Coppito, L'Aquila, domenica, 8.06. 2003, ora 23 : 25':

Pa dashur më shkasim lotët, pasi mbarova së lexuari këtë prozë poetike brilante, të rrallë, të veçantë, esencë. Musht letërsie! Të lumtë Gollsuorth! "*Mos nxitoni të bëheni shkrimtarë, djema!*"- na tërheq vëmendjen një nobelist ballkanas.

Në këtë krizë kulture, nën hijen e një fjale të madhe, edhe në Shqipërinë tonë të vogël shihet fytyra e epokës moderne tek emra të përveçëm si: Petraq Risto e Mimoza Ahmeti, apo Linditë Arapi, Agron Tufa, Ervin Hatibi, Andi Bejtja, Virion Graçi, etj., por (më falni), jo të shumtë janë **shkrimartët** e kësaj pjace krenarisht dhe lartësisht letrare, e aftë për ballafaqime rajonale, kontinentale dhe globale.

Përveç funksionalitetit të harmonishëm të trinomit: ndjenjë, mendim, figuracion, këta krijues kanë favorin se jo vetëm e kanë shkëlmuar kulturën e frikës, por e kanë shqyer atë, si nevojë identiteti krijues dhe ballafaqimi kulturor

⁵⁾) Elsie, Robert: "*Histori e letërsisë shqiptare*"; Tiranë- Pejë: Dukagjini, 1997, f. 417

⁶⁾) Elsie, Robert: vep. e cit., f. 426.

me të tjerët. Gjuha e shkrimtarit është e dashur si fjala e nënës, e ëmbël si mjali i bletëve që e mbledhin nektarin luleve të malit, e dallgëzuar si deti i thellë në fortunal.

Gjuha e shkrimtarit është gati hyjnore, sepse shkrimtari është mjeshtër i fjalës së bekuar që shkruan vepra artistike. Bijtë e Homerit e të Dantes, të Shekspirit e të Gëtes, të Naimit e të Kadaresë e pasqyrojnë jetën përmes figurave artistike që ngrihen mbi faktet, njerëzit, ngjarjet dhe dukuritë e ndryshme. Gjuha e shkrimtarit ka për objekt pasqyrimi artistik tipiken shoqërore, dhënien në mënyra të përgjithësuara të karaktereve tipike në rrethana tipike.

Mjeshtri i fjalës së bukur është inxhinier i qetësimit të shpirtave njerëzorë. Ndryshe janë shkrimtarucët. Ata janë të paaftë e të pavlerë, që shkruajnë për të holla a për t'i bërë qejfin dikujt. Ata janë demkëra, duke mos kuptuar se shoqëria e konsumit të librit po i thotë shoqërisë së prodhimit libror: “Të lutem, hapëm pakëz krahun, se dua të ecë!”

2) Tek shumë të tjerë, që përbëjnë taborrin e letraharxhuesve të padobishmëm, të cilët dashur padashur shndërrohen në dëmtues të pyjeve, si duket akoma s’paska ardhur koha e kapërcimit të lodhjes historike. Për një arësye a një tjetër, pensionistëve, ish ushtarakëve, mësuesve, veteranëve, të persekutuarve, sidomos ca pleqve të moshës së tretë u vijnë në dorë para, se dikush ka djalin apo vajzat në mërgim, dikush merr dëmshpërblim burgu, apo larg qoftë lekët e fëmijës së vdekur furtunave të kurbetit etj.

Duke menduar ç’të bëjnë me ato lekë gjaku të pjellës së tyre, disa nga këta, të cilët gjatë gjithë jetës nuk i ka lidhur asgjë me librin, mendojnë si të veprojnë me paret dhe rrufeshëm vendosin të bëhen **shkrimtarëra**. Kemi shkrimrues fisi, mëhalle, fshati, krahine, që bëjnë monografira për hallën, tezen, gjyshin, babën etj., të cilët mund të jetë shumë të mirë në familje, si njerëz të zakonshëm me vlera familjare, por që nuk emetojnë, nuk shpërndajnë cilësi artistike. Harrojnë fjalën e të parëve: “*Nuk mëson kali revan në pleqëri*”. Në vend të bëjnë një urë, një çezmë, një dhurim simbolik bamirësie, të hapin një kurs zdruktharie, hidraulikësh, elektrikistësh, muratorësh, një rrobaqepësi, furrë buke apo një gjë tjetër të mirë, të bukur e të dobishme, na morën frymën me botime të pafundme, por magazinat e thasëve me krunde nuk i hyjnë kujt në punë, aq më tepër sot.

Më e keqja është se këtë ves kopeja e shkrimtarllëkut ua mëkon brezave që ngrihen. Dhe prandaj Shqipëria jonë hallemadhe ngjitet majave të larta të kulturës nga moli në mol. Dhe prandaj Presidentin e letrave shqipe dhe Ambasadorin e kulturës tonë në globin njerëzor jo pak herë e shpërfillin, s’e nderojnë, s’e vlerësojnë, edhe pse emri Kadare ka kohë që ka dalë mbi re. Është kambanë kushtrimi për letrarët e vërtetë thirrja e të paharruarit Ali Podrimja: *“Të kanë rrejtur/ se je më i bukuri/ ndër trimat më trimi/ më i vjetri ndër të moçmit/ Tjetër kush do të ishe.../ Dhe unë do të kisha Atdhe”*⁷

A nuk po vjen momenti, që nga gufoshja e mbytyes së karbonit antiartistik, të lëshojmë thirrjen SOS -, se po na gërryen krimbi antiletrar, po na përdhunojnë të parën, të shenjtën, të shtrentjën, Fjalën. Sinqerisht, nuk më del koha të lexoj të gjitha fletët e grumbullura ndër tekste. Edhe sikur gjithë vitin të merrem vetëm me lexime, me këto lexime “veprash madhështore” e asgjë tjetër, s’më del koha, s’më mjafton. Si mund të zgjidhet ky ngërç? Vërtet flet për kullotën e imagjinatës Urata e Letrave Shqipe, Dritëroi, i cili dritëron me atë fjalë që gdhend dhe gurin, se poetin a shkrimtarin e quan kal hergjele, por kur është nevoja (kur s’ plotëson kushtet e letërsisë cilësore) kalit i vihet fre, se terreni letrar ka kullota të pafundme imagjinativë, por ka edhe hone, humnera e thepa nga ku gremisesh e s’të ngelet as nam e as nishan letrar. Si duket, prandaj porositi Plaku i Bardhë i Letrave: *“Prit dhe pak”*⁸) sepse proza e kursyer, e ngjeshur apo vargu lakonik, ku të gurgullojnë metaforat, me strukturë, me stil, me shprehje të thukëta, me ide e mesazhe duhet të zërë tharmin e brumit për të bërë një bukë të mirë letrare, që lexuesi ta shijojë e të ngopet me art.

Ustallarët e botimeve me babaxhanllëkun e tyre po e vrasin artin e vërtetë, po e shtrembërojnë lastarin e njomë të talenteve të reja, po e thyejnë pa çelur në gonxhe. Por kështu, veç i mëndjemadhësojmë fëmijët, djemtë, vajzat apo dhe të tjerë të papërgatitur për të realizuar atë që thotë Kanti: *“Arti i poezisë zë radhën e parë midis të gjitha arteve”*. Pse e them këtë? Para dy - tre vjetësh (tetor 2012 ka qenë) na ranë në dorë 56 fletë me vjershurina, të lidhura në një libër, po i themi. Citojmë vetëm një strofë nga ky botim i autores N.H: *“Një lexim jetës i bëra,/ që kur linda, deri më sot/ jam njeri nga gjithçka isha,/ kam jetuar me mund e djesë ”* (f. 7). M’u kujtua tallja galopante e Kadaresë në *“Koha e*

⁷) Podrimja, Ali: *“Buzëqeshja në kafaz”*, Tiranë: SHBLSH; 1993, f. 65.

⁸) *“Gazeta shqiptare”*: E diel 17 Tetor 2010, f. 8.

shkrimeve” me “*kryeveprën*”, e cila qenkerkej “*vjersha më e bukur e gjithë poezisë shqipe*”: vetëm me dy strofa: “*Kush punon/ Rahat shkon/ Detin e kalon./ Njeri s’e ndalon*”. Dhe tjetra, “*madhështore*” fare: “*Kush nuk punon/ Rahat nuk shkon Detin s’e kalon/ Njeri e ndalon*”.

Me entuziazëm e krenari pritej botimi në shtypin letrar, emri i madh që do të bënte jehonë. Dhe, vërtet doli, por diku në një cep, që mezi dallohej: “*Ju shkruani një gjuhë që as në prozë nuk përdoret...Po të ishte kështu, do të bëheshin të gjithë shkrimtarë dhe poetë ...Vetëm kini parasysh një këshillë: lexoni përpara se të vendosni të shkruani.*”⁹), por mos kopjoni e t’i botoni ato që kanë shkruar të tjerët se është turp e faqe e zezë e mandej më mirë është dalja finale nga qarkullimi më fillestar qytetar e jo më të ruash kontakte kulturore- letrare me të tjerët.

Qysh më shumë se një çerek shekulli, e ka parandjerë Kadareja këtë qorrollisje të jo pak asgjëbërsave përpara botës letrare, që i kalon gjithsesi indiferentshëm, në inekzistencën e tyre artistike, jo vetëm vigani i letrave, por mbarë komuniteti i kulturuar shqiptar. U lodh dita me ne. Koha s’ka kohën tonë!... Se, ja, të tilla janë lëndimet artistike që na shkaktohen nga “*plagë librash*”¹⁰).

Një mik i mirë, sot shkrimtar i kujdesshëm dhe i respektuar më rrëfen se në Vlorë ka një fjalë të urtë: “*Mos dil si kërriçi para gomarit*”, kurse shkodrani e shpreh neverinë ndaj mëndjemadhit karabush e pa këmbë në tokë me thënien: “*Atij që s’e do, i thuaj: “Të hyftë vetja në qejf!”* dhe më dha një revistë të vjetër “*Nëntori*”, ku, redaksia i kishte kthyer nëpërmjet revistës këtë përgjigje për mosbotimin e prozës që ai kishte çuar për botim: “*P. SH. - Vlorë. Tregimi juaj “Me trenin për në Vlorë” ka ide të mirë, por që nuk keni arritur ta materializoni artistikisht. Subjekti është i lehtë dhe mënyra e shtjellimit të tij tepër e konsumuar: bisedë në udhëtim, e cila i vjen lexuesit nëpërmjet një narrative të dyfishtë: tregimin e plakut Malo e ritregon një i tretë që identifikohet me autorin. Përveç kësaj, tregimi ka një mungesë të theksuar realizmi...Fabula është e stisur, ashtu si dhe plaku Malo, që është një tip arkaik...Arkaizmi i tij shihet si në botën shpirtërore, ashtu dhe në shprehjet që përdor. Ja, mendojeni edhe një herë: të vjen*”

⁹) Kadare, Ismail: “*Koha e shkrimeve*”, Tiranë: Naim Frashëri, 1986, f. 22 - 23.

¹⁰) Të drejtat e njeriut: nr. 4 (32) - 2002, shih: Visar Zhiti “*Kur persekutohen e drejta e shkrimtarëve, e veprave të tyre, por dhe e lexuesve*”, f. 71.

një i moshuar dhe të ulet përballë në tren dhe, pa e njohur e pa e pyetur, fillon të të hapë zemrën për njerëzit e ti të afërt. Dhe kush është ky? Një plak lab, sedërli. Përveç kësaj, në shtatë faqe që ka tregimi, tri të parat janë jashtë tij dhe fare mirë mund të reduktohen. Kuptohet që me këto të meta, nuk ka si bëhet fjalë për botim¹¹).

Në shumë raste, sot mungon sinqeriteti artistik nga ata që shkruajnë e pretendojnë që bëjnë art; mungon po ashtu edhe sinqeriteti i kritikës letrare, profesionalisht skandaloze, në atë farë feje, sa që kur sheh emra të dëgjuar të kritikës letrare, nuk i beson se konkludon në përshirosje ndaj atyre që kanë në dorë fjalën dhe abuzojnë me të. Ky realitet i parë me sy, na detyron të shtrojmë pyetjen: “A do ta kapim trenin letrar për në Europë e për në Botën e Artit?” Veç të tjerash, një grishje dinjitoze na vjen nga një poet dhe estet i njohur, se poezia ia detyron burimin e vet pothuajse krejtësisht gjenialitetit (talentit), dhe po aq ajo “nuk ia lë veten drejtimit të rregullave ose modelit”, pra gjësë së sjellë si *shembull*”¹²), se poezia duhet ta pastrojë veten nga tepricat.

Për arsye etike bashkëkohore, realiste e tokësore, dhe në kontekst të gjendjes së sotme në bumbotimet shqiptare, nuk mund të jap më tepër informacion (për rastin e N. H, që përmenda në këtë vrojtim letrar), sepse deri këtu më lejon kufiri i lirisë. Një harmonizim midis vertikalitetit dhe horizontalitetit të shkrimit dhe botimit sjell dobi jo vetëm për letërsinë tonë, por për kulturën e vendit në tërësi, që të kemi mundësi të krahasohemi denjësisht me të tjerët. Ne kemi male letrare në relievin kulturor, kemi dhe kodra letrare, por jo shumë, kemi shumë fusha letrare, por, pak janë ato, të cilat prodhojnë e na falin cilësi, sepse, ndoshta, nuk e peshojnë dot Vlerën e Fjalës.

Funksionaliteti serioz dhe me përgjegjësi i mbi 100 shtëpive botuese (pa harruar që nuk dihet statistika e kasolleve botuese e shtypshkronjave, që janë si ato ndërtimet pa leje) është i domosdoshëm. Nuk merret vesh kush është libër me vlera e kush jo, nëpër promovimet që bëjnë botuesit apo nëpër panairot vjetore, sepse secili botues thotë se libri i radhës që prezanton është më i miri, i paparë më përpara e s’ka si ai!... Para nja katër vjetësh, kam qenë

¹¹) “Nëntori”: organ i LSHA të Shqipërisë; revistë e përmuajshme letraro-artistike shoqërore politike, Tiranë, 11/1986, f. 207.

¹²) Ozel, Ismet: “Udhëzues për leximin e poezisë”: Shkup, Logos-A, 2006, f. 67.

dëshmitar në dy promovime të një botuesi të njohur. Prezantohej libri i një autori me emër mesatar dhe botuesi tha: *“Ky është libri më i mirë jo vetëm i këtyre 20 vjetëve të fundit, por më i miri që kur njihen botimet shqipe”*. Edhe në rastin tjetër, (u ndodha edhe unë), botuesi tha: *“Ky është libri më i miri...”*. Tani, cili mund të ishte më i miri? Kërkohej seriozitet nga botuesi, se bëhet fjalë për libra, për dritë kulture e jo për domate e kastravecë. Mendoj se botuesi duhet të jetë vërtet një furrëtar nikoqir, që të nxjerrë nga furra e botimit bukë të pjekura letrare, jo qullufice pa shije e të shpifura. Paraja po rrënon artin. Redaktori, korrektori apo të ashtuquajturit e të vetëshpallurit redaktorë, recensentë e korrektorë për 5 lekë shesin emrin, ulin dinjitetin e kritikut letrar apo kërkojnë të bëjnë emër, por në vend të vënë vetullat, siç thotë populli, nxjerrin sytë e tyre e kërkojnë të qorrojnë lexuesin. Harrojnë që lexuesi është me nivel arsimor e kulturor më të lartë se më parë; ka shumë burime informacioni edhe falë të dhënave digjitale që merr nga interneti; është shumë më i kualifikuar shpesh herë edhe nga stafi realizues i librit apo lumedetit libër.

Ka më shumë çmime se shkrimtarë; ka më shumë shkrimtarë se lexues; ka më shumë dembelë që duan dekorata (si duket ndaj qenkërka krijuar edhe industria e dekoratave...). Nuk më vjen mirë ta pohoj, por ka vërtet më shumë dembelë të lodhur e dallkaukë, që kënaqen me asgjë, se sa punëtorë të vyer të fjalës së artë, me shkëlqim diellor për ndërtimin dhe ngrohjen e shpirtrave njerëzorë. Nëpërmjet hyjnisë së Fjalës, vlen të klasifikohen si duhet ata që guxojnë e marrin penën të shkruajnë, ata që turren të botojnë, librapjekësit dhe nestorët që kanë detyrë të orientojnë lexuesin e uritur për letërsi të vërtetë. Se pastaj, edhe bufi e kupton që kreshnikërimi i tyre zbehet, venitet, fiket natyrshëm, si Riadi i zemëruar shumë që s’pati vijues që ta kreshnikëronin të famshmin çmim *“Shpata e ndryshkur”*. Përndryshe, mund t’ju vijë në ndihmë grotesku i V. Graçit: *“Tha zoti Riat Matini: (sipas “CNN”) - Nuk kam çfarë të them!”¹³*).

Bibliografia:

¹) Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë: *Konferenca shkencore “Gjuha letrare kombëtare dhe bota shqiptare*

¹³) Graçi, Virion: *“Shpata e ndryshkur”*; Tiranë: PHOENIX, 1999, f. 15.

sot"; Tiranë, 20 - 21 nëntor 1992: Tiranë: Shkenca, 2002; shih: Agim Vinca: *"Gjuha e sotme letrare shqipe dhe konteksti socio -kulturore shqiptar"*.

²⁾ *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*; Tiranë: Akademia e Shkencave, 1980.

³⁾ Macovei, Monica: *Manualet e të drejtave të njeriut, Nr. 2: Liria e Shprehjes*; Një udhëzues për implementimin e Nenit 10 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, [Tiranë, 2003].

⁴⁾ *Enciklopedia e Përgjithshme e Oksfordit*; Tiranë: Instituti i Dialogut & Komunikimit, 2006.

⁵⁾ Elsie, Robert; *Histori e letërsisë shqiptare*; Tiranë - Pejë: Dukagjini, 1997.

⁶⁾ Podrimja, Ali; *Buzëqeshja në kafaz*, Tiranë: SHBLSH, 1993.

⁷⁾ *Gazeta shqiptare*. E diel 17 Tetor 2010.

⁸⁾ Kadare, Ismail; *Koha e shkrimeve*, Tiranë: Naim Frashëri, 1986.

⁹⁾ Të drejtat e njeriut: nr. 4 (32) - 2002, shih: Visar Zhiti *"Kur persekutohen e drejta e shkrimtarëve, e veprave të tyre, por dhe e lexuesve"*.

¹⁰⁾ *Nëntori*: organ i LSHA të Shqipërisë; revistë e përmuajshme letraro - artistike shoqërore politike. Tiranë, 11/1986.

¹¹⁾ Ozel, Ismet; *Udhëzues për leximin e poezisë*: Shkup, Logos-A, 2006.

¹²⁾ Graçi, Virion; *"Shpata e ndryshkur"*; Tiranë: PHOENIX, 1999.

PEDAGOGJIA E FJALORIT DHE METODOLOGJIA E VLERËSIMIT NË MËSIMIN E GJUHËS SË HUAJ

Alma Breshani

Msc Metodologji Gjuhë Frënge

Përmbledhje

Përvetësimi i fjalorit është një komponent bazë substancial gjatë procesit të mësimit të një gjuhe të huaj. Ky artikull, si pjesë e një punimi doktrate, ka për qëllim të verë në dukje marrëdhëniet e ndërsjellta ndërmjet aspektit gjuhësor (leksiko- gramatikor) dhe atij pedagogjik (propozime teknikash e strategjish) në përvetësimin e fjalorit nën këndvështrimin e metodave aktuale ndërvepruese si edhe vlerësimi i shkallës së përvetësimit sipas orientimeve dhe standardeve të KEPRGJ.* Përvetësimi i thelluar dhe i strukturuar i leksikut nëpërmjet zgjedhjeve didaktike të përshtatëshme ndikon në përmirësimin e aftësisë komunikative e nderkulturore të nxënësve e studentëve.

Fjalët kyçe: leksik, zgjedhje didaktike, kuptim, aftësi komunikimi, aftësi kulturore.

Hyrje

Përvoja disavjeçare si mësuese e gjuhës frënge më ka vënë përballë situatave të ndryshme pedagogjike në të cilat nxënësit kanë qënë jo rallëherë në vështirësi për të gjetur fjalën e duhur gjatë përgjigjeve apo kryerjes së detyrave në klasë. Duke qënë se në mësimdhënien e gjuhëve të huaja rol parësor luajnë njohuritë për fjalën dhe njohjen e saj shumë studiues kanë gjetur një marrëdhënie të ngushtë të njohurive të fjalorit me zhvillimin gjuhësor në tërësi. *“Përvetësimi i fjalorit është detyra më e madhe dhe më e rëndësishme në përballjen e nxënësit me gjuhën.”* (Swan dhe Walter 1984)¹.

Një gjuhë ka tre elemente bazë, shqiptimin, fjalorin dhe gramatikën. Më i rëndësishëm dhe më vendimtar në përvetësimin e një gjuhe të huaj pa dyshim është fjalori sepse pikërisht nëpërmjet tij bëhet i mundur komunikimi. Mungesa e njohurive për fjalorin sjell mangësi edhe në aftësitë e tjera si: dëgjimin, leximin dhe komunikimin ndërkulturor.

Nxënësia e fjalëve dhe njësive leksikore ka fituar një vlerë të veçantë, sepse ajo mund t'i bëjë nxënësit më të aftë në gjuhën e huaj. Studiuesit kanë filluar t'i kushtojnë vëmendje rolit të fjalorit në përvetësimin e gjuhës së huaj, ruajtjes në kujtesë, nxjerrjes dhe përdorimit të tij nga nxënësit sipas nevojave në një situatë komunikimi.

Psikologët, studiuesit e gjuhëve dhe mësuesit, duke e parë përvetësimin e fjalorit si një pjesë thelbësore të mësimit të gjuhës, gjithënjë e më shumë po e

1. Swan Michael, Walter Catherine: The Cambridge English Course 1, Cambridge University Press, 1984

rivlerësojnë rëndësinë edhe rolin e leksikut në përvetësimin e saj dhe në komunikim.

Nga metodat tradicionale deri tek metodat e sotme komunikative e ndërvepruese, pedagogjia e fjalorit ka patur uljet e ngritjet e saj. Megjithatë ka shumë prurje teorike moderne në lidhje me teknikat e strategjitë e shpjegimit dhe përvetësimit të fjalorit, akoma *ka shumë mësues që ende vazhdojnë me metodat tradicionale të mësimdhënies së fjalorit me lista fjalësh dhe përkthimin e tyre në gjuhën amtare, të cilat, për zhvillimet e sotme, konsiderohen jashtë kohe dhe jo frutdhënëse në përvetësimin e kompetencës së komunikimit*. Për këto arsye ndërmorrëm këtë studim, si kontribut modest në përmirësimin e pedagogjisë së leksikut në mjedis shkollor.

Objekti i artikullit dhe hipotezat

Nisur nga ky konstatim, **objekti kryesor** i këtij artikulli do të jetë metodologjia e mësimit të leksikut nën dritën e teorive të reja të rehabilitimit të tij në mësimin e gjuhës së huaj në mënyrë që t'u jepen nxënësve mjetet e duhura për t'u shprehur në gjuhën frënge, t'u nxitet dëshira për të kërkuar nëpër fjalorë e nëpër enciklopedi, të inkurajohen për të lexuar libra e të shohin video në gjuhë të huaj që mishërojnë vlera të cilat ndryshojnë nga tonat, me qëllim që në një moment të dhënë gjuha e huaj të mos konsiderohet më e huaj por një gjuhë po aq familiare sa edhe gjuha amtare.

Në këtë mënyrë, nxënësit bëhen më të hapur ndaj kulturës dhe mënyrës së jetesës, zakoneve dhe riteve që përçohen nëpërmjet përvetësimit të gjuhës që ata mësojnë. Rëndësi e veçantë do t'i kushtohet ripërdorimit të fjalorit të mësuar në klasë, në situata të tjera jetësore komunikimi. Për këtë arsye kemi ndërtuar **hipotezat e mëposhtëme**:

1. Përvetësimi i saktë i leksikut është komponent bazë për përvetësimin e aftësisë së komunikimit në gjuhë të huaj.
2. Përvetësimi dhe shtrirja e fjalorit mund të rifitojë statusin e duhur dhe të rigjejë vendin e tij në mësimin e gjuhës frënge duke përdorur teknika e strategji të larmishme në përputhje me tematikën e zgjedhur.

1. Gjuhësia dhe leksiku

1.1. Rishtë torike dhe përdorimi i tyre pedagogjik

Në epokën aktuale të zhvillimit të teknologjive të informacionit, edhe në fushën e gjuhësisë kanë avancuar kërkimet dhe njohuritë sidomos në trajtimin automatik të gjuhëve dhe aplikimin e tyre në të gjitha aspektet e të folurit njerëzor. Në kohët e sotme ka një mori mjeteve që mund të na ndihmojnë dhe të na shërbejnë në reflektimin tonë pedagogjik, veçanërisht në mësimdhënien/nxënien e fjalorit gjatë përvetësimit të gjuhës së huaj. Pyetja shtrohet nëse arrijnë mësuesit t'i përdorin këto mjete lehtësuese në praktikën e tyre pedagogjike?

Mësimi i gjuhës së huaj kushtëzohet nga gramatika, nga fjalori dhe nga teoritë gjuhësore që përcaktojnë programet e mësimdhënies në çdo sistem arsimor. Nga vëzhgimet e shumta që kemi bërë nëpër shkolla, kemi konstatuar se megjithë përparimet e kërkimeve në fushën e gjuhësisë, mësimi gramatikal tradicional zë një vend të konsiderueshëm, madje edhe në metodat e reja që përqëndrohen tek detyra. Megjithatë, kuptimi i kuptimit në një tekst dhe të shprehurit me shkrim janë të lidhura drejtpërdrejt me kuptimin e leksikut dhe të njësive kuptimore të gjuhës.

1.2. Nociione gjuhësore të lidhura me mësimin e leksikut

Për trajtimin e këtij problemi nisemi nga konstatimi që mësuesit e gjuhës së huaj kanë njohje të mirë të disa nocioneve bazë, të koncepteve gjuhësore dhe të

problemeve që kanë të bëjnë me analizën e njësive leksikore (Cohen et Maufrey, 1978). Mësuesi që është caktuar të zhvillojë lëndën e gjuhës frënge, duhet në radhë të parë të zotërojë këtë disiplinë, të kuptojë funksionimin e saj si edhe sistemin e rregullave themelore, sepse mosnjohja e tyre mund të bëhet problematike në mësimin e leksikut në orën e mësimit.

1.3. Gjuha si objekt studimi

Kur ndërmarrim mësimin e një gjuhe të huaj, theksojmë gjithmonë dhe u shpjegojmë nxënësve se gjuha e huaj ka funksion të dyfishtë : është edhe objekt studimi edhe mjet studimi, pasi gjuhën e mësojmë nëpërmjet gjuhës. Gjuhësia e studion gjuhën në mënyrë përshkruese nëpërmjet disiplinave të tilla si sintaksa, semantika, morfologjia, fonetika, leksikologjia, trajtimi automatik i gjuhës, sociolinguistika, psikolinguistika, komunikimi, pragmatika etj. Gjuhëtarët kanë treguar se gjuha është para së gjithash një sistem shumë i organizuar. Që nga Ferdinand de Saussure dallohen tre dikotomitë e mëposhtëme : gjuha dhe fjala, shënjuari dhe i shenjuari, diakronia dhe sinkronia.

Ka disa arsye përse duhet të dimë si t'i shpjegojmë kuptimet e fjalëve si njësi leksikore. Kjo është e nevojshme kur hartohen fjalorë, kur jepen mësim të gjuhës amtare në shkollë, kur mësohet një gjuhë të huaj dhe në raste të tjera të ngjashme, pasi njohuritë për shpjegimin e kuptimeve kanë në rradhë të parë, vlerë praktike.

Siç dihet kjo ka të bëjë me dy dukuri të rëndësishme të fjalës, me kuptimin dhe shpjegimin. Gjatë punës për shpjegimin e kuptimit të fjalës, njihemi me të, me elementet e ndërtimit të saj, pra, me strukturën e plotë, të cilën përpiqemi ta japim edhe me mënyra të tjera. Kjo na ndihmon të zotërojmë më mirë strukturën semantike të leksikut, të zhvillojmë të folurit tonë, për ta bërë atë të pasur e të larmishëm, të organizojmë më mirë mendimin (konceptet) me variante të ndryshme shprehjeje.

Duke u marrë me procedurat për ndërtimin e shpjegimit të kuptimit, jemi të detyruar t'i drejtohem dhe teorisë për semantikën, të përdorim metodat e analizës semasiologjike dhe të dhënat e tyre, të bëjmë krahasime semantike e të gjejmë dallimet e elementeve më të imta të kuptimeve. Kjo do të thotë që për një shpjegim vërtet shkencor duhet përgatitje teorike në semasiologji, por, anasjelltas, vetë puna për shpjegimin e kuptimit të fjalëve ka vlerë teorike, çon përpara analizën semantike dhe përsos procedurat e saj (Jani Thomaj, 2001, fq. 315)2. Në studimet e gjuhësisë, gjuha paraqitet si një system shenjash të lidhura në mënyrë të dyfishtë (ndërtimi i kuptimit bëhet në dy nivele marrëdhënesh). Në nivelin e parë dallohen morfemat dhe leksemat (ose monemat) që formojnë thëniet, në nivelin e dytë dallohen fonemat, njësi dalluese të kuptimit që përbëjnë njësitë kuptimore. Kjo lidhje e dyfishtë studiohet nga fonologjia, morfologjia, sintaksa dhe fonetika.

André Martinet, i cili në studimet e tij e vendosi funksionimin e gjuhës në raport me teorinë e lidhjes së dyfishtë saktëson që rendi i pershkrimit është i kundërt në krahasim me

2. Jani Thomaj, Leksikologjia e gjuhës shqipe Tiranë, 2001, fq. 315

rendin e perceptimit dhe të përdorimit të gjuhës: pershkrimi fillon me nivelin e dytë

(fonemat) për të shkuar drejt të parit (kombinimit te njësive kuptimore). Pershkrimet gjuhësore kanë vënë në dukje gjithashtu marrëdhëniet midis leksikut dhe gramatikës. Ky saktësim është është i rëndësishëm në mësimin e fjuhës frënge si gjuhë e huaj pasi disa nga gabimet në të dëgjuar apo në shkrim lidhen me përdorimin e leksikut ose të gramatikës, me përdorimin e strategjive të kompesimit nga nxënësit ose me probleme të ndërveprimit midis tyre. Gjatë

procesit të mësimdhënies, nxënësve duhet t'u bëhet e qartë që gjuha është një kod që rregullon komunikimin shoqëror në një situatë të caktuar; nxënësit që janë në kontakt me gjuhën frënge duhet të njohin funksionimin e gjuhës dhe ligjet e saj, gjuha është një objekt për t'u mësuar në dimensionin e sa semantik, ligjërimor, tekstori e komunikativ (Defays, 2003).

Mësimi i gjuhës në klasë është i lidhur me dy shtylla të rëndësishme përbërëse që janë leksiku dhe gramatika. Leksiku zë një vend qëndror në mësimin e çdo gjuhe të huaj siç thekson Picoche (1993: 39), leksiku e zbukuron gjuhën, gramatika e strukturon atë. *"Ashtu si montimi një bizhuje vë në dukje vlerën e një guri të çmuar, roli i strukturave sintaksike është që t'u lejojnë leksemave të prodhojnë kuptim"*.

Cristelle Cavalla dhe Elsa Crozier (2005 : 5) në qasjen e tyre të re leksikore të mësimin të gjuhës frënge mbrojnë idenë e mësimin të leksikut: « [...] në një frazë dhe në një kontekst të caktuar në mënyrë që vendi i tij sintaksor dhe vendi i tij në ligjërim të shpjegohen dhe të mësohen në të njëjtën kohë ». Pra, në orën e mësimin të gjuhës së huaj, mësuesi duhet të marrë edhe pozicionin e gjuhëtarit edhe të sigurojë ndërveprimin midis gramatikës dhe leksikut.

1.4. Gjuha e folur dhe gjuha e shkruar

Një veçori tjetër e gjuhës është përdorimi i dyfishtë i saj, i folur dhe i shkruar. Të dy këta kode përbëjnë objekt mësimi në klasë : mësimi i të folurit dhe mësimi i të shkruarit realizohen në mënyra të ndryshme dhe me anë të veprimtarive të larmishme. Pa dashur të hyjmë në hollësira të parimeve bazë të metodës direkte e cila i jepet një rendësi të veçantë mësimin të fjalorit, as në kritikën që i janë bërë kësaj metode, kemi konstatuar që disa nga këto parime hasen edhe sot në përdorim nga mësuesit, pavarësisht se mësimi i leksikut nuk parashikohet më si lista fjalësh, këto lista mbeten akoma të efektshme për të fiksuar fjalorin (Bogaards, 1994).

Cristelle Cavalla (2007 : 16) vëren që « *Refuzimi total i listave të fjalëve nuk është një zgjidhje përfundimtare, meqëse mësimdhënia na mëson se është e rëndësishme të përsëritet për të mbajtur mend ; nga ky fakt, përdorimi i listave të fjalëve për t'i ripërdorur mbetet akoma një mjet i mirë për të ndihmuar nxënësit të mbajtur mend fjalorin* ». Tradicionalisht metodat e gjuhës frënge e kanë vënë theksin në mësimin e kodit të shkruar, por konstatojmë se në orientimet e reja të KEPRGj dhe në tekstet shkollore aktuale gjuha e folur ka rigjetur vendin e saj legjitim me anë të futjes së materialeve dëgjimore autentike, dialogje midis folësve autoktonë, produkte të folurit të lira apo gjysmë të lira. Nga studimi i këtyre metodave konstatohet se përgjithësisht mësimi i frëngjishtes kalon nga gjuha e folur e cila ka rregullat e veta që duhen njohur e zotëruar. Kjo qasje favorizon mësimin e leksikut, pasurimin leksikor dhe zhvillimin e të folurit.

1.5. Leksiku dhe fjalori

Në mësimin e gjuhës frënge duhet bërë dallimi midis **leksikut** dhe **fjalorit**. **Leksiku** është bashkësia e njësive leksikore të gjuhës. **Fjalori** paraqet një pjesë të leksikut : fjala Cœur (zemër) bën pjesë në fjalorin e kirurgut, por specialisti mund të përdorë gjithashtu terma të lidhur me zanatin e tij dhe që formojnë pjesën e specializuar të leksikut (atrophie)

Mësuesi i gjuhës frënge duhet të punojë për të mësuar leksikun dhe të zhvillojë fjalorin e nxënësve. Ne mund të flasim gjithashtu për fjalorin e një teksti (fizika), të një dokumenti (rezoluta e mbledhjes), të një individi (fjalori i një muzikanti, i një patinatori) etj. Mësuesi duhet të bëjë gjithashtu dallimin midis **fjalorit aktiv** dhe **fjalorit pasiv**. Një nxënës mund të kuptojë një nocion si *dashuria* (**fjalor pasiv**), pa njohur kushtet e përdorimit, kombinimin, pra pa mundur ta përdorë atë në situatë ligjërimi.

Fjalori pasiv u referohet fjalëve të cilat i nevojiten nxënësit për të kuptuar një tekst që e lexon apo e dëgjon, por pa e ditur përdorimin. **Fjalori aktiv** u referohet fjalëve që nxënësi zotëron për të shkruar e për të folur. Mësuesit do t'i duhet të punojë për përvetësimin e kushteve të përdorimit fjalëve (*vivre d'amour et d'eau fraîche, bruler d'amour, c'est un amour !* etj) duke i drejtuar nxënësit të përvetësojnë kuptimin e fjalëve të panjohura dhe duke favorizuar përdorimin dhe ripërdorimin e tyre në kontekste të larmishme.

1.6. Përvetësimi i fjalorit aktiv dhe pasiv

Të mësosh fjalorin është një pjesë e rëndësishme e përvetësimit të kompetencës së komunikimit. Sa më shumë fjalë të dimë, aq më shumë të aftë do të jemi, për të kuptuar çfarë dëgjojmë apo lexojmë, më të aftë do të jemi për të shprehur atë që duam të themi apo të shkruajmë.

E rëndësishme është që të dimë, se çfarë fjalësh të mësojmë. Sipas llojit të fjalëve që mësojmë pasurojmë fjalorin tonë pasiv dhe atë aktiv. Çdo ditë, dëgjojmë apo lexojmë fjalë të reja në gjuhën frënge, gjithashtu i gjejmë ato në fjalor kur përkthejmë nga gjuha jonë. Nuk është e mundur që t'i mësojmë të gjitha, kështu që duhet të vendosim se, te cilat fjalë duhet të përqëndrohemi. Studiues të ndryshëm sugjerojnë: Të mësohen fjalët që janë të rëndësishme për temën që po studion Të mësohen fjalët që dëgjon dhe lexon, herë pas here Të mësohen fjalët që di dhe që do të nevojiten një ditë. Të shmangen fjalët që përdoren rrallë apo nuk përdoren fare.

Pra, siç shënuam dhe më sipër, fjalori që zotërojmë mund të ndahet në dy grupe, fjalor pasiv dhe fjalor aktiv. Fjalori pasiv përmban të gjitha ato fjalë që i kuptojmë kur i dëgjojmë apo lexojmë, por që nuk i përdorim shpesh kur shkruajmë apo flasim.

Fjalor aktiv janë të gjitha ato fjalë që i kuptojmë dhe i përdorim. Fjalori ynë aktiv në gjuhën frënge dhe në gjuhën amtare, në përgjithësi është shumë më i vogël se fjalori pasiv. Sa më shumë që punojmë për të mësuar një fjalë, aq më shpejt ajo do të bëhet pjesë e fjalorit tonë aktiv. Për të rritur shkallën e përvetësimit, është e domosdoshme të kemi në qendër të vëmendjes se çfarë duhet të dimë për fjalët që mësojmë, në mënyrë që ato të bëhen pjesë e fjalorit tonë aktiv.

Zakonisht gjëja e parë që mësojmë rreth një fjale të re në një gjuhë të huaj është kuptimi i saj dhe se si përkthehet ajo në gjuhën amtare. Por ka gjëra të tjera që na nevojiten të mësojmë, para se të mendojmë që e njohim mirë fjalën. P.sh. duhet të mësojmë: si gjërmëzohet, si shqiptohet dhe si ndryshon fjala (kur është një folje, emër, mbiemër), të dhëna të tjera gramatikore, për shoqërimet e saj me fjalë të tjera, mënyrën si shoqërohet dhe nëse kanë një stil apo regjistër të veçantë.

1.7. Nga përshkrimi gjuhësor në reflektimin didaktik

Në didaktikë, njohja e një fjale përfshin shumë aspekte : kuptimi, forma e shkruar, shqiptimi, sjellja gramatikore, registri, polisemia, kolokacionet, frekuenca (Shmitt, 2000). Njohja e një njësie leksikore mund të bëhet në **diakroni** dhe në **sinkroni**. Në **diakroni**, studiohet etimologjia e fjalëve, « një ide interesante por që mund të shkaktojë një përdorim të ngathët» sipas (C. Cavalla, 2007, fq. 21)

Për nivelin fillestar të KPERGj (A1-A2) mund të kënaqemi me shpjegimin e familjeve të fjalëve të përditëshme dhe të ruajmë mësimin e morfologjisë për nivele më të përparuara, por Cristelle Cavalla nuk e përjashton mësimin e morfologjisë në nivelet mesatare. Njësitë leksikore mund të punohen në sinkroni në mësimin e gjuhës frënge, sepse origjina e fjalëve nuk është e domosdoshme për kuptimin e fjalëve në ligjërime.

Në didaktikën e gjuhëve të huaja, metoda direkte ka vënë në dukje një ndarje të fjalorit që mbetet gjithmonë aktuale në disa qasje të mësimit të gjuhës frënge ref. Bassano (2005) dhe Noyau (2005) rimarrë nga C.Cavalla (2007 : 14) :

- *leksiku i intuitës së drejtpërdrejtë*, përvetësimi i të cilit lidhet me objekte konkrete të mjedisit që rrethon nxënësin (*stylo, livre, cahier, table, chaise, tableau noir*) dhe më pas shoqërohen me veprimet (*écrire au tableau : je me lève, j'avance vers le tableau, je prends le crayon effaceur, j'écris...*)
- *leksiku i intuitës jo të drejtpërdrejtë*, i cili ka të bëjë me marrjen e njohurive në fushën leksikore të të gjitha objekteve me anë të mjeteve autentike ose të prodhuara nga vetë mësuesi për të lehtësuar kuptimin dhe përvetësimin e tij.
- *leksiku i intuitës mendore* që lidhet me nocione abstrakte që mund të shpjegohen me anë të mimikës ose të vizatimeve për të lehtësuar kuptimin e tyre (bëhet një pantomimë për të kuptuar *tomber amoureux*, (bien në dashuri), bëhet një vizatim për të treguar se të është thyer zemra, (*avoir le cœur brisé* etj)).

Mësimi i leksikut në klasë ka të bëjë me transmetimin e njohurive të lidhura ngushtë me funksionimin dhe me karakteristikat e tij, pasi përvetësimi i fjalorit nuk mund të reduktohet vetëm në lista fjalësh, por duhen edukuar nxënësit që të vëzhgojnë fjalët, formën e tyre si edhe marrëdhëniet që ndërthuren në brendësi të ligjërimit.

Bibliografi e shfrytëzuar

- A.Haloçi, SH.Delija, E.Tabaku, A.Sula (2008): *Didaktika e gjuhëve të huaja, kapitulli 5-Të folurit*.
- A.Haloçi:*Mardhëniet në klasë, kapitulli 2-Personalitetet individuale dhe dukuritë e grupit*.ShBLU, Tiranë, 2010.
- CAVALLA, Cristelle (2007) : *Didactique du lexique*, CNED
- CAVALLA, Cristelle et CROZIER, Elsa (2005) : *Emotions - Sentiments, Nouvelle approche lexicale du FLE*, PUG
- Division des langues vivantes de Strasbourg (2001). *Cadre européen de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*. Paris : Didier.
- PICOCHÉ, Jacqueline et ROLLAND, Jean - Claude (2001) : *Dictionnaire du français usuel*
- SCHMITT, Norbert (2000): *Vocabulary in Language Teaching*, Cambridge, Cambridge University Press.

Sitografi

La page didactique de Jacqueline Picoche

http://www.jacqueline-picoche.com/didactique_pdf/03%5B1%5D%5B1%5D.Ch.2.pdf

PERKTHIMI I POEZISE SE UOLT UITMANIT SIPAS PROCEDURES SE LEXIMIT TE THELLUAR

Dr. Alketa Thanasko Pema

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

Shqipëri

alketapema@yahoo.com

Abstrakt

Poezia e Uolt Uitmanit paraqet një problem veçanërisht të ndërlikuar për përkthimin, e më pas për vlerësimin e përkthimit, duke qenë se ajo përbëhet nga poezi fragmentare e tepër metaforike, që e vënë theksin mbi rëndësinë e procesit të të lexuarit. Vlerësimet në lidhje me këtë lloj poezie kërkojnë në mënyrë të pashmangshme, të dhëna mbi reagimet e lexuesve. Në këtë studim do të hetojmë në mënyrë empirike aplikimin e një procedure apo metode të modifikuar të “Mendo me zë të lartë” (*Think Aloud*), të quajtur “*Mbaj Shënime*”(Note –Down)¹. Nëse kjo metodë do të aplikohet si mbi tekstin origjinal, ashtu edhe mbi versionin e përkthyer të poezisë, a do të kontribuonte ajo për të na dhënë informacionin e duhur për një metodë tradicionale të të lexuarit të thelluar?

Gjithashtu, do të provojmë se “megjithëse”leximi i thelluar“ nga një individ i vetëm², është i rëndësishëm, ai nuk është i mjaftueshëm, për vetë faktin se shumica e konkluzioneve që nevojiten për përkthim, janë padyshim hipoteza, madje edhe bindje personale. Kështu pra, të dhënat mbi reagimet e lexuesve do të plotësonin dhe do të balanconin “leximin e thelluar”. Teknikat “Mendo me zë të lartë” dhe “Mbaj Shënime”duket se kanë disa përparësi për analizën e poezive të shkurtra dhe për aspektet e procesit të të lexuarit të poezive që do të përkthehen.

¹ Prendergast, Christopher, ed 1990. Ninetenth century Poetry: Introductions to Close Reading. Cambridge University Press.

² Richards, Ivor. 1926. *The principles of literary criticism*, 2nd ed. London

Fjalë kyç: lexim i thelluar, reagimi i lexuesit, lexim idiosinkretik, parametra te vleresimit.

1. Hyrje

Të përkthyerit e një krijimi poetik është ngahera i vështirë, kur kërkohet që përkthyesi të ketë një farë përvojë letrare, pasi synohet përkthimi i një poezie në një poezi tjetër. Përkthimi i poezisë së Uolt Uitman-it është veçanërisht i vështirë, dhe vlerësimi i rezultatit të përkthyer duket se paraqet akoma edhe më tepër vështirësi. Poezia synon drejt një eksplorimi të energjisë së brendshme mendore, një shmangie nga të menduarit konvencional, nga qëndrimi dhe të sjellurit, për të shprehur një farë lirie të pakufizuar. Mënyra për të zbuluar “realitetin” që qëndron pas mendimit racional, është duke kaluar përtej reacionalitetit duke stimuluar ëndërrat, apo gjendjen e hipnozës e të pandërgjegjshmes. Simulimi mbështetet mbi një lloj asosacioni të lirë, të përafërt deri diku me teknikat e “Think Aloud”.

Për pasojë, refuzimi i traditaciones sjell kapërcimin e kufijve gjuhësorë, si dhe ato të mendimit dhe të sjelljes. Si rezultat, poezitë përmbajnë një numër të madh metaforash të pashpjeguara, e të vështira për tu interpretuar, dhe lexuesit duhet të shqyrtojnë kuptimet e ndryshme të fjalëve shumëkuptimore, të vendosin për njërin prej atyre kuptimeve, e më pas si përkthyes të gjejnë metaforën shqiptare që gjykohet si e përshtatshme për rastin në fjalë. Por asnjëherë nuk është e thënë, që zgjidhja të ketë qenë ajo e përkryera, apo e vetmja e mundshme. Për më tepër, vetë autori shprehet se gjithkush duhet të ndihet i lirë për të lexuar e interpretuar në liri të plotë poezitë e tij. Pra, interpretimi i lexuesit për secilën poezi, konsiderohet po aq i rëndësishëm sa edhe interpretimi i vetë shkrimtarit. Shpesh madje, poeti e refuzon përgjegjësinë personale ndaj poezive të tij, kështu që nocioni i synimit të autorit, bëhet i vështirë për tu mbështetur. Duke qenë se lexuesi i poezisë rrallë herë vendoset në pozita për të riformuluar procesin e zgjeruar të zbulimit individual apo grupor nga autori, dhe poezitë janë tepër të vështira për tu interpretuar, atëherë çdo lloj interpretimi bëhet po aq i vlefshëm sa edhe një tjetër çfarëdo. Nga pikëpamja përkthimore, kjo do të thotë se nuk ekziston asnjë kriter i vlerësimit të tij, dhe se çfarëdo poezie mund të paraqitet si një përkthim i poezisë origjinale. Me ndryshimin se aty do të futej interpretimi i një personi tjetër, pra më shumë se një përkthim të poezisë, do të kishim një rikrijim poetik. Ky është një qëndrim tepër ekstrem. Kritiku i përkthimit ose vlerësuesi do të gjendej në një pozitë pa rrugedalje, do mbetej me duart e lidhura. Nëse duam vërtet të bëjmë një vlerësim të përkthimit të poezive, atëherë duhet të bëjmë më tepër, se sa thjesht “lexim të poezive”.

2. Metodologjia

Të lexuarit e thelluar dhe reagimi i lexuesit

Duhet të jetë tashmë më se e qartë se një lexim i thelluar i poezisë, së bashku me informacionin shtesë mbi rrethanat ku dhe përse ajo është shkruar nga autori, duhet të çojnë drejt ndërgjegjësimit se cili është kuptimi, apo kuptimet e mundshme të poezisë. “Për aq sa përkthimi mund të përfytyrohet si një interpretim i poezisë nga përkthyesi dhe duke mos harruar se, vlerësimi përfshin hetimin e rezultateve dhe efekteve të atij interpretimi, i njëjti argument sugjeron se leximi i thelluar do të jetë i rëndësishëm si për përkthyesit ashtu edhe për kritikët e vlerësuesit e poezive të përkthyer³. Duke qenë se “leximi i thelluar” na çon në një analizë të detajuar të tekstit poetik, duhet pranuar se, për arsyen e vlerësimit të përkthimit, kriteret e diskutuara më sipër, përmbushen më së miri nga një lexim i vetëm dhe i detajuar i të dy varianteve. Por ekzistojnë tre arsye të rëndësishme për ta refuzuar këtë pikëpamje. Kështu,

1. Është e pamundur të vlerësohet një tekst pa e lexuar atë shumë herë. Si rezultat, përkthyesi nuk është më në pozicionin e lexuesit që përballlet me poezinë për herë të parë apo të dytë – në të dyja gjuhët – dhe spontaniteti që është kaq i pranishëm tek poezia e Uitmanit, humbet në mënyrë të pashmangshme. E vetmja mënyrë për të vjelur më tepër informacion është të pyesim e të diskutojmë me lexues të tjerë që përballen me tekstin për herë të parë.
2. Meqenëse vetë autori shprehet se reagimi i lexuesit ndaj një teksti është i rëndësishëm, e vetmja mënyrë për të evituar një përkthim të rastësishëm e të pamenduar thellë, është që përkthyesi të mënjanojë leximin e theksuar idiosinkretik⁴. Të dhënat e nxjerra nga hulumtimi ynë tregojnë se në rastin e përkthimit të vargjeve të lira të poezisë së Uitmanit, mund të identifikohen lexime të njëanshme (idiosinkretike) të poezive në anglisht, dhe më tej edhe të poezive të përkthyer në shqipe.
3. Është me rëndësi të zbulojmë nëse ndryshime të vogla të fjalëve në variantin e përkthyer, ngjallin devijime e ndryshime domethënëse në reagimet e lexuesve dhe nëse është kështu, çfarë lloji ndryshimesh janë ato. Duke qenë se ekzistojnë interpretime tepër idiosinkretike, si nga përkthyesit, ashtu edhe nga lexuesit, nuk ka mënyrë të merret ky informacion përveçse duke përdorur disa lexues dhe (po të jetë e mundur) disa përkthime.

3. Parametra të vlerësimit të përkthimit

Për shumicën e përkthyesve, sa më pak të shprehen për mënyrën se si përkthejnë, aq më mirë. Howard⁵ një përkthyes i njohur i poezisë shprehet:

³ Joseph, John E. 1988. Why isn't translation impossible. Hunston 1988.fq. 86-97.

⁴ pra individual e karakteristik të tij

⁵ Howard, Richard, përkthyes i *Free Union* të Breton. Nadeau 1968.

“nuk kam ndonjë listë se ç’duhet të lejoj në punën time, dhe ç’duhet të evitoj në përkthimet e mia. Secila poezi që kam përkthyer e kam trajtuar si të ndryshme nga të tjerat, jam përpjekur të kap thelbin e saj, të kërkoj një fillim dhe fund të spikatur për të. Por, do të gënjeja veten nëse do të thosha se nuk ka asgjë konstante në marrëdhënien mes meje dhe poezive. Dhe kjo është ajo që quhet subjektivizëm në atë që unë përcjell tek lexuesi. Këto marrëdhënie bëhen kaq të pranishme e të fuqishme, saqë në përkthyesit jo vetëm që bëhemi zëdhënës të tyre, por shpesh na takon pjesa më esenciale që duhet të përcjellim tek varianti i përkthyer. Këtë esencë do ta japim serishmi me mjete të tjera, lidhje të ndryshme kuptimore, por mbi të gjitha nga një këndvështrim i ndryshëm”.

Duke iu rikthyer marrëdhënieve subjektive të përkthyesit me poezitë, lind pyetja, nëse ato nuk mund të përshkruhen sipas procedurash të caktuara, atëherë si mund të flasim mbi ato? Në fakt, marrëdhëniet e përkthyesit me poezitë janë të panjohura gjatë aktit të përkthimit, ato mund të zbulohen më tej, ndoshta në një akt të dytë të vlerësimit të përkthimit.

Poezitë e përkthyerat që janë vlerësuar më tepër, janë ato që në mënyrë të pashmangshme, të pavetëdijshme, thyejnë rregullat e të përkthyerit, pra ato poezi që me spontanitetin e tyre sfidojnë rregullat. Poezia është formale, ajo ekziston brenda kufijve të trashëguara nga një traditë apo atyre që vetë gjuha imponon.

Këta kufij ekzistojnë edhe brenda vetë konceptimit individual të poetit në fillim, lidhur me atë se ç’përbën poezi, dhe më pas edhe të përkthyesit, si një poet i dytë. Sepse, nëse ky poet i dytë nuk e ka idenë se ç’është poezia, atëherë ai nuk njeh standartet për të përcaktuar veprimet e tij si poet-përkthyes. Në poezi, forma sugjeron se struktura dhe thelbi i poezisë shkojnë përkrah, ashtu sikurse fjalët me kuptimet e tyre. Janë të shumtë ata që mendojnë se vargjet e lira janë poezi pa formë të përcaktuar, pra se vargjet e lira gjenden në shpërhapje të lirë dhe ku organizimi i tyre është arbitrar, dhe për rrjedhojë nuk janë fikse. Nëse kështu do të ishte, atëherë detyra e përkthyesit do të thjeshtohej mjaft, sepse edhe përkthyesi nga ana e tij do të ndjehej i lirë për te organizuar sipas preferencave dhe skemave të veta poezinë e dikujt tjetër. I parë në këtë aspekt, rezultati është një devijim nga poezia origjinale, një krijim i ri poetik, i organizuar e konceptuar nga një poet i vetëemëruar me këtë status – përkthyesi.

Ajo që në fakt duhet pranuar këtu është se në të vërtetë vargjet e lira janë po aq formale sa edhe vargjet e tjera. Ato përdorin shpesh mjete të sofistikuara, struktura paralele që njëkohësisht kanë efektin se kufizojnë kombinimet sintaksore dhe krijojnë ritëm mes vargjeve.

Ruajtja e këtyre dy karakteristikave, sikurse e kemi parë deri tani, rezulton e pamundur edhe sepse shpesh ato kalojnë pa u vënë re, dhe nuk ekziston në të vërtetë një ndjenjë e fuqishme detyrimi për ti ruajtur ato në këtë formë në gjuhën shqipe. Si rrjedhim, në të dyja rastet vlerësimi për produktin përfundimtar të përkthimit, mbetet i njëjtë; sidoqoftë kemi një poezi të re, që ka anashkaluar apo modifikuar formën e poezisë origjinale në anglisht. E natyrisht, duke pasur këtë efekt mbi formën, edhe efekti mbi mesazhin ka qenë po aq i fuqishëm e tjetërsues.

Forma manifestohet më qartë në aparatit e argumentit dhe imazhit, ose e thënë ndryshe, në subjektin dhe figurat letrare. Ky aspekt i formës është edhe më i vështirë për tu diskutuar, pasi pikërisht aty poezitë arrijnë edhe individualitetin e tyre më të madh, e bëhen më personale. Përkthyesi i afrohet

këtij aspekti ashtu si ai e gjykon të përshtatshme, sikurse ai e kupton dhe e percepton apo koncepton imazhin, që është dhënë ndoshta vetëm me anën e një metafore. Fillimisht, përkthyesi zor se e kupton drejt këtë, megjithë përpjekjet, por në një hap të dytë angazhohet në një interpretim aktiv të marrdhënies themelore për poezinë: imazh – argument; figurë letrare – subjekt.

A ka arritur përkthyesi të japë me të njëjtin mjet letrar, të njëjtën domethënie apo argument, si në origjinal? Përgjigjia ndaj kësaj pyetjeje vjen sigurisht, vetëm në një fazë të dytë, kur bëhet vlerësimi i asaj që është arritur me përkthimin.

Përkthyesi tërhiqet drejt së panjohurës, dhe përkthimi për të është një mënyrë për ta bërë të panjohurën të dukshme për lexuesin e vet. Ajo me të cilën ndeshet përkthyesi përpara se të angazhohet në dhënien e poezisë në gjuhën tjetër, është një pikturë e përfunduar, që bëhet e analizueshme vetëm kur zbulohet tek ajo simbolizmi. Por, nëse përkthyesi nuk arrin të zbulojë të gjitha vlerat simbolike në të, atëherë kuptimi i poezisë për përkthyesin mbetet i kufizuar vetëm në atë që shprehet, ose e thënë ndryshe, poezia e përkthyer nuk do të jetë gjë tjetër veçse një kopje e asaj që duket se është poezia amerikane. Është e vërtetë se fjalët shprehin koncepte apo objekte në gjuhët përkatëse, por kur kombinohen mes tyre, ato mund të shprehin realitete të papajtueshme, e kurrësi të barazvlerëshme ndërmjet tyre. Për më tepër, pika se deri në ç'masë poezia shpjegohet, interpretohet apo perifrazohet, është pika ku ajo rresht së qeni poezia që më parë ishim duke lexuar në anglisht. Lexuesit shqiptarë do të vendosen përpara variantit të perifrazuar dhe do të përjetojnë atë në vend të poezisë origjinale. Ja pra, përse, megjithë përpjekjet e përkthyesve, poezia e përkthyer nuk do të jetë asnjëherë barazvlerëse me poezinë origjinale.

Perfundime

Përkthyesi, ashtu sikurse edhe kritiku e studiuesi, duhet të jetë një lexues ideal, sepse përkthimi duhet të përputhet me leximin më të afërt të poezisë origjinale. Për ta vazhduar më tej, përkthyesi duhet të jetë edhe poet, pra të zotërojë ato aftësi teknike që zotëron edhe poeti.

Rezultatet tregojnë se të dhënat e krahasuara të teknikës *“Mbaj Shënime”* sjellin analiza të thjeshta e të dobishme dhe na lejojnë të gjurmojmë dukuri poetike e përkthimore, si p.sh praninë e efekteve të caktuara në poezi, që do të ishte e zorshme ti zbulonim me metoda të tjera. Përkthimi duhet të përfshijë në vetvete një zëvendësim jo vetëm të barasvlerësve gjuhësorë por dhe të “barasvlerësve emocionalë”, imazhe të cilat si “bashkëlidhësit objektiv”, përcjellin emocionin e nënkuptimeve të origjinalit sa më shumë të jetë e mundur. Në fakt përkthyesi megjithëse synon të përkthejë si “muzikën” ashtu edhe “formën”, ai rrallë herë arrin të depërtojë sistemin kompleks të tingujve dhe normave poetike të gjuhëve përkatëse.

Literatura

Abbasi, J. & S. Manafi. 2004. *Strategies of Poetry Translation:Reconstructing Content and Form*. *Translation Studies* 1.4.

Abrams MH (1999). *A Glossary of Literary Terms*. US: Heinle & Hein.

Allen G (2000). *Intertextuality*. London and New York: Routledge. Fq. 158-176.

Prendergast, Christopher, ed 1990. *Nineteenth century Poetry: Introductions to Close Reading*. Cambridge University Press.

Richards, Ivor. 1926. *The principles of literary criticism*, 2nd ed. London

Bassnett/McGuire, Susan 2001. *Translation Studies*. London: Methuen

BEACH, CHRISTOPHER. *The Politics of Distinction: Whitman and the Discourses of Nineteenth-Century America*. Athens, GA: University of Georgia Press, 1996.

Joseph, John E. 1988. Why isn't translation impossible. *Hunston* 1988.fq. 86-97.

PËREMRA TË PRONORË NË VEPRËN E MJEDËS

Shyhrete Morina

Shyhrete-morina@hotmail.com

UNIVERSITETI I GJAKOVËS "FEHMI AGANI"

Fakulteti i Edukimit

Abstrakt

Në këtë punim kemi vënë në dukje përdorimin e përemrave pronorë në veprën e Ndre Mjedës, duke i përqasur me të gjitha format e pronorëve të shqipes standarde. Për t'i parë dallimet e të gjitha formave të pronorëve, na është dashur ta kemi parasysh gjithë strukturën e pronorëve në tërë veprën e Mjedës. Ky vështrim yni nxori në dukje një segment gjuhësor fort të rëndësishëm, sepse format dhe trajtat përemërore të Mjedës me një vështrim të këtillë na dhanë një pasqyrë të qartë edhe mbi koinenë gjuhësore të arealit veriperëndimor në kohën kur autori i shkroi veprat e tij. Pra, studimin tonë e kemi përqendruar kryesisht në përshkrimin dhe mënyrën e ndërtimit të pronorëve brenda veprës së Mjedës, gjithnjë duke i krahasuar këto forma përemërore me format e përemrave pronorë të shqipes standarde të mbështetur tërësisht në korpusin e përzgjedhur nga veprat e tij. Si rezultat, të gjitha veçoritë dalluese në veprat e Mjedës, do të dalin në pah, jo thjesht nga përshkrimi, por nga krahasimi i tyre me shqipen standarde.

Fjalët kyçe: përemrat pronorë, forma, krahasimi, veçoritë dalluese, Mjeda

POSSESSIVE PRONOUNS IN MJEDA'S WORK

Abstract

In this paper we have specified the usage of possessive pronouns in Mjeda's work, while approaching and contrasting them with all the forms of pronouns in contemporary Standard Albanian Language. In order to observe the differences of all the forms of possessive pronouns, we had to consider the structure of possessive pronouns in Mjeda's work. This survey pointed out a very important linguistic segment because Mjeda's possessive forms in this type of research provide us with a clear presentation on northern western linguistic realm on the time when the author wrote his books. Thus, our research has been focused mainly on the description and the manner that possessive pronouns are structured within Mjeda's work, while comparing these western forms with the forms of possessive pronouns in Standard Albanian Language totally based on the selected corpus from his works. As a result, all the distinctive features in Mjeda's work will be pointed out, not by description only, but from their comparison with the Standard Albanian language.

Key words: possessive pronouns, form, comparison, distinctive features, Mjeda

HYRJE

Përemrat pronorë në veprën e Mjedës krahasuar me normën e shqipes së sotme, shihet qartë se ata kanë pësuar gjatë shekujve edhe ndikime strukturore mjaft të rëndësishme. Te përemrat pronorë dallim relevant strukturor, që ekziston midis dy dialekteve të shqipes, janë edhe trajtat e pronorëve. Prandaj, që atëherë Mjeda ishte i mendimit të mënjanohej trajtat, si: *letra yte, libri i jonë, drejtori tonë*, dhe të shkruhen format, si: *libri yt, letra yte; letra e jonë, libri i jonë*. Pra, sipas Mjedës (1934: 24)...aq e pakuptimtë është me thënë: *“libri, káli i jonë” e “letra yte”*, sa kishte me qenë e pakuptueshme të thoshte kush: *“këjo kál. “ky letrë”* (Mjeda, 1934: 24). Me këtë mendim pajtohet edhe Selman Riza (2002: 258), i cili thotë se këto trajta duhet të largohen. Mirëpo, nuk pajtohet me mendimin, se këto trajta paskan ardhur nga ndikimet e latinishtes (po aty: 258). Megjithatë një shqyrtim i vëmendshëm i Mjedës, që i kushtoi përemrave pronorë, doli se këta përemra dallojnë brenda shqipes dhe janë të përafërt me përemrat vetorë.

Pronorët kanë një dënduri të madhe në veprën e këtij autori. Sidomos përdorimi i tyre në bashkëvjajtje me emra ose më vete, është karakteristikë që i afron me mbiemrat. Në korpusin tonë një numër i konsiderueshëm i përemrave pronorë që përdori Mjeda, janë përcaktues, përveç disa prej tyre kur shoqërojnë emra farefisnie, që edhe vendosen para emrit, si: *Po jot'âmë* (Vepra 1: 81), *U shfaq tat gjyshi* (f. 153), etj. Pronorët e shënojnë raportin midis pronës dhe pronarit, siç thotë edhe Bokshi (2004: 14)...*se kuptimi i pronarit s'mund të jetë i ndarë nga kuptimi i pronës, dhe që këto janë në solidaritet sintaksor të përemrit pronorë. Kur janë në bashkëvjajtje me emra, veç përemrave të vetës së parë e të dytë prona shumë dhe pronari njëjës, dalin me nyje, si të gjithë të tjerët që janë pa nyje*“.

Te Mjeda shihet, se disa përemra pronorë dalin me nyja, që edhe i kemi pasqyruar në tabelat në vazhdim, të cilët në shqipen standarde dalin pa nyja. Krahas ruajtjes së disa formave përemërore me strukturë dhe veçori gramatikore të njëjta, vihen re edhe disa përdorime nga dialekti i tij, dukuri këto që dëndur hasen në tërë të folmet e gegërishtes veriperëndimore. Mirëpo, duke mos harruar faktin, se Mjeda përemrave të shqipes u kushtoi mjaft rëndësi, si për nga mënyra e përdorimit të tyre, ashtu edhe me studimin e tyre të gjerë, që e bëri tek autorët e vjetër, duke publikuar edhe një studim të thukët mbi pronorët, që shihet qartë se evolucioni historik i tyre del shumë më i ndërlikuar se i përemrave të tjerë të shqipes.

1. Si i përdori Mjeda përemrat pronorë në veprat e tij

Për realizimin e këtyre përemrave jemi mbështetur në korpusin e përzgjedhur nga veprat e Mjedës, si: “Juvenilja” “Andrra e Jetës” “Lissus” “Liria” “Scodra”. Në korpusin e nxjerrë të pronorëve në tërë veprën e Mjedës kemi bërë krahasimin e të gjitha formave dhe trajtave të tyre, duke i krahasuar ato me ato forma dhe trajta të pronorëve të shqipes standarde. Shembujt janë përzgjedhur gjithnjë në kontekst dhe në funksionin e tyre, që ata mund t'i kenë në tërë veprat e autorit, të cilat i kemi përzgjedhur si përdoruesin më të avancuar të gegërishtes veriperëndimore.

1.1. Kategoritë gramatikore të përemrave pronorë

Pronorët në vetën e parë te Mjeda dalin me këto forma: *im-ême/ e mië- e mija, ynë-jonë, tënë-tonë*, tregon se sendi i përket vetës që flet - folësit, si: *Ky asht kali im; E kurr ma ndër ditt e mija* (Juvenilja, 1962: 44); *Kishte mbëlue kocijt e*

mi (Po aty, 54); *Ushtrija e jonë* mbas leprave Greqijet (Lissus, 1962: 101); *Këjo tokë e jona* (f. 125), etj.

Veta e dytë: yt (jyt)- jote, e tú- e tua, t'uej-túja, si: *Njaj vaji i jyt* një fjalë (f. 24); *M'ikë, o shqype, vendi i jot* (Juvenilja, 1962: 44); *Gjama e jote* â pors ankimi (Po aty, 35); *Burrat t'tu* qi toka i mbëlon (f. 65); *Mbi krahë t'uej*; *E ndertesat të túja* (f. 132), etj.

Veta e tretë: i tij-e tij, i sajë- e sajë, i vet-e vet/t'veta, si: *Emni i tij* (Vepra 1: 68); *Dukej faret fëtyra e sajë*; *Te shpija e vet*; *Pvetshin hyjt për prind të vet* (Juvenilja: 36); *Lyp m'u vue per lavre t'vet* (f. 70); *Permby vend qi sasht i vet* (f. 66); *Rrezet e veta* (f. 41), etj.

1.2. Kategoria e gjinisë

Sa i përket gjinisë, pronorët në përgjithësi karakterizohen nga raporti pronë-pronar. Kështu, në të dy vetat e para, në cilëndo gjini pronorët dalin me format: *im, ême, yt, jot/ jote*, p.sh: *kali im, shpija ême* (Vepra 2: 120). Pra, te Mjeda kemi formën, që shpreh vetën e dytë, si: *jot amë* (Vepra 1: 81). Ndërsa, sa i përket vetës së tretë ai përdor trajtat: *Jetën e tij, t'delte shtegut* (f. 118); *E zani i saj* lajthim (f. 94); *Dukej faret fëtyra e sajë*; *Prej kendej, n'dorë t'tij veton* (f. 95); *E kurrja n'ankime t'tija* (Juvenilja, 1962: 52). Siç, shihet te pronori merr edhe fundoren -ë, si: *e sajë*.

1.3. Kategoria e numrit

Meqë pronorët kundrohen nga raporti i dyfishtë “pronë-pronar”, për secilin numër kanë më së një formë (Demiraj, 1988: 238). Kështu që, do t'i paraqesim edhe në mënyrën e përdorimit në numrin njëjës dhe në numrin shumës, si p.sh.: kur themi: *ky është kali im* (Vepra 2: 120), përemri pronor *im* është në numrin njëjës si prona ashtu edhe pronari. Ndërsa në shembullin: *Kishte mbulue kocijt e mië* (f. 30), përemri pronor *e mië*, nuk përshtatet me numrin e pronës, sepse prona është në numrin shumës, ndërsa pronari është në numrin njëjës.

Për të pasur një pasqyrë sa më të plotë mbi format e përdorimit të pronorëve, që dalin në veprën e Mjedës, po japim këtu paradigmen e krahasuar të pronorëve të dy vetave të para, njëjës e shumës.

Tabela 1.

Veta I				
Rasa	a. Te Mjeda		b. Në shqipen standarde	
	Pronori		Pronori	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia mashkullore		Gjinia mashkullore	
E.	i-m	mí ¹	im	e mi
Gj.Dh.	ti-m	t' mi	tim	të mi
K.	tê-m	mí	tim	të mi
Rr.	si-m	t' mi	tim	të mi

¹ Ndre Mjeda, vep. e cit., f. 26

Tabela 2.

Veta I				
	a. Te Mjeda		b. Në shqipen standarde	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia mashkullore		Gjinia mashkullore	
E.	ynë		ynë	tanë
Gj.Dh .	tâ-në		tonë	tanë
K.	ti-në	ti-	tonë	tanë
Rr.	nëve		tonë	tanë
	tâ-në			
	tâ-në			
	si-në	si-		
	nësh ²			

Tabela3.

Veta I				
<i>Ras</i> <i>a</i>	a. Te Mjeda		b. Në shqipen standarde	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia mashkullore		Gjinia mashkullore	
E.	yt	tú	yt	e tu
Gj.Dh .	ti-t	t'tu	tënd	të tu
K.	tand	tú	tënd	e tu
Rr.	i-t	t'tu ³	tënd	të tu

Duke parë pasqyrimin e këtyre përemrave pronorë, që dalin në veprën e Mjedës, shohim se format e përemrit pronor të vetës së parë të gjinisë mashkullore **im-** në rasat: emërore, gjinore-dhanore dhe kallëzore dalin: *A pasqyra e vajit t'im* (Juvenilja, 1962: 43); *Djalit tem i kise ndejun* (Po aty, 54); *Atdhen t'em e kalove* (f. 26). etj.

Disa përemra pronorë dalin të emërzuar dhe përdoren në trajtë të shquar kur shoqërohen me emra të pashquar si, p.sh: *Mbi krye t'em in pá nji faj* (Juvenilja: 21) etj. Pronori mashkullor i vetës së dytë njëjës **yt**, si dhe të vetës së parë shumës *ynë/tanë*, si p.sh.: *djali jot për djali yt*, çfarë edhe shihet se plotësisht përkojnë me të shqipes së sotme: *yt, ynë, tanë*.

² Ndre Mjeda, vep. e cit., f. 26

³ Po aty, f. 26

Pronori i vetës së dytë **yt**, i cili në gjinore-dhanore del me formën **tit**, në rasën kallëzore merr këto forma: **tat** dhe **t'and** si, p.sh. *Zânin t'ând* (Vepra 1: 25). Në disa raste përemrat pronorë Mjeda i përdor para emrit, sidomos tek emrat e farefisnisë, si: *U shfaq tat gjyshi* (Po aty: 153); *Po jot'âmë* (f. 81), etj. Format rasore të vetës së parë shumës **ynë**, në rasën gjinore-dhanore i gjejmë me formën: **tinë**, ndërsa në rasën kallëzore **tânë**, dhe në rrjedhore **sinë**. Këto forma sipas Demirajt (1988: 485): **tinë**, **sinë**, **tanë**, **tinëve**, **sinësh** janë zëvendësuar nga forma homonime **tonë**, kurse **sanë** dhe **sonësh** janë zëvendësuar nga format **sonë** dhe **tona**. Në përgjithësi, mbaresat **-ve** dhe **-sh**, të pronorëve në rasat gjinore-dhanore, përkatësisht rrjedhore shumës janë mënjeluar, ashtu si të mbiemrat e nyjshëm.

Forma e këtyre përemrave për të dy vetat del me disa ndryshime fonetike me shqipen e sotme standarde. Ndryshime me karakter fonetik dhe morfologjik që kanë pësuar disa forma rasore të këtyre pronorëve, kur krahasohen me shqipen e sotme, siç u vu në dukje edhe në format e ndryshme rasore të tij, shihet se disa sish janë ruajtur nga format e vjetra të disa përemrave pronorë, të cilët i përdor dendur edhe vetë Mjeda.

Format e përemrit pronor të vetës së parë për gjininë mashkullore në veprat e këtij autori dalin: *e mí*, po nganjëherë merr edhe *ë*-në fundore, si p.sh.: *Kish mbulue kocijt e mië* (f. 30), etj. Ndërsa në vetën e dytë shumës për gjininë mashkullore: **tú**, si p.sh.: *Me ndo'j fëmië tu'e kalamendun; Janë t'bijt t'tu qi pate mot* (f. 68); *Ndoshta kujdesi i t'tujve* (f. 10). Po ashtu, kemi vërejtur edhe disa ndryshime te veta e dytë njëjës për gjininë mashkullore, ku rasa emërore del në dy mënyra si: **ýt/jyt**, kurse në rasat gjinore-dhanore dhe kallëzore del **t'and**, si p.sh.: *Për atdhe t'and shkreta; Pret me t'anden m'u ba një* (f. 44); dhe në rrjedhore **sit**. Format rasore në njëjës dhe në shumës të përemrit pronorë të vetës së dytë për gjininë mashkullore **yt/ tú**, dalin: **jyt** dhe **jot**, p.sh.: *Njaj vaji i jyt një fjalë* (f. 24); *M'ikë, shqype, vendi i jot* (f. 20), etj.

Tabela 4.

Veta I				
Rasa	a. Te Mjeda		b. Në gjuhën standarde	
	Pronori		Pronori	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia femërore		Gjinia femërore	
E.	ê-me		ime	e mia
Gj.Dh.	mija		sime	të mia
K.	sê-me		time	e mia
Rr.	t' mija		sime	të mia
	tê-me			
	mija			
	sê-me			
	t' mija ⁴			

⁴ Ndre Mjeda, Vep. e cit., 1934, f. 27

Tabela 5.

Veta I				
Ra sa	a.Te Mjeda		b. Në gjuhën standarde	
	Pronori		Pronori	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia femërore		Gjinia femërore	
E.	jo-në		jonë	tona
Gj.Dh .	to-në		sonë	---
K.	sa-në			
	to-nave		tonë	---
Rr.	tâ-në		sonë	---
	to-na			
	so-në			
	so-nash ⁵			

Tabela 6.

Veta II				
Ra sa	a. Te Mjeda		b. Në shqipen standarde	
	Pronori		Pronori	
	Njëjës	Shumës	Njëjës	Shumës
	Gjinia femërore		Gjinia femërore	
E.	jo-te		jote	e tua
Gj.Dh .	tua		sate	të tua
K.	sa-te		tënde	e tua
	t'tua			
Rr.	tan-de		sate	të tua
	tua			
	so-te			
	t'tua ⁶			

⁵ Po aty, f. 27⁶ Ndre Mjeda, vep. e cit.1934, f. 27

Siç del edhe nga tabelat e mësipërme, në paradigmën e pronoëve të shqipes së sotme, në krahasim me gjendjene tyre në veprën e Mjedës, bien në sy ndryshime të dukshme. Një tjetër çështje që mbetet për t'u sqaruar lidhur me elementin e parë të këtij pronori është, se në rasën emërore të gjinisë femërore njëjës del me formën: **ême**. Sipas Demirajt *-e*-ja në këtë formë është shtrirë për analogji nga rasa emërore dhe në rasat gjinore-dhanore e rrjedhore me formën **sême**, si p.sh.: *Mi thuei nanës s'ême* (Vepra 1: 28); *Afer shpiës s'ême*, etj. Sipas Becit (1995:52) format *djali jem (em)*, *vajza jeme eme* të emërores së pronorit të vetës së parë, prona dhe pronari njëjës. Këto forma sipas tij janë dëshmuar edhe në të folme tjera.

Në rasën kallëzore del forma **tême**, ndërsa në shqipen e sotme del *time*, si: *shoqen time*. Pra, forma e këtyre shembujve, që dalin brenda korpusit tonë me fundoren *-e*, nuk është e kryehershme, sepse autorët e vjetër veriorë format përemërore të këtilla në rasat gjinore-dhanore dhe rrjedhore të këtij pronori, shton Demiraj, dalin me *-i*, si për gjininë mashkullore (*tim*, *sim*), ashtu edhe për gjininë femërore (*sime*). E njëjta vlen edhe për format e ndryshme rasore të elementit të parë të të njëjtit pronor për gjininë femërore. Pra, në rasën emërore *jonë*, si: *Ushtria e jonë mbas leprave Greqijet* (Lissus: 101). *Këjo tokë e jona* (Vepra 3: 8). Në rasën gjinore-dhanore del **sanë**, me zanoren *-a*, e cila në gjuhën e sotme ka pësuar apofoni, si: *shoqes sonë*.

Forma rasore të përemrit pronor të vetës së dytë njëjës për gjininë femërore jote, si: *Shpija e jote gadi mbërriti* (f. 53). Sipas Çabej (1986: 104) ...elementi *-e*, si te **jote**, është sekundare, dhe përdoret për të karakterizuar më fort femëroren. Në të vërtetë sot thonë *motra jote*, por edhe **jot motër**. Domethënë, dallimi bëhet me elementin e parë *yt*, që përcakton gjininë mashkullore dhe *jote* gjininë femërore.

Forma rasore e përemrit pronor të vetës së parë shumës del: **e mija**, pra merr edhe tingullin *-j* për antihiatizim, si: *I hekrave t'mija* (Juvenilja: 47); *Edhe un kopshtije t'mija* (Po aty, 50), etj. Te forma rasore e përemrit pronor të vetës së dytë shumës për gjininë femërore Mjeda përdor formën **tua**. Në këtë rast krahasuar me shqipen standarde del me mungesë të nyjës *-e*. Ndërsa format: **tuej- tuja**, si p.sh: *Para se në fusha të tûja* (f. 103); *Halldup për t'zeza t'tuja* (f. 95), janë të shpeshta.

a. Lakimi i përemrave pronorë

Lakimi i pronorëve në bashkëvajtje me emrat e shquar në vetën e parë të gjinisë mashkullore dalin, si: ky asht kali **im**, *strajca e kalit të tim*, *bjeri kálit tim*, *merre kalin tēm*, *largou kalit sim* (Mjeda, 1934: 27). Përemri pronor ka forma të veçanta për të tri vetat e për të dy numrat. I shoqëruar ose jo me emër, ai lakohet në të gjitha rasat (Memushaj, 2011: 74).

a) Në bashkëvajtje me emra të shquar çfarëdo:

Veta e parë njëjës		
Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	vendi im	shpia e ëme
Gj.Dh.	vajit t'im	nanës seme
K.	kalin tëm	shpín tëme
Rr.	kalit sim	shpís s'ëme

Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	kali ynë	shpia e jonë
Gj.Dh.	kalit tine	shpís sane
K.	kalin tânë	shpín tânë
Rr.	kalit sine	shpís s'onë

Veta e parë shumës		
Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	djelmt e mí	dit e mija
Gj.Dh.	djelmvet t'mi	ditve t'mija
K.	djelmt e mí	dit e mija
Rr.	djelmsh t'mí	ditve t'mija

Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	kualt e tanë	shpijat e t'ona
Gj.Dh.	kalve tine	shpíjavet t'ona
K.	kualt tyt	shpijat t'ona
Rr.	kualsh sine	shpijash s'ona

Shënim. Krahas trajtës së përgjithshme *tët*, për vetën e dytë në gjinore-dhanore, në veprën e Mjedës përdoret edhe *tyt*, si: *Shurdh a vendi e shpija tytë* (Andrra Jetës, 1962: 72), etj.

Veta e dytë njëjës		
Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	vendi i jot	puna e jote
Gj.Dh.	vorrit tand	lokes sate
K.	zanin tand	fytyrën tãnde
Rr.	prej gjumit t'tanë	prej shpíjës sate

Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	djali i juej	shpija e juej
Gj.Dh.	djalit t'uejve	shpíjes t'uej
K.	djalin t'uej	shpin t'uej
Rr.	djalit t'uejve	shpijes t'uej

Veta e dytë shumës		
Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	djelmt e tú	fushat e tua
Gj.Dh.	djelmvet t'tu	fushavet t'tua
K.	djelmt e tú	fushat e tua
Rr.	djelmvet t'tu	fushash t'tua

Rasa	Gjinia mashkullore	Gjinia femërore
E.	djelmt túej	ndërtesat t' túeja
Gj.Dh.	djelmvet túej	fushavet túeja
K.	djelmt túej	fushat t'túeja
Rr.	djelmvet túej	fushash túja

Pronorët e vetës së tretë, kur ndodhen në bashkëvjajtje me emrin shprehin kuptimin e numrit të pronarit a të pronës dhe kuptimin e gjinisë së pronës dhe të gjinisë së pronarit të vetës së tretë njëjës, si p.sh.: *Mbas **tij** me qiri n'dorë; Prej kendej, n'dore **t'tij** veton* (f. 95); *E kurrqja n'ankime t'tija* (Juvenilja: 52); *fetyra e **sajë*** (f. 38); *E zani i **saj** lajthim* (f. 94), etj.

Sipas Bokshit (2005: 158), „ Pronorët e vënë vetën në funksion të varur sintagmatik, prandaj ata janë zëvendësues mbiemërorë, që e mbajnë rendondant kuptimin e pronës të shprehur në emër a më përëmër dëftor: djali im: ky im bir”. Nyja e përparme e emrave të lashtë të farefisit: i biri, e bija, të bijtë, që sipas Bokshit (2004: 15), janë në distribucion me pronorët e vetës së tretë: biri i tij /i saj/ i tyre. Sipas Demiraj (2015:193), relativisht më të rinj janë pronorët e vetës së tretë i tij, i saj, i tyne/ i tyre dhe i vet.

Përëmri pronorë *juej/ t'uej, t'uej* . Kjo formë e këtij përëmri te Mjeda del me apostrof, si: ***t'uej***, p.sh.: *Mbi krahë t'uej* (f. 70); *Nana mordë, po i lutet, se t'tuejit* (f. 61); *Ndoshta kujdesi i t'tujve* (Juvenilja: 33); *T'zezat t'tuja s kan mbarim* (Po aty, 35).

Përëmri pronor i vetës së tretë shumës në veprën e Mjedës del **tyne**, si: *E npër dritë t'tyne xhixhillim si shkëndija* (Lissus, 1962: 101). Ndryshe nga përëmrat e numrit njëjës , që dallohen për gjininë e tyre, përëmri i numrit shumës përdoret pa ndryshim gjinie (Topalli, 2008:134).

Sipas Topallit (2008: 194), formimi i përëmrave pronorë të shqipes është një dukuri e fonetikës sintaksore, por në një kohë të mëvonshme për krijimin e shumë përëmrave ka vepruar analogjia gramatikore duke u krijuar këta përëmrat me rrugë mekanike.

PËRFUNDIME

Në mbyllje të këtij studimi do të vihen në dukje përfundimet më të rëndësishme që dalin nga analizat e mësipërme të pronorëve në veprën e Mjedës. Pronorët e vetës së dytë njëjës, në shumicën e tyre janë të formuar me nyja, që si veçori dalluese edhe i kemi pasqyruar në tabelat e mësipërme, të cilët në shqipen standarde dalin pa nyja. Krahas ruajtjes së disa formave përëmërore me strukturë dhe veçori gramatikore të njëjta, vihen re edhe disa përdorime nga dialekti i tij, dukuri këto që dendur hasen në tërë të folmet e gegërishtes veriperëndimore. Pronorët e vetës së parë dhe vetë së dytë kanë një përdorim të dendur të përdorimit të tyre në veprën e Mjedës. Forma e këtyre përëmrave për të dy vetat dalin me disa ndryshime fonetike me shqipen e sotme

standarde. Ndryshime me karakter fonetik dhe morfologjik që kanë pësuar disa forma rasore të këtyre pronorëve, kur krahasohen me shqipen e sotme, siç u vu në dukje edhe në format e ndryshme rasore të tij, shihet se disa sish janë ruajtur nga format e vjetra të disa përemrave pronorë, të cilët i përdor dendur edhe vetë Mjeda.

Në fund lirshëm mund themi se pronorët në veprën e Mjedës dalin të ndryshëm për nga forma krahasuar me format e përemrave pronorë të shqipes standarde dhe si të tillë sot sporadikisht mund t'i gjejmë edhe brenda standardit. Përndryshe, pronorët me të gjitha format, që i gjejmë në veprën e Mjedës, kryesisht kanë mbetur të një karakteri dialektor.

Literatura

1. BECI, Bahri (1995): *Të folmet veriperëndimore të shqipes dhe sistemi fonetik i së folmes së Shodrës*, Tiranë: 52
2. BOKSHI, Besim (2004): *Për vetorët e shqipes*, ASHAK, Prishtinë: 15
3. BOKSHI, Besim (2005): *Rruga e formimit të fleksionit të sotëm nominal të shqipes*, Prishtinë: 158
4. DEMIRAJ, Shaban (1988): *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Rilindja, Prishtinë: 238-485
5. DEMIRAJ, Shaban (2015): *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, (botim i dytë i përmbledhur), Tiranë: 193
6. DEMIRAJ, Shaban (1980): *Morfologjia historike e gjuhës shqipe I-II*, Enti i teksteve..., Prishtinë
7. *Gramatika e gjuhës shqipe I*, ASHRSH, Tiranë: 232-238
8. MEMUSHAJ, Rami (2011): *Shqipja standarde*, Tiranë: 74-77
9. MJEDA, Ndre (1934): *Vrejtje mbi artikuj e prëmnë pronës të gjuhës shqipe*, Shkodër: 24-27
10. MJEDA, Ndre (1962): *Vjersha dhe poema*, Beograd
11. MJEDA, Ndre: *Vepra 1, 2, 3*
12. QUKU, Mentor: *"Mjeda3" Libri i parë Alfabeti (1899-1912)*
13. RIZA, Selman (2002): *Vepra 3*, ASHAK, Prishtinë: 258
14. TOPALLI, Kolec (2008): *Evolucioni historik i përemrave të shqipes*, Tiranë: 134-194

RISITË NË LËMIN E FONETIKËS HISTORIKE TË GJUHËS SHQIPE NË VEPRËN E PROF. DR. DAVID LUKËS

Majlinda BUSHAJ

Universiteti i Shkodrës "Luigj Gurakuqi" Shkodër, Shqipëri

E-mail: mbushaj@hotmail.com

ABSTRACT

Prof. dr. David Luka is one of the most well-known researchers in the field of history of Albanian language. The name of this famous, Albanian scholar entered in the linguistics history as a multidimensional linguist one of the greatest linguists of this century. He has worked in many fields: Historical Phonology of Albanian, History of Albanian Language, Historical Grammar, historical onomastics, lexicology, etymology, standard language etc.

The main feature of all scientific activity of D. Luke is his tendency to deal primarily with historical linguistics and that to put in the service of the interests of his homeland, trying to present the facts of the Albanian language seniority, his language, as well as in rural Albanian autochthony that anciently inhabited. The object of this study is his contribution in the field of historical phonetics.

In the field of historical phonetics Luke has dealt mainly with those problems that remain controversial even today widely scientifically or undisputed. He does not describe in the historical phonetics and does not address the relevant phenomenon in those aspects where knowledge today is accepted as scientific fact.

The problems that are treated are the most difficult, among which we note the presence of the apophony in Albanian, the guttural inherited reflexes, the larynx, etc. Besides these issues, that are related to the coverage of phonetics of the Indo – European language in Albanian, he has also discussed some problems of internal development, belonging to an early period of development of Albanian. Such problems are: the vocal fields, the history of the Albanian accent; the quantity of a stressed vowel, the evolution of the vowel /o/ in line – on in the end of the word, the evolution of the same sound on its structure, that has given phonemic groups vo-/va-; nasal vowels and their non – nasal and the cases of the presence of apophony and metaphony in the nominal and verbal system, where the problems of the historical phonetics that are interwoven with those of morphology and being mutual contribute for both disciplines of the history of the language.

KEY WORDS: Historical phonetics, metaphony, apophony, Indo – European language etc.

Hapat e para të studimit të fonetikës historike të gjuhës shqipe janë hedhur në gjysmën e dytë të shekullit XIX, atëherë kur gjuhësia krahasuese e drejtoi vëmendjen e saj edhe mbi gjuhën shqipe, si përfaqësuesja e vetme e një dege të veçantë në trungun e gjuhëve indoeuropiane. Madje, në pajtim me interesin që zgjonte shqipja në rrafshin indoeuropian, fonetika historike, si disiplina që shërbente më shumë për krahasim të jashtëm, që ndër të parat fusha të albanologjisë që u prekën e u lëvruan nga mjeshtrit më të mëdhenj të indoeuropianistikës, si: F. Bopi, G. Majeri, K. Brugmani, H. Pedersen etj.

Me fillimin e shekullit XX studimet në këtë fushë përfshijnë një numër gjithnjë e më të madh dijetarësh nga vende të ndryshme, si: N. Joklin, V. Majer-Lybken, M. Bartolin, H. Bariçin, K. Taljavinin etj., duke vijuar interesimin e tyre me A. Desnickajan, V. Çimohovskin, S. Menin, E. Hempin, M. Haldin, H. Ölbergun e shumë të tjerë. Në gjysmën e dytë të shekullit XX studimeve të albanologëve të huaj u shtohen edhe ato të dijetarëve vendës. Ndhimesën më të madhe në këtë lëmë e ka dhënë E. Çabej, duke u bërë pikë referimi për studimet e mëtejshme. Ndhimesa me vlerë kanë dhënë gjithashtu A. Xhuvani, M. Camaj, S. Riza, Sh. Demiraj, I. Ajeti, K. Topalli, R. Ismaili, D. Luka, B. Bokshi, B. Demiraj etj.

Fonetikës historike, si një nga degët më të rëndësishme të historisë së gjuhës Luka i ka kushtuar vëllimin e pestë¹ të studimeve të veta gjuhësore, botuar në vitin 1999. Edhe në vazhdim, në vëllimet e tjera, ai ka trajtuar përsëri probleme e çështje të fonetikës historike, ku i është rikthyer së fundi në veprën madhore *Studime për historinë e gjuhës shqipe*, botuar nga *Qendra e Studimeve Albanologjike* si vepër e zgjedhur² duke bërë një rishikim të plotë të të gjitha çështjeve të shtruara më parë dhe duke plotësuar me bibliografinë për çështje të ndryshme deri në vitin 2009³.

Në tërë këto vëllime, Luka ka botuar gjithsej 25 shkrime të kësaj fushe të ndara: 9 nga sistemi zanor, 2 nga dukuritë morfonologjike (apofonia dhe metafoia) dhe 14 nga sistemi bashkëtingëllor.

“Ajo që të bie në sy në këtë opus është jo vetëm njohja e thelluar e problemeve të fonetikës historike nga autori, por edhe mënyra e shqyrtimit dhe e argumentimit të çështjeve që trajtohen, duke qenë gjithnjë i motivuar për të dhënë gjykimin dhe vlerësimin e problemit nga pozitat e gjuhësisë së sotme shqiptare, përfshirë dukshëm edhe qëndrimin dhe mendimin e tij shkencor. Me metodën që përdor, duke u nisur së pari nga faktori i brendshëm për njohjen e dukurisë apo të procesit fonetik, e duke kaluar gjithnjë, kur është e nevojshme në krahasimin e jashtëm të shqipes me gjuhë të tjera, Luka dëshmon profesionalizmin e vet në këtë vepër. Ai ndjehet i sigurt në një fushë që ka hulumtuar prej shumë kohësh.”⁴

Është me interes të pohohet se në veprën e tij Luka ka trajtuar kryesisht ato probleme nga fonetika historike e shqipes që vazhdojnë të jenë edhe sot të debatueshme shkencërisht ose të palëvruara gjerësisht⁵. Luka nuk përshkruan në fonetikë historike dhe nuk e trajton dukurinë përkatëse në ato aspekte ku dija e sotme e pranon si të vërtetë shkencore.

¹ D. Luka, *Studime gjuhësore V*, Shkodër, 1999.

² D. Luka, *Studime për Historinë e Gjuhës Shqipe*, Tiranë 2010.

³ Vepra *Studime për historinë e gjuhës*, është një përzgjedhje e studimeve të Lukës për historinë e gjuhës shqipe, të kryera gjatë katër dekadave (1970 – 2010). Puna e paraqitur ndahet në dy pjesë. E para, përfshin punime të zgjedhura në fushën e historisë së gjuhës, fonetikës historike, gramatikës historike dhe etimologjisë. E dyta, merret me onomastikën e regjistrave kadastralë osmanë të shekullit XV. Të gjitha shkrimet e përzgjedhura janë rishikuar me kujdes, si edhe plotësuar me bibliografinë përkatëse deri në vitin 2009. Vepra, para se të botohet, është diskutuar në Departamentin e Historisë së Gjuhës Shqipe dhe në Këshillin Shkencor të Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë. Promovohet si vepër e zgjedhur nga Qendra e Studimeve Albanologjike në konferencën shkencore “Shqipja në etapën e sotme: politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit”, zhvilluar në Durrës më 15 – 17 dhjetor 2010. Kjo vepër është përgatitur për botim nga vetë autori. (informacion i marrë nga A. Marashi Qendra e Studimeve Albanologjike, botues i veprës).

⁴ P. Kotri, “*Studime gjuhësore V*” e prof David Lukës, vepër me vlerë për fonetikën historike të shqipes, në revistën «Phoenix», Shkodër, nr 3-6, 2000, f. 217.

⁵ P. Kotri, *Çështje të gjuhësisë krahasuese në veprat e autorëve shkodranë*, “Seminari i pestë ndërkombëtar Shkodra në shekuj”, Shkodër, 2006, f.69.

Luka në parathënie të vëllimit të parë shkruan: “Qëllimi ynë këtu është i dyfishtë; së pari të trajtohen në fushën e vokalizmit dhe të konsonantizmit në formë monografie probleme që paraqesin interes për të cilat është shkruar shumë, por nuk është arritur një mendim i njëzues dhe, së dyti, të hidhen hapa përpara për hartimin e një teksti të përgjithshëm (përkatësisht akademik) **Fonetika historike e gjuhës shqipe**; që do të plotësonte një kërkesë të ndjeshme në këtë fushë të dijes e që është vënë re dhe shënuar si nevojë e domosdoshme edhe nga studiues të tjerë.”⁶

Në veprën madhore **Fonetikë historike e gjuhës shqipe** Luka renditet ndërmjet gjuhëtarëve që kanë dhënë kontribute me vlerë për fonetikën historike të shqipes⁷.

Në rekomandimet që lëshojnë (për botimin e veprës “Studime gjuhësore”) në gjashtë vëllime të D. Lukës, Jup Kastrati, dhe Kolec Topalli ndërmjet të tjerash shkruajnë: “Duke u mbështetur në vlerësimet që i janë bërë kësaj vepre nga kritika shkencore si edhe të mijat personale, rekomandoj që botimi i tri vëllimeve të mbetura nga vepra “Studime gjuhësore” I-VI (së bashku me tjetrin “Studime gjuhësore VII) do të përbënin një kontribut të mirëfilltë në shkencat gjuhësore historike shqiptare.” (Kastrati)⁸. Duke u mbështetur në vlerësime që u janë bërë kësaj pune nga kritika shkencore si edhe nga të mijat personale, rekomandoj që botimi i vëllimeve me dorëshkrim, duke u plotësuar tanimë e gjithë puna e nisur e këtij autori do të përbënte një ndihmesë të mirëfilltë për shkencat gjuhësore historike shqiptare.”(Topalli)⁹.

Prof. dr. Begzad Baliu në veprën “Kërkime albanologjike” duke gjykuar punën e Lukës shkruan: “Prof. David Luka në rrjedhat arsimore dhe shkencore i takon atij brezi idealistësh të studimeve albanologjike të gjysmës së dytë të shekullit XX, i cili ka ëndërruar që brenda kësaj kohe të bëjë sinteza të mëdha në shumë fusha të dijes: gjuhësi (Histori e albanologjisë, Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe, enciklopedia shqiptare, Historia e letërsisë, Historia e popullit shqiptarë)¹⁰... Prof. David Luka sot është njëri prej atyre studiuesve të paktë si Shaban Demiraj, Kolec Topalli, Kolë Ashta, post mortem i cili me ngulm po e kurëzron veprën e tij shkencore me titull të përbashkët “Studime gjuhësore.”¹¹

Një ndihmesë të veçantë Luka jep në fushën e vokalizmit me artikujt *Për refleksin ë-së indoevropiane në ja në gjuhën shqipe* dhe *Për refleksin e ò-së indoevropiane në vo -va në gjuhën shqipe*¹².

Në studimin “Për refleksin e ë-së në ja në gjuhën shqipe” mund të veçojmë përpjekjen që bën Luka për analizën e strukturës fonetike të fjalëve ku shfaqet, i vështruar ky në zhvillimin që ka pësuar gjatë kohëve. Duke gjykuar tani për fjalët ku ë-ja jep ja të vjela këto nga ai në mënyrë shteruese vëmë re që ndërrimi i mësipërm shfaqet gjithnjë në formulën *bashkëtingëllore + e + bashkëtingëllore + bashkëtingëllore*. Bashkëtingëllorja e parë e kësaj formule nuk luan rol në këtë ndërrim. Bashkëtingëllorja e fundit mund të jetë pjesë e rrënjës ose shtesë e mëvonshme ose relativisht e vjetër.

Pas analizës së një numri fjalesh si *shalë, jashtë, djalë, gjalmë, pjalm, qartë, gjashtë, javë, jam, mjaltë, ngjalë* etj. Luka arrin në përfundimin se ë-ja e shkurtër dhe e theksuar indoevropiane u reflektua në shqipe në **ja** vetëm atëherë kur ndodhej para dy bashkëtingëlloreve ose një bashkëtingëlloreje

⁶ D. Luka *Studime gjuhësore I*, Shkodër, 1999 f. 68.

⁷ K. Topalli, *Fonetika historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2007, f. 6.

⁸ D. Luka, *Studime gjuhësore VIII*, Shkodër, 2003 f. XI (Pasthënie).

⁹ Po aty, f. XIII (Pasthënie).

¹⁰ B. Baliu “Kërkime Albanologjike”, Prishtinë 2010, f. 123 v.

¹¹ B. Baliu “Kërkime Albanologjike”, Prishtinë 2010, f.121 v.

¹² D. Luka, “Studime për historinë e gjuhës shqipe, Tiranë, 2010.

geminante dhe se ky ndërrim është i vjetër, por që ka vazhduar gjatë në gjuhën shqipe, duke qenë në fuqi edhe në periudhën e vonë latine.

Ky studim i trajtuar nga Luka në vitin 1987 në revistën *Studime filologjike*¹³ pasohet më vonë nga Kolec Topalli në po të njëjtën revistë dhe me të njëjtin titull por me një mendim të ndryshëm “-ja është përfutur kur zanorja e diftonguar është ndodhur para bashkëtingëlloreve /-l-/, /rr/, dhe /m/ mendim që e ripërsërit edhe në veprat e tij të tjera¹⁴.

Ky problem trajtohet edhe nga Demiraj duke sjellë mendime të reja për çështjen në fjalë¹⁵. Kështu që Luka i risillet edhe një herë këtij problemi me artikullin “Edhe një herë për refleksin e ė-së indoevropiane në ja në gjuhën shqipe.”¹⁶

Duke marrë në konsideratë e duke analizuar edhe mendimet e gjuhëtarëve të tjerë të shprehura më vonë, ne mendojmë se mendimi i Lukës del më i mbështetur, pasi autori paraqet një inventar të plotë të fjalëve, që e paraqesin këtë dukuri nëpërmjet një tablele ku shqyrtohen historikisht krahasimet përkatëse. Me këtë mënyrë përfundimet e nxjerra dalin më pranë së vërtetës¹⁷.

Edhe pse autori i risillet këtij artikulli të shkruar 20 vjet më parë jo vetëm që ai përligj mendimet e veta, por edhe saktëson më tej nevojën e një rivështrimi më të gjerë të këtij problemi të rëndësishëm të fonetikës historike.

Me mjaft interes paraqitet artikulli “Për refleksin e ė-së indoevropiane në vo-va në gjuhën shqipe¹⁸”. Këtu Luka jep shkurtimisht mendimet e gjuhëtarëve për problemin në shqyrtim, duke i vështuar ato edhe me kritikë. Në vazhdim, pasi cakton disa kushte metodikisht të nevojshme ai merr në shqyrtim gjashtë raste: *vodhë vadhë, voj vaj, vorr varr, votër vatër, /i/ vorfën /i/ varfër, /i/vokët /i/vakët* ku kundërvënja vo-va shfaqet si e padyshimtë ndër trajta që në lashtësi nisin me ė-të shkurtër dhe të theksuar. Me përparësi analizohen ato fjalë përkatësisht huazime latine kur dukuria mund të ndiqet në proces.

V-ja te fjalët që vijnë nga një o-nistore e theksuar vështrohet nga Luka me prejardhje dyfishe më një anë nga një u-e dalë nga prirja për diftongimin e o-së me zanafillë te format e huazuara nga latinishtja vulgare, në anën tjetër nga

¹³ D. Luka, *Për refleksin e ė-së indoevropiane në ja në gjuhën shqipe*, Studime filologjike 3, 1987.

¹⁴ K. Topalli, *E -ja e shkurtër indoevropiane në gjuhën shqipe*, SF 4, 1990, si dhe në *Zhvillimi historik i diftongjeve të shqipes*, Tiranë, 1998, f.107-114. *Fonetikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2007.

¹⁵ Sh. Demiraj, *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1996, f.112-114. Ky autor miraton mendimin e Lukës dhe të Topallit. Por, sjell edhe një mendim të ri “na duket më e mundshme që /-iá-/, tek fjalët *gjashtë, gjalpë, gjalm, si edhe tek huazimet latine qarr, sharrë* të jetë përfutur nëpërmjet hapjes së elementit të dytë /-é-/ të diftongut /-ié-/ në /-a-/. Këtë dukuri autori e vëren të përfutur në kohë jo shumë të hershme tek fjala *t-jetër*, që del edhe në trajtën *t-jatër*, sidomos kur kjo fjalë përdoret në formën më të vjetër pa nistoren /t-/. Me gjithë këtë shpjegim Demiraj shprehet se shndërrimi i diftongut /-ié-/ në /-iá-/ mbetet e pa sqaruar plotësisht. (*Fonologjia* f.113).

¹⁶ D. Luka, *Edhe një herë për refleksin e ė-së Indoevropiane në vo- va- në gjuhën shqipe* “Studime gjuhësore”XII, Shkodër 2010 dhe në *Studime për historinë e gjuhës Shqipe*, f. 152 -159.

¹⁷ Shih. David Luka “Edhe një herë për refleksin e ė-së indoevropiane në ja në gjuhën shqipe”, në “Studime për historinë e gjuhës shqipe, Tiranë, 2010, f. 139-140 (tabela).

¹⁸ D.Luka, *Për refleksin e /ő/-së indoevropiane në vo- va- në gjuhën shqipe* ,”Studime gjuhësore” V, Shkodër, 1999.

nevoja e konsonantizmit të saj për të lehtësuar shqiptimin e këtyre fjalëve, që përndryshe do të tingëllonin të pazakonta në gjuhën shqipe, e cila nuk ka asnjë fjalë që nis me *ua-* e *uo-*. Ndërrimi *vo-* *va-* vështrohet nga Luka si një nga elementet e lashta që u ngjizën me formimin e gjuhës shqipe nga "nëna", ilirishtja, dhe që vërtetojnë lashtësinë e popullit shqiptar në viset ku ky banon që së lashti.

Ai mendon se elementi *v-* (te *vo-* *va-* të dala nga një *o-*) është konsonantizimi i një *u* - je si element i parë i diftongut *uo*, por autori nuk sqaron nëse *o-*ja që përftoi diftongun *uo* te fjalët përkatëse i plotëson kushtet fonetike të njohura si edhe kronologjinë e periodizimit të fazave të ndryshme të vendosura nga Jokli e të pranuar nga dija e mëvonshme¹⁹.

Për zhvillimin në kohë të këtij procesi autori pohon se ai ka ndodhur para shekullit X (për punë të ndërrimit *s:sh* te fjala *voshtër*, që reflekton lat. *oleaster*) dhe para rotacizmit²⁰ të cilën e konkretizon nëpërmjet një fjalë relikte e ruajtur te arbëreshët e Salaminës *varfëni* (*mbëdizë*, e *zeza varfëni...mbeta e shkretë në gjitoni*), e cila ruan formën e parotacizuar por edhe kuptimin e hershëm të fjalës latine *orphanus* "jetim". Ky rast nuk është i vetmuar pasi vërtetohet edhe tek fjala tjetër *vgjenishtë* (*Djali në vgjenishtë këndoi*).

Lukës duke u mbështetur në dy reflekset e *o-së* latine mendohen që trajtat me *vo-* (*voj etj*) i përkasin shtresës së parë, ndërsa të tjerat (*i verbër*, *vepër*) shtresës së dytë. Fjalët me *vo-* duhet të kenë qenë së pari të mbarë shqipes dhe ndërrimi i *o-së* në *vo-* duhet të ketë vepruar deri në fundin e periudhës kur ndikimi latin ka qenë më intensiv (shek. III-IV. erës së re). Më pas ky proces duhet të jetë ndalur (khs. *i verbër*, *vepër*). Është pikërisht kjo kohë kur zë fill *bigëzimi vo-* *va-* si një ndër tiparet e vjetra të shqipes.²¹

Në studimin "**Shënime rreth apofonisë në gjuhën shqipe**", Luka pasi parashtron fillimisht studimet e kryera për këtë çështje, sjell shembuj dhe bën përpjekje për të vërtetuar se kemi në njërin anë mardhënie të raporteve të vjetra apofonike, të cilat as që mund të rindërtohen saktësisht, duke u paraqitur dukuria tejet e vjetër, por edhe e përfunduar mjaft herët; ndërkaq, në anën tjetër ai sjell përfitime të reja, që pasyrojnë vetëm gjurmë të apofonisë, sepse paraqesin ndërrime të mëvonshme, që nuk kanë lidhje të drejtpërdrejta me të. (Khs. këtu raportet e vjetra e : *o* te **bherō* : **bhornā* përballë përfitimeve të reja *bie*: *barrë etj*).

Në vazhdim ai trajton refleksin e mundshëm *shva sekundum*, që në raportet apofonike kuantitative paraqet shkallën zero. Krahas reflexit **e :a*, aty ai parashtron edhe një mundësi tjetër, ajo *e:a* (përkatësisht *e >ie o>a*; raporti i sotëm në shqipe *e/ie/ : a*). Së fundi Luka bën përpjekje për të diktuar shkaqet që përfutuan apofoninë si edhe vendosjen e tyre në kohë, gjithsesi në marrëdhënie edhe me procese të tjera me të cilat ka lidhje.

Në sistemin e fonetikës historike të shqipes, studimi i **metafonisë** paraqet rëndësi të dyfishtë. Ajo është vështuar "si një ndër ato procese

¹⁹ Sh. Demiraj, *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986. K.Topalli *Për historinë e hundorësisë së zanoreve në gjuhën shqipe* Tiranë 1996, f. 99. K.Topalli, *Zhvillimi historik i diftongjeve të shqipes*, Tiranë, 1988, f. 126. Shaban Demiraj *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë 1986 f.121 shkruan: Për diftongimin e *o-së* në rrokje të mbyllur nga një bashkëtingëllore e lëngët duhet vendosur një tjetër kronologji. Në këtë rast mbetet për tu sqaruar edhe nëse diftongimi *o -së* ka zënë fill në të njëjtën kohë me atë të lidhjes *-on* (shënimi numër 99).

²⁰ Shih. David Luka, *Rreth shkaqeve dhe kohës së përfutimit dhe të ndalimit të rotacizmit në gjuhën shqipe*, në *Studime gjuhësore V*, Shkodër,1999 dhe në *Studime për historinë e gjuhës shqipe*,Tiranë, 2010.

²¹D.Luka, *Edhe një herë për refleksin e ò-së indoevropiane në vo- va- në gjuhën shqipe*, Studime gjuhësore XII, Shkodër, 2010.

*gjuhësore, që i dhanë shkas shndërrimit përfundimtar të njërit a të disa dialekteve të ilirishtes në një gjuhë cilësisht të re, e cila vazhdoi evolucionin e saj të mëtejshëm në bazë të ligjeve të reja të zhvillimit të saj.*²² Pra, merret si një ndër dukuritë kryesore që përbën një ndryshim cilësor në krahasim me tipin e përgjithshëm indoevropian dhe si një pikëmbështetje për problemin e kohës së formimit të gjuhës shqipe.²³

Së dyti, metafoia dhe shumësi i singularizuar janë dy dukuri të ndërvarura nga njëra-tjetra, sepse shpeshherë shumësi i singularizuar paraqitet me metafoi. E.Çabej jep shkallen **a : e : i**, të cilën e emërton “metafoi të zgjeruar”²⁴ dhe ndërrimin **e:i** e quan “ndërrim vokalik që i afrohet metafonisë”²⁵. Sh. Demiraj²⁶ ndërrimin e parë nuk e merr fare në analizë, ndërsa tjetrin **e:i**, e vështron veças dhe pa lidhje në të. K. Topalli, ndërrimin fonetik **e : i** te emrat (*shteg : shtigje*) do ta quajë “rast i veçantë i metafonisë në gjuhën shqipe”.²⁷

Luka për shembujt që merr në analizë dhe kur shfaqet metafoia bën njëllëj klasifikimi²⁸. Në vazhdim trajton metafoinë në huazime si edhe përcakton kronologjinë e kësaj dukurie. Ai krahas metafonisë **a:e**, trajton edhe ndërrimet e mëtejshme (**a**):**e:i** dhe **e:i**, këta të fundit në bashkëlidhje me shumësin e singularizuar të emrave, i cili, për hir të ruajtjes së sistemit dhe në analogji me ndërrimin origjinor **a : e** (që kryen edhe një funksion morfologjik), vazhdonte si proces i pandërprerë në gjuhën shqipe.

Ai vëren se metafoia shfaqet gjithsesi në fjalët vendëse të vjetra, ndër huazimet nga greq. e vjetër dhe ndër shtresat më të vjetra (koha pagane) të huazimeve latine të shqipes. Ndër këto raste ka karakter fonetik të mirëfilltë. Më tej, duke nisur te shtresa më e vonë e huazimeve latine (koha kristiane) e në vazhdim, ajo ka karakter analogjik sekondar.²⁹

Në punimin me titull “**Rreth disa problemeve të kuantitetit të zanoreve në gjuhën shqipe**” (**vështrim historik**), autori bën një parashtrim të mendimeve të shprehura deri më sot për problemin në fjalë, duke mbajtur edhe një qëndrim kritik ndaj tyre.

Problemi kryesor që trajtohet këtu është diskutimi nëse kemi apo jo zanore të gjata të hershme (të trashëguara me prejardhje indoevropiane) dhe, shqyrtimi i zanoreve të gjata, relativisht më të vona, të përfutuara si përfundim i zhvillimit fonetik që ka pësuar gjuha.

Pasi autori analizon hollësisht shembujt përkatës arrin në disa përfundime. Ndërmjet të tjerash ai thekson se gjatësitë e lashta që kryenin funksione morfologjike në kundërvënien me zanoret e shkurtra janë bjerrë të

²² Sh. Demiraj, *Koha e formimit të gjuhës shqipe në dritën e disa të dhënave të strukturës së saj gramatikore*, SF 3, 1982 f. 33.

²³ D. Luka. *Rreth problemit të kohës së formimit të gjuhës shqipe*, SF 4, 1988, f. 141.

²⁴ E.Çabej, *Shumësi i singularizuar në gjuhën shqipe* në Studime gjuhësore III, Prishtinë 1975, f. 301.

²⁵ E.Çabej, *Shumësi i singularizuar në gjuhën shqipe* në Studime gjuhësore III, Prishtinë 1975, f. 402.

²⁶ Sh. Demiraj, *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë 1986, f.100.

²⁷ K. Topalli, *Ndërrimi fonetik -e-, -je-/i- në gjuhën shqipe*. Studime filologjike 1-4, 1992, f.37.

²⁸ Për studimin më të plotë të rasteve ku shfaqet metafoia si edhe të shkaqeve që mund ta kenë përfutur atë, Luka bënë këtë lloj klasifikimi, për arsye metodologjike. I- Fjalë të trashëguara ku ndërrimi **a:e/i** dallohet qartë edhe sot. II. Fjalë të trashëguara ku ndërrimi **a:e /i/** vetëm mund të rindërtohet. III. Metafoia ndër huazime.

²⁹ David Luka, *Shënime për metafoinë në gjuhën shqipe*, Studime për historinë e gjuhës shqipe f.188.

gjitha. Ky proces është kryer kur gjatësia e zanoreve pushoi së qeni jo vetëm si dukuri morfonologjike e mirëfilltë, por edhe si mjet i diferencimit gjuhësor. Koha kur ka ngjarë kjo bjerrje bie para huazimeve latine në shqipe ose në fillimet e tyre. Në vazhden e kohëve shqipja ka trashëguar disa gjatësi (kryesisht me fjalët kryesisht me fjalët njërrrokëshe) që nuk paraqiten më si dukuri morfonologjike. Krahas ka përfutur edhe gjatësi të reja, të cilat njësohen me ato pak të trashëguarat në një sistem gjuhësor.

Luka një ndihmesë të veçantë jep dhe në fushën e konsonantizmit duke trajtuar **guturale**, që përbëjnë një ndër kapitujt më të vështirë të fonetikës historike të shqipes. Duke nisur me G. Majerin me një vepër kushtuar problemeve të fonetikës historike të shqipes (Albanesischen Studien III, Eien, 1892) e deri në punimet e këtyre viteve të fundit, çështja shtrohet gjithnjë si e pati shtruar dikur Pedersenin në monografinë e njohur “Die Gutturale im Albanesischen” në vitin 1900. Ky autor këmbëngul që shqipja është e vetmja gjuhë indoevropiane që i ruan të tri seritë e guturaleve të veçuara në refleksat e tyre.

Teorinë e Pedersenit për mënyrën e reflektimit të palataleve indoevropiane E.Çabej e sheh si “*të vetmen të drejtë*” përkundrejt H. Baricit, M. La Pianës e V.Pisanit³⁰. Edhe për labiovelaret E. Çabej miraton tezën e Pedersenit³¹.

Ndërsa për trajtimin e deritanishëm të velareve të thjeshta indoevropiane ai mendon se “*ka nevojë për një revision në themel*”. Duke përjashtuar postdentalet **s** e **z** nga refleksat e palataleve indoevropianeve në gjuhën shqipe. E. Çabej solli një kontribut me vlerë në këtë fushë të dijes.

Luka ka studiuar depalatazimin e grykoreve duke arritur në përfundimin që kjo dukuri gjuhësore duhet vështiruar në sistemin fonetik të gjuhës shqipe sepse shfaqet që nga lashtësia e deri në ditët e sotme. Ky problem i trajtuar nga Luka paraqet interes edhe për prejardhjen e gjuhës shqipe dhe për vendin që zë kjo në rrethin e gjuhëve indoevropiane. Çështja shtrohet për ruajtjen e një **k`je** (përkatesisht **g`je**), palatale në zanafillë, në grupet **k`l g`l**, por në rastet e veçanta edhe te një **k`** palatale të mirëfilltë.

Në studimin e asibilimit të palataleve për Lukën paraqesin interes dy çështje; kur filloi dhe kur përfundoi plotësisht një dukuri e tillë, e në këtë proces, kur u shfaqen spirantet interdentalë të mirëfillta në gjuhën shqipe të dala prej palatalesh. Duke u mbështetur në disa dëshmi të emrave të defterëve osmanë të shekullit XV, Luka shfaq mendimin se dukuria e asibilimit të plotë të palataleve në gjuhën shqipe në toponomastikë ka vazhduar deri në shekullin e XV. Kjo mundësi shpjegimi është e pranueshme vetëm po të mbajmë parasysh faktin që toponimet u qëndrojnë më shumë ndërrimeve fonetike në atë mënyrë që kur në leksik kanë përfunduar, atje ruhen edhe për një kohë më të gjatë. Kemi të bëjmë mesa duket me përmbylljen e një procesi, me dukuritë e fundit të tij.

Palatalizimin e velareve në sistemin fonetik të gjuhës shqipe Luka e sheh si një rregullsi. Veçse këtu jo gjithçka paraqitet e qartë dhe e thjeshtë. Diçka edhe mund të saktësohet, velari në qoftë se ndodhet para një **i** a **j** (kjo vetë nga rrjedha të ndryshme, khs. ndërrimin **kl: kj: q** etj.), ka prirje të palatalizohet.

³⁰ E. Çabej, *Studime gjuhësore III*, Prishtinë 1975 f. 309. E. Çabej është një ndër gjuhëtarët që iu shmang njëfarë tradicionalizmi në shqyrtimin e guturaleve. Ai nuk veptoi vetëm me analizën e disa fjalëve, por e vendosi këtë dukuri përbrenda shqipes në lidhjet që paraqet ajo në tërë sistemin e gjuhës. Përsa i përket labiovelareve për refleksin e tyre para zanoreve të çelëta me anë sibilantësh e quan me vend, duke shtuar edhe ai dy shembuj *darsëm*, pranë *darkë*, *vdes* pranë *vdekur*.

³¹ Shih E.Çabej, *Përmbi disa fjalë të shqipes që nisin me z* BUSH SSHSH 3, 1952, f. 37-59.

Luka duke arritur në përfundimin se palatalizimi i velareve të thjeshta nuk është as dukuri e rastit, as histerogjene, por një proces i rregullt në sistemin fonetik të shqipes, ai pranon së bashku me Pedersenin mundësinë që shqipja të jetë e vetmja gjuhë indoevropiane që i ruan të tri seritë e guturaleve të veçuara në refleksat e tyre.

Ky përfundim nuk i bie ndesh mendimit të shprehur nga E. Çabej se palatalizimi i velareve të thjeshta është një dukuri që shfaqet përbrenda gjuhës shqipe në periodën historike dhe shpjegohet me mjetet e saj (metafonia, shumësi i singularizuar etj.).

Në shqyrtimin e mënyrës së reflektimit të guturaleve indoevropiane në gjuhën shqipe shkon edhe grupi **s+gutural**, ky një ndër çështjet e vështira të fonetikës historike të shqipes i trajtuar nga shumë gjuhëtarë të ndryshëm³².

Refleksat e këtij grupi, të komplikuar në vetvete, vështirësoheshin edhe më tepër për shkaqe subjektive për vetë mënyrën se si trajtoheshin nga gjuhëtarët të ndryshëm. Asnjëherë nuk u shtrua problemi në tërë pamjen që paraqiste, aq më tepër kur ishin konstatuar se kishim të bënim me refleksa që zinin fill që në lashtësi e vazhdonin gjatë deri në mesjetën e hershme. Duke u vështiruar shpeshherë procesi në mënyrë të shkëputur e vetëm me shembuj të veçantë, e njëjta fjalë sillej edhe për të pohuar, por edhe për të mohuar.

Duke mos u analizuar problemi në proces, shkëputej një fjalë nga leksiku i shqipes dhe krahasohej me toponime përkatëse, pa u vendosur në kohë e pa u shqyrtuar elementet përbërëse të vetë grupit. E. Çabej e linte problemin në mes, kur shprehte mendimin se kjo dukuri “...nuk e prek problemin tonë në pikëpamje kronologjike”.³³

Në shqyrtimin e refleksave të grupit **s+gutural** në gjuhën shqipe, nëpërmjet një vështrimi të përgjithshëm të problemit, Luka është përpjekur jo vetëm të bëjë një parashtrim sa më të plotë të materialit, por edhe ta shkallëzojë atë në përputhje me refleksat që ky grup ka dhënë në kohë të ndryshme dhe në kushte të veçanta fonetike.

Guturalet Luka i ka trajtuar në tre artikuj përkatës. Të parin “*Shënime për guturalet në gjuhën shqipe I*” e cila u lexua si kumtesë në Sesionin II Shkencor të Gramatikës dhe të Historisë së Gjuhës të Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, mbajtur me 1-2 prill 1983 në Tiranë. Mendimet e tij të mëvonshme për problemin në fjalë i trajtoi në shkrimin me të njëjtin titull, që pason të parin e që duhet vështruar si vazhdim e plotësim i tij³⁴.

Pas këtyre studimeve ai ka bërë një përgjithësim të punës së tij³⁵ në artikullin me titull “*Shënime për guturalet në gjuhën shqipe III*” (Vështrim

³² Një përmbledhje të mendimeve (përkat. teorive) për evolucionin e guturaleve indoevropiane në përgjithësi, si edhe për refleksat e tyre në gjuhën shqipe e ka dhënë K. Topalli në veprën *Mbylltoret e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002. Krs. edhe K. Topalli, *Fonetika historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2007, f. 280 – 299.

³³ E. Çabej, *Kuvendi I i studimeve ilire vëllimi II*, Tiranë 1974, f. 17.

³⁴ Shiko D. Luka, *Shënime për guturalet në gjuhën shqipe I*, në Studime gjuhësore V, Shkodër 1999. ; *Shënime për guturalet në gjuhën shqipe II*, në Studime gjuhësore V, Shkodër 1999. (Kumtesë e mbajtur në seminarin XVIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Tiranë 18-31 gusht 1996).

³⁵ Shiko D. Luka “*Shënime për guturalet në gjuhën shqipe III (Vështrim historik)*” dhe në *Studime për historinë e gjuhës shqipe*, Tiranë 2010, f. 214-215. Autori bën një klasifikim të plotë të refleksave të grykoreve indoevropiane duke trajtuar së pari refleksat e velarëve të thjeshta indoevropiane në gjuhën shqipe; Refleksat e palataleve indoevropiane në gjuhën shqipe; Refleksat e labiovelareve indoevropiane në gjuhën shqipe. Ai mbetet me mendimin se në shqipen e sotme ndeshen vetëm dy seri guturalesh të dalluara qartë fonetikisht. Së pari, velaret e thjeshta (k g) dhe së dyti, palatalet (q gj). Labiovelaret shqipja e sotme nuk i njeh. Kjo gjendje paraqet

historik), në veprën madhore “*Studime për historinë e gjuhës shqipe*” ku autori parashtro mendimet e veta duke trajtuar guturalet që në lindjen e tyre në gjuhët indoevropiane, ku ka paraqitur në tri tabela reflekset e tri guturaleve të tektaleve në të gjitha gjuhët indoevropiane të gjalla e të vdekura.

E reja që sjell autori në këtë punim është që ai **përfundimet për refleksin e guturaleve i nxjerr nëpërmjet etimologjisë ku shfaqet kjo dukuri**. Në këtë mes ai bëhet më i kuptueshëm dhe më i besueshëm.

Refleksi i grupit *s+gutural* shqyrtohet mbi një bazë të gjerë e duke u nisur në radhë të parë nga elementet që e përbëjnë atë.

Artikullin e pason një bibliografi e pasur e cila i jep mundësi lexuesit për të kuptuar që autori është jo vetëm në lartësinë e kërkesave të kohës por e njeh me themel lëndën që trajton dhe në analizën që i bën lindjes dhe zhvillimit të guturaleve indoevropiane në lashtësinë e tyre duke mbrojtur teorinë që gjuhët indoevropiane në fillimet e veta kishin në përdorim vetëm velarët e thjeshta e në vazhdim lindën seritë e tjera. Në këtë mënyrë ai jep një ndihmesë të drejtpërdrejtë në gjuhësinë indoevropiane duke përsiatur dhe vendosur në këtë zhvillim edhe gjuhën shqipe.

Reflekset e grupit kt në gjuhën shqipe, që lidhen kryesisht me elementet latine, përbëjnë ende sot e kësaj dite problem për fonetikën historike të shqipes. E. Çabej vë re “në shqipen guturali *k* në grupin *ct* mori tri rrugë zhvillimi, pa u ditur mirë kushtet; mënjano u ndërrua në spirantin labial *f*, më tjetrën anë në *j*, më tjetrën *kt* u thjeshtua në *t*; pra dha *ft*, *jt* e *t*”³⁶, ndërsa studiuesi italian Paolo di Giovine, në veprën “*Il gruppo CT latino in albanese*” pranon për shqipen vetëm dy reflekse të grupit latin *ct*, përkatësisht, *ct > jt* dhe *ct > ft*, duke përjashtuar të tretin *ct > t*³⁷.

Reflekset e grupit *kt* në gjuhën shqipe zakonisht merren në analizë gjithnjë në bashkëlidhje me njëri tjetrin e kryesisht ndër huazimet latine, duke u përpyetur të gjenden shkaqet e përfuturit të trefishtë (përkatësisht të dyfishtë) të tij.

Problemet që paraqet refleksi i këtij grupi, duke qenë të shumta e të koklavitura nuk ndiqen prej Lukës në mënyrë statike, të shkëputura nga fjalët ku bëjnë pjesë, sepse në ndërrimet që paraqet, ai vjen e ndërthuret edhe me disa dukuri të brendshme të shqipes duke u njësuar me to e duke e bërë tepër të vështirë analizën e procesit.

Shembuj të tillë janë si: *drejt* (lat. *directum*), te Buzuku si mbiemër *dërejtë*, por edhe si ndajfolje *dëreq*. Luka duke u përpyetur të dallojë trajtat e latinishtes vulgare nga kanë hyrë fjalët në gjuhën shqipe që e përmbajnë këtë grup, në njërën anë, gjithashtu të studiojë grupin *kt* në bashkëlidhje me konsonantet që e përbëjnë e me ndikimin në kohë të njëra tjetra, veçanërisht të *t* - së mbi *k* - në, në anën tjetër, ai e ka vështiruar ndërrimin *kt : jt* jo në vijë të drejtë, por në disa shkallë ku, krahas evoluimit që pëson velarja *k* e latinishtes në gjuhën shqipe të dallohen edhe ndërrimet e tjera të mëvonshme tani në bashkëlidhje me *t* - në që e pason. Duke u mbështetur në këto kritere Luka ka arritur në këto përfundime:

1. Grupi *ct* i huazimeve latine të shqipes u reflektua në *jt* nëpërmjet një shkalle ndërmjetëse *qt*. Fjalët e shqipes pasqyrojnë jo latinishten klasike, por atë

fundin e një procesi të gjatë gati 2000 vjeçar. Përsa i përket depalatalizimit vihet në dukje se është një dukuri fonetike që duhet vështiruar në sistemin fonetik të gjuhës shqipe, sepse ai shfaqet që në lashtësi e deri në ditët tona dhe meriton të studiohet në të gjitha pamjet e saj (f. 236).

³⁶ E. Çabej, *Studime gjuhësore* III, Prishtinë 1976, f. 54. Për tri rrugët e zhvillimit të grupit *ct* shiko edhe E. Bourcies, *Elements de linguistique romane*, Paris 1946, f. 177-179.

³⁷ Paolo di Giovine, *Il gruppo CT latino in albanese*, Roma 1982, f. 79.

vulgaren, të cilat në gjuhën shqipe vetëm mund të rindërtohen. Ndërrimet e mundshme fonetike kalojnë nga -ct-, në -qt-, duke u dokumentuar te *dreq* e te *duq*. Ndërrimi i dytë *qt* : *jt* i përket një zhvillimi të brendshëm të shqipes, një kohe paraletrare, sepse te autorët e vjetër del i përfunduar.

2. Nuk përjashtohet mundësia që edhe në disa fjalë të latinishtes vulgare të jetë kryer ndërrimi *ct:it*. Për këtë dëshmojnë trajtat *dreit*, *droit*, *trait*, *traiter*, *fruit*, *duit*, të frëngjishtes, *dreit* të proven., *direito* e port., *traiter* e span. së vjetër etj. Për shqipen një ndikim i tillë mund të mendohet vetëm për ato fjalë ku nuk dokumentohet shkalla e ndërmjeme *qt*. Në punim autori bën përpjekje për të vendosur në kohë ndërrimin *ct:jt* duke e vështuar këtë në kuadrin e përgjithshëm të huazimeve latine të shqipes.

Në punimin "**Geminantja rr në gjuhën shqipe**" studiohet *rr*-ja në raport me *r*- në, shkaku i formimit dhe zhvillimit historik të saj. Një ndër tiparet e tingullit *rr* është zëvendësimi i tij me *r* dhe anasjelltas. Kjo dukuri ngjet zakonisht atëherë kur tingulli *rr* nuk ka funksion kuptim dallues³⁸. Këtu nuk është afeksioni që e forcon *r*-në, edhe në disa fjalë jo të kësaj natyre, por ose analogjia, ose prirja e një dukurie në formim e sipër, që vazhdon edhe sot e kësaj dite. Një dukuri e tillë sipas Lukës duhet kërkuar në vetë natyrën e gjuhës shqipe, e cila prirjet ti shqiptojë fjalët që përmbajnë një *r* herë më *rr* e herë më *r*, e kjo që te përmendoret e lashta të shqipes.

Te të pesë autorët e vjetër të gjuhës shqipe (Buzuku, Budi, Bardhi, Bogdani e te arbëreshët e Italisë, Matrënga) nuk kemi njësi në shkrimin e këtij tingulli.

Luka mendon se luhatjet e këtyre tingujve (*r*: *rr*) te këta autorë paraqesin gjendjen reale të shqiptimit të tyre. Sipas tij studimi i pozicionit të kësaj *r*-je si shkak për shqiptimin e fortë të saj, nuk sjell asnjë të re. Këtu nuk ka një rregullsi, sepse aty ku *r*-ja shqiptohet e fortë te një fjalë, në disa të tjera, po në atë pozicion, del si *r*.

I vështuar ky ndërrim në zhvillimin e tij historik vihet re mendimi i pranuar nga gjuhëtarët që *r*-ja indoevropiane si tingull me vete ka dhënë *r* dhe vetëm në ballë të fjalës reflektohet si *rr*³⁹.

Geminantja *rr* (që nga Miklochichi e këtej) kërkohet nga asimilimi i grupit *rn* bile edhe në ato fjalë ku nuk dokumentohet, por vetëm rindërtohet. Numri i shembujve kur *rn*-ja jep *rr* është relativisht i pakët. Luka ka shtuar këtu shembuj të rinj si: *shporr*, *harr*. etj. Aty ku grupi *rn* nuk dokumentohet historikisht, ngelet në fuqi mendimi i E. Çabej që "...unë edhe këtu jam në kundërshtim të prerë me mendimin që ka ekzistuar gjerë me sot"⁴⁰. Ai e kërkon këtë dukuri te geminacioni ekspresiv, që te fjalët afektive *r*-ja (në pozicione të ndryshme) kthehet në *rr*. Luka ka shtuar në vargun e shembujve të kësaj dukurie fjalët *shperr*, *sherr* "tredh" e *tjerr* etj.

Përsa i përket kronologjisë së ndërrimit *rn* në *rr* mendimi i E. Çabej që ky ndërrim fonetik ka qenë në fuqi nga viti 1000, po në shekullin XVII jo përherë⁴¹, është plotësuar prej Lukës me dëshmitë e defterit turk të vitit 1941. Në emrat e këtij rregjistri grupet *rn* (së bashku me *ln* e *tn*) dalin të paasimiluara, khs. *Kornishte* = Gorrishti i Vlorës (timari. Nr. 80); *Arnis* = Arrëza e Madhe dhe e Vogël (Tepelenë, tim. Nr. 155).

Koha e përfutimit të geminantes *rr* në gjuhën shqipe sipas autorit është relativisht e vjetër. "*Të paktën ajo duhet të jetë e një kohe paraletrare të gjuhës*

³⁸ A. Dodi "Rreth problemeve të normës në lëmin e fonetikës historike të shqipes së sotme letrare" SF 2, 1970, f. 69.

³⁹ E. Çabej, *Mbi disa rregulla të fonetikës historike të shqipes*, në SF 2, 1970, f.92.

⁴⁰ E.Çabej, *Mbi disa rregulla të fonetikës historike të shqipes*, në SF 2, 1970, f.92.

⁴¹ E. Çabej *Për historinë e konsonantizmit të gjuhës shqipe*, në *Studime rreth historisë së gjuhës shqipe*, Tiranë 1973, f.219.

dhe në qoftëse dy shembuj mjaftojnë për ta shtyrë në kohë (Dyrrachion: Durrës e Ragusium: R/r/ush), ajo është edhe më e vjetër.”⁴² Përsa i takon

zhvillimit të **grupit nd** në gjuhën shqipe në kohën e veprimtarisë së Lukës mbizotëronte mendimi i Çabejt i cili shprehet: “Në kundërshtim me dijen e gjertanishme unë jam i mendimit që grupet e lashta **nt**, **nd** e **ng** në pozicion ndërzanor (intervokalik) pavarësisht nga vendi i theksit përbrenda fjalës, nëpërmjet shkallës **nn** janë asimiluar në **n**, e cila nga puna e karakterit origjinalisht jo ndërzanor të saj, nuk pësoi ndikimin më tej në **r** (rotacizmin)...”(SF 2,1970, f.90). Kësaj rregulle sipas Lukës i shmangen një numër fjalësh (të cilat i ka analizuar me hollësi në punim), ku grupi **nt** është ndërruar deri në **nd** dhe procesi është ndalur. Shembujt e analizuar e lejojnë autorin që krahas rregullës së formuluar nga Çabejt të vendosë edhe një tjetër, që në disa fjalë të veçanta grupi **nt**, i vjetri, nuk është asimiluar në **n**, por ka arritur si **nd** e cila mund të pranohet si përjashtim i rregullës së përgjithshme.

Edhe mendimi tjetër i E. Çabejt se grupi **nd**, që ka hyrë ose është përfutur në gjuhën shqipe që nga koha romake e këtej⁴³ mendojmë se shpesh nuk i përgjigjet realitetit.

Për këtë, krahas shembujve nga leksiku i shqipes, Luka ka shtuar edhe dëshmi të reja nga defterët kadastralë osmanë të shekullit XV (1431, 1467 dhe 1485).

Në këtë punim Luka ka shprehur mendimin që si shkak për ruajtjen e **-n-** intervokaliqe në toskërishte pa u rrotacizuar mund të pranohet edhe takimi i dy **n**-ve origjinore (një fundore e një prirëse) e me këtë mënyrë ai ka shpjeguar trajtat e pronorëve *ynë, jonë, tanë, tonë* që paraqiten historikisht si fjalë të përngjitura.

Në punimin “Për historinë e zhvillimit të grupeve **tj** e **dj** në gjuhën shqipe” arritjes së dijes gjuhësore për grupet e moçme **tj** e **dj**, që në pozicion pastheksor kanë përfunduar në shqipe në **s** e **z** si në fjalët autoktone, si në huazimet latine, Luka i ka shtuar një shembull të ri, emri i një krahine (Prezë-a), që duket vazhdim i emrit antik *Paretion* (*Baretion*).

Në një punim të veçantë Luka trajton shkaqet dhe **kohën e përfutimit dhe të ndalimit të rotacizmit** në gjuhën shqipe. Proces i rotacizmit paraqitet kompleks, disa herë edhe me dukuri kontradiktore në pamje të parë, që mund të sheshohen me vendosjen e një kronologjie pak a shumë të sigurt. Si në çdo proces edhe te rotacizmi kemi fillimin, zhvillimin intensiv, rënien dhe përfundimin e tij.

Rotacizmi zë fill me ndarjen dialektore të shqipes. Ky është një ndër tiparet më të vjetra të saj që shfaqet në ngjizjen e gjuhës shqipe nga “nëna” e saj ilirishtja. Puna që kjo dukuri përfshin qoftë fjalë të fondit autokton, qoftë

⁴² D. Luka, *Geminantja rr në gjuhën shqipe*, në *Studime për historinë e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2010, f.286. Për kohën e përfutimit të geminantes **rr** janë shprehur edhe gjuhëtarë të tjerë. Sh. Demiraj (*Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë 1996 fq.178) ka shprehur mendimin që shndërrimi i **r** – së në **rr** si një fonemë më vete duhet të jetë kryer para shek. XIV –XV, d.m.th. para shpërnguljeve të arbëreshëve në Greqi dhe në Itali. Sipas autorit të sipërm fonema /**rr**/ ka qenë një alofone e /**r**/ (po aty , 178). Shiko edhe K. Topalli, *Sonantet e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2001, f.265 v. Topalli shkruan: “Çështja e kronologjisë së kthimit /**r**/>/**rr**/ mund të ndiqet me anë të huazimeve, që i janë nënshtruar kësaj dukurie. Meqenëse ky kthim ka përfshirë elementet e huazuara nga latinishtja, kjo dëshmon se dukuria është zhvilluar në periudhën historike të zhvillimit të gjuhës, ndërsa çështja se deri kur ka vijuar ky ndërrim fonetik, mund të ndiqet përsëri me anë të atyre huazimeve që kanë hyrë në shqipe në kohë më të vona (po aty, f. 265).

⁴³ E. Çabejt, *Grupet nd, ng në gjuhën shqipe*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1975. f. 35.

huazime nga greqishtja e vjetër e nga latinishtja, flet në të mirë të mendimit të mësipërm. Duke mbajtur parasysh shkaqet që përfatuan rotacizmin (fuqia centralizuese e theksit dinamik, rënia e *n*-së fundore në njëjës të pashquar në raportin emërore: kallëzore, hundorëzimi i zanores pas rënies së *n*-së në gegërishte dhe mungesa e tij në toskërishte, mungesa në këtë hundorëzim e zanores *o* etj.) Luka arrin në përfundimin se rotacizmi ka nisur në kohën romake ku edhe shfaqet me përqendrimin më të fortë e ku zënë vend edhe dukuritë e mësipërme. Duke i lidhur këto dukuri edhe me metafoninë, që kishte nisur të përfundonte para shekullit IV a gjithsesi gjatë tij, vendosja e tyre në kohë kap përafërsisht shek. I-IV të erës sonë.

Kjo periudhë, sipas Lukës paraqitet e thukët në ndërrimet cilësore të kalimit nga “nëna” ilirishte te “bija” shqipe. Ndërsa fillimet e rotacizmit duhen kërkuar rreth shek. III, më fuqishëm ai vepron në shek. IV-V ku merr fund edhe ndikimi intensiv i latinishtes në gjuhën shqipe të sapo formuar.

Çhundorëzimi i zanoreve të theksuara në gjuhën shqipe nuk është bërë objekt i ndonjë studimi të veçantë. Kjo dukuri e fonetikës historike është shqyrtuar shkarazi e vetëm në bashkëlidhje me procese të tjera, ku mendohet se bashkëvepron, si me rotacizmin, ashtu edhe me shkallët e diftongimit të zanores - *o* - në lidhjen - *on*, me historinë e grupeve të lashta *nt*, *nd* etj., e me vetë hundorësinë e zanoreve të theksuara të gjuhës shqipe. Çabej shprehet se “nazalizimi vështirë të jetë këtu një dukuri ruajtje, konservimi, dhe një proces i gjithmbarshëm i gjuhës. Pas gjase është një rinovim, një inovacion, relativisht i ri, i gegërishtes, i kryer aty nga mesjeta e hershme...”⁴⁴.

Për Shaban Demirajn “...hundorëzimi i zanoreve në krye të herës duhet të jetë shfaqur në mbarë shqipen dhe vetëm më pas me lindjen e zanores së theksuar /ë/ erdhi e u kristalizua një nga dallimet kryesore me mënjanimin e hundorësisë në dialektin jugor dhe me thellimin e mëtejshëm të kësaj dukurie në dialektin verior”⁴⁵.

Kolec Topalli në monografinë *Për historinë e hundorësisë së zanoreve në gjuhën shqipe* arrin në përfundimin se “...në një fazë të caktuar të zhvillimit të tyre zanoret hundore të toskërishtes janë çhundorëzuar”⁴⁶ Pra ndodhemi para mendimeve krejt të ndryshme. Shtrohet problemi: Hundorëzimi në krye të herës a ka qenë dukuri e krejt shqipes, apo vetëm e gegërishtes?

Luka mendon se hundorëzimi i zanoreve të theksuara në gjuhën shqipe është veçori vetëm e gegërishtes, që e dallon atë nga dialekti tjetër që në zanafillën e kësaj ndarjeje. Për analizën e kësaj dukurie ai merr për bazë huazimes latine të shqipes, të cilat janë të një rëndësie vendimtare, për të rrokur më qartë zhvillimet paralele të fakteve dhe kronologjinë e tyre.⁴⁷

Evolucioni historik i një *o*-je të theksuar në rrokje të mbyllur, pasuar nga një *-n* fundore, për fonetikën (përk. fonologjinë) historike të shqipe paraqitet si problem i vështirë dhe ende i pazgjidhur. Kushtet për diftongimin e kësaj zanoreje të thjeshtë përcaktohen së pari Majeri, më pas Jokli duke vijuar më pas më Çabejn⁴⁸, Sh. Demiraj⁴⁹, K. Topalli⁵⁰. Pothuajse të gjitha studimet e kryera nisin nga parashtrimi i Joklit.

⁴⁴ E. Çabej, *Disa mendime mbi nazalizimin e shqipes*, në vëllimin “Studime për fonetikën historike të gjuhës shqipe”, Tiranë, 1988, f.449.

⁴⁵ Sh. Demiraj, *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1996, f.75.

⁴⁶ K.Topalli, *Për historinë e hundorësisë së zanoreve në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1996.

⁴⁷ E.Çabej, *Disa mendime mbi nazalizimin e shqipes*, në vëllimin “Studime për fonetikën historike të gjuhës shqipe”, Tiranë, 1988, f. 450.

⁴⁸ E. Çabej, *Diftongje e grupe zanoresh të shqipes*, në “Studime gjuhësore” VI, Prishtinë, 1977, f. 221 v. *Diftongjet*, “Studime gjuhësore” III, 1976, f. 121 v.

⁴⁹Sh. Demiraj, *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986, f. 118 v.; *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986, f. 93 v.

Përcaktimi i një kronologjie pak a shumë të saktë, jo vetëm për dukurinë e diftongimit, po edhe për procese të tjera të fonetikës historike të shqipes, bëhet tejte i vështirë e nganjëherë i pamundur, meqë shqipja është dokumentuar tepër vonë. Gjuhëtarët në pamundësi të zbulojnë të zbulojnë shkaqet përpiqen të përcaktojnë së paku kushtet në të cilët ato shfaqen, si dhe vendosjen e tyre në kohë. Ndarjet kohore përfshijnë periudha të gjata. Thuhet zakonisht “periudha a koha romake”, “para ndikimeve a huazimeve sllave” etj.

Shkaku i këtyre dukurive të reja, ku Luka mendon se përshihet edhe diftongimi i -o/n/ të shqipes, është krijimi i një gjendjeje të re në gjuhëm “mëmë”. Për të kjo gjendje e re paraqet fillimet e gjuhës së vjetër së vjetër shqipe, e cila ka nisur jetën e vet edhe me ligjësi të reja nga nëna e saj, ilirishtja, proces që Luka e ka vendosur në shekullin I-IV të erës sonë.⁵¹ Duke qenë se në sistemin e fonologjisë historike të gjuhës shqipe diftongimi është i lidhur me hundorëzimin (përk. me çhundorëzimin), me zanoret e gjata, me rotacizmin etj., Luka mendon se periudha intensive e këtyre dukurive është shek. I-IV, e përcaktuar nga ai si “koha e formimit të gjuhës shqipe.”⁵²

Me refleksin e ū-së së gjatë e të theksuar në gjuhën shqipe janë marrë një numër i madh gjuhëtarësh, duke bërë këtë dukuri të fonetikës historike herë objekt kryesor e herë duke e studiuar në mënyrë anësore. Luka përqëndrohet tek ato autorë vendas dhe të huaj, që këtë refleks e kanë vënë në qendër të punës së tyre, duke hedhur dritë në shpjegimin e tij qoftë në gjuhën shqipe, qoftë në gjuhët e tjera indoevropiane.

Ky refleks i kësaj zanoreje nuk u bë thjesht problem diskutimi fonetik. Kjo rrethanë përcaktohet qartë aty ku Luka shkruan: “*Interesimi i kaq shumë gjuhëtarëve në zë për çështjen në fjalë nuk kishte vetëm karakter gjuhësor të mirëfilltë. Refleksi i kësaj zanoreje tani paraqiste interes edhe për historinë e gjuhës shqipe, duke shtuar argumentet për të vërtetuar vendin e formimit të gjuhës shqipe, për kohën e formimit të kësaj gjuhe dhe, veçanërisht për të provuar autoktoninë e popullit shqiptar në viset ku banon që së lashti; e përtej tyre edhe për të dhënë një ndihmesë në periodizimin e historisë së gjuhës shqipe.*”⁵³

Në shqyrtimin e refleksit të /ū/-së në gjuhën shqipe Luka mban parasysh dy çështje të rëndësishme parimore.

Së pari, problemin e trajton në kuadrin e përgjithshëm të sistemit të zanoreve të gjuhës shqipe, veçanërisht në bashkëlidhje me krejt sistemin e zhvillimit të kuantitetit të këtyre zanoreve në gjuhën shqipe. Së dyti, ai u bën një analizë etimologjike të plotë të gjitha fjalëve, ku paraqitet kjo dukuri, duke e rrokur problemin në marrëdhëniet që paraqet edhe me reflekse të tjera brenda fjalës ku shfaqet. Kjo mënyrë pune e lejon autorin që të bëjë krahasimet jo vetëm përbrenda gjuhës në rrafshin diakronik (e aty ku paraqitet e nevojshme edhe në atë sinkronik), po gjithashtu të kalohet shkallë-shkallë edhe në krahasime në rrafshin indoevropian.

Pas një analize tërësore të çështjes, në më shumë se 50 faqe të librit të tij, duke e shqyrtuar dukurinë në fjalët vendëse, në huazimet nga greqishtja e vjetër dhe në huazimet e shqipes nga latinishtja Luka bashkohet me mendimin e Demirajt për kronologjinë e kalimit së /ū/-së së gjatë e të theksuar në /y/ si: *terminus ante quem* do të merret faza e fundit e bjerres së korrelacionit të gjatësisë në sistemin zanor të shqipe, ndërsa si *terminus post quem non* ndalimi i

⁵⁰ Zhvillimi historik i diftongjeve të shqipes, Tiranë 1998.

⁵¹ D. Luka, *Rreth problemit të kohës së formimit të gjuhës shqipe*, në vëllimin “Studime gjuhësore” V, Shkodër, 1999, f. 167 v.

⁵² D. Luka, *Rreth problemit të kohës së formimit të gjuhës shqipe*, në vëllimin “Studime gjuhësore” V, Shkodër, 1999, f. 166.

⁵³ D. Luka, *Për refleksin e /ū/-së (së gjatë e të theksuar): /y/ në gjuhën shqipe*, Studime gjuhësore XIII, Shkodër, 2011, f. 29.

dukurisë së metafonisë. Në këndvështrimin kronologjik absolute këta kufij përkojnë me fazën e parë të depërtimit të latinizmave në gjuhën shqipe, në periudhën kur në latinishte nuk qe bjerrë ende korrelacioni i gjatësisë së zanoreve (shek. III pas Kr.).⁵⁴

Duke vendosur në kohë procesin e zhvillimit të /ū/-së së gjatë indoevropiane (ku përfshihet tanimë edhe /ū/-ja latine), Luka e vendos këtë proces edhe në periodizimin që ai i ka bërë historisë së gjuhës shqipe⁵⁵. Pra, fonema /y/ është përfshirë në gjuhën shqipe në periudhën e kohës së formimit të saj (sipas Lukës shek. I-IV); më saktë nga fundi i kësaj periudhe. Zhvillimi i mëtejshëm i saj i takon tani historisë së gjuhës shqipe. Mendimi që evolucioni /ū:/y/ duhet kërkuar që në ilirishte, për Lukën paraqitet një hipotezë e guximshme, por e pambështetur, veçanërisht gjuhësisht, sa kohë që nuk kemi asgjë të dokumentuar për sistemin fonetik të kësaj gjuhe.⁵⁶ Këto janë disa nga risitë e autorit. Me mjaft interes janë edhe studimet e tij mbi theksin në gjuhën shqipe, laringalet etj. që do të bëhen objekt i një studimi të ardhshëm.

Si përfundim të këtij studimi për punën shkencore në lëmin e shkencës gjuhësore të fonetikës historike mund të citojmë fjalët e prof. Petrit Kotrrit për veprën e Lukës "...kemi në dorë një vepër me vlera shkencore që dëshmon për rezultate të shënueshme të një studiuesi serioz e kompetent pas hulumtimeve të shtrira në një kohë relativisht të gjatë. Kjo vepër e shkruar nga një diakronist, ka vlera të spikatura jo vetëm për onomastikën si shkencë më vete, me objekt të përcaktuar, por edhe për gjuhësinë si shkencë që lidhet drejtpërdrejt me të dhe në mënyrë të veçantë me fushën diakronike. Dhe meqenëse kjo fushë ka lidhje të ngushtë me problemet historike të shqipes dhe të shqiptarëve, siç është edhe problemi i burimit të shqipes dhe i autoktonisë së shqiptarëve, mund të themi se kjo vepër, përveç vlerave shkencore, ka edhe vlera kombëtare. Si e tillë ajo mbetet e vyer për sot edhe për të ardhmen."⁵⁷

Bibliografia kryesore⁵⁸

- B. Demiraj, *Fonema /y/ në gjuhën shqipe* (vështrim diakronik), SF 1-4, 1994.
B.Baliu, *Kërkime Albanologjike*, Prishtinë 2010.
D. Luka, *Studime gjuhësore*, I 1999, II 2002, III 2003, IV 2003, V 1999, VI 2001, VII 2002, VIII 2003, IX 2006, X 2007, XI 2008, XII 2010, XIII 2011, XIV 2012, XV 2013, XVI 2014, Shkodër.
D. Luka, *Studime për Historinë e Gjuhës Shqipe*, Tiranë 2010.
E. Çabej, *"Studime gjuhësore"* VI, Prishtinë, 1977.
E. Çabej, *Kuvendi I i studimeve ilire vëllimi II*, Tiranë, 1974.
E. Çabej, *Studime gjuhësore* IV, Prishtinë 1975.
E.Çabej, *"Studime për fonetikën historike të gjuhës shqipe"*, Tiranë, 1988.
E.Çabej, *Mbi disa rregulla të fonetikës historike të shqipes*, në SF 2, 1970.
E.Çabej, *Studime gjuhësore* III, Prishtinë, 1976.

⁵⁴ B. Demiraj, *Fonema /y/ në gjuhën shqipe* (vështrim diakronik), SF 1-4, 1994, f.118.

⁵⁵ D. Luka, *Edhe një herë për periodizimin e historisë së gjuhës shqipe*, në botimin *Studime gjuhësore* XIII, Shkodër, 2011, f. 11-28.

⁵⁶ D. Luka, *Për refleksin e /ū/-së (të gjatë e të theksuar) : /y/ në gjuhën shqipe* (*Vështrim diakronik*), në botimin *Studime gjuhësore* XIII, Shkodër, 2011, f. 76.

⁵⁷ P. Kotri, *David Luka*, *"Studime gjuhësore"* VI (*Çështje të onomastikës historike shqiptare*) SF, nr 1-2, 2004 f. 190.

⁵⁸ Këtu janë renditur disa nga studimet kryesore, të tjerat janë shënuar poshtë vizës, gjatë punimit.

- K. Topalli, *Dukuritë fonetike të sistemit bashkëtingëllor të gjuhës shqipe*, Tiranë 2004.
- K. Topalli, *Fërkimoret e afrikatet e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2003.
- K. Topalli, *Fonetika historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2007.
- K. Topalli, *Mbylltoret e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002.
- K. Topalli, *Për historinë e hundorësisë së zanoreve në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1998.
- K. Topalli, *Shndërrime historike në sistemin zanor të gjuhës shqipe*, Tiranë, 2000.
- K. Topalli, *Sonantet e gjuhës shqipe*, Tiranë 2001.
- K. Topalli, *Zhvillimi historik i diftongjeve të shqipes*, Tiranë, 1998.
- M. Priku, *Shqipja si gjuhë në kontakt sipas studiuesit Eric, P. Hamp në botimin Eric Pratt Hamp, Università della Calabria Itali 2010.*
- Paolo di Giovine, *Il gruppo CT latino in albanese*, Roma 1982.
- Sh. Demiraj, *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1996.
- Sh. Demiraj, *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1986.

STRUKTURA DHE TEKNIKAT E TEKSTIT ARGUMENTUES

M.a. Oida XHEPA (BALLIU)

Departamenti i Gjuhës Italiane

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës

oldaxhepa@yahoo.it

Përmbledhje

Sa herë që na duhet të lexojmë apo studiojmë diçka, sa herë që duhet të marrim njohuri përmes materialeve të shkruara, ne hasim me tekstin. Teksti është baza e komunikimit të shkruar, por jo vetëm. Teksti është objekti i studimit i shumë studiuesve të Gjuhësisë së tekstit të gjuhëve të ndryshme.

Në këtë punim, objekt studimi do të kemi tekstin i cili, për nga funksioni që ka, ndahet në tipe të ndryshme, si p.sh. teksti përshkrues, argumentues, informues, rregullues, shpjegues, narrativ; por ne do të ndalemi vetëm tek teksti argumentues. Do të shohim se çfarë duhet të kemi parasysh në krijimin apo shkrimin e tij. Do të studiojmë strukturën e tij dhe se cilët janë elementet që duhet të kemi parasysh për realizimin e tij.

Fjalë kyç: teksti argumentues, argument, tezë, teknika argumentuese.

Abstract

Every time that we need to read or study something, whenever we need to gain knowledge through written materials, we deal with the text. The text is the basis of written communication, but not only that. The text is the object of study of many researchers of Linguistics of different languages.

In this paper the object of study is the text which for the function that it has is divided into different types, such as: descriptive, argumentative, informative, regulatory, expository, narrative; but the focus of the study is argumentative text. We will have a look at what should be considered in creating or writing it. We will study its structure and what are the elements that should be considered to its implementation.

Keywords: argumentative text, argument, thesis, argumentative techniques.

1. Të argumentosh

Sot, në shkollat tona është mjaft e përhapur eseja apo teksti argumentues ku gjatë një provimi studentit i jepet një temë e caktuar dhe ai

mbi këtë temë duhet të shprehë mendimin e tij, ta shpjegojë dhe ta paraqesë atë nëpërmjet argumentimit.

Është e rëndësishme që ky student por jo vetëm ai, të ketë të qartë fillimisht se ç'është eseja (tekst argumentues), çfarë strukture ka ajo, si bëhet argumentimi dhe çfarë duhet të ketë parasysh për realizimin e saj.

Në tekstin argumentues autori mbron një tezë duke përdorur argumente.

Të argumentosh do të thotë të shprehësh një mendim, një tezë rreth një teme ose problemi të caktuar; ta shpjegosh dhe ta mbrosh atë me argumentët përkatës me qëllim që të bindësh atë që lexon për vlefshmërinë e asaj që po thuhet. Tekstet argumentuese më të përhapur janë artikujt e gazetave, fjalimet apo debatet e politike, si dhe esetë që trajtojnë çështje filozofike, probleme sociale, historike, morale dhe shkencore.

Por, përveç argumentimit duhet të kemi parasysh dhe strukturën që ka teksti argumentues, pasi nuk kemi të bëjmë thjesht me fillim, zhvillim, fund, por një strukturë të përcaktuar nga organizimi logjik i dhënies së argumenteve.

Më poshtë do të shohim strukturën e tekstit argumentues.

2. Struktura e tekstit argumentues

Tekstet argumentues mund të trajtojnë tema të ndryshme, por ama kanë të përbashkët qëllimin: të bindin marrësin për vërtetësinë e asaj që thuhet. Për të bërë të mundur këtë gjë është e nevojshme të paraqiten prova bindëse, fakte dhe t'i bëjmë ballë kundërshtive të marrësit.

Pikërisht tema, argumentet etj. bëjnë që ne të shohim më me vëmendje strukturën bazë të tekstit argumentues, e cila është:

tema – teza – argumente në mbështetje të tezës – antiteza – argumente në mbështetje të antitezës – hedhja poshtë e argumentëve të antitezës – përfundimi.

Kjo strukturë lejon dhe variante të saj duke zhvendosur ose hequr një nga elementët përbërës të saj si p.sh.:

- zhvendosjen e tezës në fund të tekstit (kur teza shprehet vetëm në fund të tekstit);
- kapërcimin e tezës (kur teza lihet të nënkuptohet nga tërësia e argumentimeve);
- kapërcimin e argumentëve në mbështetje të tezës (kur teksti paraqet vetëm argumentë në mbështetje të antitezës të cilët i rrëzon);
- kapërcimin e antitezës (kur teksti paraqet vetëm mendimin e autorit pa marrë parasysh antitezën, pra mendimet e kundërta të bashkëbiseduesve);

3. Teknikat argumentuese

Për të ndërtuar apo shkruar një tekst argumentues, një temë, një artikull gazete, një ese të shkurtër me temë të çfarëdoshme është e nevojshme të ndiqen disa teknika argumentuese, të cilat po i paraqesim si më poshtë:

1. Të shqyrtojmë me kujdes temën që do trajtojmë duke mbledhur të gjitha të dhënat dhe faktet që kanë lidhje me të.
2. Të ndërtojmë dhe të mësojmë se cilat janë opinionet më të përhapura rreth saj në mënyrë që ose të forcojmë mendimin tonë ose të mësojmë se si të argumentojmë bindshëm për të rrëzuar mendimet e kundërta me tonën.
3. Të vendosim se cilën tezë do mbrojmë. Zakonisht përballemi me një debat kur e kemi gati tezën që do paraqesim dhe do mbrojmë. Por ka raste kur tema caktohet nga dikush tjetër si p.sh. temat që paracaktohen nëpër shkollë apo situata profesionale; atëherë duhet të peshojmë argumentet pro e kundër dhe në bazë të materialeve që mbledhim zgjedhim tezën që do e bëjmë tonën, do e zhvillojmë dhe do e mbrojmë.
4. Të zgjedhim provat, pra argumentet që do të shërbëjnë për të mbrojtur tezën. Efikasiteti i një argumentimi dhe suksesi i një teksti argumentues, nuk varen nga teza që paraqitet por, nga forca e argumenteve që përdoren për të treguar vërtetësinë.

Llojet e argumenteve që mund të përdorim për të bindur janë katër:

- a) argumente që sjellin fakte konkrete
 - b) argumente autoritarë
 - c) argumente logjike
 - d) argumente pragmatike
5. Të parashikojmë antitezën, dmth kundërshtitë e bashkëbiseduesit dhe të parapërgatisim argumentet për të rrëzuar tezën e kundërshtarit. Citimi i antitezës dhe hedhja poshtë e saj, është e dobishme pasi mund ta përdorim si hyrje për parashtrimin e argumenteve tona si p.sh. *“Në të vërtetë është pikërisht e kundërta e asaj që....”* ose *“Në fakt....”*.
 6. Të shkruajmë tekstin duke organizuar në mënyrë të përshtatshme ligjërimin. Për ata që do të shkruanin një tekst të tillë për herë të parë, do të këshillojmë që të ndiqnin strukturën bazë të tekstit argumentues që parashikon një zhvillim të renditur dhe të plotë. Por, siç e përmendëm dhe më sipër, variantet e ndryshimit të strukturës janë të ndryshme; dikush mund të dëshirojë të parashtrijë tezën e tij në fund dhe jo në fillim; dikush mund të kapërcejë antitezën duke lënë të kuptohet që teza e tij është e pakundërshtueshme apo që kundërshtimet janë të pa rëndësishme.

4. Sugjerime

Në krijimin e një teksti është e rëndësishme që të gjitha pjesët e tij (paragrafët) të lidhen me njëra-tjetrën në mënyrë koherente (logjike) dhe duke respektuar rregullat gramatikore. Për këtë do të donim të bënim disa sugjerime për t'i patur parasysh gjatë shestimit të tij.

- o Të bëhet përdorimi i duhur i konektorëve (ndajfoljeve dhe lidhezave) për të dalluar qartë pjesët e ndryshme ku shprehet argumentimi si psh: *por, ama, megjithatë* (shprehin kundërshtim); *pra, prandaj* (shprehin vijimësi); *në fakt* (shprehin efektin shkak-pasojë), etj.
- o T'i jepet rëndësia e duhur bashkëbiseduesit, sepse duke qënë se tekstet argumentuese kanë si qëllim të bindin dëgjuesin, duhet të kihet parasysh karakteristikat e tij (mosha, karakteri, kultura, njohjet, interest, etj), në mënyrë që të zgjidhet struktura, argumentet, leksiku që do të përdoret. Për të mbajtur gjallë interesin e tij duhet ta përfshijmë në arsyetimin tonë duke përdorur shprehje si: *"Ç'do të mendonit nëse do të thoja se..."* etj.
- o Të përdoret sa herë që të jetë e mundur një leksik *"i orientuar qëllimisht"*. Çfarë do të thotë kjo? Në një tekst të tillë ku qëllimi është të bindësh, zgjedhjet leksikore mund ta bëjnë dëgjuesin që ta konsiderojë pozitivisht ose negativisht faktin për të cilin flitet.
- o Të futen në brendi të argumentimit paragrafë të shkurtër të llojeve të teksteve të tjerë si psh. paragrafë përshkrues, shpjegues ose narrativ. Ndërthurje të tilla e forcojnë më shumë argumentimin. Kështu psh. përshkrimi i saktë mund të forcojë besueshmërinë e provave në mbështetje të tezës. Po kështu, një paragraf narrativ i paraqitur në fillim të tekstit mund të tërheqë vëmendjen e atij që lexon apo dëgjon duke bërë që ky i fundit të mbështesë njërën tezë dhe jo tjetrën.
- o Së fundi të rishikohet, të korrigjohet dhe të përmirësohet teksti duke u kujdesur kryesisht për korrektësinë e tij, për koherencën e argumentimit dhe efikasitetin e bindjes.

Pra, nëse trajtohen me kujdes të gjitha sugjerimet e sipërpërmendura, realizohet një tekst argumentues më qëllim të realizuar, ku do të jenë përdorur bindshëm argumentët e duhur dhe ku do të jetë mbrojtur siç duhet një tezë e paraqitur.

Përfundime

Teksti argumentues ka si qëllim të bindë dëgjuesin/lexuesin në lidhje me një tezë të caktuar të shprehur nga autori dhe për të realizuar këtë është e nevojshme që të paraqiten argumente (prova, fakte) në mbështetje të tezës së paraqitur. Një tekst argumentues nuk quhet i realizuar nëse paraqet një tezë të mirë, por nëse paraqet argumentet e duhura për ta mbrojtur atë tezë.

Për të realizuar më së miri qëllimin e tij është e nevojshme të studiohet struktura e tij e cila ndryshon nga struktura e teksteve të llojeve të tjera. Në strukturën bazë kemi: *tema – teza – argumente në favor të tezës – antiteza – argumente në favor të antitezës – hedhja poshtë e argumentëve të antitezës – përfundimi*. Kjo strukturë lejon edhe variante të saj në varësi të zgjedhjes së autorit dhe efektit që ai do të krijojë.

Përveç strukturës duhen patur parasysh edhe disa teknika argumentuese që ndihmojnë në argumentimin e duhur dhe finalizimin e qëllimit kryesor. Përdorimi i duhur dhe përzgjedhja e elementëve gjuhësor bëjnë që teksti argumentues të realizohet më së miri dhe autori të arrijë të tregojë vlefshmërinë e tezës së tij duhe hedhur poshtë tezat e kundërta me të tijën.

Literatura

Colella M. (2012). *Quaderni di laboratorio di linguistica*, Pisa, SNS

Conte, M.E. (1976). *Coesione testuale; recenti ricerche italiane*, Milano, Feltrinelli

Dibra, K. & Varfi, N. (2005). *Gjuhësi teksti* (ribotim), Tiranë, SHBLU.

Dressler, W. (1972). *Introduzione alla linguistica del testo* (përkthim në italisht), Roma, Officina.

Metzeltin, M. (1984). *La linguistica teorica*, Bologna, Zanichelli.

Simone, C. (1988), *Fondamenti di linguistica*, Milano, Mondadori.

Tonfoni, G. (1983), *Dalla linguistica del testo alla teoria testuale*, Milano, Unicopli.

FJALITË NXITËSE NË LIGJËRIMIN POETIK TË NOLIT

Dr. Merita ISARAJ

Universiteti i Gjirokastrës

Abstrakt

Fjalitë nxitëse shprehin një urdhër, kërkesë a udhëzim të folësit ndaj dëgjuesit, në mënyrë që të përmbushë kërkesat e tij. Fjalitë nxitëse gjejnë përdorim edhe në ligjërimin politik sepse ky ligjërim nënkupton një palë tjetër që të dëgjon apo beson dhe pritet të reagojë pas thënieve nxitëse dhe kërkuese nga ana e folësit. Forca urdhëruese shprehëse e fjalive nxitëse sendërtohet natyrshëm në vargjet e Nolit dhe intensiteti i kësaj force lidhet ngushtësisht me synimet e folësit për të përmbushur urdhrin a direktivën e dhënë.

Në paraqitjen e plotë të sintezës historike të kombit të tij Noli *ndërthur* përdorimin e *fjalive nxitëse, përsëritjen* e fjalëve dhe shprehjeve leksikore, me *qëllimin kumtues* që ai mëton të përcjellë te bashkëbiseduesi ose bashkëbiseduesit. Qëllimi i tij është të krijojë në sytë e bashkëbiseduesit një atmosferë të vërtetë të realitetit, i cili shpërfaqet i trishtë, i shkatërruar dhe i përvuajtur. Dinamika e melodikës së vargut me përsëritjen e tingujve, pasthirmave, thirrorëve dhe rimave të njëjta janë shprehëse të fuqishme të një mesazhi thirrës për veprim, sulmues, lajmërues dhe urdhërues ndaj popullit të vet.

Nga ana semantike fjalitë nxitëse në veprën e Nolit shprehin grishje, urdhër, domosdonë e realizimit të diçkaje, thirrje për veprim. Fjalitë nxitëse në vargjet e Nolit kanë këto veçori strukturore: përdorimi i *thirrorit*, i shoqëruar shpesh me *pasthirmat nxitëse, përsëritje e foljeve - kallëzues* në vetën e dytë të *mënyrës urdhërore* që gjallërojnë ligjërimin thirrës, lidhëzave bashkërenditëse shtuese *e, dhe*, fjalive nxitëse në strukturën e *fjalive të përbëra, rimarrja e kundrinorit* etj.

Numri i madh i fjalive nxitëse në ligjërimin poetik të Nolit dëshmon jo vetëm shpeshtësinë e përdorimit të tyre në ligjërimi e kontekste të ndryshme, por edhe gamën e larmishme të kuptimeve që këto fjali mund të shprehin në ligjërimin politik, gjuhë e përdorur në situatë konkrete për të mbërritur te qëllimet e folësit (Nolit).

Fjalë kyçe: *ligjërim politik, fjali nxitëse, veçori semantike, veçori sintaksore, shprehësi.*

Abstract

Imperative sentences express an order, request or an instruction of the speaker in order to make the addressee comply with. Imperative sentences are widely used in the political discourse, because this discourse implies another party that listens to, believes or is expected to react towards the imperative and demanding utterances from the part of the speaker. The imperative force of these sentences is naturally utilized in the verses of Noli and the intensity of this force is closely linked with the speaker's aims for the completion of the addressed directive.

In the complete presentation of the historical synthesis of his nation, Noli intertwines the use of imperative sentences, repetition of words and lexical expressions with the communicative aim he intends to transmit to the interlocutor or interlocutors. His aim is to present in front of the interlocutor the factual atmosphere of reality, which unravels as gloomy, ruined and disappointed. The dynamics in the melody of verses with the repetition of sounds, interjections or vocatives, as well as the occurrence of similar rhymes, seem to be an obvious and powerful expression of an imposing and authoritative message to his people.

From the semantic aspect, imperative sentences in the work of Noli express orders, pleas, and the necessity to realize something or call for action. Imperative sentences in the verse of Noli are characterized by some structural features as: use of vocative often followed by imperative interjections, repetition of verbs in imperative mood which enliven the commanding discourse, copulative conjunctions *e, dhe*, imperative sentences in the structure of complex sentences, clitic doubling etc.

The great number of imperative sentences in the poetic discourse of Noli witnesses not only the high frequency of their use in various contexts, but also the diverse range of meanings these sentences can transmit in the political discourse, as a language used in factual situation in order to reach to the speaker's intended target (Noli's).

Key words: *political discourse, imperative sentence, semantic features, syntactic features, expressiveness.*

Fjala nxitëse ka një marrëdhënie të fortë me kuptimin e saj dhe forcën ilokutore me të cilën shprehet, një marrëdhënie me forcë krahasuar me tipat e tjerë të fjalisë. Forma logjike e fjalive nxitëse përfshin dy komponentë: një që përmban forcë shprehëse *direkte* (si një udhëzim për dëgjuesin për të ndryshuar një model të dhënë), si dhe një tjetër që shpreh modalitetin e një interpretimi *të përcaktuar*. Whitney (1924) i përkufizon fjalitë nxitëse që shënojnë një urdhër si një përpjekje e vullnetit të folësit të ushtruar ndaj dikujt tjetër. Kjo, megjithatë (në sanskritishte ashtu si në gjuhët e tjera), nuk bart të njëjtën forcë shprehëse: urdhri shkon drejt një kërkesë, një këshille, një lutjeje,

drejt shprehjes së dëshirës së sinqertë¹. Aikhenvald-i (2010) në studimin e saj mbi urdhëroren, që lidhet ngushtësisht me thelbin kuptimor të saj, thekson se kuptimi i urdhërores dhe fjalive nxitëse nënkupton ose kumton *një thënie urdhëruese*. Por, termi *urdhër* është konceptuar si një term shumëkuptimësh. E parë në aspektin e shtrirjes së gjerë të nuancave kuptimore, urdhrat përfshijnë kuptimet nga kahu fillestar i vlerës kuptimore (urdhër, kërkesë, këshillë) deri te nuancat kuptimore në skajin tjetër (urim, mallkim, dëshirë etj.). Fjalitë nxitëse shprehin një gamë të gjerë të *vullnetit* të *folësit* për të ushtruar ndikim të *dëgjuesit* ose *dëgjuesit* për kryerjen a moskryerjen e një fakti të caktuar. Pra, folësi kërkon të realizojë qëllimin e tij, i cili ndikon edhe në përcaktimin e ngjyimeve kuptimore të fjalive nxitëse në kontekste të ndryshme. Qëllimi i folësit është vendimtar në përcaktimin e semantikës së thënies, e cila në akte të ndryshme komunikimi merr interpretime të larmishme. Fjalitë nxitëse, për të kryer më së miri funksionet e tyre kumtuese, duhet të vlerësohen brenda ligjëritimit ku ato realizojnë kumtimin që synojnë.

Vepra I e Nolit është një nga veprat më tipike të përdorimit të fjalive nxitëse në gjuhën shqipe dhe gjurmimi i tyre në këtë korpus na jep një panorama të plotë të veçantive dalluese të fjalive nxitëse krahasuar me tipat e tjerë të fjalive. Forca urdhëruese shprehëse e fjalive nxitëse sendërtohet natyrshëm në vargjet e Nolit dhe intensiteti i kësaj force lidhet ngushtësisht me synimet e folësit për të përmbushur urdhrin a direktivën e dhënë. Për çdo lloj force urdhëruese shprehëse (*ilokutore*) ka një shkallë karakteristike të forcës së synimit shprehës (*ilokutor*). Urdhri është më i fuqishëm se kërkesa, por forca më e madhe rrjedh nga intensiteti i dëshirës së shprehur. Forca e madhe e urdhrit rrjedh nga fakti se *folësi* përdor pozicionin e autoritetit, d.m.th. pushtetit që ai gëzon ndaj *dëgjuesit* (i adresuari)². Fjalitë nxitëse gjejnë përdorim edhe në ligjërimin politik sepse ky ligjërim nënkupton një palë tjetër që të dëgjon apo beson dhe pritët të reagojë pas thënieve nxitëse dhe kërkuese nga ana e folësit.

Diskursi politik është gjuhë e përdorur në situatë konkrete për të mbërritur qëllime, është strukturë e njëkohësisht proces. Dy janë karakteristikat thelbësore të diskursit politik: qëllimi alokutiv (të bësh të besojë) dhe qëllimi perlolutiv (të bësh të bëjë). Në diskursin politik, akti i të bindurit (të bësh të besojë) gjithmonë finalizohet me aktin e të bërit. Ligjërimi i Nolit mbetet vetëm në njërën nga karakteristikat e diskursit politik - tek të bërit të besosh. Diskursi politik ka valenca pragmatike që manifestohen në përmasën e tyre performative përmes funksionit konativ të shprehur gramatikisht me foljet në urdhërore apo me përemrat e vetës së dytë. Zgjedhjet gjuhësore, ndonëse duket e kundërta, lidhen më shumë me modalitetet dhe jo me përmbajtjen³.

Të gjitha vargjet e Nolit karakterizohen nga përdorimi i fjalive nxitëse me funksione komunikuese shumë të larmishme si: thirrje, grishje, kërcënim, paralajmërim apo edhe tërheqje të vëmendjes. Ne mendojmë se ligjërimi poetik i Nolit si ligjërim politik nuk realizon vetëm qëllimin alokutiv, por edhe perlolutiv (të bësh të bëjë, veprojë), të cilat e tipizojnë atë përkatësisht në rolin e poetit dhe të politikanit. *Të besosh* te Noli lidhet me fetarinë dhe liturgjinë

¹ Cituar nga A. Aikhenvald, *Imperatives and commands*, Oxford University Press, 2010, f. 198.

² J. R. Searle, D. Vanderveken, *Speech acts and illocutionary logic*, Logic, Thought and Action, Cambridge University Press, 1985.

³ Dh. Shehri, *Diskursi poetik si diskurs politik*, Studime Albanologjike (*Homopeticus-homopolitikus*), Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, UT, Tiranë, 2012/2, f. 61-66.

(predikim-besim) dhe *të veprorsh* lidhet me politikanin (predikim-besim-veprim). Asnjë politikan nuk futet në politikë vetëm t'i bëjë të tjerët ta besojnë, por qëllimi final i tyre është të nxisin veprim, sidomos politikanët revolucionarë, mes të cilëve radhitet edhe Noli ynë. Te vargjet: *Ngruhuni dhe bjeruni; Derthni plumba, o Shqiptarë, Mbushni gjyle që t'i shtypni*, Noli shfaq hapur shtysën që bashkëbiseduesit (shqiptarët) në mënyrë urgjente të ndërmarrin veprimin e duhur.

Në paraqitjen e plotë të sintezës historike të kombit të tij Noli *ndërthur* përdorimin e *fjalive nxitëse, përsëritjen* e fjalëve dhe shprehjeve leksikore, me qëllimin *kumtues* që ai mëton të përcjellë te bashkëbiseduesi ose bashkëbiseduesit. Qëllimi i tij është të krijojë në sytë e bashkëbiseduesit një atmosferë të vërtetë të realitetit, i cili shpërfaqet i trishtë, i shkatërruar dhe i përvuajtur. Dinamika e melodikës së vargut me përsëritjen e tingujve, pasthirmave, thirrësve dhe rimave të njëjta janë shprehëse të fuqishme të një mesazhi thirrës për veprim, sulmues, lajmërues dhe urdhërues ndaj popullit të vet. Këta elementë e përqasin shprehjen leksiko-gramatikore të vargjeve (*fjalive nxitëse*) me kontekstin politik të kohës. Ligjërimi poetik urdhërues në gojën e një udhëheqësi politik, por nëpërmjet vargjeve të poetit e vendos njërin palë (*folësi* në këtë rast), mbi bashkëbiseduesin duke shprehur autoritetin e tij veprues dhe ndikues te pala tjetër (*njerëzit*).

Mund të dallojmë nga ana semantike këto grupe të fjalive nxitëse në veprën e Nolit:

- a. Fjali nxitëse që shprehin grishje, urdhër, domosdonë e realizimit të diçkaje, thirrje për veprim: *Armë dhe fishekë mbliethni/Qesen dhe shpirtin hithni/Jepni, Nënë të shpëtoni, Komb e vatra të nderoni*. (F. S. Noli, Vepra I, *Jepni për nënën*, f. 43-44)

Ngruhuni dhe bjeruni/ Korrini dhe shtypini/ (Anës lumenjve, f. 72)

- b. Fjali nxitëse që shprehin paralajmërim, qortim, kërcënim:

"O shqiptarë, Nënë mos ia bëni varrë!", Mbahu, Nëno, mos kij frikë! Se ke djemtë n'Amerikë. (Jepni për nënën, f. 42)

Ndreq kurrizin më parë, pastaj ndriço trurin/Merr-e prapë kamçikun, Shën Pjetri u-përgjegj/Përkëdhel-u kurrizin dhe do t' të besojnë/Vraj-i, shtyp-i, dhe shtrydh-i, dhe do t' adhurojnë/. (Krishti me kamçikun, f. 50)

- c. Fjali nxitëse që shprehin ndalim të kryerjes së veprimit a mosrealizim të tij (fjalë nxitëse-ndaluese): *Kirenar, sec' the një fjalë/ Mos e vrisni këtë djalë!"/ Daleni, the, mor ama-ni/oratorin mos e ngani/...* (Kirenari, f. 59)

- d. Fjali nxitëse që shprehin tërheqje të vëmendjes dhe nxitjen për të vepruar:

Në je trim këtu tregojë/ Shko shpëtoje: Thot' ajo: - Je, mos gënje!" (Shën Pjetri në mangall, f. 52)

Në aspektin e semantikës së fjalive dhe akteve të ligjëritimit që shprehin grupet e mësipërme të fjalive nxitëse përbëjnë tipat më të spikatura dhe dominuese në ligjërimin politik të Nolit. Fjalitë nxitëse shprehin një gamë të gjerë të ngjyrimeve kuptimore në kontekste të ndryshme për realizimin a mos

realizimin e një fakti nëpërmjet një urdhri, kërkesë a thirrje, si në rastin e Nolit, prandaj grupet e mësipërme përbëjnë llojet tipizuese dhe shprehin kuptimet thelbësore të semantikës së fjalive nxitëse. Semantika e tyre është në funksion të realizimit të qëllimit të kumtimit që shprehin vargjet; thirrje të fuqishme për veprim dhe një dëshirë e folësit për të pasqyruar dhe kuptuar më mirë të vërtetën. Kjo thirrje realizohet nga ana gjuhësore me një larmi mjetesh gramatikorë, përmendim këtu: “Embrayage - ku autori i jep vlerë maksimale fjalëve të veta dhe priret ta drejtojë marrësin të njësohet me të. Shenjat gramatikore, përdorimi i diekëve personale, hapësinore e kohore, pra prania e çifteve *unë / ti, ne / ju; këto / ato, tani* etj. Këto janë shenja të një diskursi politik polemik⁴”.

Duke u nisur nga veçoritë strukturore në vargjet e Nolit, fjalitë nxitëse kanë këto tipare karakterizuese:

1. Në strukturën e fjalive nxitëse gjenden shpesh *thirrori*, i shoqëruar me *pasthirrma nxitëse, fjalë a morfema* që shenjojnë vlera sociale, si mirësjellja, në mënyrë që të shprehin dëshirën a vullnetin e folësit dhe për t’iu drejtuar dëgjuesit në mënyrë të drejtpërdrejtë⁵. Thirrorët janë karakteristikë e gjuhës së folur dhe për pasojë i gjejmë më shpesh në dialogë e bashkëbisedime. Në fjalitë nxitëse thirrorët gjejnë përdorim sepse ligjërimi i fjalive nxitëse në kontekste të ndryshme i drejtohet detyrimisht një personi tjetër, dhe te vargjet e Nolit del mjaft dendur, shpeshherë i shoqëruar edhe nga kryefjala. Le të analizojmë shembuj të përdorimit të thirrorëve në Veprën I:

Te Ura, te ura / Vraponi, o burra, (Thomsoni dhe kuçedra, f.39)

Shokë, sot kam panair / Shokë, bëmëni sehir; (Sulltani dhe kabineti, f.124)

Derthni plumba, o shqiptar, Këta qena, o shok i mbytni,

Mbushni gjyle që t’i shtypni, Mbahu, nëno, mos kij frikë, Se ke djemtë në Amerikë.

(Jepni
për nënën, f.
43-44)

Daleni, the, mor ama-ni / Oratorin mos e ngani, (Kirenari, f. 59)

2. Përdorimi i dendur i *foljeve - kallëzues* në vetën e dytë të mënyrës *urdhërore* dhe një *përsëritje* e tyre në fjalitë nxitëse gjallëron ligjërimin thirrës dhe polemik dhe njëherazi përforcon kuptimin thelbësor të thënies ku gjejnë përdorim. Edhe disa gjymtyrë të tjera karakterizohen nga përsëritja në fjalitë nxitëse, dhe në këtë mënyrë Noli (folësi) në këtë akt komunikimi, zotëron

⁴ Dh. Shehri, *Diskursi poetik si diskurs politik*, Studime Albanologjike (*Homopeticus-homopolitikus*), Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, UT, Tiranë, 2012/2, f. 63.

⁵ Në grupin e pasthirrmave nxitëse hyjnë edhe disa pasthirrma që nga pikëpamja e formimit mund të jenë të parme ose jo, të cilat marrin mbaresën *-ni* të foljes në mënyrën urdhërore për të shprehur vullnetin e folësit: *hajde-hajdeni; hë-hëni, mirëmbërma- mirëmbërmani* etj. Pasthirrmat *hajde-hajdeni* gjejnë shumë përdorim në gjuhën e folur. (*Gramatika e gjuhës shqipe I, Morfologjia*), Tiranë, 2002, f. 430-431.

“kontroll” mbi dëgjuesin, sepse përsëritjet e herëpashershme i japin më shumë rëndësi fjalëve të tij, përforcojnë thelbin e thënieve nxitëse dhe për pasojë qëllimit të kumtimit. Vërejmë shembujt:

Dale, moj, se kam një fjalë, Dale, moj, se s’jam më djalë,

(Plak, topall, dhe ashik, f.100)

Shokë, sot kam panair / Shokë, bëmëni sehir / Sillni kupat e gostisë / Sillni shishet e rakisë!

(Sulltani dhe kabineti, f.124)

Qëndro, qëndro, moj mbrëmë plot me vrer / Vazhdo, vazhdo, or diell ngazëllimi,

(Dashuria e funtme, f. 99)

3. Lidhëzat bashkërenditëse shtuese *e, dhe* dalin mjaft të përdorura në këto vargje. Ato lidhin dy folje-kallëzues në mënyrën urdhërore dhe njëherazi i shërbejnë funksionit kumtues në fjalitë nxitëse duke i rreshtuar veprimet që duhet të përmbushë dëgjuesi a dëgjuesit (Shqiptarët).

I ilustruam me shembuj: *Lith litar, dhe mprehe sëpatë / var e ther, po pa shamatë, Bëj simit ‘e bëj kulaç / bëj lakror e bëj syltiac,* (Sulltani dhe kabineti, f. 127)

Ngrehuni dhe bjeruni / Korini dhe shtypini, (Anës lumenjve, f.72)

4. Fjalitë nxitëse, siç e kemi përmendur edhe më sipër, shfaqen përgjithësisht si fjali të *mëvetësishme*, por në disa kontekste mund të dalin edhe në strukturën e *ffalive të përbëra*. Kjo dukuri haset në të dyja gjuhët. Në gjuhën angleze fjalitë nxitëse mund të jenë pjesë e fjalive të përbëra dhe shpeshherë fitojnë ngjyrim kushtore. Kemi vënë re se te fjalitë nxitëse që kemi analizuar në vargjet e Nolit, disa fjali nxitëse si pjesë e fjalive të përbëra mund të shprehin nuanca kuptimore kushtore. U referohemi fjalive:

Përkëdhel-u kurrizin dhe do t’ të besojnë,

Vraj-i, shtyp-i, dhe shtrydh-i, dhe do t’adhurojnë. (Krishti me kamakun, f. 50).

Nëse vendosim në fillim të fjalisë lokucionin lidhëzor *po qe se: Po qe se u përkëdhel kurrizin*, ata do të të besojnë; vërejmë dy veprime të shprehura të pjesët përbërëse të fjalisë së përbërë, të cilat janë të ndërruar midis tyre, pra shprehen marrdhënie kushtore si të:

Në je trim, këtu tregojë / Shko shpëtoje; (Shën Pjetri në mangall, f. 52)

Vërejmë edhe një dukuri tjetër gramatikore te fjalia *Shko shpëtoje*; përdorimin e dy foljeve në mënyrën urdhërore që nuk lidhen me lidhëz. Këtu kemi një fjali të saktë nga ana gramatikore, gjë që siç e kemi përmendur edhe më sipër, në gjuhën angleze nuk del e përligjur gramatikisht.

5. Fjalitë nxitëse mund të dalin me një strukturë të thjeshtë pa kryefjalë të shprehur, pra vetëm me foljen-kallëzues, që në disa vargje del më e zgjeruar edhe me kundrinor ose rrethanor. Fjalitë nxitëse pa kryefjalë janë përdorur dendur dhe kanë rëndom të shprehur një *thirror*, i cili përdoret në ligjërimin oratorik, në kushtime e fjalime dhe ndonjëherë mund të shënojë persona që nuk janë të pranishëm. Në vargjet e Nolit vëmë re edhe përdorimin e fjalive eliptike (verbless sentences)⁶, kumtimi i të cilave realizohet me kumtimin e gjithë thënies. *Fjalitë eliptike janë fjali të një tipi të veçantë, specifike ndërtimore e të cilave është mungesa e kallëzuesit*. I ilustrojmë veçoritë ndërtimore të fjalive me shembuj:

Këta qena, o shok i mbytni; Mbushni gjyle që t'i shtypni, (Jepni për nënën, f. 43)

Bëj gajret, mor Kirenar / drejt përpjetë në kalvar; (Kirenari, f. 60)

Cporru prapë mu në djall; Në skëterrë dhe në zall! (Korbi, f. 87)

6. Një veçori dalluese në fjalitë nxitëse në gjuhën shqipe është dhe *rimarrja e kundrinorit*, pra shprehja e tij si me formën e plotë emërore ose përemërore dhe me një trajtë të shkurtër. Paravendosja, prapavendosja apo ndërfutja e kundrinorit të shprehur formalisht me anë të trajtave të shkurtra në trupin e foljes-kallëzues në fjalitë nxitëse është tipike për gjuhën shqipe (kjo dukuri haset edhe në frëngjisht, italisht), por nuk shfaqet në gjuhën angleze sepse është karakteristikë e gjuhëve eptimore.

P.sh. Vala ujë *shtirmëni* / dhe nga furra *nxirrme*ni / Eni zemrën *ngrohmani* / Eni, mendjen *rokmani*; (Sulltani dhe kabineti, f. 127)

Lidheni, tha, me litar / Tani shkrua-*më* një shkrim, (Skënderbeu, f. 76)

Duke kundruar anën e jashtme të gjuhës dhe zgjedhjet gjuhësore të përdorura në vargjet e Nolit, vëmë re ai (folësi) ka prirjen të modelojë ligjërimin e tij si poet nëpërmjet fjalive nxitëse dhe nëpërmjet forcës së tyre urdhëruese dhe thirrëse merr rolin e udhëheqësit politik që mëton të pasqyrojë gjendjen a ndjenjat e tij dhe në të njëjtën kohë të informojë *dëgjuesit* (shqiptarët) për t'i bindur të reagojnë ndaj një situatë të tillë. Prandaj kumtimi i ligjërimit të tij është i barasvlefshëm me kumtimin e një situatë ligjërimore ku marrin pjesë folës-dëgjues në të cilin folësi kërkon, drejton, urdhëron dhe qorton pse jo, kushtime të realizuara nga ana gjuhësore nëpërmjet semantikës së fjalive nxitëse. E gjetëm mjaft interesante dhe tipike përdorimin e fjalive nxitëse në ligjërimin e Nolit, gjë që na ndihmon të pasqyrojmë në mënyrë sa më shteruese larminë e ngjyimeve kuptimore që mund të shprehin fjalitë nxitëse në kontekste të ndryshme përdorimi.

Si përfundim mund të themi se, numri i madh i fjalive nxitëse në ligjërimin poetik të Nolit dëshmon jo vetëm shpeshtësinë e përdorimit të këtij lloji të fjalive në ligjërimet e kontekste të ndryshme, por edhe gamën e larmishme të

⁶ Gramatika e gjuhës shqipe II, Sintaksa, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2002, f. 406.

kuptimeve që këto fjali mund të shprehin. Fjalitë nxitëse spikatin në ligjërimin e folur ku edhe zgjerojnë shtrirjen e fushës kuptimore dhe në këto kontekste shfaqen me modele strukturore të larmishme. Struktura e fjalisë pa kryefjalë të shprehur është më e shpeshta dhe më e përdorshme, ndërsa modelet e tjera strukturore gjejnë përdorim në kontekste të ndryshme të situatave ligjërimore.

Bibliografi:

- Aikhenvald, A.Y., *Imperatives and commands*, Oxford University Press, 2010.
- Austin, J. L., *How to do things with words*, William James Lectures, Oxford University Press, 1962.
- Davies, E., *The English imperative*, Croom Helm, 1986.
- Gramatika e gjuhës shqipe I, Morfologjia*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2002.
- Gramatika e gjuhës shqipe II, Sintaksa*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2002.
- Han, Ch., *The structure and interpretation of imperatives*, Garland publishings, Inc, 2000.
- Lewis, D., *General Semantics*, Reidel Publishing Company, 1970.
- Searle, J. R., Vanderveken, D., *Speech acts and illocutionary logic*, Logic, Thought and Action, Cambridge University Press, 1985.
- Shehri, Dh., *Diskursi poetik si diskurs politik*, Studime Albanologjike (*Homopeticus-homopolitikus*), Fakulteti i Historisë dhe filologjisë, UT, Tiranë, 2012\2.
- Swan, M., *Practical English usage*, Oxford University Press, 2005.
- Willis, D., *Student's grammar*, Collins Cobuild, 2002.

Burime të vjela:

- Noli, F. S., *Vepra I*, Botimet Dudaj, 2003.

PËRKTHIMI PËR TEATRIN: MES TEORISË DHE PRAKTIKËS

Dr. Iris Klosi*

Email: iriskokoli78@yahoo.com

Prof. Dr. Viktor Ristani

Universiteti i Tiranës

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Departamenti i Gjuhës Angleze

Abstract:

This paper focuses on some aspects of theatrical translation theories and practices. Theatrical translation invites translators to become part of the production team and even though this may sound somewhat strange or unperceivable, theatrical translators are the ones to try every single line and make the dialogue flow smoothly and naturally in the target language. They are the ones to bring success and profits to the theatre companies. The audience relies on well-translated plays and it gets the message ready without any effort to think about other elements in the rehearsal room. There are many opinions about the way how a play should be translated and all of them go around the idea that a play which works well on stage is the one where translators, directors and, if possible, playwrights themselves, collaborate with each other.

Key words: theatrical translation, collaboration, theory, spractice, theatre world, translation techniques, etc.

Përmbledhje:

Ky punim trajton disa aspekte të teorisë dhe praktikës së përkthimit për teatrin. Përkthimi për teatrin apo i njohur si përkthimi i veprave dramaturgjike i fton përkthyesit të bëhen pjesë e grupit realizues dhe pavarësisht se kjo mund të duket diçka e çuditshme apo e papercptueshme, përkthyesit për teatrin janë të vetmit që provojnë çdo rresht dhe mundësojnë që dialogu të rrjedhë lirshëm dhe natyrshëm në gjuhën e përkthimit. Ata janë të vetmit që sjellin suksesin dhe përfitimet ndaj kompanive teatrore. Spektatorët mbështeten tek dramet e mirëpërkthyerat dhe e marrin mesazhin të gatshëm pa asnjë sforcim për të menduar mbi elementët e tjerë në dhomën e provave. Ka mendime të shumta për mënyrën se si një dramë duhet përkthyer dhe të gjitha këto mendime vërtiten rreth idesë se një dramë e cila funksionon mirë në skenë është ajo ku përkthyesit, regjizorët dhe nëse është e mundur edhe vetë dramaturgët, bashkëpunojnë me njëri tjetrin.

Fjalët çelës: përkthimi për teatrin, bashkëpunimi, teoria, praktika, bota e teatrit, teknikat e përkthimit, etj.

Hyrje

Teoria dhe praktika janë dy qenie të ndërvlarura, të cilat bashkekzistojnë në botën e teatrit. Mund të duket e habitshme dhe absurde të mendohet njëra pa praninë e tjetrës. Studiuesit e disiplinës së përkthimit gjithmonë janë prirur të sigurojnë rregullat dhe ligjet të cilat duhet t'i drejtojnë përkthyesit e çdo periudhe. Në rastin e përkthimit për teatrin, në fakt ekziston një debat i vazhdueshëm ndërmjet teoricienëve dhe prakticienëve mbi procesin e përkthimit të teatrit. Teoria dhe praktika përballen me njëra tjetrën shumë shpesh dhe në praktikën e përditshme të punës në teatër, nuk i lihet shumë vend teorisë. Madje vihet në pikëpyetje fakti nëse aktorët dhe regjizorët ndjekin udhëzime të rrepta mbi ruajtjen e teorisë në dhomën e provave. Është mjaft e vështirë të dihet nëse teoria mohohet kur bëhet fjalë për përparësinë e

përmbushjes së pritshmërisë së publikut dhe t'u sigurohet sukses dhe të ardhura kompanive teatrale.

Kohët e fundit përkthimi i dramës ka emërtime të ndryshme, si përkthimi për teatrin apo përkthimi skenik, duke shoqëruar në këtë mënyrë idenë e përkthimit me skenën e teatrit. Megjithatë teoricienit e përkthimit Susan Bassnett ishte kundër 'aftësisë performuese' të dramave, sepse 'koncepti i "aftësisë performuese" është përdorur si pretekst në mënyrë që statusi i përkthimit të konsiderohet inferior në krahasim me atë të shkrimit për teatrin', (Bassnett, 1998) shumë përkthyes të teatrit nuk mendojnë kështu. Aftësia performuese e teksteve dramatike është elementi kyç në përkthimin për teatrin.

Në botën bashkëpunuese të teatrit, ku drama provohet nëpërmjet praktikës në dhomën e provave, teoria duket si e pavend. Ka shumë hamendësime nëse teoria duhet të harrohet tërësisht apo t'i lihet akademikëve për ta përdorur kur të analizojnë përkthimin. Përkthyesi i skenës mund të përdorë hapa praktikë për të përgatitur tekstin e përkthyer të dramës për shfaqjen teatrale. Por, siç sugjerohet nga Johnston në lidhje me procesin e shumëfishitë për të bërë që një dramë e përkthyer të funksionojë në skenë, (Johnston, 1996) është e vështirë të identifikohet se çfarë roli duhet të luajë teoria e përkthimit.

Materiali dhe Metoda:

Punimi përmban material të mjaftueshëm mbi përkthimin për teatrin. Ky material bazohet në qasje të ndryshme teorike dhe praktike mbi mënyrat dhe sugjerimet e shumta mbi përkthimin për teatrin. Metoda e ndjekur është e karakterit përshkrues dhe shpesh ndërthuret me atë analizues.

Pjesa më e madhe e punës teorike mbi semiotikën e teatrit përqendrohet në marrëdhënien ndërmjet tekstit dhe performancës. Semiologët e teatrit i shohin tekstet e dramave të lidhura me produksionin e tyre. Ann Ubersfeld, për shembull, e përshkruan tekstin dramatik si një tekst i cili nuk mund të ndahet nga 'shenjat sinkronike' të realizimit të tij (Ubersfeld, 1978). Nga ky këndvështrim, është e rëndësishme të kihet parasysh elementi gjuhësor i tekstit dramatik si një nga sistemet semiotike që përbën ngjarjen teatrale. Ekzistenca e elementit gjuhësor mbështetet në lidhjen e tij me sistemet e tjera. Patrice Pavis thekson ekzistencën e dy qenieve të ndara me dy sisteme semiotike të ndryshme, *the mise en signe (mizanshenjën)* dhe *the mise en scene (mizanskenën)*. Ata nuk janë sisteme të ndërruar por paralele pa i dhënë përparësi njërit element mbi tjetrin (Pavis, 1992).

Përveç qëndrimeve semiotike mbi teatrin, lidhja ndërmjet tekstit dhe interpretimit skenik, ka qenë gjithashtu edhe në vëmendjen e debateve teorike mbi përkthimin e teatrit. Susan Bassnett jep argumentet e saj duke identifikuar natyrën e ndërlikuar të teksteve dramatike si elementi kryesor, i cili duhet marrë parasysh kur përpiqemi të orientojemi në 'labirintin' e përkthimit të teatrit. Në fillimet e punës së saj mbi problemet e përkthimit për teatrin, Bassnett paraqiti konceptin e 'nënstrukturës së gjestikulacionit' si pjesë e një 'interpretimi skenik ideal, të cilën përkthyesi duhet ta dallonte në tekstin e origjinalit, ta zbërthente dhe ta riorganizonte në tekstin e përkthimit.' (Bassnett, 1980).

Më vonë në punën e saj mbi përkthimin e teatrit Bassnett gradualisht braktis idenë strukturore të 'nëntekstit të gjesteve'. Ky ndryshim përputhet me 'kthesën kulturore' në studimet përkthimore ku ajo ndikohet nga teoritë e post-strukturalizmit dhe të reagimit të lexuesve.

Susan Bassnett dallon pesë lloje strategjish mbi përkthimin e dramës:

1. Trajtimi i tekstit si vepër letrare
2. Përdorimi i kontekstit kulturor të gjuhës së burimit si tekst kornizë.
3. Përkthimi i 'aftësisë performuese' të tekstit dramatik.
4. Krijimi i dramës në vargje në origjinal në forma alternative.
5. Përkthimi bashkëpunues. (Bassnett, 1985)

Sirkku Aaltonen në librin e saj të fundit mbi përkthimin e tekstit të teatrit gjithashtu përmend shumëllojshmërinë e leximeve në përkthim. Aaltonen, duke qenë se ishte frymëzuar nga André Lefevere, beson se tekstet nuk kanë lexime standarde dhe se çdo lexim i tekstit gjeneron një tekst të ri.

Teoricienë të ndryshëm të përkthimit kanë përqasje të ndryshme ndaj idesë së manipulimit të teksteve dramatike origjinale për ngjarjen teatrale. Romy Heylen e shikon akulturimin e tekstit dramatik në bazë shkalle. Ajo e shikon 'shkallën e akulturimit' si shkallë në zbritje. Ajo fillon nga tekstet e ashtuquajtura 'të huaja', ku nuk bëhet asnjë përpjekje për të akulturuar tekstin origjinal, vijon me faza të ndryshme 'negocimi', (Heylen, 1993) deri në akulturim (kalim në një kulturë tjetër) të plotë, ku elementët problematikë të tekstit origjinal normalizohen dhe përvetësohen për t'iu përshtatur pritshmërisë së publikut dhe kufizimeve të sistemit teatror të vendit marrës.

Përveç strategjisë së 'akulturimit', një tjetër strategji e përdorur nga përkthyesit e teatrit për një kohë të gjatë është 'aftësia performuese' e teksteve, shpesh e shoqëruar nga 'aftësia artikuluese' dhe 'aftësia aktruese'. Kjo strategji është kritikuar ashpër nga teoricienët e përkthimit si e paqartë dhe mjaft e padobishme. E zhvilluar nga semiologët e teatrit, të cilët shihnin përqendrimin e produksionit në përkthimin e dramës, ideja e 'aftësisë performuese' lidhet në mënyrë tradicionale me ritmin e ligjërit, me kuptimin e lehtë dhe thjeshtësinë e shqiptimit. Bassnett tërheq vëmendjen ndaj prirjes së përkthyesve të teatrit të fshihen pas 'aftësisë performuese', apo ndryshe 'kërkesave të skenës', (Bassnett, 1998) sa herë që ata ndajnë nevojën për të justifikuar ndryshimet rrënjësore ndaj tekstit të burimit.

Humori është mjaft i vështirë për t'u përkthyer dhe sidomos i vështirë për ato lloje humori të cilat synohen të vihen në skenë. Dihet se, si drama dhe tragjedia, përmbajnë aty-këtu disa elementë komikë për arsye të caktuara të dramaturgut, ndoshta për të shtensionuar disi pikën kulminante e cila sjell më pas zgjidhjen e konfliktit. Kulturat e ndryshme kanë marrë vazhdimisht elementë komikë nga njëra tjetra dhe kanë vlerësuar humorin e komedive të ndryshme. Ashtu si çdo vepër dramaturgjike, komedia shkruhet për t'u vënë në skenë. Përmbajtja e saj është kryekëput humoristike me të gjitha elementët e dramës: dialogun e zhdërvjellët e dinamik dhe udhëzimet regjisoriale.

Sipas Walter Nash-it duhet të bëhen disa dallime të rëndësishme ndërmjet stilit të humorit gojor dhe atij tekstori, ku pjesa më e dallueshme për të dy këto lloje humori, është fakti se humori tekstori 'zgjerohet përmes rrjeteve të përpunuara që rrallë ndonjëherë gjenden në humorin gojor' (Nash, 1985). Humori gojor, nga ana tjetër, priret të jetë më i thjeshtë nga ana sintaksore dhe shumë i varur nga interpretimi. Si marrës të humorit, ne jemi të ndërgjegjshëm për një shkëmbim ndërmjet shakasë dhe të treguarit të saj. Një përputhshmëri e tillë bëhet e qartë në rastin e atyre llojeve të humorit, që synohen të interpretohen, të tilla si regjimet humoristike, anekdotat, apo lojërat e fjalëve, në lojën e tyre me tingujt. Sidoqoftë, nëse kemi parasysh lidhjen ndërmjet shakasë dhe të treguarit të saj, gjuha e humorit ngjan më tepër me gjuhën e dramave. Ashtu si edhe dramat, humori është i kufizuar në kohë dhe gjenerohet në varësi të kontekstit, ai varet nga interpretimi. Mbi bazën e kësaj ngjashmërie, lidhja organike ndërmjet lojës së fjalëve dhe të treguarit të saj mund të përfitojë duke u eksploruar më tej brenda kontekstit të teksteve dramatike.

Në përkthimin e teksteve dramatike të përkthyerat për teatrin problem të madh përbëjnë përkthimi i emrave të përveçëm, sepse ndonjëherë ndodh që në gjuhën e përkthimit emrat e përveçëm kanë konotacion të padëshirueshëm. Me rëndësi të veçantë është rasti kur emrat e personazheve kanë kuptim të dyfishtë.

Gjithashtu theksohet, se aspekti kryesor i përkthimit të suksesshëm të teatrit ka të bëjë me ruajtjen e të njëjtëve regjistra gjuhësorë në gjuhën e përkthimit, të cilat transmetohen nga teksti origjinal. Përkthyesi duhet t'i kushtojë vëmendje të veçantë tonit apo toneve të tekstit origjinal. Përkthimi i elementëve komikë apo i lojës së fjalëve në një tekst serioz dramatik, kërkon që përkthyesi të ketë sens humorit.

Komeditë mbartin mjaft patos, ironi, mesazhe. Përsëritja zakonisht nuk përfshihet në variantet e lojës së fjalëve të diskutuara në manualët e përkthimit, por luan rol të rëndësishëm në teatër, veçanërisht në komedi.

Delabastita shpjegon përqasjen e 'papërkthyeshmërisë' së lojës së fjalëve si njohjen e 'faktit të patjetërsueshëm se loja e fjalëve priret t'i bëjë

rezistencë një lloji të caktuar përkthimi.’ (Delabastita, 1997). Lloji i përkthimit, të cilit i referohet Delabastita, është nocioni i Xhakobsonit mbi ekuivalencën apo barasvlerën, sipas të cilës, poezia, dhe për më tepër loja e fjalëve dhe humori, janë përfundimisht të papërkthyeshme. Vetëm transpozimi krijues është i mundshëm’ (Jakobson, 1992). Në hyrjen e librit të tij të vitit 1996 mbi përkthimin e lojës së fjalëve, Delabastita identifikonte tetë lloje të ndryshme teknikash tërësisht në dispozicion të përkthyesve (Delabastita, 1996) teksa përballen me çështjen e përkthimit të lojës së fjalëve dhe shprehjeve.

1. LOJË FJALËSH - LOJË FJALËSH: zëvendësimi i lojës së fjalëve në tekstin origjinal me lojë fjalësh në tekstin e përkthyer.
2. LOJË FJALËSH – MUNGESE LOJË FJALËSH: loja e fjalëve përkthehet me një frazë që nuk përmban lojë fjalësh.
3. LOJË FJALËSH - MËNYRA E PÛRKATËSISË RETORIKE: zëvendësimi i lojës së fjalëve me një mënyrë të përkatësisë retorike të lojës së fjalëve (p.sh. përsëritje, aliteracion, ironi).
4. LOJË FJALËSH - ZERO: pjesa e tekstit që përmban lojën e fjalëve hiqet.
5. LOJË FJALËSH NË GJUHËN E ORIGJINALIT - LOJË FJALËSH NË GJUHËN E PÛRKTHIMIT: përcimi i fjalëpërfjalshëm i lojës së fjalëve të tekstit origjinal në përkthim.
6. MUNGESE E LOJËS SË FJALËVE - LOJË FJALËSH: ndërputja e lojës së fjalëve në një pozicion tekstori ku teksti origjinal nuk ka asnjë lojë fjalësh për kompensim apo për ndonjë arsye tjetër.
7. ZERO - LOJË FJALËSH: ndërputja e një materiali të ri me lojë fjalësh pa pasur asnjë justifikim të mëparshëm të dukshëm në tekstin origjinal përveçse si mjet kompensimi.
8. TEKNIKAT REDAKTUESE: shpjegimi i lojës së fjalëve në paratekst, shënime në fund të faqes, shënime në fund të tekstit apo hyrje.

Rezultate

Ann Ubersfeld ndihet shumë mirë kur flet për ndërvarësinë e tekstit të shkruar dhe interpretimit skenik. Kjo ndërvarësi mund të shikohet si ‘pika e fillimit të epërsisë historike të sistemit verbal ndaj sistemeve të tjera të shenjave që përbëjnë ngjarjen historike.’ (Ubersfeld, 1978).

Edhe pse Pavis është kundër idesë së gjetjes së një teksti dramatik në interpretimin skenik, ai nuk i sheh tekstin dhe interpretimin skenik si sisteme që nuk kanë lidhje dhe mund të qëndrojnë më vete.

Bassnett argumenton se ‘është e pamundur që përkthyesi të nxjerrë ndonjë nënstrukturë të gjestikulacionit nga teksti, në bazë të asaj që nuk mund të ketë një ‘gramatikë debutimi’ të vetme të ndërthurur në një tekst kur ka kaq shumë përkthime të mundshme të tekstit sa edhe lexime të ndryshme.’ (Bassnett, 1992). Për më tepër, Bassnett vazhdon me idenë se: ‘çfarë i mbetet përkthyesit të bëjë është të angazhohet veçanërisht me shenjat e tekstit: të ndeshet me njësitë gjuhësore, ritmet e ligjërit, pauzat apo heshtjet, ndryshimet e tonit apo të regjistrit, problemet e modeleve të intonacionit: me pak fjalë, aspektet paragjuhësore dhe gjuhësore të tekstit të shkruar të cilat janë të dekodueshme dhe të rindërtueshme’ (Bassnett, 1992). Bassnett komenton se teksti i shkruar nuk është thelbësor për performancën, por është vetëm një element i performancës reale. Çfarë ajo sugjeron këtu është detyra e integritetit të tekstit të shkruar me sistemet e tjera të dramaturgut.

Aaltonen i shikon tekstet e teatrit si apartamente, hapësira të cilat zihen dhe manipulohen për periudha kohore nga qiramarrës të ndryshëm. Kjo është veçanërisht e vërtetë për botën e teatrit ku, për çdo performancë të një teksti, kërkohen lexime të ndryshme të të njëjtit tekst:

Dramaturgët, përkthyesit, regjisorët e teatrit, kostumografët dhe skenografët, teknikët e fonisë dhe ndriçimit si edhe aktorët të gjithë ndihmojnë në krijimin e teksteve të teatrit kur ata i lexojnë dhe i përvetësojnë ata. (Aaltonen, 2000)

Aaltonen përdor konceptet e Lefevere mbi ‘rishkrimin’ dhe ‘përvetësimin’ (Lefevere, 1992) e sistemit të teatrit. Ngjarja teatrale krijohet

nga rishkrimi i tekstit dramatik, duke e përshtatur atë ndaj kërkesave të regjisorit/aktorëve. Ja përse nocioni i rishkrimit tingëllon artificial meqë ai lexohet dhe rishkruhet nga individë njerëz dhe ky proces shoqërohet nga kufizimet e veta. Një nga gabimet është se tekstet dramatike kur rishkruhen manipulohen. Nocioni i 'përvetësimit' siç u paraqit nga Lefevere, ka të bëjë me mënyrën se si tekstet zgjidhen me shumë kujdes për t'u vënë në skenë. Kjo zgjedhje është bërë në lidhje me ideologjinë dominuese, me përfitimet ekonomike dhe statusin e një grupi të caktuar social apo intelektual.

Profesionistët, akademikët, përkthyesit dhe redaktorët, merren me elementët estetikë të teksteve të huaja. Kur përkthyesit apo rishkruesit priren të përshtatin tekstet e huaja me kërkesat e sistemit të përkthimit, manipulimi i origjinalit është më i dukshëm në përkthimin për teatrin si askund tjetër. Këto strategji përkthohen nga Aaltonen si 'akulturim' (kalim nga një kulturë në tjetrën) dhe 'neutralizim'. Ajo argumenton se 'nëse teksti dramatik shihet si një nga elementët përbërës të ngjarjes teatrale, është e pamundur të shmanget një shkallë e caktuar akulturimi në përkthim.' (Aaltonen, 2000).

Çfarë mendojnë përkthyesit e teatrit duke qenë se këndvështrimi i tyre mund të jetë i ndryshëm, sepse përvoja dhe praktika e tyre i detyron të shmangin apo të përdorin teknika e strategji të ndryshme duke pasur parasysh sistemin e kërkesave të teatrit si edhe sistemin e kërkesave gjuhësore? A pajtohen ata me idenë e 'përvetësimit' dhe 'rishkrimit' për të manipuluar tekstet? Nëse i kushtojmë vëmendje përvojës së disa përkthyesve të teatrit, ne fillojmë të mendojmë për lidhjen ndërmjet teorisë dhe praktikës. Kate Eaton komenton mbi përvojën e saj në përkthimin e teatrit absurd të dramaturgut kubanez Virgilio Pinera për skenën britanike. Ajo vetë është një aktore me përvojë dhe gjithashtu i pëlqen të përkthejë dhe të kryejë punë kërkimore mbi përkthimin e teatrit. Vetë fakti se ajo e njeh sistemin e teatrit dhe mund të dallojë lehtësisht shenjat teatrale brenda tekstit, e bën atë të besojë shumë në aftësitë e saj si profesioniste:

Si përkthyes dhe kërkuese e teatrit të Pinera-s, qëllimet e mia janë dyplanëshe: të përçoj spanjishten e tij kubaneze ritmike dhe plot nënkuptime me anglishte të njëjtë po aq ritmike dhe plot nënkuptime, e cila të duket si origjinale në gojën e një aktori anglofon, ndërkohë që në të njëjtën kohë të zbuloj më shumë se si teatri i tij funksionon në skenë. Unë nuk jam mohuese apo shpërfillëse e teorisë së përkthimit, por jam kundërshtarë praktike e saj gjatë fazave të para të zhvillimit të tekstit të përkthyer. Unë dua të krijoj përkthime që të mund të dëgjohen dhe të përsëriten, unë dua ta pozicionoj veten time në rrënjët e rrëfimitares (Eaton, 2008).

Eaton vazhdon të argumentojë se ajo do të jetë njëkohësisht edhe 'dëgjuese e përhumur' por edhe të rikrijojë atë gjendje të dëgjimit të përhumur në publik, ndërkohë që kërkon të rimodelojë rrjetën në të cilën përkundet drama. Çfarë ajo dëshiron të prodhojë ka të bëjë me modele nga të cilat mund të bëhen përkthime të mëtejshme të dramave të Pineras në mënyrë që të kryhen studime të mëtejshme mbi teatrin e tij.

Përkthimi bashkëpunues është ai më i arrirë. Nëse marrim parasysh komentet Cristina Marinettit mbi studimin e saj të përkthimit dhe të produksionit të komedisë italiane 'Il servitore di due padroni' (Shërbëtori i dy Padronëve), të Carlo Goldonit, në anglisht, përkthimi më i suksesshëm sipas saj, rezultoi se ishte ai bashkëpunues. Ajo komenton më tej se 'Përkthimi i Hall dhe Pandolfi...tingëllon përsëri me akulturimin. Duke qenë se punuan drejt prodhimit të skenarit për një produksion të veçantë, problemi i karakterizimit të Truffaldinos bëhet kryesor në përkthimin e tyre. Nga gjuha e tij buron pjesa më e madhe e komedisë dhe me trazirat dhe budallallëqet e tij lidhet e gjithë ngjarja' (Marinetti, 2005).

Drama të cilën Marinetti e ka trajtuar luan shumë me tingujt dhe nga të tre versionet e përkthyer nga përkthyes të ndryshëm, ajo klasifikon atë i cili ka marrë parasysh jo vetëm elementët tekstualë por edhe ato kontekstuale dhe teatrorë. 'Përkthimi i batutave shpesh është krahasuar me përkthimin e poezisë për dëndurinë e gjuhës dhe shtresëzimet e kuptimit që priren të humbasin në përkthim.' (Chiaro, 1992). Suksesi i këtij përkthimi bashkëpunues ka rezultuar

si i vetmi që e bën publikun e synuar britanik të qeshë me komedinë italiane. Siç vëren edhe vetë Marinetti: '...përkthyesi duhet të rishpikto elementin komik në përputhje me traditën angleze të humorit teatror, i cili është më tepër verbal dhe plot me lojë fjalësh se sa me gjestikulacion' (Marinetti, 2005). Tradita italiane e aktrimit e shoqëron humorin me gjeeste.

Komedia është pjesa letrare më e vështirë për t'u krijuar dhe për t'u përkthyer. Por me çfarë shpirti shkruhet komedia? Jo të gjithë dramaturgët janë të prirur të shkruajnë komedi. Thënia mjaft e goditur e Walter Nash-it mbi gjuhën e humorit nënvizon lidhjen e pandashme midis humorit dhe interpretimit të tij në skenë, apo performancës së tij: "Gjuha e humorit është e pafuqishme pa ligjërimin e humorit. Tregohen batuta, diku përtej tekstit ka një zë, që tregon, ligjëron, kronizon." (Nash, 1985).

Si marrës të humorit, ne jemi të ndërgjegjshëm për një shkëmbim ndërmjet shakasë dhe të treguarit të saj. Një përputhshmëri e tillë bëhet e qartë në rastin e atyre llojeve të humorit, që synohen të interpretohen, të tilla si tregimet humoristike, anekdotat, apo lojërat e fjalëve, në lojën e tyre me tingujt. Sidoqoftë, nëse kemi parasysh lidhjen ndërmjet shakasë dhe të treguarit të saj, gjuha e humorit ngjan më tepër me gjuhën e dramave. Ashtu si edhe dramat, humori është i kufizuar në kohë dhe gjenerohet në varësi të kontekstit, ai varet nga interpretimi. Mbi bazën e kësaj ngjashmërie, lidhja organike ndërmjet lojës së fjalëve dhe të treguarit të saj mund të përfitojë duke u eksploruar më tej brenda kontekstit të teksteve dramatike.

Në lidhje me përkthimin e emrave të përveçëm me konotacione të padëshiruara mund të sjellim shembuj nga më të ndryshmit. Përkthyesja e 'Going Down to Marrakesh', Phylis Zatlin, shprehet se një nga personazhet e dramës quhet Jaimito, emër përkëdhelës për Jaime (Zatlin 2005). Nëse shqiptohet siç duhet, Jaime në anglisht tingëllon pothuajse njëlloj me Hymie, emër me konotacion hebre. Ky emër në origjinal ishte zgjedhur nga autori meqë në Spanjë tregoheshin mjaft barcaleta me emrin Jaimito. Por, për të shmangur keqkuptimin në përkthim, u vendos të përdorej emri Pepito, meqë edhe me këtë emër kishte mjaft barcaleta e sigurisht do të ruante elementin komik për spektatorin.

Shembull klasik i përkthimit të emrave të përveçëm me kuptim të dyfishtë është 'The Importance of Being Earnest' e Oscar Wilde-it, komedi mbi përdorimin e kurtheve të ngritura nga vetë emri 'Earnest', i cili trajtohet në mënyrë ironike. Përkthimi standard i titullit në spanjisht 'La importancia de llamarse Ernesto', e humbet kuptimin sepse Ernesto nuk është fjalë. Përkthimi i Jaume Melendres-it në 1983, 'La importancia de ser Frank', (Zatlin 2005) e përmbush përkthimin e barasvlershëm duke luajtur me fjalën 'franc' në anglisht, që do të thotë i sinqertë, sinonim i fjalës angleze 'earnest'.

Kur dramaturgët kanë devijuar nga gjuha standarde për të arritur efekte të caktuara, edhe përkthyesi duhet të bëjë gjithashtu të njëjtën gjë. Nëse publiku i dramës origjinale do të qeshë me diçka të thënë nga dikush, apo psherëtin i merakosur, edhe spektatori i përkthimit duhet të veprojë po kështu. Në teori, të paktën një sharje banale duhet të përkthehet me të njëjtën sharje të barasvlershme, duke pasur parasysh efektin tronditës të shprehjes në një gjuhë përpara se të zgjidhet barasvlerësi në gjuhën e përkthimit.

Efekti duhet të jetë i barasvlershëm ku një shprehje të përkthehet me një shprehje, si dhe një batutë me një batutë, edhe pse nuk është gjithmonë e mundur të jepen kuptimet e dyfishta dhe vargjet që shkaktajnë të qeshura në plan linear. Si rrjedhojë përkthyesi përdor strategjinë e kompensimit: duke shpikur një frazë të përafërt me atë që humbi në përkthim. Andre' Lefevere e shpjegon procesin në këtë mënyrë:

Përkthyesit shpesh ndërftojnë fraza të vetat për të zëvendësuar atë lojë fjalësh që nuk arrijnë dot ta përkthejnë. Meqë loja e fjalëve duket se është element i rëndësishëm stilistikor i tekstit origjinal, ndoshta duhet të rekomandohet që numri i lojës së fjalëve në tekstin origjinal me atë të tekstit të përkthyer duhet të jetë tërësisht i njëjtë. Për më tepër, meqë loja e fjalëve, e cila nuk është përkthyer si e tillë, mbart ende

kuptimin e informacionit, si dhe meqë loja e fjalëve është përdorur në përkthim, pavarësisht se në origjinal nuk ka pasur asnjë të tillë, por shërben për të lartësuar forcën shprehëse të pasazhit pa e prishur kuptimin e informacionit, nuk ka asgjë të keqe nëse ndërfiten lojëra 'të reja' fjalësh (Lefevere, 1992).

Përsëritja e një gjesti të thjeshtë apo një veprimi të vazhdueshëm, përsëritja e një shprehje të shkurtër apo një pjese të dialogut ka funksionuar për shekuj të tërë si mjet komik i gatshëm e i ngulitur. Përsëritja e një fjale të vetme mund të shërbejë gjithashtu si mjet ritmik, duke shkaktuar të qeshura. Le të vërejmë një pjesë dialogu të shkëputur nga komedia 'Pigmalioni' e Bernard Shout dhe të shikojmë se si përsëritet e njëjta fjalë 'that' për të treguar zemërimin e profesor Higinis dhe paaftësinë e tij për ta mbajtur Elizën të ndërvarur ndaj pushtetit të tij intelektual megaloman, duke e kthyer situatën në skenë tepër komike. Për më tepër edhe përkthyesi e ka ruajtur mjaft bukur përsëritjen duke zëvendësuar përemrin dëftor në anglisht 'that' me ndajfojen e vendit 'tek':

LIZA: I'll offer myself as an assistant to Professor Nepean. HIGGINS [<i>rising in a fury</i>]: What! <u>That impostor!</u> <u>That humbug!</u> <u>That toadying ignoramus!</u> Teach him <u>my methods!</u> <u>my discoveries!</u> You take one step in his direction and I'll wring your neck. [<i>He lays hands on her.</i>] Do you hear? (Bernard Shaw, fq. 149) (nënvizimet janë të miat I.K.)	ELIZA: Do të shkoj si asistente te profesor Nepini. HIGGINS: (<i>ngrihet me zemërim</i>) Si-i? <u>Tek ai sharlatani?</u> <u>Tek ai gomari?</u> <u>Tek ai dallkauku?</u> T'i japsh metodat e mija, zbulimet e mija? Provo të shkosh <u>tek ai</u> pa e sheh si të ta përdredh qafën si të zogut. (<i>E kap nga supet</i>). Dëgjon? (përkthimi Vedat Kokona, fq. 90) (nënvizimet janë të miat I.K.)

Titulli në spanjisht i dramës së Shekspirit 'All's Well That Ends Well' nuk pranon përkthim të fjalëpërfjalshëm dhe për pasojë përshtatet me proverbë: 'A buen fin no hay mal principio' (Zatlin, 2005). Ndonjëherë për qasja e proverbës me proverbë mund të humbasë elementin kyç në tekstin teatror. Në një studim mbi titujt e dramave si shenja, Sandra Messinger Cypess thekson idenë se 'një shprehje fikse mund të ketë ndërlikime të cilat e mbivlerësojnë kuptimin e barasvlefshëm të saj.' (Cypess, 1985). Ajo sjell shembullin e Elena Garro-s *Andarse por las ramas*, një titull që në komentet letrare në shkolla është përkthyer *To Beat About the Bush*. Në dramën e Garro-s, një personazh në mënyrë të drejtpërdrejtë ecën përmes degëve të një peme. Shprehja 'to beat about the bush' nuk e mbart aspak atë imazh vizual (Cypess, 1985). Përkthyesi duhet të shqyrtojë tekstin në tërësi për të zbuluar nëse autori i ka dhënë shprehjes të dyja kuptimet, si atë të figurshëm dhe atë të drejtpërdrejtë. David George na kujton se përkthimi i një drame nga autori Joan Brossa rezultoi me probleme për shkak të përdorimit të shprehjeve, të cilat 'tingëllonin si thënie apo proverba, por në fakt ishin të shpikura. Përzierja e dialogut banal dhe shprehjeve mbresëlënëse ishte pa lidhje (Zatlin 2005).

Në dramën me një akt të Paloma Pedrero-s *A Night Divided*, një personazh me profesion aktore përdor emrin skenik 'Luna Ala'ez' (Zatlin, 2005). Nga fundi i dramës, një tjetër personazh shikon drejt qiellit hënën dhe shprehet duke u ngazëllyer: 'pa shiko, hëna!' ('La Luna'). Gruaja e cila mendon se ai po i flet asaj, përgjigjet dhe spektatorët shpërthejnë në të qeshura. Në anglisht emri kërkon padyshim transformim, po ashtu edhe mbiemri, sepse spektatorët nuk mund të konceptojnë dot emra të tillë si Luna apo Moon e aq më tepër të arrijnë të shqiptojnë mbiemrin Ala'ez, me të vërtetë i vështirë për t'u shqiptuar në anglisht. Përkthyesja e kësaj drame në anglisht vendosi të përdorë emrin Venus Vega. Spektatorët kur panë premierën e shfaqjes qeshën me gjithë zemër kur burri identifikoi planetin dhe gruaja iu përgjigj 'çfarë?' (Zatlin, 2005).

Eaton ndan me ne përvojën e saj kur punonte me aktorët gjatë provave duke u përpjekur të kuptonte nëse përkthimi ishte bërë siç duhet: 'Meqë kam fatin e mirë të punoj vazhdimisht me të njëjtën bërthamë aktorësh dhe

regjisorësh, ideja është se ne mund të ndërtojmë një njohje mbi punën e Pineras përmes angazhimit dhe eksplorimit të teksteve të tij në këtë mënyrë mjaft praktike. Për rrjedhojë, ne mund të pikasim modelet e ligjërimit dhe të ritmeve dhe përsëritjeve që fillimisht nuk mund të jenë të dukshme për vëzhguesin e rastësishëm' (Eaton, 2008).

Diskutime

Kur shprehja e figurshme në gjuhën e përkthimit nuk i shërben funksionit të dyfishtë, është e nevojshme të shpiket një e re që e plotëson kushtin. Autorët gjithashtu mund të shpikin proverba.

Përkthyesit, të cilët ndjejnë se u mungon talenti poetik dhe shmangin dramat në vargje, mund të hasin, gjithsesi, pasazhe poetike të ndërfutura në të ashtuquajturin dialog normal. Sipas përvojës së tyre dhe talentit të lindur për të përshtatur, përkthyesit gjithsesi mund t'ia dalin mbanë për të krijuar versione me të njëjtin efekt të barasvlershëm.

Përkthimi i teatrit kërkon talent në gjetjen e përgjigjeve krijuese ndaj problemeve të vështira. Sipas Clifford Landers: 'Kërkesa thelbësore është ruajtja e humorit, e ankthit, satirës, apo të çdo efekti tjetër kryesor të dramës, sado ndryshime tekstore të bëhen' (Landers, 2001). Përkthyesit duhet të jenë në gjendje të dallojnë ndërmjet citateve të vërteta letrare dhe atyre të sajara. Ata duhet gjithashtu të identifikojnë metaforat e ngurta, thëniet dhe proverbat në krahasim me ato origjinale. Përkthyesi duhet të tregojë besnikëri ndaj autorit të tekstit origjinal kur shprehja i përket shpikjes së vetë autorit. Këshilla kryesore në përkthimin e një shprehjeje fikse është të kërkohej ajo e barasvlershme në gjuhën e përkthimit.

Në procesin e përkthimit të teatrit, produksioni është pjesa më e rëndësishme. Deri në një farë pike, të gjitha vëniet në skenë të dramave, nëse janë apo jo përkthime, përfshijnë përshtatje ndaj rrethanave të reja. Bohem argumenton se: 'Të gjitha përkthimet i përshtaten një publiku të caktuar gjatë vënies në skenë. Sa më i akorduar të jetë përkthyesi ndaj një produksioni të caktuar, aq më i mirë-përqendruar do të jetë përkthimi për të filluar. Kjo i jep mundësinë provave të fillojnë nga një pozicion më i avancuar, i cili i jep më shumë kohë provave dhe shkurton procesin e redaktimit' (Bohem, 2001).

Përfundime

Çdo dramë e përkthyer është pjesë e një procesi të vazhdueshëm bashkëpunimi. Puna fillestare mund të përfshijë një analizë të hollësishme tekstore si p.sh. unitetin apo një eksplorim fizik të personazheve dhe temave të çdo drame. Më pas, përkthyesit e teatrit bashkëpunojnë me regjisorët dhe aktorët për të vendosur mbi elementët e kostumografisë dhe dekorit, muzikës dhe vallëzimit, që mund të përfshihen në çdo dramë. Kjo është faza kur përkthyesit shikohen si bashkautorë, sepse ata përçojnë mesazhin e tekstit origjinal ndaj publikut të synuar por me 'imazh pasqyrues shtrembërues' në përkthim (Eaton, 2008).

Çdo dramë ka kërkesat e veta dhe përkthyesi, aktorët dhe regjisori, përdorin metodologji të ndryshme për t'i bërë ato të pranueshme dhe të admirueshme nga publiku. Bashkëpunimi ndërmjet përkthyesve, aktorëve dhe regjisorëve dhe madje edhe dramaturgëve është ideal, sepse së bashku ata mund të analizojnë pjesët përbërëse të tekstit dramatik dhe të shqyrtojnë secilën prej tyre përpara se t'i mbledhin ato dhe të prodhojnë ngjarjen teatrale, produksionin e vërtetë. 'Ky proces është aq i çmueshëm sa që mund të kuptohen më në thellësi nëntekstet e çdo drame dhe të mundësohet një përkthim, i cili është mjaft i pasur me shtresëzime dhe ngjyrime' (Eaton, 2008).

Vështirësitë e ndeshura në përkthimin e komedisë dhe sidomos në vënien e saj në skenë me sukses, janë nga më të mëdhatë. Dihet se krahas teorisë kemi një praktikë të gjerë, e cila në botën e teatrit përbën një punë mjaft të ndërlikuar, sepse është puna e një grupi të tërë realizues më tepër se puna e një individi të caktuar. Ka qasje të ndryshme, të cilat duhet të merren në konsideratë. Një prej tyre ka të bëjë me këndvështrimin letrar të humorit në tekstet dramatike. Megjithatë, në praktikën e sotme përkthimi i humorit trajtohet edhe nga këndvështrimi teatror.

Loja e fjalëve dhe çdo lloj shprehje tjetër humori përbëjnë sfida të jashtëzakonshme në të gjitha përkthimet letrare, por janë veçanërisht të vështira në teatër. Nëse ndonjë shembull i veçantë i lojës së fjalëve shfaqet në tekst, përkthyesi duhet t'i kushtojë vëmendje të madhe në mënyrë që spektatori ta përthithë atë me herën e parë dhe ta sjellë ndërmend sa herë që duhet ta përdorë si shprehje. Disa nga strategjitë e përdorura nga përkthyesit që trajtojnë lojën e fjalëve përmenden në studimet e teoricienëve të ndryshëm mbi përkthimin e lojës së fjalëve, si dhe çështjen e 'papërkthyeshmërisë'.

Përkthyesit ndërmjetësojnë ndërmjet dy gjuhëve dhe dy kulturave. Ndërkohë që përkthimet zhvillohen me aktorët ky proces është mjaft i frytshëm dhe është lloji i informacionit i cili nuk mund të merret nëse përkthimi shfaqet në nivel tërësisht gjuhësor. 'Fjalët shpesh maskojnë atë çfarë ndodh në të vërtetë në libër dhe vetëm interpretimi praktik, fizik i tyre do t'i përkthejë ato për skenën. Puna me aktorët, të cilët janë mësuar të përdorin dhe të improvizojnë si mënyrë e eksplorimit të tekstit, mund të përbëjë një ndihmë të madhe në këto rrethana' (Eaton, 2008).

I gjithë ky ekspozim praktik i dhomës së provave e vështirëson lënien e sadopak hapësire për teorinë gjatë përkthimit të veprave teatrore. Të gjitha praktikatat kanë teorinë e tyre. Regjisori zbaton një teori të caktuar regjisure ndaj produksionit apo krijon një stil të caktuar aktrimit. Aktorët mund të ndjekin një teori të caktuar të analizës së personazheve dhe skenografisë. Por, të gjithë këta njerëz, të cilët përbëjnë produksionin kujtohen se publiku është në sallë duke pritur. Teoria kthehet në disa gjurmë ekzistence kur drama praktikohet përpara syve të tyre.

Teoria është mjaft e rëndësishme për rregullat e përkthimit të teksteve. Në rastin e përkthimit për skenën ajo është pjesa tjetër, e destinuar të mbetet e padukshme. Përkthyesit dhe regjisorët shpesh duan të përmbysin rregullat e lojës. Duket se teoria e përkthimit bëhet 'uni' tjetër i praktikës së përkthimit. Ka përkthyes që përqendrohen më shumë në praktikë se sa në teori, apo të tjerë që përqendrohen më shumë në teori se sa në praktikë. Sigurisht ka edhe nga ata përkthyes që nuk harrojnë as njërën, as tjetrën, dhe ata shpërblehen me suksesin dhe kënaqësinë. Eaton është e qartë për qëndrimin e saj në zgjedhjen midis teorisë dhe praktikës: 'Nëse do të isha në favor të një këndvështrimi të caktuar, ai do të ishte i tillë: praktika e bën teorinë, por teoria jo domosdoshmërisht sjell praktikë të përsosur' (Eaton, 2008).

Bibliografia

1. Aaltonen, Sirkku (2000). *Time-Sharing on Stage: Drama Translation in Theatre and Society*. Clevedon: Multilingual Matters, p.32.
2. Bassnett, Susan. 'An Introduction to Theatre Semiotics'. *Theatre Quarterly* 10(38), 47-55, 1980a, p.124.
3. Bassnett, Susan (1998). 'Still Trapped in the Labyrinth: Further Reflections on Translation and Theatre'. Bassnett, Susan and André Lefevere (eds.) *Constructing Cultures*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 98.
4. Bassnett, Susan 'Ways through the Labyrinth: Strategies and Methods for Translating Theatre Texts'. Hermans, Theo (ed.) *The Manipulation of Literature*. London: Croom Helm. 1985, p. 90.
5. Bohem, P. Some Pitfalls of translating drama. *Translation Review* 62. 2001, p 27.
6. Chiaro, Delia (1992). *The Language of Jokes: Analysing Verbal Play*. London and New York: Routledge, p. 88.
7. Cypess, S. M. "Titles as Signs in the Translation of Dramatic Texts". Binghamton, NY: National Resource Center for Translation and Interpretation. 1985, pp.100-102.
8. Delabastita, Dirk. "Introduction". Delabastita, (ed.) *Traductio: Essays on Punning and Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing. 1997, p. 10.

9. Eaton, K. You Always Forget Something: Can Practice Make Theory? With/out Theory: the Role of Theory in Translation Studies Research. UCL, UK, April 2008, p.57.
10. Heylen, Romy (1993). Translation, Poetics and the Stage. London and New York: Routledge, p.23.
11. Jakobson, Roman. "On Linguistic Aspects of Translation" Shulte, R. and Biguenet, J. (eds.). Theories of Translation. Chicago: The University of Chicago Press. 1992, p.151.
12. Johnston, David (ed) (1996). Stages of Translation. Bath, Absolute Classics, p.17
13. Landers C. E. Literary Translation. A Practical Guide 22. 2001, p. 105.
14. Lefevere, André (1992). Translation, Rewriting and the Manipulation of the Literary Fame. London and New York: Routledge, p. 14-15.
15. Kokona, Vedat (1956). Pigmalioni (Përkth). Ndërmarrja Shtetërore e Botimeve. Fq. 90.
16. Marinetti, Cristina. The Limits of the Play Text: Translating Comedy. New Voices in Translation Studies 1. 2005, p. 39
17. Nash, Walter (1985). The Language of Humour. New York: Longman. p. 172. Pavis, Patrice (1992). Theatre at the Crossroads of Culture. Translated by Loren Kruger. London and New York: Routledge, p.138.
18. Shaw, George Bernard. (1959). Pygmalion. Foreign Languages Publishing House, Moscow, p.149.
19. Ubersfeld, Anne (1978). Lire le théâtre. Paris: Editions sociales, p.153.
20. Zatlin, P (2005). Theatrical Translation and Film Adaptation. Cromwell Press Ltd. UK. p. 103

ASTRIT BISHQEMI STUDIUES DHE LEVRUES I LETERSISE FANTASTIKO-SHKENCORE RESEARCHER AND PROMOTER OF SCIENCE FICTION LITERATURE

Dr. Rudina ALIMERKO

Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë

Departamenti i Edukimit

rudi_alimerko@yahoo.it

Përmbledhja:

Studimi ka si qëllim të japë një panoramë të krijimtarisë letrare të studiuesit dhe shkrimtarit Astrit Bishqemi. Shkrimtari, me një logjikë të besueshme, arrin të krijojë para lexuesit imazhe të bukura e plot kërshtëri shkencore. Nëpërmjet narracionit artistik përcillet një informacion i pasur shkencor, gërshetim i logjikes dhe saktësisë shkencore, paralelizmit midis realitetit konkret e atij fantastiko-shkencor. Të bie në sy thjeshtësia e gjuhës, dialogët e shkathët e plot ngarkesë emocionale.

Metoda e kërkimit për këtë studim ka në bazë një trajtim hulumtues dhe analizues. Hulumtues, sepse duke patur parasysh cilësitë specifike që i përkasin kësaj fushe, jemi munduar të hulumtojmë mbi vlerat dhe kontributin e autorit. Analizues, sepse jemi përpjekur të analizojmë e të pasqyrojmë rolin e padiskutueshëm përsa i përket stilit, gjuhës, temave, vlerave artistike duke iu përshtatur moshave që u adresohet. Autori udhëton nëpër galerinë e romaneve ku dimensionin e imagjinatës depërton thellë në skutat e fëmijëve duke nxitur fantazinë e mendimit shkencor. Pasuroi mozaikun e letërsisë për fëmijë e të rinj, kryesisht në prozë, ku autori shfaq prirjet e tij për zhanrin fantastiko-shkencor, që do të bëhet fusha më e parapëlqyer e tij, duke na dhuruar krijime në zhanre të ndryshme, si: tregime, përralla, novela e romane.

Fjalë çelës: zhanri fantastiko-shkencor, studiues, prozator elitar.

Abstract:

The study aims to provide an overview of the literary scholar and writer Astrit Bishqemi.

The writer, with his reliable logic, manages to create for the reader beautiful images of full scientific curiosity. Through an artistic narration, the writer forwards a scientific information using a combination of logic and scientific accuracy, drawing a parallelism between the concrete reality and the science fiction. Striking features of his writings are the simplicity of language and versatile dialogues full of emotional burden. The research method for this study is based on a research and on an analytical treatment. It is a research study taking into account the specific features of this area, so we tried to examine the values and the contribution of the author. It is an analytical study because we tried to analyze the undisputed role of his style, language, themes and artistic values adapted perfectly to the age of the addressed reader. The author travels through the gallery of novels where the dimension of imagination deeply penetrates into the recesses of children by promoting the fantasy of a scientific thought. Astrit Bishqemi enriched the mosaic of children and young people's literature, mostly in prose, where the author shows his inclinations to science fiction genre, which will become the most preferred area of his creations donated to us in various genres, such as stories, tales and novels.

Key-words: science fiction genre, scholars, prose elite.

Hyrje

Letërsia fantastiko-shkencore lindi nga mesi i viteve 50 të shekullit XIX. Në revistat letrare për fëmijë zunë vend ndonjë tregim fantastiko-shkencor, por si bum i vërtetë fillon pas viteve 60-të ku u shquan: Bedri Dede, Odhise Grillo, Mitrush Kuteli, Naum Prifti, Nasho Jorgaqi, Flamur Topi, Astrit Bishqemi, Thanas Qerama, Bardhyl Xhama etj.

Më tej, nga skicat e tregimet e thjeshta të kësaj natyre që botoheshin vite te shkuara te ne në revista e gazeta, u pasurua edhe me novela e romane të zhanrit fantastiko-shkencor. Meritë e kësaj letërsie është saktësia shkencore e njohurive, të cilat, ndonëse jepen të thjeshtëzuara, janë të asimilueshme për lexuesit e moshave të ndryshme.

Kështu, përpjekje në këtë zhanër e shohim edhe tek studiuesi Astrit Bishqemi duke u bërë një lëvruer i zellshëm me krijimet dhe duke e pasuruar më tej letërsinë fantastiko-shkencore.

Me të vërtetë të entuziazmon krijimtaria letrare e shkencore e pedagogut, studiuesit dhe shkrimtarit Astrit Bishqemi. Autor i një sërë librash (10 romane, 11 novela, 21 vëllime me tregime e përralla, si dhe disa shqipërime librash për fëmijë nga italishtja e frëngjishtja) spikat për një punë të jashtëzakonshme.

Qysh në librin e parë "**Gjoksshkëmbi**", një novelë fantastike tepër interesante e ngjizur edhe me material shkencor, autori shfaq prirjet e tij për zhanrin fantastiko-shkencor, që do të bëhet fusha më e parapëlqyer e tij, duke na dhuruar krijime në zhanre të ndryshme, si: tregime, përralla, novela e romane. Kjo krijimtari që ka ngjallur mjaft interes tek lexuesit e vegjël për vlerat që ka.

Në novelën fantastiko-shkencore "**Përtej oborrit diellor**", autori të dhënat shkencore i ka organizuar bukur në një fabul tërheqëse. Megjithatë, duhet të theksojmë se edhe saktësia shkencore në dhënien e njohurive, si dhe në përshkrimin e fakteve dhe fenomeneve nga fusha të ndryshme të shkencave të natyrës, përbëjnë meritë për autorin.

Cfarë vëmë re tjetër në krijimtarinë e autorit përsa i përket stilit, gjuhës, temave që trajton, vlerave artistike duke iu përshtatur moshave që u adresohet? Tema e fenomeneve natyrore, që i ndeshim në jetën e përditshme, i drejtohet një lexuesi pak më të vogël, atij të shkollës sonë fillore; temë të tillë ka për shembull tregimi shkencor "**Kallëzimet e kokërave të breshërit**" (1978). Në atë krijim hidhet dritë mbi dukurinë e qarkullimit të ujit në natyrë. Mëson se si formohet vesa, bryma, mjegulla, reja, shiu, dëbora, breshëri, ylberi, nga se shkaktohet bubullima. Shkrimtari ka treguar artistikisht për qarkullimin e ujit në natyrë, për gjendjet e ndryshme të tij (të ngurtë, të lëngët, të gaztë), për rëndësinë që ka uji për jetën e bimëve, të kafshëve, të njerëzve dhe të gjithë organizmave të tjera të gjalla.

Vlerë në këtë krijim ka gjuha me të cilën komunikon me lexuesin e gjerë, ajo është figurative dhe e thjeshtë për t'u kuptuar. Subjekti i krijimeve vjen natyrshëm e krejtësisht i besueshem, plot lëng jetësor.

Nga gjinitë e shkurta të zhanrit artistik fantastiko-shkencor, me kohë, falë përvojës që fitoi, autori u hodh edhe në gjini më të gjata, në atë të novelës e të romanit fantastiko-shkencor. Në romanin "**Udhëtim i jashtëzakonshëm**", botuar në 1987, autori tenton të trajtojë një temë paksa ireale. Shpikja dhe lëvizja nën koren e tokës të një automjeti, i cili udhëton nëpër galerinë që hap vetë me mjete tepër të sofistikuara e që njerëzimi ende nuk i njeh, është vënë në qendër të këtij libri. Autori përveç njohurive gjeodezike, na shpjegon e na hap horizonte edhe për ndërtimin e automjeteve të tillë të fuqishme që mund të marrin përsipër operacione të tilla. Fabula e romanit është e shkathët, plot aksion e befasi, me fantazi të ndezur.

Edhe këtu, merita e veçantë e romanit është informacioni i pasur shkencor, i cili jepet si pakuptuar, nëpërmjet narracionit artistik. Shkrimtari, me një logjikë të besueshme, arrin të krijojë para lexuesit imazhe të bukura e plot kërshtëri shkencore.

Meritë e dytë e romanit mendojmë se qëndron në dhënien e disa karaktereve njerëzorë të apasionuar me shkencën, e këtyre njerëzve të guximshëm, vullnetfortë, të sakrificës, të papërkulshëm. Dhe të gjitha këto janë shumë

frymëzuese për brezin e ri, u edukojnë lexuesve fëmijë dashurinë për shkencën dhe cilësi të tjera admiruese të karakterit të tyre, që është në formim e sipër.

Përsa i përket gjuhës së përdorur në këtë roman bie në sy thjeshtësia, dialogët e shkathët e plot ngarkesë emocionale. Edhe emrat e personazheve janë të gjetur. Kjo bën që libri të lexohet me ëndje nga të gjithë grupmoshat.

Romani "**Udhëtim i jashtëzakonshëm**" i botuar në fund të viteve '80 të shekullit XX, është vlerësuar nga kritika letrare e asaj kohe dhe ka njohur disa ribotime. Gjithë këta elemente: gërshetimi i logjikës dhe saktësisë shkencore, të së tashmes me të ardhmen, reales me fantastikën, paralelizmi midis relitetit konkret e atij fantastiko-shkencor, të gjitha këto krijojnë momente artistike tërheqëse që të emocionojnë dhe, pa dyshim, që mbeten gjatë në kujtesën e lexuesit. Pra, përveç vlerave njohëse shkencore, romani ka edhe vlera edukative, edukon tek fëmijët pasionin për shkencën dhe teknikën, guximin, dashurinë, nxit fantazinë e mendimit shkencor dhe zgjeron horizontin.

2.

Veçanti e autorit Astrit Bishqemi përsa i përket spektrit tematik e motivor është jeta e fëmijëve, loja dhe ëndrrat e tyre, bota e pasur e faunës dhe florës, atdheu dhe puna për ndërtimin e tij, peizazhet e bukura plot jetë të natyrës. Novela satirike "**Burgu i qelqtë**" është ngritur mbi një gjetje artistike origjinale, mbi një fakt tepër të thjeshtë e interesant. Në novelë ka mjaft situata komike, që e zbavisin lexuesin dhe e bëjnë të qeshë. Gjithashtu, novela shquhet për fabulën dinamike, gjuhën artistike, për aksionin e dialogun e shkathët.

Autori ka ditur t'i përshtatet mirë psikologjisë së fëmijëve, duke u mbështetur tek humori që, siç na mëson edhe psikologjia, është kërkesë e domosdoshme e botës së të vegjëlve. Kështu në librin me tregime "**Thesi i gjallë**", disi i veçantë në llojin e vet, pasi në të autori ka përmbledhur tregime që janë ndërtuar mbi fakte reale nga jeta e njerëzve të shquar të shkencës, artit ekulturës, të huaj e vendës, që nga lashtësia e deri në ditët tona. Libri është tërheqës e interesant. Duke dhënë me art copa jete njerëzish të shquar, autori na ka pasqyruar jo vetëm pasionin e pakufishëm të këtyre njerëzve për shkencën e kulturën, vullnetin e hekurt për punë, po edhe botën e tyre shpirtërore, të pasur e humane. Të gjitha tregimet janë shkruar me ndjenjë, me fjalor e figuracion të pasur, ndaj vëllimi lexohet me ëndje jo vetëm nga të vegjëlit, po edhe nga të rriturit. "**Thesi i gjallë**" është cilësuar *libri më i mirë në prozë* për vitin 1998 në konkursin e shpallur nga Ministria e Kulturës e Shqipërisë.

Duke qenë një krijues ambicioz, autori na ka dhënë edhe një vepër model të karakterit epistolar. E kemi fjalën për romanin "**Klik: Rrapatushët**", që bazohet mbi letërkëmbimet, nëpërmjet e-maileve, këtij elementi tejet bashkëkohor. Ai roman më së shumti u ngjan ca veprave të letërsisë botërore me autorë të njohur si Azis Nesini e ndonjë tjetër, por në vetvete ajo vepër

mbetet origjinale dhe risuese. Romani mbart jo vetëm realizëm por edhe vërtetësi jetësore.

"Klik: Rrapatushët" është një simfoni me fjalë dhe brenda kësaj simfonie derdhen mesazhe të mëdha, lehtësisht të kuptueshme, që kanë të bëjnë me probleme aktuale e universale, si dashuria për atdheun, për njerëzit, për kafshët e shpendët, për ruajtjen e gjuhës si shprehje e identitetit, për parapëlqimin e së bukurës kudo ku ajo shpërfaqet, për dashurinë dhe zgjerimin e horizontit të dijeve, duke përdorur jo vetëm librin, rrëfimet e ndryshme, por edhe burime të tjera si kompjuteri.

Romani **"Klik: Rrapatushët"** përveç originalitetit në kompozicion, shquhet edhe për gjuhë e leksik të pasur, që janë karakteristike për Astrit Bishqemin (kujtojmë këtu përdorimin e dialektalizmave të qëmtuara nga autori si një vjelës i kujdesshëm te tregimi për Kostandin Kristoforidhin që përfshihet në atë roman). Fjalitë që përdor autori janë të shkurtra, të ngjeshura, dinamike e rrjedhëse. Kompozitat e fjalëve përdoren me shumë sukses. Stili i këtij romani është i veçantë, në dallim me romanet e tjerë të tij, çka përbën padyshim një vlerë stilistike të shkrimtarit.

3.

Shkrimtari dhe studiuesi Astrit Bishqemi ka dhënë një ndihmesë të çmueshme edhe në fushën e studimeve të letërsisë për fëmijë. Le të ndalemi kalimthi në disa nga këto vepra studimore.

Së pari, në studimet tona kritike dhe letrare një vend të rëndësishëm zë teksti **"Hyrje në teorinë e letërsisë për fëmijë"** (Tiranë, 1997; e ripunuar në 2004). Me këtë studim serioz autori hyn me kompetencë në sekretet e krijimtarisë për fëmijë, gjë që përbën një ndihmë shumë të rëndësishme në teorinë e kësaj letërsie.

Por "bibla" e këtij studiuesi mendojmë se është teksti **"Historia e letërsisë shqiptare për fëmijë e të rinj"** (Tiranë, 2001, 2004, e ripunuar 2008), e cila është bërë tanimë pronë e studentëve, e pedagogëve dhe e shkrimtarëve të letërsisë për fëmijë. Kjo vepër mendojmë që është rezultat i një pune të gjatë hulumtuese. Studiuesi nga Kosova, Dr. Xhevat Sylja, e vlerëson **"Një studim voluminoz me vlerë"**. Ndërsa Prof. Dr. Klara Kodra vlerëson: **"Historia e letërsisë shqiptare për fëmijë e të rinj"** e studiuesit Astrit Bishqemi, përbën një hap jo të vogël përpara për afirmimin e kësaj degë të rëndësishme të letërsisë shqiptare me një dinjitet të barabartë artistik me letërsinë për të rritur, për t'i dhënë kësaj Hirusheje të letërsisë shqiptare vendin e saj të merituar si princeshë në krah të motrës së vet të madhe, letërsisë për të rritur.

Astrit Bishqemi aty shtron edhe problemin e periodizimit të kësaj letërsie. Edhe pse ai e merr atë si problem të hapur, në studimin e tij mbështetet në periodizimin që ka bërë akademiku Bedri Dedja, të cilin ai e konsideron më të plotë dhe shkencërisht më të argumentuar. Mbi këtë bazë (duke bërë edhe ndërhyrje të veta), autori e koncepton shtrirjen e kësaj letërsie në katër periudha e kaptina kryesore:

- 1) Burimet e letërsisë shqiptare për fëmijë, folklori për të vegjlit;
- 2) Letërsia e shkruar didaktike-fetare për fëmijë;
- 3) Letërsia e shkruar artistike për fëmijë në fillimet e saj;
- 4) Letërsia moderne shqiptare për fëmijë.

Gjithashtu, në këtë vepër nga autori janë bërë përpjekje për unifikimin e letërsisë për fëmijë që krijohet brenda kufijve shtetërorë të Republikës së Shqipërisë me letërsinë shqipe për fëmijë të krijuar në trojet e Kosovës, të Maqedonisë, të Malit të Zi e në Diasporë.

Në këtë vëllim është bërë gërshetimi sipas dy kritereve: a) mbi bazën e kapitujve gjinorë – tematikë; b) mbi bazën e kapitujve monografikë të autorëve të shquar.

Për secilën gjini është dhënë një përshkrim i shkurtër, si dhe janë renditur disa arritje, të meta e dobësi.

Në këtë tekst është bërë një seleksionim e një përzgjedhje e veprave të shkruara në periudha të ndryshme kohore. Është patur parasysh karakteri rivlerësues për disa autorë e vepra të shkruara gjatë kohës së sistemit totalitar. Janë paraqitur dhe janë marrë në analizë ato vepra që i mbijetuan kohës dhe janë çmuar për vlerat e tyre të mirëfillta letrare. Libri përmbyllet me shtojcën ku jepen të dhënat për autorët dhe veprat e vlerësuara në konkurset kombëtare, me bibliografinë dhe me treguesin alfabetik të bibliografisë së autorëve.

Studimet e Prof. Bishqemit vazhdojnë me tekstin universitar *“Historia e letërsisë botërore për fëmijë”*, 1999 (i ripunuar: 2006), i pari libër i botuar te ne në përmasa kaq të gjera për letërsinë botërore për fëmijë, si dhe botimin në vitin 2009 të fjalorit enciklopedik *“Autorë të letërsisë shqiptare për fëmijë dhe të rinj”* (1886-2009).

Profesor Astriti, një studiues kaq këmbëgulës, me vullnet punon dhe na sjell studime të tjera me vlerë. Kështu përmendimme librin me gjurmime e studime në fushën e letërsisë për fëmijë me titull *“Vlera të anatemuara”*. Siç e thekson dhe vetë autori në parafjalën e këtij vëllimi, aty janë përmbledhur disa gjurmime e studime, kryesisht rreth letërsisë për fëmijë e të rinj, por edhe më gjerë, duke përfshirë artikuj rreth disa autorëve dhe përkthyesve të anatemuar e të përndjekur prej sistemit monist, vlera këto që i kanë munguar letërsisë sonë për fëmijë. Autori i ka vendosur sipas kriterit kronologjik të botimit të tyre studimet e përmbledhura në këtë antologji. Në këtë vëllim ka studime për figura poetësh e shkrimtarësh të persekutuar nga regjimi komunist, si monografia *“Herezia artistike e poetit Genc Leka”* apo *“Një dorëshkrim i harruar”*, monografi për përkthyesin Osman Bishqemi dhe poezitë e Hajnes të përkthyer prej tij. Studimi *“Pionierja e përpunimit artistik të folklorit për fëmijë”* bën fjalë për Musine Kokalarin, kurse *“Ndhimesa e Sulejman Harrit në letërsinë didaktike për fëmijë”* është një monografi për Mësuesin e Popullit Sulë Harri. Rezultat hulumtimesh të pasionuara janë edhe studime të tilla, si: *“Kur*

fliste shqip Robinson Kruzo", "Receptimi ne shqip i romanit "Zemer" te Edmond de Amicis", "Ferenc Molnar: Djemte e rruges Pal", "Perrallat e Engleskes" etj.

Një punë tjetër studimore voluminoze dhe serioze paraqitet dhe në leksikonin "Autorë të letërsisë shqipe për fëmijë dhe të rinj" (1886 - 2009), i cili përmban rreth 830 autorë librash artistikë për fëmijë që nga viti 1886 gjer në vitin 2009. Në hyrje të këtij fjalori autori përcakton edhe përparësitë e leksikonit, ku rëndësi marrin:

- botimi i librave për fëmijë dhe të rinj për çdo autor, duke lënë jashtë botimet për të rriturit;
- pasurimi i leksikonit me shkrimtarët e anatemuar nga Monizmi të cilët nuk janë përmendur në asnjërin prej leksikoneve të mëparshme;
- ndihmesa që kanë dhënë shkrimtarët në pasurimin e bibliotekës së lexuesve të moshave të reja me shqipërime nga letërsia botërore për fëmijë e të rinj;
- për çdo libër është shënuar në kllapa edhe zhanri letrar të cilit i përket: vjersha, poema, përralla, tregime, novelë, roman, pjesë teatrore etj.;
- veç zhanrit dhe vitit të botimit, shënohet edhe shtëpia botuese dhe qytetin ku ndodhet ajo;
- veç autorëve për fëmijë, në leksikon janë përfshirë edhe studiuesit kryesorë të kësaj fushe;
- në këtë leksikon rëndësi të veçantë i është kushtuar botimit të parë të secilës vepër, vitit kur libri artistik ka parë dritën e botimit dhe ka qarkulluar. Këtu është patur kujdes edhe në ribotimet e përpunuara, ato me titull të ndryshuar, qofshin këto të bëra nga e njëjta shtëpi botuese ose nga një tjetër.

Ky leksikon sot përmbledh një informacion të pasur e të gjerë, pra ka karakter informues dhe u vjen në ndihmë mësuesve të ciklit të ulët dhe atyre të letërsisë të arsimit bazë e të mesëm, studentëve, studiuesve të letërsisë për fëmijë e të rinj, shkrimtarëve e më gjerë.

Së fundi, nuk mund të lëmë pa përmendur edhe vëllimin tjetër "*Tragave të letërsisë*" të studiuesit në fjalë, ku janë përmbledhur disa gjurmime e studime në fushën e letërsisë për fëmijë e më gjerë. Shkrimtari dhe studiuesi për fëmijë Astrit Bishqemi aty na tregon edhe njëherë se si krijues, i është dashur që t'i njohë kolegët e tij të penës, të hulumtojë rreth jetes dhe krijimtarisë së tyre, botimeve në prozë apo në poezi qofshin ato, dhe këtë ai e ka arritur me një vullnet dhe disiplinë të fortë.

Duke përfunduar themi, se shkrimtari dhe studiuesi Astrit Bishqemi ka dhënë një ndihmesë të veçantë për letërsinë shqipe për fëmijë dhe të rinj, si me krijimtarinë e tij letrare origjinale, ashtu dhe me vepra studimore e kritike, të cilat u vijnë në ndihmë nxënësve, studentëve, mësuesve, pedagogëve dhe studiuesve të ardhshëm të letërsisë sonë për fëmijë. Numri kaq i madh i titujve të librave, por edhe vëllimi e cilësia e tyre, flasin më së miri për përkushtimin e devotshëm kësaj fushe të krijimtarisë letrare. Kështu shkrimtari Bishqemi, me

krijimtarinë e tij të pasur zë një vend të merituar si krijues, studiues dhe lëvrues i letërsisë fantastike-shkencore për fëmijë e të rinj.

Bishqemi, Astrit; "Gjoksshkëmbi" (fantastiko-shkencore) – NAIM FRASHËRI, T.1972

Bishqemi, Astrit; "Përtej oborrit diellor" (fantastiko-shkencore) – NAIM FRASHËRI, T.1978

Bishqemi, Astrit; "Kallëzimet e kokërrzave të breshërit" (tregim shkencor) – NAIM FRASHËRI, T.1978

Bishqemi, Astrit; "Udhëtim i jashtëzakonshëm" (fantastiko-shkencor) – NAIM FRASHËRI, T.1987

Bishqemi, Astrit; "Klik: Rrapatushët 4" (Fillime dhe... maja) - EXTRA, T.2007

Bishqemi, Astrit; Histori e letërsisë shqiptare për fëmijë - SEJKO, Elb.2001 (e ripunuar: DY LINDJE..., T.2008)

SFIDAT E TË MËSUARIT TË MATEMATIKËS NË DITËT E SOTME DHE STRATEGJITË E MËSIMDHËNIES

Adem Meta MA, MS

Mësues matematike në shkollat e mesme Cleveland, Ohio USA dhe pedagog i jashtëm në Kolegj. Doktorant në matematike Universiteti "ISMAIL QEMALI" Vlorë

Une e kam filluar mësimdhënien rreth 33 vjetë më parë dhe kam dhënë lëndën e matematikës që nga cikli i shkollës 8-vjecare, të mesme dhe universitet. Një nga shqetësimet e mia të vazhdueshme ka qënë si ta përmirësoj procesin e mësimdhënies me qëllim që edhe procesi i të nxëniet të jetë më i lartë, më i qëndrueshëm dhe sa më i aplikueshem , gjë e cila sidomos në matematikë është një domosdoshmëri.

Gjithnjë filozofia ime e mësimdhënies ka qënë e thjeshtë, por ajo që unë dua të theksoj është përmirësimi i vazhdueshëm duke qënë se gjithmonë është bërë më efektiv . Në të gjitha klasat ku kam dhënë mësim kam parë diversitetin e nxënësve dhe të studentëve, por një nga konstatimet ka qënë se ka pasur një konstante të përbashkët në vlerësimet e tyre. Kjo sepse ata vlerësojnë shpjegimin e saktë dhe të qartë të koncepteve të reja dhe të vështira. Eksperienca tregon se sa më i lirshëm dhe pa ndrojtje të jetë nxënësi apo studenti kur i drejtohen mësuesit apo pedagogut , aq më të rehatshëm ata do të ndihen dhe do të kenë perceptim më të thellë të konceptit . Për këtë arsye një nga objektivat e mia ka qënë që të krijoj një atmosferë të lirshme dhe të sigurt për të komunikuar dhe mësuar materialin e ri. Për këtë një rëndësi të veçantë ka që ata të ndihen të lirë, të respektuar dhe të çliruar nga diferencat që mund të kenë në nivelet e tyre.

Se pari një rëndësi të veçantë ka sesi ju e kontrolloni dhe e ndryshoni **TONIN E TË FOLURIT** në ditën e parë në klasën tuaj, se si ju bisedoni me ta, se cilat janë kërkesat tuaja, pritshmëritë që ju keni nga nxënësit apo studentët. Gjithashtu rëndësi të veçantë ka se si do ti trajtoni dhe respektoni ata, në mënyrë që ju të pranoheni si mësues apo pedagog i aftë dhe i mirëpritur për ta .

Duket me pak rëndësi , por të mësuarit e emrave të nxënësve apo studentëve është një fillim i mbarë për të krijuar një opinion personal për secilin.

Disa student ndihen shumë të frikësuar nga të qëniet në një klasë të matematikës, dhe trajtimi i tyre individualisht ndihmon për ti sjell ata në grup, si dhe për të përcjell një ndjenjë se ata nuk janë vetëm kalimtar, por unë do të kujdesem për progresin e tyre individual, se ata janë aty për të mësuar dhe unë jam atje jo për t'ju treguar atyre se unë jo vetëm di matematikë, por unë jam atje për t'i ndihmuar ata në nevojat e tyre specifike.

Së dyti, nuk ka zëvendësim për mësimdhënie të mirë, çelësi i suksesit është që nxënësit apo studentët të mësojnë mirë. Është shumë e dobishme që të merren reagime pozitive nga studentët në lidhje me cilësinë e mësimdhënies tuaj. Unë

mendoj se është shumë e rëndësishme për të gjetur një mënyrë të të parit të koncepteve matematike për ankesat që kanë studentët.

Duhet të jesh në gjendje t'i paraqesësh në mënyrë sa më të thjeshtë konceptet e vështira në diçka që ata mundet ti kapërdijnë (bluajn) e cila është një domosdoshmëri. Por kjo sikurse dihet kërkon njohje të thellë të konceptit në veçanti dhe të subjektit në tëresi. Megjithatë, çdo klasë është një sfidë e re, dhe jo te gjitha gjërat që kanë sukses në një klasë mund të kenë të njëjtin sukses edhe në klasa të tjera.

Ne si mësues duhet të jemi të përgatitur për t'ju përshtatur çdo klase dhe të përdorim kreativitetin dhe intuitën tonë për të ndihmuar nxënësit apo studentët të mësojnë.

Së treti, unë mendoj se është thelbësore që mesimdhënia të jetë dinamike dhe zbavitëse. Matematika mund të jetë e ngarkuar ndonjëherë, por kjo nuk do të thotë se duhet të jetë e mërzitshme ose e lodhëshme. Duke qënë dinamike do të thotë të jetë aktive dhe e pranueshme. Ne duhet të jemi aktiv duke marrë iniciativën për të treguar te studentët perspektivat e reja që ata nuk i imagjinojnë, dhe ne duhet të jemi të hapur në mënyrë që të përshtatim teknikat tona për t'i bërë ato më të pranueshme për nevojat specifike të çdo grupi të studentëve.

Është një fakt se çdo grup i nxënësve është i ndryshëm dhe secili grup ka nevojë për qasje të ndryshme për këtë arsye FLEKSIBILITETI është çelësi i suksesit.

Së katërti, do te ishte me vlerë që studentëve t'u japësh detyra shtëpie apo klase të arritshme për të sfiduar veten e tyre që ata të krijojnë besim në aftësitë e tyre për zgjidhjen e detyrave të cilat në disa raste janë edhe përtej nivelit të tyre të zakonshëm. Gjithashtu INKURAJIMI është shumë i rëndësishëm tek studentët që mendojnë se nuk mund të arrijnë nivele më të larta.

Unë kam vënë re se nxënësit dhe studentët ndiejnë kënaqësi të madhe kur ata arrijnë të bëjnë diçka që ata mendonin se nuk mund ta arrinin. Për të parë se kjo është me të vërtetë e dobishme, unë kam vërejtur se kjo është një kyç i rëndësishëm në karrierën time të mesimdhënies, sepse kjo është një mundësi që nxënësi apo studenti të zbuloj talente të papritura në veten e tij.

Proçesi i mesimdhënies së matematikës kërkon ndjeshmëri të madhe dhe shikim të gjërave në prespektivë. Ka individe që nuk tregojnë interes në mesimin e matematikës, por janë aty thjesht për të marrë klasën vetëm për shkak se ajo është një kërkesë për të marrë diplomën. Është gjithashtu e zakonshme dhe e njohur që ka njerëz të cilët janë të friksuar shumë nga matematika sepse është e vështirë dhe ata nuk mund ta kalojnë duke mësuar prandaj mundohen të gjejnë rrugë të tjera jo të rregullta. Këto janë raste në të cilat mësuesi duhet të përcjellë për studentin që edhe pse matematika mund të jetë sfiduese, ajo është si çdo subjekt tjetër, pra e arritshme nëpërmjet disiplinës, këmbënguljes dhe punës së vazhdueshme. Këta studentë e paragjykojnë lëndën e matematikës si të vështirë dhe shpesh të pakuptueshme, gjë e cila është një mur i madh pengues për ata, prandaj si një mësues me vizion duhet t'i ndihmojmë ata për të thyer këto paragjykime mendore duke siguruar mënyra alternative të vështimit të problemeve.

DREJTUESI POZITIV është çelësi për të bërë nxënësit të ndihen se ata mund të marrin shumë nga lënda ku ata janë, pra është roli ynë si mësues për këtë se matematika është një fushë tepër emocionuese me mundësi të pafundme. Gjithashtu është roli ynë për t'u treguar atyre se arritja nuk mund të vijë vetë, por duhet përqëndrim, përpjekje dhe një punë intensive, të cilat së bashku janë një faktor kryesor në formulën e suksesit.

Unë mendoj se ne kemi më shumë se kurrë tani mjetet e nevojshme për ta bërë mësimin një përvojë shumë të dobishme për të dy palët si për nxënësit ashtu dhe për veten tonë.

STRATEGJITË E MËSIMDHËNIES

Përgatitja bashkëkohore e nxënësve dhe e studentëve ka qënë dhe do të jetë një kërkesë e vazhdueshme ndaj institucioneve arsimore në përgjithësi dhe atij të lartë në veçanti. Për të qënë më afër nevojave të nxënësve dhe studentëve, institucionet e arsimit të lartë në të gjithë vendin duhet të përgjigjen dhe reflektojnë më tepër ndaj presioneve politike, ekonomike, sociale dhe teknologjike . Gjithashtu institucionet duhet të jenë më të përgjigjshme ndaj nevojave të nxënësve dhe studentëve dhe më shumë të shqetësuar për mënyrën se si studentët do të përgatiten për të marrë përsipër rolet drejtuese në të ardhmen e shoqërisë.

Fakultet janë tashmë duke ndjerë presionet për më pak leksione, për ti bërë mjediset shkollore më shumë interaktive, për të integruar teknologjinë e re të nevojshme në procesin e të mësuarit bashkëpunues kur është e përshtatshme. Disa nga strategjitë më të shquara janë të përshkruara më poshtë.

Leksioni

Për shumë vite, metoda e ligjërimit ishte strategjia mësimore më e gjerë dhe më e përdorur në klasat e shkollës së lartë. Nga statistikatat e ndryshme është parë se gati 80% e të gjitha klasave në kolegjet amerikane në fund të viteve 1970 kanë përdorur një formë të metodës leksion për të mësuar studentët (Cashin, 1990). Edhe pse dobia e strategjive të tjera të mësimdhënies është duke u shqyrtuar gjerësisht sot, leksioni mbetet ende një mënyrë e rëndësishme për të komunikuar informacione të reja. Leksionet tradicionale mund të jenë një mënyrë efektive për të arritur qëllimet mësimore duke e përdorur dhe lidhur me strategjitë aktive të mësimdhënies dhe të të mësuarit. Avantazhet dhe disavantazhet e leksionit

Nje nga anët pozitive te leksionit eshte se ai siguron një mënyrë për të komunikuar një sasi të larte informacioni për nje audience te gjere , maksimalizon kontrollin e mësuesit apo pedagogut dhe është i padëmshëm për studentët.

Disavantazhet e leksionit janë që pedagogu minimizon reagimet nga studentët, supozon një nivel realist të të kuptuarit të studentëve, dhe shpesh nuk i aktivizon studentët në procesin e të mësuarit duke shkaktuar fenomenin e natyrshëm që ndodh te çdo qenie njerëzore atë të harresës.

Rekomandimet e mëposhtme mund të ndihmojnë për të bërë përshtatje me qëllim që leksioni të jetë më efektiv (Cashin, 1990) :

1. Leksioni duhet të jetë i përshtatshëm duke pasur parasysh nivelin e audiencës që ju keni.
2. Fokusohuni në temën tuaj - mos harroni se ju nuk mund të përshkruani çdo gjë në një leksion.
3. Përgatitni një plan që përfshin 5-9 pikat kryesore që ju doni të parashtroni në një leksion.
4. Organizoni pikat tuaja me qartësi .
5. Zgjidhni shembuj të përshtatshëm ose ilustrime.
6. Prezantoni më shumë se një anë të cdo çështje që ka leksioni dhe keto çështje duhet të jenë të ndjeshme dhe të hapura për prespektiva të tjera.
7. Përsëritni pikat kur është e nevojshme.

8. Jepini rendesi reagimit te audiences ne klasen tuaj , duke bere here pas here nje rifreskim te materialit te shpjeguar me pare (feedback).
9. Të jeni entuziast nuk duhet te thote te jeni argëtues, por ju duhet të elektrizoni auditorin me temën tuaj.
- (Cashin, 1990)

Metoda e rastit (Case Method).

Kjo metode ofron një mundësi për studentët qe t'a aplikojne atë që mësojnë në klasë ne jeten reale. Përvoja ka treguar se kjo metode eshte një mënyrë efikase ne lidhje me njohurine , për dy aspekte : ate te përhapjes dhe ate te integritimit . Metoda e rastit është një strategji mësimore që angazhon nxënësit në diskutime aktive në lidhje me çështjet dhe problemet e natyrshme në zbatimin praktik. Ajo mund të nxjerrë në pah dilemat themelore ose çështjet kritike dhe të sigurojë një format për rolin e luajtur në situata të paqarta ose të diskutueshme. Përmbajtja e temës se lendes mund të vijë nga një shumëllojshmëri burimesh. Shumë fakultete kanë percjelle raste te ndryshme te ndodhura apo probleme të raportuara përmes medias si nje eksperience ne procesin e te mesuarit duke eliminuar metodat komplekse për gjetjen e zgjidhjeve të situatave të ndryshme kritike të jetës së përditshme . Të shkruara apo te transmetuara, përvojat kritike të mësojnë për shumellojshmerine e gjetjes së zgjidhjeve te probleme përkatëse sociale. Studimet e rastit kane provuar dhe pershtatur nje pune te mire te te mesuarit ne grup ku nje rol te vecant luan dhe ambjenti ku zhvillohet mesimi, i cili stimulon te menduarit kritik dhe hap horizonte te reja ne ndërgjegjësimin e perspektivave të shumëfishta.

Diskutimi.

Ekzistojnë shumë mënyra të ndryshme për të nxitur diskutimin. Për shëmbull, disa fakultete e fillojnë leksionin me një diskutim në grup te gjere për të rifreskuar kujtimet e studentëve në lidhje me leximin e caktuar . Fakultete të tjera gjëjnë të dobishme që tu japin studentëve një list me pikat më kritike, të rejat dhe çështjet me themelore qe ka leksioni, ose të japin një sërë pyetjesh që rrjedhin nga leximi i caktuar. Gjithashtu kjo strategji mund të përdoret për të ndihmuar diskutimet në grupe të mëdha apo të vogla. Sigurisht që një diskutim i suksesshëm në klasë përfshin planifikimin që ka bërë pedagogu dhe përgatitjen nga ana e nxënësve dhe studentëve. Ashtu sikurse u tha me larte pedagogen duhet t'u komunikoj dhe t'jua bëjë të qartë studentëve që ditën e parë të klasës pritshmëritë qe ka kjo lende. Sikurse pedagogu ka planifikuar me kujdes këtë leksion ashtu edhe studentët apo nxënësit duhet të kuptojnë dhe të jenë të përgatitur për të qënë tv përfshirë në këto debate e diskutime e sigurisht duke qënë prezent në klasë.

Te mesuarit aktiv.

Meyers dhe Jones (1993) e përcaktojnë të mesuarit aktiv si një mësim qe zhvillohet në një seminar duke i dhënë studentit të drejtën e të folurit, të dëgjuarit, të lexuarit e të shkruarit. Kjo i jep mundësinë studentit të integrohet në përmbajtjen e mësimit përmes zgjidhjes së ushtrimeve e problemeve . Kjo mënyrë i lejon ata që të kenë si mjet të tyre stimulimin duke përdorur të ashtuquajturin case method për te cilin folëm më sipër, të cilat e lejojnë studentin të ketë nje rol aktiv dhe shumë dominues . Gjithashtu kjo metode u lejon studentëve që të përdorin edhe njohuritë e mësuara më parë. Shumë studime tregojnë se niveli i përvetesimit të njohurive është rritur kur studentët përfshihen në mënyrë aktive në procesin e të mesuarit. Strategjitë mësimore që angazhojne studentët në procesin e të mesuarit jane stimulimi i të menduarit kritik dhe vetëdija e lartë e perspektivave të tjera. Edhe pse ka raste kur leksioni është metoda më e përshtatshme për shpërndarjen e informacionit, aktualisht në shkollat e larta mendohet se në procesine e mësimdhënies dhe asimilimit tregon se përdorimi i një sërë strategjive mësimore mund të rrisë

pozitivisht njohurit e nxënësve apo studentëve. Sigurisht që strategjitë e mësimdhënies duhet të perzgjidhen me kujdes duke pasur ne konsiderate objektivat që ka çdo orë mësimi që si rrjedhojë të ketë një efektivitet më të lartë .

Të mësuarit në grup

Mësimi në grup është një strategji sistematike pedagogjike që inkurajon grupet e vogla të studentëve për të punuar së bashku për arritjen e një qëllimi të përbashkët. Mësimi në grup si term përdoret shpesh si sinonim për shkëmbimin e njohurive. Por në fakt, kjo është një strategji e veçantë që përfshin një gamë të gjerë të bashkëveprimit në grup. Këto bashkëveprime përfshijnë zhvillimin e komuniteteve të mësuarit , krijojnë grupe stimuluese të studentëve të cilat janë një mjet efikas i diskutimeve në fakultete. Ky është një proces që jep një afrim të fakultetit me studentët dhe ndikon pozitivisht në përfshirjen e studentëve në procesin e të mësuarit. Kur integrohen strategjitë bashkëpunuese në një kurs me një planifikim të kujdesshëm , duke qënë i përgatitur për gjërat që janë më esenciale atëherë dhe puna në grupe do të jetë më produktive dhe shumë perfituese për studentët. Një moment i rëndësishëm është që të kuptohet se si do të formohen grupet, të cilat duhet me domosdo të sigurojnë një ndërvlerësi pozitive, ku secili duhet të mbajë një përgjegjësi individuale . Çdo grup duhet të ketë një person i cili të përgjigjet për zgjidhjen e problemeve të ndryshme që mund të lindin në grup , të zhvillojnë detyra të përshtatshme që kanë lidhje me kriteret e vlerësimit, të menaxhojë ambicjen e të mësuarit e cila duhet të jetë kritike për arritjen e një përvojë të suksesshme bashkëpunuese të të mësuarit. Një tjetër moment i rëndësishëm për punën në grup është dhe alternimi i secilit në grupe për të qënë i aftë të përdori teknologjinë si një element tepër i rëndësishëm i të mësuarit bashkëkohor.

Integrimi me Teknologjinë.

Sot mësuesit dhe pedagoget e kuptojnë se kompjuteri është një pjesë e rëndësishme e arsimit të një nxënësi apo studenti. Integrimi i teknologjisë në një program të një lënde është provuar se është i vlefshëm për rritjen dhe zgjerimin e përvojave në procesin e mësimdhënies dhe të mësuarit për të gjithë studentët.

Sot në botën e zhvilluar çdo student i shkollës së lartë ka postën e tij elektronike që shërben si një mjet i rëndësishëm komunikimi student-pedagog dhe gjithë pjesëve të tjera të fakultetit . Kjo është një mënyrë e shpejtë komunikimi dhe e domosdoshme midis studentëve dhe gjithë hallkave të tjera të shkollës .

Aktualisht, studentët vijnë tek ne në shkollë me nivele të ndryshme njohurish për kompjuterin. Fakultetet që përdorin teknologjinë rregullisht e kanë të nevojshme që në javën e parë të vitit shkollor t'u bëjnë me dije studentëve sa çfarë ju kërkohet dhe njëkohësisht i mësojnë studentët me njohurit bazë të përdorimit të kompjuterit.

Të mësuarit në distancë.

Të mësuarit në distancë nuk është një koncept i ri në sistemin e sotëm universitar . Ne e kemi provuar të gjithë të mësuarit jashtë një klase, si përmes televizionit , kurseve me korrespondencë , etj. Edukimi në distancë si një pedagogji e veçantë e të mësuarit është një temë e rëndësishme e diskutimit në universitet sot. Të mësuarit në distancë është përcaktuar si "çdo formë e mësimdhënies dhe e asimilimit në të cilën mësuesi dhe nxënësi nuk janë në të njëjtin vend në të njëjtën kohë" '(Gilbert, 1995). Natyrisht, teknologjia e informacionit ka zgjeruar konceptin tonë për fushën mësimore , ajo ka bërë të mundur që përvoja e mësimdhënies të zgjatet përtej

kufijve të një klase tradicionale. Teknologjitë e të mësuarit në distancë sot kanë marrë zhvillime të reja dhe ato shfaqen kryesisht në disa forma si stimulimet kompjuterike, bashkëpunimi interaktiv, diskutimi dhe krijimi i mjediseve virtuale të mësimit të cilat kanë lidhur rajone dhe kombe të ndryshme.

Në vizionin tim që të jesh një mësues apo pedagog i mirë dhe efektiv duhet të kesh një përgatitje të lartë shkencore, të punosh vazhdimisht për ngritjen tënde pedagogjike dhe profesionale, të përdorësh metoda sa më efektive në procesin e mësimit dhe në përpunimin e nivelin e audiencës që ti ke. Një vend të veçantë zë edhe implementimi i teknologjisë duke e alternuar atë me metodat me efektive që ju mendojnë se janë më të përshtatshme për lëndën tuaj. Një nga elementet e rëndësishme të një mësimit të mirë është përgatitja serioze ditore, e cila duhet të jetë e thellë dhe e planifikuar mirë në përpunimin me kohën e nivelin e auditorit që ju keni.

PËRQASJE PSIKOLINGUISTIKE DHE KULTURORE NË STUDIMIN E GJUHËVE TE HUAJA

Dr. Meri GJOLEKA

Departamenti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Vlorës "I.Qemali"

e-mail: meri_gjoleka@yahoo.it

Abstract: The aspect of linguistic competence in the study of a foreign language is a very important element for its recognition. But apart from that, a full recognition of the psicolinguistic context and the cultural context in which this foreign language is spoken, would be an important factor of global competencies that every individual, who aims the study of a foreign language, should possess. So, what are those complex factors that constrain a full studying ability of those who wish to study a foreign language? Precisely, this question we will try to answer in our article.

Key words: *competence, linguistic, foreign languages, communication, culture,*

Hyrje

Ky artikull ka për qëllim të reflektojë mbi çështjet kryesore gjuhësore dhe kulturore që kanë të bëjnë me procesin e mësimdhënies së gjuhës së huaj, duke e vënë theksin mbi problemet kryesor që hasen drejt një qasjeje komunikativo-kulturore të gjuhës që mund të identifikohen në praktikë, duke mos harruar lidhjen e përhershme, të thellë dhe të pazgjidhshme që lidhin gjuhën dhe kulturën. Në punimin tonë do të ndalemi më gjatë në teoritë dhe studimet e ndryshme në fushën e psikolinguistikës të cilat kanë dhënë ndihmesën e tyre në fushën e mësimdhënies dhe mësimnxënies së gjuhës së huaj. Më tej do të ndalemi në kompetencat kryesore gjuhësore-komunikuese që duhet të zotërojnë një individ që studion një gjuhë të huaj, për ta bërë atë të aftë të komunikojë lirshëm me folësit e lindur të një gjuhe tjetër, si një nevojë normale komunikimi, në epokën e sotme të globalizmit. Njohja e elementit kulturor, sigurisht ka filluar të zerë vend, gjithnjë e më shumë në procesin e studimit të një gjuhe të huaj, duke u përpjekur t'i largohet gjithnjë e më shumë metodave të studimit të saj tradicional që bazohej kryesisht vetëm mbi nevojat e zotërimit të kompetencave gjuhësore, ku koncepti i kulturës paraqitet edhe nga pikëpamje të ndryshme nëpërmjet një krahasim edhe me konceptin e qytetërimit.

1. Psikolinguistika dhe kontributi i saj në studimet gjuhësore

Kuptimi i fjalëve, organizimi i tyre në fjali, prodhimi i tyre në formë gojore apo të shkruar dhe kuptimi i tyre nga ata që i dëgjojnë apo i lexojnë, përbëjnë ende një nga misteret më tërheqëse dhe ende të pazgjidhura të shkencave psiko-neurologjike. Ligjërimi dhe të ligjëruarit simbolik, dy aftësitë unike njerëzore, shënojnë një ndryshim të dukshëm midis trurit të kafshëve dhe trurit njerëzor. Megjithatë ka rezultuar jashtëzakonisht e vështirë identifikimi në trurin njerëzor i

sistemeve të specializuara që realizojnë procesin e të menduarit dhe të folurit. Është e njohur prej kohësh që disa zona cerebrale kanë një rëndësi të vecantë për proceset normale të të kuptuarit dhe realizimit të të folurit.

Gjithmonë njeriu i ka bërë pyetjen vetes nëse mendimi dhe gjuha janë të pandarë. Reflektimet filozofike janë përpjekur t'i përgjigjen kësaj pyetje, duke filluar qysh nga gjysma e shekullit të XX-të. Në fillim të shekullit të XX-të, teoritë mentaliste të Vygotsky-t dhe teoritë ndërvepruese të Piaget-së mbizotërojnë në fushën e psikologjisë evolutive, por duke u diferencuar nga parimet deri atëhere mbizotëruese të bihejviorizmit. Psikologu i mirënjohur Lev Vygotsky (1896-1934), në veprën e tij më të njohur "Thought and Language", botuar pas vdekjes së tij në vitin 1962, mbështet tezën se mendimi "*lind nga përpunimi i brendshëm i veprimit konkret dhe vecanërisht nga përpunimi i brendshëm i dialogut të jashtëm që sjell instrumentin e fuqishëm të ligjërit në kontakt me fluksin e mendimit*"¹.

Edhe Jean Piaget (1896-1980), psikologu i famshëm zvicerian, aktiv në studimet shkencore qysh nga viti 1922 në Gjenevë, në kundërvënien të qartë me teoritë bihejvioriste mbi raportin midis mendimit dhe gjuhës, vë në dukje tezat e tij mbi zhvillimin konjitiv qysh në fëmijërinë e hershme të çdo individi duke e lidhur ngushtë me konceptin e "përshtatjes me ambientin".

Zhvillimi konjitiv i fëmijës, thekson *Piaget-ja*, proçedon në mënyrë autonome dhe ndiqet nga zhvillimi gjuhësor në të cilin reflektohet: intelektin e fëmijës maturohet në sajë të ndërveprimit praktik me gjërat që e rrethojnë, dhe ligjërimi meqënëse bën pjesë në këto ndërveprime, mund të lehtësojë zhvillimin, por nuk mundet në vetvete të përcaktojë zhvillimin konjitiv². Pak vite nga lindja e saj, me daljen në dritë të teorive të reja gjuhësore të Noam Chomsky-t, psikolinguistika që filimisht tenton të integrojë modelet e gjuhësisë strukturaliste me ato të psikologjisë komportamentiste, përfshihet nga një ndryshim i thellë. *Chomsky*, gjuhëtari i ri i Institutit Teknologjik të Massachusetts-it, publikon në vitin 1957 volumnin "*Syntactic Structures*", me një teori të re gjuhësore në kontrast të dukshëm me strukturalizmin e deriatëhershëm, me teorinë e tij të gramatikës universale ose gjenerativiste që përfshin një tërësi rregullash dhe kushtesh që janë të afta të përshkruajnë dhe shpjegojnë gramatikën e çdo gjuhe natyrore.

Thelbi i teorisë së Chomsky-t është ekzistenca e një *uniformiteti të kompetencës gjuhësore* tek qëniet njerëzore në mënyrë të pavarur nga gjuha që ata flasin; variacionet e vëzhguara shihen si një fenomen sipërfaqësor, si "përjashtim nga rregulli" ose si diçka "e parëndësishme". Fillimisht tentohet aplikimi i performancës së modeleve teorike të përpunuara të Chomsky-t për *kompetencën* duke studiuar veçanërisht mënyrat psikologjike me të cilat ligjërimi proçedon ndaj perceptimit.

Sipas kësaj perspektive njohja perceptiv e një fraze do të kërkonte rekuperimin e përshkrimit të saj stukturor, duke përcaktuar një vështirësi më të madhe të kuptuarit të saj me rritjen e kompleksitetit të rregullave transformuese

¹ Vygotsky, L.S. (1962): "*Thought and Language*", Cambridge, M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology: fq. 6 (il pensiero nasce dall'interiorizzazione dell'azione concreta, e specialmente dall'interiorizzazione del dialogo esterno che porta il potente strumento del linguaggio a contatto con il flusso del pensiero).

² Slobin, D. I. (1975): On the nature of talk to children. In E. H. Lenneberg & E. Lenneberg (Eds.), *Foundations of Language*, Vol.1: A multidisciplinary approach, New York; Academic Press.: Traduzione: spagnola...: fq. 283-297.

të stukturave të thella. Ndërsa izomorfizmi *kompetencë/performancë* studiohet në fushën e kujtesës, si një aspekt tjetër mjaft i rëndësishëm në mësimin e gjuhëve të huaja, edhe mbi bazën eksperimentale (duke kronometruar, psh., kohën e të kujtuarit të frazave me strukturë të ndryshme transformacionale, si frazat pyetëse, pasive, dëftore dhe mohore). Supozohet që frazat memorizohen me “targeta shtuese” që u korrespondojnë strukturave komplekse transformuese si: frazave mohuese, pyetëse, mohuese-pyetëse. Duke u shtuar kompleksiteti i frazave, targete të tilla, harrohen lehtë, prandaj folësit nuk i kujtojnë frazat fjalë për fjalë, por i analizojnë në mënyrë sintaksore, i kujtojnë si fraza bërthamë dhe si të tilla i memorizojnë.

Pra, gjatë procesit të të kujtuarit frazat modifikohen, por ruajnë si të përbashkët me fjalinë origjinale strukturën e thellë (kuptimin semantik), e njohur në proceset reale psikologjike me emrin *Coding Hypothesis* (ipoteza e kodifikimit). Teoria e Chomsky-t dhe teoritë tjera psikolinguistike kanë sjellë natyrshëm kontributin e tyre në përpjekjet për të njohur dhe ndihmuar në zgjidhjen praktike të problemeve të ndryshme që hasen në fushën e studimeve të mësimin si të gjuhës amëtare ashtu edhe asaj të huaj, si: *dislesia* (gabimet gjatë leximit), *disgrafia* (gabimet në të shkruar), etj.

Në lidhje me këto fenomene janë kryer studime të ndryshme. Kështu nga një kërkim i kryer në Itali me 2.271 nxënës që frekuentonin klasën e V-të të shkollës fillore, në përfundim të vitit shkollor 2006/2007 në zona të ndryshme gjeografike të Italisë, nëpërmjet një diktimi si provë testimi në rutinën normale shkollore, ku është përdorur Shkalla e Disgrafisë e shpikur nga neuropsikiatra Ajuriaguerra, dhe shumë e përdorur nga grafologët si edukatorë të shkrimit, rezultoi se nga të gjitha shkrimet e analizuar, plot 20.7% paraqesin disgrafi në nivelin ekzekutiv: nga të cilët 15.2% paraqesin “disgrafi të dukshme”, ndërsa 5.5% “disgrafi të rëndë”. Ndërsa 27.5% shfaqin “disgrafi të mundshme”³. Pra, sikundër mund të shihet studimet e ndryshme psikolinguistike, padyshim kanë dhënë ndihmesën e tyre në evidentimin dhe gjetjen e zgjidhjeve sa më të pranueshme të problemeve të ndryshme edhe në fushën e mësimdhënies së gjuhëve amëtare apo të huaja, kërkime që natyrisht vazhdojnë edhe sot.

2. Konteksti gjuhësor dhe zhvillimi i kompetencës pragmatike në gjuhën e huaj

Sipas Kurrikulës së Gjuhëve të Huaja, qëllimi i mësimdhënies së gjuhëve të huaja sot përqëndrohet tek përvetësimi i aftësisë komunikuese ku rëndësi të veçantë ka përvetësimi i aftësive gjuhësore si mjet për rritjen e aftësisë komunikuese që zhvillohen përmes mësimdhënies së katër aftësive gjuhësore kryesore: të folurit, leximit, dëgjimit dhe të shkruarit ose shkrimit, të cilat

³ <http://fad.unife.it/index.php/approfondimenti/210-ricerca-statistica-nazionale-sulla-disgrafia-evolutiva> - Questa ricerca ha comportato uno studio sulle **scritture manuali** di 2.271 alunni che frequentavano la classe V della scuola primaria al termine dell'anno scolastico 2006/2007 in diverse aree geografiche italiane; è stata somministrata una prova consistente in un dettato, proposto in classe direttamente dagli insegnanti ed inserito nella normale routine scolastica, senza far trapelare che si trattasse di una prova a fini statistici. Per valutare le scritture raccolte, è stata utilizzata la Scala di Disgrafia, messa a punto dall'équipe del neuropsichiatria Ajuriaguerra, la quale è molto utilizzata da grafologi - rieducatori della scrittura. I risultati della ricerca mostrano che tra tutte le scritture analizzate, ben il 20,7% presenta disgrafia a livello esecutivo: di queste il 15,2% rivela “disgrafia conclamata”, mentre il 5,5% “disgrafia grave”. D'altra parte, una percentuale del 27,5% evidenzia “probabile disgrafia”.

integrohen gjatë përdorimit. Për të rritur aftësinë komunikuese në auditor është e rëndësishme që aftësitë gjuhësore të integrohen në mënyrë koherente, të praktikohen së bashku pa bërë dallimin se cila do të ishte më e rëndësishme. Për më tepër, për të realizuar detyra komunikimi, përdoruesit e gjuhës duhet të marrin pjesë në veprimtari gjuhësore komunikative ku përfshihen të katër aftësitë. Pra, roli që këto aftësi luajnë në aftësinë komunikuese dhe përvetësimin i shprehive është i madh. Studiues të ndryshëm i klasifikojnë në mënyra të ndryshme këto aftësi. Kështu *Harmeri* i klasifikon aftësitë gjuhësore në marrëse (leximi dhe dëgjimi) dhe dhënëse (të folurit dhe të shkruarit). Sipas tij kur studiohet një gjuhë, mësimdhënësi fokusohen tek vetë gjuha, e cila ka të bëjë me gramatikën, fjalorin, shqiptimin, si dhe zhvillimin e aftësive gjuhësore. Ai thekson se qëllimi i studimit të një gjuhe është rritja e njohurive gjuhësore për përvetësimin e aftësive gjuhësore dhënëse dhe marrëse. Mësimdhënësit përqëndrohen tek studentët duke u vëzhguar aftësinë në lexim, dëgjim, të folur dhe shkrim. Në kontekstin e komunikimit, në mësimdhënien e sotme, gramatika dhe fjalori janë një objektiv i rëndësishëm në përmbajtjen e kurrikulave, ku përvetësimi i njohurive gjuhësore ndërthuret me zhvillimin e lirshmërisë në aspektin funksional të situata të veçanta për rritjen e potencialit.

Ndërkohë që *Larseni* thekson se kur qëllimi i mësimin është arritja e komunikimit, atëherë gramatika dhe fjalori që studentët mësojnë fillon që nga funksioni, situata kontekstuale dhe rolet e interlokutorëve. Nga ana tjetër për *Littlewoodi-n⁴*, gramatika duhet parë më në brendësi duke marrë parasysh dy faktorë thelbësorë: gramatikën si një tipar thelbësor i gjuhës dhe përdorimin e saj dhe gramatikën që ekziston për t'i shërbyer komunikimit. *Littlewoodi* konsideron katër pikëpamje që kanë të bëjnë me rolin dhe mësimdhënien e gramatikës në lidhje me komunikimin:

1. *Të kuptuarit e gramatikës si koncept dhe si funksion*; që nënkupton se studentët duhet t'a mësojnë gramatikën për të arritur komunikimin edhe pse ajo nuk është perfekte si e folësve autokton dhe përmban gabime, ata mund ta përdorin për të shprehur dhe interpretuar kuptimet, duke e perceptuar dhe përdorur për qëllimet e tyre komunikative.

2. *Lidhja e gramatikës me komunikimin*; që nënkupton se çfarë do mësohet dhe si do paraqitet tek studentët. Nëse dihen qëllimet e komunikimit, atëherë dihet edhe roli i gramatikës në komunikim. Gramatika nevojitet për t'a bërë gjuhën të pranueshme duke u mundësuar studentët të flasin për gjëra të cilat nuk janë prezente në situatën aktuale ku ndodh komunikimi, që do të thotë ta konceptojnë komunikimin si mjet të kuptuari pa marrë parasysh format e sakta gramatikore.

3. *Gramatika dhe efikasiteti i saj në mësimnxënie*; pra trajtimi i gramatikës duhet të bëhet në bazë të efikasitetit të saj në mësimnxënie, duke parë nëse mësimi i gjuhës shikohet si përvetësim i një aftësie apo si një proces zhvillimi natyral.

4. *Gramatika dhe efikasiteti i saj në mësimdhënie*; që nënkupton se mësimdhënia e gramatikës duhet t'i ndihmojë studentët të mësojnë dhe kjo jo arrihet duke kontrolluar kapacitetin për të mësuar aftësinë dhe kapacitetin e të nxënit natyral. *Littlewoodi* gjithashtu propozon disa veprimtari komunikative për mësimdhënien e gramatikës të tilla si: Praktikimi i gjuhës së folur me anë të përdorimit të një situatë (imazhe apo tekste dhe pyetje përgjigje ose

⁴ Littlewood, William.(1992): *Grammar in the communicative approach.*, English Centre, University, fq. 1-15

përshkrime); praktikimi i gjuhës në komunikim me anë të plotësisë të informacionit, përdorimin e imazheve, të cilat mund të zhvillohen me anë të punës në grup ose punës në çift apo komunikimi i strukturuar i cili përfshin nivele të larta të përdorimit të gjuhës.

Në këtë stad, individët përdorin çfarëdolloj gjuhe që duan, për të shprehur mendime që mund të dalin gjatë komunikimit. Aftësia e komunikimit gjuhësor përmban në vetvete disa përbërës: një përbërës gjuhësor, një përbërës socio-gjuhësor, një përbërës pragmatik.⁵ Ndërsa pragmatika është shkenca që sheh përdorimin e gjuhës nga njerëzit realë për qëllimet e tyre, por edhe brenda aftësisë së tyre për ta kapur gjuhën.⁶ Prandaj, kur flitet për format gjuhësore dhe përdorimin pragmatik të tyre bëhet lidhja midis zgjedhjes së fjalëve të duhura për një kontekst të dhënë, për personin e duhur, kur dhe si t'i thuhet diçka, pra është e rëndësishme të dihet se si të përdoret fjala dhe për ta kuptuar këtë duhet të dihet se kompetenca pragmatike nënkupton: *aftësinë për të përdorur gjuhën për qëllime të ndryshme; aftësinë për ta kuptuar gjuhën e folësit dhe qëllimin e tij si dhe aftësinë për të përdorur fjalët në fjali për qëllime të ndryshme.*

Në këtë kontekst, Kasper & Rose⁷ theksojnë se nëpërmjet zhvillimit të aftësisë pragmatike, folësit janë në gjendje të bëjnë zgjedhjet e tyre gjuhësore në përputhje me rrethanat, duke ditur qëllimin e bisedës për krijimin e identiteteve dhe marrëdhënieve shoqërore. Studiuesit që merren me pragmatikën theksojnë se aftësia gramatikore është e pavarur nga ajo ligjëimore apo bisedore. Ndërkohë Bardovi-Harlig është kundër hipotezës se një platformë e mirë gramatikore është patjetër një parakusht për zhvillimin e pragmatikës. Kjo mbështetet edhe nga studime të tjera sipas të cilave një mosnjohje e thellë e gramatikës nuk i pengon folësit të zhvillojnë aftësinë për të ndërvepruar dhe zhvilluar aftësitë komunikuese.

Bardovi-Harlig & Hartford e konsiderojnë tradicionale metodën ku mësimdhënësi është në qendër të procesit mësimor, ku të folurit nuk është në nivel të barabartë, sepse flet vetëm si. Duke pasur parasysh këtë kufizim, aftësimi pragmatik i bazuar në përdorimin e materialeve autentike në auditor është një mjet i rëndësishëm për cilindo që e studiojnë gjuhën e huaj duke marrë një input të përshtatshëm që në fazat e para të përvetësimit të një gjuhe të huaj.

3. Konteksti kulturor dhe elementet e tij

Në botën moderne hapësirat ku jetojmë janë duke u bërë gjithnjë e shumë ndërkulturore. Nëse është e vërtetë se kontaktet mes gjuhëve dhe kulturave kanë ekzistuar gjithmonë, është e padiskutueshme se ne jemi sot dëshmitarë të një intensifikimi në rritje të marrëdhënieve ndëretnike dhe ndërkulturore për shkak të faktorëve shoqërore, politike dhe ekonomike. Kontakti mes gjuhëve dhe kulturave në mënyrë të pashmangshme ndryshon edhe kërkesat e "edukimit dhe të arsimimit".

Duke pranuar se kultura është mjet i domosdoshëm për të kuptuar gjuhën dhe për të adresuar problemet komplekse të kontaktit ndërkulturor, ne duhet të

⁵ Kuadri i Përbashkët Evropian i referencave për gjuhët.(2006). MASH.SH.B. Filara.fq.18

⁶ Lloshi . Xh. (2001): *Stilistika e Gjuhës Shqipe dhe Pragmatika*. SHBLU(bot.2-të): fq.297.

⁷ Kasper,G&Rose,K R. (2002): *Pragmatic development in a second language*, Oxford, UK: Blackwell.

kemi një vetëdije të re edhe në metodat e propozuara të mësimdhënies që synojnë zhvillimin e kompetencave që kanë dimensione më të mëdha dhe komplekse sesa vetëm "kompetenca gjuhësore", apo "kompetencat komunikative. Nëse ne flasim për mësimin e një gjuhe nuk ka kuptim të flasim për diçka abstrakte; ajo nuk do të thotë vetëm të mësoh rregullat, strukturat dhe kështu që nuk është vetëm një mjet gjuhësor që duhet të jetë me interes për ata që e studiojnë. Një person i cili ka një mjet gjuhësor duhet të jetë në gjendje të konsideroj edhe kontekstin kulturor ku ky instrumenti përdoret. Kjo për shkak se gjuha dhe kultura kanë ndikuar gjithmonë tek njëri-tjetrin. Kur ne mendojmë në një gjuhë, fillimisht ne mendojmë për një mjet të përdorur nga njerëzit për të përfaqësuar veten, dhe që ka pas një kulturë që mbështet te ky instrument.

A përshkruhet kultura nëpërmjet saj? Mund të themi se ka një kombinim të gjuhës me kulturën sipas të cilit ekzistojnë marrëdhënie të forta që rregullojnë këto dy elemente që ndikojnë tek njëri-tjetrin, të lidhur në mënyrë të pandashme për shkak të natyrës së vetë marrëdhënies. Sipas Vygotsky-t, funksionimi i mendjes ka origjinë socio-kulturore, pasi mendja është një produkt social dhe kulturor. Vygotsky thekson se kultura dhe gjuha luajnë një rol shumë të rëndësishëm në formimin e mendjes, ku gjuha i paraprin mendimit.

Ndikimit i kulturës tek gjuha dhe anasjelltas. Disa sociologë, kur flasin për të mësuarit e një gjuhë të dytë, flasin për efektin e të mësuarit të një kulture të dytë. Gjuha nuk është diçka artificiale dhe për këtë arsye nuk ka kuptim të flasësh për izolimin e kulturës së një gjuhe. Siç thekson Boasi, fjalët e një gjuhe janë përshtatur me mjedisin ku ato përdoren. Në këtë mënyrë kuptohet se si kultura ka ndikuar mbi gjuhën. Sipas perspektivës pragmatike-kulturore të Bruner-it, të mësuarit e një gjuhë do të thotë gjithashtu të mësuarit e modeleve kulturore që lidhen me gjuhën në fjalë. Një individ, për të bashkëvepruar në mënyrë efektive dhe të jetë një pjesë integrale e një sistemi social, duhet të ketë jo vetëm një zotërim të mirë të gjuhës, por edhe një njohje të mirë të kulturës socio-kulturore.

Sipas Titone-s, sjellja gjuhësore është shprehje e personalitetit individual dhe zhvillimit social të çdo qenieje njerëzore. Gjuha është veçanërisht shprehje e strukturës së thellë të saj, kur njeriu flet, pra, shpreh botën e tij të brendshme, filozofinë e tij personale të jetës dhe ndërgjegjen e tij. Në lidhje me perceptimin e kontekstit të ri të mësimdhënies mund të themi se është e lehtë ta përfytyrosh teorikisht rolin e ri të pedagogut si një lehtësues, menaxher apo drejtues e vlerësues i procesit mësimor e atë të studentit si krijues e kërkues i pavarur, si subjekt i përgjegjshëm që merr në dorë të nxënësit e vet, por mjaft komplekse t'i vësh në zbatim këto role.

Për këtë rëndësi të veçantë merr konceptimi i duhur i programit të punës, i cili duhet t'u krijojë studentëve hapësira kërkimi të lira, të gjera e gjithpërfshirëse që mundësojnë realizimin në praktikë të parimeve themelore të mësimdhënies me në qendër studentin. Koncepti i kulturës. Po cili është koncepti i kulturës dhe a ka ndryshuar ai ndër vite? Një nga tentativat e para për të dhënë një përcaktim shkencor të konceptit të kulturës, është paraqitur në veprën *"Primitive culture"* (1871) të etnologut amerikan Tylor (1832-1917). Ai përcakton se *"kultura dhe qytetërimi, duhen nënkutuar në sensin e gjerë etnografik, si një tërësi komplekse që përfshin njohjen, besimin, artin, moralin, të drejtën, zakonet dhe çfarëdolloj aftësie tjetër dhe zakoni që fitohet nga njeriu si antëtar i shoqërisë"*.

Madje edhe sipas Crespi-t, duke u nisur nga vitet '600 vihet re një ndryshim në fushën e shkencave sociale ku: "termi kulturë pëson një zgjerim të mëtëjshëm të

kuptimit të saj, duke përfshirë edhe trashëgiminë universale të njohurive të vlerave të krijuara në rrjedhën e historisë së njerëzimit, dhe si e tillë, është e hapur ndaj të gjithëve, duke qenë, në këtë tërësi të kultesës kolektive, një burim i vazhdueshëm për pasurimin eksperiencës”⁸.

Përcaktimet e konceptit të kulturës të përpunuara së fundi, e vendosin theksin mbi karakterin trasmetues të saj, mbi nevojën e veprimeve sociale që e lejojnë një kalim të tillë. Njeriu është protagonist aktiv i ndryshimit edhe nëpërmjet inovacionit kulturor. Kur rregullat e vjetra sociale dhe kulturore nuk janë më të aplikueshme, atëherë sikundër thekson edhe Griswold⁹: “ ... krijohet një zbrastësi morale, dhe në këtë situatë njerëzit kërkojnë drejtime të reja, kuptime të reja me të cilat të orinetohen në jetë”. Dallimet kulturore janë mjaft të prekshme në shoqërinë e sotme, dhe në dallim me konceptet kulturore të së kaluarës, ato u referohen gjithnjë e më shumë transformimeve simbolike dhe mospërshtatshmërisë së kuptimeve në kompleksitetin e të vepruarit sot. Në një shoqëri kaq në progres si kjo e sotmja, ndryshimet kulturore nuk janë një fenomen i izoluar, përkundrazi sikundër thekson edhe Crespi¹⁰: “*Mundësia e formave kulturore të ndryshme, edhe në kundërvënie me tyre, janë të pranishme në të njëjtin kontekst social, konflikti midis këtyre formave të ndryshme mund të ketë rezultate të ndryshme, duke konsideruar faktin se “ format progresiste mbisundojnë ndaj atyre tradicionale, atyre më të fundit ose atyre që japin në të dyja rastet procese të një përshtatjeje reciproke*”.

Në aspektin e studimit edhe të elementit kulturor në sferën e mësimdhënies së gjuhëve të huaja, sikundër theksohet edhe më lart, vihen re perceptime të ndryshme të konceptit të kulturës. Kështu në një sondazh të bërë pyetjes: *Cilët nga elementët e mëposhtëm i konsideroni si kulturë (letërsinë, muzikën, artin, ushqimin apo gjuhën)* studentët e mi i janë pergjigjur në këtë mënyrë: 44% e studentëve e konsiderojnë *letërsinë* si një alternativë të vlefshme që ka të bëjë me konceptin e tyre të kulturës, kundrejt 5% që konsiderojnë si kulturë *muzikën*, 17% e tyre që e konsiderojnë *artin* si të tillë, 6% që konsiderojnë *modën*, 11% që konsiderojnë si kulturë *ushqimin* dhe 17% që konsiderojnë si kulturë *gjuhën*.

Ndërsa pyetjes: *Në komunikimin ndërkulturor keni pasur ndonjëherë keqkuptime për motivet e mëposhtme (keqkuptime verbale, keqkuptime vokale, keqkuptime jo verbale)*: rezulton se 28% e studentëve kanë pasur *keqkuptime verbale* (fjalë apo ide të gabuara, ligjërimi i përdorur), 39% e tyre nuk kanë pasur keqkuptime të këtij lloji, 28% ka pasur *keqkuptime vokale* (keqkuptime nga toni i zërit), ndërsa 5% e tyre ka pasur *keqkuptime jo verbale* (keqkuptime që i adresohen gjuhës së

⁸ Crespi F. (2002): *Manuale di sociologia della cultura*, Bari, Editori Laterza: fq. 5 (A partire dal '600 si assiste infatti ad un cambiamento nel campo delle scienze sociali: “il termine cultura subisce un ulteriore allargamento del suo significato, venendo anche a comprendere il patrimonio universale di conoscenze e di valori formatosi nel corso della storia dell'umanità e che, come tale, è aperto a tutti, costituendo, in quanto deposito della memoria collettiva, una fonte costante di arricchimento dell'esperienza”).

⁹ Griswold. W. (2005): *Sociologia della cultura*, Bologna, Il Mulino: fq. 92 (“si crea un vuoto morale, e in questa situazione la gente cerca nuove linee di condotta, nuovi significati con cui orientarsi nella vita”).

¹⁰ Crespi F. (2002): *Manuale di sociologia della cultura*, Bari, Editori Laterza: fq. 5 ... (“possibilità che forme culturali diverse, anche contrapposte tra loro, siano compresenti in uno stesso contesto sociale. (...) il conflitto tra queste diverse forme può avere esiti diversi, a seconda che le forme “progressiste” prevalgano su quelle tradizionali o queste ultime sulle prime, oppure che si diano in entrambe processi di reciproco adattamento”).

trupit/ gjesteve, etj.). Pra mund të themi se koncepti mbi kulturën ka pësuar ndryshime në kohe dhe se në procesin e mësimdhënies së gjuhës së huaj, krahas aftësive gramatikore-komunikuese, mjaft i rëndësishëm është edhe konteksti kulturor i saj, i cili ndihmon në krijimin e një vizioni sa më të plotë të studimit të një gjuhe të huaj.

Konkluzione

Si përfundim mund të themi se studimi i një gjuhe të huaj është bërë sot një domosdoshmeri. Puna që duhet të bëhet si nga ata që e shpjegojnë atë edhe nga cilido individ që përpaket ta studiojë atë është mjaft komplekse dhe gjithmonë në kërkim të elementëve të rinj e të panjohur që do të ndihmonin në përmbushjen sa më të plotë të këtij qëllimi. Studimet e integruara në fusha të ndryshme që lidhen me studimin e saj natyrshëm kanë kontribuar në zgjidhjen sa më efektive të problemeve që lidhen me të. Psikolingvistika si një disiplinë relativisht e re ka kontribuar në një këndvështrim të ri të gjuhës si mjet komunikimi ndërnjerëzor. Ndërsa studimet e vazhdueshme tradicionale në fushën e glotodidaktikës kanë nxjerrë në pah vlerësimin e parë dhe mjaft të rëndësishëm të kompetencave gjuhësore fonetike, morfologjike, sintaksore dhe semantike të studimit të një gjuhe të huaj. Kompetencat e shumëanshme komunikative të një individi që studiojnë një gjuhë të huaj nuk mund të anashkalojnë edhe një element mjaft të rëndësishëm sikundër është kompetenca sa më e gjërë ndërkulturore si një tregues i rëndësishëm i relativizmit kulturor dhe plurilinguistik në fushën e studimeve të gjuhëve të huaja.

Në botën moderne hapësirat ku jetojmë janë duke u bërë gjithnjë e shumë ndërkulturore. Nëse është e vërtetë se kontaktet mes gjuhëve dhe kulturave kanë ekzistuar gjithmonë, është e padiskutueshme se ne jemi sot dëshmitarë të një intensifikimi në rritje të marrëdhënieve ndëretnike dhe ndërkulturore për shkak të faktorëve shoqërorë, politike dhe ekonomike. Kontakti mes gjuhëve dhe kulturave në mënyrë të pashmangshme ndryshon edhe kërkesat e "edukimit dhe të arsimit". Duke pranuar se kultura është mjet i domosdoshëm për të kuptuar gjuhën dhe për të adresuar problemet komplekse të kontaktit ndërkulturor, ne duhet të kemi një vetëdije të re edhe në metodat e propozuara të mësimdhënies që synojnë zhvillimin e kompetencave që kanë dimensione më të mëdha dhe komplekse sesa vetëm "kompetenca gjuhësore", apo "kompetencat komunikative.

Lidhja gjuhë-kulturë është mjaft interesante dhe e rëndësishme në studimin e gjuhëve të huaja. Duke pasur parasysh që relativizmi linguistik është patjetër i lidhur me relativizmin kulturor, duhet të kihet parasysh që ai dhe plurilinguismi duhet të pasqyrohet edhe në implementimin e metodave të ndryshme që kanë të bëjnë me studimin e gjuhëve të huaja dhe programet kurrikulare apo tekstet akademike duke synuar arritjen e kompetencave sa më të plota gjuhësore-kulturore në studimin e gjuhëve të huaja.

Bibliografi

1.Vygotsky, L.S. (1962): "Thought and Language", Cambridge, M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology: fq. 6.

2. Slobin, D. I. (1975): On the nature of talk to children. In E. H. Lenneberg & E. Lenneberg (Eds.), *Foundations of Language*, Vol.1: A multidisiplinarity approach, Neë York; Accademic Press.:Tralslation: spain...: fq. 283-297.
3. <http://fad.unife.it/index.php/approfondimenti/210-ricerca-statistica-nazionale-sulla-disgrafia-evolutiva>
4. Littlewood, William.(1992): *Grammar in the communicative approach*, English Centre, University: fq. 1-15
5. Kuadri i Përbashkët Evropian i referencave për gjuhët.(2006): MASH.SH.B. Filara: fq.18
6. Lloshi . Xh. (2001): *Stilistika e Gjuhës Shqipe dhe Pragmatika*, SHBLU(bot.2-të): fq.297.
7. Kasper,G&Rose, K R. (2002): *Pragmatic developmentin a second language*, Oxford, UK: Blackwell: fq. 215
8. Crespi F. (2002): *Manuale di sociologia della cultura*, Bari, Editori Laterza: fq. 5
9. Griswold. W. (2005): *Sociologia della cultura*, Bologna, Il Mulino: fq. 92